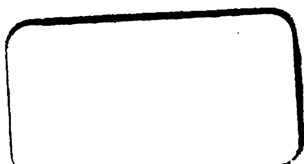

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

КЊИГА XXXVIII.

У БЕОГРАДУ У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1878.

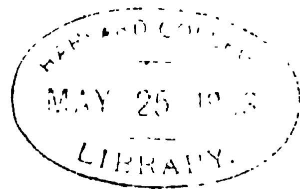
HARVARD COLLEGE
MAY 25 1933
LIBRARY

Где је што.

Страна.

БУКВАРСКА МЕТОДИКА У СРБА.

ОД

Стевана Д. Поповића.

У време кад се увиђа да је потребно водити рачуна о природним начелима педагогијским, по којима ваља васпитавати и учити народну омладину, неће бити излишно загледати и у своју сопствену прошлост и испитати, како се до сада у нас гледало на наставу у опште, којим се путем ударало да се дође до онога што је држато за најпотребније, и шта се сматрало за најпотребније и као задаћа школе. Ограничавајући своје испитивање на рад основне школе, и то још на ону књигу коју деца наша прву добијају у руке, ћадисмо у овим врстама да покажемо, којих је било у нас покушаја и радова у букварској књижевности, којим је правцем ишла наша букварска методика, и да ли је и колико је мењата у разна времена. А у једно да испитамо, колико је која метода била у сагласности с истинским законима, по којима се развија човечији (дечији) дух, и да сваку по својој вредности оценимо. Држимо, да ће нам такво испитивање донети — ако ништа друго, а оно — ту корист, што ћемо сазнати каквих је већ било у нас покушаја и радова на пољу почетне наставе, и ако су се ти покушаји и радови рђаво свршавали, сазнаћемо узроке из којих су промашили своју цељ, па не ћемо држати за пробитачно и потребно, да — може бити не знајући — на ново огледамо нешто што се и у нас преживело и што је свуда у напреднијег света осуђено

као неприродно и наопако. С друге стране познаћемо своје људе, који су умели овако или онако пронаћи природнијег и лакшег правца у почетном раду школском, али с разних прилика нису може бити успели да буду у своје време саслушани и примљени као што ваља од стране оних који су практиковали онако како се већ затекло.

Упуштајући се у излагање како се у нас развијала букварска методика, имамо одмах у почетку приметити, да нам испитивање ово не ће испасти потпуно, јер нам није било могућно добавити све букваре а поред буквара дечијих и остала упутства намењивана учитељима за почетну наставу, за које с других страна знамо да их је било у нашој књижевности, но као ретке старине још нису набављена у нас. Осим тога лако је могуће да ће време изнети на јавност још које књижевне производе за децу, за које се за сада ништа не зна у нашој библиографији, која нам је с оним што је у њој и дала повода да разгледамо нашу букварску књижевност од њених првих дана па до најновијега времена.

Своје испитивање разделили смо у два чланка, јер смо у нашој букварској методици нашли остварене две методе, прву (по времену) синтетичку, а другу аналитичко-синтетичку.

I.

Буквари синтетичке методе.

А. Излагање садржине.

1.

На питање (које нам се само намеће): који је у нас најстарији буквар, налазимо у неколико одговора у чланку г. Стојана Новаковића: „Стари српско-словенски буквар“ (који је штампан у „Гласнику“ [1]). Ту видимо да

[1]) Види „Гласник“ XXXIV (од 1872. г.) стр. 53 до 60.

нам је први буквар писан 1717 године. Ко га је писао, то г. Новаковић није могао пронаћи; но вели да би се по једнакости руке могао судити, да га је писао Кипријан Рачанин, учитељ и калуђер (један од оних који су с Арсенијем Чарнојевићем, патријархом, прешли у Аустрију). Исто тако није било могуће г. Новаковићу да на сигурно дозна, да ли се наш писац угледао на кога састављајући свој буквар или не, и ако упоређујући садржину овог буквара с неким руским налази између њих доста сличности (стр. 59.). Враћајући се на прво питање, г. Новаковић узима на ум, како је у оно време било врло много сметња око распростирања књига, како је пергамен био скуп а тако исто и хартија, како је за нашег робовања под Турцима и за књигу било свакојаких незгода, како је пала наша писменост итд., па држи да „лако може бити“, да је „ово најстарији наш буквар“ (в. „Гласник“ стр. 60). Свакако пак, последњу реч оставља он „времену и случају, хоће ли се или не ће наћи још какав рукопис старији од овога.“

На првој и другој страни овог буквара изређана су сва слова („буква или писмена“) овим редом:

а, б, в, г, д, е, є, є, ж, ѕ, з, ї, и, к, л, м, н, о, п, р, с, с, т, т, оу, ѹ, ѳ, х, ъ, ѿ, ѡ, ѡ, ѡ, о, ф, ѱ, ц, ч, ш, щ, ѣ, ꙗ, ю, є, ѯ, ћ, џ, ы, ѵ, ѵѱилон.[1])

Иза ових (ваљда штампаћих) слова долазе мала брзописна готово истим редом.[2]) По неко слово долази два и три пута (у различном нацрту), и тако ту излазе четири шаре више но у буквици коју наведосмо.

Из ових првих врста изилази на видик система по којој је овај буквар рађен. То је тако названа синтетичка

[1]) Међу овим словима (на броју 50) има неколиких која долазе више пута. Чиме се она међу собом разликују, види поменути „Гласник“ стр. 61.
[2]) Види „Гласник“ XXXIV. стр. 61.

метода. Она одпочиње с појединим словима (која рад систематичке потпуности не пропушта сва изређати); за тим прелази на склапање разних слогова, речи, омањих и већих реченица. Тако и наш буквар одпочиње после буквице (која је изложена још једном само обрнутим редом дакле свега три пут) — одмах слоговима састављеним од два слова (гласа) т. ј. једним сугласником и једним гласником, као:

Ба, бе, би, бо, бꙋ, бъ, ба, ва, га да жа за ѕа; ка ла ма на па ра; са та ѳа ха фа ѱа ча; ша ща ѯа.

Ва, ве ви во вꙋ въ; ве ге де же ѕе зе итд.

Осим тога долазе сви ови сугласници и с другим гласницима, као с:, и, о, ꙋ, ѣ, ы и с гласом ъ (дакле: би, ви, ги итд; бо, во, го итд. итд). Да не би система била ни у чему окрњена, није се изоставило изређати и друге слогове од два гласа, као: га, ге, ги, го, гꙋ, гъ; да, де, ди, до, дꙋ, дъ итд. састављајући редом: ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, х, ф, ѱ, ц, ч, ш, щ с оним гласницима: а, е, и, о, ꙋ и с ъ. На послетку спаја се л и н још и на овај начин: лꙗ, лѥ, ли, лю и нꙗ, нѥ, ню, ни.

Иза ових слогова од два слова долазе слогови начињени из три слова, све по једном калупу. Тако се узимају напред два сугласника, а треће је слово (као на крају) гласник: а, е, и, о, ꙋ, и глас ъ. Што се тиче она два прва сугласника, први се мења а други не, и тај је у једном одељку л а у другом р. Дакле ти слогови иду овако: бла, вла, вле, вли, вло, влꙋ. влъ; бле, вле, гле, дле, (дли), зле, жле, кле, мле, (мли), тле, рле, сле, тле, хле, (хли), фле, ѱле, цле, гле, шле, щле, ѯле, итд. Истим начином направљени су и многи други слогови,[1]) који се место као ови на е свршавају с о, ꙋ и ъ. Други одељак слогова од три слова од, почиње се овако: бра, бре, бри, бро, брꙋ, бръ и на тај калуп ређа се силество још[2])

[1]) Осим ових још 76.
[2]) Свега 120.

других слогова, у којих је као што рекосмо сугласник р у средини, на крају који од гласника или ъ, а у почетку буди који сугласник, те у след те систематичне доследности излазе свакојаки (и за изговарање деци ни мало лаки) слогови, као што су: ѱра, ѱре, ѱри, ѱро, ѱрȣ и ѱръ или ѯра, ѯре, ѯри, ѯро, ѯрȣ и ѯръ.

После овога долази још неколико сличних слогова, као: тма, мна, здо, зло, итд., а одмах за тим неколико реченица (богословских) и прелазак на читање црквено-словенско с „титлама“, као: Агг҃лъ, агг҃ли, архагг҃лъ, архагг҃ли, архаггл҃ски итд. редом са сваким скоро сугласником у почетку. — Иза ових речи скраћених, долазе многе моралне изреке, поређане све по азбуци, управљајући се у томе по слову које је право у првој речи, н. пр. Аште врагъ твой ал'четъ, насиштаи; аште жеждет, напаяй его итд. Много већи део буквара заузимају после оваквих моралних изрека силне молитве и др. црквенске ствари, које су за наше испитивање од мање важности (и које се могу видети у поменутом чланку стр. 69—85).

Синтетичка метода, по којој је и овај буквар израђен, најстарија је у читавој букварско-методској књижевности јевропској. Уједно је била и најраспрострањенија. Налазимо је у Немачкој утврђену још у ранијим временима, заведену по школама у првој половини 16. века (нарочито М. Лутером) и као најуваженију све до најновијег времена. Како су пре Лутера у целој Немачкој школе стојале врло рђаво, почем се готово нико није о њима бринуо, и како управо није било народне школе, као што је има данас — тако велике и напредне — у Немачкој, тако није ни чудо, што је ова метода била онда једина и у највећој части. Много је чудније како се она држала толико време, када су почели устајати против ње и научници и практични учитељи износећи све незгоде приликом учења по тој неприродној методи.

Обележити утицај овог нашег првог буквара на писце који се јављају доцније у нас с истим књижевним делима, није нам никако могуће. Како је Рачанинов буквар остао у рукопису, може се мислити, да никад није ни завођен у наше школе. Сумњамо да су и остали наши писци знали што за њ, не гледајући на то што ћемо доцније наићи на доста сличности између њих и писца буквара од 1717 године.[1])

П. П. Кад сам свршавао овај чланак дознао сам добротом г. Стојана Новаковића, да у карловачкој патријаршијској библиотеци има неки рукопис и у њему на крају (на 206 и 207 листу) почетак буквара. За њ држи г. Новаковић да је допуна овом овде описатом, но да је ипак старији од њега за коју годину. Наслов му је мало друкчији него у овога, а материјал скоро исти. После буквице иду слогови: Ба, ва, га, да, итд. редом са свих 20 сугласника. Исто тако спајају се ови сугласници редом и с: е, и, о, ȣ, ъ, ы, ь, ѣ, ю, я. По том долазе слогови: бра, вра, итд. итд. редом са свима гласницима.

2.

На другом месту узимамо један буквар, на коме нигде није забележено ни место где је ни време кад је штампан. Ослањајући се на библиографију г. Стојана Новаковића (стр. 16.) држимо да му је писац Захарије Орфелин и да је штампан у Мљецима године 1776. Може бити, да му је издање, које је у нашим рукама, из доцнијег времена (н. пр. од 1793. г.), јер се на једном месту у предговору овог буквара вели, да се на ново („вновь“) издаје; но свакако не ћемо погрешити, ако узмемо да у доцнијем издању није било никаквих измена, почем би се

[1]) Вредност овог буквара, као и свију осталих које ћемо у овом чланку изложити, разложићемо на крају у општој карактеристици и оцени синтетичке методе.

то у том случају изриком напоменуло. Наслов је Орфелиновом буквару овај: „Первое оученіе хотящыихъ оучитися книгъ писмены славенскими, называемое Букварь. Съ многими полезными и потребными наставленіями, по которымъ возможно въ краткомъ времени отрока, не токмо церковныя, но и гражданскія славенскаго языка писанія совершенѡ читати обучити, къ прямому Бг҃опознанію и Бг҃опочитанію наставити; и къ понятію разныхъ въ гражданскомъ житіи нуждныхъ вещей привести: Нинѣ первѣе ради оупотребленія сербскагѡ юношества изданъ.“

У предговору свога буквара писац се позива на искуство, како српска деца учећи се читању словенских књига издангубе врло много у почетку учења, па ипак не изиђу из школа многи, који би умели да читају „безъ погрѣшенія правилно и добро.“ Као главни узрок, што је то тако, налази Орфелин, да је то што деца „не имуть основателвнаго въ самомъ началѣ наставленія.“ Осим тога напомиње, да је кривица и до неких московских (већих) и кијевских (мањих) буквара, за које признаје да не могу бити од користи српској деци, почем је у Срба „изговарываніе реченій весма отмѣное“, а способних учитеља опет — вели — нема много. То су побуде пишчеве, из којих овај буквар („вновь“) издаје, и то с правилима и примедбама, по којима би — вели се — могао сваки наставник, баш и да није „совершеннѡ искусенъ“ за врло кратко време и без великог труда да упути децу у „савршено добром“ читању. Писац још обећава, да ће деца бити у стању да читају „правилно и скоро“ сваку штампану књигу, ако прописаним начином“ два три пут проуче овај буквар, нити ће — вели — као дотле бити од потребе, да се деца уче толико времена да читају и из других књига.

Што се тиче угледа, по којима је писац израдио овај буквар, то он сâм напомиње, да је у томе следовао, „са-

ымъ искꙋснѣйшимъ народамъ, имѣюштымъ попеченіе ѡ успѣхѣ въ наукахъ своегѡ юношества.“ За ово ћемо одмах наћи потврде. -- Разлажући, како није потребно,. да се поред овог буквара даје деци још који (од оних који су за онда били најраспрострањенији), Орфелин препоручује онима који би хтели да уче сасвим малу децу познавању писмена да раде овако: да начине онолико четвртастих картица колико је у азбуци слова, да се на свакој картици напише слово по величини карте (не каже се у ком облику, но по својој прилици као штампана слова) и да се детету дају у руке сваки дан по две карте и да му се показује, како се на прилику на овој карти слово зове *А*, на тој *Б* итд. (Што се тиче изговарања и именовања слова, препоручује се, да се сваки управља по овом буквару). И тако ће — вели писац — дете имати те картице по вас дан у рукама и с њима се играјући најлакше ће научити да чита. Поред тога препоручује писац, да се преко дана иште од детета ова или она карта с именовањем слова које се хоће, н. пр. „дай мнѣ Бꙋки, дай мнѣ Азъ“ итд. те ће тако дете трудити се да пази и запамти спољни облик и назив свакоме слову и на искање даваће одмах ону картицу коју треба. Нарочито би се ово постигло — изјављује писац на крају свог предговора — кад би родитељи обећавали својој деци, да ће им за свако погођено слово дати какав дар, било то у воћу или другом чему. И на тај би начин — мисли писац — „маленкіе дѣти, которые только проговорывати начнꙋтъ, въ десять или въ 15 дней виꙋчили азбꙋкꙋ.“

Ове четвртасте „карте“ са исписаним словима и ово давање којекаквих поклона за погађање слова, опомиње нас на тако назване „човекољупце“ („филантропинисте“) у Немачкој и на њиховог најнеуморнијег поборника Базедова; за то ћемо о овоме коју рећи.

У Немачкој је стојало врло рђаво са школама у то време кад су се јавили „човекољупци“ (у првој половини

18. века). Сирота деца која су се учила по школама, била су прави мученици. Учитељи су били страшно сурови људи, који су тукли и пребијали децу кад год су могли. По основним школама морала су весела деца да уче до зла бога сухопарне ствари, све без икаква трага од разумевања и од љубави према ономе што су учила. Особито се граматика бубала на памет, а исто тако и непрегледно силество изрека из св. писма. Чим које дете није што год од своје лекције научило по вољи свом „магистру“, најобичнија му је у оно време била казна да мора научити тачно од речи до речи 119. псалам Давидов (који износи скоро два листа вел. осм. по Даничићеву преводу). Филантропинисте дигоше се да томе злу доскоче. Обратише прво пажњу на реалне науке, усташе противу лажне побожности, а што је најзначајније за оно време, они уведоше по школама велику благост у поступа њу с децом, место доондашњег тиранлука и батинања. Они су, — то им се мора признати (као што веле Карло Кêр и Г. Шлимбах у својој методици почетне наставе из језика[1]) хтели и ради били да створе много доброга и човечнога, али нису умели да огласе рат доондашњој (синтетичкој) методи с именима слова и да је оборе, већ су само гледали да човечним поступањем и другим којечим загладе с поља и засладе некако оно што је по себи било сухопарно, горко, несварљиво за нежну природу детињег духа и скроз неприродно и систематисано у неке голе форме и класификације без икакве занимљиве садржине. Тако најзнатнији филантропиниста, Базедов, мислио је да се читање може сиграјући научити. Према таквом схватању он је непрестано радио и измишљао којешта, чиме би деци олакшао сухопарно бубање слова и бесмислених којекаквих слогова. Тако у разним својим књигама он је препоручивао н. пр. родитељима, да пред својом децом изговарају речи од разних слаткиша,

[1]) Види Die Methodik des sprachlichen Elementarunterrichtes. Gotha, 1866.

од воћа или пића, као: јабуке, крушке, сухо грожђе, бадем, мед, шећер, млеко итд, а деца да се од својих родитеља тако исто уче изговарати те речи. Тако у једном његовом букварү стојале су ове речи: „Е-во сли-ка од лених ствар-чи-ца: ко-ла-чи-ћа и дру-го-га те-ста; је-дан та-њир су-хо-га грож-ђа и ба-де-ма; је-дан грозд на ло-зи-ци, је-дан ба-дем у љуш-чи-ци, је-дан ба-дем сав о-љуш-тен, је-дан пе-рец и је-дан рак; је-дна ча-ша и је-дна бо-ца итд. итд.“ Ово је сиграчка с изговарањем речи (по слоговима). Пошто се то сврши, онда је требало по Базедовљеву начину да се настави слична сиграчка и с учењем и са „срицањем“ слова. Рад тога су се цртала слова на картама (онако као што се препоручује у овом нашем букварү), па су се онда деца са својим родитељима играла карата. Отац баци н. пр. *а* (из средине карата које стоје пред њим), а дете потражи у својим картама *б*, баци га на сто до *а*, па радосно изговори: аб. Отац баци даље карту, на којој је нацртано н. пр. *о*, а дете нађе н. пр. *з*, баци га на сто, па од радости повиче оз!“ Кад тако погоди дете да прочита оно што баци оно и отац му, онда — препоручује Базедов (а по њему ваљда и писац нашег буквара) — треба детету за то да се даде што год, н. пр. мало суха грожђа или парче јабуке или крушке, или да му се покаже каква лепе слика, или да му се допусти, да може за који тренутак свој шеширић накривити, или опет да му се за то што је погодило другови његови учтиво поклоне итд итд. — Као што се види, Базедов је вољан био, да цео рад сухопарног учења начини колико је могуће запимљивијим, па је у томе — разуме се — отишао и сувише далеко, те је цео рад учења, који по себи мора бити вавек озбиљне природе, постао права сиграчка, без икакве више цељи за децу и излишан у очима озбиљна човека. — Али то све није било доста „ревносном“ Базедову. Он смисли и поручи код хлебара, да му умеси и ис-

пече по доста од сваког слова немачког. За тим напише књигу о томе, тражећи да се у свакој вароши постави по који хлебар за прављење и печење слова (од теста од ког се обично месе земичке), па да та слова купује учитељ за дечије паре и на њима да уче деца читати. Које дете научи које слово, оно га сме (у школи) да поједе. Базедов сâм вели: „Ми смо то огледали. Више од четири недеље дана није ни једно дете имало потребе да једе печена слова. Кад пође ствар као што треба, онда прављење тих колачића не стаје дневно за свако дете више од 2 паре. То чини на недељу по 12 пара, а за четири недеље нешто више од гроша. Толико ова ствар дојиста вреди, па ма како да су деца сиромашна.“ итд. — Ова „неочекивано велика поправка“ — као што је Базедов крстио свој проналазак — нашла је у оно време многих и ревносних присталица. Оно се истина после Базедова нису више јела слова по школама, али су се играња настављала још више после њега. Тако су се оне карте и слова по букварима штампале разним бојама, и то „шаренило“ држало се за неки напредак. (За девојчице прављене су лутке с аз, буки, вједи итд). По букварима било је осим шарених слова и свакојаких слика са стиховима да не може глупљим бити.[1])

На шарена слова налазимо и у нашем овом буквару.[2])

Буквица је изложена у облику великих и малих слова (по 40 на броју) заједно с придодатим именима слова, да би се — вели Орфелин — дете још испрва навикло на добро изговарање. А да би дете „још боље схватило и запамтило“ спољни изглед слова, наводи писац читаву буквицу још три пут: једном као велика, други пут као мала слова и трећи пут обрнутим редом.

---

[1]) Види о свему томе поменуту методику стр. 14—17.

[2]) Велика слова штампана су у црвеној боји; исто тако и почетно слово од имена слова; мала пак слова штампана су црном бојом.

Иза ових буквица писац се упушта — доста кратко — у раздељивање слова (гласова) на: „самогласныя“, „согласныя“ и „припряжногласныя или безгласныя“ (стр. 10). Као методски разлог томе наводи се: што је „неможно безъ того правилно и добрѣ ни читати ни писати.“ Уједно се ту излаже, где долази ъ а где ь, шта је ѿ, спомиње се ж и доказује се како је потребно да у буквици има и и и ы зарад разликовања неких речи итд.

Кад се деца потпуно упознаду с црквено-словенским словима, онда их — вели писац — ваља упутити у познавању „гражданскихъ писменъ.“ И та су слова (на стр. 12) изложена и као велика и као мала с придодатим малим црквенсим словима, само их је мање на броју (т. ј. свега 32). Остало навођење буквице као „началнихъ и подначалнихъ писменъ“ и дељење гласова, готово је онако исто као што споменусмо напред за црквено-словенску буквицу.

О слову ћ говори се да је Србима потребно и да се „двојако“ изговара.[1])

Иза овога долазе слогови. Они су састављени из два слова (једног сугласника и једног гласника), и то у два пут: црквено-словенским и грађанским словима као: Ба, бе, би, бо, бу, бы, бѣ, бю, бя и тако редом с *в, г, д* итд (преко 200 слогова са црквено-словенским и близу 200 с грађанским словима). Међу овим слоговима има и таквих, за које Соларић доцније каже, да се никако не налазе у „чистом нашем“ језику, а ти су н. пр. гы, гю, гя; дю; кы, кю, кя; фю, фя итд. Орфелин пак вели, да их је навео — не обзирући се на пређашње словенске букваре, већ — угледајући се на петербуршке и латинске, да би деца лакше утубила „гласныя писмена, которыя здѣ едино у другаго близко стоитъ.“

---

[1]) Ово је чињено из нужде, почем онда није било данашњег слова ђ. За то се и натезало свакојако, те се за прво (ћ) писало и ть а за друго (ђ) дь.

Да овај разлог не вреди много, разуме се по себи. Много је похвалнија друга примедба пишчева, у којој се оправдава што није још више слогова изређао (као што их има у другим словенским букварима), да не би „дѣти въ такихъ слогах время напрасно теряли, расуждая что реченія полезнѣе простыхъ такихъ слоговъ.“ (стр. 18).

Методско правило за срицање и изговарање слогова гласи: да ђак именује испрва само слова, а учитељ да изговара слогове, па да тражи од ђака да и овај повтори то што он изговори, а доцније да се ђак сâм научи обоје изговарати (стр. 17).

Прелазећи на речи од три, четири и више слова писац напомиње, како наставници ваља добро да пазе, да деца изговарају сваки слог јасним гласом и сваку реч чисто по акценту и да је читају онако као што је написана.[1])

Што се тиче прве врсте речи, ту није — као доцније у других — пажено ни најмање на какву систематичност, јер н. пр. гласник долази час у почетку, час у средини, час опет на крају, а сугласника има један или два (н. пр. азъ,.. внѣ,... лжа, мжа,.. ѣлъ (стр. 19 итд). Од речи с два слога (и 4—5 слова) има и оваквих: „ав-ва,... ир-ха,... ла-ва,... ха-ря,... ца-та“ (стр. 20) итд. Ко-

[1]) Тако н. пр. забрањује им реч: во имя читати као: ва име; исто тако забрањује читати ове речи: хвала, христосъ, филиппъ, фістъ, фараонъ итд. као: вала (или и: фала), ристос, вилип, вист итд. Нарочито говори противу тога, што се речи: лѣпота и лѣпый (и лѣпъ) читају као: лепота, лепи (и леп) и пребацује онима који те речи тако изговарају како то раде „безъ расужденія что лѣпъ и лепъ имутъ въ сербскомъ языкѣ свои особенныя знаменованія“, јер лепота („лѣпота“) значи „красоту вещи“, а леп је смеша земље с плевом и водом („съ плевелью и водою“) итд. Од свега тога и од других речи „языку не свойственныхъ и слуху непріятныхъ“ ваља српску децу — по изричној препоруци овог русомана — „прилѣжнейше отвраштати.“

лико су такве речи могла српска деца разумети, то може свак себи представити. Исто тако има и оваквих речи: „Ат-ті-ки, бе-ре-за,... га-ле-ра,... жа-ло-ба,... из-ли-ха,... че-са-ло“ итд. За ове и многе друге речи одо те врсте примећава писац, да је нарочито бирао такве у којих су слогови састављени само из по два слова, „что бы тѣмъ легчае отроку возможно было, составляя тако краткія слоги, реченія изговарывати.“ За веће речи (стр. 21. и 22.) напомиње унапред, како при њиховом срицању ваља пазити: ако се која свршава на два гласника, онда је последњи слог за се, а ако се десе два гласника у почетку речи, онда први чини за се слог, а уз други иду остали сугласници, н. пр. є-ди-на-че,... і-дол-ско-е,... ѡр-ман-ка,... ѱі-фи-да,... ѳе-о-ло-гі-я,... ѵ-па-ко-и (48 на броју). Уз то се наводи још неколико правила, како различне речи ваља делити на слогове.

На послетку се још наводи неколико (27) речи од једног слога, а од више (4—5) слова, и неколико (преко 30) речи од више слогова грађанским словима. Да се и ту није пазило на избор речи и на ону децу која би их имала читати, види се из неколико њих, н. пр: „А-да-мантъ,... гар-ни-зонъ,.... кан-ди-датъ.... у-прям-ство,... це-ре-мо-ні-я,... шля-хет-ство,... экс-пе-ри-ментъ“ итд.

И у једној примедби на крају овог одељка (стр. 24) опет признаје писац, да српска деца проведу по „три и четири године“ с букваром и прочитав неколико пута часловац и псалтир једва дођу до тога да читају без погрешака. Узрок је томе, вели, што деца немају темељитог упутства „въ познаніи и складыванью писменъ“, па се од стране писца препоручује, да учитељи непрестано упућују децу, како ће састављати из „писмена“ слогове и из слогова речи, ласкајући себи, да ће се на тај начин деца за кратко време спремити да добро књиге читају.

У део букварски долазе и скраћене речи које се налазе по црквенским књигама. Оне се налазе у овом буквару у приличном броју (близу 160). Упоредо с њима изложене су и потпуне речи, како би деца „знала, какъ оныя подъ титлами суштия изговорывати надобно“ (стр. 33.)

3.

Иза Орфелиновог букварa долази као по времену њему најближи: „Букварь ради сербскагѡ юношества въ ѹнгарскомъ кралевствѣ, и присовокѹпленныхъ емѹ предѣлехъ“, штампан у Бечу године 1785. Он је врло значајан с тога, што су се из њега и његових доцнијих издања учили толики нараштаји српске деце како у Аустрији тако и у Србији (у Србији готово непрестано до 1844. године).

Цела буквица у штампаним и брзописним, великим и малим словима, изложена је на првим странама тога буквара овим редом:

а, б, в, г, д, е, ж, ѕ, з, ꙁ, и, ї, к, л, м, н, о, п, р, с, т, ѹ, оу, ф, х, ѿ, ц, ч, ш, щ, ъ, ы, ь, ѣ, я, ѡ, ю, ѥ, ѧ, ѯ, ѱ, ѳ, ѵ. (Овде су — примера ради — наведена само мала слова у штампаном облику). Пре него што би се прешло на склапање разних слогова морао је дакле ђак изучити ова 43 слова и то у четири разна облика, (дакле управо преко 170 по спољашњем изгледу доста различних слова).

И у овом буквару, као и у првом и у другом, долазе прво слогови од два слова, н. пр. Ба, бе, би, бі итд. спајајући редом све сугласнике с гласницима. У осталим слоговима разликује се од њих, јер је у њему — што се тиче слогова — проведена велика систематичност. Тако иза првих слогова долазе слогови од три слова, и то прво такви који се почињу с којим гласником, завршују с ъ, а у средини имају буди који сугласник (н. пр. азъ, адъ, охъ,

ихъ итд стр. 6.), даље слогови који се почињу буди којим сугласником, савршују с й, а у средини имају који од „осам“ гласника (н. пр. бой, вой, дой, чай, дай итд стр. 7.) и најпосле слогови састављени од два буди која сугласника и једног гласника на крају (н. пр. бла,... мно,... кси,... лгѹ,... прю,... чтѹ,... ѳро итд). Иза ових долазе слогови од 4, 5 и 6 слова, склапани нарочито тако, да у почетку стоје по два и три сугласника а на крају који гласник (н. пр. стра,... скля,... сплю,... жезлъ,... фістъ итд. близу 70 таквих слогова, стр. 7 и 8).

После простих слогова долазе читаве речи од два и више слогова (као: бо-дрость, крѣпл-шій, совокупл-шій, рожд-ше... Ан-на, Сар-ра,... зи-ма, па-ра.... Авра-ам', Мо-авъ итд. од стр. 10—16). — На послетку долазе многе скраћене и потпуно обележене речи (на три и по листа) и неке заменице с предлозима къ и съ. С тим се завршује први — букварски — део[1]).

Овај буквар од 1785. год. налазимо и у доцнијим издањима, и то у једном од 1812. год. у другом од г. 1844. и у трећем од г. 1853. У овим је издањима остало све као што смо изложили из буквара од 1785 год. Само је буквица у неколико скраћивана, почем је изостављен који облик од слова навођених два и три пута у првој буквици. (Осим тога у азбуци је промењен спољашњи ред у толико, што после првих малих слова у штампаном облику долазе одмах мала брзописна слова, а не као у оном издању од г. 1785. да долазе велика слова штампаћа одмах после малих у истом облику.[2])

[1]) Имамо напоменути још и то, како је овај буквар израђен напоредо на два језика: немачки и црквено-словенски. Буквица је само чисто словенска. Што се тиче слогова, они су — разуме се на немачкој полутини са свим друкчији, а на словенској опет друкчији. Све пак остало налази се у верном преводу и на једном и на другом језику.

[2]) Што се тиче немачког текста, тај је у овим — будимским — издањима са свим изостављен.

4.

Буквар Павла Соларића, назван: „Букварь славенскій тріазбучный, или первое руководство къ познанію книгъ и писаній“ итд. штампан је у Млетцима године 1812, и одликује се од пређашњих својом садржином, која је изложена нарочито у другом дѣлу. Из предговора Соларићевог види се, да је била у оно време велика потреба да Срби добију свој потпун буквар „и отличанъ ѿтъ Букварей другихъ народовъ, како что є отлична и судбина наша ѿтъ сѫдбине другихъ, и писмо наше ѿтъ писма ихъ“ итд. Желећи да „самоуки наставници“ (каквих је онда понајвише било у нас) добију у руке „једнако правило и руководство“ за себе и за децу коју уче, и намеравајући да једном избави српске синове „ѿтъ оне погѫбне дангѫбе съ нѣколикократнимъ пѫстымъ пречитаваніемъ часослова и ѱалтира, коя толикѡ дугѡ ніе дала Сербѡм отворити очи .... и ѡбодрити родителе сербске изъ онога равнодѫшія или неохоте ко книгамъ, коя є попремногѫ произишла изъ досаде, гдѣ они доселѣ, не видећи по три и четири лѣта никаквога успѣха дѣце свое, враћали су пѫни справедливога презренія къ (такѡвимъ) школамъ и Магїстрѡмъ, сынове свое дома“ итд. Соларић је после Орфелина а за Србе написао први заједно с букваром и неко упутство, како треба децу учити читању црквено-словенском и грађанском (а и глаголитичком). За то је његов буквар у првој својој поли испрекидан честим примедбама и опширнијим разноврсним упутствима.

Испрва разлаже Соларић, шта је то књига и на шта су слова, опредељује буквар као књигу која учи „правоглаголанію славенскомѫ“ или као науку која упућује како ће се познати словенска слова, како ће се правилно изговарати, како ће се у слогове скупљати, како ће се речи правилно читати, а по том како ће се и сама слова цр-

тати (т. ј. писати), — па дели буквар на два дела: „правоглаголаніе и краснописаніе.“

У првом делу пошто је определио шта су слова у опште, излаже одмах сва мала слова словенска (42 на броју) по њиховом спољашњем изгледу, казује како се зове које слово по свом имену и обележава њихов глас. За тим казује, како је ту буквицу саставио св. Кирило угледајући се нешто на грчку азбуку нешто на св. Јеронима, и напомиње, како је одавна постојао обичај, да се имена дају појединим словима, и како и ми имамо имена: аз, буки итд. за своја слова. Ово „подражавање“ вели Соларић није било добро: „Ибо вмѣсто ѿтворити умъ некамѡ натрагъ таковыми имены, требало би (какѡ су већ древніи Римляни творили, хотя полѹчивъ ѿтъ Грекѡвъ, како и мы, азбѹкѹ) свакѹ бѹквѹ звати, єлико можно, онымъ самымъ гласомъ, коега она знакъ єсть.“ — На крају овог одељка примећава Соларић, како наставник ваља детету да показује свако слово прстом или сказаљком, да му га именује и да му покаже како се изговара (као глас), н. пр. „Писме ово *А*, именѹе се Азъ, а гласи аа — — —; ово писме *Б*, именѹє се Бѹки, а гласи Бъ“ итд. —

После изложене буквице и овог упутства Соларић дели слова по нацрту на „рукописна и књигопечатна“, па ова друга дели на строчна мала или „подначална“ (и излаже их сва редом — као и остала — како изгледају), на „строчна велика или начална“, и најпосле на „двострѡчна или udначална“ (стр. 15). То је била подела слова по њиховом спољашњем изгледу. Осим тога дели Соларић слова „по внѹтреннѣй силы“ на „самогласна“ и „то на „проста и сложена“ (ова сложена опет на „двоегласна“ и то „ѩвствена — као: ай, ей, їй итд. — и „потаєнна“ — као: ѣ, ю, ѩ и ѧ) и на „троегласна“ — као: ѣй, юй и ѧй; даље на „согласна“ и то „проста и сло-

жена“ [1]) и најпосле на „безгласна“ куда рачуна ъ и ь, казујући како су она у свези са сугласницима „полугласна“ слова (стр. 16 и 17). Напоменув из чега је састављено слово ѿ, наводи, како у Срба има још једно слово: Ћ које се зове ћерв а час ђерв, па вели, како се држи да је боље јачи глас (Ђ) писати овако: дь (јер онда још није измишљено слово: Ђ), а слабији глас (ћ) писати словом ћ. После разлагања: где треба да се пише ѕ а где з, како се ф и ѳ не налазе ни у једној чисто словенској речи, место којих слова долази: щ, из чега је састављено ы, ѣ, ѥ, ж (јус) итд. (стр. 18.) налазимо нешто упутства, како треба децу — пошто науче сва слова и по имену и по гласу њиховом — често пропитивати, која су слова „самогласна“, која „согласна“ и која „безгласна“. У одговору свом — вели — треба дете прстом да показује која су то слова, па пошто се у томе довољно упути, да сазна колико има слова „самогласних“, колико „согласних“ итд. и да их на памет казује (стр. 19). Рад тога по својој прилици препоручио је још у предговору свом ово: „време нїе заставляти дѣцꙋ къ Азбꙋцы, докле нисꙋ у состоянїю наизꙋсть до стотине числити, и кꙋннѡ что год (грахъ, лѣшнике) рꙋкомъ безъ помѣхе бројити“; (стр. 6). Од мање су важности за нас овде правила која поставља Соларић за изговарање неких и неких слова, нарочито гласника, (стр. 19—21) а исто тако и нека његова правила о „срицању“ (стр. 22—27). Од ових последњих навешћемо само упутство, које Соларић препоручује учитељима за практиковање приликом срицања. Најпре признаје, како је наше „срицање“, услед сметња које долазе од наших азбучних имена, почетницима врло тешко, како сви изгубе с њим се занимајући

[1]) Проста сугласна слова су му: б, в, г, д итд, а сложена: бл, гм, нн, ст, итд. Сложена дели опет на „раздѣлима“ — као: лл, нн, рс итд. — и „нераздѣлима“ — као: бл, вр, мл итд.

много времена, и како се многи (не могући се у томе извештити) држе „за неспособне ко извыченію чтенія, и совѣтѫе им се да ѡставе книгѫ“, — а за тим изјављује своје страховање, да то није главни узрок, што је у нас свакад мало људи који умеју да читају и „что многіи познаю чѫждее писмо, пишѫ нимъ свой языкъ, а за Азъ и Буки не могѫ ни чѫти.“ Интересантно је, како сâм Соларић налази, да ми „сричући“ коју реч (по методи која тражи да се слова уче по својим именима) „заведемо съ именами азбѫчными нѣкіи дивій разговоръ, кой є са свимъ чѫждь оной рѣчи, и ономѫ, кой насъ слѫша, ако ніе учіо се оваковомѫ срицанію.“ Сам пак препоручује наставницима, да припремају своје ученике за срицање, учећи их разликовати како свако слово има своје име и свој глас и „да у срицанію име тога ни во что не вмѣнявасе, но само иштемѫсе гласъ.“ Доследно томе наводи примера ради (нарочито за оне наставнике који не умеју да сричу речи у којих је у почетку или у средини гласник чинећи за се слог) две три речи како их ваља срицати: „Отецъ, Моавитъ“ итд. сричу се овако: „Онъ (произнеси) ѡ, — твердо єсть цы-єръ (произнеси) тецъ, совокѫпнѡ Отецъ“ итд.

Даље наилазимо прво на слогове од два слова, готово онакве исте као и у последњем буквару (и готово у истом броју). Од правила за упутство имамо овде напоменути, како Соларић препоручује, да деца испрва изговарају слова, а учитељ слогове, и да показујући деци како се који слог изговара то повторава докле она сама не свикну једно и друго (као и у Орфелина). — Слогови од три слова — једног гласника и два сугласника — грађени су онако исто као и у буквару од 1785 године, само их има (готово два пут) више у Соларића него у његова претходника. (стр. 28. и 29). Они су чист посао Соларићев, као и остали слогови од четири слова, н. пр. здра, здри, скве итд. (стр. 30).

Што се тиче речи и већих слогова, и они су чист посао Соларићев, као што се уопште и то примећава, да је овај вредни књижевник много више пазио да сличне ствари дођу у своје групе. Највећих речи у овом буквару има од 2—3 слога, н. пр. бра-зда, вре-менъ итд. аз-бꙋ-ка, бе-сѣ-да, ва-ри-во итд. (стр. 31).

Кад деца отпочну састављати из слогова речи приликом „срицања“, Соларић препоручује учитељима готово све оно што и Орфелин. — За читање прописује у свом буквару (в. његов буквар стр. 34—40.) неколико правила, у којима опредељује испрва шта је читање, шта је реченица, који су знаци интерпункције и рашта се употребљавају, а за тим: у чему се састоји добро читање, како треба гласом удешавати према различној садржини у којој се исказује „веселост, љубав, жаљење, страх“ итд. Што се тиче „средстава“ којима се долази до „савршенства у читању“, Соларић напомиње: да се марљиво чита, да слушамо оне који говоре правилно и да се на њихово читање навикавамо, да с пажњом најпре прочитамо оно што ћемо „јавно“ да читамо и да пазимо „на смислъ писателя.“ Најпосле препоручује, да деца сричу своје прве задатке по један пут, а „ако треба“ и по два пут, докле се дете не извежба да без „срицања очима слогове бере“ и „реченія едно за дрꙋгимъ“ чита. После још неколико одељака из буквара тражи, да се деца упознају и с брзописном буквицом и да им се задају прописи „по правилѡмъ краснописанія“ и да наставник с ученицима разликује „славеносербскій“ језик од нашег народног говора.[1])

---

[1]) После разноврсног материјала намењеног за читање и после неких краснописних правила излаже Соларић „руску“ буквицу (стр. 105—108) и глаголитицу „азбуку славено-илирическꙋю“ (стр. 116—128).

5.

Имамо да разгледамо један буквар, који је 1824 год. штампан у Москви под насловом: „Началное оученіе человѣкωмъ, хотяштымъ учитися книгъ божественнагω писанія“ с додацима: „Во имя отца, и сына, и святагω дѵха, аминь“ и: „Боже въ помошть мою вонми, и вразѵми мя во оученіе сіе“, и који је 1847 и 1861 год. прештампаван у Београду с додатком напред: „Бѵкваръ“ („или начанлное оученіе“ итд). Новога у методи не ћемо у овом буквару наћи, већ само други неки материјал одређен за срицање и читање. Прво је изложена црквено-словенска буквица у облику малих (45 на броју) штампаћих слова, међу која су помешана и два *А* као велика слова, а за тим грађанска буквица у облику великих и малих (по 38 на броју) слова, (међу којима се налази и: Ѕѕ, Ээ, Ѯѯ, Ѱѱ, Ѳѳ и Ѵѵ).

Слогови састављени из два слова прављени су по досадањем начину, као што смо га управо прво видели у буквару од 1717 год., т. ј. прво се узме један гласник, па се спаја са свима сугласницима редом по буквици тако да гласник стоји на другом а сугласник на првом месту, н. пр. бю, вю, гю, дю, жю, зю, кю, лю, мю, ню, пю, рю, сю, тю, фю, хю, цю, чю, шю, штю итд. с осталим гласницима, па и с ъ и с ь (н. пр. бъ, въ, гъ, дъ итд. редом до штъ и бь, вь, гь, дь итд. све редом до краја) изузимајући сугласнике: ѳ, ѯ и ѱ, који се на против налазе у првом нашем буквару (од 1717 год.). (Оваквих слогова има на другом месту управо 220, т. ј. по 20 од сваког (од 9) гласника и од ъ и од ь спајаних с 20 сугласника).

Као што смо у првом буквару (од 1717 год.) нашли слогова од три слова: два сугласника и од једног гласника, спајаних тако, да један сугласник непромењено стоји у средини и да се сваки слог с гласником којим свршава,

тако исто на то наилазимо и у овом московском буквару, и то — што нарочито пада у очи — са сугласником *р* у средини као и у првом буквару. Једина је разлика само у томе: што се у буквару од 1717 год. задржава први сугласник донде, док се не изређају (на крају) сви гласници (као н. пр: бра, бре, бри, бро, брѹ, бръ), а у московском буквару од овог века мења се само први сугласник, докле се сви сугласници не изређају (н. пр. бря, вря, гря, дря, жря, зря... лря... нря... рря итд. 20 таквих слогова). И на овај начин има начињених управо 220 бесмислених слогова, који су грађени по једном калупу — све за љубав непојмљиве систематичности — не обзирући се, што нити имају каква смисла, нити се у језику којем чују (као н. пр. рра, рре, рри, рро, ррѹ, рръ, рры, ррь, ррѣ, ррю, рря итд).

И тако цео део букварски састоји се само из буквице (два пут изложене) и из 440 неразумљивих слогова. — Даље долазе још једном сва слова редом с исписаним својим именима (као: азъ, *а*, бѹки, *б* итд.) и скраћене речи које се налазе већином по црквенским књигама.

У осталим издањима овог буквара измене су врло незнатне. У издању од 1847 године напред је изложена буквица великих (44) слова, и испод ње и азбука малих слова. Слогови од два слова остали су сви они исти, а слогови од три слова умножени су још новим (из буквара од 1755 год. редом преписаним) слоговима. (Свега их има 269 слогова, 220 старих а 49 придодатих из буквара од 1785 год.) У првом издању није било слогова или управо речи од пет, шест и више слова, а у другом се издању налазе у приличној количини (на читавом једном листу), но ни једна реч готово није нова, већ све су преписане из буквара од 1785 год., само су нешто мало друкчије распоређене. Осим тога друга је пола буквара изишла много краћа у другом издању. — Треће (од 1861 год.) издање

са свим је онако као и друго, које се — као што видесмо — само у множини слогова и речи од првог разликује.

Велика је сличност између овог буквара од 1824 г. и његових доцнијих издања и оног од 1717 г. који смо узели за прво дело у нашој букварској књижевности. То нам даје доста повода да мислимо, да је и Кипријан Рачанин угледао се на Русе састављајући свој букварски део. Што се у доцнијим издањима налази више материјала, тај је — као што видимо — узимат из будимског буквара, који је био и у Србији најраспростраљенији и онда највише познат.

И још једном или управо два пут сусретамо се с овим московским букваром истина у сасвим другом (спољашњем) облику. То је „Србски букваръ, ради учения младежи гражданскому и црковному читаню", штампан у Новом Саду год. 1856 (од 52 стране на средњој осмини). Ово је опет поновљено издање буквара, који је под истим насловом штампан год. 1836 на Цетињу; само су — као што видимо из једне примедбе на насловном листу (екземплара који се налази у народној библијотеци у Београду) нечијом руком прибележене — „неке мале и незнатне промене", учињене у доцнијем ново-садском издању од 1856 г. Што овај буквар држимо за понављана издања московског буквара, на то нам даје права његова прва (истина врло малена) пола, која је са свим непромењена остала, а што га одвајамо овако од издања од 1847. и 1861. год. то је због његове друге (многе веће) поле, коју је други писац с других страна морао прикупити.

Рекосмо, да је у првој поли остало у овом издању (од 1856 г.) сасвим по староме. Што је промењено, то је само спољашњи облик слова. Место ррквено-словенске буквице дошла је — према новом наслову — српска буквица и ова је изложена на првој страни у облику великих слова за тим на другој страни у облику малих слова, (све по 36 на броју, међу којима нема; ѕ, ѵ, ѿ, ꙑ, ж, ѡ, ѫ,

ѯ, ѱ, ѳ, ѵ). Што се тиче слогова (од два и три слова), они су готово непромењени остали. Грађени су истим редом, само им је број увећан услед нових српских слова: Ђ, Ћ и Џ.

Друга пола сасвим је нова. У њој су разне „избране“ изреке моралне садржине и разноврсне приче, басне и животописи неких личности из српске историје.

Словенска је пола — што се тиче материјала одређеног за читање — истоветна као и у првом московском издању, само је много краћа, (јер је изостављен „сокращенный катихисісъ“, који заузима пуних 9 листова у првом издању).

6.

Из оволиког се прегледа види, како довде управо није било никако чистога буквара за српску децу. Наша су се деца (нарочито у Србији) учила непрестано из оног буквара од 1785 год., који је — због својих доцнијих издања — познат под именом „будимски буквар.“ Из њега су се учила деца све до 1838 год. (или управо до 1844 год.) кад је у Србији изишао први буквар за српске школе. Но много раније — још год. 1827 — изнео је Вук Стефан. Караџић свој „Оглед српскога буквара“ у својој „Даници“ („Забавнику“ од исте године), из које је и у особитој књижици одштампан. Вук није написао потпун буквар; то и он сâм не вели; осим тога по његовом букварском „огледу“ нико није покушао да начини потпун буквар с методом гласања, коју он препоручује; али поред свега тога овај је „Оглед“ Вуков значајан с много страна. Ми не бисмо смели обићи Вука рад сâме потпуности историјског прегледа наше букварске методике, а још кад узмемо на ум, да је Вук, први (може бити) огледао да учини неке важне измене у синтетичкој методи, по којој је и он свој „Оглед“ букварски радио, то на сваки на-

чин дужност нам је, да се што боље упознамо с тим првенчетом чистога српског језика.

И досадањи писци увиђали су и нагађали, да има тешкоћа које деци смећу, те не науче у школи читати као што би требало; но ни један до Вука није погодио управо, које су то тешкоће и које би по томе што пре ваљало одклонити колико се може. Вук је у синтетичкој методи нашој први пронашао прави узрок, који отежава деци учење читања и задаје им силне муке које морају како му драго да савладају, да би после толиког времена колико толико научила течно читати. Да бисмо се о томе уверили, навешћу из његовог предговора к „Огледу српскога буквара“ (од год. 1827) неколика места. Разлажући, како је онај „који је први писмо измислио“ био готово „више Бог, него човек“, и како су у Срба ретки људи који знаду читати и писати, и „ако су још пре хиљаду година са законом ришћанским примили тај дар Божиј“, Вук наставља овако: „Што Срби још слабо почињу књигу учити, и што је још сва српска књига у читању часловца и псалтира, томе је криво млого којешта; али што млоги учи по двије и по три године читати, па опет не може да научи, него остане сврзислово, томе су само криви буквари и учитељи.“ И тако видимо, како Вук устаје (први) противу самих оних који пишу букваре и противу њихове закореле системе. Он вели одмах даље: „Сваки прави и паметни родољубац мора желити, да се и у нас буквари начине и школе уреде према данашњем вијеку; а онаке родољупце, који — „имајући ревност, но не по разуму“ — вичу, да се ништа не поправља, онаке, велим, ваља сажаљавати, и молити се Богу, да би ји опаметио и на прави пут извео. То је највећа разлика између човека паметна, и између простака, што паметан човек једнако жели и труди се, да што боље научи или измисли, и да он буде паметнији од својије стари, а његова ђеца од њега; про-

стак пак све је рад, да остане, као што су му и стари били, а његова ђеца, као и он што је. Какав би јадан и жалостан род љуцки и овај свијет био, да су сви људи остајали онаки, као што су и њиови стари били! Бог је само безумним животињама усудио, да остају до вијека, као што су им и стари били; а човека је одредио, да се једнако учи, и све нараштај од нараштаја паметнији да постаје. Што се гођ људи по овој наредби Божјој већма труде и напредују, то све срећнији и славнији постају, а што се гођ већма лијене, и задржавају, то наличнији на звериње остају. Тако су пред нама измакли Енглези и Французи, и млоги други народи европејски; тако су иза нас заостали млоги дивљаци по Африци и по Америци, који и данас живе голи по шумама и једу љуцко месо сирово." Из овог Вуковог протеста противу оних уопште, који „вичу да се ништа не поправља", морамо извести да није било лако устајати с којом изменом ма у чему, па и у језику и у писму народном.

Да му се не би пребацило што спомиње Енглезе и Французе, који су „другог закона и племена", он вели: „— — — ево Руса, који су с нама једнога закона и племена. Они су прије сто година, како су њихов језик и писмо одвојили од црквенога језика и писма, познали, да су имена слова наших тешка и претешка за учење читати; за то су они још онда по њиховим школама место аз, буки, вједи, глагољ итд. почели учити: а, бе, ве, ге, де, же, зе, і, ка, ел, ем, ен, ѡ, пе, ер, ес, ше, еф, хе, ге." Овај начин називања слова држи Вук да је „сто пута лакши", да би се по њему научило читати, па са свим умесно примећује даље: „али ни ово још нијесу права имена (?) полугласних слова, јер н. пр. *б* не може се читати бе, док се не метне предањга *е*, негов је прави глас бъ. Тако учитељ који је рад кога најлакше да научи читати, ваља да му не казује никако имена слова, него само њихове

гласове, које имају у читању; па онда нема срицања, него како се познаду слова, одмах се може читати." „Тако — вели Вук — може човек ласно за десет дана научити читати!" па додаје да је то огледао на неким местима. Овом „новачењу" нису били ради писци старих букквара, за то су се подсмевали Вуку и они и други „који су по старом обичају научили читати"; но Вук је остао при свом, па за то и вели: „но колика је моја радост била, кад сам прошавше (1826) године у Али (Halle), у ондашњој славној и на далеко чувеној сиротињској кући, виђео, да иљаде ђеце тако уче читати." —

У његовој буквици изређана су слова овим редом:

а е и о у
р с ш з ж ц ч џ
т ћ д ђ л љ к г
в ф б п м н њ ј.

Иза ових 29 писмена (међу којима — као што видимо — нема *х*) долазе слогови од два слова састављеног прво из два гласника, друго из једног гласника и једног сугласника и најпосле из једног сугласника и једног гласника, н. пр: (1) ае, ао; (2) ос, ош, од, он, оп, ој, ис, из, иш, им, уд, уз, уш, уб, ум, ај, еј; (3) са, се, си, со, су, ва, ве, ви, во, да, де, ди, до, та, те, ти, то, ту, га, го, ђа, ђе итд. још таквих близу 30 слогова).

Слогова од друге руке нема више у Вука. Он одмах — врло паметно — прелази на читаве речи, и то прво на речи састављене из два слога и четири слова, н. пр. ба-ба, бе-ба, бо-ба, бу-ба, ба-ра, во-да, го-ра, душа, зи-ма, же-на, ја-је, јо-ва, ју-не, је-ло, ку-ћа итд. (близу 50 таквих обичних и деци са свим познатих речи). Иза ових долази неколико речи опет од два слога, но од три слова, од којих прво као гласник чини слог за се, н. пр. а-ко, а-мо, е-во, е-но, е-то, и-ва, и-за итд. — За тим долазе једносложне речи од три слова, од ко-

јих су два сугласници (један у почетку, други на крају) а трећи гласник (у средини), н. пр. бан, бар, без, бир, боб, бог, бор. бос, буд, вас, век, вид, вир, вис, воз, вук, гај, гој итд. (преко 90 речи од те врсте). — За овим једносложним речима долазе опет двосложне речи, но од пет и шест слова. (Што се тиче слогова у тим речима, они су састављени или из једног сугласника и једног гласника или из два сугласника и једног гласника, коме је место у средини слога, — као и у горњим једносложним речима). Као што је међу горњим речима било различних, готово од сваке врсте говора, тако их исто има и овде, н. пр. ба-рем, ви-сок, го-лем, да-нак, ђа-чић, ја-дан, је-дан. ју-гов, ко-сац итд. или: бум-бар,... кут-њак итд. (преко 30 речи).

Тросложне (и нешто мало четворосложне) речи, које одмах за овима долазе, бирате су такође с обзиром, да не дође у њима ни један слог другачији него што је дотле долазио, н. пр. бо-со-ног, ве-се-љак, до-го-вор, жи-во-тан, жи-во-ти-ња, ја-за-вац итд.

Одатле настају речи с другачијим слоговима. Оне су од четири, пет и шест слова, од два или од једног слога и из разних врста говора. Свака се реч почиње с два сугласника, од којих је други непроменљив, н. пр. бра-на, вра-на, гра-на, гра-ђа, дра-го, зра-ка, кра-ва, мрав,... прав-да, срам,... гре-да, гри-ва итд. (50 речи). Међу овим речима само се три налазе од три слога: дре-њи-на,..ври-је-жа,... кро-пи-ти.

Особити одељак чине речи бирате на исти начин с том само разликом, што од два сугласника, којима се реч одпочиње ни један није непроменљив и што они не долазе увек у почетку речи већ иначе у почетку слога, н. пр. бла-го, вла-га, вла-да,... глад, гљи-ва,... клас, млад,... са-бља, зе-мља,... гле-дај,... пљу-ван-ка, бје-жи,...

пер-ја-ни-ца,... сјај-но,... о-ру-жје, по-ду-шје,... о-лу-ја итд. (преко 50 речи).

Иза оваквих речи долазе друге, у којих су слогови састављени из више сугласника. Многе се међу њима одпочињу с три (и с два) сугласника и најмање су од једног а највише од три слога. Н. пр: сва, све, сви, свак,... свла-чи-ти, свра-ка,.. скра-си-ти, — скроб,... смла-чи-ти, смрад, смре-ка,... сплаћ, спле-сти, спра-ва итд. (преко 110 речи).

Овај одељак речи намењених за читање по слоговима завршује се другом врстом разних речи, у којих глас *р* чини слог за се. Речи су од једног, два и три слога и од три до осам слова, н. пр. бр-бла, брв-но, бр-гља, бр-до, брз,... вр-ста, вр-шид-ба,... др-ну-ти-се итд.

Иза неколико пословица намењених за читање као читаве реченице, у којима речи нису дељене на слогове и у којима се нигде (па ни у почетку) не налази велико слово, долази буквица великих (и испод њих малих) слова данашњим уобичајеним редом (без слова: џ).

„Словенска или ћирилова“ слова која су у нашим црквеним књигама, изложена су сва редом заједно с потпуним својим именима, и стављено је неколико правила о словима: е, і, л, ъ, ь, ѣ, ю, я, ж, ѵ и є. За тим долазе многе скраћене речи црквено-словенске с неким молитвама, с разним бројним знацима и с (малом) таблицом множења. То је сав материјал Вуковог покушаја.

7.

Године 1838 (од прилике у Јулу месецу — судећи по једном званичном акту, који се налази у канцеларији министарства просвете у Београду) изишао је из српске „књигопечатње“ буквар Глигорија Л. Зорића, по свој прилици први који је штампан у Србији. Наслов му је: „Малый учитель или србскіи букварь, садржавајућій у

себи правила церковногъ и гражданскогъ читаня, нуждне молитве, и многе полезне предмете за србску дѣцу.“

Буквица је изложена прво у облику малих и великих (штампаних) слова, без имена њихових, но с обележеним оваквим гласовима: а, бе, ве, е итд. (као што Вук напомиње да је у Руса.[1]) У буквици има 37 слова, међу којима видимо и слово *Ђ* (пошто је Вук дотле о томе слову већ пресудну реч изрекао) и међу којима наилазимо и ова два стара слова: ѱ и ѳ.[2]) — За тим је изложена и буквица брзописних (великих и малих) слова.

Као и у досадањим букварима, тако и у овом, праве се слогови све по једном калупу; прво од једног сугласника и једног гласника (н. пр. за, зе, зи, зі, зо, зу, зы, зѣ, зю, зя итд. или; ай, ей, ой, ій итд), а за тим од три слова н. пр. бай, бей, бой, итд. или: кра, кре, кри, кро, кру, крѣ итд. — Што се тиче поступности у бирању речи, та се састоји у томе, што су испрва узимате речи од два гласника и 4—5 сугласника (преко 60 самих именица), за тим речи од три и четири слога и друге речи од једног и више слогова, које се свршују на ань, аль, ель, онь, итд, а најпосле и такве речи које имају у почетку већином по два сугласника, и то понајвише именице. Има још и придева који се свршују с ій, или ый од два и три слота и неколико придева у првом ступњу поређења, наведених нарочито рад дечијег вежбања у изговарању последњих гласника. Осим именица, и заменица наведених с неким предлозима и у разним родовима има и неколико глагола у првом и другом лицу садањег времена.

---

[1]) Зорић је из Русије дошао у Србију за управитеља школа.

[2]) Слово ѵ избацио је Зорић, угледав се на руску академију наука, као што се види пз једног његовог писма од 1. Септ. 1838 г., у коме је давао своје примедбе на „примѣчанія“ једне комисије, која је његов буквар прегледала.

Сав овај материјал намењен (по свој прилици) за срицање, свршава се с неким именицама и придевима од 5, 6 и 7 слогова. Ове су речи испрва навоћене за се, а доцније у свези придев с именицом, — по свој прилици рад читања (а не зарад срицања, које је дотле трајало).

Црквено-словенска буквица изложена је с потпуним именима слова. Сав материјал у појединим слоговима и речима као да је узимат из досадањих буквара, (само што је много краћи до одељка у читавим реченицима одређеног за читање).

8.

Негдашњи „директор свију школа“ у Србији, Петар Радовановић, израдио је — по својој званичној дужности — год. 1837 буквар, који су прегледали професори „књажеско-србске гимназіе“ и који је тек друге године — но без његова имена — штампан због тога што до тог времена — као што се вели у једном званичном акту у српској штампарији у Београду није било „рукописних“ слова.

Буквица је изложена у облику малих и великих слова и то прво штампаћих па онда одмах и брзописних. Још су додата имена свију слова, а поврх тога обележени су и „гласови“ појединих слова као у Зорића. У буквици (која броји 38 слова) налази се: щ, ѳ и ѵ.[1])

---

[1]) Изостављена су слова: ѕ, ȣ, ѿ, ѡ, ѧ, ѯ и ѱ, која су била дотле у употреби. Радовановић је хтео изоставити и писмена: ѳ и ѵ, и почем — вели — ѳ има исти глас с т, а ѵ с и, ы и і“, али комисија професорска, коју напоменусмо, била је у већини противног мњења, како за та два слова, тако и за слово шт (щ). За ово слово Радовановић — у званичном свом акту од 1. Јула 1837 г. заведеном у мин. просвете под № 13 („примљ. 15. Маја 1838 год.“) — вели, да се може писати са шч или шт, позивајући се у томе на старе писце саме словенске азбуке, како су оніи преданіемъ одъ своіи предкова учили изговарати писма тога знакъ „.. и изговарали штай, а не шча (щ).“

Система по којој је овај буквар рађен, са свим је онаква као што смо је видели у досадањим букварима.

Прво се спајају сугласници с гласницима у слогове од два слова, и то најпре један сугласник са свима гласницима редом итд., као год и у оном буквару од 1717. г. у буквару Орфелиновом, оном од 1785. г. и Соларићевом. За тим се спајају гласници са свима сугласницима редом, и одатле излази силество свакојаких слогова (близу 400). Слогова од три слова има исто тако много (на 1½ листу преко 470) и сви су прављени по ондашњем начину: два сугласника напред, а гласник на крају (н. пр. сла, сле, сли, сло, слу, слѣ, слю, сля, итд.).

Што се тиче речи, прво су бирате од три и четири слова, н. пр. сей, сій, сѣй, скрой, итд. или: васъ, видъ, волъ, итд. Од речи од пет слова бирате су онакве, у којих су у почетку два сугласника, у средини гласник а на крају сугласник завршујући се већином с ъ. (Наведено их је више од 160 које именица које придева). — Даље наступају прво речи с два гласника и два сугласника који стоје у почетку свог слога, за тим и с више сугласника (н. пр. бо-дрый, ва-тра, ме-двѣдъ, итд. преко 90 таквих речи). — У особитом параграфу наводе се силне речи од три слова и једног или два слога (н. пр. адъ, азъ, атъ, итд. или: а-да, а-ко итд.). Даље преотимљу мах вишесложне речи (од 3, 4, 5, 6 и 7 слогова), подељене све у особите параграфе, не мешајући једне с другима (као што је у Зорића). Међу тим речима има их прилично доста, које нису ни мало добро изабрате за децу првога разреда, као: Ір-ланд-ска, херой-ство, зло-ко-вар-ство, Ѳе-о-фі-лактъ, ѵ-по-ѳе-ка, а-ритме-ти-ка, об-сто-я-тел-ство, фи-ло-со-фі-я, хро-но-ло-гі-я, ѵ-по-ста-сі я, ан-ѳро-по-ло-гі-я, до-мо-строи-тел-ство, со-бо-лѣз-но-ва-ні-е и т. д. (више од 1½ листа).

Налик на Зорићев начин и у овом је буквару изређано више речи које се или свршавају на аљ, ањ, ељ, иљ, или иначе имају где год слог њи или љи.

Што нисмо налазили у досадањим букварима — изузимајући Вуков „Оглед“ — то су многе (преко 80) речи у којих глас *р* (с другим сугласницима) чини слог за се, н. пр. брзъ, бр-бля, бр-вно, итд. Исто тако ново је овде и то, што су наведене многе (преко 110) имепице особне, понајвише имена разних земаља, река итд. Међу тим има и оваквих: Англія, Волга, Везувъ, Герзелезъ, Єдренъ, Елба, Етна, Китай, Олимпъ, Хекла, итд.

Завршетак материјала намењеног за читање у првој половини буквара чине многи придеви спојени с именицама као: „Добар отац. Блистаюће звезде. Вкусный намештай. Уредно домостроителство. Добротворна штедрота“ итд. и многа „кратка нравоучителна изреченія.“

Црквено-словенска је пола са свим онако као што је у будимском буквару (т. ј. готово је сва преписана од речи до речи).

Овај се буквар одликује од осталих једино — може се рећи — својом пунијом садржином (и у првој и другој поли). У њему наилазимо на силество слогова који су сасвим нови, а све је рађено тачно по одређеном правцу не мешајући ништа што је несродно. Систематичности по усвојеној методи има врло строге, тако да се писац отуда нада, да ће деца тим начином научити добро срицати, „а потомъ съ врло малымъ трудомъ и у читаню утврдити се.“ За то и вели — у свом званичном писму од 1. Јула 1837. г. заведеном у архиви мин. просвете под 5. Јула 1837. г. № 2735 и под 15. Маја 1838. г. П№ 16 —: „Смѣло судити могу, да ће ученици у I-ву классу дошавши, за єдну годину букваръ съ таковымъ успѣхомъ свршити, да ће, кадъ у классу часловаца пређу, много болѣ и совершеніє читати моћи одъ садъ, него до садъ. А кои за єдну го-

дину не буде у станю букварь добро изучити, онай слабу надежду и за будућность дае, да ће добре успѣхе у вышимъ школама чинити; а поредъ тога и учительи ће или небреженіе или неспособность свою, или противно, доказати.“ —

Овај буквар врло је значајан по нас за то, што смо се ми сви у Србији — све од 1838. до 1869. г. по њему (у суштини) учили. Његов је материјал, особито у другој поли нешто или са свим мењат, али је, као што рекох, он у суштини својој остао све до најновијег времена, тако рећи до јуче.

Пред нама је издање од 1844. год. Буквица је у њему толико само измењена, што нема више старих слова: шт (щ), ѳ и ѵ и нема слова: џ. Иначе буквица је изложена истим начином, у штампаном и брзописном облику, као мала и велика слова, с том само разликом што испод слова не стоје више по два назива, већ само један, и то онај стари: аз, буки, вједи итд, а не и онај немачки: а, бе, ве... ка, ел, ем, итд.

Слогови од два и три слова остали су са свим они исти као што смо их видели у издању од 1838. год., само их је — разуме се — нешто мање на броју, јер су отпали слогови који су прављени помоћу она четири избачена слова. (Слогови — 470 на броју — од три слова остали су са свим непромењени). И сав даљи материјал у првој половини, одређен на срицање и читање, остао је са свим исти, осем што су по неке стране речи замењене другим нешто мало познатијим српској деци, као н. пр. место „а-риѳме-ти-ка“ (стр. 15.) дошла је реч: „а-бро-но-ша“, место: „ан-ѳро-по-ло-гі-я“ (стр. 16.) дошла је реч: „А-лек-сан-дрі-я“ место: „Александеръ“(стр. 16.) дошла је реч „Анакреон“ (на сваки начин рђаво изабрата).

Црквено-словенски део, као и сва друга пола српског буквара остала је у овом издању са свим непромењена.

Почем је овај буквар остао у суштини својој у рукама српске деце у Србији све до најновијег времена, то бисмо

могли на овом месту разгледати и „Србскій букваръ“ од 1850. год. и његова многа доцнија издања; но како је овај буквар (од 1850. год.) дело другога писца нашег и како се пре 1850. год. јавио са свим нов појав у нашој синтетичкој методи букварској, то остављамо да о буквару од 1850. год. проговоримо коју доцније где му буде места у историјском овом прегле̂ду.

9.

Усред ове једнообразности и механичности, која владаше у нашој букварској методици, јавља се год. 1846. Исидор Стојановић са својим букваром, који је написао за недељне школе. Потпуни је наслов овој књизи: „Брзоукій букваръ, или новый способъ написиванѣмъ, уподобляванѣмъ, саставлянѣмъ и раставлянѣмъ слова, слогова и речій, научити кньиги и писму невеште за 40 часова предавања србски и црквено-славянски правилно читати и прилично на изустъ писати.“

Стојановић одпочиње познавање слова штицом, на којој су мала српска штампаћа слова. Осим штице потребно је — тако препоручује Стојановић — да има у школи црна табла, а наставник да држи у једној руци прут а у другој (десној) креду. Што се ученика тиче, сваки од њих треба да има пред собом „црну таблицу од црепа“ а у десној руци писаљку. Сам рад познавања слова прелази се у облику разговора између наставника и ученика. Прво казује наставник, како на „штици“ види „различне шаре“ (које ученици на питање такође повторе), за тим, како се те „шаре“ зову слова, како ће сваки моћи читати кад та слова добро упозна и како ће свако слово добро упознати кад га научи писати и изговарати. После овог кратког увода прелази наставник на писање једног слова. Показавши (прутом) прво слово на штици пише на табли *i* и казује како оно изгледа као игла, и пита по том ученике

како то слово изгледа. Одмах за тим тражи да ученици сами напишу на својим таблицама то „слово што изгледа као игла“ показав им како ће вући одозго право доле и ставити горе једну „точку.“ За тим каже ученицима, како се то слово што је написано и што изгледа као *и*гла (ударајући јаче гласом на први слог *(и)* у речи *и*гла зове *и* (по гласу, а не по имену) и пропитује о том своје ученике, нарочито тражи да ученици покажу како треба вући писаљком по табли, да би то слово написали. Да не би ученици заборавили, Стојановић као наставник — казује „правило“, по ком ће га сваки „моћи свагда и написати и изговарати.“ Да би га могао написати, препоручује да сваки рад тога помисли како изгледа игла кад убодена право стоји. За тим се на ново огледа писање тога слова (пошто се избрише с таблица ученичких и с велике табле школске и пошто се на штици покрије) изводећи на таблу час овог час оног ученика. А да ученици не би заборавили, како се то слово изговара, препоручује им се, да увек „изреку на глас ону ствар што изгледа као ово слово“ па ће „први“ глас „опоменути“ свакога, да се то слово изговара *и*. За тим се у том правцу пропитује: која ствар изгледа као ово слово, који је први гласић „што се чује кад се изрекне игла“, по чему се може свак сетити, да се то слово изговара *и*, како се изговара то слово, где је оно на штици итд, и ученици одговарају редом на свако питање (стр. 1—4).

Пошто су ученици упознали слово: *і* (а упознали су га „по томе што га умеју да напишу и изговоре“), прелази се на друго слово, које долази иза слова *і* и које „изгледа као обруч.“ То се слово напише на табли, за тим се каже да стоји на штици после *і* и још једном повтори да изгледа као „обруч.“ После тога пишу га ученици на својим таблицама, по што им наставник покаже како ће „писаљком“ по табли вући, и ученици се о том слову даље

пропитују исто онако као и код слова *i*. На исти начин прелази се у дијалошком облику слово *с*, (његов изглед — као у српа — и његов глас) и на послетку се пропитују ученици о свима овим словима редом овако: іос, оіс, осі, ісо, соі, сіо, (како се које од њих зове по своме гласу). То је материјал који је писац овог буквара одредио за први час ученицима „недељних школа“ (стр. 4. 5.).

За даљих пет часова препоручује Стојановић — по кратком повторењу онога што се дотле прешло — исти начин показивања и пропитивања. Тако за пет идућих часова ваља прећи остала слова овим редом: м ш з л б р в т п к у г и о д ч н ц с а ћ ж џ ђ х ф (свега 29 слова). Како су се дотле она три слова (*i*, *о* и *с*) упоређивала с неким стварима или појавама, н. пр. м с муњом, ш са шаком, з са змијом, л с левком, б с бобом, р с репом, в с вином или с ветреницом, п с „пенцером“, к с клештима или с крестом, у с ушћем („као да се две рѣке у нѣму састаю“), г с гуслама, и с ивером („као да га іоштъ држи оно у средини брвно“), є с језиком, д с домом, ч с ченгелом итд. За свако слово препоручује писац да се пропитују ученици: које се овако а које онако изговара, н. пр. „Које се слово изговара з?“ — „Оно што изгледа као змија“ итд. За тим и овако: „По чему се зна, да се ово слово изговара з?“ — „По томе, што се чује гласић з у почетку, кад се изрекне змија.“ „А зар се не чује у почетку гласић з, кад се изрекне шака?“ — „Кад се изрекне шака, онда се не чује у почетку гласић з, — онда се чује гласић ш“ итд.

Седмог и осмог часа упознају се ученици на сличан начин са словима: ль и нь и том приликом казује им се како ь ова два слова (*л* и *н*) „кад одмах до њих стоји, умекшава, те се она онда изговарају ль нь“, као што је почетак „у речма льигавъ, нива“, или као што је свршетак „у речма маль, конь.“ Осим ових слова упо-

знају се још са словом ѣ („што изгледа од прилике као ћепенакъ“) које се изговора као е; за тим са словом ю („што е саставлѣно из *і* и *о*, ал' не изговара се іо, него іу, као што е почетакъ у речи югъ“); после тога са словом я (за које писац вели да „не зна како изгледа“ — т. ј. на шта је налик — и које се изговара я); за тим са словом ы (које се изговара „као *і*“); за тим са словом й (које је од пре ученицима познато, само „што има више главе кукицу и што се изговара као: *ј*, као првый гласићъ у речи іошъ (још) или као последньій гласићъ у речи рай“); за тим са словима ій и ый (која се изговарају „као иј, као што е у речи пій оно осимъ *п*, у речи лій оно после *л*“) и тако редом упознају се ученици — све седмог и осмог часа — и с осталим словима: щ (шч), ь, ъ, ј, ѳ, ꙋ и ѵ (стр. 7—9).

Деветог часа уче се ученици да изговарају по два слова „заједно и у један мах“ (као н. пр. і-г (иг) или: г-и (ги) или друга која два слова, већином по два прва од оних речи с којима је изглед слова упоређиван). Сва се слова пишу на табли. — Од десетог до тринаестог часа уче се ученици прво изговарати „заједно и у један мах“ по три и четири и пет слова, као н. пр. с р п (срп), п р с (прс), б о б (боб), з м і я (змія), л е в а к (левак) итд, а за тим „растављати (стр. 11 и 12) речи на слова по њиховом гласу“, н. пр. да се растави на гласиће или слова: а д, н а, т и, п и, в и, в о, г о, итд. (а-д, н-а, т-и, п-и, в-и, в-о, г-о, итд).

За 13. и 14. час одређено је „изустно написивање слова и слогова“, пошто се предпоставља, да су се ученици дотле упутили да слова уједно изговарају и састављају и да сваку реч која им се „ненаписана каже на слова (на гласове?) раставе.“ Да би дакле ученици умели сваку реч написати, треба да умеју „у памети раставити нѣне гласиће, па ове по реду пописати“ (стр. 12). И у једном и у другом ваља их добро извежбати.

Одавде настаје читање по слоговима („или слаганѣ“) и то прво појединих речи, а за тим и читавих реченица. То је одређено за даља три часа (од стр. 13. до 16.). Поступност које се писац „брзоуког“ буквара овде држи, са свим је различна од поступности на коју смо наилазили у осталим букварима. У Стојановића читање по слоговима иде овим редом: „а ад а-да а-дам а-да-мов а-да-мо-виђ а-да-мо-ви-ђев....; о он о-на о-най, о-на-кій о-на-ко-вый — о-но-ма-да-шньій...; или: ђе ђук ђур-ка ђе-лав ђу-скі-я ђе-ра-ми-да ђе-ре-ђе-лі-я....; љи љиг љо-кач љо-ка-нѣ; њи-ва њи-я-нѣ њи-ви-ца...; или: срп, свр-до, мр-твац са-мр-тник смр-то-но-сан, стрв смрт...; или: а-лек-сан-дрі-я бла-го-дѣ-я-ні-е вѣ-ро-ис-по-вѣ-да-ні-е итд. (Ове последње вишесложне речи преписане су из буквара од 1838. год. или управо из оног нешто мало измењеног издања од 1844. год.) Довде су се (на три пуне стране) читале поједине речи, а одавде настају читаве реченице, н. пр: „дан и-ма два-де-сет и че-тир ча-са, час и-ма че-тир че-твр-ти, че-тврт и-ма пет-найст ми-ну-та итд. (стр.“ 15. и 16.).

Како су се ученици довде упознали само с малим словима, то за даља три часа упознају се и с великим, међу којима — као што писац вели — „има само четири, коя се одъ малы разликую, а друга сва изгледаю као и мала“ (стр. 17.). Та су слова: *I А Б Е.* У дијалошкој форми прелази се начин писања и изговарања тих слова, а осим њих и слова: *Ђ* и *Ђ*, за која се такође вели (стр. 17. и 18.) да се од малих слова разликују. Иза тога долази неки материјал за читање у читавим реченицама, од којих свака у почетку или у средини има у којој речи по које велико слово. Н. пр. „У Бе-о-гра-ду на-ла-зе се ве-ли-ке шко-ле. О-ве ве-ли-ке шко-ле зо-ву се Ли-це-ум и Ги-мна-зі-я. О-сим о-вы ве-ли-ки шко-ла и-ма у Бе-о-гра-ду Бо-го-сло-ві-я и Тр-го-вач-ка шко-ла. Про-шле го-ди-не за-ве-де-не

су у Бе-о-гра-ду и Не-дель-не шко-ле. У њи-ма се мо-гу не-у-ки на-у-чи-ти чи-та-ти пи-са-ти и ра-чу-на-ти" итд. (стр. 19).

За даља два часа (21. и 22.) одредио је писац познавање курсивних „или лежећи слова, коя се одъ стоећи разликую." Приступајући к тим словима вели (стр. 20.) да их има само шест (и то малих) која се разликују од обичних малих штампаћих слова (и та су: *а в г и ш х* и овима је додао: *ж д*, но за њих (на стр. 22.) вели, да се налазе више у рукопису него у књигама; после овога упушта се у описивање онога чим се курсивно слово од обичног штампаћег слова разликује, и то све усвојеним дијалогом, у коме ученици повторавају све што наставник нађе на ком слову да је слично с овом или оном ствари (као што се чинило и у почетку приликом учења обичних штампаћих слова). Свако се курсивно слово показује на штици и пише на табли (по свој прилици као обично курсивно слово). За вежбање у читању курсивних слова има доста материјала (стр. 22. до 24). у читавим реченицама, које су и овде — као речи — подељене на слогове, н. пр. „Жу-па-ни Срб-ски бы-ли су: — Во-и-славъ, Ра-до-славъ, Про-се-гой, Вла-сти-миръ" итд.

Као што су се пре овога речи растављале на своје гласове, тако се сада растављају и на слогове (од стр. 24. до 28). Напред казује писац — све у дијалогу као наставник и ученици — како има речи од једног слога, од два, три, четири и више слогова, па се за тим разлаже, које се речи зову једносложне, које вишесложне и за сваку ту врсту наводи више примера. Уједно се и сами ученици вежбају у погађању броја слогова од оних речи, које им се задају. Но да би се речи „лакше" на слогове растављале, напомиње се (стр. 26.) да је потребно „прво знати", која су слова „самогласна" која ли „сагласна." Рад тога описују се која су то слова „самогласна" (и ређају се сва —

онако како се онда већином мислило у нас — (а е і о у и ы ій ый ѣ є ю я), па се онда прелази и на дефиницију „сагласних“ слова. За „самогласна“ слова налази Исидор Стојановић да су у речима оно „што су одъ прилике кости у тѣлу“, а за „сагласна“ вели, да су у речима то „што є у тѣлу месо“, па продужује овако: „... као при деленю каквогъ тѣла (н. пр. при изуђиваню печеня) што морамо пазити на зглавке, тако и при деленю слогова у речма морамо пазити на саставке слогова, да не бы прво тако слогъ одъ слога оделили, како бы оно што му є сувыше добіо, или оно, што му је потребно, изгубіо“ (стр. 26). После овог доста чудноватог и досетљивог упоређења наставник — по пишчевом упутству — раздељује неке речи намерно као што не би требало, н. пр. овако: Богд-анъ, васд-анъ, безд-на, Пант-а итд, и овако: Бо-гданъ, ва-сданъ, бе-здна, Па-нта итд, па питајући ученика да ли су те речи добро по слоговима раздељене добија од њега — без икаквог даљег обавештења — одмах правилан одговор, да нису добро растављене. Да би то доказао, ученик разлаже овако: „У првомъ случаю (Богд-анъ) добіо є првый слогъ (Богд) нешто сувыше, а другій слогъ (анъ) оно што му є потребно изгубіо є; у другомъ пакъ случаю (Бо-гданъ) првый є слогъ (Бо) изгубіо оно што му є потребно, а другій слог (гданъ) добіо є оно што му є сувыше“ (стр. 27). Иза тога пропитује наставник ученика како ваља ту реч (Богданъ) разделити и добија одговор: „Треба є разделити овако: Бог-данъ;“ а да је је доиста ваља тако делити, позива се ученик — на захтевање наставниково — на „обично и природно изговаранѣ те речи у разговору.“ Колико нам је чудновато, како ученик без довољног развијања помоћу питања даје сам правилне овакве одговоре, толико и још чудноватије нам је ово даље што иде. Наставник (писац) не налази да је „обично и природно изговарање речи у разговору“ довољно

да нам покаже како коју реч ваља растављати на слогове, и примера ради наводи неколико речи као: стакло, ватра, Пешта које дели на слогове овако: ста-кло, ва-тра, Пе-шта и овако: стак-ло, ват-ра, Пеш-та, па добивши на своје питање од ученика одговор да „обычномъ изговараню није противно“ ако се оне речи раставе овако или онако, позива се на књижевнике, који су „нашли, да є болѣ: ста-кло него ли стак-ло итд. и наводи њихово правило, кога се треба у оваквим приликама држати: Два, три, четиръ сагласна слова, коя обычно стоє у почетку речій, остаю и у среди заєдно, и узимаю се къ слѣдуюћемъ слогу“ (стр. 28). Ово правило објашњава писац примерима: „*кл*обукъ, *кл*етва, *кл*инъ, *кл*упа“ итд, јер — вели — у овим речима стоје „два сагласна слова“ у почетку, па за то та два слова не треба н. пр. ни у речи: стакло раздвајати, (дакле ту реч поделити овако на слогове: ста-кло).

Препоручујући да наставник написује на табли више речи и да те речи један по један ученик раставља на слогове, писац излаже за тим материјал (поједине речи) за читање, и то „испрва по слоговима, а пошто се (ученици) овымъ начиномъ добро извикну, онда да се речи читаю целокупно или саставно.“ Тај је материјал (с врло незнатном изменом) узет из ондашњег буквара од 1844. год. од стр. 12—16 (с изоставком § 10. стр. 13. буквара).

На стр. 42. и 43. писац је изложио обичним редом целу буквицу у штампаном и брзописном облику (најпре мала, а испод њих велика слова), заједно с потпуним именима појединих слова (36 на броју).

Црквено-словенска пола овог буквара (од стр. 44. до 52.) са свим је налик на досадање букваре, управо у њој је онај исти материјал који је у букварима које смо пре њега разгледали.

Буквар овај завршује се једним доста дугачким (од стр. 56. до 61.) „писмом ученика недельне школе къ ро-

дитељима.“ У томе се писму излаже (као бајаги од стране ћурчијског калфе) управо цео начин по коме је писац написао свој буквар, и по коме су ученици дошли до читања. После прилично опширног увода, у коме се исказује радост за добивену уметност у писању прелази се управо на излагање методе по којој је буквар изведен, (а тиме се уједно хоће да докаже да су 40 часова предавања по тој методи довољни да неписмен човек научи „исправно читати и прилично писати“). Изрпком се напомиње, да наставник није „тео казивати: ово се слово зове азъ, а то буки, вjеди“ итд., већ је на штици изложио сва српска штампаћа слова редом како су их ученици најлакше „могли познати“, па им је онда писао на табли једно по једно и учио их прво како ће свако слово написати, а за тим како ће га изговарати (стр. 56. буквара).

Од стране ученика „калфе ћурчијског“ уверавају му се родитељи, како је овај рад врло лако ишао, „нарочито“ за то што је учитељ скоро свако слово упоређивао с каквом познатом ствари, која је изгледала више или мање као оно упоређено слово. Осим тога имена од упоређених ствари отпочињала су се увек онаким гласићем као што се изговара ово или оно слово које се упоређивало. Упоређивање ствари (или управо имена њихова) биле су на тај начин ученицима и „огледало“ и „шаптало“ (стр. 57.) итд.

10.

Буквар о коме имамо сад да говоримо није ништа друго до прост препис из других буквара. То је буквар Гаврила Поповића (бив. владике шабачког), који је он „израдио“ 1850. год., кад је и од стране ново-установљене „школске комисије“ „прегледан и одобрен.“ [1])

[1]) Види „Српску библиографију“ Ст. Новаковића (стр. 312.) и „Школе у Србији“ од Милана Ђ. Милићевића, у „Гласнику“ XXIV. стр. 22.

Прва је пола преписана из буквара Радовановићевог од 1838 г. или из његових доцнијих издања, с изоставком неких и неких слогова и речи. У самој буквици измењено је нешто у толико што прво не стоје (као у Радовановића) мала већ велика штампаћа слова, што су изостављена имена слова (оставивши учитељу да он сâм казује деци како се зове које слово), што је ушло у буквицу слово *џ*, кога није било у доцнијим (познатим нам) издањима буквара од г. 1838 и што је на послетку изостављена буквица брзописних слова, која је у поменутом буквару долазила одмах иза штампаће буквице. Гаврило јој је друго место дао.

Прелазећи на слогове писац је додао од своје стране напред само „самогласна“ слова: а, е, и, і, ы, о, у, є, ѣ, ю, я, а све остало преписао је из буквара од 1838 год. умаливши само број слогова од два слова, почем је изоставио све који су се почињали с овим сугласницима: г, д, з, р, ф, х, ц, ч, ш, (шт), и ћ. Изоставивши слогове који су се почињали с тим сугласницима, нарочито је бирао у другом чланчићу (§ 3) оне слогове у којих је био на крају који од сугласника изостављених у првоме одељку.

Што се тиче слогова од три слова, којих је у поменутом буквару 1838 год. било преко 470, њих је Гаврило Поповић са свим избацио, што је — по нашем схватању — најпаметније овде урадио.

Даљи материјал, који се састојао у појединим речима од једног и два слога, узет је такође са свим онакав као што је у буквару од 1838 год. само је доста умањен и нешто друкчије распоређен. Тако н. пр. у Радовановићевом буквару стоје на првом месту речи од три (ретко од четири) слова са словом й на крају, а у Гавриловом буквару узете су на првом месту речи од четири и три слова које се свршавају с ъ и које у првом буквару стоје на другом месту, а одмах иза ових долазе речи у којих је слово *р* гласник, које у првом буквару чак доцније (на 12 месту)

долазе. Што се тиче речи од три и четири слога, оне су са свим нове и при њиховом избору Гаврило је много више пазио на чисте српске изразе, но што се на то освртао Радовановић са својим дугачким речима: „обстоятелство, клетвонарушеніе, жестокосердіе“ итд.

Као год што има у буквару од г. 1838 особитих чланака за велика слова, тако и у Гаврила Поповића стоје обашка именице особпе (које казују имена вароши) и придеви спајани с разним именицама. И у једном и у другом чланку много се више пазило на оне речи које казују ствари српској деци познате. Тако н. пр. нема више оних имена: Анакреонъ, Англія, Харковъ, Хекла итд, а место њихово заузимају имена српских места: Авала, Алексинацъ, Копаоникъ итд. (стр. 10 и 11). Материјала је и у том и идућем чланчићу (§ 15) много мање но у поменутом буквару од 1838 г. и његовим доцнијим издањима.

Од даљег материјала, намењеног за читање, пословице су преписате, само им је број скраћен (в. § 16), а идући чланак (§ 17) од стр. 14 до 19 држимо да је самостално дело писца овог буквара.

Исто тако држимо да је самосталан и први чланак штампан (на стр. 21 и 22.) курзивним словима, рад којих је напред (стр. 20.) изложена буквица рукописних великих и малих слова. Што се тиче другог чланка, штампаног истим (само ситнијим) словима, тај је преписат од речи до речи из Стојановићевог „брзоуког“ буквара, само су на једном месту изостављене код описа личности Кара-Ђорђевог сина две речи: да је он син „покојног господара“ и „избавителя србскогъ“, које налазимо у поменутом ранијем буквару. Осим тога изостављено је у буквару од 1850. год. све што се у Стојановића (на стр. 24.) говори о св. Сави и другим „просветитељима“ српским.

Према скраћеној првој поли српскога буквара, скраћена је и црквено-словенска половина. Материјал је иначе остао

исти који се налази у буквару од год. 1838. и осталим које смо напомињали.

Сав материјал аамењен за читање у буквару од 1838. год. (стр. 40. до 60.) с онако разноврсном својом садржином, изостављен је у буквару од 1850. год., тако да овај према ономе изгледа мален у сваком обзиру.

И овај буквар, у коме су само четири пет листића нови (по својој садржини), прештампаван је и налазио се у рукама српске деце, (нарочито у Србији) пуних 19 година! За све то време нити је у његовом распореду нити у материјалу у главноме штогод мењато. Само се по неки пут по неки као нашалио, те додао по који слог или коју речцу више. Тако у издању штампаном после шест година обележен је карактер слогова од два слова, од којих је сугласник на првом а гласник на другом месту, само тиме што је на средини врсте стављено дотично сугласно (велико) слово! Осем тога повраћени су из буквара од 1838. год. сви они слогови од два слова, за које рекох да их је Гаврило Поповић у издању од 1850. године изоставио. Још је учињена промена нека у распореду у толико што су напред узете речи друге врсте, које у првом издању долазе мало доцније (на 4. 5. и 6. месту,). И то су све измене у издању од 1856. год.

После толико година наилазимо опет на неке ситничарске измене. Тако у издању од 1864. год. избрисана су велика слова која су стојала у почетку чланака (од стр. 7. до 14.) одређених за срицање (појединих речи). Ова изменица са свим је непојмљива по томе што су у буквици на првој страни изложена и велика и мала (штампаћа) слова, која деца морају редом изучити пре него што се макну до срицања неколико неспретних слогова. Према потреби овакве буквице дакле, која је морала бити увиђавна ономе који је ово издање приправио, био би разлог, да и велика слова што чешће долазе у буквару. Место тога ми

их налазимо избачена у неколико листића, око којих су деца — разуме се — имала да проведу по толико недеља и месеци.

Даље су измене са свим незнатне као и ове, јер су се састојале једино у додавању или избацивању по које речи.

У црквено-словенској поли буквара затурена је доондашња поступност, јер после изложене буквице нема предходног вежбања у читању појединих речи, већ се одмах прелази на читање читавих реченица (изрека из св. писма, које се у издању од 1864. год. први пут јављају). У колико је та непажња на неку поступност и у црквено-словенској поли могла задавати испрва неке тешкоће деци, у толико је врло добро учињено у овој издању, што су изостављене све скраћене речи („с титлама“). Колико је тиме олакшано црквено-словенско читање деци која су се доцније учила, може разумети свак који се сећа како се он некада мучио нагађајући шта ли је она скраћена реч, поред које је исписана и потпуна, но коју је учитељ у школи вазда руком покривао. Ту није могло бити ни спомена од разумевања или умешности у читању, већ свако је дете научило просто онако чегртаљски на памет све речи редом, тако да и данас можемо наћи по којег одраслог човека или жену, који су у стању да на памет (и то брзо, а никако полагано) изговоре све речи које су биле у оном буквару из кога су се учили црквено-словенском читању.

11.

Имамо да разгледамо један буквар, који се од досадањих разликује истина не методом по којој је рађен, већ планом који је са свим нов у нашој букварској методици. То је „Букварь за србска училишта у аустрійскомъ царству“, штампан у Бечу 1853 год.[1])

[1]) Нисмо могли доћи до издања одо те године, већ нам је у рукама друго или треће издање од 1857 год. Поводом првог

На првом су изређана сва гласна („проста и сложена“) слова и спајана на разне начине. Ред по ком су изређана овај је: Іі, Ии, Ыы, Уу, Ее, Оо, Аа, Йй, Ѣѣ, Єє, Юю, Яя, а спајана су овако: ій, ый, уй, ей, ой, ай, ѣй, єй, юй, яй, или: іи, іе, іо, іа итд. уи, уе, уо, уа, ую, уя, еи, ее, ео итд, или: ѣй, ѣе, ѣо, ѣю, ѣя итд. на разне начине без икаква обзира да ли то спајање има каква смисла и да ли је деци лако за изговарање.

За тим су изређана сва сугласна слова овим редом: Гг, Тт, Ћћ, Ђђ, Пп, Нн, Цц, Шш, Лл, Мм, Дд, Хх, Чч, Бб, Вв, Кк, Жж, Сс, Рр, Фф, Зз. — Још обашка налазе се ова слова: Ъъ, Ьь, ЛЬль, Ньнь, (свега: 37 слова без џ, које се и овде не налази).

Од стране 4. па све до 18. (поменутог издања) изложене су речи од два, три итд. слога, које се почињу или иначе пишу буди којим сугласником (обележеним рад тога на средини врсте у облику великог и малог слова) по реду обичне буквице (а не редом који смо изложили напред за сугласнике како су у овом буквару изређани). Тако н. пр. под одељком обележеним (на стр. 10.) под Сс стоје ове речи:

издања изишла је на овај „Нови српски буквар“ рецензија г. Ђ. Даничића (у Бечу, 1854. г.) из које дознајемо да у буквици првог издања није било слова ћ и ђ, већ место њих да су стојала слова: ть, и дь, која су у доцнијим издањима — по свој прилици услед критике г. Даничићеве — отпала. Међу тим и ако у самој буквици првога издања није било тих слова, као што није било ни слова џ, Даничић је нашао на неким странама буквара и овако наштампаних речи: „япунџе, нећакъ, чуваркућа“, а било је — доследно буквици — и оваквих: „джакъ, бояджія, патлиджанъ.“ Г. Даничић премишљајући зашто је једно писато овако а друго онако вели у својој „рецензији“ за овај буквар, да он сâм сведочи, „колико је буквица која има ова слова (ћ и ђ) обичнија од оне којом је он писан, кад се споменута слова могу поткрасти и онојм алпни књижевника која не ће да их пише.“

Са-са, се-ло, сѣ-но, сѣй, со-ва, сой-ка, су-за, итд. или: но-си-мо, си-нѣ мо-ре, со-мо-ви є-су ры-бе,... о-са итд. (свега таквих 40 речи).

На стр. 18. и 19. изложена је цела буквица обичним редом с потпуним именима сваког слова (по познатом начину: азъ, буки, вѣди, итд).

Од стр. 19. до краја стр. 22. изређано је доста речи, у којих је у почетку по два сугласника, — а дотле су узимате готово само онакве речи које имају у почетку само један сугласник, иза кога одмах долази који гласник. — Тако су прво изабрате речи, које се почињу са сугласницима: бд, бл, брв, брш, брч, вт, вл, итд, (н. пр. бдѣ-ні-є, бла-го, бра-ва, брв-но, брш-лянь, брч-кави-ца, втор-никъ, власи, итд.)

Као што смо у буквару Вуковом и оном од 1838. г. наилазили на речи, у којих је *р* гласник, тако исто наилазимо и овде на такве — у већини исте — речи, само у много мањем броју, јер су изабрате речи само од једнога слога, а све вишесложне нису узимате.

Иза тих речи долазе разне именице особне, и то прво: имена људи и жена, за тим: имена вароши, делова света, разних држава јевропских, река и планина (неких које су ближе нама), и то готово све подељено на слогове рад читања (по слоговима).

Иза богатог материјала намењеног за читање (под одељком: „Предмети за читање“) од стр. 25. до 50. долази буквица брзописних великих и малих слова (изложена обичним редом, с *ћ* и *ђ* на крају). За буквицом изложен је (од стр. 52. до 58.) разноврстан материјал, из кога се деца упознају, колико има (на броју) од ког предмета, какве су ствари (предмети) по боји, по величини, по облику и по другим особинама, шта која животиња ради и други материјал за опредељивање места, правца и времена којој радњи или појави.

Црквено-словенски део (од стр. 65. до 76.) изложен је нешто друкчије но у досадањим букварима, изузимајући азбуку, која је стављена напред уобичајеним редом с именима појединих слова (42 на броју).

12.

Што писац овог буквара није исправио у њему приликом прештампавања онако како је Даничић разлагао у својој рецензији (од 1854. године) — с којом ћемо се после упознати — то је на своју корист употребио одмах до године Петар Нинковић у своме „Малом србском буквару, за I. нормалну класу, из кога се найбрже и найлакше учи читати“, — у Новомъ Саду 1855. године.

Нинковић (онако као што вели Даничић да је у многим аустријским букварима) отпочиње учење буквице „самогласним словима“, и то само оним чистим која Даничић наводи *(а е и о у)*. Остала „сложена самогласна слова“ узима много доцније, (са свим онако као што препоручује Даничић у поменутој својој рецензији). Иза оних (пет) гласника настаје прављење слогова и омањих речи помоћу свију тих гласника и једног новог „сугласног слова“ *м*, н. пр. „ма ме ми мо му, ам ем им ом ум, а-мо и-ма о-ме у-ме мо-и и-ме ми-о у-ми ма-ма. За сугласником *м* долазе остали сугласници овим редом, „т, н, д, л, в, р, б, г, с, з, к, п, ж, ш, ц, ч, ћ, ђ и џ, и с њима се редом чини све оно што и са словом *м*, само — разуме се — у много већој мери према броју слова с којима се чине разне комбинације. Иза ових 20 сугласника долазе ова слова: ль, нь, і, ы, я, є, ѣ, ю, х, ф, ай, ей, уй, ой, ій, ый, яй, ѣй, юй, іой и ъ и ь, која се такође спајају на разне начине, но у много мањем броју но први сугласници. (То је у кратко материјал овог буквара од 1. до 16. стр. на 24-ни). По што су се ученици на тај на-

чин могли упознати са свима (малим) словима нашим, излаже им се цела буквица великих и малих слова заједно с њиховим именима. Иза тога долази нешто мало материјала за читање (у самим појединим, речима од којих се свака почиње великим словом). За тим долази нешто једносложних и двосложних речи, у којих је слово (глас) *р* гласник (или као што писац неправо вели: „полугласно *р*"). На послетку је додано (од стр. 19. до 21.) нешто мало материјала (у појединим речима и читавим реченицама) с курзивним словима, ради вежбања а претходно је изложена цела буквица тих слова.

13.

После толико година наилазимо на буквар сличан овоме Нинковићевом, који бисмо уврстили напред из неких разлога, да му није по сличности плана по коме је рађен и по времену овде место. То је „Буквар за основне школе у вилајету босанском" (штампан у Сарајеву, у вилајетској штампарији, год. 1867).

Као што није у Нинковића излагана напред цела буквица ни у облику великих ни у облику малих слова, тако тога не налазимо ни у непознатог нам писца овога буквара. После изложених пет гласника: *а, е, и, о, у,* праве се слогови и неколике речи помоћу сугласника *б*, за тим сугласника *в, г,* и *д,* н. пр. ба, бе, би, бо, бу, а-ба, бу-ба, ба-ба, ва, ве, ви, во, ву, итд. За тим се предузимају сугласници редом по буквици (а не оним редом као што је у Нинковића): ж, з, ј, к, л, љ, м, н, њ, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, ћ, ђ, и џ. Слогова без смисла нема више, него од сугласника *ж* почињу речи од два и три слога, и четири, пет, шест, до седам слова. Код свију тих речи (од стр. 1. до 6.) пажено је, да ни у једном слогу не дођу по два сугласника један до другог, него увек или један сугласник и један гласник или по два

сугласника раздвојена једним гласником, н. пр. у-же, гази (стр. 1), ја-бу-ке, ку-кољ, (стр. 2), ми-је-на, казан, бу-га-рин, (стр. 3), та-њир, (стр. 4), чав-ка, фи-шек (стр. 5), итд.

После речи бираних по овом закону, долазе речи друге врсте (од стр. 6. до 9.). Оне имају по два сугласника један до другог у своме почетном или иначе у ком другом слогу, н. пр. бла-то, бри-јег, вру-ћи-на, (стр. 6), гвож-ђе, гни-је-здо, драм, зви-жди, (стр. 7) итд. Иза оваквих речи долазе као и у букварима Гаврила Поповића речи, у којих је глас *р* гласник, н. пр. тр-ње, (стр. 8), брк, црв, хрт, срм, (стр. 9), итд. Но у чланцима намењеним за овакве речи није строго пажено, да у њима не буде речи и од друге руке. За то међу њима и налазимо оваквих речи: стра-на, ждрал, стри-је-ла, у којима је *р* сугласник.

Довде (до стр. 9.) све су се речи почињале с малим словима. Одатле као и у буквару Гаврила Поповића настају именице особне, или иначе друге речи које су (у буквару) обележене у почетку великим словима. Избор је именица особних (нарочито имена вароши, река, земаља итд.) подешаван са свим према босанској деци, т. ј. узимата су имена само босанских вароши, река, планина и др. (Тиме не мислимо рећи да је избор тих речи уместан за децу првога разреда, већ само то, да се — врло паметно — нису мешале речи које казују вароши, планине и земље које су преко бела света од српске деце у Србији или Босни). Ово мало материјала, као и све дотле, са свим је ново у овом буквару. Што се тиче осталих чланака, као: придева спајаних с именицама, народних пословица и другог материјала намењеног за читање (све од стр. 10. до 16.), то је просто преписано (или прештампано) из буквара Гаврила Поповића, нарочито његових доцнијих издања.

Црквено-словенска је пола такође прост препис из „Србскогъ букваря“ Гаврила Поповића, и то његовог издања од 1864. год., у коме нема старе поступности у читању, нити пак скраћених речи црквено-словенских.

Још имамо да напоменемо, да је ово први буквар, који је после Вуковог „Огледа српскога буквара“ штампан новим нашим правописом.

Турци, који су пре нас допустили српској књизи, да се пише новим правописом, нису никако били и за то да у њој има штогод из српске историје. За то је изостављен и онај сухопарни списак имена српских владалаца, који се налази у Гавриловом буквару. Осим тога нема ни буквице брзописних слова, коју смо досада свуда налазили.

Б. Карактеристика и оцена.

1. Проматрајући у опште наше букваре рађене по синтетичкој методи, налазимо, како су сви њихови писци држали за најпотребније, да сѐ деца прво и прво упознаду са свима словима наше буквице. И није им доста било што су излагали по једну буквицу, већ су таквих и од више руку наводили! Тако Кипријан Рачанин излаже српско-словенску буквицу три пут, Орфелин пет пута, а у буквару од 1785. год. изложена је четири пута. Први је Соларић који се задовољава испрва само с излагањем буквице од малих слова, али после неколико страна наводи је и он још три пута. Тако је рађено и у московском буквару од 1824. год., у коме први пут после Соларића налазимо и грађанску буквицу поред црквено-словенске. Но Вуку Караџићу прво је дошло на памет, да није потребно мучити децу разним буквицама држећи да им је доиста доста и једна, за коју се он и иначе постарао да је проста. Али се на његов предлог, изложен просто и разговетно у његовом „Огледу српскога буквара“, нико скоро није освртао. И после Вука излажу се буквице од више

руку. Тако је у Зорића и Радовановића (године 1857. и 1858.) изложена управо четири пута, у Исидора Стојановића два (три) пут, у Гаврила Поповића и непозната нам писца буквара од год. 1853. по два пут.

Сви ови писци држе, да мала деца не могу тако рећи ништа отпочети (н. пр. ни једну реч прочитати или написати), док се добро не измуче учећи сва слова редом, како велика тако и мала, како штампаћа тако и брзописна. Деца су наша по овим букварима имала учити 29—40 и више разних слова у једном облику и толико у другом итд. Ваљало им је дакле запамтити толика слова како изгледају у овом како ли у оном облику и како се уз то свако зове или како се свако изговара. Почем у овом послу моћ размишљавања није имала прилике да што ради, то је једино памтење дечије имало да се напреже, е да би у свести остала колико толико стална слика о овом и оном слову. Да то није могло бити без многог механичког повторавања, не треба ни напомињати.

Колико нам је познато, први је у нашој букварско-методској књижевности устао противу тога неначина упознавања са словима г. Ђ. Даничић, у својој „рецензији“, писатој поводом оног буквара од 1853. год. Како је његова критика исцрпла готово све што би се о овој ствари имало рећи, то ћемо је изложити овде, у колико се на то односи. Желећи доказати да ли ће моћи наша деца оним „новим“ букваром научити да што пре читају или то неће моћи научити, г. Даничић излаже (на стр. 9. своје „рецензије“) прво, како има буквара „који су тако уређени да дијете како позна које слово одмах чита ријечи од онијех слова које познаје, н. пр. дијете најприје научи изговорити слово *о*, по том позна *к*, па одмах чита ријечи: ко, око, по том научи изговорити слово *а*, па одмах чита не само поменуте двије ријечи него и: ока, као, како, кока“ итд. Ово што г. Даничић у синтетичкој ме-

тоди предлаже, доиста је у њој најбоље и једино у стању да олакша деци сухопарно учење слова. Велика је истина изречена за тим у овим врстама Даничићевим: „Свак може ласно помислити, како би се дијете радовало кад би научивши само четири слова већ знало прочитати толике ријечи. Оно би се радовало за то, што би одмах видјело плод труда својега, плод велики, труда малога, плод који би био много мањи кад би буквар био тако уређен да дијете за оно вријеме за које би могло научити читати цијеле ријечи, научи само слова изговарати. Што који посао задаје више радости, — што се више мили ономе који га ради, то се брже свршује; зато би дјеца учећи читати на овај начин, научила много прије него на онај на који ће учити из новога буквара. У новоме буквару треба дјеца најприје да познаду сва слова, велика и мала, па ће истом онда почети читати. У буквици његовој има 37 слова; к овоме броју ваља додати најмање још три у име великијех слова која се разликују од малијех (*А, Е, Б;* за слова *У, І, Р* рећи ћемо да се ласно могу познати по малијема); дакле у новоме буквару треба дијете да научи 40 слова док почне читати. Колико ће дакле у радњи својој бити без оне радости коју би му читање чинило, кад му најприје ваља познати толика слова! И по томе колико ће му радња бити спорија!“ Велики део успеха у школској настави зависи нарочито од тога, да се детету од стране наставника омили оно чему га учи, а то ће се достићи, ако се буде пазило да се памћење дечије не претоварава и да са̂мо дете може самостално нешто радити чим само један ступањ прекорачи. У буквару рађеном по синтетичкој методи то би се достигло једино на начин, који овде препоручује г. Даничић и који је — као што он изриком напомиње — у то време био усвојен у свима букварима аустријским, осим овога српској деци намењеног. „У свима овијем (њемачким, русинским, чешким, пољским, српским — латинским словима, —

крањским и влашким) букварима дјеца у велике читају прије него што почну познавати велика слова“ (стр. 10).

Улазећи даље у саму систему, по којој би требало буквар радити, г. Даничић — и ако (са свим појмљиво) „не види доста узрока за што би онај који је рад научити читати требало најприје да научи самогласна слова“, као што је то у Немаца — налази да би тај начин ипак био врло згодан за српски буквар. Био би згодан за то што у српском језику има само пет гласника (*а, е, и, о, у*) — не рачунајући *р* — и што су ти гласници „са свијем чисти“, те их је с тога ласно изговарати. Но са свим би друкчије — разуме се — стојала ствар, кад би деца морала учити више одо тих пет гласника, као што је у овом буквару од г. 1853: ы, і, ѣ, є, ю, я. То би било „већ много“ за децу, нити је с друге стране потребно да стоје ови „дупликати и назови — самогласна слова“ пре читања, као што стоје у „новоме буквару“. Напомињући, да би ти „дупликати“ гласника могли доћи чак на крају, пошто се на изложени начин „познаду или сва сугласна слова или неколико њих“, г. Даничић устаје и противу сугласних слова, т. ј. противу тога што су и она напред у буквици сва наређана. Као што смо напред изложили, у овом се буквару после изређане целе буквице „узима да дјеца још непознају овијех слова, него да треба у потоњим чланцима да их уче тако, да како које науче одмах читају ријечи са онијем сугласнијем словима које науче.“ Са свим умесно бележи то ова рецензија као „непотребно“ и као „сметњу“, која је „то већа што је (у буквици) више слова (свега 25 осим великијех и заграђенијех), која ће дјеца учити прије него почну читати.“ ... „Какву ће имати дијете корист што ће ... познати н. пр. слово *ш*? Познавши га на стр. 3., неће ли га са свијем заборавити докле дође до стр. 14., гдје ће га опет наћи? Неће ли му га онда ваљати опет на ново учити?“

И ако нисмо присталице синтетичке методе ми усвајамо потпуно, како оне разлоге који се противу ње наводе тако исто и оно што се од стране г. критичара као измена у њој препоручује. — Г. Даничић је могао као филолог имати и других разлога што је поред осталог устао противу слова: і, и ы, слова која с *и* имају један глас; но ми имамо да обележимо као уместан његов разлог, који је он исказао тиме што „мисли да није добро што ће у новоме буквару прије свију другијех слова дјеца учити і, и, ы",... јер ће бити „врло мален плод који ће дјеца опазити од првога труда својега. Научивши дјеца три поменута слова не ће знати прочитати ни три гласа, „него само један, а камо ли коју ријеч" (стр. 11)!

Писац овога буквара од г. 1853 није исправио — не знамо зашто — готово ништа у доцнијим издањима те књиге, на шта му је овом „рецензијом" довољна пажња обраћена. Али што је он пропустио доцније учинити, то није пропустио Петар Нинковић тиме се зараније вајдити, као што смо се могли уверити из прегледа његова буквара (в. напред под 12) од г. 1855. Ту први пут у самом буквару видимо изложених не више но пет гласника, који се поступно и просто спајају у разне слогове и омање речи, најпре с једним, па онда са свима сугласницима редом, као што предлагаше г. Даничић. Тиме је на сваки начин скинут велики терет с дечијег памћења.

Колико нам је мило, што је услед темељитих разлога г. Даничићевих победило у Нинковића оно што је простије и лакше за дечију памет и што је на тај начин могло колико толико растерати мртвило из наших школа, толико нам је с друге стране још жалије, што је то остало само код наших научњака, не могав стећи приступа у саме школе. Толика понављања издања Гаврилових буквара за пуних 19 година — штампана су по старом калупу, као да се или није чуло за какву поправку у очевидној механичности

или баш намерно није хтело примити оно што је по себи простије и рационалније.[1]) Сирота деца шта су она била крива, те им се не даде да се у првој својој књижици упуте путем здравога разума и да се користе оним што им је човечија памет наменила за олакшицу и радовање у учењу!

Само су српска деца у Босни била срећна, те се — истина по доцкан, али ипак пре својих другара у Србији — почеше учити из много простијег буквара, удешеног онако — и нешто боље — као што г. Даничић препоручиваше.

Незгодно је било за децу учећи буквар и то, што се правопис није могао за дуго утврдити, те су по једном имала да уче и по 50 а по другом по 29 слова. Кад је нови правопис — доказат науком — добио и званичног овлашћења на практиковање у Србији,[2]) онда су и по млађе нараштаје српске деце наступиле прилике нешто повољније.

2. Но није сама наша буквица — излагана у „неограниченој“ опширности — задавала деци много посла и муке, већ их је још тежи рад очекивао даље у самом буквару. Ту мислимо начин, како су се учила поједина слова изговарати, а исто тако и читаве речи „срицати“.

Ма с које стране окретали ствар почетнога учења читања, наћи ћемо да читању не може бити ништа друго основа до глас или слово (знак за глас) или — ако није глас, а оно — име слову. Из изложеног прегледа види се, да је у нас била прва и најраспрострањенија метода

---

[1]) Пок. Гаврило не може бити за то ништа одговоран. По заведеној практици у нашем министарству просвете за доцнија издавања школских књига брине се онако узгред час овај час онај чиновник — по званичној дужности. — Школска комисија само се по неки пут запита: да ли би требало што мењати у овом или оном делу итд.

[2]) 1868. год.

која је имена слова узела за почетно изучавање читања. Како по синтетичкој методи „срицања“ треба свако слово звати по његовом имену, које је тако далеко од оног гласа који треба да обележи у језику и који треба да се изговори у којој речи, тако „срицање“ слогова и речи није могло ни мало лако бити. Узмимо н. пр. неколико слогова кы, ѯѹ, нря. Они су се срицали овако: „како јери“ — и то није било какојери већ — ки, — — „кси ук“ — и то није било ксиук већ — ксу, — „наш рци ја“ — и то није било нашрција већ — нрја! Исто је тако ишло и срицање речи, н. пр. „покој јест рци он“ није било покојјестрцион већ перо, или: „земља јест мислете људи ја није било земљајестмислетељудија већ земља.[1]) Странац, који не зна нашег језика и писма не би никад могао доћи до тога, да погоди или изговори реч која би му се (усмено) на овај начин срицала. — Да бисмо сами на којој страној речи огледали неприродност тога „срицања“, навешћемо само две речи: Schaf (овца) и Vieh (стока) Per „Schaf“ срицала би се — и срицала је се за владе синтетичке методе у Немачкој — овако: „Есцеха а еф“, и то није било есцехааеф већ шаф; а реч „Vieh“ срицала се овако: „фау и е ха“, и то није било фауиеха већ фй. Како је могла дечија памет да изведе ове речи из оних гласова, то је с једне стране доста чудно, а с друге појмљиво да није могло бити без великог напрезања памћења. Чудно је, како се дечија памет могла разбрати усред оноликих и онаквих гласова (имена слова), како се довијала да одбаци оне који нису у изговарању потребни и да задржи оне који су од потребе! Изгледа као да су се деца учила да не верују оном што изговарају и свом уху, већ учитељу, који силом свога положаја заповеда да се овај слог изговара овако, она реч онако.

[1]) Нећемо напомињати и оно досадно повторавање слогова приликом срицања.

Из тадашњег живота школског познато је, да је много и много деце срицало и овако: „покој рци слово тврдо дебело јер = крст“ и „како рци слово тврдо дебело јер’ = власт“ итд. — Неко се дете само морало више или мање досећати, да се не треба поводити за силним именима слова, већ краће изговорити реч. Друго пак дете одводила су имена слова на са свим другу и трећу реч, која није пред њим обележена стојала.

Неки писци наших буквара увиђали су, како учитељи и деца — као што рече Соларић — заведу неки „дивљачки разговор“ кад отпочну „срицати“ по изложеном начину, који је непојмљив ономе ко се по њему није учио. Исто тако Вук је предлагао, да се то наопако „срицање“ замени гласањем“, т. ј. да се од сваког слова изговара само глас његов, а не и име му као што је хтео Соларић, који — како нам се чини — није смео сасвим прекинути с ондашњом практиком изучавања слова. Он управо задаје два три посла, тражећи да дете сваком од 42 слова памти и облик и име и глас који у језику обележава.[1])

Најодсудније, рекли бисмо, устао је противу методе „срицања“ Исидор Стојановић, и ако не први и са свим оригинално. Стојановић је пошао Вуковим трагом. Метода, по којој је његов буквар рађен, није у суштини нова. Ново је у њој — за нашу букварску методику — то, што се свако слово упоређује с којом сличном физичком ствари (или појавом), пазећи при том да у имена упоређене ствари стоји у почетку онај глас који одговара слову које се упоређује с оном ствари. Стојановић полаже у свом буквару много на то упоређивање. То се види и из оног писма „ћурчијског калфе“, у ком се овако разлаже: „Кадъ насъ

[1]) Тако је било некад и у Немачкој услед тога што су присталице методе „гласања“ почели у томе претеривати, те многи старији учитељи — не знајући које је боље — мучили су децу и с једним и с другим.

є наставникъ учіо, да познамо слово *з*, казао намъ є, да оно изгледа као змія, и да у писаню представимо себи змію како се савила, па да га знамо негледаюћи на штицу написати, и казао намъ є, да се то слово изговара зъ, коє ћемо да намъ нико не каже. сазнати по првомъ гласићу у речи змія итд. Колико намъ є овымъ начиномъ лакше было задржати у памети не само изгледъ свакогъ слова, но и нѣговъ глас? — Млого лакше него ли ономъ, когъ су учили, да се, за примѣръ наведено слово, зове земля. А зашто? Зато, што смо га: 1 учили написати, и за ово време морао є нѣговъ изгледъ вeћма у памети остати нама, него ли ономъ, кои га є само сматрао; 2 што намъ є учитель одмах за тымъ казао правый нѣговъ гласъ (зъ) кои намъ є у читаню нужданъ, а ниє га помешао и заплео съ другимъ непотребнымъ гласовима: *(з)*емля; 3. што је уподобляваюћи то слово зміи, свезао у памети нашой нѣговъ изгледъ съ нѣговымъ гласомъ, па чимъ смо видили или написали *з*, пао намъ є на паметь и нѣговь гласъ (зъ) због првогъ гласића у речи змія, коя є подобна изгледу слова *(з)*; а чимъ смо чули гласъ тога слова *(з)*, пао намь є на паметь и нѣговъ изгледъ збогъ истогласногъ почетка у речи змія; ова пакъ речь съ онымъ што означава, опоменула бы насъ на подобовидно слово *(з)* коє бы написали.“

Има доста истине у овој (може бити првој) нашој мнемоници. Ова нас мнемоника Стојановићева опомиње на сличне појаве у букварској методици немачкој. У Немачкој — као и у нас — најстарија и најраспрострањенија метода била је синтетичка. Она је била у части све до најновијег времена, а има и данас доста у Немачкој својих присталица. Но борба противу те методе започета је у књижевности давно и давно. Још у првој половини 16. века (1529. год.) устао је први противу ње учитељ Валентин Икелсамер доказујући како је много природније да се читање отпочиње позна-

вањем (учењем) гласова који се у којој речи налазе. Са свим основано он је разлагао, како ученик може да научи читати а да не познаје још ни *а* ни *б* ни *в* итд., т. ј. он може да чита а да не види слова пред собом, јер зна (по што научи) колико гласова има у овој колико у оној речи, те из гласова може да састави (прочита на памет) ову или ону реч. Осим тога треба да напоменемо како је Икелсамер препоручивао да у дечијем буквару има слика од оних животиња које дете виђа сваки дан око себе, па поред сваке слике да стоји по једно слово, којим ће се обележити колико може верније природни глас оне животиње од које је слика у буквару. Тако н. пр. говораше он: поред слике „коза“ нека стоји слово *е*, јер се тим словом (гласом) обележава овчије мекање; поред слике „псето“ нека стоји слово *р* (јер псето режи), поред слике „врабац“ нека стоји слово *ц* (јер врабац цвркуће) итд.

После Икелсамера наилазимо у 18. веку у немачкој букварској методици на много сличнију појаву с мнемоником Стојановићевом. Један писац буквара узео је такође слике у буквар и поред сваке ставио по једно слово, пазећи да то буде бележило први глас оне речи која казује ствар од које је слика у буквару. Тако н. пр. поред слике „пећ“ ставио је слово *п*, поред слике „срп“ слово *с* итд. На ово колико је налик Стојановићева мнемоника, још више личи данашњи наш (најновији) буквар са сликама, удешен по аналитичко-синтетичкој методи. О њему ћемо говорити у другом чланку.

Наводећи ове личности из немачке букварске књижевности, не мислимо ни издалека наговестити, да се наш Исидор Стојановић на Немце угледао састављајући свој „брзоукій букваръ.“ [1])

[1]) Ми ћемо напротив допустити, да је то његово оригинално дело, док неби когод у књижевности којег (н. пр. руског) народа нашао на са свим подједнак или сувише сличан про-

Нинковић, који је много шта исправио, на шта је г. Даничић својом „рецензијом“ прстом указао, задржао је изговарање слова по њиховим именима. Он у предговору к свом „Малом српском букв ару“ препоручује учитељима да децу обавесте, „како се од сагласныхъ и простыхъ самогласныхъ слова само први звуци у срицаню узимаю, н. пр. одъ слова „буки“ узима се само бъ, одъ „вѣдый“ въ, одъ „глаголь“ само гъ итд, и како се „сложена самогласна: я, є, ю, као єданъ звукъ у срицаню употребляваю: ядъ, єкъ, югъ.“ Но почем и сâм увиђа, да ово правило не може важити за сва имена слова, то наводи изузетке од њега за слово ы, ѣ, л, и е. Тако н. пр. за слово ѣ, ово вели: „ѣ, (јаћ), важи у книжевномъ єзику као єћ, (а не као яћ), тако: дѣ-ло, н. пр. чита се де-ло, а не дя-ло, вѣкъ чита се векъ а не вякъ“ итд. И ово натезање и крпарење, које је тако незгодно у „срицању“ и читању, није могло за толико време људима отворити очи. Више се служише недотупавним изговарањем слова по именима, а не хтедоше усвојити начин „гласања“ као једини природни и најкраћи пут у познавању слова и читању. Поједини — као Вук и Стојановић — препоручиваху начин „гласања“, е да би се деци у истини олакшао рад почетног учења; но већина тераше стари шлендријан, који се тек 1862. г. укиде званично у Србији, — да л' свуда и у практици по школама, то није лако погодити.

3. Чудноватој систематичности приликом упознавања слова и нелогичком раду у изговарању слогова и речи придружила се у синтетичкој методи и трећа мана, која је јодина — и да није било других — била у стању, да у деце сасвим убије вољу према књизи. Ту мислимо оно непрегледно море бесмислених и деци за изговарање нела-

извод књижевни као што је овај Стојановићев. Своје поштовање не можемо никако одрећи труду Стојановићеву, који се огледа у свакој врсти његова букв ара.

них слогова. Као што се држало да се морају изучити пре свега сва слова од једне или и више буквица, исто се тако мислило, да је потребно пронаћи све могуће слогове у нашем језику, па их — као нешто најизврсније — ставити на прво место после буквице. Али да се само запитамо, какве је умне хране могла наћи дечија памет у овоме: „ра, ре, ри, рі, ры, ро, рѹ, рѣ, рю, ря“, или: „дрѹ, сла, бри, хра, ѳро“, или: „скре, скрой, стри, стрю, стря?“ Је ли ово било за то, да деца — што рекао један — „јачају духом?“ Шта је могла дечија памет да мисли читајући и на глас изговарајући овакве слогове? Није ли се овим начином дете и нехотично учило, да не мисли баш ништа кад чита свој буквар? А и каква би му вајда била, што би мислило нешто читајући оне бесмислице? Колико је могао успети учитељ, који је ту несварљиву умну храну објашњавао н. пр. тако као да то треба доцније у читавим речима? — Нама је познато, да је било деце која су била у стању да онако чегртаљски — т. ј. више певајући и само брзо, а никако обичним гласом и полагано — изговоре на памет по неколико страна таквих слогова и речи из буквара из кога су се учили. Ово је довољан доказ, да се учило ништа не мислећи. И сама је система увлачила у школу механизам и папагајско тртљање. Јер имају ли каква смисла под божијим сунцем ови слогови: „лгу, нра, прю, шле, скво, сплю, стрѣ, ству“ итд? Не изгледају ли животињски гласови — што рекао један методичар — као анђеоски говор, као цвеће од говора, спрам оваквих букварских грдила?

Замислимо само децу малу, која су истом дошла од својих кућа, весела и ведра, у школу затворену да се уче књизи и умноме раду. Оставимо на страну, како су се у школи сусретала махом с намрштеним погледом у свога наставника и с прутом у руци му (који је врло дуго био нераздвојан од учења), па представимо себи оно умно злостављање, оно

бесвесно мрдање усана дечијих, — и не ће ли нам ондашња српска школа изгледати као неки музеј пун живих аутомата? — Шта би радили одрасли људи или сâми они који су писали такве букваре, да је било кога, који би њих држао у школи затворене толико месеци, сваки дан по неколико часова, пре и после подне, код таквих учитеља, па да ништа друго не раде но да за својим „учитељем“ из дана у дан повторавају оне слогове: „чва, чве, чви, чво, чву, чвѣ“?

Како је још први наш буквар од 1717. г. одпочео безмисленим слоговима: ба, бе, би, бо, итд, или: вла, вле, вли, итд, тако је продужено у великој мери у Орфелина, у оном буквару од 1785. г., у Соларића итд. Соларић је у осталом узимао само онакве слогове за које је знао да долазе у речима чистога српског језика, а Орфелин се на то ништа није освртао. Вук Караџић изилази први с најумеренијом количином слогова и то врло простих. Но као што се писци наших буквара нису ни у другом за дуго угледали на Вука, тако ни овде. Буквар Глигорија Зорића и П. Радовановића кипте од силних слогова (близу 900 у једном буквару). Готово је исто тако и у буквару Гаврила Поповића, из кога смо се ми толики први пут упознали са српском књигом. Што је Исидор Стојановић задржао такође слогове без смисла, није чудо, јер је то онда било нешто тако рећи неизбежно; но у њега нема много таквих слогова, а осим тога он је се и од друге руке трудио да то мртвило оживи. Поред синтезе прибегавао је чешће и аналитичкој методи. И ту је Стојановић први у нашој букварској методској књижевности. Није држао да је довољно што ће се ученици извежбати у састављању слогова и речи из појединих слова; па за то је препоручивао (стр. 11—13. „Брзоуког буквара“) да се поред тога ученици вежбају и у растварању речи на слогове (стр. 24—28).[1]

[1]) Због ове мешавине ми не можемо на сваки начин обележити методу Стојановићевог буквара као чисто синтетичку. Но

У писца буквара од 1853. г. нема истина онолико и онако неспретних слогова као у његових предходника, али их ипак има у приличној количини, само у новом неком облику. Чудно је, како су људи мислили, да ничега пречег нема но упознати децу с овим: iй, ый, уй, итд, или с: ои, ое, оо, оа, ою, уа, уи, итд, само за то, што у неким и неким речима нашега језика има као бајаги и таквих гласова (слогова).

Г. Даничић, који је и с других страна овај буквар претресао, није пропустио изрећи свој суд и о овом маниру синтетичког методичара. Он је узео највише на око страну изговарања тих гласова (слогова), па вели у својој рецензији: „У чланку 3. на стр. 2. (буквара) уче дјеца читати свако самогласно слово са словом й, и том је послу њихов почетак: iй, ый, по том долази: уй, итд. Овдје ваља запитати: хоће ли се й, у iй, и ый изговарати, као што се изговара н. пр. у уй, или се не ће никако изговарати, као што се не изговара н. пр. у великiй“? Ако ће се изговарати, онда је велика погрјешка што су најпре стављена дјетету да изговори она слова која је најтеже изговорити; ако ли слово й не треба изговарати, онда је опет погрјешка што се дјетету ондје гдје треба да учи изговарати по два слова стављају такова, која се не изговарају, па још на првоме мјесту.“ — После оваквих разлога критичаревих нама је доиста непојмљиво, како је писац истог буквара могао остати равнодушан, и приликом доцнијег издања не поправити оно на што је рецензија пречом указала. Ако је држао да они гласови долазе ма у којој српској речи, па да их с тога треба пре свега учити, онда је на сваки начин мислио да треба градити

како анализа у њој ништа не превлађује, и како је у првом раду познавања слова и састављања слогова и речи проведена синтеза, то смо ипак у праву, што рачунамо „Брзоукiй букваръ“ у врсту синтетичке методе.

деци сметња и онде где би се могло без њих проћи. Он је сваку реч (од стр. 4. до 24.) делио на слогове. Деца учећи читати имају да изговарају сваки слог чисто за се. На што им је дакле мучити се у засебном изговарању онога што се без муке у читавој речи даје изговорити? Осим тога ми нисмо наишли нигде у буквару на речи, у којима би било једно до другог овакних слова: ее, оо, аа, юю, яя, итд. Рашта су онда навођена?

Може се мислити, да је то све било за љубав неке доследности у системи, која мисли да јој ваља исцрпсти све могуће комбинације слова у слоговима и речима; али та научна доследност нема никаквог методског разлога; за то је за малу децу излишна и шкодљива. У осталом ми овим нећемо да кажемо да је свака постунност излишна у вештини изучавања читања, као што је мислио писац буквара од год. 1856. (види напред под 5. на крају) прештампаног за прву полу из московског буквара од 1824. г. Ту се све припремање за читање састоји после буквице у неколиким слоговима с два три слова; одмах се за тим прелази на читање читавих реченица, као: изрека, приповедака, басана итд. (од стр. 8. до 31.). Овако велике непоступности нисмо нигде више нашли, ни у ранијим ни у доцнијим букварима. Она се не даје ни с чим — с гледишта синтетичке методе — оправдати. Не знамо, како је могао писац тога издања претпоставити, да ће деца — чим науче „срицати“ неку стотину нагрђених слогова — моћи одмах прећи на „упражненія читаня“, т. ј. на читање у свези, као што доноси собом природа прича, животописа и др.

Нинковић се хтео користити рецензијом г. Даничића, али — као што ћемо даље видети — обичај је ваљда јачи од његове воље и жеље. Тако он сâм вели у предговору свог буквара (стр. VI.): „До сад су деца морала најпре сва слова на Штици учити безъ употребляваня (аплици-

раньа) ньиховогъ, после у буквару на ново поедина у простымъ слоговима, и то на више мѣста, таковымъ слоговима, каквыхъ у нашемъ езику нема, као што су: квѣ, жвѣ и т. д. Докле су дѣца само Штицу изучила, прошло е по по' године, а кодъ слабіе дѣце и читава година; докле су пакъ научила честито срицати, прошла е друга година. О течномъ и правилномъ читаню не смѣ се ништа ни споминяти; еръ познато е свакомъ, кои е србске нормалне школе учіо, да е у ньима кои 4, кои и 5 година пропустіо, а ништа друго ніе научіо читати, до само свое читанке (часловца, псалтира и т. д.) и то дондѣ, докле е съ читанѣмъ у школи дошао. Наравно е, да се пытанѣ рађа, шта е томе узрокъ, што дѣца за толико времена не могу да науче честито срицати и читати? — По момъ мнѣнію и увѣреню онъ се ниучемъ другомъ не може тражити, него у неприродномъ, дакле и отежчаномъ начину обучаваня, кои у нашымъ нормалнымъ школама влада, и у томе, што дѣца не разуму, што сричу и читаю, и по томе никакве радости у своме послу не налазе."

Даље (стр. X.) у свом предговору разлаже, како није доста, да „дѣте у букварý учи само брзо срицати и читати"; већ „оно треба да се упути и да мисли." „А да то може, треба — вели — да разумѣ, што сриче и чита. На тай су конацъ одмахъ съ почетка буквара слогови кои имаю значенѣ, а на више мѣста и читаве мисли употребляване."

Све је ово са свим на месту, али је само рђаво, што сâм Нинковић није на то своје постављено начело пазио, већ у свој буквар трпао и такве речи (или слогове) које немају никаква „значења" у чистом српском језику. Тако н. пр. на стр. 5. буквара стоје под одељком *г* овакве речи (?) (слогови): „диг, риг, ног, дог, лог, вог, гог, вуг, руг, мег, тег, нег, бег, лаг, ваг, гим, гом, год, гол, гор, гум, гуд, гув, гур, гут, гат, гал итд. на више

места. Како ће се деца читајући ове слогове учити да штогод мисле, то је Нинковић остао дужан да покаже. Он истина држи, да и сами овакви слогови, „кои по себи немаю никаква значеня, кадъ се съ другимъ словима или слоговима сложе, постаю значеће рѣчи, као што н. пр. слогови: ат, ет, ит, ут немаю значеня, али сложени са словима коя доцніе у букварy долазе, добіяю га, и постаю рѣчи: „рат, сат, дат, бат, гат, шат“ итд; али ми бисмо ради били знати, да ли што значе у српском (а не и у немачком) језику ове речи: чат, шат, или, мис, тис, лис, тос, лос, вос, рос, мес, тес, рес, мас, лас итд. (стр. 6. буквара) и шта имају деца да мисле кад те слогове читају?

4. Да би се деца првом својом књигом доиста упућивала да што год мисле кад читају, требало је много већих измена у овој методи него што их је Нинковић нагађао. За то би требало прво рада од стране саме деце, — а тога нема нигде скоро у читавој нашој букварско-синтетичкој методи. Но и ово што Нинковић наводи позајмљено је од г. Даничића, јер овај (на стр. 17. своје „рецензије“) напомиње, како је врло рђаво што деца учећи читати само говоре речи, „међу којима нема смисла никаквога.“ Још то разлаже овако: „Као што ће се дјеца изнајприје радовати кад виде да знаду читати још више што осим ријечи. Та голијех ријечи међу којима нема смисла, не може читати ни сваки одрастао човјек, а камо ли дијете.“ Уз то излаже г. Даничић, како је с те стране боље у немачким букварима, и наводи у доказ више реченица, које немачка деца у I раз. могу да читају из свог буквара и то пре него што се упознаду са свима словима своје књиге. Што није тако и у оном српском буквару од г. 1853. (који је „рађен по немачком“), то г. Даничић бележи као „ману већу од осталијех, јер се — вели — оне све могу поправити, нешто изоставивши, нешто додавши а нешто пре-

изначивши, а ова се поправити не може; јер кад би се поправила, онда буквар не би био овај него са свијем други; толико вриједи ова ствар у буквару, јер се све остало може само превести из њемачкога буквара; али овдје превођење слабо помаже“ итд. (стр. 17. и 18.).

Међу тим овај буквар од 1853. год. први је, у коме се још у првој половини налази овде онде по која реченица; но по садржини својој махом су врло незнатне. Пре њега налазимо само у Исидора Стојановића приличних реченица, — иначе нигде више ни пре ни после год. 1853.

Но не само што се нико скоро није на то освртао, већ је исто тако слабо ко водио рачуна и о избору појединих речи које ће деца читати, и о којима ће мислити шта казују итд. Ово не важи толико за наш први буквар, колико за све остале, као: за буквар Орфелинов (у коме се налазе речи: „ѳі-фи-да“ итд.), за онај од 1785., нешто мало за буквар Зорићев и Радовановићев. Први је Караџић који у српском буквару износи чисте српске речи. На њега се угледао и Гаврило Поповић и непознати нам писац босанскога буквара од год. 1867.

5. Скоро сви писци наших буквара трудили су се да проведу неку поступност и после слогова. Тако су разне речи нашег језика дељене на особите групе, узимајући за основу тим поделама једном час број слова у опште, час опет број самих гласника, други пут број слогова или уз то и сугласнике како стоје један до другога. Има ли за то каква разлога? На сваки начин појмљиво је, да за малу децу нису испрва речи од 5— слогова и 10—15 слова; исто тако допустићемо да није лако деци изговарати више сугласника једно за другим. (Ово у осталом вреди само у неколико, т. ј. више за слогове но и за речи. Осим тога ово важи само за оне писце који нису занимали децу оним слоговима: скви, здрја, итд.) Али поред свега тога је ли доиста било непоречно потребно, да се на једном месту

исцрпу све речи једне врсте, па истом онда да се пређе на речи друге врсте, н. пр. да се узимају прво речи с два гласника (као: „а-на, е-ва", итд), па после друге н. пр. с једним сугласником (као: „бој, дој, дај", итд). И није ли и та претерана поступност од своје стране припомагала, да се деца уче оном механичком тртљању, које је познато свакоме који је пазио по школама на оно пусто изговарање речи на памет од стране дечије? Допуштајући само донекле потребну поступност у читању речи, држимо да би много боље било да су се и неслични речи тако рећи на првим листићима мешале, а уз то правиле и лаке реченице, како би се колико толико избегао механизам и стало на пут папагајском учењу на памет материјала који је намењен за читање. — —

6. Синтетичка метода, онаква као што се развила у нашим (а и туђим) букварима, неприродна је. Оне не зна за законе по којима се дух дечији развија.

Некима се чини, као да се она баш држи оног поступног развијања говора у деце. Јест истина, да дете — чим почне ходити и упоредо с тим проговарати — испрва говори све у неким гласовима, као: *а, у, е,* и слоговима: ба, ма, де, та итд. Али је исто тако истина, да дете доста брзо почиње изговарати и читаве речи, као: мама, баба, тата, дете итд. Оно дакле не чека да научи прво све слогове, па онда истом речи, већ и они слогови које изговара заступају у њега тако рећи саме речи и казују читаве мисли. Осим тога, зна се, да дете научи толико речи, пре него што је у стању да изговори разне поједине гласове, као: *ц, р* и друге код којих раде нешца или сâм језик.

Што назвасмо синтетичку методу у букварској методици неприродном, то је за то што она ни на једном свом ступњу не покреће у деце моћ размишљавања. Без разлога и на веру уче се слова. Слепо, за учитељем, повторавају се и

„сричу“ слогови и речи. Учећи слова и непрегледну множину слогова, дете никад ништа не мисли и нема управо шта да мисли. Оно што би требало да му дође тако рећи најпосле, то му долази на првом месту, и то још без икаква рада од његове стране. Место да са̑мо — после неког упућења — дели речи на слогове и изналази разне гласове, оно то све налази готово у буквару, а никад свесно не дође до тога, да те слогове и гласове спаја у целине. Отуда оне силне погрешке после „срицања“ у изговарању речи. За то су деца и учила буквар две, три и четири године, па ипак нису умела течно да читају.

Једино речи, као имена оних ствари које дете познаје или с којима може лако упознати, (а уз то и згодне реченице), у стању су да покрену дечије мишљење. За ово је још — разуме се — потребно, да учитељ с децом води разговор о оним стварима које казују речи у буквару; овај разговор не сме бити тек онако на празно, већ по опште усвојеним начелима т. з. очигледне наставе. Без ове сав рад почетног учења остаје механичан или у најповољнијем случају апстрактан и сухопаран.

7. Наша је синтетичка метода у букварима врло заметна. Толике буквице, толика слова у њима, толике стотине чудноватих слогова, све је то управо сметало, да се дође до читања са свешћу, а никако га није припремало. Уз то још она имена слова и начин срицања како се практиковао по нашим школама! Ово двоје није — разуме се — морало бити, и неки су дизали свој глас противу тога, али је тако ипак практиковано више од сто година.

Осим тога још једно из начина практиковања по тој методи у нашој основној школи. Учитељи нису били умешни — нити је то лако по синтетичкој методи — да у једно време занимају све ученике. О заједничком учењу нема готово ни спомена. Штице су то истина у неколико надокнађавале, али само за време докле се буквица учила. У

даљем раду и „преслушавању“ учитељ је обично изводио једно по једно дете до свог стола и са сваким се обашка занимао.[1]) И тако морало се много дангубити. А колико је то с других страна врло шкодљиво за одржање реда и пажљивости у школи, може се лако представити.

8. Узимајући у рачун неприродност синтетичке методе — која се није обзирала на психологијско-методске разлоге наставе — и заметност с дангубом, које су неизбежне у њој, морамо доћи до закључка, да је почетна настава по искључној синтетичкој методи шкодљива. И дојиста она је са свима својим последицама као почетни начин учења читања осуђена давно и давно готово свуда у јевропским народним школама.

Што присталице њене наводе као последњи разлог — и то више озбиљно но иронички: — да још никоме није пукла глава који се на тај начин учио, то је само за то истина, што је природа човечија — па макар бројала и само шест седам година узраста — у стању да поднесе сијасет туђе глупости и своје муке, много неприродности, насиља и напрезања, па ипак да изиђе из те борбе као неки победилац. У осталом кад би се о томе тачнијег рачуна водило, нашло би се, да је многима још зарана поремећена умна ведрина. Услед тога и примећује се на толиким младићима ограниченост у мишљењу и нека немарност према науци, и то двоје прати их кроза цео живот њихов. И овде важи она пословица: „По јутру се дан познаје.“

Додатак.

1. Из наших букварa види се да се једино читање сматрало као нешто најпотребније и најзаслужније да се што пре изучи. У многим букварима нема брзописних слова,

[1]) За то су време друга деца — незнајући шта да раде — — проводила несташлук. Рад тога су бивала чешће лупана. Но дечија природа тражећи занимљивијег занимања није се

нити икакве напомене о томе како треба децу учити писању. Што се пак у неким букварима налази изложена буквица и у облику брзописних слова, то нам даје повода мислити, као да је уз читање упоредо требало учити и писати. Али шта ће се писати и којим ће се редом то вршити, о томе ништа не знамо. По свој прилици ту је остављано учитељима да се помажу сами како знају. Писање је на сваки начин било нешто споредно, рад чега није било потребно никаква упутства давати.

Међу тим и то поље није баш са свим занемарено. Захарија Орфелин написао је још г. 1776: „Новѣйшія славенскія прописы ради пользы и употребленія Славеносербскаго юношества“ (у сремским Карловцима). Ту налазимо прво упутство како треба пера зарезивати и писати поједине саставне делове свакога малог слова. Слова се пишу старим уобичајеним азбучним редом. Иза мале буквице долазе писани слогови од два и три слова, велика буквица и читаве реченице писане разноврсним словима по величини и дебљини.[1])

После Орфелина први је Соларић, који (у самом упутству за буквар) говори о писању у опште и о краснопису, поставља нека краснописна правила: како треба слова да су подједнако нагнута, које да су висине, ширине, којег растојања итд.; даље даје упутства како треба пера зарезивати и држати, а исто тако како треба држати тело приликом писања, и најпосле излаже буквицу малих и великих слова и читаве реченице у разним карактерима слова.

И код једног и код другог писца писање се врши за се а читање опет за се. О заједничком неком раду нема у том погледу ни спомена.

дала стегнути. Поред свих батина реда није било у школи никад за време док је учитељ једне по једне „преслушавао.“ Није ни чудо. Батине и несташлук дечији стоје увек у правној сразмери.

[1]) Никакве сличности у материјалу нисмо могли наћи између буквара Орфелиновог и ових његових краснописних прописа.

Једини је Исидор Стојановић, који је учинио значајан покушај, да споји почетни рад читања и писања. Не мари ништа, што он учи ученике прво штампаћим словима, кад не пропушта приступити одмах и писању сваког слова чим се схвати у првом свом облику. После Стојановића нико није од синтетичких методичара прихватио његов покушај. А колико би добила ова почетна вештине, да је упућена даље тим путем и колико је истина у оним речима Стојановићевог ученика: кад смо писали које слово, за то време „морао нам је његов изглед већма у памети остати, него ли оном, који га је само смартрао!“ (У II чланку видећемо, како се могло остварити удружено писање и читање много темељитије и много успешније).

2. Има једно питање, које нам се наметало више пута у нашој букварској методици, а то је: да ли је потребно и могућно, да деца првога разреда основне школе изуче читати и црквено-словенским словима. Што су старији наши писци то држали за прво и најпрече, није чудо кад се представи, какав је онда у опште владао правац у нашој књижевности. Чудно је, како Вук и сви писци после њега — (изузимајући јединог Нинковића) — отпочињући први упознавати децу с нашом грађанском буквицом не увиђаше да је и сувише поред тога још теретити децу и с учењем црквено-словенских слова.

У грађанским полама наших буквара и било је овда онда неких промена, али у црквено-словенским готово никакве. Нарочито онај одељак, у коме се наводе речи „под титлама“, преписивао је редом један писац од другога, те су тако рећи до јуче наша деца учила све оне исте речи које су определили још први наши писци. (Дакле ни ту никакве измене за читавих 150 година!).

3. На послетку да речемо коју уопште о материјалу који се налази у разних наших писаца у другој поли буквара за дечије вежбање у читању.

У Рачанина, Орфелина и писца московског буквара од 1824. год., тај је материјал сав богословске садржине. У њих се ништа друго не налази до саме молитве, неке изреке из св. писма и других црквенских књига, неки свакојаки стихови, у којима се описује карактер разних слова (в. Гласник 34. од стр. 73. до 84.), неки разговори о Богу[1]) итд. У Орфелина има и неких „грађанских ствари", као: из земљописа, историје итд. (стр. 90. до 96.), али му је све тако иршаво и искидано, да се управо не зна рад кога је писато.

У буквару од 1785. године налазимо први пут неких пословица и приличних прича, у којима се описује простодушност, крађа, неумереност, празноверица итд. Молитава нема никаквих. (Неке су изреке узете из Орфелиновог буквара).

У Соларића се налази врло интересантан материјал за „прва читања српској деци" из историје опште, словенске и српске. У том материјалу има поступности врло добро изведене, али је ипак у главноме неподешено према деци којој је намењено. Осим те историјске садржине има нешто и Давидових псалама и др.

У свих осталих писаца после Вука налази се у другој поли буквара разних моралних изрека и простих поучљивих прича. Од свију се највише одликује онај буквар од 1853. (изложен под 11.). Садржина му је махом добра за децу. Ту се говори о дечијој послушности, о поштовању старијих људи. о захвалности, о чињењу добрих дела, и о томе како ваља говорити истину, бити у послу тачан, бити услужан, вредан итд. и то све просто, у причама, без досадног и апстрактног морализања, онако како деца могу разумети. Још има говора о подели времена и има

[1]) Орфелин вели, да је тај материјал узимао из књиге: „Краткія богословскія сказанія (П. Феофана Прокоповича, архіепископа новогородскаго)."

кратких описа годишњих времена и разних ствари по боји, величини, облику, броју, радњама итд. Што се тиче одељка под насловом „Предмети за размишљавање“ (од стр. 59. до 64.), рекли бисмо, да је сувишан за децу I. разреда и да многи учитељи без нарочитог упутства нису могли знати, да ли им ту осим простог читања ваља још шта радити.

Буквар Гаврила Поповића врло је мршав у другој поли својој, а што се тиче онога његовог материјала из наше историје, тај је налик на просту читуљу, која у другој књизи може бити на месту, само не у буквару.

Примедба. У неких наших писаца налази се у буквару поред материјала за децу и упутстава за учитеље. Ти су буквари писани управо за учитеље, и као такве ваља их и сматрати. За дечију непосредну употребу нису удешени.

У неким букварима има сијасет граматичног метеријала, а у свима скоро има по штогод и из рачуна. И једном и другом није никако места у буквару, и ако то услед дуге практике многима изгледа као нешто нераздвојно и „врло потребно.“

31. Декембра 1872. године
у Крагујевцу.

СТУДИЈЕ ЗА ИСТОРИЈУ СРПСКЕ ТРГОВИНЕ

XIII-ог и XIV-ог века.

пише

Чед. Мијатовић.

III.

Б. **Увоз.**

Економно начело, које је дало особени карактер нашем извозу, могло би се овако формуловати: извозити оне земаљске производе, којих је потрошња на страним трговима веома пространа, тако да им је прођа сигурна, и да у обиму те прође извозник нађе свакојако своју добит, а уз то извозити и такве производе, којих потрошња истина није тако широко прострта, али којих је тражња ипак јака, цена висока, пренос сразмерно лак. Према томе начелу, главни предмети нашег извоза, као што видесмо, били су: с једне стране производи сточарства, с друге стране сребро и восак.

Исто то економно начело као и исти друштвено-политички одношаји, дали су карактер и увозу нашем у тринаестом и четрнаестом веку. С једне стране артикао, који се истина доста тешко преноси и којега је цена ниска, али којега велика и пространа потрошња у исто време осигурава извесну трговачку добит; — с друге стране артикао, којега је потрошња истина ограничена, али ипак прилично јака, којега је пренос лак, тим лакши што према свитку и тежини има веома високу цену. С једне стране со, с друге

скрлат, — то су главни предмети увоза српског у време о коме говоримо. У ономе писму, које су Дубровчани год. 1416. писали деспоту Стевану високом,[1]) врло су добро означене две велике периоде у историји српске трговине: до Немањића српски је народ извозио сточарске производе а увозио со; под Немањићима он је извозио сребро а увозио скрлат. Једва да се с мање речи може означити економни карактер две периоде, од којих најмања обухвата преко две стотине година.

Да богме да не мислим да кажем, да су со и скрлат једини предмети увоза. Они су главни, карактерни артикули наше увозне трговине под краљевима и царевима, али не једини. Како је со најстарији и као предмет опште потрошње најважнији чланак увозне трговине, то ћемо њојзи да поклонимо нашу прву пажњу.

1. Со. — Кад су наши стари у првој половини седмога века дошли у ове крајеве, нашли су у њима мало не све што су зажелети могли, — само соли нису нашли. Оно неколико сланих извора што их има у Босни, ако се за њих још и знало у оно доба, свакојако нису достизали да подмире потребе непосредне своје околине. Народу је требало соли. Одмах од првих дана нашег живота у овим крајевима народ се наш окренуо лицем к јадранскоме мору. Одмах од првих дана главна политичка мисао нашег народа била је, да заузме положај на јадранскоме мору и да се ту утврди.

Не могу рећи, да је народ пошао овом политиком једино и искључно што је хтео да осигура себи изворе соли. Свака велика мисао, која је кадра да у себи усредсреди све тежње и сву радњу народну, ма како да јој је основа материјална, свагда има и моралну неку садржину. Тако без сумње и мисао, којом се наш народ кроз прве векове

[1]) Срп. Спом. Дубр. Арх. I, 138. —

свога становања овде покретао. Али колико ја могу да видим у нашој прошлости, празна слава никада није заносила нас као народ. Као народ ми смо се свагда борили само за извесне и определене материјалне користи; баш и онда кад смо на заставе стављали: за крст часни и слободу златну! Тако и сав наш историјски рад од VII. до XIII. века била је борба да осигурамо себи море; другим речма: да осигурамо себи со и отворен саобраћај с осталим светом. Први наши сукоби с Италијом били су око соли; у самој ствари мало не двестогодишња борба наших Неретљана с Млечићима своди се на питање о соли: Млечићи су радили да задобију монопол продавања соли на јадранскоме мору, Неретљани су, тако да кажем, слободу соли бранили до последње капи крви.[1]) На сву прилику и наши први сукоби с Дубровником, били су због соли. Тек кад се наш положај на приморју сињега мора колико толико утврдио и рашчистио, друга једна политичка мисао ставља се на заставе српске, и бели орао Немањића шири крила своја погледајући пут Цариграда.

Али питање о соли не оставља никако листове наше историје за све време српске државне самосталности. Дубровник са следственошћу, којој налазимо равне само у млетачкој аристократској републици, тежио је и радио непрекидно и неуморно да задобије монопол продаје соли према српским земљама. Из садржаја зборника дубровачких закона (Liber Statutorum civitatis Rhacusii) и из царинских протокола (Capitulare delle Dagana grande),[2]) види

[1]) Млетачки историци говоре да је повод ратовању с Неретљанима било гусарење ових по јадранском мору. Али ово, и ако је служило као изговор, било је тек формални повод али не и прави и стварни. У осталом да је монопол трговине са сољу био главна политичка тежња млетачка у IX и X-ом веку, види Daru, Histoire de la République de Venise, I, 97, XIX, 110.

[2]) У Макушева Изслѣдов. стр. 149 и 169.

се, како важно место заузимљу солила у свакодневној бризи дубровачке политичке власти. Кад у год. 1253. Дубровчани праве уговор с бугарским царем Михаилом Асеном а противу српског краља Уроша, главна мисао око које се тај уговор окреће (без сумње и главни повод неспоразумевања с краљем српским) јесте: „ѡдь рѣке дриньске до Неретьвѣ кѫмеревь сольски да несть на ино место развѣ вь Дюбровьникь.“[1]) Од овога савеза, од овог покушаја да се само у Дубровнику со продаје и тў царина плаћа, очевидно не би било никаква резултата, јер већ у Августу 1254. видимо где краљ Стеван Урош даје слободу трговања Дубровчанима, да иду у Брсково, али „давьше десетькь ѡдь соли, и по тола да си гредѫ скрозѣ мою землѫ свободьно.“[2]) Има и других споменика, из којих се види да је Брсково кроз цео XIII-век а на сву прилику и у XIV-ом све до Душана, главни трг за со подаље од мора. Биће да је Дубровчанима још незгодније долазио трг соли у Неретви. Неретва је град на самом приморју, од прилике на средини између Спљета и Дубровника; а да је у њему био трг соли до Душана види се из једног споменика од год. 1334., којим бан босански Стеван уступа неку со у Неретви Дубровчанину Клименту Држићу и друговима.[3]) Кад су већ видели да монопол не могу да задобију, Дубровчани су радили да се продаја соли ограничи на што може бити мање места и да та места не буду у непосредној околини њиховога града. На послетку Душан је расправио питање о соли, и определио тргове, на којима ће да се продаје; могућно да је та ствар уређена приликом његове походе Дубровнику год. 1350. кад су га, као што се може мислити, Дубровчани сјајно и срдачно угостили.[4]) Свакојако

[1]) Mon. Serb. 35. У наведеноме примеру мисли се река Дрим а не Дрина. Види Даничићев Рјечник реч дриньскый.
[2]) Mon. Serb. 46.
[3]) Срп. Спом. Дубров. Архива II, 14.
[4]) Appendini, Memorie, I, 290.

од средине XIV-ога и једнако кроз XV-ти век Дубровчани, ако не могу да пођу корак унапред к постигнућу солског монопола, а они суревњиво бране „да се не море поставити нигдѣ ѹ приморие трьгь соли развѣ на ѡбична мѣста.“ [1]) По споменицима дубровачког архива на више се места они позивљу на то уређење као на дело Душаново.

Која су то „ѡбична мѣста“, сазнајемо из једног споменика из средине XV-ог века, у коме кнез Владислав, син Херцега Степана, вели: „да нѣсамь волѥнь ѹчинити габелѹ ѡть продае соли нигдерь ѹ всемь нашемь котарѹ, разма ѡдь ѡнихь, гдѣ сѹ наредила господа стара, а тои ѥсть: едно на Дривихь, а дрѹго ѹ Дубровникѹ, третие ѹ Которѹ, четврто ѹ Зети ѹ светога Срьђа на Воѣни.“ [2])

Сва је прилика, да су се у овоме уређењу подударили интереси Дубровника, који је као што поменух гледао да утакмицу солних тргова бар ограничи с финанцијским интересима српских владалаца. Ови су т. ј. само одредивши неколике тачке на којима се трговина на сољу сконцентровала, сигурно, и лако могли контроловати је и за своју касу наплаћивати десетак. Ваља даље признати, да су ове четири тачке за главна стоваришта соли доста згодно изабрате. Многобројни каравани натоварени земаљским производима, свакојако су силазили у Котор и у Дубровник, и ништа није природније, већ да су се отуда враћали натоварени сољу ако не чим другим. Дубровачка и Которска со (која оба назива по споменицима долазе [3]) била је у неку руку каравански баласт. Царина се платила на изласку из града царинику краљевом.[4]) Главна дубровачка капија, ко-

[1]) Mon. Serb. 201.
[2]) Mon. Serb. 446.
[3]) Mon. Serb. 328, 476.
[4]) „Царинıкь твои да стои ѹ нась“ пишу Дубровчани краљу Владиславу (год. 1234—1240) Mon. Serb. 23.

јом се из града излазило у Захумље звала се до наших дана Плоча (Porta Plocce). Биће да се на тој капији наплаћивао десетак од соли коју су поданици српског краља из Дубровника извозили. Ово место мисли Душан кад у једној својој повељи пише, да се за ћелију св. Саве у Кареји „ѹзима всако лѣто на Плочи 50 споудьь соли.“ [1]) Дубровник је био без сумње највећи трг за со на словенском јадранском приморју; али како су купци његове соли били поглавито народ наш из Захумља и Босне, то је он природним начином суревњиво чувао, да му се ти купци не одбију. Отуда и његова особена политика односно трговине са сољу. Отуда се његова влада у једноме писму од год. 1414. жали војводи Сандаљу што његови подручни му власници „ѡдьвракяю народь да не гредѹ ѹ наше мѣсто по сѡль“, па се не може такоме чему да начуде, „ѥрѣ вѣмо да ви ѥ добро ѹ памети красни закони и слободьтшине, коѥ ѡдь постанка имамо сь рѹсагомь босаньсцѣмь и како ѡдь винѹ народь рѹсажьски ходиль ѥ ѹ Дѹбровникь на кѹплю по соль.“ [2]) Особито су ове последње речи важне, показујући да је заиста од старина Дубровник био главни трг за со. У осталом у четрнаестом веку, ко није хтео да из Босне и Захумља силази у Дубровник, тај се могао снабдети са сољу у „Дрвима“, они из Зете, Рашке и „из Србаљ“, ако нису имали шта да носе у Котор, могли су купити со у св. Срђу. За со с приморја више Дубровника најприроднији је пут у српске земље био долином Неретве. С приморја пошавши уз Неретву у Захумље, најпре се улази у кланац један, на излаау из којега лежи данас Габела, што без сумње није друго већ

[1]) Mon. Serb. 139. — У Херцеговини има једно место Плоча у басену Неретвином, али зањ, ма да је било не ударцу караванима, који су из Дубровника ишли у Босну и Рашку, нема никаква спомена да је било трг соли.

[2]) Срп. Спом. Дубр. Арх. I, 123.

стари трг „Дрѣва“, као што то и г. Ђ. Даничић у своме речнику код ове речи мисли. У „Дрѣва“ се со доносила на лађама реком Неретвом. На томе се тргу вазда бави по добар број Дубровчана трговаца са сољу, као што је и иначе „царина древска“ била већином у рукама дубровачких закупаца.[1]) Со с приморја од Дубровника на ниже до Драча, нешто се стицала у Котор, а нешто одлазила на лађама уз реку Бојану у св. Срђ. Овај је, рекао бих старо стовариште за со, бар онолико старо као и Брсково. Осим тога мислим да ће св. Срђ. бити оно место које се некада звало „Мало Брсково“, а за које арапски земљописац Едризија вели да је трговачко место, „на реци једној и не далеко од језера.“[2])

Како се чини, на целом источном приморју јадранском најважнија су солила била на ушћу Неретве. Већ споменух борбу Мљечића и Неретљана око соли. Рекао бих да је оно постојанство, којом је Дубровник пред свршетак XIV. и у првој половини XV-ог века радио да задобије и осигура себи Конавље, у свези са жудњом његовом да задобије сасвим и потпуно у своју власт солила неретљанска. Ревност, којом су Дубровчани тај посао радили даје се протумачити, кад се зна, да су краљеви босански пред свршетак четрнаестога века огледали да пробију стара уређења о продаји соли, па отворили нов трг у Новоме на Суторини. Да богме да су Дубровчани одмах противу овога протестовали (у Новембру 1397.) позивљући се на „старе добре законе, коіе смо имали сь царемь Стефаномь и сь вьсом господомь србьскомь и босаньскомь.“[3]) Шта више у првој навали гњева донесоше одлуку „да се постави једна оружана лађа да чува, да се со у Суторину

---

[1]) Срп. Спом. Дубр. Арх. I, 110, 112.
[2]) Lelewel, Géographie du Moyen Age, III, 120.
[3]) Срп. Спом. Дубр. Архива, I, 11.

не вози." [1]) Него из једног документа од год. 1400 види се, да се краљ босански није на то обзирао.[2]) Било сад да се на овоме новом тргу со заиста нешто скупље продавала, било да су Дубровчани, да би га оборили, спустили цену својој соли, свакојако со из Дубровника и дубровачких солила почела је да се уноси у Босну кријумчарским начином у врло широком размеру. С овога се краљ Стеван Остоја жали Дубровнику год. 1400. а овај му одговара да и дубровачка солила имају много штете од „контрабанде сольске" него нека краљ постави стражу, „да се контрабанда не чини ѡдь соли а навлашть по краини." [3])

Год. 1411. Дубровчани пишу војводи Сандалу: „ѡбьзнаидосмо за истинꙋ како нѣкои иностранци довезоше соли подь Нови и тꙋи продаше нѣкои дѣль а ѡстало изьносише и поставише ꙋ кꙋки подь градомь да продаде, а тои никако не мислимо да они ваши кои сꙋ ѡньдѣзи припꙋстили тои безаконьѥ ꙋчинити, да сꙋ ꙋчинили сь вашомь вѣстью ѥрь господьство ти добро зна ѥръ имамо записе ѡдь кралѥвь и господь, а господьствомь ти и рꙋсагомь потврьгѥно како да ѡньдѣзи не море бити и да не бꙋде никьда мѣсто соли продаваньꙗ." [4]) Они даље апелују на дужност Сандаљеву, као грађанина дубровачког, да брани права и слободштине њихове, и уздају се уњ да ће казнити оне, који су поменуто „безакоње" допустили. Ово је писмо тако енергички написано, да је по себи добро мерило оне суревњивости, којом су Дубровчани чували да никаква страна конкуренција не умали добит њихове трговине са сољу.

---

[1]) „De ponendo unam barcham armatam ad custodiam ne sal conducatur ad Sutorinam." — Cons. Rogatorum, XIV Novembr. 1397. Срп. Спом. Дубр. Арх. I додат II.

[2]) Срп. Спом. Дубр. Арх. I, 30.

[3]) Срп. Спом. Дубр. Архива, I, 31. „И толикогѥ за контрабанде ѡдь соли, послали смо заповѣдаѥ да нитко несмѣ чинити, ѥрь тако ни Бога и твоѥ милости и намь ти великꙋ штетꙋ чине ꙋ нашихь сланицехь" итд. —

[4]) Срп. Спом. Дубр. Арх. I, 107.

Значај потрошне соли, као извора за финанцијски доходак, обратио је пажњу на себе још много пре ове периоде, о којој овде говоримо. У тринаестоме и четрнаестоме веку свуда по Европи продаја соли била је или монопол („приватива" како се то онда звало[1]) општина, или „регал" владаочев. Скоро све слободне општине на западу, скоро све тако зване „царске вароши" по Немачкој имале су у оно доба продају соли у свом монополу.[2]) У Мљецима је она била државни монопол још с почетком десетога века;[3]) у Ђенови, Напуљу, Монпелију с почетком XII-ог; у Цириху, Аугсбургу и већином главних вароша по Немачкој и Француској у XIV-ом веку.[4]) У Дубровнику с почетком XIV-ога века ко донесе со у град, није смео продати је коме другом већ самој општини, или тек по нарочитом одобрењу од стране кнеза; мало позније забрањено је са свим приватним лицима доносити со у град на продају, и ко би је донео, осудио би се да је сву изгуби и још да плати десет перпера глобе.[5]) — И у Котору, који је стојао под влашћу српских краљева, продаја соли била је право општинско, од којега је она без сумње имала добар доходак. Из трговачког уговора међу Котором и Дубровником од год. 1287. дубровачким се трговцима допушта да доносе со у Котор „ако се с општином которском најпре погоде о цени по којој ова хоће да откупљује ту со (si comune Cathari ad emptionem poterit concordare.[6]) Ван слободних и повлашћених општина продаја је соли била регал владалаца по свима државама. У суседној нам угарској кра-

---

[1]) Cibrario, II, 189.
[2]) Hüllmann, Finanzgeschichte des Mittelalters, II, 110.
[3]) Mutinelli, Del Commercio dei Veneziani, 74. — Marin, Storia civile e polit. del Commercio, IV, 256 Daru, Romanin, Storia documentata pass.
[4]) Hüllmann II, 109. — Cibrario на горњ. м.
[5]) XVI, Statutorum, у Макушева Изслѣдов. 158. —
[6]) Listine, I, 121.

љевини, коморници који су прибирали регал од соли (Comites Cameræ Salinarum) помињу се већ с почетком XIII. века.[1]) Већином се, онако као у српској држави, одређивао ограничени број тргова, на којима се со стоваривала и продавала, па се на тим местима водила и могла водити строга контрола над продајом соли, а од онога што се дејствително продало и што је ушло у потрошњу, наплаћивао се „десетак“ на име регалне таксе.[2]) Овај се десетак још по нашим споменицима зове и „царина соли“, габела и кумерак од соли.[3]) Још се обично по свима државама тај доходак, као и остали државни дохотци онога доба, давао под закуп. По нашим споменицима има особито за десетак од соли у св. Срђу и на Дрвима доста доказа, како су се под закуп давали.[4]) Ово се може рећи и за коморску царину.[5]) Да се десетак од соли дубровачке давао под закуп, томе истина не знам за тада доказа, али се зна, да се тај десетак узимао и да се у Дубровнику стално бавио цариник краљева и царева српских.

Све што напред рекосмо о дубровачкој политици односно трговине са сољу може служити као доказ, како је та трговина важна била. Важност њезина опажа се још и по томе, што у нашим споменицима тако често долази реч о соли, о габели, о кумерку, о царини и о десетку од соли, што све једно исто значи. Кад би се хтели задовољити с бројевима у врло размакнутом оквиру вероватности, то би се могли послужити једним занимљивим спомеником који је на сву прилику из прве петине XV-ога ако не из последње

---

1) Horváth, Geschichte v. Ungarn, I, 119.
2) О десетку о соли по Немачкој види Hüllmann, Finanzgesch. des Mittelalters, I, 68.
3) Mon. Serb. 38, 46, 174, 422 и др. Види у Даничићеву речнику све те речи.
4) Срп. Спом. Дубр. Арх. I, 112, II, 22, 42, 83, 84, 85; Mon. Serb. 178, 452.
5) Mon. Serb. 233.

петине XIV-ога века. Живе, Маре и Мартолица, очевидно три ортака ако не буду и три брата, уговарају с краљем босанским да узму царину которску под закуп за 500 дуката годишње, али под условом да његови Власи изнесу из Котора сваке године бар 10.000 товара; ако ли које године не изнесу, онда да му не плате ништа.[1]) Десет хиљада товара очевидно је количина, на коју закупци доста сигурно рачунају; на сву прилику се тај број приближује пре најмањој него ли највећој мери извоза. Извоз из Дубровника по свој прилици био је већи, за цело не мањи, од извоза из Котора. По свему што о важности св. Срђа и Права у Дрвима знамо, имамо основа да мислимо да прођа соли на овим трговима није била много испод извоза из Котора, ако шта више још и равна није била. Узевши дакле да је десет хиљада товара ближе к минимуму него к максимуму которског извоза и узевши у поглед значај осталих тргова за со, мислим да можемо узети, да је годишња прођа соли на споменута четири трга износила неку количину између 50 и 100 хиљада товара.[2])

---

[1]) Mon. Serb. 233.

[2]) Најсигурније ће бити да узмемо средњу количину: 75.000 товара. Узевши 5 ока наших као обичну средњу површину соли с главе на главу, то она количина од 75.000 товара (коњских) одговара популацији од 1,500.000 глава. Кад узмемо у поглед да је поменута количина соли трошена у Захумљу, Босни, Рашкој и Зети с Метохијом, и кад узмемо географску површину ових крајева и с њоме поделимо горњу цифру популације, излази да је насељеност тих крајева била 499 глава на 1 квадр. миљу. И што знамо о броју највеће војске Душанове (80.000!) говори за предпоставку, да је народонасељење у српскоме царству у најбоље доба Душаново износило око 500 глава на квадр. миљу. Према данашњим приликама ово је слаба насељеност; али не према ондашњим. У Енглеској се год. 1377, рачунало само 380 глава на квадр. миљу. Дубровник у средини XV. века на врху своје славе имао је 40.000 становника. De Diversiis. Занимљиво и важно питање

На сву прилику добар део соли, која се на српским трговима распродавала, долазио је из Мљетака а поглавито кроз Дубровник. Ово мислим да је било нарочито у XIII-ом веку, можда и у првој половини XIV-ога, док радња на солилима на нашем приморју, још није достигла била свој највиши полет. Мљеци су у та два века (XIII и XIV-ог) били највећи трг солски на ондашњем цивилизованоме свету. Велика производња на солилима у Червији Чиоци, Истрији и Далмацији, није довољна била да намири голему прођу соли по тргу мљетачком. Мљечићи су доносили со још и из Сицилије, с африканских обала, па чак и из Астрахана, те пунили своје државне магазе. Со из јадранских солила звала се општим именом „со из Чиоце“ (sal Clugiae, sale de Chioggio), сва друга со која се из туђинских крајева довозила, звала се „прекоморска со“ (sal maris). Из државних магаза продавали су је мљетачким и страним трговцима, који су је разносили у све суседне земље, у Италију, Хрватску, Угарску, у Дубровник и Котор а одавде у српске земље. Механизам, којим је држава управљала овом радњом, био је још у оно доба тако усавршан, заплетен (компликован) али и сигуран, да му равног има само у францускимм финанцијским установама деветнаестога века.[1])

о народонасељености српског царства расветлиће нам се пуно тек кад се нађе ако не какав попис људства од Душанова времена, а оно бар попис који је Вук Бранковић после битке косовске предузео („расписахь землю колико ѥ вь ѡбласти моѥи, како кѥмо плакѩти даньвь Тѵрькомь.“ Mon. Serb. 223). —

[1]) Вид. Mutinelli, Del Commercio dei Veneziani, 74. — У модерним царинским уређењима нема много шта што већ није било у мљетачким уређењима XIV-ог века. Тако између осталога, онај који је купио со у Мљецима да је извезе некуда на страну ваљало је да понесе званично писмо спроводно, у коме је власт записала његово име, количину и каквоћу соли

Знатно је, што краљ босански Остоја у трговачком уговору с Мљецима од год. 1404, дозвољава овима сваку трговину по краљевству његовом, само не трговину са сољу.[1]) Ово је или с тога, што је краљ био већ ранијим уговорима с Дубровником везан да тако поступа, или што је сам узео био продају соли у свој монопол или на послетку што севаља да надао, да ће овим начином довести Млечиће, да и њему за слободу солске трговине плаћају годишње неку суму, као што су по уговору од 1380 угарском краљу давали по 7000 дуката годишње за монопол продаје соли по Хрватској.[2])

О солилима не знамо шта за сада рећи. Дубровачка је со долазила поглавито из солила на Неретви; ту је негде ваљада била и варош Солило. С крајем XIV-ог века помиње се чешће солило босанских краљева у Новоме на Суторини. (Mon. Serb. 528). У Котору је било важно солило; ако се оно и не спомиње, спомиње се „со которска“ (Mon. Serb. 328). Испод Котора, а у власти господе Зетске спомиње се солило Љуштица, које Которани гледају за се да задобију, и о коме пишу (год. 1420), да су им га стари господари (т. ј. краљеви српски) поклонили па га Баошићи на силу отели.[3]) Спомињу се даље солила у Бару (Mon. Serb. 416). Биће да је ово оно „прво добро на мору солило“, које по народној песми Млечићи ишту као откуп за Ђурђа Црнојевића. У латински писаним споменицима долази реч о солилу у Драчу. Млечићи једном при-

пут којим ваља да иде, место у које се извози; овај је документат ваљало показати конзулу или другом каквом агенту млетачкоме у месту у које со дође, да овај после о томе извести царинску управу у Мљецима. На ист. м.

[1]) Acta Arch. Veneti, I, 365.

[2]) Mutinelli, 76. — Horváth, Gesch. v. Ungarn, I, 218.

[3]) Acta Arch. Veneti II, 37. — Од Душана заиста има једна повеља, којом даје Котору Доброту „до Љуте.“ Mon. Serb. 151.

ликом дозвољавају Баошићу, да из Драча извезе две барке натоварене сољу у свакој по 200 мага.[1]) У другом једном споменику говори се, како се со „из Драча преко Леша носи у Словенију“[2]) т. ј. у српске земље, без сумње на трг у св. Срђ. Драчка се солила спомињу и у средини XV. века, као особито важан извор за доходак Кастриотићу (Скендербегу.[3])

Со се на свима овим солилимаградила на сву прилику у духу онога времена кулуком народа у непосредној околини. Од овога је остао траг у ономе што је и данас по турским солилима у Епиру. Ту су т. ј. сељани дужни да кулуком со праве, али су ослобођени од свију других данака и дажбина; солило је подељено на онолико поља колико кућа у селу има, па свака кућа на своме пољу ради.[4])

По споменицима долазе разне мере, на које се со мерила. Најстарија је спуд. Како Немања мери со на спудове, то је очевидно та мера најобичнија у његово доба.[5]) Али ако се позније појављују и друге мере, спуд остаје да се на њ со често рачуна кроз цео XIV-ти па и у првој половини XV-ог века.[6]) Нарочито се спомињу спудови трга древског: „и било ѥ сѡли реченѣхь Растикь како ви смо и прьво писали деветь сать спꙋдовь велѣхь дебелих дрѣвсцѣхь.“ [7]) Али се со мери и на каблове, као и жито: „сѡли тріи кьбли“ (Гласник XV, 308); „десет кьбль солы дебеліехь“ (Mon. Serb. 534). Још и на „ћентенаре:“ „продаль ѥ своѥ сѡли по 44 перьперь кентенарь дрѣвски.“ (Срп. Спом. Дубр. Арх. I, 81).

1) Acta Arch. Ven. I, 355.
2) Acta, I, 281.
3) Paganel, Histoire du Skanderbeg, 78.
4) Hahn, Albanesische Studien, pass.
5) Mon. Serb. 6.
6) Mon. Serb. 139. — Гласник XV, 288.
7) Срп. Спом. Дубр. Арх. I, 81.

У Мљецима се со мерила на старе и на мате. Тако и у Дубровнику. Рекао бих да спуд у нашим крајевима одговара мљетачком и дубовачкоме стару. За сад је још тешко пронаћи праву величину ових кубичних мера. Јасно је толико да је један кентенар „дрѣвски“ ишло 1½ кентенара дубровачког, и да кентенар овде не значи 100 литара, већ стотину других неких јединица за мерење соли (100 каблова или спудова?!).

И о ценама овог толико важног артикула имамо за сада тек врло мало података. У Цариграду се год. 1366. један стар соли продавао по 1½ перпер. (Cibrario, II, 297). — У Мљецима год. 1345. финанцијска једна комисија предлаже да се, док устраје рат и због ванредних издатака, со продаје по повишеној цени од 16 гроса за стар. (Listine, II, 265). Како је у дукат у оно време ишло 24 гроса или две перпере, то је предлог другим речма ишао на то, да се со продаје по 1⅓ перпере за стар. Биће да се у редовним приликама у Мљецима стар соли продавао од прилике за 1 перперу. — Године 1286 мљетачка је власт плаћала сардинску,ципарску и евичанску со са 7 либара а александријску са 6 либара и 15 солида за мат (модиус); две године доцније (год. 1288.) плаћала је сардинску со са 6 либара и 5 солида.[1]) Овде се очевидно мисле „libræ ad grossos“ (lire a grossis) које су равне нашим перперама,[2]) јер кад би се мислиле „libræ grossorum“ (lire dei grossi) онда би изашла цена једноме мату на 70 дуката, а ово би била тако прекомерна цена, да се неда замислити. Кад узмемо да је мљетачка влада куповала со по највишој између горњих цена — по 7 либара или 64 динара за мат, — кад узмемо даље у поглед да се у мат у Мљецима рачунало 12 стара — да је дакле сваки стар долазио на 7 динара, — и кад узмемо даље, да је влада

[1]) Listine, I, 145.
[2]) Romanin, Storia documentata, II, 521.

мљетачка, по горњим податцима препродавала со по 12 динара (1 перпер) за стар: — онда налазимо да је добит мљетачке државе на целој овој трансакцији износила у средњу руку 50%. Сад нам је лако разумети што су Мљеци државни монопол продаје соли сматрали као први и најважнији извоз за државни доходак, и што су суревњиво чували да се он како не обиђе.

Год. 1303. неки Дубровчанин, не познавајући законе мљетачке, довезе из Триполиса око 50 мата соли у Мљетке. По закону ваљало је да сву ту со изгуби, јер је само мљетачким лађама и мљетачким грађанима а за рачун државе дозвољено било со довозити. Али се влада смилова па путем милости даде Дубровчанину као неку накнаду по 40 малих солида или две трећине дуката за сваки мат.[1])

Сва је прилика, да су се цене соли у Дубровнику и на српским трговима врзле негде на близу око цене на главном светском тргу за со у оно доба, а још на тргу, који нам је био тако близу. За ово имамо за сада само једно сведочанство, па и до њега долазимо тек околишним путем. Као што видесмо, од соли која се у српске земље увозила, узимао се десетак, на име царине. Кад прекупци нуде краљу босанском 500 дуката за которску царину ако се он обвеже да његови људи извезу бар 10.000 товара преко године, то му они нуде управо десетак од најмање количине извоза која је за веровање; другим речма они очевидно рачунају да 10.000 товара соли вреди 5000. дуката или 10.000 перпера; у своме рачунању они дакле стављају цену једноме товару соли на 1 перперу.

Али у овај нам рачун не пристаје један споменик дубровачког архива с почетка XV-ог века. — „Влахѹша

[1]) Listine I, 201. — 20 малих солида ишло је у малу либру (lire a piccoli), а три мале либре рачунало се у један цекин. По томе Дубровчанин је добио две трећине дуката за сваки мат. Romanin, на навед. м.

Малиновикь продаль ѥ своѥ соли Бранкꙋ Ѡсникикю по 44 перьперь кентенарь дꙋбровачски, ѥрь би дошло 66 перьперь кентенарь дрѣвскы, а по томꙋже врѣме продали сꙋ били речени Растики Марою Великикю по к и т (?) дукать кентенарь дрѣвски", — пишу Дубровчани војводи Сандаљу год. 1407.[1]) — Или ће бити да цене у овоме споменику нису добро преписане, или се мора узети да се овде разуме да у кентенар иде стотину стара или каблова а не сто литара.[2]) У овом последњем случају 1 стар дубровачки дошао би да стаје 5½ динара, а 1 стар древски 7.₉ динара. Из самог споменика види се, да се сав говор односи на некакву трговачку шпекулацију с великом количином (en gros; говор је о некаквих девет стотина спудова соли за које ваља да се Растићима даде нека накнада) и по томе горње се цене не односе на цену соли у ситној продаји, већ на цене кад се на много продаје. Само као „ангро" — цене оне се доста добро подударају с онима, по којима је млетачка влада велике количине соли куповала.

Остаје ми још да додам, како је сва прилика, да је народ наш у области данашње кнежевине још у оно доба довозио со из Румуније, као што је се народ у басену вардарском снабдевао сољу из Солуна и с маћедонског приморја. О овим двома изворима са којих се со у наше крајеве доносила, за сада још немамо никаквих ближих података.

[1]) Срп. Спом. Дубр. Арх. I, 81.

[2]) Кентенар значи у опште стотину јединица основне мере; како је већини предмета литра била основна јединица за меру тежине, то се да богме под кентенаром разуме обично мера од 100 литара. Али да кентенар није морао ни у име да свагда значи 100 литара, даје нам мислити што налазимо, да и по другим ондашњим државама он то свагда не значи. У Енглеској и оно је доба „кентена", којом се мерио и бибер и восак, значила 104 литре (13 каменова по 8 литара); али „кентена" којом се гвожђе мерило значила је 100 каменова или 800 литара. Du Cange, Glossarium, Centena.

С тога основано мислим, да се може рећи да су Браничево и Градиште била главна стоваришта соли за северо-источни угао српског царства у XIV веку.

На послетку имам још да кажем, да је главни утисак, који на завршетку истраживања о трговини са сољу у наше старо доба, остаје, тај: да су наши стари сразмерно скупље плаћали со, него ми данас у XIX-ом веку у кнежевини. —

2. Свите. — После соли најважнији предмет, или управо најважнију групу предмета за увоз у српске земље чине свите.

Ова реч долази по нашим споменицима у два значења, као што се то на мах може опазити из примера које је г. Ђ. Даничић у своме речнику прикупио и изложио. Она долази најпре у значењу готове одеће: плашт, шуба, контуш, гуњ, клашње, све је то свита. То је њезино уже и нарочито значење.[1]) Још чешће долази она у општем значењу за све тканице од ма чега биле. У томе смислу каже се у једном споменику: „велике чисте свите разлике", па се за тим пobројавају разне тканице.[2]) И кад Дубровчани уговором од 1237. с бугарским царем Асеном дају Бугарима слободу да извозе из Дубровника: „вьсаки трьгь, злато, сребро, свите и златьне поставѣ",[3]) то под свитом они мисле овде све врсте тканица, као што то исто мисли и краљ Владислав, кад скоро у исто доба допушта Дубровчанима, да гредꙋ сь велимь трьгомь на трьге кралѣвьства ми, ємьше ѡдь кавада дори до свиль."[4])

[1]) „Када оумрѣ властелинь, конь добьрь и ѡроужіє да се да цароу, а свита велика бисерьна и злать и поꙗсь да има сын мꙋ." Зак. Душ. Чл. 100.

[2]) Срп. Спом. Дубр. Арх. I, 138.

[3]) Mon. Serb. 37.

[4]) Mon. Serb. 46. Како је већина тканица, које су се у српске земље у средњем веку на продају доносиле, била од вуне, то је мало по мало дошло да свита по преимућству значи вунену тканицу или чоху, као што то — данас у неким крајевима значи. Вид. у Вукову речнику реч свита.

Да пређемо одмах на поједине врсте свита, које су се увозиле.

Кавад, фустање. У мало час наведеноме примеру има доказ, да се кавад увозио. У томе примеру реч ова очевидно не долази у смислу неке одеће, већ у смислу неке још нерезане свите. Још је очевидно да он стоји најниже на лествици финоће и скупоће разних врста свите, јер он и свила стоје као две крајности. Како та реч по византијским споменицима долази у нарочитом значењу неке женске одеће ($\varkappa\alpha\beta\alpha\delta\acute{\iota}o\nu$, = genus palii), то је прилика да кавад у нашим споменицима долази као врста свите, од које се поглавито прави руво за женскиње. Мислим да ће кавад бити то исто, што се по талијанским споменицима зове fosdagna, од које су се такође поглавито женске одеће правиле. Док талијанске радионице још нису ојачале биле, кавад се доносио у наше земље из византијских крајева и дотле се без сумње и звао византијским именом. Кад су пак талијанске радионице ове врсте свита ојачале од средине XIII-ог века овамо, талијанска мануфактура и талијанско име истисло је с наших тргова византијску мануфактуру и византијско име. У трговачкоме уговору међу Дубровником и Котором од год. 1279, утврђује се, колико ће на име царине плаћати од еспапа, који Которци, (т. ј. трговци поданици српских краљева), извезу из Дубровника. Ту се вели да од свако 100 перпера вредности плаћају 30 крупних динара (што чини $2^1/_2\%$ од вредности) — „осим од фустање, од које ће плаћати истој царинарници (дубровачкој) по 1 крупан динар млетачки од сваког комада фустање.“ [1]) О увозу фустање у наше крајеве имамо споменика и из XIV-ог века: год. 1374. Баоша је узаптио једну млетачку лађу, у којој је

[1]) „Exceptis fostagnis, de quibus solvant dicte doane unum denarium venetum grossum pro qualibet petia de fostagno.“ Listine, I, 128.

било између осталога еспапа и фустање.[1]) Што по српски писаним споменицима до сада не нађосмо реч фустања, то је за то, што се та врста свите најпре називала кавад, а после се губила у општем називу свите. У осталом да се кавад и фустања увозила и трошила по нашем народу, о томе је остао спомен у именима кавад и фистан за неке извесне делове женскога рува по гдекојим крајевима (вид. Вуков Речник).

По ономе што знамо да фустања у талијанскоме значи, о техничкој природи те врсте свите можемо рећи само толико, да је то тканица од ланене пређе и памука. Она је прелаз од платна к финијим врстама тканица. Материјал од којега је фустања, даје нам мислити да је она, као и кавад у наведеном примеру, заиста на најнижој цени међу свима врстама свита. Ова јој је цена без сумње осигуравала добру пројђу по трговима српским.

Сандао. Међу тканицама за израде којих су се Мљеци славили, био је и сандао (Cindalum, Sandalum, старофр. Cendaulx, талијанска још и cindone); особито је ова радња у пуноме цвету била у XIV-ом веку.[2]) До тога доба најбољи се сандао правио у византијским приморским градовима, и међу артикулима, које су Угри и Немци у XII. веку из Цариграда а кроз Србију извозили, сандао се изреком спомиње.[3]) По нашим народним песмама сандао се тако често спомиње, да не можемо сумњати да га је се много по нашим крајевима у средњем веку трошило. По писаним споменицима за сад налазим само на једном месту траг и то доста нејасан. Стеван Косача у тестаменту своме од г. 1465. оставља сину Стевану између осталога: плашть царьлѥнога дамашкина сь златомь подставлѥнь ченьдомь целинѡмь.“[4]) У латинскоме преводу овога те-

[1]) Acta Archivi Ven. I, 219.
[2]) Cibrario, II, 240.
[3]) Hüllmann, der byz. Handel стр. 102.
[4]) Срп. Сп, Дубр. Арх. II, 125. Г. Ђ. Даничић у своме речнику мисли за ченьду да је кожна постава нека (pellis quaedam).

стамента место које наведосмо гласи: Item clamidem damaschini rubri cum auro suffultam sindone rubro. (II, 131). Овај sindon није друго већ сандао, и како се по Италији „cendault“ и „cendale“ изговарао као „чендо“ и „чендале“, то је лако дошло, да се по нашем приморју та иста ствар зове „чењда.“ Да је ченда заиста сандал, тим мање сумњам, што су се у оно доба господске одеће осим кожа још нарочито баш црвеним сандалом постављале. Између више примера навешћу из Чибрарија само овај: „год. 1330. купише за поставу плашта кнеза и кнегиње од Савоје црвенога сандала 6 аршина.“ [1])

По нашим народним песмама сандао служи поглавито за женско руво. У Италији је служио још и за руво мушкиња и као фина постава. Од скрлетног су се сандала по Италији још и заставе правиле; на сву прилику биће тако и у нас. Израђивало га се у разним бојама. Године 1366. скрлетнога се сандала продавао аршин по 60 солида млетачких од прилике 1½ дуката ондашњег. Бели сандао у исто време продавао се по 40 солида за аршин. Било је и сандала кримезног (гримаза, cendault vermeil), којега ће цена по свој прилици бити негде у средини између ове две.[2])

Фино сукно (чоха), скрлат. — Најстарији траг о увозу сукна у наше крајеве имамо у једној хроници дубровачкој, која помињући да се у год. 831. начинио мир међу Дубровчанима и баном босанским Стеваном, додаје да су се први обећали да овоме сваке године шаљу „14 лаката чистога скрлета.“ [3]) Ово је истина ишло под именом поклона, али у самој ствари није друго већ царина у натури од најскупоценијег предмета за увоз. Позније у првој половини XIII-ог века видимо где Дубровчани мирећи се с краљем Владиславом, обећавају му сваке године слати по 1000

[1]) Cibrario II, 304.
[2]) За све ово Cibrario II, 306.
[3]) Хроника у Макушева Изслѣдов. стр. 318.

перпера и 50 лаката скрлата, „чистаго и чрьлюнога“, који му се већма милио буде (Mon. Serb. 23). Од средине XIII. века све се чешће сусретамо са споменима о увозу сукна у област српске државе. Краљ Стеван Урош издаје налог, да нико не узимље на силу „скрлат“ ни друго што од Дубровчана, који по земљи његовој тргују (Mon. Serb. 52). Краљеви су наши у опште радо ишли на руку овој трговини. И у самом законику Душанову подјемчава јој се слобода: „скрьлата и малѣ и велике коуплѣ потребна трьговціи да гредꙋ свободно безь забавѣ по земли царьства да продаю и коупꙋю и трьгꙋю како комꙋ трьгь доноси.“ Зак. Душ. Чл. 129.

У мљетачкоме архиву има споменика, из којих се види да се нарочито од почетка XIV-ог века из Мљетака сукно извозило у српске крајеве. Из год. 1324. имамо један документ, којим власт мљетачка дозвољава Донату Делегу да извезе своја сукна у Рашку.[1]) Једним документом од г. 1331. дозвољава се посланицима краља рашког (Стевана Дечанског) да извезу из Мљетака „62 бале сукна“ осим других сребрних ствари.[2])

Можемо рећи да је у XIV-ом веку Котор био највећи српски трг за сукно као и за свите у опште. Дубровчани и Мљечићи носили су и сами разну свиту у Котор, или је Которцима давали у комисијун. Ово се особито види из уговора међу Котором и Дубровником од год. 1279. (Listine I, 128), и који се у XIV-ом веку неколико пута обнављао. Још се то види и из документа једног, којим мљетачка влада наређује како да се наплаћује нека ванредна царина од сукна које се Србима, а нарочито на тргу у Котору, продаје.[3]) Један прилог к доказима о увозу сукна

[1]) „Donatus de Lege possit deferre ad partes Rasciæ suos pannos.“ — Listine I, 167.

[2]) „Quod possint conducere ballas LXII pannorum“; List. I, 167.

[3]) „De qualibet pecia panni, quam (Veneti) vendent seu vendi facient in Cataro, quillibet mercatorum de Venetiis per sacra-

у српске крајеве, имамо и у оном споменику млетачког архива, где се говори како је г. 1374 Баоша узаптио неки еспап млетачки, а међу којим се помиње и сукно (pannos.[1])

И у дубровачкоме архиву има споменика који ово потврђују. Године 1395. 10. Маја Дубровчани ослобођавају од извозне царине сав еспап, који се у Зету извози, само не сукно.[2]) Ово значи не само да се сукно из Дубровника у српске земље извозило, већ још и да се извозило у толикој количини, да је царина на тај извоз била важан финанцијски извор, који дубровачка влада није тако лако могла да жртвује. Да је сукно било поглавити артикао који су Дубровчани у српске земље увозили, то се види и по томе, што кроз цео XIV и XV-ти век кад хоће ког српског власника да почаствују поклоном по ондашњем општем обичају, они свагда то чине поклоном у финоме сукну. Тако нпр. међу одлукама дубровачког већа налазимо на једном месту: „да се даде господину Баоши поклон до 60 дуката и то у једноме комаду сукна (чохе) за одело.“[3]) И на другом једном месту: „да се господин краљ Твртко приликом овог његовог крунисања почаствује поклонима до вредности од 750 перпера у свитама.“ [4])

Да се разуме велика прођа сукна по српским земљама за времена наше самосталности, ваља се сетити на велико богатство наше властеле, на карактер ондашњег луксуза и на ондашње обичаје, као што их у уводу напоменусмо. Властелин није излазио на трг да купи сукна колико је њему за његово руво или за руво његових синова требало; ако је хтео да и спољашношћу одржи свој положај, њему

mentorum adstrictum tenentur et debeat excutere ab emptore grossum unum venetum.“ Listine I, 465.

[1]) Acta Arch. Ven. I, 219.

[2]) Срп. Спом. Дубр. Арх. I, 179.

[3]) „De donando D. Balsæ usque ducatos LX in una petia panni pro vestibus.“ Срп. Спом. Дубр. Арх. II, додат. X.

[4]) Спом. Дубр. Арх. I, XXI.

је ваљало у ризници имати доста „свита резаних и нерезаних“, ваљало му је старати се да су му дворани и друга чељад пристојно одевена, ваљало му је овде и онде одличне своје госте, пријатеље и познанике почаствовати поклоном каквим, а једва да је било милијег поклона од једног комада финог скрлатног сукна. Као год што је ред био да владалац „властеле дароуе свѣтлыми свитами“ [1]) (на коју је цијељ без сумње и оне 62 бале Дечанскове отишло), тако је и властелину ваљало у извесним приликама подносити поклоне владаоцу и још нарочито даривати своје властеличиће и дворане око себе.

Без сумње ова велика, осигурана и корисна прођа сукна по српским земљама, охрабрила је дубровачку владу да доведе Флорентинца Петра Пантелу и да га свима средствима протективне трговачке политике потпомогне, да у самом Дубровнику оснује фабрику сукна, г. 1433.[2]) Како су Дубровчани полагали велику вредност на одомаћење индустрије сукна, види се из описа, који је Диверсис тој ствари посветио.[3]) Између олакшица и ободравања, које је дубровачка влада чинила Петру Пантели и брату му, навешћемо само ово: дали су му нужни капитал на зајам без интереса за десет година, саградили му фабрику, дали му на поклон кућу и виноград и још за сваки израђени комад сукна дукат награде.[4])

У осталом сукно које се кроз XIII и XIV-и век доносило у српске земље и ту распродавало, долазило је из Мљетака, али је већином било производ флорентијских

---

[1]) Старожитности Љетоп. 54.
[2]) Макушев, Изслѣдов. стр. 326.
[3]) De Diversis, Cap. IX, De arte lanificiis fundate Ragusiis auctore Petro Pantello. Макушев, 370.
[4]) Appendini, Memorie, I, 234. — Позније чоха дубровачка стекла је такав глас, да је један краљ француски молио дубровачку владу, да му пошље неколике мајсторе, да обуче француске ткаче да такву исту чоху праве. Appendini, на истом м.

радионица. И у Мљецима је у XIV-ом веку било славних радионица за фино сукно (Cibrario II, 240); али тек најбоља и по боји најлепша су се сукна онога доба израђивала у Флоренцији. Године 1338. било је у њој на 200 радионица, које су израђивале сваке године преко 80.000 комада сукна; год. 1368. било их је на 300 с годишњом израдом од 100.000 комада, од којих је половина била фине, а половина ординарије врсте.[1]) У првој петини XV-ог в. у Мљецима се рачунало, да млетачки трговци сваке године шаљу на исток (у Романију и Леванту) око 16.000 комада флорентијског сукна.[2])

Као што смо у уводу напоменули, највише се тражило и највишим се ценама плаћало сукно скрлетно, зелено и загасито — плаво, које боје тек су само преливи боје скрлетне. Скрлетно сукно разликовали су у две врсте: у сукно, које је обојено чистим скрлатом, и које се по преимућству звало скрлат (scarlatini) у нас још и „чисти скрлат“; и после у сукно обојено мешаним скрлатом, а таква се сукна по талијанским споменицима зову scarlatini con mezza grana.[3])

О ценама сукна на жалост за сада тек врло мало података имамо. Као општи и несумњив факт можемо навести, да је цена овоме артикулу била врло висока, и да се највишим ценама плаћало скрлатно и зелено сукно. Год. 1281. Филип, кнез Савојски платио је у Шамберију за 1 комад скрлета 46 либара вијенских што би по Чибраријеву рачуну, чинило 160 дуката. (Cibrario, II, 299). Год. 1291. у Лондону се продавало зелено сукно по 10 солида и 8 динара, што (рачунајући у комад по 36 аршина) чини за комад преко 75 дуката. Год. 1313. купљен је на тргу

[1]) Cibrario, I, 254.

[2]) Говор дужда Томе Моченига, год. 1423. у Sanuto, Vita de' duchi di Venezia, у Muratori Script. Rer. Ital. XXII, 952.

[3]) Cibrario, II, 253.

шалонском за кнеза од Ахаје 1 комад зеленог сукна за 19 либара или за 66 дуката. (Cibrario,, I, 300). Године 1366. кнез Амадеј Савојски платио је у Мљецима за 13 аршина зеленог сукна 23½ дуката мљетачка, што би за цео комад изнело 65 дуката мљетачких. Дубровчани год. 1408 поклањају Баоши један комад сукна у вредности до 60 дуката.[1]) Мислим да ћемо бити близу истине, ако узмемо да је кроз цео четрнаести век цена фином зеленом сукну покретала између 50 и 70 дуката мљет. или 100—140 перпера наших за комад. Скрлат се још вишом ценом плаћао. Али је било и ординарнијих врста, које су се плаћале испод цене за зелено сукно.

Свилене тканице. — Из повластице коју је краљ Урош Дубровчанима дао у средини XIII-ог века и из које напред наведосмо неколике врсте (Mon. Serb. 46), види се да су се и свилене материје доносиле на тргове српске. То се исто види и из више других места по споменицима нашим; нарочито у документима дубровачког архива често се спомињу „свилни поставьци“, „тканице свильне“ као предмети, којим Дубровчани тргују по српским земљама.[2]) Рекао бих да се у опште мисле свилене тканице, где год се у споменицима нашим каже да је нешто сребром и златом везено на тканици, а не каже се изреком од чега је ова. Појаси, који су тако суштаствени део у руву средњовечне господе и госпођа, већином су се везли на свионој тканици, премда их има и везених на кадифи, на хаздеји и на црвеној кожи. Мимогред да речем, појаси сребром везени на плаветној свионој тканици, који се такође спомињу, већ показују бољи укус;[3]) премда у исто време нема сумње да се највише појасева радило на црвеној и зеленој тканици.

---

[1]) Вид. напред навод из Спом. Дубр. Арх. I.

[2]) Спом. Дубр. Арх. I. 138, II, 49, 56, 60.

[3]) Mon. Serb. Спом. Дубр. Арх. II. 103.

Свилене тканице израђивале су се до почетка XIII-ог века поготово искључно у Шпанији и Византији (Цариград, Тива).[1]) Од тога доба отпочела се ова индустрија и у Сицилији, Ломбардији и Тускани.[2]) Најбоља се талијанска свила до XIV-ог века израђиваза у Лукама; кроз четрнаести век у Млецима.[3]) Него поред свег полета, који је израђивање свилених материја у Италији узело, ипак фина тешка свила остала је све једнако до самог пада Цариграда, специјалност византијске престолнице. Сва је прилика, да су лакше врсте свиле долазиле на српске тргове из млетачких радионица, а теже врсте из Цариграда (нпр. она тешка црвена свила, на којој је Ефимија монахиња везла завесу на дверима хиландарским и покров кнезу Лазару). У Млецима се у средини XIV-ог века тешка црвена свила продавала по 6 млетачких дуката за аршин.[4])

Шта се још увозило у српске земље најбоље се види из писма Дубровчана к деспоту Стевану (год. 1416): „а гдѣно сꙋ славни и велики трьгове како но ꙋ Новомь Брьдꙋ и по инѣхь велицѣхь мѣстехь господьства ти а навластито вь славни и многочестити дворь господьства ти, ꙋ коихь се приносе многоцѣне велике чисте свите разлике, аксамити, пандаꙋри, хамꙋже, хазьдеи и чисти свилни поставци и велике чисте подьставе и бисер." [5])

Аксамит је то што ми данас зовемо кадифом или сомотом. Најбољи се у средњем веку израђивао у Цариграду па онда у Лукама, у Тускани и у Млецима. Што му се у нашим споменицима задржало грчко име, то је само знак

---

[1]) Hallam, History of Middle Agg. 623. — Krause, die Byzantiner 52.

[2]) Muratori, Storia d' Italia, VII, 99. — Krause, die Byzantiner, 61.

[3]) Cibrario II, 218; — Daru.

[4]) Cibrario, II, 304.

[5]) Спом. Дубр. Арх. I, 138.

да је се овај артикао нарочито из византијских радионица у наше крајеве доносио. Тек позно у XV-ом веку почиње да долази и талијанско име за ту израђевину, велута, што је опет знак да је у XV-м веку талијански производ већ одржао победу над византијским, без сумње не лепотом и финоћом већ сразмерном јевтиноћом. У нашим споменицима готово је свагда реч о црвеном аксамиту. У једном се споменику говори: више речена госпоги Єллена теи двѥ свите контѹшь златом фигѹрань црьвенога аксамита а посталенъ хельдами, а дрѹга свита плашть црьленога аксамита сь бисерьними парьтами такогѥ потьсталенъ хельдами ѥсть те свите ѡпорѹчила мене господинѹ воиводе Степанѹ.“ [1]) И у тестаменту Стевана Косаче спомиње се „шѹба велика црьлена аксамита.“[2]) Знатно је што у латинскоме преводу овога тестамента за аксамит на једноме месту стоји да је исто што и brochatum auri (златан брокат) а на другом pannum aureum (опет брокат или златна свита.[3]) Може бити да је преводилац овако рекао, што је аксамит толико златом извезен био, да је изгледао као златан брокат.

Шта су пандаури, хамуже и хаздеје за сада не знамо да кажемо. Пандаур свакојако не ће бити да значи какву одећу, већ материју од које се одећа прави; ово мислим за то, што долази у реду иза аксамита а пред хамужом и хаздејом, које ниједно не значи одећу већ материју. Наклоњен сам да мислим да пандаур значи или брокат.[4]) (panno d'oro, или pannus aureus), или неку скупоцену тканицу с истока; на ово последње долазим што видим да се међу поклонима који се позније (у XVI и XVII.

[1]) Спом. Дубр. Арх. II, 104.

[2]) Спом. Дубр. Арх. II, 181.

[3]) На ист. м.

[4]) Брокат се продавао год. 1363. у сев. Италији по 330 златних флорена за 1 комад. Cibrario II, 304.

веку) чине султанима или од стране султана пашама, свагда поред чохе, атлаза, кадифе, броката спомиње још и „пунедар“, за који Лакроа вели да је некаква фина персијска тканица, а Хамер: да је нека врста везених шалова индијских.[1]) — Хамужа ако не буде фино урађена мекана јеленска кожа (тал. camoscia), — од какве се сада обично рукавице војничке праве — друго ми за сад не пада на ум шта би могло бити. — Осим поменутога места (Спом. Дубр. Арх. 138), о хаздеји долази реч још и у документу о покладу госпође Јеле Сандаљевице. Између других својих ствари она даје: „поѩсь бисерань на хаздею црьвенꙋ“ и „виенаць великога бисера с каменци 16 положень по хаздею.“ [2]) Из овога се јасно види, да је хаздеја некаква тканица и то скупоцена, јер се по њојзи бисер ниже и везе. У народним песмама она долази у смислу неке горње одеће и то свагда скоро с епитетом „коласта аздија“; по пегде још и с ближим означењем да је то свилена нека материја („у скут свилен коласте аздије“ Нар. Песме). По свему мислим да ће то бити нека врста скупоцене свиле, можда атлас. Кад је позније друго име истисло име хаздеје из значења неке тканице, оно је остало да значи онај део одела, који се од њега највише правио. Епитет „коласт“ значи да се таква одећа везла златом у шарама округлим као коло.

Златне поставе, које се спомињу као предмет извоза из Дубровника у ове крајеве (Mon. Serb. 37) ако не буду то што и „паньдаури“ или брокат, биће да су оно што се по оновременим талијанским споменицима зове „bisetta auri“ (франц. besette d'or), а ово је прећица од златне жице, којом се руво у разним шарама китило. Год. 1366. у Мљецима се продавао аршин бизете по дукат. (Cibrario, II, 305).

[1]) Hammer, Gesch. des Osman. Reiches, VI, 705, мишљење оног првог на стр. 709.

[2]) Спом. Дубр. Арх. II, 103.

Још се по споменицима види да се увозио дамашкин (дамаст), брачин и челун.[1]) Шта је брачин не знамо за сад; види се да је нека скупоцена материја. Рекао бих да је брачин и хаздеја једно исто: у покладу гђе Јеле у једном се споменику говори о венцу бисерном који је са 16 драгих камена положен по хаздеју — које је све скупа тешко 6 унача (Сп. Дубр. Ар. I, 103), а у другом једном споменику о њезиноме покладу говори се опет о венцу бисерном који је са 16 драгих камена (10 рубина и 6 туркиза) положен по брачину, а све је тешко 6 унача 2 аксаге (Mon. Serb. 368). — Челун је талијанско celone пругаста тканица, која се обично узимље за засторе и завесе. Још се спомиње и „грimиз" („клобоукь црьлѣнá гри миза" Mon. Serb. 498; „плашть цалина гримиза" Дубр. Арх. II, 125), о коме не знамо извесно да ли је сукно или кадифа кримезне боје.

Још у једноме споменику долази реч поред сукна и о „бѣль"-у. „Вјељ" је без сумње оно што и г. Ђ. Даничић у своме речнику вели, — gausape, губер, ћебе. Него ваља ми признати да није јасно да ли се овај предмет увози или извози из наших земаља.[2])

И свите у смислу готових израђених одећа увозиле су се, нарочито плаштеви, шубе и кунтуши. Дубровачки су свитари били на гласу као и дубровачки златари и лекари. Још у деветоме веку (год. 831.) поред скрлата Дубровник шаље бану босанском сваке године и по „један плашт по босанском начину" (un mantello alla

---

[1]) „Плашть црлıєнога дамашкина." Спом. Дубр. Архива II, 131. — „Ѥдань веначьць бисерань по чрьленомь брачиноу" Mon. Serb. 380; „За брачинь што смь оузель оу нıєга петь на десете литарь сребра този моу платите." Спом. Дубр. Арх. II, 64. — „Посласмо комадь цѣль црьлѣна челоуна." Спом. Дубр. Арх. I, 95.

[2]) Спом. Дубр. Арх. I, 135.

Bosnense.[1]) Напред споменуте одеће израђивале су се обично од најскупоценијих материја, постављале скупоценом поставом и богато везле златом. Све три су особене врсте горње одеће: плашт је огртач без рукава, шуба ће на сву прилику бити горња одећа са широким рукавима, почем се за кунтуш зна, да је то горња одећа с узаним рукавима.[2])

3. „Велике чисте подставе.“ У уводу смо напоменули, како је по свима земљама средњега века превлађивао укус да се богаштина показује у скупоценим поставама. Овоме распростртом укусу ваља приписати велики извоз лисичијих и других кожа из српских земаља у Италију и даље на светске тргове. Овом истом укусу ваља приписати и онај значај који очевидно Дубровчани полажу, кад помињу у наведеноме писму деспоту Стевану, како се на велике српске тргове довозе и „велике чисте подьставе.“ (Спом. Дубр. Арх. I, 138).

Шта се управ мисли под општим називом и „велике чисте подставе“, можемо сазнати ако се окренемо по ризницама велике српске господе. По писаним споменицима налазимо где се на једном месту спомиње: „плашт потьсталень хельдами“, и опет „контѹшь посталень хельдами“, на другом једном „шѹба подьсталена зибилини.“[3]) У народним песмама осим самуровине, која је то исто што и зибилини још се спомиње и рисовина. Хелда је може бити што и хермелин (кожа од беле куне).

4. Четврту подједнако важну групу увоза чине производи металне индустрије. Ту на прво место долази увоз оружја, за тим увоз сребрних и златних ствари, и после разне израђевине од гвожђа, бакра, калаја, туча.

[1]) Дубровачка кроника, у м. Макушева Изсљедов. стр. 318.

[2]) У турском дворском церимонијалу разликовали су седам врста горњих одећа части, а једна је од њих била „контош — ћурак“, који Хамер описује као „engärmeliger Hermelinpelz.“ Hammer, Gesch. des Osman. Reiches X, 355.

[3]) Спом. Дубр. Арх. II, 104, 105, 124, 125.

Оружје. По српским земљама у средњем веку било је доста ковача, који су намиривали обичну потребу у мачевима, стрелама, бодилима копљаним и у другоме свему што је оновременом војнику требало. Вешти а злосрећни ковач сабље Краљевића Марка није тек само створ песничке маште. Редовне војске није било, осим чете телохранитеља владаочевих, који су већином били најмљеници из страних земаља; али је сваки властелин био дужан да на позив владаочев дође да зањ ратује и да са собом доведе што више може оружаних људи са својих баштина. Као год што је непосредни интерес краљев захтевао да су му телохранитељи што боље наоружани, тако је интерес и част властелинова захтевала да су пратиоци добро наоружани. Српски се народ и у оно доба морао надтицати са суседима да има што боље оружје.[1]) На послетку и сам правац ондашњег луксуза гонио је властелина да има што је могућно савршеније и лепше израђено оружје. Кад још узмемо у поглед и то, да се најбоље оружје онога доба израђивало у Мљецима,[2]) онда ћемо наћи да је природно, што је и увоз оружја из Мљетака у Србију доста жив био.

Дубровчани су се пожурили да и ову трговину у своје руке узму. Без сумње много пре Душана они су не само продавали оружје из мљетачких радионица по српским трговима, него су га кроз Србију проносили и у друге зе-

[1]) Језгро војске византијских царева у XIII и XIV-ом в. чинили су оклопници, коњаници оружани копљем и мачем, са гвозденим шлемом, панцером и штитом (вид. Krause, die Byzantiner, 127). Како је српска војска највише имала да се бори с њима, то је српским краљевима потреба била да и сами имају оклопнике. Српски су оклопници задобили поштовања и у самих непријатеља. Византијски и турски писци свагда говоре о њима, признавајући им јунаштво и по изгледу и на делу.

[2]) О извозу мљетачког оружја на све стране онога доба види Cibrario II, 240.

ње. Ово се види из оног споменика; којим им Душан даје слободу тргована по српским земљама, али додаје „ѡрѹжие да не носе ѹ тѹгю землю“ разумевајући под тим као што сам објашњава: Угарску, Босну, Бесарабију, Бугарску и Грчку; „кьто ли се ѡбрете понесь ѡрѹжиѥ ѹ инѹ земьлю, да мѹ се вьсе този ѡрѹжиѥ ѹзьме.“ [1]) — По споменицима млетачког архива види се, да је краљ Милутин с почетком XIV-ог века увозио оружје из Млетака у Србију непосредно.[2]) Онај Лукар Лукарић, о коме се у једноме споменику од год. 1313. вели да је хтео да изнесе 90 мачева за потребу „сина краља рашког“,[3]) без сумње је Дубровчанин, и у томе имамо један доказ више, како су се Дубровчани том трговином занимали.

Занимљиво је, како баш из прве године владе Душанове имамо споменика о његовим набавкама оружја. Већ у Мају 1336. млетачка му влада допушта да изнесе нешто оружја у вредности до 30 либара гроша (XXX librarum grossorum) или у ондашњем новцу до 300 дуката млетачких.[4]) — У Децембру исте године одлучују (Listine II, 11) да му се допусти да кроз Млетке проведе до 300 пешака,

[1]) Mon. Serb. 140.
[2]) Listine, I, 166.
[3]) Listine, I, 266.
[4]) Listine, II, 4; Acta Arch. Veneti I, стр. 20. Шта се и колико оружја за 300 дуката могло добити у Млецима у оно доба, томе имамо примера опет у једном млет. споменику од год. 1339. Те године 18. Маја надлежна власт у Млецима одлучује да кнез Нелипић може изнети оружја до 30 либара (300 дук.). Четири дана после тога агенат Нелипићев, Марко извози: 33 напрсна оклопа (curaciis) 12 овратника (collariis), 12 пари гвоздених наруквица (XII par. manicarum), X ant. (?!), slapis cum cervelar. XXX, XX paridus curtecharum, 3 пара оклопа за голенице, 5 пари лукова са стреле (? brazalo), 7 туцета бодила копљаних, 8 мачева, 3 справе за бацање камена (при опсади, balistæ). Listine, II, 42.

које је наумио најмити негде ван Млетака, без сумње у Алеманији, а који му требају, како вели, за сигурност своје личности. У Мају год. 1341. Душан опет извози 500 оклопа напрсних (coraciis), 200 пари гвоздених наруквица и 200 оклопа за голенице (Listine, II, 111). У Мају 1342. допушта му се да извезе: напрсних оклопа и другога што је потребно да се наоружа стотину коњаника, и још пет стотина панцера с прибором. (Listine, II, 144; Acta I, 29). 20. Новембра 1345. преко Матије Градића, Душан опет извози: 300 напрсних оклопа, 300 голеничних оклопа, 300 овратница, триста ниских шлемова (barbate) и триста штитова (clipeis). (Listine, II, 289; Acta I, 51). Године 1347. у Мају он опет извози: 300 пари оклопа напрсних, 50 шлемова, 50 голеничних оклопа, 50 овратница и 300 гвоздених наруквица (cirotechas). (Listine, II, 453; Acta I, 98). Год. 1348. Душан купује у Млецима четири са свим наоружане галије (Acta, I, 110 и 115). У Јунију 1849. он извози: 400 штитова начињених по српском начину (clipei more sclavorum IIII cent.), 100 панцера и 100 пари наруквица од гвоздених ланчића или колутића (de malia). (Acta, I, 124).

О извозу оружја из самог Дубровника у српске земље осим оног напред наведеног споменика (Mon. Serb. 146) имамо и један од 1412. из дубров. архиве, који је занимљив још и за студију о појмовима онога доба о међународном праву. Војвода Сандал жалио се био што Дубровчани продају оружје Которцима, с којима је он у рату. Дубровчани му на то одговарају: „Ми имамо маисторе ѡдь ѡрѹжиꙗ, кои стое сь нами на платѹ и на ѹвѣть да си сѹ волни свога орѹжьꙗ продати вьсакомѹ и изьнести на дворѣ . . . . . и вьздѣ е ѡтворен биль градь за такове работе вьсакомѹ како и господьство ти зна, а навластито кьди ѹ ратѹ и ѹ немирѹ бѣше кральевьство ѹгрьско сь кралѥвьствомь босаньсцѣмь, Дѹбровникь бѣше ѡтворень вьса-

коиѕ бошнанинѕ кѕповать юрѫжьѩ и изьнести .... и кѕповахѕ и изьношахѕ колико хтѣхѕ; тако и сьди волѩнь ѥ вьсаки кѕпити и изьнети.“ [1])

Из примера који су напред наведени може се видети каква је цена била оружју у Мљецима, на главноме светском тргу онога доба за овај артикао. Ради упоређења с тиме навешћемо по Чибраријевим податцима, да је кнез савојски Амадеј, бавећи се год. 1366 у Мљецима платио: за 1 лук 1 дукат мљетачки, за 2 пара голеничних оклопа (arnesium tibiarium, jambière) 10 дуката, за 1 напрсни оклоп 3 дуката. Године 1377. платили су негде у северној Италији за 1 оклоп од челика 22 дуката.[2])

Златне и сребрне ствари; накит. — Најглавније радионице и најзнатнији тргови за овакве ствари у средњем веку били су Цариград и Мљеци.[3]) О извозу ових ствари из Мљетака у Србију имамо један споменик у мљетачкој архиви од године 1331. (Listine, I, 167). Него и Дубровник се већ у првој половини XIII-ог века начинио важан трг за овај артикао, које примајући га из Мљетака у комисијун, које израђујући га у радионицама својих златара. Ово се види из уговора с Асеном, о коме напред помињасмо и у коме се изреком допушта бугарским трговцима, да из Дубровника могу извозити златне и сребрне ствари. (Mon. Serb. 35). Дубровачка индустрија златних и сребрних ствари у осталом је тек у средини XV. века достигла свој највиши развитак, у време нашег Ђурђа Смедеревца, под којим је Дубровник закупом држао најглавније руднике сребра и злата у Србији у експлоатацији.[4])

---

1) Спом. Дубр. Арх. I, 114.

2) Cibrario, II, 209, 306.

3) О цариградској индустрији злата и сребра види у Krause: die Byzantiner des Mittelalters; 66 и 278; за Мљетке види Cibrario, Marin, Daru, Romanin. —

4) Engel, Gesch. des Freistaats v. Ragusa.

Са свим се веровати може што Апендинија вели, да је ова радња стојала високо већ с крајем XIV-ог и почетком XV-ог века, и да јој је хране за полет и развитак давао баш нарочито укус господе и госпођа српских за накитом од драгог метала.[1]) Значајно је, показујући како се с разних страна овај артикао у Србију доносио, што се осим сребрних и златних ствари „латинских форама“ и осим „роменача фрушких“ у XV-ом веку не ретко спомињу и ствари „угарских форама“, (нпр. појаси угарски и купе угарске у благу Ђурђа Смедеревца).

О разноврсним предметима златарске радиности, који су у трговину онога доба долазили, мислим да ћемо најбољу и најпунију мисао саставити моћи, ако загледамо по ризницама српске господе, како се карактерна блага тих ризница огледају у документима о покладима у Дубровник.

Пре свега ваља нам рећи, да је велелепност православног богослужења живо ободравала ову радиност и створила читаву засебну групу у њој. Крстови, путири, дискоси, кандила, иконе и књиге оковане у сребро и злато, сребром и златом искићени ковчези и ковчежићи за светитељске мошти итд. били су предмети, за које је црква и религиозно осећање велике господе потребовало златарску радиност. У једном се споменику од краља Дечанског помињу: „кьнижим и чьстьные крьсти ѡкованьные и позлакение сь бисерѡмь и камениемь“ (Mon. Serb. 91). За један крст, који је краљица Јелена (1273—1314) поклонила манастиру св. Тронце у Сопоту, платила је она 3000 перпера или 1500 мљетачких дуката,[2]) што је за оно време неизмерно висока сума. Један крст који је Душан поклонио Дечанима познат је нашем народу и у снимку, који је важан прилог за изучавање ондашњег вештачког укуса. Између других ствари које је војвода Сандаљ дао у поклад у Дубровник он спо-

[1]) Appendini Memorie, I, 227.
[2]) Mon. Serb. 75.

миње: „иконицѹ ѥднѹ златѹ, а потеза 1 литрѹ и 11 ѹначь сь ѡбразомь прѣчисте госпоѥ и сь мнозѣми инѣми ѡбрази и сь 7 баласъ и сь 6 баласиновь и сь 9 жмиральдовь и сь 26 зрьнь бисера."[1]) У другом једном покладу Сандаљевом: „иконица ѥдна сребрьна на стлпѹ сь зламеньемь ѡдь племенитѣхь ѡдь заморија, а ѥсть ѹ ньои двѣ литре."[2]) Херцег Степан тестаментом својим оставља сину своме Степану између другога: „моћи моѥ и иконе кое сѹ при мени ношене оковане златѡмь и сребрѡмь и бисерѡмь начинтие" (Спом. Дубр. Арх. I, 125). Из поклада Ђурђа Бранковића наводимо овде што у ову групу спада: три калежи, 7 кѹкѹма и дискось и зьвездица потеже 8 литарь, четири кадилице, две позлаћене а две непозлаћене" итд.

Са свим богату разноврсност има да покаже ондашња златарска радња у групи постоља. Ради примера наводимо: „бачинь ѥдань сь зламеньѥмь воѥводинѣмь (Сандаљевим) бѣль, а ѥсть ѹ нѥмь 4 литре и 1 ѹнча, 4 чаше велике сь знаменьѥмь сандалѥвѣм и 4 чаше мале бѣле а ѥсть ѹ вьсѣхь 7 лит. и 9 ѹн; 8 чашь ѡкрѹглѣхь позлакѥнихь ѥдна ѹ дрѹгѹ а ѥсть ѹ нихь 16 лит. 9 ѹн; ладице три, двѣ велике и третꙗ мала, позлакѥне а ѥсть ѹ нихь 9 лит. 4 ѹн; ладице три, ѥдна велика а двѣ мале бѣле, ѥсть ѹ нихь 3 литре 2 ѹнче и 2 акьсагꙗ; можѹловь девет бѣлихь и ѥсть ѹ нихь 4 литре и 1 ѹньча; можѹль ѥдань великь позлакѥнь сь покривачемь а ѥст ѹ немь 2 лит. 8 ѹначь; крѹгле 4 сь покривачи, ѡдь кѣхь 2 позлакѥне а 2 бѣле а ѥсть ѹ нихь ѹ вьсѣхь 11 лит. и 11 ѹн; бокари 3 сь покривачи ѡдь кѣхь 2 ѥсѹ бѣла а третіи позлакѥнь, а ѥсть ѹ нихь 19 лит. и 11 ѹначь; кѹпе три на стльпѣхь а ѥсть ѹ нихь 4 литре и 10 ѹн. и

[1]) Спом. Дубр. Арх. I, 72. Балас је рубин, баласин је рубинић, жмираљд је смарагад. Вид. Даничићев Речник.

[2]) У ист. Зборнику I, 50.

3 акьс; кѹпа ѥдна ѡдь аспра ѡкована сь ѹстни и сь ногами сребрнѣми позлакѥнѣмь а ѥсть ѹ нои 3 литре и 6 ѹначь и 5 акьсага; кѡндѣрь ѥдань сь покривачемь и сь повразѡмь кѡжнѣмь а ѥсть ѹ немь 11 лит. и 3 ѹнче; брокета ѥдна злата сь ѥднѣмь баласомь велицѣмь и сь три баласе мале и сь три сафини и шесть зрнь бисера великога и три зрьна малога и ѥсть ѹ вьсемь 4 ѹнче и 4 акс; брокете двѣ сребрьне сь 4 камени цклени и сь 6 гране ѡкрѹгле сребрьне на всакои, а ѥсть ѹ них 4 ѹнче и 4 акьсагѡ; кѹталь сь рѹчицѡмь сребрьном позлакѥномь на стльпѹ и сь покривачемь а ѥсть ѹ нѥмь 8 литарь и 1 ѹньча; ѡжиць десеть а ѥст ѹ них литра и 7 ѹначь и 3 акьсагѡ. (Ово све довде из Сандаљевог поклада, Спом. Дубр. Арх. I, 56). два сѹда сребрьна ки се именѹю чабри, а потезаю на мѣрѹ ѡба чабра 44 литре 2 ѹньче; два велика пехара сребрьна и при свакомь два капьца сребрьна сь верижицами, а ѥсть ѹ вьсемь 6 поглавьѡ, а на потегѹ 17 лит. и 6 ѹначь (и ово све Сандаљево, I, 65). К овоме додајемо из поклада госпође Ругиње, удовице кнеза Мркше: „ѥдна слѹжьбница сребрьна на стльпѹ; два салѣра на стльпѣхь сребрьна; ѥдна ножица сь два ножа сь дрьжкомь ѡдь кристала ѡковани сребромь позлакѥно (Спом. Дубр. Арх. I, 74). Из списка сребрног и златног посуђа које је Ђурађ Бранковић дао у поклад у Дубровник (Спом. Дубр. Арх. II, стр. 99; Mon. Serb. 408.) наводимо овде само оно, што не долази у овим примерима напред; „два шамьдана велика потежѹ 24 литарь 2 ѹнче; 7 светникь, ѥдань ѡдь нихь непозлакѥнь, потеже 10 лит. 4 ѹньче; ѥдань светникь потеже 7 лит. 8 ѹначь; 1 ликаникѡ (леген) потеже 15 лит. 4 ѹньче; рѹкоміа ѥдна потеже 38 лит. 8 ѹначь; аньдага потеже 10 лит. 7 ѹначь; имьбрихь потеже 7 литарь 10 ѹначь. Још се међу његовим посуђем сребрним помиње: 28 лажиць, 9 бадалѡкь, 6 лѹчниць, 2 салциѥра, 15 сланиць, 2 видрьце,

тепсию латинске форме, юдань барьдакь и многе роменче од сребра, од злата, с поклопцима и без поклопаца и разне форме. Једно „блюдо“ од злата у његовоме покладу тегли 4 литре и 7 ѹнача; „осамь здиюла сребрьнехь“ госпође Јеле Сандаљеве тегле 17 литара 10 ѹнача и 3 аксаге. (Спом. Дубр. Арх. II, 125). На другом једном споменику спомињу се плитице сребрне непозлаћене (7 плитица тегле 32 литре 3 унче, Спом. Дубр. Арх. II, 49). —

Из групе накита да споменемо: „поюсь юдань верига позлакюна а юст ѹ нои 22 литре и 10 ѹначь: поюси ѹзносити позлакюни два а дрѹга два ниска, ѡдь кѣхь два на велѹтѹ а юдань на чрлюни кѡжи а юдан на свѣлни тканици (поклад банице Анке и војводе Сандаља, Срп. Спом. Дубр. Арх. I, 49): юдань поюсь верига сребрьна позлакюна и сь звонци“ (госпође Ругиње, I, 73); — пась сребрнь позлакень на тканицѹ плаветнѹ; поюсь бисерань на хаздею црьвенѹ (госпође Јеле Сандаљеве, II, 103); — четири пѹца сребрьна позлакюна; пѹтаць сребрнѣхь на жицѹ сто и шест десеть и ѡсамь; пѹтаць бисернѣхь 81; пѹтаць бисернѣхь сь жмалди 30; 4 пѹца плоскна бисерна сь жмальди, а юдно ѡбло безь жмалда; пѹтаць ѡдь бисера стара 75 пѹтаць (све ово госпође Ругиње удовице кнеза Мркше, II, 73, 74); — десеть пѹтаца златехь (гђе Јеле Сандаљеве, II, 103); — виюнаць великога бисера сь каменици 16 положень по хаздею (гђе Јеле Сандаљеве, II, 103); юдань веначаць бисерань по чрьленѡмь брачинѣ, на коюмь сѹ 10 камени црьлени и 6 плаветни и броемь бисера 230 зрьна, — „двию гривьнице манега бисера“; — четири коларини кои сѹ сь каменьюмь (херцега Степана, Спом. Дубр. Арх. II, 125). (опет гђе Јеле, Mon. Serb. 386) — „два ѡботца начинена бисерѡмь са 4 баласа и ѡшть два ѡботца начинена бисеромь са 4 сафини и 4 баласи; ѡботце злате са 4 камени црьлене ве-

лике и 2 мала црьлена са 12 зрьна великога бисера (гђе Јеле, Сп. Дубр. Арх. II, 103; Mon. Serb. 386); ѡбоца два мала сь малѣмь бисерѡмь (поклад херцега Стевана Mon. Serb. 498). — два прьстенка ѡдь кѣхь ѥдань сь диѭмантомь а дрꙋги сафиномь (госпође Ругиње, Спом. Дубр. Арх. II, 74); прьстени 3 злати са два камена плаветна и ѥдань сафинь; прьстень сь очцемь змаевемь, и прьстень ꙋ комь ѥками сафинь и ѥдань билчужаць" (госпође Јеле Сандаљеве, Спом. Дубр. Арх. II, 103, 121).

У групу свакојаких предмета луксузних стављамо „направа ѥдна конска ꙋзьда, прьсине и похви кожне сь сребромь позлакѥно а жвало гвоздено, а на главѣ тракь свилань сь пꙋтци бисерьнѣми дробнѣмь; — лавь ѥдань сребрьни позлакѥнь; — лавь ѥдань ѡдь бисера а ѥсть ꙋ нѥмь двѣ ꙋнче и два акьсагѭ (све банице Анке и војводе Сандаља, Спом. Дубр. Арх. II, 50); — ѥдань зꙋбь прасьчи сь верижицами сребрьно позлакѥно; — ѥдань кипь сребрьнь сь двѣ печи сребра позлакѥно; — петльи сребрьни позлакѥни; — ѡсамь плочиць златѣхь сь ѡбрази; ѥдна ѭбълька ѡдь кѡрде ѡдь камене црьленя сь главѡмь сребрьнѡмь; (све госпође Ругиње Мркшине, Спом. Дубр. Арх. II, 73. 74); — два ѡраха ѡкована ѡдь нихь ѥдань безь поклопца; — ѡсамь ѥзикь змаѥвехь ѡкованехь (ово из поклада Ђурђа Бранковића, Спом. Дубр. Арх. II, 100); — ѡраха шесть ѡдь Индие, начинени сребромь и позлакѥни; — рогь начинѥнь сребрѡмь позлаћень и зьмальдѡмь с покривѡмь; — ѥдань диѭманть малѭхань и ѥдань рꙋбиникь на глави ѡдь ангеока; — шаркань на нѥмь како чловѣкь, коралѭ сребрѡмь позлаћена; — жлице три ѡдь коралѭ сребрѡмь позлаћене; — пирꙋна два ѡдь коралѭ; ѥдань пирꙋнь ѡдь гристалда; — сокѡ ѡдань ѡть гристалда начинѥнь сребрѡмь и сь жмалдѡмь; — едань ѡрганићь сь цѣвми ѡдь сребра (све из поклада херцега Степана, Mon. Serb. 498); тракь ѥдань свилань сь челми закованѣми и ра-

ботанѣми сь бисеромь (гђе Ругиње Мркшине, Спом. Дубр. Арх. II, 74) итд. итд.[1])

Из свега што у овим примерима наведосмо, види се јасно да је златарска вештина у доба наше државне самосталности високо стојала, да је не само њезин материјал богат, већ да је богата била и правцима и облицима у којима се изјављивала. Ово мислим не само о златарској радњи у Мљецима већ и о тој радњи у Дубровнику а без сумње и по српским главним местима.

Врло је тешко да добијемо истинитог сазнања о правој новчаној вредности оваких предмета у оно доба. Дукат или комад злата тежак $3._{45}$ грама а финоће 23 карата, у четрнаестоме веку није то исто што и дукат толики и такав исти по тежини и финоћи у деветнаестоме веку. Онај крст за који поменусмо да га је краљица Јелена поклонила манастиру св. Тројице у Сопоту, вредио је 1500 дуката ондашњих, али ова је сума имала онда много већу „куповну снагу“, тако да кажем, него што је толика иста сума данас има. Ово питање о односној вредности новца у време прве наше самосталности, потрудићемо се на другом месту да проучимо и на чисто изведемо. За сада овде напомињем само толико да ја не увиђам, по коме се основу обично узима да је драги метал у оно доба имао осам пута већу куповну снагу, него што је има данас, да другим речма један дукат у четрнаестоме веку значи толико колико осам дуката данас. Како по материјалу, који ми је при руци, ја налазим да је сребро у XIV-ом веку заиста два и по пута скупље него што је сребро у наше доба, то се за сада, док не прикупим пунијег материјала за што сигурније решење овог питања, држим као мерила, да је једна

[1]) Још се по споменицима о покладима често спомињу „кофаньци и шкатуле“ у којима се чувају „повелѥ, записи и книге.“ Спом. Дубр. Арх. II, 50. —

иста количина драгог метала имала у четрнаестоме веку два и по пута већу куповну снагу него што је има данас.

Почем се једна литра сребра продавала у оно доба по 7½—8 дуката, и почем се по истраживањима Чибраријевим у оно доба у најпростије форме израђеноме драгом металу цена дизала с 20—25% то се за једну сребрну здељу најпростије форме, која је теглила 1 литру, плаћало у оно доба најмање 10 дуката, ондаш. а то је, ако ову вредност сведемо на садашњу вредност новца, — 25 дуката цесарских у данашњем новцу. Ово би било мерило за просте израде од сребра; за просте израде од злата ваљало би узети 110 до 120 дуката ондашњих на сваку литру. За вештачке израђевине, или за такве у којима је поред злата и сребра примењен корал, кристал или какав драги камен и бисер, није нам могућно ни приближну мисао да саставимо, јер у таквих артикула више него игде пресудног утицаја има на цену субјективно оцењивање купчево, и јер ту незнатна разлика у тежини, величини, сјајности и форми камена и бисера има сасвим знатног уплива на цену. Из једног талијанског споменика од 1382. видимо да се те године у Крфу плаћало за зрно покрупнијег бисера по 200 аспри (Cibrario, 314).

За бисер и драго камење, — као и за седеф, слонову кост, пауново и нојево перје — главни је трг у оно доба био Цариград,[1]) а ту су се доносили они из Источне Индије, Арабије и Африке. Што плави камен (туркиз) тако често долази, то је без сумње, што се томе камену у оно доба свуда (као још и данас на истоку) приписивала нека тајанствена моћ, да осигура од утицаја злих очију, од чини и гатала итд. Ово се исто, мислим, може рећи и о „жмирађду“ или смарагду, о коме се веровало а и сад по источним крајевима верује, да је по преимућству

[1]) Cibrario, Krause, и др.

„камен среће“ (вид. Hammer, Gesch. des Osm. Reiches VII, 224), а и о сваком другом камену у накиту лаковерних госпођа средњега века, а без сваке сумње о „змајевом очцу“, (опалу) којега већ и само име слути на неку тајанствену моћ.[1])

Што се тиче израђевина од простог метала, од гвожђа бакра, калаја и од смесе, о томе за сада немамо шта много да кажемо. За прерађевине од гвожђа и туча, Млеци су били без супарника у оно доба. (Cibrario, II, 289; Daru). Ливење звона била је једна од специјалности млетачких. Из споменика који су до сада штампани у Листинама опажа се, како је јак био извоз гвоздених израђевина из Млетака, а тако и како је био јак увоз бакра из Дубровника или правије из српских земаља кроз Дубровник.[2]) Сва је прилика, да се у Млецима и у Дубровнику од бакра и од калаја правило свакојако посуђе, роменче, пехари, здеље, тепсије, рукомије, светњаци итд. на кратко све оно за кућу и за стô мање богатих властеличића, трговаца и других грађана, што су велика господа давала градити од сребра и злата. Бакарни мангали спомињу се још у XII-ом веку.[3]) Крстови од гвожђа, који као да су се овде онде намештали да омеђе општинске атаре, плугови, гвоздена оруђа, коњске плоче итд. израђивале су се без сваке сумње у самој Србији. Али заплетеније справе по свој прилици у Млецима и у Дубровнику. По народним се песмама често спомињу „браве дубровачке“ као нешто што својим механизмом и солидношћу надмаша далеко обичне браве, руко-

---

[1]) „У византијскоме се добу кроз векове јако миловало прстење које је служило као талисман или амајлија, а којега урезано камење није се одликовало толико лепотом фигура, колико особеним символичним знацима, мистичним сликама и писменима.“ Krause, die Byzantiner. 70.

[2]) Listine.

[3]) Типик Св. Саве.

твор наших ковача. Ваља ми казати да су мљетачке браве заиста биле на гласу у оно доба по Европи. Херцег Савојски бавећи се у год. 1366 у Мљецима, купио је за своје ковчеге три браве мљетачке и за сваку платио по 20 солида (по 1 перперу) (Cibrario II, 305). Ово ће бити мерило и за цену дубровачким бравама по српским земљама. Могућно је да су мљетачке и дубровачке браве једно исто.

5. Мрчарија. — „И што пише господьство ти за наше трьговце ѥрь за прьве господе нѣсу ини трьгь изь Срьбалѩ износили разиѣ коже, воска и сиреньѥ, а сьди носе сребро и злато, — господине деспоте, тови ѥ и прьво било и у дни господина родителѩ ви и господьства ти а дьнась ѥсть по малѣхь трьговехь гдено се носи свила и мрьчарию продавати", — пишу Дубровчани деспоту Стевану.

Мрчарија је очевидно име читаве једне групе еспапа разноврсног, који се на ситно продаје и који своје купце тражи по малим трговима у маси народа; то је група, које су еспапи приступни и сиромашнијем грађанину, у неколико без сумње и сељанину. Мислим да је мрчарија у почетку петнаестога века оно исто што се у XII и XIV-ом зове „мала купља",[1]) као што и талијанско merceria (од којега је мрчарија) није друго већ старих латинско minuta merx (мала или ситна купља).

По споменицима, које до сада имамо, не види се који предмети посебице долазе у ову групу. Али на сву прилику у њу иде: слана риба, за коју знамо да се увозила у српске земље (Acta Arch. Ven. I, 219; Спом. Дубр. Арх. I, 20), ајвар, маслине, разно посуђе од земље,

---

[1]) Mon. Serb. 46, 52; Душ. Зак, 129. Ст. Новаковић у своме издању чита ово место: „скрьлата и малѣ и велике роуке"; — ја мислим да је основаније оно у Шафарика „малѣ и велике коуплѥ." —

гвожђа, бакра, калаја, туча, разни накит од ових простих метала, пуцад, копче, прстење, гривне, обоци, појасци итд, гривне од стакла и особито стаклена зрна свакојаке боје за ђердане и други накит за женскиње сеоског и у опште сиромашнијег круга. За ове је артикуле најславнија радионица онога доба била у Мљецима (стаклара у Мурану, Cibrario II, 240), а једва да је било где бољих муштерија за шарено стакло од српског и бугарског становништва сеоског. — Даље је у појам мрчарије на сву прилику ишло: разно обојено платно, сукно грубље врсте, разна свилена и памучна пређа за вез; могућним начином зејтин и тамјан.

Овим за цело нисмо исцрпли садржину појма мрчарије; доста је ако смо је наговестили. Временом ће се без сумње прикупити пунији материјал за расветљење ове групе увоза у српске земље.

6. **Миродије и ђаконије.** — Источно-индијске миродије заузимљу прво место у овој групи као што у опште прво место заузимљу у трговини Европе с Индијом и Арабијом. Мушкат ораси, ђинђибер, бибер и други фини зачини вазда су се јако тражили и добро плаћали у средњем веку. Мушкат ораси као да су се у нас у оно доба звали „индијским орасима“ (вид. Mon. Serb. 498); бибер се звао папар („кзе краль Тварьтко Аловизв братв Драгоювв, гредѹће Алвизь на ѹгре, бисера и папьра.“ Сп. Дубр. Арх. II, 35). Год. 1422. Дубровчани шаљу краљу босанскоме Твртку на дар 27 барела рибе слане, 48 кутија кунфета, 4 барела лимунова, још и шећера (цукра) и корења и папрашта (Пуцић. Спом. Дубр. Арх. I, XXIX). Одмах за тим, с почетком год. 1423. дворани Твртковй као да дају на знање дубровачким поклисарима, да би се радо опет примили поклони у „наранџама и у воћу разне врсте.“ (На ист. м). Ово наводимо, јер показује какве су предмете из групе колонијалних еспапа и јужнога воћа, увозили у наше

крајеве. Значајно је да о напред споменутим предметима (које босански дворани траже) дубровачко веће говори као о ситним стварма (queste piccole cose). Није немогућно да су неке од ових ствари ишле у појам мрчарије.

Мушкат ораси продавали су се с краја XIII-ог века у сев. Италији по 3 перпере (9 солида вијенских) за литру. У четрнаестоме веку цена једва да им је нешто ниже стојала. — За литру бибера у исто се време (год. 1373). плаћало нешто мало више од перпере; год. 1384. по пола дуката. (Cibrario, II, 297). — У средини четрнаестога века у Цариграду се продавала литра урми по 1 крупан динар (од којих 24 у златан флорин), литра смокава и сувих шљива такође по 1 динар, а литра шећерних ђаконија по 10 крупних динара или по пет шестина једног перпера.[1])

Шећер спомиње још и Доментијан у животу св. Саве („дасть ємоу захара и финика єлико потрѣбова“ стр. 192). По Балдучију Пеголотију у четрнаестоме је веку долазило у трговину четири врсте шећера: кафетин, вавилонски, дамашки и мускатин. Једна литра најобичнијега плаћала се год. 1273. у сев. Италији по 8 динара (две трећине перпере). (Cibrario на ист. м). Из године 1319. спомиње се да се товар један од 10.000 литара шећера с острва Крита продао за 3180 либара гроша[2]) (на сву прилику librorum a grossis), по чему једна литра долази на 4 динара, или 6 литара за дукат мљетачки.

За источне мирodије, за шећер као и за јужно воће (сухо грожђе, смокве, урме, поморанџе итд.) измирну и тамјан, главни је трг био Цариград, за тим Александрија и Мљеци. Сва је прилика, да су они исти трговци Дубровчани који су по српским трговима разносили бисер, тамјан, индијске миродије и шећер и јужно воће — носили те госпођама продавали — ружично уље и ружичну водицу,

[1]) Пут Амедејев у Цариград год. 1366 у Cibrario, II, 306.
[2]) Daru, L. XIX, 49.

која се у Цариграду градила, а без које ниједан кицош и ниједна кaћиперка није могла да опстане ни у Цариграду ни у Мљецима. Кад је кнез Савојски дошао год. 1366. да походи византијску престолницу, прва му је брига била да купи шест литара ружичне водице, за које је платио један златан флорен. (Cibrario II, 306).

7. Вино. По српским је земљама било сразмерно доста винограда, и краљ и властела и манастири поклањали су доста бриге умножавању и обделавању винограда. Напред смо видели да се српско вино извозило у Мљетке. Али у исто време Малвасија, вино с острва Крита, као најславније и најскупље вино у оном времену, увозило се у област српске државе без сумње још пре периоде Немањића. Дубровчани су једном приликом год. 827. обилато частили малвасијом босанску господу.[1]) Ако не и раније, а оно од тога је доба малвасија задобила добар трг у земљама српским.

У првој четвртини тринаестога века краљ Радослав даје Дубровчанима слободу да долазе с тргом својим у Брсково, и „да си продаю вино без воде и медь ѹ ѹцѣнь ѹ Брсковѣ ѹ тръгѹ кралевьства ми, и ако се кто наиде продавь вино сь водом и медь прѣзь ѹцѣнь, да мѹ се все ѹзьме.“ (Mon. Serb. 17). Поред Дубровчана увозили су вино странско у Србију још и Которци. Ово је овако ишло до год. 1279, а те године Дубровник и Котор начинише и потписаше уговор, да не носе више у Брсково странско вино на продају већ само вино од својих винограда. (Listine I, 122). За сада нам још није јасно, шта су биле праве побуде за овакав уговор.

Да се малвасија из Мљетака непосредно у српске земље увозила о томе за сада имамо само један споменик и то одлуку мљетачког сената од 17. Апр. 1388. год. да се краљу рашком дозволи да извезе за 200 дуката малва-

[1]) Кронике Дубровачке, Макушева Изслѣдов. 315.

сије.[1]) Временом ће се мислим наћи и више споменика о томе. Да се у време српске самосталности доста малвасије пило за столовима српске господе, о томе је остао спомен у народним песмама.

Из горе наведеног споменика од краља Радослава види се да се и мед или медовина, производ которски и дубровачки довозио на главни српски трг тринаестога века. Из познијега времена о томе за сад немамо споменика. Може бити да га после год. 1279. нису више ни увозили, као што се на то уговором од те године и обвезују.

8. Коњи. — За сада имамо само један споменик о увозу коња из Италије у Србију. Године 1324. мљетачка власт дозвољава Марку Русинију да извезе краљу рашком 6 коња и још других 133, а тако и Марку Дериви да поведе собом у Рашку 141 коња. (Listine, I, 167). Могућно је а и за веровање је, да су велика и богата господа српска набављала себи коње андалушког соја преко Мљетака, а коње арапске преко Цариграда. —

По изворима, који су нам за сада на расположењу, налазимо дакле да се у област српске државе за времена њезине самосталности у средњем веку увозило:

1. Со; —

2. Свите: кавад или фустање, сандао, скрлат, фино сукно, свилене тканице, аксамит, пандаур, хамуже, хаздеје, брачин, челун, дамашкин, гримиз, златне поставе; — плаштеви, шубе и кунтуши;

3. Поставе: хеља, зибилин (самуровина);

4. Израђевине од метала: оружје, златне и сребрне ствари (црквене ствари, постоље, накит, разне луксурије), ствари од гвожђа, бакра, калаја, и туча; —

5. Мрчарија: слана риба, маслине, уље, разне покућне ситнурије, памучна и свилена пређа за вез итд.

---

[1]) Acta Arch. Veneti, I 245.

6. Источно-индијске мироди̇је и ђаконије: бибер, ђинђибер, разно корење, наранче, лимунови, шећер, конфети разни, ружично уље и ружична вода, измирна итд.

7. Малвасија.

8. Коњи бољега соја.

В. Провоз.

Као што смо у чланку II-оме разлагали, правци провозне трговине ишли су:

Из Цариграда, Једрена, Солуна, на кратко из Романије к северу преко Београда у Угарску и Немачку:

Из Романије к западу преко Олгуња, Дубровника и Сплета у Млетке и Италију;

С црнога мора и доњег Дунава на јадранско море у Олгуњ и Дубровник:

У време наше државне самосталноси у XIII-ом и XIV-ом веку најважнија је провозна трговина ишла оним другим правцем, т. ј. између Романије с једне а Дубровника и Млетака с друге стране.

Провоз по овоме правцу био је жив још с крајем XII-ог и почетком XIII-ог века судећи по повластицама, које су Млечићи добили од византијског цара Алексија Комнена.[1]) Он је живљим постао за време за које су Латињани држали Цариград (1205—12): Млечићи су без сумње с погледом на значај те провозне трговине задржали за се при

[1]) У хрисовуљи се тој каже да им се даје слобода да из Романије извозе сваки трг било на лађама морем, „било на самару и колима сувим“ (sive per sammaria vet plaustra per terram). Документ је у латинском преводу штампан још у Marin, Storia civile e politica del Commercio, III, 317. — У исто су доба Млечићи добили од цара и баштине у Драчу, који је онда био једна од главних излазних скела за трговину из Романије. — Marin, у пом. делу, стр. 291. De la Primandaie, Etudes sur le cemmerce au moyen âge; 37; Romanin, Storia documentata passim.

деоби царевине византијске, Романију, Солун и Драч као излазну тачку на јадранском приморју. Из времена нашег краља Милутина налазимо и писаних споменика о мљетачкој провозној трговини кроз наше земље. Год. 1309. мљетачки трговци Андрија и Јован Сабатинија жале се што их је кнез Бранојло од Презана оштетио кад пролажаху с купљом кроз земље српскога краља. (Listine, I, 299). Краљ Дечански године 1330. даје особитим документом Мљечићима слободу да кроз земљу његову пролазе с тргом у Романију и иначе куд хоће, али само не у Бугарску. (Acta Arch. Ven. I, 16); овај споменик мљетачке архиве наводи и Марин у својој историји мљетачке трговине, (IV, 178). Највжнији споменик о мљетачко-византијској трговини кроз област српске државе имамо у латинскоме преводу оних саопштења, које је Душан год, 1340. учинио дужду мљетачкоме. Између другога он ту вели: „још смо разумели и то, да вашим трговцима може бити од плода и користи пролазак кроз нашу краљевину а правцем идући са тргом својим у Цариград и у царство Романију", па како је добру мљетачких трговаца рад као своме сопственоме, то им подјемчава „сигуран пролазак кроз нашу краљевину тамо и сигуран повратак кроз њу отуд овамо." Ако би ко од његових људи учинио штету какву коме од трговаца, он ће из своје коморе потпуно да му је накнади.[1]) Мљетачко му веће на овоме изјављује захвалност и уздају се да ће се трговци њихови по краљевству његову заиста пријатељски (favorabiliter) предусретати.[2])

У мало напред наведеноме споменику од краља Дечанскога имамо негативан доказ да је у редовним приликама кад је Бугарска била у миру са Србијом, трговина између Мљетака и Бугарске ишла кроз српске земље. Уговор међу

[1]) Acta Arh. Ven. I, 23. — И овај докуменат спомиње Марин у својој историји, IV, 178.

[2]) Acta Arch. Ven. I, 26.

Дубровником и бугарским царем Асеном од 1256. може послужити као позитиван доказ да је Дубровник трговао с Бугарском преко Србије. Опет један доказ за ову провозну трговину имамо и у ономе споменику, којим Душан дозвољава Дубровчанима да кроз његову земљу пролазе с тргом у „туђе“ земље, али само оружја да не носе у Бугарску, Босну, Угарску, Бесарабију и Грчку. Овај је докуменат још важан као доказ, да је трговина дубровачка пролазила и кроз српске земље идући у Угарску и у Бесарабију. О провозној трговини између Дубровника и Угарске а кроз Босну, имамо спомена и у једној листини дубровачког архива, у којој краљ Дабиша год. 1392. пише: „Не хтѣсмо имь платити што ѹзе краль Тварьтко Аловизѹ братѹ Драгоѥвѹ, гредѹће Алѹвизь на Ѹгре, бисера и папьра.“ (Спом. Дубр. Арх. II, 35).

Напред смо на једноме месту (Гл. XXXIII, 220) изложили, који су еспапи били предмет провозне трговине правцем из Цариграда преко Београда у Угарску и Немачку. Из Цариграда су се износиле индијске миродије и свите (сандао, скрлат, свила, брокат); у Цариград се увозило неизрађено сребро и злато и оружје. За ово можемо казати да је тип провозне трговине по свима правцима кроз српску државу XIII-ог и XIV-ог века. Из Цариграда су и Мљеци и Дубровник довозили поглавито индијске миродије, индијске и персијске фине тканице (Пандаур?) фине коже, које Руси доношаху на Боспор, бисер и специјалности цариградске индустрије (тешку свилу и брокат, црквене утвари и други накит од злата, сребра, сломове кости, седефа итд); у Цариград су носили: восак, неизрађено злато и сребро, оружје, флорентијски скрлат и специјалности мљетачке индустрије („латински“ аксамит, златне поставе, свакојаке ствари од гвожђа и туча, стакло итд). Да источно-индијски производи заузимљу у провозној трговини кроз српске земље главно место, види се из тога

што се у немачким изворима о трговини с Византијом они тако често спомињу,[1]) даље и из онога што је Дедиверсис забележио о сувоземној трговини дубровачкој, на послетку и што једини споменик који за сада имамо о провозу из Дубровника у Угарску говори о бисеру и папру, — суштаствено источно-индијским производима — као о предмету те трговине.

Оволико за сада о провозној трговини кроз српске земље за време наше државне самосталности. —

Има још једна врста трговине, која се у средњем веку кроз српске земље а донекле и са српским земљама водила, али коју не могосмо уврстити у напред наведене групе трговинске. Поред мрачних страна европскога друштва у средњем веку, — поред дубоког и на широко простртог сујеверства, поред оскудице у слободи, а обилатости у насиљима, у разбојницима на суву, у гусарима на мору, поред честих гладних година и ужасних помора, скоро непрекидних ратова међу општинама, племенима и народима — стоји трговина с робљем неизбледљивим црнилом записана као једна од карактерних црта те чудновате периоде. Остало нам је да и на њу овде погледамо.

Установа ропства без сумње је у неколико наслеђе, које Римљани оставише новоме европскоме друштву. Али ропство онако, како се у средњ. веку појављује, није толико римска установа, колико производ суровости тог новог друштва, с једне, а оскудице радених руку на пространим и плодним пољима и скоро непрекидних ратова, с друге стране. Осим тога, честе и необично јаке гладне године, свагда су доводиле подобар број људи, дотле слободних, да бирају између страшне смрти и живота у служби онога срећног суседа, који је имао доста средстава да себе и

---

[1]) Hüllman, Der Byzantinische Handel, 102. — Hoffman, 347.

свога новог роба исхрани. У Мураторија имају занимљиви податци о томе, како су слободни људи у време глади децу и сроднике своје продавали само да до што хране дођу.[1]) Осим слободних људи, који су одмах још у току гладне године давали слободу своју у размену за хлеб, било их је по доста и таквих, који су мало позније а услед те глади прелазили у ред робова. Они су т. ј. били у невољи да у својих имућних суседа учине зајам, који им је немогућно било да врате. У таквој прилици дужник је прелазио у власт свога повериоца, који је могао да га држи у тамници као сужња, или да иште од њега службу радом његовим. Из прве половине XIII-ог века имају уговори између далматинских приморских градова, у којима се то прелажење дужника у власт повериоца правно уређује.[2]) Начело ово остало је у основи кредитних односаја и у познија времена. Год. 1408. Дубровчани шаљу госпођи Мари Вука Бранковића и сину јој Ђурђу свога грађанина а њихова дужника Франка Васиљевића, који нема чиме дуг да плати, па писмо завршују речма: „господьствꙋ ви

1) Muratori, Antiqu. Italicae, I, 756. — Данас једва да можемо да верујемо, каквих је искушења народ у време глади у средњем веку допадао. Призори, какве нам је у наше дане дала глад у Ѳриси и у Персији, бивали су у средњем веку у Европи чешћи и грознији. Продавање деце и сродника у робље још је блага ствар. Али су долазили дани, у којима су људи клали своју децу и жене те их јели. Крсташ витез Роберт признао је јавно у Риму, да је у време гладне год. 1200. у Мисиру бавећи се, појео своју жену и кћер. По сарацинском историку Абдалатифу те се године тако што врло често догађало: он прича како је једнога дана у један пут погубљено 30 жена, које су децу своју појеле. Michaud, Histoire des Croisades, II, 191. — Једне гладне године у XII-ом в. Мацар један појео је „девет угојених калуђера.“ Wachsmuth, Europäische Sittengeschichte.

2) Вид. Б. Петрановића чланак „О Робству“ у Radu Jug. Ak. XVI, 67.

и сьшта дльжника послаcмо и имали га сте ꙋ рꙋкꙋ на волю и потомь дали га сте вашемꙋ послꙋ у рꙋке и пꙋсти га; — и ето ви га иѡшть изь новꙋ ѡпеть посиламо а вьсе ѡвози да ви не бꙋде господьствꙋ штогодѣ до нась; ꙋчините што ви ѥ хѡтѣньѥ ѡдь вашега дльжника.“ [1]) —

Ваља признати да је црква хришћанска одмах с почетка још предузела да ради противу установе ропства. Једним махом оборити је није могла, али је корак по корак ишла сузбијајући је. До Карла великог робље се на западу продавало као стока, и с њиме се ни мало боље поступало није. Заузимању цркве има се приписати што је Карло велики узаконио да продаја роба не важи, ако се не учини пред званичницима државним или црквеним, или иначе пред добрим сведоцима.[2]) Њојзи се имају приписати и сви познији закони, који су издавани да заштите роба од пустог насиља господарева. Од деветога века римске су папе више пута издавале забрану да се робље не продаје Муслуманима.[3]) Али поред свега и преко свега ипак је на западу од Европе трговина с робљем остала у суштаственој својој ругоби све до позно у петнаести век! Енглеска је особито у XII-оме веку водила врло живу трговину с робљем; тамошња властела продавала је људе са својих баштина Ирцима, док ови пред свршетак дванаестог века из политичких призрења не забранише увоз робова из Енглеске.[4]) У Француској, Шпанији и Италији много се с робљем трговало у XIII-ом веку, и позније. Крсташки ратови дали су трговини тој нов полет. Врло је жалосно,

[1]) Спом. Дубр. Арх. I, 99.

[2]) Muratori, Ant. Ital. I, 758. — Ово је начело прешло и у друга законодавства и у XIII и XIV-ом веку налазимо га у статутима далмат. градова. Петрановић, Rad, XVI, 69.

[3]) Daru, Hist. du Gouv. de Venise, XIX, 124. — Неки мисле да је овакву наредбу издао још Карломан у средини VIII-ог в. Hallam, 614.

[4]) Hallam, Middle Ages, 614.

али је цела истина, да, док се западни ритери бораше са Сараценима за ослобођење хришћанских светих места, западни трговци носише Сараценима на продају оружје и хришћане робове![1])

У нашој страни Европе трговина је с робљем кроз цео средњи век исто тако жива била (ако не и живља) као и на западу. До свршетка деветога века Мљечићи су извозили с нашег приморја робље као трговачки артикао, носећи га у Цариград, Леванту и Мисир. Мљетачки историци тврде (на сву прилику с основом) да су нарочито наши Неретљани и Омишани, гусарећи по мору и ратујући са својим суседима, набављали робље за мљетачке трговце.[2]) Мисли се да је дужде Урсеоло Партиципат год. 880. издао закон, да се Сараценима и у опште неверницима, робови не продају.[3]) Али овај је закон остао тек на артији; мљетачки су трговци трговали робљем и продавали га на све стране још пуних 500 година. Год. 1421. дужде Моћениго у славној својој беседи с поносом говорећи о развитку мљетачке трговине помиње између другога да Миланци пазаре у Мљецима сваке године за 30.000 дуката робова![4]) Другим речма, и судећи по ценама робља у оно доба, Мљечићи су извозили у Миланску годишње 500 до

[1]) Michaud, Hist. des Croisades, III, 445; Hallam, на нав. м., и др. У историји средњовечне трговине с робљем нема жалоснијег догађаја од онога, којим се „дечији крсташки поход“ год. 1213. вероломством и бездушношћу марсељских шпекуланата, завршио. Те је године око 50.000 деце из Немачке, Фландрије, Француске као у неком лудилу поврвело к средиземном мору да иду у Јерусалим. Оне који дођоше у Марсељ неки шпекуланти укрцаше у лађе, тобож да их возе у Сирију. али у место тога извезоше их у Александрију и продадоше у робље. Michaud, II, 202.

[2]) Marin, I, 53.

[3]) Daru, XIX, 125.

[4]) Daru, II, 305.

1000 робова. Да се робљем трговало и после Моченига, томе је најбољи доказ онај закон од год. 1446, којим се млетачким трговцима забрањује да продају робље Дубровчанима и Далматинцима, „почем га ови препродају Турцима.“ [1]) Још се и из год. 1453. налази спомена о млетачкој трговини овој.[2])

На срамоту византијске цивилизације, ваља признати, да је највећи трг за робље у хришћанскоме свету био баш у Цариграду, у престолници ондашње цивилизације. Немци и Угри, пролазећи кроз српске земље, водили су до свршетка XII-ог века, — а на сву прилику и позније — робове на трг цариградски.[3]) И Руси од краја десетога века, почеше да поред кожа и ајвара доносе у Цариград и робове.[4]) Главни прекупци рускога робља на овоме тргу били су Мљечићи, који су га после разносили на продају нешто у Мисир и у Варварску, а поглавито у саму Италију, Француску и Шпанију. Робови и робље из Русије стојали су добро на цени. Кнез Савојски Амадео бавећи се у Цариграду год. 1367, купио је ту два млада роба (на сву прилику два Руса) плативши за свакога по 72 перпере.[5]) Године 1428. Мљечићи су купили на истоме тргу робињу једну, Рускињу, неку којој је било 33 године, а платише за њу 60 цекина.[6]) Ради упоређења навешћемо да се међу Турцима у време султана Мурата, косовске успомене, цена једнога роба у средњу руку рачунала на 125 аспри,[7]) између 3 и 4 дуката.

Према приликама европскога друштва, не може нас изненадити што трговини с робљем налазимо више или мање

[1]) Daru, на ист. м.
[2]) De la Primandaie, Etudes sur la Comerce du Moyen âge, 140.
[3]) Hoffmann, Hüllmann, на ист. м.
[4]) Карамзин, I 365.
[5]) Cibrario, II, 291.
[6]) Daru, XIX, 125.
[7]) Hammer, Gesch. des Osman.Reiches, I, 167.

трагова и у нашем народу. Јачих и несумњивијих трагова налазимо томе у оним крајевима нашега народа, који су били или под врховном влашћу и под упливом ђенија млетачке републике (Дубровник, отоке и градови далматински), или су иначе не бивши под млетачком влашћу имали ипак прилике да ту трговину без великих сметња а с коришћу за поједине воде (Котор, Босна и Захумље). Мањих и слабијих трагова налазимо по крајевима српског народа који су по даље од мора.

Да су Дубровчани и Которци трговали робљем, то се види из њиховога трговачког уговора од год. 1279, у коме се утврђује да Дубровчани из Котора и Которани из Дубровника могу извозити робове и робиње (servos et ancillas.[1]) Петрановић тврди да „установа которска има много уредаба о ропству, од куда се може закључити, да је ропство морало бити распрострањено у оној крајини, а трговина с робљем врло јака.“ [2]) Ваља имати на уму, да је Котор у оно доба истина и био под заштитом српских краљева и царева, али да ми за сада још не знамо у колико управо пада одговорност за которску трговину с робљем на српске владаоце, јер не знамо у колико је власт њихова могла да утиче на самоуправу општине которске. Да је ово робље било већином из српских крајева суседних Дубровнику и Котору, о томе једва да се сумњати може. Јадни патаренци (Богумили) као да су давали главни материјал за ову трговину. У статутима крчоланским има једна одлука, којом се кнезу дозвољава да „за своју домаћу потребу може купити две или три робиње патаренке из Босне.“ [3])

Него да се о овој немилој ствари суд изрече, није доста да знамо да су приморски градови трговали робљем и

[1]) Listine, I, 129.
[2]) Rad, XVI, 69.
[3]) Rad, XVI, 69. Одлука та у исто време препоручује, да кнез начини писмено о пазару томе.

да је ово већином долазило из Босне и Захумља. Врло је важно да се зна: је ли законом слободно било, да властелин српски у мирно доба и у редовним приликама прода своје отроке коме хоће, или се продавало тек само оно робље које је неко у рату задобио?!

За оно прво не налазимо нигде потврде. Шта више закон Душанов изреком забрањује да се отроци не дају у прћију (чл. 42). А кад властелину српскоме није слободно да роба или робињу своју даде уз кћер своју као прћију, није прилике да му је слободно било да их прода коме хоће и кад хоће. Што се у истоме члану законика напред вели: „и отроке што имаю властѣле да имь сꙋ оу баштинꙋ и ныхь дѣце оу баштинꙋ вѣчьнꙋ", — то још не значи да их могу продавати. Ваља се сетити да је било време, кад баштиник није имао право да праву баштину, земљу своју прода, нити је под Душаном властелин могао да поклони своју земљу коме је хтео. По моме схватању законик подјемчава властелину да је отрок његов, да му га нико други одузети не може, да је његов докле му год он сам или жена или син његов не каже: дајем ти да си потпуно свој.[1])

Али да се продавало робље у рату задобивено, о томе не може много сумње бити. То је лежало у самоме начину ондашњега војевања. На цареву војну сваки је ишао по дужности а о своме сопственоме трошку. Мислило се, да је правично да се војник за овај свој издатак накнади оним што уплени, или зароби. Није чудо што су многи војници усредсређивали своју пажњу само на плен. Нити је чудо што су ратови у XIV-ом и донекле у XV-ом веку већином бескрвни,[2]) почем је свакоме војнику било у интересу

[1]) „Тькмо што ке властелинь простити, а или мꙋ жена а или сынь, тозі да ѥсть свободно." — Чл. 41 Душ. Зак.

[2]) Ово је опазио Халам говорећи о војеној системи онога доба у опште а на по се у Италији. Hallam, 223. — Бољега до-

не да убије свога непријатеља, већ само да га обезоружа и зароби. А ако се заробљеник могао да искупи, тим боље; ако није, онда је стојао на потпуном расположењу онога који га је заробио, и који га је могао бацити у вечиту тамницу или га терати на рад или најпосле продати коме. Него у овакво робље нису падали само они које војник на бојноме пољу обезоружа, већ баш нарочито неоружани и нејаки народ. У завадама и ратовима између појединих властела, између општина а и међу народним ратовима, обично се ишло на то, да се „плене људи.“ Кнез захумски Чрномир у средини XIII-ог века жали се на непријатељско понашање Дубровчана па им вели „ѥсте ми дрѹге лѹде, три чловѣка тере женѹ.“ (Mon. Serb. 42). Правећи мир с краљем Урошем год. 1253. Дубровчани се обвезују „челѧдь земле кралевства ти коѭ смо плѣновали и ѥсть ѹ нась да ю подамо.“ (Mon. Serb. 47).

Немањићи радећи својски да се по земљи истреби разбојништво и да се на место нереда и несигурности заведе ред и сигурност, тим самим радили су да се пресече трговина с робљем. Врло је значајно да ми из њиховога доба немамо јасна и позитивна сведочанства, да се на српској земљи под непосредном влашћу краљева, робље продавало. Колико је мени за сада познато, једини је писмени спомен о трговини с робљем у ономе 137-ом члану Душанова законика: „И кто прода христіанина оу инѹ невѣрьноу вѣроу, да моу се роука ѡсече и езыкь оуреже.“ Да се овде не мисли католичка вероисповест то изводим отуда, што о њој законик обично говори као о „латинској вери“ или још нарочито о „латинској јереси“ (в. чл 138, 139). Под „невѣрном вѣром“ рекао бих да законик разумева Му-

каза овоме у нашој историји нема од начина на који се водио рат међу Босном и Дубровником с почетком XV-ог века, о чему имају тако занимљиви податци у Пуцићевим Срп. Сп. Дубр. Архиве.

хамеданце, и по томе да је овај члан одјек оним законима, који су од стране папа, туждева и западних владалаца издавани, да се робље не продаје Мусломанима. Забрањујући изреком да се робље не продаје Мухамеданцима на исток, да ли закон прећутно дозвољава да се оно може продавати на запад хришћанима?! Судећи по живој трговини с робљем у Млецима, у Дубровнику и Котору, сва је прилика да је дозвољавао. Како сва остала наређења Душанова законика не дају нам мислити, да је слободно било отроке, на српској земљи рођене и већ настањене, продавати, то нам остаје да онај напред наведени члан (137-ми), говори о хришћанима у рату заробљеним.

Није тешко опазити како је ово начело (дозвољена продаја ратних заробљеника на запад) остављало отворена врата злоупотребама. Трговца у Котору или у Дубровнику није се баш тицало, да ли је чељаде, које му се нуди на продају, заиста у рату заробљено или је са баштине истог тог властелина који га продаје. Биће да су српски владаоци предузимали какве мере да се ове злоупотребе спрече, као што је вероватно да је Дубровник на захтевање српске владе издавао оне своје наредбе којима је год. 1320. 1325. и 1340. забрањивао да нико не прима, не прикрива и не превози на Апуљски нити на какав други трг Србина или Српкињу као роба и ропкињу.[1]) Одлуком оном од 16. Февр. 1325. то се забрањује не само дубровачким грађанима већ и странцима.

Али кад после Немањића наступише унутрашњи ратови држави српској, кад нигде није било довољно јаке централне снаге да одржава ред, онда је већ тешко било стати на пут таквим злоупотребама, и из друштвенога хаоса јавно се помаља гадна авет „трговине с људским месом.“ Долазак и успех Турака на српској земљи охра-

[1]) Liber Reformationum, cap. V, IX, X, у Пуцића Срп. Спом. Дубр. Архива, II, 156, 158. —

брио ју је. Пре битке косовске још се не види, али после те битке из дана у дан постаје све јасније да се између Дубровника и Босне води трговина с робљем. Закон који ју је забрањивао као да је постојао, али није било снаге која би му поштовања прибавила. Године 1400. краљ босански Остоја жали се Дубровнику, што ова трговина преотимље мах. Дубровчани му 11. Септембра исте године описују: „И што кралѥвьство ти пише за челѧдь... да ти ѹзна величьство, ми смо послали заповѣдаѥ по тръгѹ и да се личи по всемь тръгѹ, да никторь не смѣ кѹповать ни продавать челѧдь, ѥрь нѣсмо хѡтни да нитко тръжи людесцѣми меси.“ И доле на крају: „Паче много молимо кралѥвство ти, бѹди ти милость заповидѣть и ѡдь ваше стране поставить стражѹ да се челѧдию не тръжи.“[1])

Образованост, која је у то доба већ владала у Дубровнику, даје нам мислити, да је ова изјава заиста искрена била. Нити има ма каква разлога мислити, да краљ босански није живо и усрдно желео да се трговина та спречи. Али ниједан краљ онога доба није имао мање власти од краља босанскога. Босна је била с почетком петнаестога века на путу друштвеног распадања и државне пропасти. Отворена и јавна трговина с робљем тек је била само један симптом те друштвене политичне болести, па да богме да ништа нису помагала средства управљана противу симптома, док је унутрашња болест ровала све даље. „Древа“, сада Габела, у долини Неретвиној, стекла су зло име као трг на коме се у првој петини XV-ог века босанска чељад продавала. Из год. 1419. имамо од 4. Септембра опет једно веома занимљиво писмо дубровачко о трговини с робљем. „А што пишете“ одговарају они кнезу Павлу Јурјевићу, „за ѡне кои сѹ челѧдь продавали тамо на Дрѣвѣхь, и тѹдѣви, нашь почтени приѧтелю, свѣтѹ

1) Спом. Дубр. Арх. I, 31.

скровно нѣ и всемꙋ рꙋсагꙋ босаньскомꙋ, да цѣча почтенꙿ крꙋне босаньске, ми смо трꙋдили, писали и стратили посилаѥ, зарꙋчаѥ на вьсе стране, колико се ѥ наша мошть простирала, да се не продаю, ѥрь сь тога бѣше прирокь рꙋсага а и намь по латиньсцѣхь мѣстехь гдѣ говорахꙋ: босна продаѥ люди, а тамо ѥ босна близꙋ вась, а тои сте вьсе ѥдно." [1]) Из овога писма даље дознајемо да су Дубровчани, кад је краљ Остоја једном приликом походио Хумску, послали поклисаре да му говоре да казни оне, који тргују чељади, али им Остоја опрости и још мољаше и дубровачког кнеза и веће да им опросте, што ови и учинише под условом да кривци више никада робљем не тргују.

Док је још било ма само и сенке хришћанске владе у Босни, дотле се још у обрану части и морала могло бар овда и онда покушавати, да се стане на пут нечовечној овој трговини. У практици она се водила, али то тек по злоупотреби а у теорији закон ју је забрањивао. Али кад Турци дођоше те Босну заузеше, с њима је трговини тој дошао и печат законитости. Док је трговина с робљем у српским земљама била производ абнормних одношаја у периоди државног распадања, у Турака је она суштаствена чињеница у редовноме стању друштвено-политичног система. Овај моменат може поред многих других да послужи да се на видик изнесе огромна разлика између карактера српске државе под Немањићима и другим народним владаоцима, и карактера отоманске државе, која се на развалинама српског и византијског царства подигла.

[1]) Спом. Дубр. Арх. I, 146.

СРПСКЕ СТАРИНЕ ИЗ БОСНЕ.

од

Саве Косановића.

(Види Гласник XXIX.)

1.

Писмо општине сарајевске патријарху српском Максиму.

„Лѣто 1672. Деки. 3. Исписъ (копија) книга патріархꙋ срьбскомъ киръ Маѯимꙋ.“

„Достоблаженномъ и многими види добродетели ꙋкрашенномꙋ и божимъ промисломъ избранномꙋ обштемъ отцꙋ пастиремъ пастирꙋ, ꙋчителю же и наставникꙋ словесних овацa стада Христова, намъ же многогрѣшнимъ милостивомꙋ омиловател̾ю преосвештенномꙋ господинꙋ и обштемꙋ отцꙋ патріархꙋ въсемъ Срьблемъ и прочимъ, поклоникꙋ же живоносномꙋ гробꙋ господню кирию кирию Маѯимꙋ патріархꙋ ѡ господѣ бозе радовати се кꙋпно въ обоихъ на многа лѣта. Чьсномꙋ ти светительствꙋ много смѣрени метаніе и низско поклоненіе творимъ до лица земли богопросвѣштенномꙋ образꙋ святаго ти зрака, ми многогрѣшни чеда твоя мѣста Сараева попови и вьси обште сьборьно припадаемъ светомꙋ подножію.

По сихъ аште ти грѣшни когда въ ꙋмъ придемъ и възхоштеши ꙋведети о нашемъ пребиванію и еште въ живихъ обрѣтаемсе въ нꙋжде и скрьби по все дни ѿ обштіе непріязни. Нь благодаримъ бога о въсехъ. Паки приде къ намъ светое твое писаніе и вестно бꙋди тебе милостиви господине што намъ беше образіо заради нашего митрополита

киръ Христифора и ради аспри што смо дали паши, како сте разумели кадъ смо ми изгубили ради церкве. Того ради святи Стари известно разумеи да скажемо ти богъ вѣстъ истино: приходи намъ нека беда вь церковъ и изгубисмо више ѿ —ᶉі— (10.000) аспри, али ове аспри ми неиштемо ѿ нашего митрополита него ћемо ихъ ми и платити, а ова е беда последи била како приде паша ѿ Банелуке у Сараево да иде на войску и поче искати владику, а владика беше у краини доле, пакъ како ненађе овде владике узе тражити попове да даду владику а попови побегоше и скрише се; а како ненађоше ни попωвъ тако и ухватише ємце поповске и друге съ нима и ставише у томруке (кладе) и у синцире[1]) и мухуръ ударише вь церковъ и єште на куђа —ꙁ҃— по вароши истерав'ши жену и децу пакъ й мухурлеишу; последи изведоше ωне изъ хапса и узеше морити подъ дегенекωмъ и рекоше да хоће и церкву обити и тражити, и када видесмо ми остали єре би зле тако и улезосмо съ пріятели и ѿсекосмо аспри на колико могосмо видити, и нађосмо аспри на камату и предадосмо, а сади веће святи Стари что можемо учинити. Ово ти пишемо истину въсе тако намъ владики Христа и твоєго благословенія, а разумети ћешъ и ѿ другихъ. неће бити ово лажь. А узели смо му ѿ паше бурюнтію тврьду. За друго што смо ми криви святи Стари бога ради што су се Турци научили узимати неће оставитъ. И ланскому е паши дао до —ꙁ҃— (60.000) аспри за бурюнтію, а садани паша све то чуе и кажу му человѣци кои су били и кодъ прьвогъ паше, а пакъ како ненађе владике а неуфати попове тако и узе колико онъ хоте, а человѣкъ иде на войску; несмеду господа ѿ места съ ньимъ много беседити, е ми что да сатворимо где да се явимо, а знамо и ми святи Стари да є и нашемъ митрополиту мучно и зла доста, али

[1]) У овом писму ц, стоји на неколико мјеста, и само на једном замјењује ђ. Препис.

что да створимо; а ѡнъ ѿселе нека стави едногъ человѣка овде ꙋ местꙋ за себе каде е что трѣба да види за него, лаштећъ бити и немъ и намъ. А што беше послао аспри за тенџере хаџи Ѭнкꙋ, и еште несꙋ готови, а оне ситне аспре променисмо и дасмо крꙋпне, и дрꙋго што недотече аспри за ленџере дати ћемо ми; прими за святое ти благословеніе и прости намъ бога ради; прочемъ прости пространствꙋ и ꙋмноженію речемъ, и светіе ти молитви съ нами недостоиним, амин. — Писа се мѣсеца 3. Декемвріа ꙋ Сараевꙋ, и много метаніе творимъ въ семъ предстоештимъ предъ светозарнимъ лицемъ въ семъ по имени.“ —

2. Лѣто 1672. Јꙋніа 24. Писмо владики киръ Христифорꙋ.

Всеѡсвяштенномꙋ и божіемъ осіаніемъ избранномꙋ и апостолскаго прѣстола намест'никꙋ пастирꙋ же и ꙋчителю намъ многогрѣшнимъ стада Христова милостивомъ омилователю светлеишемꙋ митрополитꙋ босан'скомꙋ владице нашемꙋ и господинꙋ киръ Христифорꙋ о господи бозе радовати се кꙋпно въ обоихъ, светительствꙋ ти ѿ насъ многогрѣшнихъ чедъ твоихъ христіанъ церкви сараевскіе и светіе ти рꙋце и нозе лобизаемо аште и грѣшни и недостоини есми.

По сихъ вестно бꙋди тебѣ милостиви господине како ѿ светительства ти приде къ намъ попъ Лаꙋш и Божко и принесе намъ твое ꙋтешителное писаніе и — р҃ — арсланіа, ѿ коихъ измеће дꙋжникъ неке дꙋкате и гроше грѣціе, али ихъ ћемо разменивати како се може. И разꙋмесмо въсе што намъ беше въобразіо, разꙋмео си како е что било по истини, и што намъ беше писао да ти не разꙋмемо твою скрьбъ. Знамо владико святи, али што да сатворимо, ово лѣто біи бедно и трꙋдно и тебе и намъ свемъ, едно ѿ господствꙋюштихъ а дрꙋго волею божіею гладъ, нь благодаримъ бога. Паки што намъ беше въобразіо за человѣке да идꙋ съ тобомъ, владико свети ми смо сьбирали и чело-

вѣка тражили по между нами кои би пошао съ тобомъ, и тако наћос'мо да пође Петръ ћѵрчіа и попъ Вѵкоманъ почто сѵ онда на пр'во Вѵкомана и тражили и хапкъ (?) чинили, а Петръ еште з дрѵгіемъ вића посао и аспре предавао великомъ ћехаій и знадѵ га, того ради нихъ ѡбрасмо да пођѵ аште благоволи святиня ти, и понети ће ѡвѵ книгѵ поминѵ како смо ми дали аспри, него владико свети метаніа ти, ѡтпиши намъ за све, и кадъ мислишъ пѵтовати тамъ да се человѣкъ спрема и где ћете се састати да знамо въобрази намъ. И овомѵ человѣкѵ владико святи амо ћемо тражитъ кони и харачъ што ће оставити на домѵ, а у пѵтѵ како те богъ ѵчи. Знашъ владико святи въсе што е и амо помеждѵ насъ. За дрѵго что да речемъ, да вамъ богъ да миринъ пѵтъ и хотеніе свое полѵчитъ тамо. И ѿпиши намъ за све, прочемъ прости пространствѵ словѵ и ѵмноженіе речемъ, да приложитъ ти богъ лѣта къ лѣтомъ въ тишине и въ мире глѵбоце, и молит'ви ти светіе съ нами недостоиними, аминъ."

Примједба. По свој прилици тада је митрополит Христифор хтјео ићи у патријаршију, а може бити и по епархији. Еле куда му драго, један сарајевски свештеник са најмљеним човјеком морао је на трошак народњи пратити владику по путу. —

3. Писмо истоме митрополиту, од године 1673. Августа 22. — — — — — —

„Милостиви омиловнателю свет'лейши и прѣѡсвештенни господине нашъ и святи митрополите! Вес'то бѵди тебе когда приходисмо некои день къ святини ти некоего ради посла и твоего и нашего. Паки постиже насъ некоя парница ѿкѵдѵ ненадіахомо се, а то есть ѿ твоихъ слѵгъ а нашихъ свештенникъ, и тѵжише насъ въсехъ тебѣ како неимеютъ ѿ насъ никоего съпоможенія, него да не бѵде имъ сеѡскихъ христіана пом'р'ли би ѿ глади. Того ради светлеиши господине вельми оскрьбес'мо и би намъ жао поч'то

осрамотише насъ предъ нашимъ митрополитомъ насъ грѣшнихъ и нашихъ ѹбогихъ домовъ трапезѹ, а ми грѣшни дрьжимо нихъ за человѣке добре и за свяштеннике наше кое е поставіо нашъ господинъ прѣѡсвѣштенни митрополитъ, и исправлялисмо што е био нихъ хакъ, ако ли имъ има что на комъ, нека иштѹ, паки владико святи ако се могѹ подноситъ и живетъ по междѹ насъ съ твоею заповедію и благословеніем' ми нихъ не ѿгонимо ѿ насъ, а владико святи ѹ твоей десници чьстьнои и ми и церковъ и попови, бога ради промисли и ѡ нихъ и ѡ насъ грѣшнихъ и о животѹ нашемъ и прости Бога ради и св. молитви съ нами грѣшнимъ аминь."

4. Писмо истоме митрополиту од године 1674. Јануара 20.

Вишѣ еставъном' (!) и равъномъ ангеломъ и въ святителѥхъ преизештномъ осіяніемъ избранномъ и апостолскаго прѣстола намѣстникѹ пастирѹ же и ѹчителю словѣстнихъ оваца стада христова, намъ же многогрѣшнихъ милостивомъ омилователю прѣѡсвяштенномъ владицѣ и господинѹ нашемъ митрополитѹ босанскѡмъ кирію кирію кирію Христифорѹ, ѡ господи бозе радовати се дѹшевне въ кѹпѣ съ чѹвьстви чьстномѹ ти святительствѹ на многа лѣта.

Ми многогрѣшни и нѣпотребни раби и чедца твоя христіани, кои се сьбирамо къ храмѹ святихъ архистратигъ мѣста Сараева вѣлики же и мали кѹпно смѣрѣно и низско поклонѥніе творимъ богопросвѣштенномъ образѹ святаго ти зрака и чьстнѣй ти рѹцѣ и нозѣ лобизаемо.

По сихъ вѣсто бѹди тебе милостиви господине о нашемъ хѹдомъ прѣбиваніѥ богѹ хотештѹ св. ти молитвами еште въ живихъ обрѣтаемо се, а за остало что да речемъ, мирностію нѣсмо мирни ѿвсѹдѹ; како прьвѣе святиня ти посла писаніе по вѹкоманѹ и доће на рождест'во христово ѹ полѹнощти, и доће Мѹстаи'-баша и диже Лаѹша и Іѡванна изъ церквѣ съ бденія паки доће вѹкоманъ а чатахмо

богъ господъ и донесе товое святое писаніе и прочатохмо како ѿлучуешъ сву троицу ѿ поповьства, и пишешъ на Гіерасима изъ святаго Луке (?) да онъ попуіе, ѡ него не би овде, того ради бій намъ вѣлика скрьбъ и посласмо ѿ полуношти на села тражитъ калугера и ненатражисмо и тако прѣбисмо они день свѣтли рождаства христова въ вѣлицѣй скрьби и плачи богъ вѣстъ, прьвѣе би смо безъ летургіе, друго толике душе лишише се причештенія святихъ таинъ и толике робиніе изъ турскихъ махала коимъ ніе моштьно ѿпоститъ седмицу другу; послѣдиже приде и калугеръ ѿ села и сказа смо му твое писаніе и тако почѣ поповатъ, и садъ попуіе, али нѣхоће да стои, едно нѣможе самъ илиѣ у мѣсту или по селихъ а друго чуо е како има писаніе ѿ старога (патријарха) да калугери не попую, али по всѣмъ неможе самъ. Того ради владико святи бога ради промисли нами и недрьжи насъ безъ свяштенникъ, оволики народъ поселихъ и у мѣсту, что да учини единъ человѣкъ и тай сваки день оће да бежи а ми га удрьжавамо доклѣ придетъ человѣкъ ѿ тѣбе како си намъ у писанію въобразіо, и како приде ѿ тѣбе ово писаніе по вукоману за поповѣ да непове ни единъ, и тако други день по рождаству христову незнам' по чіему сьвѣту доћошѣ му башири ѿ муселима и ѿвѣдоше и Лауша и Іѡванна (попове) и говоріо имъ муселимъ овако: ваміе вашъ владика послао книгу да нѣпопуете, аколи узпопуете да дате глобе —҂и҃— а ви садъ попуете; даите глобу толико коликое владика рѣкао и учини ихъ хапсъ, и они потужише се суду и потеже ихъ на судъ и почѣѡ ихъ питатъ: попуетели, рѣкошѣ, сада не попяемо како намъ е книга дошла ѿ владике, и нѣвероваше имъ, него посла Мулла (Муфтија) поварошане и покупи музуръ толико людй на мехћему и пита кадія попую ли, изказашѣ како непопую, паки кадія упита, да почему сте досадъ поповали иматели темесуће ѿ владике, рѣкоше попови имамо и донѣсоше ихъ и нѣдадоше

чатитъ поповомъ него довѣдоше попа кои садъ попѹе и прочата, и тако разѹмѣвши Мѹлла синѣеліе како беседе, буюриса (одобри) да попови попѹю и дадѣ имъ хѹѣетъ (слободно писмо) и мѹраселѹ да неима нитко за нихъ прихватити ѿ аваанъ (скотова), и такотъ сѹдъ разѹмѣвши мѹсѣлимъ посла паки по поповѣ и ѹдри свакомъ по —п҃— (80) дегенека (батина) пакъ пѹсти али съ харчомъ и тако садъ стое како си ти послао твое писаніе; ѿ рождаства христова нѣприходе нити прихитаю ни за што, а оно што запада ѿ попов'ства стои тако по тѣфтерѹ како си заповѣдио ѹ писанію ѹ рѹкѹхъ комѹ си рѣкао, и овомѹ калѹгерѹ небѣше святиня ти ставіо мѣртига (?!); того ради нѣхтіашѣ поповатъ него мѹ давамо трѣѣе хисѣ а два хисета стое.

Али что да ст'воримо владико святи неимамо комѹ потѹжитъ него богѹ и святимъ Архистратигомъ и твоеи святини. Прочее блаженства ти промисли о в'се и за ва се комѹ даешъ нѹрію комѹ ли веѣил'ство; ови господаръ може бити твой вѣѣилъ на сѹдѹ, али нѣможе ѹ церкви ѹ законѹ нашемъ, а ти мѹ пишешъ и ѹ церкви да ти е вѣѣилъ. Зато ми нѣзнамо ништа штоѣе битъ послѣди, промисли, а большати въ ѹмѣ царьствѹютъ. Паки владико святи иште аспри Хасанъ Ефендія ѡ рокѹ, говори, пут'никъ самъ ѹ Цариградъ; того ради промисли, или ѣешъ послатъ аспри или како ѣешъ ѹчинитъ, зашто нѣѣе да чѣка потлѣ рока; того ради шалемо ти овога человѣка ѿпиши намъ за свѣ мѣтаніати, прочемъ прости пространствѹ и т. д.“

5. Писмо истоме од 1674. Фебруара 20.

После обичног увода: „Приде къ намъ святое ти писаніе и разѹмехомъ о вьсе како намъ пишешъ да наѣемо ми или попа или калѹгера да попѹе овде и по селихъ; того ради владико святи беше овде ови Герасимъ, али и ѡнъ изиде, нехте поповатъ како непосла поповъ, тако и ѡнъ нес'ме да попѹе, бои се ѡ Тѹракъ него оде ѹ монастиръ,

а бехѹ еште овде и дрѹги калѹгери; али владико святи нити ихъ ми сміемо поставлꙗти нити паки они оће да стое ни да се прихвате церкве, него молимо овога днесъ а дрѹгаго ютре те намъ начельствѹю, а паки смо се већъ домолили и оставмо тако безъ свяштеникъ и безъ правила и ми овде и поселихъ народъ а ѿселе настае чьст'ни постъ како да бѹдемо владико святи безаконно безъ ютрьнѥ безъ часѡвъ безъ вечерне безъ летѹргіе, кѹпно безъ васакого добра, гладомъ дѹшевнимъ таемьи, ѿ раскол'нихъ же ѹничижаеми и ѹкараеми; того ради светлѣиши господине промисли о насъ бога ради, поч'то насъ овако остави. Знамо да смо ти зли и непокорни како намъ и ѹ писанію пишешъ, али владико святи ти си нашъ отацъ и пастиръ, милостивъ бѹди намъ. — А што намъ пишѣшъ, да ти пишемо коіе кривъ овомѹ послѹ, что да ми речемо, святиня ти бол'ше зна ва са, каде придешъ амо, морешъ испитатъ наасъ и видети тколіе кривъ тколи правъ, а садъ молимо се блаженствѹ ти не дрьжи насъ ѡвако бога ради, пошли намъ попове и ѹправи нами, ако ли святиняти послати и ѡвимъ поповомъ нека попѹю докле ти придешъ къ нами али ти докьле ти пошлешъ дрѹге, а каде придешъ ти амо видити ћемо съ блаженствомъ ти све твое біо повинан овои мьлви и бит'ће волꙗ твоя тачію да нестои овако церьковъ безъ правила а стадо безъ соли, а большати въ ѹме цар'ствѹютъ промисли и ѹмилоср'ди се бога ради ѡ томѹ, и ѿпиши намъ по томъ человѣкѹ за све да знамо; и ако питашъ за Копривићъ Хасана Ефендію, ономѹ камате прѣдадо смо и молисмо га и рече чекати докле ти доћешъ амо, прочемъ прости“ итд. —

6. Писмо патријарху српском Арсенију III. од године 1681. Декембра 12.

Досто блаженномѹ и многими види добродѣтели ѹкрашенномѹ прѣѡсвештеномѹ господинѹ и патріархѹ въ сеи срьбсцеи земли и намъ же ѡ господи бозе обштемѹ отцѹ и

ѹчителю кирію, кирію кирію Арсенію, ѡ господи бозе радовати се светительствѹ ти на многа лѣта. Ми многогрѣшни раби и чедца твоя подъ твоею рѹкою паст'вини сабираеми къ храмѹ светихъ архистратигъ мѣста Сараева свяштеникъ съ осталимъ съборомъ многосмѣренни челобитно поклоненіе цѣлюющте твое святительскіе рѹцѣ и нозѣ и твоими светительскими молитвами окр'мліаеми обрѣтаемо се въ живихъ тешко и прискрбно ѿ насил'ствѹюштихь нами, нь что да сатворимь, благодаримъ бога въ са приходешта дьльжни еси трпети грехъ ради нашихъ.

По сихъ молимо се и мили се деемо чьстномѹ ти и светозарномѹ образѹ съ страхомъ и трѣпетомъ пристѹпаюште за ради человѣка неразумніихъ, кои междѹ собою любо кое ради вини сваде и поиде кождо ѿ нихъ къ старіемѹ безъ сведетеліа и нескааже какое истина да стари разсѹди по правомъ сѹдѹ, нь по своемѹ хотенію сказѹе и приноси речи кое іазве старіега, того ради святи Стари, боимо се да кои ѿ нихъ неизгѹби дѹшѹ или непостигне га конацъ подъ старіега (?) ѿлѹченіемъ, не би смо жалили кои би био кривъ, него коіе правъ. Святи Стаари, много люди лажѹ садъ кои ти приде безъ сведетель, ти морешъ разсѹдити богодарованимъ ти разѹмомъ. И разѹмехомъ святительское ти писаніе прежде посланое задрьжаніе на нѣкоего момка именемъ Симо и женѹ мѹ Инѣію, и събрасмо предъ церковію добре человѣкаа и призвасмо иних и оне человѣке кои сѹ се тѹжили къ вамъ, и тражи смо свакако и на дѹшѹ спѹсти смо коньшіама и дрѹгимъ человѣкомъ и никако обрѣте се да сѹ ѹ ономъ послѹ како сѹ они оповедали святительствѹ ти, и беше тогда предъ церковію человѣка лд (34) и самирише се междѹ собою сѹпарници, нь твое слово са властію есть, проча прости пространствѹ словъ и умноженіе речемъ и т. д. —

„Лѣто 1681. да се зна когда прѣстави се митрополитъ босьн'ски Христифоръ и приде писаніе ѿ святаго патріарха

за меретъ.“ т. ј. ствари митрополитове које су биле у Сарајеву што код кога, и послала их је општина по протопопу Јовану и по Савви терзији да предаду патријарху. —

Сад долазе писма митрополиту босанском Атанасију, за кога вели Г. Ј. Руварац, да је био 23-ћи патријарх после грка Каллиника. Општина сарајевска имала је посла у пет писама са Атанасијем као са митрополитом „босьнскимъ“ и нигде га не назива патријархомъ. Може бити да је био неко доба само администратор патријаршије као што је био и Мојсеј Петровић три године, што ће се виђети из писама патријарху Мојсеју. Било како му драго, и ма да су ова писма доста дугачка, садржаја ради ја их износим на видик, јер је Атанасије као митрополит босански врло нечовјечно и суровије поступао са својом паством него и сами Христифор предшаственик Атанасијев, што је дало повода општини писмено га тужити патријарху Арсенију. —

I. Лѣто 1684. Ѡктомбра 5.

„Аѳанасію прѣсвятомꙋ и прѣблаженномꙋ нашемъ господинꙋ и владицѣ и митрополитꙋ босаньскомꙋ многа лѣта.

Ми многогрѣшни раби святительства ти, кои се прибирамо къ храмꙋ светихъ архистратигъ, чьстніе ти и святительскіе рꙋце и нозе лобизаемо аште и грѣшни и недостоини есми. Посихъ вестно бꙋди тебе милостиви господине о нашемъ хꙋдомъ пребиванію и неповољномъ житію како страждемо по все дни и часи ѿ насил’ствꙋюштихъ и неимамъ камо дети се ѿ земнаго озлобленія. Паки постиже ни другаа тꙋга и рана дꙋше пагꙋбнаа є еже ненадеіахомъ се подети, а то єсть приде твое писаніе и диже намъ попове кое имехомъ, а не посла дрꙋге попове, него посла на ово калꙋгерче изъ Маржићъ (?) бивши дѣте лꙋдо (непунољетно) и невѣшто, паки и болестно, нити може поповати ни посла видети или ће по селіехъ или по шехеръ или правило церковно дрьжати, и незнамо гдее, кріе се

ѿ чивчіа господскихъ кои га зовꙋ на села на венчанѣꙗ, того ради стои церковъ затворена толико време безъ ништа, ни ютрениꙗ ни летꙋрѣіе ни вечерниꙗ, кꙋпно ни единого добра, гладемъ дꙋшевнимъ истаіаемъ тачію придемо предъ церковъ и плачемо къ богꙋ да призретъ на насъ хꙋдихъ и на тꙋгꙋ нашꙋ, ѿ всꙋдꙋ стꙋжаемихъ, ѿ агаренъ попираемихъ а ѿ разкольнихъ єзик, ꙋничижаемихъ глаголюштихъ съ нами, когда били єсте въ церкви или на летꙋрѣи, или за кое безаконіе кꙋпно в'си ѿлꙋчени єсте ѿ церкви и неимате поповъ (!!!). Ми же что имамъ ѿвештати бога ради. Ако ти сꙋ што попови криви те нихъ карашъ и ѡсꙋждꙋєшъ, почто тіе народъ христіански кривъ толике дꙋше ꙋ местꙋ и поселихъ помираю без закона, ови непричештени святихъ таинъ, ови же невенчани законно ови же некрьштени младенци помирꙋтъ без'законно, невеми что прежде сказати или писати, тачію да ꙋзритъ всевидештее око бедꙋ сію и чедолюбіе твое и непокорѣніе наше и пастир'с'тво твое имъ же призираеши на стадо твое сіе. Пишешъ намъ бꙋдите докле ви пошлемъ попа, и добре глаголеши да хоћешъ послатъ, али когда да придетъ попъ тꙋ, ми здрави да чекамо попа: али болешти неможетъ чекатъ ниже отрочета некрьштена ниже новобрачни, овіи одовꙋдъ ови же съ дрꙋге страни по данъ хода ꙋдалеко, что да ꙋчини ово калꙋгерче хꙋдо и болестно, а ти попова дрꙋгіе некєшъ да пошлешъ, незнамо чесо ради беда сіа на насъ. Коимꙋ да се тꙋжимо веће каковꙋли насъ законꙋ посилаєши а ѿреваеши насъ ѿ закона христова и непосилаеши намъ пастировъ. Нашъ добри пастирꙋ и ꙋчителю, промисли нами бога ради, погибо смо телесно ѿ беда лютіе и скр'би паки гнанієм и закономъ, невеми что сътворити, прочемъ прости пространствꙋ" и т. д.

Примједба. При овако немарљивим, скоро бесавјесним и користољубним пастирима православног народа, није чудо, да је у босанском народу римска пропаганда нашла тако обилато поље,

што се може мислити да је било и прије и после овог доба, и сами је промисао божји одржао и ово православног народа у вјери својих прађедова. — По томе, што је за онда само један свештеник — за невољу — свршавао обреде православним хришћанима сарајевским и околним, ђе данас десеторица имаду простране парохије, може се мислити, да је врло много нашег народа примило римску вјеру, и доцније су ова мјеста населиле многе породице из Херцеговине, те од стотине нема десета чест да су старосједиоци него насељени Херцеговци, као што су и у самом Сарајеву најбогатије породице из Херцеговине, осим Бесара, који прво порекло воде из Призрена а доцније из Осата. —

Бесавјесни митрополит Атанасије, умјесто да као добри пастир задовољи праведну жељу народа и будни пастир радује се постојанству у вјери тако христољубивог народа, који је окружен са многим „бедама“, он на против посла одговор још строжији и огорченији, који је кадар био изазвати многе рђаве посљедице за цркву. Његов посланик — Стефан — мирјанин, донесе умјесто утјехе и радости — тугу и жалост! На сами празник Благовештенија у цркви на јутрењи пред еванђељем првим, прочита „ѿлꙋчителное писмо“ пастиреначелника, те се тога часа прекиде молитва за хатар ћудљивости и самовољства, које „цијели народ одлучује од цркве!“ Ово ће се виђети из сљедујућег писма општинског истом митрополиту.

7. Лѣто 1686. Маія 24.

После обичног увода: „По сихъ вѣсто бꙋди тебе чьстни господине и пастирꙋ нашъ како приде къ намъ твое писаніе съ ѿлꙋченіемъ на празникъ благовѣштенія пресвете богородице на ꙋтреню предъ евангеліе, и тако пресѣкосмо правило и оста смо и безъ правила и безъ летꙋрћіе и безъ причештенія и разꙋмехомъ въса ображенна; того ради владико свети бога ради што намъ пишешъ за калꙋгере битан'ге, зато незнамо коіе битаанга; овде садъ имаа Морачанинъ єдинъ и Георгіевихъ столпова єдинъ, и донели сꙋ обадва писаніє ѿ светаго патрїарха, а ми како да непримимо человѣке съ патріарховимъ писаніемъ почто смо ихъ тако и досаде примали и ніесꙋ митрополити ничто за

то беседили, а ѿселе неѣемо владико свети ако ѣе и патріархово писаніе донети, безъ твоего писанія неѣемо примати никого. Іеште имаа единъ калȣгеръ изъ Житомислиѣъ дошао предъ постъ нечто хоѣе ковати сȣдове за монастира а ніе на пȣтъ дошаѡ, тако намъ е казао. И има калȣѣерче изъ Маржиѣъ доходи ȣ церквȣ, али нити шта проси нити мȣ ко што дае; говори доходіо самъ до ѿца на село паки ѣȣ иѣи дома по великȣ дне, и стои ȣ тȣрской махали (?), веѣъ дрȣго незнамо. А што намъ пишешъ за некоего В'льхва, что ми да творимо владико святи, ȣ церкву недоходи нити га знамо богъ вестъ, него чȣли смо да ходи по неких кȣѣахъ по мѣстȣ; одъ скора смо чȣли предъ сами приходъ твоего Стефана, али что да мȣ тко ȣчини. Ето е и Стефанъ чȣо да ходи, и оно сȣ криви они кои га прихватаю, а не васъ народъ; того владико свети за имѣ божіе почто сіе створи ѿлȣченіе коначно ако сȣ криви они человѣци кои сȣ га прихватили и ȣ домъ призивали, да што сȣ криви остали народъ кои га ніе ни чȣо ни видіо; паки садъ остае безъ причештенія светихъ таинъ и безъ правила ȣ ове страшне и святе дни; бȣди да смо сви криви и непокорни, да што сȣ крива деца да се некрьсте и ȣмерьши не ѡпою; почто ѿлȣчȣешъ свештенике да неимеютъ ничто свештено намъ видети. Нь владико свети бога ради ȣмилосерди се и пошли намъ дрȣгое писаніе предъ ѡви свѣтли день и не ѿлȣчай насъ светих таинъ тако ти страшних страсти Христовихъ а морешъ и последъ извидети све тко е кривъ тко ли правь тако и покарай, твое е слово съ властію владико свети, ми безъ старіега неможемо бити ни живи ни м'р'тви, нити ми имемо съпротива слова къ старіемȣ, него насъ е смела беда и нȣжда и гладъ и тежки данци и неволе, и незнамо кȣда ходимо а камо ли да се что сетимо что е ѿ потребе и что би больше и чьстніе било. Нь прости владико свети бога ради и имена архіерейскаго ради, дигни съ насъ ѡвȣ сȣзȣ ȣ ове дни

за имѣ божіе, погибе народъ хтистіянски ꙋ ово доба, кои нити зна што е старіи ни что е клетва. Бога ради пошли по томъ человѣкꙋ писаніе благословено, а по вѣликꙋ дне морешъ каратъ кога е теби драго, старіи си и ꙋбіи и омилꙋй; того ради шалемо того человѣка къ святини ти да небꙋчи амо народъ безьꙋмни по чарши и по сокацихъ, како и више рекосмо ніе ꙋдобно, него мѣтанія ти пошли намъ писаніе ѿрешител'ное: — и святіе ти молитви съ нами грѣшними, аминъ." —

Примједба. Кога неби још тронуло овако понизно писмо, пуно љубави, искрености и побожности? Само је митрополит Атанасије камена срца и упорног јогунства. Пошто не може побити разлоге, разреши од коначног „отлученија" народ и кметове црквене; али ове последње само док проће воскресеније, пак одмах за тим да се обуку опет у ризу покајничку, јер треба да се одржи aукторитет деспота Атанасије! — Због тога му општина 1686. год. Априла 9. одговори доста и свјесно и оштро овако:

8. Аѳанасію пресвятомꙋ и преблаженномꙋ и преѡсвяштенномꙋ нашемꙋ господинꙋ и митрополитꙋ многа лѣта.

„Ми многогрѣшни синови церкве сараевскіе чьстнѣи ти рꙋцѣ и нозѣ лобизаемо. Посихъ вѣстпо бꙋди тебе владико святи како приде къ намъ твое ѿрешител'ное писаніе до васкрьсеніа христова, много ти лѣта владико святи. Паки по васкрьсенію да смо повини клѣтве пр'вои ми кроме народа, того ради владико святи ми есмо повини и богу и тебе понеже грѣшни есми. Нь за тако ѿлꙋченіе не веми почто. Что намъ пишешъ ꙋ пр'вомъ писанію и нарицаеши насъ санмицею (?) лукавою и прѣлюбодеивою еже хвалимо се ѡ отци сина же ѿвергше се владико святи, волянъ еси творити и глаголати еже хоштеши, нь намъ се мнитъ мiи покланяемъ се и отцꙋ и синꙋ и святомꙋ дꙋхꙋ. Паки знамо старіега сътворшаго ни и святаго патріарха, и святиню ти, и тво-

римо ти покореніе и часть колико смо вазможни до овогодѣта. А ѿ ового лѣта святиня ти не приде къ намъ понеже видиши и слишиши какавъ есть гладъ тежки и беда и тежки данци; кѹде да се денемо ѿ зел'ніе скрьби. А что намъ пишешъ за оного в'льхва да смо се за нимъ обратили ꙗкоже дрѣвни еврѣи о телце ꙗдѹштемъ травѹ; владико святи, міи вѣрѹемо тѣлцѹ небесномѹ и животворѣштемѹ ꙗкоже и више рехомъ, а ко се за нимъ (т. j. за врачаром) обратіо, съ нимъ и пагѹбѹ наследіо: а писали смо ти и ѹ пр'вомъ писанію како за в'льхва незнамо него смо скоро чѹли да доходи овогда по мѣстѹ овогда по селихъ, что да ми сьтворимо къдесмо ми слишали мало последъ и ти си слишао, а ѹ тебе царевъ емаръ и бератъ и патріархова сингеліа ти морешъ тражитъ а ми несміемо никомѹ ни речи реħъ окорне, а твое еѯархе ходиле сѹ по селихъ то сѹ они больше разѹмели, а ми што знамо што се где чини, и пишешъ намъ ѹ последнемъ писанію, тко ви рече церквѹ задрьжавати и правило прѣсецати и зато владико дивимо се такомѹ ѿвѣтѹ понеже пишешъ ѹ прьвомѹ писанію да смо ѿлѹчени ѿ церкве и закона ħа дворъ и кѹнешъ тко ħе намъ поповати или ѹ церкви или ѹ домовехъ любо кои законъ съвршитъ да естъ свезанъ въси вѣкъ и бѹдѹшти то естъ всемѹ народѹ кои се прибира къ церкви, а садъ пишешъ по своемѹ хотенію — ви чините и затворате церковъ; види владико, или ти затворашъ или ми, и пишешъ потаптавате в'сѹ чьсть архіереискѹю подъ ноге и ѹмалямо ти; волянъ еси глаголати еже хоштеши, нь міи знамо васъ за старіе како и есте, владико святи, а незнамо што смо ти ѹмалили, нека богъ види а и святиня ти зна што міи чинимо по своемѹ хотенію, а еже глаголеши за пророка Езекиля, добрѣ глаголеши владико святи, тіи стражъ и пастиръ домохъ вѣрнихъ и апостолскаго прѣстола намѣстникъ, а власть ти въ рѹцѣ, терай влька ѿ стада своего, міи ихъ непокривамо нити се за нихъ мо-

лимо нити ихъ ꙋ домъ примамо, а тко ихъ прима нека се и лѣчи и исповѣдꙋе и приде въ чꙋвство.

Того ради молимо се и мили се деемо святительствꙋ ти ѿвѣрзи тꙋю ꙗзвꙋ юже на насъ и ꙋмилосерди се и прости насъ и благослови бога ради, ми смо тебе по всє часи криви, али ти си покарао, тиже и помилꙋи и прѣзри чедомъ съгрѣшенія ихъ, а ꙗкоже ѡтецъ чедо любитъ, подаштъ намъ рꙋкꙋ помошти и прости ни бога ради. Пакы владико святи вѣсто ти бꙋди, наше свяштенике посланіе ѿ святинє ти Протопопа намъ е добаръ и ми за нєго несми достойни; нь попъ Ђꙋро некако на странꙋ држи и поноси по єзикꙋ и церковъ и клисаре, те кємо погинꙋтъ бoимо се и изгꙋбитъ ће и церковь и насъ, невеми что мꙋ бистъ ѿ скоро; того ради сказꙋемо ти, а большати въ ꙋмѣ царствꙋютъ, проче прости" и т. д.

9. Писмо патријарху српском Арсенију од године 1686. Октобра 4.

„Арсенію пресветеишемъ и преблаженеишемъ нашемꙋ господинꙋ и владицѣ, отцемъ отцꙋ и патріархꙋ срьбскомꙋ многа лѣта."

Ми многогрѣшни чедца и раби свіятительства ти иже събираемъ се къ храмꙋ св: архистратигъ въ мѣсте Сараеве много въ смѣрени мѣтаніе и челобитно поклоненіе творимо до лица земли чьстно мꙋ ти и богопросвѣштенномꙋ образꙋ и чьстнѣи ти рꙋцѣ и нозе лобизаемо са страхомъ ꙋмнѣ прикасаюште се недостоинни. По сихъ вѣсто бꙋди вамъ милостиви и преосвяштенни господине, како приде къ намъ посланикъ святитељства ти и прѣдаде намъ св: твое ꙋтѣшительное въ истинꙋ и пастироначал'ное солію св: дꙋха растворенное и поꙋчительное писаніе, о нем'же вѣльми благодарихомъ и вазрадовахом се, молеште се съ плачемъ въ сештедромꙋ богꙋ и владицѣ христꙋ да съхранитъ святительство ти въ мирѣ глꙋбоцѣ еже добрѣ ꙋпасти стадо свое

богомъ врученое ти ѩко же и свѣдетельствуютъ твоя богомъ преданна пастирскаа ученіа. Паки аште вапрашаеши богомъ початенна и просвяштеннаа главо, еже о нашемъ худомъ и прискрьбно житію въ ниніашнее врѣме последнее господъ богъ вѣстъ иже въ са вѣди, невѣми что и прежде сказати или въспомѣнути святительству ти, скрьби и бѣди и нужди лютіе иже бѣху досѣли катаднѣвно, ниніа же катачасовніе више день ѿ днѣви тежчаишіи, невѣми что сътворити или камо денути се ѿ зелніе бѣди или къ кому прибѣгнути токмо къ въ савидештому и прѣдивьнеи и прѣчистеи того матери образу плачуште да уштедритъ ни іакоже и учитъ насъ святительское твое писаніе. Нь вѣсто ть буди добри нашъ пастиру каковаго врѣмени доспѣли есми, въ истину несмеемъ ни къ церкви прити, въ неже трѣба есть нь творимъ врѣме вь негда възможно есть, и тако день ѿ днѣви прѣпроводимъ, дондеже промислитъ недрѣманное око пользна нама. Паки имами мисль церкве, некоего бѣса турчина и губи намъ честе на всако лѣто крозъ церкву измеће ивтире и зло и что да сътворимъ, богъ милостивъ а святи архистратигъ трьпи и неке, слишимъ же и по въсуду ниніашніа не удобъ сказаема врѣмена тежкаа, и тѣми утѣшаем'се, понеже нѣсть намъ самимъ нь по въселеннеи великимъ и малим нь что да речемъ, благодаримъ бога о вьсемъ, дльжни есми вьса находешта трьпѣти грѣхъ ради нашихъ на пользу а не ват'ште трьпѣти святими твоими и свіятителскими молитвами. И еште молимо се и мили се деемо чьстному ти блажен'ству да намъ пошьлешъ служба свіатому Арсенію срьбскому, по неже не имами у церкви а желимо имѣти, вамъ же вьзможно есть послати аште благоволите и аште повѣлите кому писати аште неимаа, готово нека упише на коло молитвьничко, понеже имами еште неке службе на мало коло да саставимо. И прости преосвяштенни господине ѕа досажденіе раби своихъ бога ради и не забуди насъ святими

ти поучительнимъ писаніемъ. И послахъ смо ти златицъ десетъ. Прими за святое ти благословеніе и прости насъ бога ради. Прочемъ прости пространству словъ" и т. д.

10. Писмо Аѳанасію митрополиту босанскомъ од године 1688. Маја 15.

После обичне титуле и увода: „Посих вѣсто буди тебѣ милостиви господине како приде къ намъ св: твое писаніе и вельми възрадовахом'се о вашемъ добромъ животе и здрави и свест'ни владичествати, и разумехомъ ваображена како паки пишешъ на попа Ђуру да попуе како и досадъ и да неће друга и помоштника. Зато намъ попъ Ђуро рече, како е стари заповѣдио послушакемо, и пита смо га по твоемъ писанію что му досаћую клисаре, него не могу стаѫти наивећъ ѿ кошпединкъ (?) сваки день хахлаишу ме (облете, узнемирују, досађују, поносе) не сміемъ никудъ поћъ по мѣсту куде ме тко зове, а ми већъ не знамо кои се то тужіо вашемъ святительству. Паки владико св: приде еште и друго писаніе твое на ову бабу Епраѯію (монахињу) и видимо како си се на ню уѫзвіо поради ове куће почто е дала церкви за живота; того ради владико св: прости бога ради, оваа баба за то ти ніе крива нитi е она знала када смо ми писали книгу владики Јову (овај је био некада поп и Ефимер сарајевске цркве, а доцније рашки владика), нити смо зато не питали, почто е она дала ову кућу подъ церковъ има петъ година и дала хуџете све и темесуће предъ људма да не има она илаке (учешћа). Паки ми нешто прегледајућь темесуће церковне што ѿшта наћо смо како стои и данасъ кућа на владики Јовану, а она неима илаке, того ради промисли смо последакъ у человѣка имаю дѣца последи него да непріѡну за кућу, чиме ћемо се ми бранити не бивши како е владика продаѡ почто е хуџетъ учиніо на себе, паки не дао аспри а ѡстао хуџетъ на нему, а чуо си исти давно, како е дала баба

церкви кꙋћꙋ, а и баба ті е казивала. А владико святи бога ради что є церковно фно є и твое (!) и ми смо твои и церковь твоя и церковно твое (!) а ево є кꙋћа сва чꙋрѧкъ (покварена) и капле, него мислимо лѣтосъ градитъ ако би богъ дао врѣме мирно, каде придетъ святиня ти да имашъ где прити и посѣдити како ꙋ своеи кели а твоя и єсть. За то намъ то прости светлѣиши господине, а да она и ніе дала, ми би смо се ꙋздали ꙋ святиню ти да би ти біѡ ходатаи да ово даде за живота, бивши кꙋћа покрай церкве да не посѣде зао человѣкъ и крчма, а знамо да би могао ти ꙋзети и по сьм'рти нє, али въ истинꙋ съ великимъ харчемъ кодъ саданєга тефтедара, того ради мнитъ намъ се ніе зла ꙋчинила что є за живота даала церкви, а промисли и ти чьстни господине, большати въ ꙋмѣ царствꙋютъ, него молимо се и мили се деемо святиня ти, пошали благословено писаніе и прости бога ради. И тамо поиде попъ ђꙋро и не каза намъ, и шалемо ти сафꙋна 4 оке прими за благословеніе. Прочемъ прости пространствꙋ" и т. д.

За овим сљедује и пето писмо истоме митрополиту од 1688. Јулија 4. у коме се жале што су хришћани по другим мјестима с те стране много мирнији него сарајевски са околином. Даље му јављају, да оно калуђерче неће више да стоји, и траже од митрополита да их једном смири с те стране, и туже се на попа Ђуру, који тек што је био 8 дана међу њима и одмах се вратио њему (митрополиту), и не да се њима јавио кад је пошао. —

11. Писмо патријарху Арсенију III. од године 1688. Септембра 20.

„Арсенію прѣсвятомꙋ и прѣблаженномъ и прѣосвяштенномъ господинꙋ и владицѣ, отцемъ отцꙋ и патріархꙋ срьбскомꙋ и прочимъ многа лѣта."

„Ми многогрѣшни и хꙋди паче въ сехъ живꙋштихъ на земли нарицаеми раби и чедца святительства народа хри-

стіянскаго людіе мѣста Сараева и околнихъ селъ въси кѹпно вѣлики же и мали иже сьбираем'се къ храмѹ св. Архистратигъ, смѣрено и ниско поклоненіе творимъ и плачевьно писаніе посилаемъ богопросвѣштенномѹ образѹ святаго ти зрака, разумев'ши бивьшѹю скрьбъ и озлобленіе святеи и велицеи церкви матери въсемъ церквамъ срьбскимъ; [1]) того ради имеемо не малѹ скрьбъ и пѣчаль срьдечнѹю; нь что да сьтворимъ, благодаримъ вьсештедраго владикѹ Христа о вьсемъ и молимъ его прилѣжно, да дарѹетъ святительствѹ ти многолѣтно правити прѣстѡлъ владичьствіа ти. Скрьби же озлобленіе вѣньци ожидаютъ нетлѣн'ни тамо святительствѹ ти. По сихъ вѣсто творимъ тебѣ прѣосвяштен'ни господине и о нашемъ хѹдѡмъ прискрьбномъ и печалѣномъ житію по въ се часи бѣди и неволе и тежци дан'ци и страхови са всехъ странъ единъ богъ вѣсть; нь и сію печаль возлагаемъ на бога, понѣже нѣстъ намъ самим нь да речемъ вьсеи вьселенней, и тѣми ѹтешаемь се; нь имеемо ми грѣшни особьнѹ скрьбъ и пѣчаль и плачь неѹтѣшими, понѣже страждемъ и плачемъ истлѣваеми гладемъ дѹшев'нимъ неимѹште просвяштеніа правил'наго ни свяштеникъ, поч'то кои бѣхѹ попови досадъ поидоше кь домомъ своимъ вьси, ми же посилахомъ и двaa писаніа и человѣке къ нашемъ светлѣишемъ митрополитѹ да пошле намъ свяштенике и не ѿписа намъ ни едног писаніа, нь и еште што намъ бѣше посла на пѹтъ калѹгере изъ Бане (манастира), и по ніе порѹчи да иде ѹ монастиръ и ѿиде, а ѡнъ непосла поповъ, и тако стои цер'ковь безъ правила и толики народъ христіански, ни ѹтрьне ни летѹргіе ни вечерне, кѹпно безъ васакого добра, и тако ѿ день дена младенци некрьштени да помирѹтъ, болешти же безъ причештеніа, новобрачьни же безъ венчаніа, трѣби да се вѣнчавaю на мехкеми (код кадије) почто неимаа церкви по три

[1]) По свој прилици ово се односи на оно кад су Турци опљенили патријаршију. Преписач.

дни хода окрестъ,[1]) невеми что сьтворити святи Стари, почто намъ овако сьтвори нашъ митрополитъ, може бити да смо мѹ ва ѹме нєпокорьни. Нь богъ вѣстъ светлѣиши господине, творимо мѹ часть и покореніе више не можемо да придетъ и святительство ти не би смо могли что више сьтворити, дочекѹемо га и милостиню даемо вь сако лѣто противѹ силе како тко може, да што сѹ мѹ криви сви люди и помѣстни и селяни те дрьжи насъ безъ свяштенникъ. Святи Стари бога ради, не прѣзри насъ погибаюштихъ безъзаконно, плачемо вьсевидештомѹ, паки къ святительствѹ ти да намъ пошлешъ свяштенике. И овіи што бѣхѹ попови тѫжахѹ се на тежакъ харачъ владичинъ, а владика говори, не беже попови ѿ харача него ѿ синовъ церковнихъ, почто мѹ ніе ѹгодно што поставлямо синове церковне да пазе, а то намъ е ѹправіо святопочивши патріархъ Маѯимъ, паки и святиня ти благословіо ѹ писанію, а можете вьпросити и светлѣишаго митрополита рашкаго, что досаждѹю синови церковни

[1]) Што је у Босни много више православног народа примило вјеру мухамеданску и римску, доста је принијело и то, што је Босна много оскуднија била са црквама и монастирима него Херцеговина. У Попову (у Херцеговини) нема села које нема своју цркву; а херцеговачки су монастири ови што ја знам: Житомишљић, Завала, Дужи (прије: Тврдош), Добрићево, Косијерево, Пива, Малинско, Морача, Блишкова (у развалинама), Соколац (у развалинама), Аранђел, Дубочица, Довоља, Добриловина, Троица, Милешево (поновљено), Чајничка црква подобна монастиру због чудотворне иконе и т. д. А у Босни (сарајевском округу) осим Високог (6 сахата) ђе је 1857. подигнута нова црква, нема друге ниђе ближе у 24 сахата (рачунајући Босну) осим Сарајева и Мостара (у Херцеговини) и у томе растојању ишли су хришћани —босански — у Сарајево а херцеговачки у Мостар. 1862 или треће озидана је лијепа и пространа црква у Коњицу крај Неретве на средини друма Босне и Херцеговине. У Варешу (9 сах: од Сараева (ђе су многи Римљани и Турци а наших само 17 кућа у вароши и 124 у селима нема цркве, него само „ћелија“ ђе се свршава јутрења и вечерња. Кад би Бог напутио каква родољубна, побожна и богата Србина, да начини ту цркву за 600 рубаља, оставио би вјечни спомен у побожном народу православно-варешком. Преписач.

поповомъ, ѡнъ то добрѣ зна, дрѹго ничто, ако тко даде ѹ неделю по аспрѹ церкви, и ѿ того одева се церковъ и крьпи и даю се џѹлѹси (ваљда глобе) и ифтире и хахламе сваке, а паки когда придетъ и нашъ митрополитъ и немѹ ніе въсѹе — подадѹ мѹ по неколико асприхъ ѹ захирѹ (јело, храну), али ѡнъ све єдино дрьжи или мѹ дали или не дали, мй ожидаемъ м'ча по вьсе дни и часи; онъ иже зритъ еже събрати злато, а незритъ стадо .Христово погибаемо, того ради посласмо того человѣка са сьборнимъ симъ плачев'нимъ нашимъ писаніемъ, и сія въ ображен'аа довлѣютъ бистроѹмію святине ти, паки и юште досаждѹемо и молим' се и мили се деемо блаженства ти преосвяштенни господине промисли о нами бога ради и неѡстави насъ тако, пошли свяштеннике кое ти знашъ и некако ѹтврьди да смо ѹ самирѣнію, и коего свяштенника тй пошлѣшъ, нека е оно старіи свяштенникъ, ако ли и два бѹдѹ, ѹтв'рди ѹ писанію твоемѹ, а за харачъ владичинъ ѹправим' како ти знашъ, а больша ти въ ѹме царствѹютъ. Бога ради и твое чьстніе дѹше ради ѹправи нами веђъ не можемо подносити поношеніа и ѹкорѣніа латинскаго како живѹемо безъ церкве, „почто не имеете поповъ, то ѹ некоемъ проклетію и ѿлѹченію єсте вй ѿ законнодавацъ вашихъ“; ми же что имамъ ѿвѣштати имъ тачію въздахнемъ съ плачемъ и безъ ѿвѣтни прѣбиваемо хѹдй и пѣчални раби твои. Святи Стари бога ради не ѡстави нась ѹ сє̂ врѣме, себо митрополитъ нашъ ѡстави насъ, ти же не прѣзри за имѣ божіе, боимо се, ако погибосмо безъ причештеніа святихъ таинъ, а сказакєти и тай саия (књигоноша) како намъ врѣме приде. Прочем прости пространство слѡвъ и ѹмноженіе речемъ. И святіети молитвами сь нами аминъ.“

Сад је на реду писмо патријарху Каллинику првоме Грку на столици српско-патријаршеској у Пеђи. И у самом писму већ нема оне искрености као према патријарху Арсенију, јер су дошли „туђи људи којима незнаду ђуди.“

Нови патријарх одмах се брине за свој приход преко подчињеног митрополита, што не видимо ни код Максима ни код Арсенија, јер је овима општина слала на један пут по „десетъ златица“, а за дочек трошила је преко 22.000 аспри, новоме пак спомиње за трајућу глад и околишењем гледа да му ошрази посјету. Али и нови патријарх знао је то надокнадити другим начином, као што је мало доцније уредио: да ходи „тепсија“ у цркви за патријаршију на неколико празника преко године: најпре 8, за тим 20, а најпосле 24, између којих и на празник св. Савве српског, што је јасан знак, да је и онда дан св. Савве био „празнујеми“, или као што у нас у Босни и Херцеговини веле: „запрештајеми“, т. ј. забрањујући радити. Ова 24 празника означена су у „записнику“ сарајевске цркве. —

Исписъ книга патріарха Каллиника 1696. Декемвріа 3.

„Вишняго промисломъ избранномȣ и апостолскаго прѣстола намѣстьникȣ пастарȣ же и ȣчителю и наставникȣ словѣстнихъ овацъ стада Христова, намъ же многогрѣшнихъ милостивомъ омилователю прѣосвяштеномъ господину и патріархȣ срьбскомȣ кирію кирію кирію Каллиникȣ, ѡ господи бозе радовати се чьстномȣ ти святительствȣ кȣпно ва ѡбоихъ, ѿ насъ многогрѣшнихъ чедъ твоихъ синовъ цѐркви сараевскіе са вьсемъ саборомъ христоименитихъ много вьсмѣрени мѣтаніе сатвараемъ блаженствȣ ти и чьстнѣи ти рȣцѣи нозе лобизаемъ, ȣ мнѣ прикасаюште се. По сихъ вѣсто бȣди тебе милостиви пастирȣ како разȣмѣхомъ ѿ писаніа митрополита нашего, како мȣ си писао да скаже людемъ за прихѡдъ святительства ти, и тако небив'ши овде Митрополита, ми грѣшни синови церковнй ȣстависмо нарѡдъ васъ предъ церквію и сказасмо за приходъ блаженства ти, и тако вьси единокȣпно рекоше мй би смо жележели да намъ приде святи Стаари, и да прйимо благосло-

веніе, али неможемо га дочекати како смо прѣжде (валда је још једном долазио, или се односи на пређашње патријархе?); поч'то е врѣме тешко и прискрьбно и захира скупа, боимо се да не примимо вь мѣсто благословенія, клетву. Паки уставлясмо народъ и други путъ да се договоримо како кемо дочекати старіега, и тако намъ ѿговорише: како смо рекли пр'ви путъ тако и садъ, него пошлите человѣка и пишите святому Старому о ва се и за ва се; того ради светлѣиши господине весто буди святительству ти, како видимо и слишимо ѿ народа, да некешъ ти скупитъ милостине колико ће ти битъ харча у путу и ѡвде, ако мотришъ прѣѡдиле ѿ Сараева, богъ вѣстъ святи Стаари неимашъ куде, до єднога Мостара, а диле никуде ніє пута. Того ради больша ти ва уме господ'ствуютъ, твори како тй знашъ, ми смо дльжни сказати что знамо и чуемо ѿ народа, а друго что можемо сьтворитъ ми неколшка человѣка; а што пишешъ да се человѣци нерасходе, ми кому да речемо неиди на путъ него чекай Стаарога. Того ради святи Стаари ового человѣка шалюмо къ святини ти и вѣсто ти творимо да послѣди неречешъ, почто ми неписасте да промислимъ что творитъ, — прочемъ святіе ти молитви съ нами недостойними, аминъ."

(Овом приликом бјеше осам сар: оштинара и 40 других „сьборнихъ" хришћана кад писаше патријарху Калинику). —

Општина Сарајевска имајући доста неприлика са митрополитима: Христифором и Атанасијем због свештеника, учини постојану уредбу при митрополиту Висариону: да се сваки дан има чинити служба у црк: сарајевској од 4 свештеника по чреди, које се и дан данас најточније испуњава. По свој прилици ту је уредбу установила због тога, да једном буде мирна и престане на свагда тако звано самовољно „задрьжаніе и ѿлученіе" од појединих митрополита или патријараха, те кад ред свакидашње службе пређе

у закон и обичај, не ће Митрополити узнемиривати народ са одлуком.

По томе, што су прије христијани од „страха“ турског једва смјели и у неђељу отворати цркву, а у ово доба имаду слободу и сваки дан, може се мислити, да је Калинипков ферман гласио нешто више слободе него прије, јер је он дошао право из Стамбола послат од падише. Било како му драго, општина је имала повода бојати се и даљи незгода непредвидими, с тим прије, што је у то доба сједио на патријаршеској столици грк, или, што је овога замијенио Атанасије бивши Митрополит босански, с којим су они имали доста неспоразумљена. Било једно или друго, еле год. 1696. Јулија 15. Митрополит Висарион даде општини ово писмо или својеручни устав у „записнику“ црквеном:

„Милостію божіею смѣрени Висаріонъ Митрополитъ Босни пишетъ понеже да се зна како божіемъ произволеніемъ сабориса смо са свѣштенници и са синови церкве сараевскіе, да сȣ церковна по —д҃— попа и праве церковно правилно по ȣставȣ и прѣданію святих отацъ и поютъ божаставнȣю Летȣргію по васе дни непременно, кроме великаго поста, и да биваетъ Летȣргіа са ȣтрьнею неразлȣчно, кроме недель и празнȣемихъ святихъ. И аште бȣдетъ свѣштенникъ иже семȣ повеленію непокараетʼсе, такови да небȣдетъ слȣжитель семȣ храмȣ святихъ архистратигъ иже ва Сараеве, тако да е ва разȣме ва семъ.“ —

Овај је устав потврдио са печатом горње титуле. — Доцнији грчки Архијереи уведоше обичај свршавати службу и недељну и празничну заједно са јутрењом, што је доста за народ теретно толико стајати. Ја мислим из узрока тога заведоше, да прије попију кафу и чибук запале или наргилу, јер грчки Архијереи у турској готово сви то упражњавају. А неможе им ни бити другчије, имајући посла са капиом и великашима турским ђе је кафа мрка (и горка) и чибук прва почаст. —

Сад су на реду писма патријарху Мојсеју од године 1713. Октомбра 4. до 1722. У овим писмима врло је значајно то, што је речени патријарх Мојсеј одлучио био од свештенодјејства митрополита босанског Мојсеја, који је дуго времена био љубимац и придворник патријархов; доцније га поставио митрополитом босанским, (макар да га је најпре одредио Калиник) а после мислим премјестио га на Епархију Биоградску. Јасније ће се све вићети из сљедујућих писама.

12. Лѣто 1713. Октомвріа 4.

„Мойсею блаженнеишемъ и словестнѣйшемъ господинꙋ и патріархꙋ срьбскомꙋ многа лѣта.“

„Вѣсто бꙋди вамъ блаженнѣйши господине како примисмо ѿ васъ свіатительское вьше писаніе и разꙋмѣхомъ въ ображенная како сказꙋете намъ за объвадовѣвшꙋю митрополію белградскꙋю и неимее кого поставити на ню въ мѣсто прежде бившаго митрополита него обнажꙋете насъ хꙋдихъ ѿ нашего митрополита и ми да останемо въ дови, тако, невѣми кое ради вйни, да бꙋдѣмо ꙋкорни и постиждѣни ѿ всѣхъ странъ нашего езика срьбословеньскаго да насъ оставитъ митрополитъ нашъ. А мй да просймо дрꙋгаго незнаемаго. Єто имая ово трѣтіе лѣто како слꙋжи нашъ митрополитъ святомꙋ прѣстолу срьбьскаго Патріархшьства, а мй стоимо безъ пастира ожидꙋюштѣ когда прйдетъ посѣтити насъ, и нинія прйдѣ и принесе намъ ѿ васъ по истинѣ пла’чꙋ достоиное писаніѐ да оставитъ насъ, невѣми кое ради вини непокоренія нашего, іакоже и вишѣ рѣхѡмъ, того ради къ комꙋ да пожалимсѣ или къ комꙋ да плачемъ тькмо къ прѣвисокомꙋ величьствію ти къ блаженнѣйшемꙋ нашемꙋ господинꙋ, мій хꙋдй ового укоренія и ꙋничиженія неможемо прѣтрьпѣти ни оставити никогда безь великіе нꙋжди и бѣди обштіе почто намъ непишешъ винꙋ кою иметѣ на насъ, него тако паћо смо сьборнѣ, да остави вла-

дика Мойсей босну и да прийми бельградъ, и да пошлете на босну коего другаго. Свитѣйши и блаженнѣйши господине почто непоставліаете кого другаго на епархію обьвадовевшую него хоштѣте обрученную обьвьдовити а другую обручити. Того ради блаженѣиши господине и пастиру нашъ, мй того обикнути неможемо никако, а вй творитѣ како знатѣ како ће бити мирно и добро, а ового въшего писаніа нити смо прочьтили къ сабору нити смеемо прочьтити, понѣже бити ће мльва у народу и може бити и горшѣ него сѣ боимо да нѣбудѣ, и сказа намъ нашъ Митрополитъ ѿ усть, да ке ваше блажен'ство бити на ову страну посѣтитель своихъ ов'цъ, и тому смо сѣ обьвеселили и желимо да прйдетъ блаженство ви правди ради да видимо. Прочемъ прости пространство словъ и св: молитви съ нами, аминь. Многогрѣшни синовѣ цер'кви Сараевскіе."

13. Лѣто 1715. (афеі). Септемвріа 26.

Мѡйсею прѣблаженнѣйшему и словестнѣйшему нашему господину и патріарху србскому и бльгарѡмъ. —

„Ми многогрѣ'шни и непотрѣбни раби и чеда свіатител'ства ти синове церкви сараев'скіе, много въ смѣрене поклоненіе творимо, цѣлуюште твое свіатител'скіе руцѣ и нозѣ, умне прикасаюште се. Посихь вѣсто творимо блажен'ству ти, како прими смо въшѣ свіатител'ское писаніе, писано месеца іѧ — ке, а приде къ намъ сек: — г — незнамо вину закаснѣніа, а болшѣ би бйло да будѣ іеште закаснѣло и вишѣ, понеже нѣсмо до нинія ни единого овакого писаніа причекали ни ѿ единаго патріарха, и егда въспріехѡмъ сіе пи'саніе вѣльми възрадова'хом'се, оба'че егда прочатихомъ, вѣлми оскрьбѣх'мо, видѣвшь овол'икое въше на насъ лютое немилоср'діе и гневъ, въ мѣсто ѿчьскаго благоутробіа, зрѣште мй своего учитѣлнаго пастира подъ задрьжаніемь осуждѣнпихь, кое ніе бйло овому мѣсту никогда, ни ѿединаго патріарха, того ради невѣми кою

вйнѹ єстѣ обрѣли блаженнѣишй господине, нь нашемъ Митрополитѹ. Пйшете како єсть непокорънъ въшемъ архипастир'ствѹ, бѹди въше слóво въсако истино, въшего свіатител'ства, обаче таи человѣкъ, коіе вамъ тѣ речи принеѡ, нека искѹси свои умѣ ѿ своих' ѹсть, а ѿ нашего Митрополита неќе се наћь такови посалъ непокорьства, нитіе до нинія находильсѣ ѿ нашихъ владикъ, ни паки да є остала когда миріа неплаћена, или что дрѹго на нихь, а ѹздамо се да неће ни ѿ сѣле, а ево єште ніе минѹло ни єдно лѣто како е пришао къ намъ, а то є вашъ чиракь (лубимац) и рѹксадъ и непрѣзрѣсте него посластѣ нь него задр'жаніє лютоє обаче блаженнѣйши господине, до нинія при мимошьдшихъ патріарсехь ѿ нашего мѣста, и попъ мирскй біоє почьтенъ колико дрѹги владика а нинія ѹничижени бисмо при васъ, ми кѹпно и съ нашимъ Митрополитѡмъ, того ради имѣи'те насъ проштѣнихъ, винѹ необрѣтше сіа намъ показастѣ. Зато дльжни єсми и лютѣйшихь дочекать, понеже ми досада и свой животъ бисмо могли дати по за ради васъ, и святіє великіє церкви, и толико єсми въшемѹ блаженствѹ радили, паче инемъ мимошъдшимъ патріархѡмъ слѹжити. И єсмосє надѣіали, да и кою винѹ сътворимо, да бисте намъ ви показали двѣри милоср'діа. Обаче ѿ сего горше є немилоср'діе ни когда нѣсмо слишали, како на насъ, безь испитаніа сѹдъ задрьжаніа изне се, и толико наше мѣсто, гор'ше ѿ въсехь мѣсть, или да речемъ ѿ въ сехь селъ, єже пишете да несмо вашимъ посланникомь чьсть достоинѹю показали, а несмо ни писма ѿ васъ имѣли никакова по нима нирадъ шта, а владика біѡ пошао г. паши, а било нимъ є ѹ владикиной кѥлй доста ꙗсти и пити, а мй ѹ оно врѣме нѣсмо смѣли ни ѹ церквѹ доћь, ни паки своихъ дѹћѡнаа ѿворити ѿ тежка ѹлѹма, а камо ли къ нима приходити, а истино да речемъ, како є ѡнъ овдѣ чиніѡ, могли би смо и глобѹ платити поради нихъ чиновнога пѹта, и мало питіа, и несмо знали да вй ѹ нихь дрьжитѣ ве-

лику чьсть, тако да ми свй и наша чьсть и наше покор'ство би смо ни за што при ваша хизмѣћара, толико ли неиспита насъ и наше непокорьство тѣ оволикй фiалъ (?) и зліа гнѣва на насъ, и еште пишете, да ми съ нашимъ митрополитѡмъ ıадемо и пiемо, то ıесть истина, понıеже старѣйши намъ ıесть, по твоему писанiю, како пишете да бѹдѣмо покор'ни своему Митрополиту, паки садъ пишете, да му ни руку нецѣлуемо, досадь могао сѣ народъ устрашити, да га владика покаара, а ѿсадъ веће нека владика немѣшасѣ ни ушто, него нѣка о сѣби вънимаа, понıеже нѣимаа власти како иний архiереи у своей епархй, а ваше блажен'ство болшѣ знаа, да ова книга ніе за овй шехеръ ни за кою касабу, оба'че видимо да насъ горшѣ дрьжитѣ него и се'ло кое; уздали смо се у васъ, да который человѣкъ ѿ насъ и кривицу сътворит', и вй узнавши да неби стѣ тако въ скорѣ послали задрьжанiе, него да удрьжитѣ гнѣвъ и укротйтѣ ıаростость, а таковаго человѣка, поучитѣлнимъ словомъ архипастир'скаго наказанiа наставили нь покаанiе, аште ли сѣ неби покорилъ въшемъ наказанiю, ми бисмо възвѣстили въшемъ блажен'ству таковаго человѣка писанiемъ нашимъ, уздаюћи се у вашу рѣчь, ѿ васъ намъ реченнѹю, да некете вй у нашѣ мѣсто никогда задр'жанаго писанiа послати, доколѣ небисмо ми синови церковни съборнѣ въсписали и съ нашимъ Митрополитомъ възвѣстили вамь человѣка, обаче нинiа видимо, да насъ имеете свое когда къ намъ прйдѣте, а по другихъ мѣстехъ, насъ ни вѣч'тоже дрьжйтѣ, тражили смо у нашей книгохранил'ници въса писс'ма прьвихъ святопочившихъ патрiарховъ нашихъ и необрѣтосмо ниединаго писанiа задрьжаннаго ни на проста человѣка, а на архiереа нѣсмо ни слишали, него смо се уздали да мй и.съгрѣшимо что, да неби насъ ѿлучiо патрiархъ, любви ради Митрополита. И пишете намъ што смо име поминали владики Мелентiа, ви намъ писасте писанiе нь саборъ, да знате како

вамъ посла смо митрополита и пастира, и ми онꙋ книгꙋ прочатисмо пред народом' и почесмо га поминати ѿ оного дневи, и вам' ѿписасмо ꙋ Бел'градъ — и ви намъ ѿписасте писаніе лѣпо. А садъ на насъ злобою памѣтозлобьствꙋете, и той намъ ꙋзрокъ пред' очи ставлꙗтѣ. Еште намъ пйшете да ѿемлемо ѿ святіе церкви, да когда видѣсте тако дѣло ꙋ насъ, почто неистѣза насъ прошъдьшее лѣто, него насъ нинꙗ ꙋкарашъ, того ради блажен'нѣиши господине наш, прости насъ, и постави себѣ вѣрнѣишее епитропе кои ће вам' болшѣ и вѣрно тепсію дрьжати, а неѿимати ѿ свꙗтые церкви. А ѿ насъ ѿ прѣждѣ дрьжавших, испитꙋи ако что имаа при насъ ꙋзми и истѣжи, и по истѣзаний пред въсеми архіереи изнѣси правилсꙋд на насъ. Обаче досадъ несмо такови били, како насъ творитѣ, да ѿимамо ѿ святые церкви, ако смо ꙋ томꙋ дѣлꙋ нека нам' бꙋдѣ ѿмас'титѣль святы Ар'сеніе срб'ский.

Еште намь пишешь да кꙗмо и горшаа сихь наследити аште прѣбꙋдѣмо въ том' непокорьствѣ, а мй неимаамо непокорѣніꙗ ниединаго противꙋ вьмъ, пакй коꙗ горша или вѣштшаа клетва да бꙋдет', нѣс'тъ бйла ни на ономъ человѣкꙋ кої е похꙋліѡ нь Христа сина божіа. Каковꙋ стѣ ви послати нь архіереꙗ своего. Еште блаженнѣиши господине примили смо ваше писаніе, писанно каде сте били ꙋ ꙋжицꙋ иꙋн. ке (25) и разꙋмѣхѡмь што намъ пишете поради Живка Валꙗевц, кои се е жаліѡ свꙗтительствꙋ ти да смо мꙋ мй амо ꙋставили неке нꙗгове стваари, то е ѡнь лагаѡ како добаръ человѣкь а не казꙋе истини; нꙗговѣ стваари што мꙋ сꙋ биле ніесꙋ ꙋ наших рꙋкꙋхь него ꙋ дрꙋгихь и дошли мꙋ сꙋ ꙋ рꙋке тако смо разꙋмѣли. А за ради онога что е рекао дати овдѣ, ми нѣсмо порꙋчивали да ѡнь доће и нами да обѣштае што дати, него онь доходіѡ и два и три пꙋта молећи се да мꙋ поможемо како би ꙋзео оно што мꙋ е брать опорꙋчіѡ, и тако оно би што ꙋзеѡ онамо да даде ꙋ нашꙋ цер'квꙋ десѣтꙋ ас'прꙋ или ѿ мала или ѿ ве-

лика, и дадѣ намъ свои темѣсѹћь и добре емце како ће намь дати лѣпо колико западне, и мй ѹчинисмо писмо, и подписасмо сѣ толики человѣци, кое рѹке познаю они человѣци места менатъ, и они человѣци вѣровашѣ нашимъ рѹкамъ и дали сѹ мѹ и вишѣ него мѹ е ѹписано ѹ тестаментѹ, а да ніе поніо оно писмо подписаано неби ѹзеѡ ніедне аспре. Зато мй иштемо оно, што е намъ даѡ свои темѣсѹћь, или да даде онь или негови емци, а што намъ пише выше блажен'ство да имаа еште мѣста за давати. зато мй нємѹ небранимо, нека дае где е потрѣба да даде а имаа ѡдьшта и даватъ, а ѡнь е богиħа ѿдовѹде и повѣѡ себѣ ради, и с нима се погаħѡо како ће діелити што ѹзмѹ, а мй зато незнамо ништа, и разѹмели смо да имаа ѹ ономѹ тестамен'тѹ милостинѫ по свѣмъ монастирех срьбскихь и святогор'скихь, али то они нѣсѹ даали Живанѹ, него нека иште сваки свое што имаа, послѣди видѣсмо овдѣ ѹ нихь выше писаніе писано е како есть истина, нь оно писапіе выше дошло е доцнѣ, они сѹ били преће пошли амо из Млетакаа, а что е Живко вамъ льживо сказиваѡ да е хотіѡ за вами доть къ вамъ а недао мѹ Богиħь и Михо, то е ѡнъ лагао вамъ, али и зато мй незнамо что ли е како ли е — и тако вишѣ писанная вьса оставльмѣ молимо се блажен'ствѹ ти о насъ грѣшнихь, да ѹтолиши гнѣвъ и ѫрость, и намъ проштѣніе да дарѹеши кѹпно съ нашимъ митрополитомъ, и что имеемо амо писаніе да кои любо человѣци бѹдѹ имѣти по мѣждѹ себѣ кое прерѣканіе да неидѹ нь ино мѣсто него предъ синове цер'ков'не да ихь погодѣ, зато блажен'нѣйши господине, неможе садъ оно поднѣсти, почто бисмо изгѹбили и себѣ и церковъ, него ако би вамъ на кога ѿ насъ писаніе дошло да га покарате како ви знатѣ, а ми ни ѹшто немѣшати се кромѣ церковнѣ работѣ, и вѣсто ви бѹди како нес'мо чьтили нь сьборѹ овѹ саданю вышѹ книгѹ, боеħи сѣ кое камо ли ѿ народа, кое би могло бить, и неби ни вамъ било мйло. Зато насъ прости блаженнѣйши господине и възвесели насъ тво-

имъ благословен'нимъ писаніемъ. Проче прости пространство словъ и умноженіе рѣчи, и святіе ти молитви съ нами, аминъ.

И многосмѣрено мѣтаніе чьстнѣишемъ господину архідіакону Арсенію, (Јовановићу четвртом патријарху доцнијем. Преп.).

Писа се сіе лѣто ,афеї — Сект. кs (26).

14. Лѣто 1717. Іуліа 15.

— — — — — — — — —

Прѣосвюштѣнніе ти руцѣ и нозе лобизаемо умне прикасаюште се. По сихь блаженѣйшй господине мимошьдшее дни писахωмъ листь свютительству ти поради юзви юже имееши на насъ сйновѣ церковнѣ, и не удостоихωмсѣ ѿ вьшего блажен'ства ѿгово'ра пріети, юко да узнамо вйну юзви, нь толико мало и много разумесмо ѿ устъ хаџй раю, како стѣ му заповѣдали, да намъ скаже да хоћетѣ учинити подзадрьжаніе насъ коисмо синови церкви, а наивештьшѣ на хаџи Лаза и Јωанна Арнаутовићю, да віе некто прині ω рѣчь, да су бесѣдили неподбнѣ рѣчи за вышимъ свютительствомъ, за кое мй амо тражисмо, и са заклинаніемъ и немого смо наћь оніе рѣчй что намъ показуе хаџи Раіω, а тко е то приніω или писао свютительству ти лажь, бити ће му чрьнъ образъ и пред богомъ и пред людми, а то се некю наћь помежду насъ таковь человѣкъ кої е непокрънъ въшемъ блаженству, или да е какову рѣчь неудобну о васъ бесѣдіω, и говорили сте хаџи Раю, да смо васъ еште овде уюзвили и по с'рдцу удрили, тому нѣсмо вѣровали, ту злобу неке дрьжати святи Стари, онъ е намь послѣди дошьствіа послаω толико книгъ благословенних, а ми само га дочекали како смо били кадрь, како своего старіега, а ако смо сьгрѣшили што смо рекли, у нашемъ гробію ніе се нашаω человѣкъ неразьстворенъ до нинніа, и садъ тако говоримо, и ніе се нашло за святопочившихъ патріарховь, ако е ова речъ зла, за то прости насъ. Еда

богъ недаде ни ѿ нина да се то наће и за врѣмена свѧтительства ти, а што стѣ говорили хаџи Раю поради попа богића како мꙋ нѣсмо д'али кꙋћю, и то вамъ ніе право сказато, ми смо га нꙋдили да ꙋзмѣ, и нега и дрꙋге попове, нь они нехтьше, а мй нѣсмо могли церковна поклонити ни єдиномꙋ, а да е искаѡ и на вѣрꙋ богићь да ли би смо мꙋ, а вистѣ говорили ако не би платіѡ Богићь платіѡ бихь ѡ или владика, али за то не имамо писаніа ѿ васъ ни ѿ владике, а што несмо дали попꙋ Богићю аспри за робіе што є кꙋпіѡ, каде ніе имао аспри, чемꙋ є кꙋповао (!) а наша е цер'ковь што смо могли ѿкꙋпити ѿкꙋповали смо много робіа, а слишалистѣ и въше свіатительство. Паки намь сказа хаџи Раіѡ како стѣ мꙋ говорили поради кꙋтіе святіє великіе церкве (патријаршије пећске), да е поставимо ꙋ место неподобно, то єсть ꙋ не . . . ть. За то намъ бисть велика скрьбъ и сѣтованіе, и не намъ самимь, нь въсѣмъ слишавшимъ ѿ народа, ми овꙋ кꙋтію недьржимо да добіемо что себѣ, нь да ꙋчинимо кою помошть и ꙋкрашеніе великои церкви патріарши. А зашто кемо е метати на онако мѣсто како ви говоритѣ, некемо ꙋ н . . . . ть. Зато нѣемосѣ надали токовимъ рѣчма ѿ въшего блаженства, и почто ради коє е зло имѣла до садъ велика церковь, ѿ наше стране, те на насъ толики гнѣвъ проливаєєте, дошло е врѣме, да изиеишймъ злотворѡмъ благословеніе подасте, а ви и своє именꙋеміе хоштѣте проклѣтію прѣдати, не ꙋведевши истина ли єсть или льжа, приносимаа вамъ на нась, о томъ въсевидештее око да промотритъ о насъ, ми смо сѣ трꙋдили за овꙋ кꙋтію за помошть и ꙋкрашеніе святей и велицеи церкви, и посилали смо до садъ како се види кое фелонъ кое стихаръ, и петрахиль и завѣсе и дарке, имамо у тефтерꙋ за хилꙗдꙋ гроша, а ви говорите, нека кꙋтію метнꙋ ꙋ н . . . . ть. Зато намъ єсть жаѡ и печаль досьмрьти, не знамо зашто съ нами хоштѣте да ꙋ ѧзвꙋ ꙋлѣзете, досади ѿ овога малаго нашего

народа нитi е била штѣта ни великой церкви ни коимъ владикамъ, а ѿ коихъ имеетѣ штѣтꙋ они имею благословенiе ѿ васъ, а насъ хоштѣте клѣти то дѣло да види праведнй сꙋдiа синъ божiй, а почто насъ поноситѣ по свѣтꙋ и порꙋчꙋете по людехь те намъ неваобразйтѣ вѣшꙋ мзвꙋ. Ми хꙋди надамосѣ ѿ васъ причекати писанiа посѣтитѣльнаго да насъ нꙋчитѣ како ћемо трьпѣти приходѣштаа, а мй ꙋ ово врѣме тежкое несмiемо изити изъ домовь своихь и прити кь церкви или кꙋпити потрѣбнаа, него ꙋ рѣдко и съ страхомь, ви же прѣтите намъ клѣтвою, неразꙋмѣвши како е и что е што стѣ чꙋли истинали есть или нiе. —

Прочее что да речемъ, много глаголахѡмъ предь свѣтозарнимъ ти лицемъ, обаче глаголемъ ѿ болѣзни срдца, нь прости ни бога ради, нiе врѣмена, свакога бесѣде примать ни тражити, нь да покрiетъ насъ прѣмилостиви владика Христосъ ѿ гнѥва господ'ствꙋюштихь над' нами, и молимсѣ блаженствꙋ ти ꙋтоли гнѥвъ и пошли намъ вѣшѣ ꙋтѣшителное писанiе и прости насъ, и свѥтыiе ти и свiатительскiе молитви съ нами.

Многогрѣшни раби и чеда ваша, Синове церкви сараева.

15. Р'иѳми' или пѣсни по'хва'лнiе съборꙋ церквѣ сараевскiе, и и'хже кранѣгранѣсiе — Вся слава дштере цареви ѡдꙋшевленнiе церкви сараевскiе внꙋтрюдꙋ есть. —

В. Въ троици боже святiи
Молитвенiи и препѣтiи
с. Слава тебѣ в'зда бꙋди
К' спасенiю вѣрнiйхъ людiи
а. Iако по твоей святой воли
Христiани есꙋ в'зда болiй
с. Слава твоя въ вих сѥетъ
И въ родъ и родъ прѣбиваетъ
л. Любѣтъ тебе Бога творца
Ѿ всѣго права вѣрна сердца
а. А найпаче Словень Срьбли
Кой сꙋ нинѣ ѧко робли

в. Въ агаренской тамной власти
Безъ могѫтьства и ꙗкости
а. Али дрьжет' вѣрѫ христіанскѫ
Ненавидетъ же поганскѫ
д. Да наипаче сьборъ славни
И въ христіанехь избранни
щ. Що се зовѫтъ сараєвскій
Въ нѣмъ же храмъ єсть Архаггелскій
є. Єгоже слѫжба и правило
Въ воню Богѫ ꙗко кадило
р. Разликѫеть бо ѫре'дбами
Іако даница междѫ ѕвѣздами —
є. Єсть бо ѫредъ єго дивни
Єдинствомъ в'зда мирній
ц. Церковь свою присно кра'сѣ'тъ
И въ в'сѣ дни слѫжбѫ гласѣтъ
а. Архіереꙗ бо себѣ имѫтъ
Съ нимъ же христіански живѫтъ
р. Разѫмнѣ се съ нимъ владѣють
И въ вѣ'ре неслабѣють
є. Єште имъ сѫтъ такови чини
ВІ (12) имѫтъ церковніе сини (12 чланова)
в. Въ дѣлехь церковнихь вѣдателꙗ
Гроба же господніа поклонителіе
и. Иже ѫставь ц'ркве хранеть
И ѿ саблазновь съборь бранѣть
ѡ. Ѡбштѫ ползѫ всѣмъ желають
И разѫмно о всѣмъ творетъ
д. Да єгда сѣдѫтъ вси съборнѣ
Сь архіереомъ своимъ сложнѣ
ѫ. Ѫведети єсть велѣ славно
Како сѣдетъ крѫгомъ ставно
ш. Шѫмь или въпльтѫ неслишимъ (полету)
Н' разговоръ и свѣтъ ѫтиша'нъ
є. Єсть видѣти тѫ боліарѣ
Дьлготою жизни старе
в. Въ чьстно лѣтной сѣдини
Цвѣтаюштеє ꙗко кри'ни'
л. Лѣпотними же пѣрсонами
И благими природами
є. Єдни съ дрѫгимъ држетсѣ
И въ вѣнъцъ церкви плѣтѫтсѣ
н. Н' и породъ ихь изрѣдній
Ничимъ же єсть поврѣдній
н. Ново ц'вѫтъ ꙗко финики
Въ съборной ихъ избраній

н. И ꙗко кедри ѹмножени
И въ церкви насаждѣнниѝ
є. Єгда бо церковно придѣтъ врѣме
Въ сакъ повр'жетъ свое дѣло
ц. Церкви тѣкѹтъ ꙗко єленни
Стрѹе водніе в'жделѣни
є. Єдинъ дрѹгаго предвармєтъ
Любовь церкви показѹєтъ
р. Рѹце имѹтъ податливѣ
И обичае милостивѣ
к. Кѹплю творѣтъ небеснѹю
С' правдою же кѹплю зем'нѹю
в. Въ в'сѣхъ мѹдрѣ строєтсѣ
И Бога присно боєтсѣ
и. И таковихь ради обичаихъ
И въ єдинствѣ ихъ исправленіи
с. Славно име себѣ имѹтъ
И в' многихь мѣстехь слишѹтсе
а. Аврамскою вѣрою — —
И странолюбіа мѣ'рою — —
р. Решти же в'сакомѹ достоитъ
И присно сіе давъ спаєтъ (?). —
а. Архистратиже Михаиле
И в'сѣславни Гавриле
є. Єгда Троици предстоите
И трисвятѹю пѣснь поєтѣ
в. Вашѹ церковь незабѹдите
Н' о неиже молитє
с. Съ хранитею неврѣдимѹ
И въ вѣре незиблемѹ
к. Крила ваша да оградетъ ю
И ѿ враговъ да обранѣтъ ю
и. Иже име ваше славитъ
Да се ѿ враговъ непосрамитъ
є. Єсѹ бо сіа ваша дѣла
Низложеніе мѹчитѣліа
в. Ваша бо сила сатанѹ біетъ
И подъ ногами въсѣгда перѣтъ
н. Нетр'питбо вашеи крѣпости
Н' кріетсѣ въ пропасти
ѹ. Ѹ подземнаго тамна ада
И дѣже емѹ нѣстъ ѿрада
т. Того рѹкѹх насъ избавитѣ
И въ мирѣ съхранитѣ
р. Рабски к' вамъ прибѣгаємъ
И надеждѹ в'злагаємъ

ю. Юже всѣтлость имеете
То є и насъ сподобитѣ
д. Да съ вами купно ликуемъ
И въ троици Бога поемъ
у. Ꙋ егоже єсть намъ сладость
И безконечная радость
є. Єе же получити буди всѣмъ
О христѣ Исусѣ господѣ нашемъ
с. Снимъ же отцу и духу слава,
Чьсть и поклонъ и држава
т. Таковихъ ради его добродѣтели
И нниіа и въ вѣки вѣковъ аминъ. — —

Сіе Рифми послани на'мъ бише — ѿ Висаріѡна даскала патріарха срьбскаго киръ Мойсея. — Лѣто ѿ рождества Христова ҂аѱкв (1722). —

16. Летописац.

„1682 маіа месеца 26 ва петакъ по спасову дне први данъ да се зна како доћоше селяни (сељаци) што су ѡко Сараева, доћоше у мьесто у мехћему и затворише чаршію и ударише на мехћему и убише Муллу и Наипа и разсуше мехћему и поягмише све што ту наћоше и разбише у мьесту д. куће музиниске. И то лето приде тефтишъ за Муллу ѿ цара капичи френкъ Асан-ага и узе ѿ Сараева глобу си. (250) кеса аспри и себи кє. кеса и муллинои ћеци лє. и своимъ млаћим к. и по, и то у свакои кеси по ф. арсланіа а по деведесетъ хиляда аспри, и погуби селяна дї. и посла у Цариградъ к. селяна. И то лето доће паша босански Айдаръ паша и узе кеса л. (30) ѿ Сараева, и у то даде махала латинска лк. кесе и аци Гавро даде 2 и по у лобу исту, тако да се зна.“

„1686. Сіе лѣто вазеше Немци Будимъ ѿ Турака.“

„1690. Бисть гладъ тешчаиши пшенице мера по аспри ҂фї — хиляда то е ѡка р. аспри, вина ѡка м, ракіе ѡка рм, граха ѡка рн, лука ѡка рл, меса ѡка рн, сира ѡка рѯ, ябука ѡка рн, меда ѡка с, масла юнга х, пиринча ѡка рн, лоя рн, и то лето ядоше человѣци месо

пасье и човечаское и конско и многа нечиста, тако нека се знаде.“

„1698. Вистъ миръ са Немци и са ҁ. крали и царемъ тѹрскимъ на Карловцѹ.“

„1710. Како поће Тѹрчинъ на Москова и то лето пленише Тѹрци Црнѹ Горѹ Ахметъ паша Шапчаліа и до лета два паки пленише Тѹрци Црнѹ Горѹ и до лета три паки пленише Црнѹ Горѹ Ћѹприлићь Осман паша и Ахметъ паша Шапчаліа и много зло сатворише христіаномъ.“

„1714. Пленише Тѹрци Цетинѹ и врликѹ на одери (?) и многе дѹше христіанске поробише и изсекоше. Тогда и то лето ѹзеше на верѹ ѹ Мории кд (24) кадилѹка земле и многе градове и Анадоліѹ градъ велики и многе дѹше поклаше и поробише христіане и велика зла сатворише проклети агарани.“

17. Белешке о дугу српске патријаршије.

(У Записнику црквеном): „1759. Авгѹста 3. знати се што се харчи и дае коме: прво да смо патријарха Ћирила Недељкѹ ѹ замъ патріархѹ съ нѣговомъ књигомъ гроша 200 и Недељкѹ за харчъ гроша петъ. Исте године баталисмо да неѹзимаю кѹлѹкчіе свадбарине и похарчисмо гроша 70.“ —

„На ведомость преставлямо васакомѹ чинѹ и возрастѹ комѹ би пристоино било видети ово наше писмо како ми ниже подписани по ради општаго старинскако дл’га патріархіе ср’бскіе Пеки ѹ Цариградѹ бившаго должно Прото Ѱалтѹ святѣишіе константинополскіе цркве киръ Панаіотѹ: того ради за одлжити, узе смо ѹ божи замъ одъ господаровъ поштени синова св: цркве сараевскіе хажи Трипка Јовановића и хажи Дамјана Арнаѹтовића и киръ Петра Јовановића потпѹно гроша 1700 или петъ стотина дуката. Того ради ва дахомъ имъ господарствіамъ сіе наше писмо болшаго ради веростіа и томѹ рокъ стави смо за годинѹ

данах да имъ имамо вратити и лепо вазблагодарити.[1]) Се же бистъ здостоверни еици и свидетели. Сектембра 9. Лѣта 1729. дато ȣ Сараевȣ.

Азъ патрiјархъ српски Арсенiе (М. П.)
Мелетiе бо̆сански више писатомъ еиацъ (М. П.)
Авксентiе херцеговачки више писатом еиацъ (М. П.)

18. Устав сарајевске цркве кога је прописао 13. Марта 1734. год. патријарх српски Арсеније IV.

„Понеже обичай староврѣменiй есть, прежде нась бившихь вь блаженiе памѣти усапшихь патрiарховь срьбославенскихь, у неколико лѣтъ изити и проходити свою Богомь вър ȣченнȣю Пастьвȣ словесних ь овьць Христови вьсточнаго православiахь. Сице и мѣрности нашей по вьзвьденiи на свѧтѣйши прѣстоль србославенскаго патрiаршест'ва иже в'торицею прiидохомь въ предѣли босан'с'кiе вь Богомь хранимое трьжиштное мѣсто Сараево, г'де насъ·са уср'дiемь и любовiю примили добрород'ни синови святiе цр'к'вы сараев'скiе са васемь народомь православ'нимъ ѡ чемь попрѣмногȣ благодар'ст'вȣемо имь. Ел'ма бо ꙗвнше намь тестаменте прежде нас бивших ь патрiарковь и митрополитовь мѣс'т'нихь, и уведохомь ꙗкоже сȣ имь ут'в'рьдили и заветь положили ѿ садр'жани и састоꙗни црковном и Епитромь ее и ѿ свѧштенницехь и прочемь и ва са добраа и полезнаа сȣдихомь, и ми властiю нашею патрiар'хис'кою подьт'врьж'дȣемь. Ѡбаче божимь изволеннiемь и трȣдомь и настаꙗнiемь синовь црьковни и ва сего народа — христiанс'каго зде сȣштагѡ, и изволеннiемь и сагласiемь преосвѧштеннаго господина митрополита ихь мѣстнаго въ святѣмь дȣхсѣ брата намь любезнаго господина Мелетiꙗ, саз'дата бисть новаꙗ свѧтаꙗ црьковь ва семь мѣсте, домь святихь

---

[1]) Ови су новци доцније готово сви исплаћени. Преписач.

архистратиговь Михаила и Гаврила по сопствѹюштемѹ нинѣшнюмѹ нѹж'дномѹ времѣнѹ. Кол' великимь трошкомь и иждивеніемь и подь дльгь цр'ковь подпала, а помошть ѿ православ'нихь умалила се вѣс'ма, и сего ради тегоба нѣѹдобь'сносима зритсѣ вр'хѹ синовь ц'р'ков'нихь и немогѹћи далѥ об'дрьжавати се ва слѹженій. И проштеніе просише ѿ ва сехь вь еже би ихь из'менили, а иніе избрали ѿ народа вь Епитропе цр'ковніе. Убо услишавши то народь, абіе вьзѹпише единогласно ꙗко едиными усти глаголюште: ми междѹ нами ѿ народа ва то слѹженіе обрести нѣможемо ꙗкоже вась и церк'ви святой благоверніе и народъ застѹпаюштіе, и вась молимо и заклинамо и хоштемс како до ниніа, тако и ва напрѣдь просимо да бѹдетѣ и ми вьси ѡпште са вами есми, да же до каплѥ крьви вась изьдати неђемо ни своего имѣніꙗ поштѣдети. Апте ли ѿ кого какова ѡбида святой црькви и вамь есть ꙗвите намь, и ми на обидештаго ви са вами ѵедно бѹдемо. Єште молимо и господина блаженнейшаго патріꙗрха да ѡб'нови и ут'вр'ди староврѣменни обичай, и клетвою заключи вь еже садрьжатисѣ и невредимѹ бити старозаветномѹ Ѹставѹ.

На сихь бо ѡветь народни и мол'бѹ општѹ прѣдадошѣ се на хотеніе и волю нашѹ и ѡпште народню прошѣнію под'легоше реченни епитропй ц'р'ков'ни, бити имь ꙗкоже и до нинніа. Точію просишѣ прилежно по ихь предложенномѹ пис'мѹ, да се ут'вр'ди на Десеть слогь или ти пѹнктовь долѹписаній. То е:

пр'во: Вь приключаюштихь се вѣштехь и слѹжбахь ꙗко цр'ковнихь сице и вь сехь народнй при пор'та вр'хѹ нась владател'ствѹюштихь любо за котори и ꙗкови пословь мали и велики, да бѹдеть народь ва си ѡпште са нами у саласію и договорѹ и даваню ѡкромь васакаго из'вѣта и лицемеріꙗ, ни вачемь нась не издати, ꙗкоже и сви ѡбештаваю се прдложенним писмомь своимь, за святѹю ц'р'ковъ и за ѡпштѹ пользѹ. —

второ: Свяштенници котори се поставѹ ѹ ц'р'ков'нѹ слѹжбѹ и правило, да имаю безь лености по васехь дни испольнити и народѹ правило и законно свяштенна сав'р'шивати по домехъ и ин'де на васакомь сместѣ гдѣ би се позвали, а и нез'вани чѣсто крат'но да посештѹю доме христіян'с'ке и поѹчаваю, како старіе тако и младіе обоего полѹ, по ѹс'тавѹ и прѣданію святихь Апостоль и святихь отць якоже сад'р'жи святая мати це'рковь васточная, что би крепко и нѣпоколебимо сьдр'жавали се свое православ'ніе вѣре, и греха се ѹклан'яли, и еретичан'ст'ва и иновѣр'ст'ва сѣ чѹвали, и покор'ст'во и повиновеніе своимъ родителюмь имѣли ва семь, и ка васемь любовь имѣли, и свара и язви домашніе сьблюдалисѣ, и страхь божи и паметь смер'тнѹю въ сегда ва ѹме своемь ѡбносили.

третіе: Свяштеници по сагласію и расѹжденію местнаго господина митрополита сь синовй цер'ковни да се пос'тав'ляю ѹ слѹжбѹ, котори сѹть вь святомь писаніи искѹсни и разѹмомь и смереніемь цав'тѹюштихь, и междѹ архіереомь и синовь ц'р'ковни и народь ра'спрѹ и язвѹ неваносештихь, и аште ли се которива томь явить, да из'вр'жет' се сѹждѹ, яко гнили ѹдь ѿ тела цер'кви христови.

чет'вр'то: Что ѿ доходакь свяштенничански учимь би годь било и има ѹ томь дель свой цер'ковь, то повелехомь свяштенници по себе да не примаю безь синовь церковнихъ кои се дѣси, или тя лакше безь ѹреж'денни Еклисархь церковнихъ на ѹедно и заедно да примаю и потомь да разделе поправди, якоже сѹ и пр'ви въ блаженіе памети патріярси и архіереи ѹредили и ѹт'вр'дили клетвою.

Пето, ѿ народа или мест'наго или посел'скаго котори би из'волео кою милостиню любо ва чемь святой цер'кви даровати за свой спомень, да не би ни по единомь начинѹ свяштенници ѿ тога народь ѿв'раћали на свою странѹ теглећи да они ѹзмѹ, како но сѹ неки то чинили, и дочекивали народь по ѹлица шехер'скй, и поселихь, говорећи

имь: мй служимо и поминюемо, но дай намь, — како су нам и многи ѿ народа сказали са сведетел'ствомь, да су давали имь — поповомь на име цер'ков'но, а ц'р'кви ніе доходило, и то ва се конечно истреб'люемо, и котори би се ѿ нихіа обреѡ у томь, да будетъ ѿлучень изь службе цер'ковне и чина своего свяштенничанскаго.

шесто: Свяштенници ѿ едне годиие да неслужетъ више цер'кви и народу: но да се из'меняю. (?) Овомь приликомь когда имь година буде изаһи, мест'ни господинь митрополить да призове синозе ц'р'ковне и са нимй саветь и договорь да сатворе ѡ том, и кое саветомь ѡпштимь из'наһю те да призову и поставе, ако ли прилично наһю и ѿ пр'ве пак да уреде, а безь сагласія ѡпштаго да се нема ніедань поставити.

седмо: Што е дл'жна ц'р'ковь годишне саран'даре об'др'жавать христіяномь живимь и усапшимь кои су дали напредь, у томь како разумехомь досадь есть било найвише по петь имена, а садь имена повише, а трошка цр'квених како кое године све више, зато с'договоромь ѡпштимь прилично судихомь свяштенникомь да се дае ѿ цер'кве на свако име два гроша, а више ни аспрах, уз'рокомь трошка цер'ковнаго, да би помоһь бол'ша била ц'р'кви.

ѡсмо: Што е био устав'льень обичай старов'ре'менни ѡ святомь празднику Рож'дес'тва Христова и ѡ свет'ломь вьс'кресенію христову давати дарь или ти пеш'кешь господи по пор'тахь како есть дужность и даванѥ и по г'р'чан'скимь и бл'гарс'кихь странахь, што смо самовидци били, а того ради еже би мирно христіаномь тр'жаствоватй и препроводити светіе праз'ники, а то е народь здешни и прежде бившихь учинили били и ѡцекомь у та дарь сьбирали ѿ домов'нихь·то есть ѿ оженѥни по асприх чурукъ (покварених или мање важеһих), пет'десеть, а ѿ беһара по асприхь двадесеть петь, и тое свакь свое плаһао без'речй, а садь чуемо да едпи плаһаю а другисѣ инатѣ и

не даю, но недостатачна ц'р'ква плаћа и штета е ц'р-кви. Зато ѿ ниніа кои би противіо се и нѣби хотео дати, да му ніе просто ни благословенно, но дае ѿлучень и ц'р'кве божіе, и вънъ да будеть ѿ закона и народа хри-стіанскаго, дон'деже вь покаяніе прійде.

девето: Аште би котори или ѿсиновь цер'ковнихь или ѿ нарочити хрістіань вь народь, любо ва каковой винни ѡбреѡ се, или це'ркви или ти супроть господинь митро-полить безь ведомости синовь црквенихъ и суда ѡпштаго и посуде, ѡпштемь сь сведетели достоверних, каштигу пра-вилну да пріими и ной себе под'ложи, а безь суда и свѣде-тели, да се нема уничижити по ѡклевѣтанію неправедному.

десето: Ѩкоже древ'нихъ обичай есть да суть по чи-слу синовь це'р'ковнихь д'ванадесеть, ниніа бо едини прѣставили се ихь же Богь да упокоитъ и вь селеніахь правед'ни веселить, зато ѿ народа да би сте нарекли кое ви изволите вь испльненіе двунадесети.

Надь ва семи же сими рѣченнимь, аште би се ѿ синовь церковнихь, или ѿ народа ѡпштаго котори ва чемь про-тивань явіѡ господину мест'ному митрополиту или ти црkви святои или свяштеникомь, или свяштеници синовомь це'р'ков-нимь и цер'кви и народу, или би митрополить ѡбиду кою безь правди кому сатвориль и безь суда и сьгласіа синовь црkве-них и не мог'ли би между собою судь сатворити и исправити се, то пис'момь ѡпштимь якоже достойно и праве'дно есть глави цер'ков'ной патріарху Србославенскому и святому са-бору да предложите на расужденіе ихь и правед'ность.

И се предлажемо како господину митрополиту тако и вамь синовомь церковнимь егда бистѣ котори саветь тайни имѣли или ви свихъ са своим митрополитомь илити ѡсобь между собою безь митрополита, и та саветь и речь из'-меѣю васъ кого на поле да неизаће ни да каже кои кому иному да ніе просто ни благословенно, ни своимь срод'нимь и домаш'нимь ни ближ'нимь ни любот'нимь, ниже намь са-

мимь ни мест’номь митрополитꙋ, но де’же саветоваете и идеже тамо и да ѡстане, ѡкромь что ѡпштимь саг’ласіемь из’речетѣ да се ꙗви дрꙋго ничто ни пред’кимь, а иже би др’з’нꙋо иномь комь ꙗвити тайнꙋ ѡпштꙋ, онакови да бꙋдеть проклеть и триклеть ѿ Господа Бога васедрьжители и ѿ прѣчисте Богородице и ѿ-васехь святихь.

Саписато и дато сіе писмо синовомь святіе церкви Богомь хранимаго мѣста Сараева въ лѣта господне ҂аѱлд (1734) Марта гі Ва истиное ꙋт’вр’жденіе и вечное саблюденіе.

(М. П.)

У печату изокола: „Ар’сеній по Б. М. Архіепископь Пек’ски и всей Сербіи и Бл’гаріи и всего Иллирика Патріархь“, (као што је описан у Гласнику Српског ученог друштва).

19. Писмо оногоштог Капиђибаше митрополиту херцеговачком Јеремији.

„Године 1219. месеца Шабана 3-г.

Али-Риза синъ Мехмедъ (у печату).

Капиђибаша града Ѡногоште (близу Никшића) господаръ вашъ Ерцеговиђкомꙋ и захолмискомꙋ митрополитꙋ моемꙋ достꙋ киръ Еремии шалѣмъ пріателски поздравъ. Ево месеца сꙋ шесъ како мене честити царъ ѡпреми ꙋ ѡви градъ израдъ рае. Много сꙋ пꙋта везири искали да изиде капиђибаша на ѡве стране и ѡдъ ветха (фета) до данас не дође капиђиꙗ ꙋ Ерцеговинꙋ до ꙗ саде, по молби патриꙗрховой ꙗ самъ посланъ како и ви знате и до данасъ ниесамъ раіи еднога шамара ꙋдриѡ израдъ цара и патриꙗра како и ви знате казала е вама раніа, а ѡвима Тꙋрцима изради рае и кꙋће самъ разꙋриѡ и расћерао по градовима и по ꙋсатꙋ (?) и ꙋзео нихове паре и хизметъ порезаѡ на тꙋрке, а раи не досадиѡ ничимъ како и ви чꙋете пак саде раніа ѡдъ мене ѡбратила главꙋ а држи се з’бердима незнамъ шта би или е нима невера ѡмилела или неда господа да сꙋ самномъ по царевой заповеди. Зато шалемъ вами мою бꙋ-

рѹлтію да дођете ви владико оће къ нама и међѹ ранωмъ вами е раніа ωдъ цара дата да ви видите што е међѹ иномъ и међѹ ранωмъ тесъ (скоро) ходите амо съ ранωмъ ωтѹда ѹлези ѹ ωвѹ нахию те види што се ради пакъ дођи ѹ градъ ако оћешъ ако ли нећешъ дођи ѹ градъ ми ћемо къ теби изићи ѹ нахию да ωво видимо оћемо писати девлетѹ на ωне лѹде (људе) ћие е зло но тесъ да си амо мой достѹ ако нећете дођи раи ће мѹчно бити заисто о томѹ Тѹрци раде и раиће зло бити ако ви нећете дођи амо саде."

20. Писмо Синан-паше митрополиту херцеговачком Јеремији.

„Синан-паша

ѹ Таслићи (Пљевљима).

Да знашъ митрополите и ти ћаконе како сте досленъ право изметъ чинили Тѹрцима тако и ѿ селе што боле можешъ и право и здраво изметъ честитомѹ царѹ и везирѹ ѹчините нека е с ваше стране поздраво и иншала че и вама лиепо бити и ωдъ везира и ωдъ насъ и Сѹлеиманъ пашѹ добро слѹшайте колико и мене то е нама све'дно и што се тамо ради све намъ ωтпишите што прие можете и да сте здраво и весело."

(Натпис) и Дати се Господинѹ Митрополитѹ Ереми ѹ рѹке."

21. Писмо Синан-паше истом митрополиту.

„Синан-паша и Аћи-бег.

ѹ Таслићи.

Селамъ чинимо и іа и іа Аћи Зајмбегъ тебе достѹ владико да ти е на знане што чине Дромлаци. Покѹпили се одъ иладе више те прешли на Тепцима пак дошли ѹ вр'бѹ те ѹ сабахъ ѹдрили на тѹрске кѹче те исекли тѹрке и тѹрскѹ ћецѹ од двадесетъ и више меита (мртвијех) па што могли поарали пакъ кѹче попалили и ћегодъ е било погорело. И стокѹ и говеда очерали доке ми чѹсмо те по-

черасмо они биахꙋ преко Таре прешли ми звасмо амо толико пꙋта невчеше доћи (!) а ви й звасте тамо рече они ни тамо ни амо ето видишъ што чине нити ће (ђе) оста коњ ни говече ни ситна стока нешто силомъ отимаю нешто крадꙋ ови кадилꙋкъ пропаде вече ѿ нега файде неима нимало нити се може нима низамъ ставити докле тꙋрскꙋ саблꙋ неизедꙋ ми смо заирꙋ осекли (порезали) и кꙋпимо и зайрꙋ и войскꙋ а везирꙋ смо послали па како онъ заповеди и вама ће аберъ бити, а ти нама книгꙋ пиши како е та тꙋдие раіа с везиревимъ вечиломъ ели ꙋ итатꙋ и ꙋ изметꙋ Смаилъ-паши. и одъ Црне Горе и владике нина одъ брида што чꙋешъ и кою они мисао мисле све намъ пиши оте стране што се ради, и што си писао книгꙋ протосиђелꙋ за чаиничке аспри іа самъ моего чоека послао што бꙋде аспри покꙋплено доніече те чемо дати протосиђелꙋ тако знаи, и то намъ книгꙋ тко наиприви поће пошли и да си намъ здраво, и ако нешто Дромлаци тамо доћꙋ ништа имъ неверꙋите знате каки сꙋ аини (непостојани, невјерни, лукави), и поздравляте іѡво господина и ђакона и ѡбрепа.

Септембра 10. дена на 1805.

(Натпис): Господинꙋ Митрополитꙋ киръ Ереми ва рꙋце его ꙋ Никшиче издати се.“

22. Писмо Синан-паше истом митрополиту Јеремији.

„Синанъ-паша и Аћибегъ Мехмедъ“ (у Печату).

ꙋ Таслиhи.

„Селамъ чинимо нашемꙋ великоме достꙋ и приателꙋ митрополитꙋ ерцеговачкомꙋ киръ Ереми сагъ оласꙋнъ (да си здраво!) што си намъ книгꙋ послао проꙋчисмо и сва господа и ꙋлема и алиа (народ) аирдовꙋ ти чинимо и сви знадосмо ђеси намъ достъ и честитомъ царꙋ права слꙋга и лиепо ти хвала и ми амо тедарꙋчъ чинимо и воиске имамо дости и више ће бити одъ босне и одъ Сараева, оштъ ние

стигла амо ѹ пѹтѹ е иде една амо а една на Гацко им'-шалахъ дѹшмана се небоимо едва чека воиска да се ѹдари и тебе опетъ молимо како е тамо одпиши намъ книгѹ за свашто по томе сами кои е донио книгѹ пакъ каде донесе книгѹ дачемо мѹ изѹнъ нека води ћецу (?), и што си писао за Смаилъ пашѹ іа се ѹздамъ и мемѹръ чинимъ да че иђра бити сѹдомъ и раи то е онъ мало попѹштао дизгинъ докле закрочи како вала пакъ че иђра бити и раи и тѹ землѹ твою (?) онче иђра ѹчинити тако іа мемѹръ чинимъ, а и ти како си честитоме царѹ право изметъ чинио досленъ ради и оселе и раю савиіаи и сетѹи како вала и како е за боле што наиболе можешъ тако ради и сетѹи. А што пишешъ за протосиђела и за изѹнъ (!) дачемо мѹ изѹнъ нека иде еръ е био и онъ ѹ изметѹ нашемѹ ка и ти и добро насъ послѹшао како вала, и што пишешъ да ћешъ изиђи ѹ Епарию садъ ние ти пѹта тамо (?!) ако мислишъ излазити аиде право везирѹ и іа самъ за те писао и тобомъ се хвалио везирѹ како си съ цареве и съ наше стране кодъ везира твои че посао бити како годъ ти очешъ и да си здраво и весело, тога саию ѹ пѹтъ пошли амо немои га задрижавати и попче поздравла и целѹе ти светѹ десницѹ такожде и ђакона и Обрена.

Септембра 12. денъ 1805.

(Натпис): Господинѹ Митрополитѹ Ерцеговачкомѹ киръ Еремии издати се ѹ Никшиче ва рѹце его."

23. Писмо митрополита Јеремије дробњачким поповима и кнезовима.

„Еремии Божіею милостію православни Митрополитъ Ерцеговачки и захолмски и проча."

„Смирение наше пишетъ во богохранимѹ нашѹ епархию Дромнакъ вами благословени попови поштепародни кнезови и сви христиани молитва и благословение наше да бѹдетъ съ вами. Ми смо ѹ великомѹ трѹдѹ ради васъ ево месеца седамъ, знате сами, и божомъ помоћи ви ниесте вреждени

били сверхꙋ многога зла ·ви сте имали велики мехратъ (мехрамет = благонаклоност) везира и вами смо силали нашꙋ граматꙋ и Обрена да дођете каймеканꙋ и ви niесте хотѣли доћи но пишете како безпаметни, а сада къ вами пишемъ и шалемъ моего дiакона и попа Ђеорђиiа Коiовића и башꙋ да дођете амо саде са шнима, лꙋди (људих) што више можете слободно ходите небоите се на мою дꙋшꙋ и верꙋ ходите сꙋлеиманъ паши и господарꙋ iа васъ зовемъ ко хоће ходите ко ли неће клетићꙋ мꙋ и кꙋћꙋ и ћецꙋ свои ће се лꙋди толико крвъ просꙋти мене е жалостъ чꙋете и видите ꙋстао е везиръ и многа войска на васъ ако недођете и нећꙋ васъ више звати нити ћемо да сте мои знати.“ —

Примједба. Оригинали ових писама чувају се у ризници сарајевске цркве. Преписач.

24. Митрополити Добробосански за које се по записнику знаде од 1620. до 1767. године, или до савршеног паденија пећке патријаршије, и подпаднућа под цариградску.

1. Макарије 1620.
2. Логин 1657.
3. Христофор 1671. до 1681.
4. Атанасије од 1681. до 1688.
5. Висарион од 1690. до 1708. (умръо у м. Житомишљићу).
6. Исаија од 1708. до 1709.
7. Мојсије од 1709. до 1717.
8. Мелетије од 1717. до 1740.
9. Гаврило Михић 1751. (Ово га су лишили чина?)
10. Пајсије од 1752.
11. Мелетие.
12. Василије Јовановић 1760.

13. Кирил до 1767. Овога је замјенио Данил, за кога се извјесно зна да је био прави Грк, а може бити да је и његов предшественик био Грк, о чему ћу мало ниже говорити.

Кирил се посљедни имену је „Добробосански“, прибавивши још и титулу „Егзархъ всея Далматіи.“ Он се је потписао на уставу — Општинске тајне — грчки, а у печату изокола писмена су грчка а у сриједи турска, због чега мислим да је он први грчки владика у Босни, кога је још за суштаствовања пећке патријаршије грчка црква послала у Босну, пошто је најприје изучио негдје славенски језик; или је имао граматика вјешта грчком и славенском језику, па је од његове стране овај устав написао:

Кйрилъ М. Б. Православный Митрополитъ Добробосанскій, тимъ и Егзархъ всея Далматіи.

„Достонѣйши старцы сея епархій протомаестори благословенныхъ Рꙋфе'товъ, чада ѿ господѣ возлю'бленная нашея смѣрности, благодать вамъ и миръ ѿ Бога и ѿ насъ молитва, благословеніе и проште'ніе.

Се заповѣ'даю вамъ всѣмъ нареченнымъ Епитропомъ коихъ соизволихъ азъ пастиръ и архіерей, ꙗко по ве'тхомꙋ да жителствꙋете церковныхъ ве'штехъ и да имꙋтъ любовъ и согла'сіе во всякомъ слꙋчаю церковномъ да согласятся мн'ожицею а не да сꙋтъ раздѣл'ены сюдꙋ и ѻна'мо, точію единымъ сердцемъ и единою дꙋш'ею, ꙗко же повелѣваетъ Іисꙋсъ Христосъ во святомъ и свяштеномъ евангелію: Сія заповѣ'даю ва'мъ да любите дрꙋ'гъ дрꙋ'га. Всяко послꙋженіе святіе церкве да не изявать въ торжиштахъ и въ домѣхъ, развѣ да састаютса вси дванадесятъ и да совѣштатся и благословенно вс'я да бꙋдꙋтъ, не благословенна не да измѣнятся. И которы ѿ дванадесятъ противится вишеписаннымъ глава'мъ и сѣетъ скандалъ и соблазнъ, таковый да естъ проклятъ ѿ святыя и единосꙋштныя Троицы. Который же паки сохранитъ вся къ ползи

церковнѣй и мира, да єстъ благословенъ ѿ отца и сына и святаго дѹха. Тако твори'те ѩко да и молитва и благословенніе нашея смѣ'рности бѹдетъ со всѣми ва'ми Аминъ."

Још од времена патријарха Калиника или боље рећи од патријарха Арсенија III цариградска је црква живље настојала, о паду српске патријаршије, те ако је Кирил својом руком вишеречени устав писао и као први митрополитъ Грк на Босни, без сумње је као што реко морао знати народни или барем славенски језик ради бољег уплива за први пут у тако многобројном народу босанском; а такови приправника било је и по другим знатнијим епархијама. — Чудно ми је, што једнога Кирила спомиње патријарх Софроније 1779. у Епистолији на српско-славенском језику, који је рукопис доста налик на онај Кирилова устава у записнику. Патријарх са синодом назива Кирила „Добробосанским митрополитом", који се од дужег времена бави послом у Цариграду, и препоручује народу да гледа слати уредно приходе Кирилове преко његових епитропа; а народ га познава као добра и угодна у колико је био међу њима; а и Кирил се хвалио с народом великој цркви.

Као што смо вијели, босански се митрополит постојано називао „Добробосански" све до 1767. или по овом горе до 1779. године. Но јесу ли се они тако звали још од времена св: Савве кад је основао 12 епископија; или су ту титулу босански примили на себе по паду народне босанске цркве, то ће критично доказати у попуњеној књиги о Богомилима г. Божидар Петрановић.

За боље свједочанство, да је српска патријаршија пала 1767. год. навешћу овди једну кратку али значајну биљежку на грчком језику у Записнику сарајевске цркве: 1767. После паденија нећког архијепископа, са упутством у вселенском трону свјатјејшег патријарха вселенског, го-

сподина — господина Самуила, дођо смо у Сарајево сабирати батике по дреновом обичају у овоме мјесту од Епитропа.

Митрополитъ босански и егзарх далматински
Данил.

Данил дакле није знао ни бекнути српски ни славенски! а није му ни потреба била, јер је цариградска патријаршија већ постигла своју давнашњу жељу и намјеру. Митрополиту је Данилу била и та задаћа: до славенско богослужење замијени грчким, као што се све до 1850. год. пјевало у сарајевској цркви на десној страни грчки а на лијевој славенски. Па будући да се вазда није дешавао пјевац са грчким језиком, то је таквог замјењивао граматик, ђакон или сами владика, јер они и данас имаду обичај пјевати из стола: „Величи душе моя Господа, катавасију, на хвалите“ и т. д. То је чинио и покојни Игњатије који се у Вањој Луци преставио. А Дионисије, колико је год оставио црне успомене у Босни, барем је славенски чисто и правилно читао, и само би за хатар кога Грка или Цинцара, кад би служно, одпјевао: Кирије! Кирије! Агиос отеос, и још по који возглас, а по неки пут и турски: Јараби, Јараби! (Боже, Боже!)

Митрополити босански после пада српско-пећске патријаршије:

Данил 1767.
Кирил 1779.
Калиник 1804—1811.
Вениамин 1817.—1839.
Амвросије 1841.

Ове је године 14. Јула писала општина сарајевска једну пространу молбеницу патријарху, у којој га моли да не покреће између њих тако славна мужа и врсна пастира — Амвросију, који је украшен свима архијерејским врлинама каква она нигда нису запамтили па неће ни њихова дјеца.

За то моле патријарха (садашњег Антима) да се неосврће на некакву подметнуту мазару (тужбу), за коју незна ни сарајевска општина ни босанска епархија.

Овај исти Амвросије задужио се био Соломону Евреју 7500 гроша, за које га стави у хапс! Пошто су му се ствари продале и неки му хришћани подпомогли, крене се на позив патријарха и владе за Цариград. Но Амвросија је знао, да се у Цариграду не допада онај, с којим се народ хвали; зато Амвросије умакне у Цилу, (ваљда Сицилију) ће буде примљен као владика унијатски, и био је жив до неке године. До лани је имао сина Јоргаћа у Тријесту, који се још за бављења Амвросијева у Сарајеву оженио од Габелића (Амвросије је био најприје поп).

Игњатије I. Самоковлија.

Прокопије I.

Дионисије I. „добри и благи."

Игњатије II. 1868.

Дионисије II. „зли и неморални."

КРИТИЧКИ ПОГЛЕД НА ПРОШЛОСТ СРБА У УГАРСКОЈ.

(НАСТАВАК).

ЧЕТВРТИ ПЕРИОД.

Господарство аустријских ћесара над већином српских земаља, од заузећа Веограда, до његова губитка

(1717—1739).

од

професора Гаврила Витковића.

Говорисмо о томе како је аустријска влада кроз 22 године господарила над већином српских земаља. Свакојако је важно, да дознамо, да ли је влада аустријских ћесара способна била, да по државничкој мудрости, на темељу љубави и искрене оданости својих народа подигне државну зграду, која би вековима трајала.

Из онога, што смо већ и до сада казали о државној политици аустријских ћесара, о начелима, по којима се владало у аустријској држави, не остављају нас у сумњи, да ли је аустријска влада у стању била створити услове, који би утемељили величину њихове државе.

У држави, као што је била аустријска, склопљена по нужди у одбрану од навале турске, из разних народа, који су притом и разне вере били, само је она државна политика могућа била, која би дала јемства, да се ови разни народи природно и самостално развију, и који би народи вољни били, да рад свог интереса јединство ове државне задруге бране и очувају.

Но за такву државну политику у монархијама дорасли су само они владари, који су по свом васпитању и образовању способни, и толико самостални, да такву политику схвате и енергично својом мудрошћу остваре.

Сви аустријски владари до данас, осим Јосифа II и Леополда II, васпитани су од Јежовита, који ствараху оруђа вољна, и способна само, да се по њиховим упутствима руководе и да своју личну владалачку и моћ римске цркве и сталешког господарства оснаже и утемеље, и који владају по начелу „divide et impera.“

По томе не могаше ни Карло VI другчије владати и управљати, но у оном духу, у ком га је васпитао и спремио јежовита Петар Волф. Карло VI ниучем се разликовао није од неког фанатичког мисионара, из католичке пропаганде у Риму.

Као што су инквизитори своје жртве мирном душом спаљивали, а све тобож за већу славу божју! тако и Карло VI жртвоваше хиљадама својих поданика својим страстима.

Он се само још у том разликоваше, што је тежио не само да увећа славу божју, но поглавито моћ своје династије и моћ пузећег аристократског сталежа, којем он бејаше сунце, што својим топлотним зрацима оживљава гомилу у каљу зачетих гмижућих црвића — јакрепова и сваковрсних гадова.

У таквој полиглотној држави, и под таквим злурадим владарима, судбина је српског народа у напред била опредељена и извесна. У кругу такве за поштена човека загушљиве дворске атмосфере, могаху само живети створења, као што су били: Секендорфи, Цинцендорфи, Валиси, Петације, Страсолди, Кенигсеги, Штрасери, Хајстери и других 40.000 гадова и одљуда, који то сталешко сунце окружаваху.

Карло VI, по свом прирођеном нагону, да се најгорима средствима служи, за осигурање наслеђа у својој истроше-

ној династији, изабрао је у својој држави најпозданији народ, који бројаше највише аристократа, од којих је ћесар већ поодавна помоћу својих лепотица уловио за се већину и претворио у дворске златоткане бубе и лутке.

Већ и по овом избору види се мудрост овога владара, који заборавља, да су ти његови љубимци пре кратког времена хтели да протерају његову династију, и да су у тој цели половину монархије крвљу потопили и опустошили.

И Карло VI закључи год. 1722-ге уговор са овим још дивљим народом, и овим својим љубимцима у замену за прагматичку санкцију жртвова свој верни, јуначки народ српски, који је пре 3 године својим јунаштвом пронео славу његова оружја до балканских планина.

Умнији владалац, који би одиста умео познати и оценити најпоузданије чињенице за утврђење своје државе и осигурање породичног наслеђа, не би одбио и од себе отурио, а још мање продавао тако многобројне снажне а у верности непоколебљиве народе, као што бејаху Словени аустријски, а поглавито Срби, који су створили величину аустријске државе у пожаревачком миру.

Аустрија немаше великих, самосталних и над партајским заћевицама узвишене министре, који би знали и хтели поштовати слободу савести и вере својих некатоличких поданика, и који би умели усвојити и остварити политику основану на интересима већине држављана.

Колико се помогла аустријска влада ослањајућ се и заступајућ вечито немачку политику, доказује слабост и немоћ Аустрије, до које познија допаде рад ништавог назива „цара немачког.“ Аустријски народи скупо су плаћали сујету ових немачких господара. Ко би избројао ону множину ратова, ко би измерио ону силну крв, и она небројена блага, што жртвоваху ови назови немачки цареви, зарад маште и празнога назива, рад господарства над стотином непослушних ситних тиранчића.

Да су умели задовољити већину најврединјих држављана највеће би јемство задобили аустријски владари противу навале Турака у прво доба, а позније противу очите тежње Лудвика XIV за светским господарством, а најзад би се одклонили они жалосни ратови, који настадоше по смрти Карла VI, противу његове ћерке Марије Терезе.

Да је Аустрија имала свесне и разборите министре, за време оних ратова противу Турске (1715—1739), који би умели у Турској живећа ришћанска словенска племена задовољити и мудром политиком привући, то би Аустрија помоћу ових словенских јуначких народа коначно сломила моћ Турака у Јевропи, а нема сумње, да би у оно време лако могла доћи и до господарства на балканском полуострову.

Аустријска влада није умела заслужити љубав оних јуначких Словена, који су толико пута и са најискренијим пожртвовањем устајали на оружје и примогли, да је аустријска војска све освојила до балканских планина.

Но таква влада, која на чело своје војске ставља фанатичке ђенерале, а уза њих јежовитске мисионаре,[1]) који су инквизиторском строгошћу наметали католицизам оним народима, који ту владу у истом завојевању баш у тој цели и помагаше, да своју прађедовску веру обезбеде под закриљем тобож хришћанског владаоца.

Какве је друге плодове могла уродити таква глупа политика, која је одма још за време ратовања тако грозно обманула оне народе, и за навек се омразила, те је најзад све завојеване области изгубила на најсрамнији начин. Тако једним ударом пропаде са господарством и силецијски наметнути католицизам.

[1]) По сведочби писца „Der Neu-eröffnete historische Bildersal,“ VIII Theil, Nürnberg 1733. Стр. 408. год. 1715. под управом ђенерала Шпара стајаше 15000 војника, међу којима било је преко 1000 римских калуђера под управом арцибискупа спљетског и магашког владике.

У очима ових малоумних владара више је важила корист оних властољубивих и себичних римских попова, но моћ и величина државе и срећа толиких милијуна људи.

Оно, што је мудра влада само у оно доба могла постићи вољним пристанком и одобрењем словенских народа, да утемељи своје господарство у Турској; сад у данашње доба узалуд теже аустро-угарска господа, да се наметну за господаре оним народима, који су у течају скоро два столећа познали љупкост и сласт аустро-угарског господарства. Tempi passati.

Према човечанском развићу и садањим друштвеним појмовима и потребама, такве државе, као што је Аустро-угарска, у Јевропи за дуго више не могу постојати, но морају утонути и пропасти.

Да би наши читаоци што боље схватили и према томе и подпуно оценили све оно, што смо дојако говорили о политици аустријске владе према српском народу, навешћемо овде, које су српске земље стајале под аустријским ћесарима после пожаревачког мира од год. 1718. до 1739.

Пре свега обележићемо међе, до којих је допирала власт аусријских ћесара. Ова међа ићаше од хрватске стране дуж реке Уне на ниже до Саве, за тим дуж Саве до Дрине, а од Дрине дуж ужичких планина кроз Србију поред Мораве до Тимока, а дуж Тимоке до Дунава, за тим Дунавом на више до јердељске границе, а отудареком Моришом до њезина утока у Тису, а дуж Тисе до Дунава.

И према овим међама биле су ове српске земље под Аустријом: Босна, Србија, и цео тамишки Банат; осем тога Бачка од Сегедина преко Суботице до Баје на Дунаво, а од ушћа Драве дуж ове реке цела Славонија и Срем.

Што се пак наши ђедови преварили у тој својој идеји, која је у глави јединог умног аустријског државника министра носила одобрења; што дакле наш народ не само није ову идеју остварио, но је све више пропадао, то је

кривица само до фанатичких аустријских владара и себичних у Већу омиљених мађарских аристократића, а на жалост и до наших црквених поглавара.

Ми ћемо у течају ове расправе показати са којих је узрока наш народ позније постепено пропадао; но и сад можемо у напред рећи, да наш народ није пропадао, а да се није корак по корак мушки опирао и бранио противу својих угњетача, којих је било више, но што је наш народ политички растројен — поцепан, и самом себи остављен без ичије помоћи могао одољети.

Сад нам још остаје, да испитамо стање нашег народа на свршетку владе Карла VI од славног пожаревачког мира, до срамног мира београдског.

Ми ћемо само у главним цртама испитати и оценити прво оне чињенице, и најважније узроке које су поглавито упливисали на судбу народа нашег.

Већ смо доста описали карактер Карла VI. И за њега важи она немачка пословица „Jung gewöhnt, Alt gethan.“ То је у осталом општа карактеристика свију деспотских владара, у млађим годинама обично су пусти, самовољни, раскошни, грабљиви и властољубиви, а у познијим годинама са старошћу постају малодушни, и скривају се под скут језовитских попова, да им ови утишају узрујану савест, која им износи на углед множину злочинстава и грехова, што су у течају свог пустошног живота својим јадним поданицима нанели.

Јадници, мисле, да су ове њихове неметнуте судије савести у стању такве грешне душе откупити од казни вечите правде, па не одмичу се од својих духовника, држећи: да ће их ови разрешити од гомиле грехова и упутити их право у небеско царство, да и онде благују, као што су целог свог живота на земљи благовали.

Но у својој малоумности не знају, да за њих има још и на земљи суђаје, у синовима и потомцима жртава, које

су они приносили на жртвеник лажним боговима њихових страсти целог свог живота. Јадници занесени кадењем својих сувремених улизица, и не знају, да се њихова сваковрсна недела бележе у књиге вечитог и страшног суђаје; које ако не пре а оно после њихове смрти предају на суђење од колена на колено свима познијим нараштајима на вечита времена, нити ће та њихова дела вековима у мору заборавности утонути.

И крвни грехови Карла VI обележени стоје у књигама вечите правде, које се називају историја, црни грехови црним словима. И кад се ненађоше бестрасни писци, који би забележили и оне грехове, што је овај грешни владалац хотимично и смишљено нанео народу српском, коме је он потоком пролио драгоцену крв ради увеличања своје таште славе; то сматрамо за свету дужност, да их ми изнесемо и на углед ставимо српском свету, да из њих научи наш толико пута преварени народ, колико да верује туђинцу.

Целог свог живота обмањивао је овај простодушни народ српски разним лажним повељама у тој цели, како би их лакше извео на кланице.

Тек што је у сатмарском миру предао српски народ на немилост осветољубиве маџарске аристокрације, похитао је одмах, да лажним заштитним писмом од године 1715 утиша и ућутка правично негодовање и огорчење српског народа, који је, његова брата Јосифа сачувао од маџарских усташа, да му ови непреотму круну и наслеђе његове династије.

Кад оно у години 1722-ој рад прагматичке санкције продаде српско земљиште и српски народ, као неку стоку пропалој маџарској аристокрацији; и опет је по други пут преварио Србе, са потврдом привилеђија, и лажним обећањем заштите и одбране од превелике гонидбе Маџара и римпапинске поповштине.

За ово друго издајство ћесарове владе, није могао народ дуго дознати. Ћесар и Маџари, који су ону срамну

продају уговорили, ћуташе подједнако сваки у свом себичном интересу.

Ал угњетени народи имају превећ фини инстинкт, и најзад морају доћи до сазнавања истине и до оних истих резултата, до које историописци тек муком и великим трудом долази ријући по кабинетским архивима.

Тако је и српски народ сам собом по својој патничкој осетљивости с почетка само назирао овај атентат, који беше управљен противу његове народне и грађанске слободе и противу његове и дотле својом мученичком крвљу освештане вере. И тек што је чуо издајнички предлог свога неверногa митрополита Вићентија на сабору београдском, (год. 1735) одмах је појмао и савршено разумео сву грозну намеру својих нечовечних мучитеља.

И плану сабор у правичном гњеву, да задави прво издајничког митрополита, ово слепо оруђе зликовачког господара, а за тим се диже на оружје под својим вођама неумрлим Пером Сегединцем, Ранком Текелијом и другим јунацима да силу силом одбије, и да своју народност и веру одбрани од мађарских насилних власника и спахија.

На свом месту показаћемо цели ток овога мађарским аристократима насилно изазваног устанка, што су Мађари потстакли у тој цели, да свог краља увере о неверству српског народа, како би с тим пре навели свог апостоличког краља, да према уговору од 1722 године од побеђених Срба начини мађарско робље, а њихову земљу преда њима у наслеђе као спахилуке.

Атентат противу српског автономног положаја који су мучки склопили Мађари у години 1736 да новим грабежом кукавички обогате и рашире моћ круне св. Стевана, то су на исти начин покушали и извршили и године 1792.

Кад неуспеху толиким устанцима да протерају хапсбуршку династију, коју одбранише Срби са осталим Словенима; а они постигоше подлом и мучком политиком, сло-

живши се са Хапсбурговцима, да Србе и остале Словене себи подчине као робље.

Најновији покушаји мађарске владе, у години 1869-ој да преко својих плаћених изасланика изазову хрватску границу, на устанак, јасно показује тежњу Мађара, да Србе и Хрвате оцрне код њихова краља Фрање Јосифа, како би под притиском војничких судова измајсторисали неку кукавичку странку, која ће им у име силом ућутканог хрватског народа изјавити готовост на унију Хрватске са Мађарском.

Овакве подле покушаје, често су Мађари измајсторисали пред очима својих вољних апостоличких господара.

Докле ће такви подли планови успевати, и какви ће крај бити таквих насиља, то ћемо, даће Бог, скорим доживети и видети.

Сад још једном да бацимо поглед на задње године владе Карла VI. Овај превећ лакоми и за увећањем династичке славе жудећи владалац, незадовољан са големим добитима пожаревачког мира, грамзио је још за већим грабежом, што ће толику крвцу својих јадних поданика пролити, то и неузимаше у рачун овај несити владалац.

Од свију владалаца имаше у рукама папирна уверења прагматичне санкције. Још осташе Турци, од којих шћаше Карло VI оружјем изнудити такво исто уверење.

Да је Карло VI могао предвидети, да ће се по његовој смрти сва она уверења његове ришћанске браће по божјој милости распрштати као ваздушни мехурчићи, и да ће његов неверни брат султан једини оставити на миру ћерку свога вечитог непријатеља, и ако га на то нуткаху ришћански владари.

Ћесар искаше рата противу пророкових синова да накнади губитке на западу Јевропе; а за ову цел требаше велику војску и множину ратника. Аустрија немаше више непобеђеног Јевђенија (умрьо 21. Априла 1736), но имаше

гомилу дворских створова, китњастих ђенерала, који беху боље познати црквеним књигама но са ратовима, и вештији и вичнији у салонима но у крвавим бојевима, бољи кувари но војсковође.

Но за крваве ратове требаше јунаке, јер се и сам ћесар није уздао у салонске кукавице. Али још пре ратовања имађаше на уму бечка влада, да изигра своју уобичајену игру, да позивницама Србе позове на устанак противу Турака.

За ту цел придобише српска патријарха Арсена IV разним лажним обећањима, а овај јадник, кога ће позније Мађари са знањем бечке владе отровати, у својој глупости поверова ћесаровим речима, и од своје стране наговори Србе, да устану на оружје и ћесаровој војсци се придруже.

Несрећан излазак овог ратовања већ нам је познат. О том устанку Срба спомиње сам патријарх Арсен IV овим речима:[1]) „Лѣта госп. 1737 паки рат бист по между аустриским двором и отоманскою портою и в первих цесаро-кралевско воинство силнѣе показася, и Ниш град воспріа, и еште иніа многіа паланки. Того бѡ измашивше се ѹбого христіанство воспріяша ѡрѹжіе вкѹпѣ са Аустріяни соупротивъ Агарянов ѡбратишеся; но и паки по судбам божіим, преѡдолѣ сила турская и поби воинство немецкое, и христіанство же сѹште ѡколо Ниша и ѡкрестніа нахіи србскіа поробиша Турци. Тогда и сеи Арсеніи патріарх со одабраним народом колико возмог в немецкіа земли убѣгае.“ — — —

Позорница за сво овог трогодишњег крвавог ратовања (1737—1739.) беше већином земљиште садање српске кнежевине. Као што пак дознајемо из 56 броја „Wienerisches Diarum — од 13. Јула 1737. године износила је српска војска преко 30.000 коњаника и пешака, осем српских крајишника из Аустрије, и других многих својево-

[1]) Види М. Милојевића „Општи лист“ стр. 78.

љачких српских чета, што је све у скупу чинило преко 50.000 а сва аустријска војска брojaшe 70.000 војника (види Held und Corwin Allg. Weltg. III кн. и стр. 875).

И за сво време трогодишња војевања војеваху Срби јуначки, верно и поштено помажући ћесареву војску. А од големе су користи били Срби аустријским војсковођима са познавања предела, са свезе са својом осталом браћом и са Бугарима, који још стајаху под Турцима, са лакоће, којом они набављаху рану за сву војску.

Но ови ћесарови ђенерали не само што су били невеште војсковође, но су још били тако деморалисани, те су проневеравали за ратовање послате новце, а своје савезнике Србе остављали су без новчане припомоћи, без ране и пића, они су Србе излагали највећим опасностима а штедили своје Њемце, Талијане и Мађаре,[1]) они су их сврх тога често издајнички у најжежћим бојевима напуштали, да их Турци бију, а најзад су подпуштали римске попове, да и за време ратовања српски народ у оним крајевима па и саме српске војнике због вере гоне и насилно шокче.

Све ове околности као разна истезивања, харања ћесареве војске најзад су у тој мери огорчили Србе Шумадинце, да су на крају војевања подпустили Турке, те су ови у провалијама око Гроцке већи део аустријске војске до ноге побили и сатрли. Срби су поштено помагали аустријску војску, надајућ се у ришћанској војсци наћи помоћи, да се ослободе од турскога зулума, међу тим показаше се ова ришћанска браћа као зулумћари гори и од самих Турака.

---

[1]) Bartenstein Vorr. XXV. s. 143 и 144 вели: „Man trägt weniger Bedenken, deren (Serben) hundert lieber, als einen Deutsehen. Ungarn oder Wallonen der Feindesgefahr auszusetzen." То ће рећи: да су ћесарски ђенерали на најопаснија места свагда Србе слали, и лакше им је било жртвовати сто Срба, него једног Немца, Мађара или Валонца.

Заиста, да се Срби у разним ратовима Турака са Аустријанцима, у полак помогли султанима, као што су помагали ћесарима, не би Турци никада били тако неблагодарни, нити би их тако варали и тлачили као Аустријанци.

Од како су настали ови несрећни ратови, од сеобе српске у Аустрију па до свршетка овог рата, о којим је сад говор, Турци се у три маха, и то после карловачког пожаревачког и београдског мира, ужасно осветише оним Србима, што осташе под њима. Што су Срби устајали противу својих господара и помагали туђег владаоца, Турци их ужасно казнили. И сами Немци веле, да су Срби као ребели по законима цивилизоване монархичне Јевропе заслужили ту грозну казну.

Турци их казнише као бунтовне поданике, а бечка влада још по сто пута грозније је казнила своје поданике Србе, ове своје најверније помагаче, због њихових превеликих заслуга, продавши их Мађарима.

Но се аустријска влада још много више огрешила према оним својим савезницима Србима, које је после карловачког (1699) и београдског мира године 1739. подло и грозно изневерила, предајућ их Турцима на милост, а не тражећи од Турака гаранцију за живот и имање ових својих сајузника.

После свију ових ратова страдаху Срби од Турака. Но су их Турци најужасније казнили у почетку овог рата кад се патријарх Арсеније IV подиже народ, да се у Аустрију сели. Од својих 80.000 пратилаца једва преведе патријарх 6000, а друге изсекоше Турци. А још осем ових жртава, освета турска постиже још својих 50 до 60 хиљада Срба, који осташе у својој постојбини.

Пошто смо у кратком прегледу верно нацртали политичко стање аустријске државе за владе Карла VI; то нам остаје да што тачније пропратимо живот и рад српскога народа за сво време до самрти овога сујетног а малоумног владара.

Као што рекосмо по смрти подвојводе Манастерлије, осташе Срби без народног световног поглавара и политичког управљача. А црквени поглавари, који по својој себичности тежише, да у своје руке узму и политичну управу над народом, нит добише ову световну управу, нити су у стању били, да очувају религиозну страну народа српског. Није чудо, што се непријатељи српски Мађари и њихова поповштина у друштву са бечком владом титрали са таквим црквеним поглаварима, који су у фанатичком анахоретском животу већи део свог живота проводили у манастиру, без науке и образовања, који су остали и онда калуђери, кад се у дубокој старости само по заслузи множине година попели на митрополитску столицу.

А у таквим озбилним временима према тако лукавој и вештој мађарској немачкој аристокрацији и римпапској поповштини, шта су могли у одбрану народних права учинити тако прости и необразовани црквени поглавари, баш и да су имали добру и озбиљну вољу, као што је немаше, јер вољна оруђа деспотских господара, немају своју вољу, већ слепу поданост својим господарима.

Људи, који свој век преведоше у манастиру, у шуми, који се по свом позиву отрицали света, који осем светога писма ништа нечиташе; такви људи као поглавари народни не су у стању да се умним оружјем боре.

Шта се друго могаше исчекивати од таквих слабоумних поглавара, но што обично бива у свету, да се људи без самосвести и правога знања безусловно подлажу самовољи својих господара, који још умеше задовољити сујету таквих себичних простака орденима и титулама.

За оне пак црквене поглаваре, који су кад што прогледали такву подлу политику, па би по где кад хтели се и опирати самовољи владајућих стихија, за њих је немачко-мађарска госпоштина имала и јача средства, такве су они уклонили с пута са два три грана отрова, као

што учинише са патријарсима Арсеном III и Арсеном IV. (Види Гласн. Срп. Уч. Др. XXXVII књ. стр. 253—555).

У таквом жалосном и очајном положају мораше се бранити сам народ, како је боље могао, и како је знао.

И у тој борби за свој опстанак, за своја политичка и народна права, за обезбеђење своје вере и за осигурање свог матерњег језика, и најзад за своје просветно стање, огледа се величина народњег карактера, и свију моралних врлина тадашњег српског народа.

Но ови народни борци не беху из властеоског и племићског сталежа, већ просте занатлије: абаџије, ћурчије, тачаџије, табаци, бакали, трговци и ратари, и винограџије.

Ал морамо признати, да су и народни војнички чиновници, које је сам народ бирао, велику заслугу имали, бранећи народна права стално, поштено, а кад што и са жртвом свога живота.

Но међу борце и народне браниоце морамо уврстити и мирске свећенике, који су свагда готови били и свој живот уложити за народна права и за народну веру.

Тако је наш народ најбоље браниоце и помагаче имао у својој браћи народним војним чиновницима, мирском свештенсву, трговцима и занатлијама, у чијим је рукама била сва трговина и занати по угарским главним варошима и местима.

У том обзиру највише се отликоваше Срби Будимци, Пештанци, Сентандрејци, Острогонци, Коморанци, Столнобеограђани и народни официре војничке краине.

Како ли је и сам ћесар Јосиф II мислио и признавао корист, што имаше држава од српских трговаца и индустријалаца, показује инструкција његова пештанском срезу § 10: „Рајце и неунијате Грке“, који се задржавају ради трговине и ради разних полезних заната у овом срезу, особито у Будиму, Јегри, Сент-Андрији и по другим крајевима, треба понајбоље заклањати од сваког злостав-

љања, јер они терају доиста промет за велику државну хасну. Овај диштрикт има много насељених Илира под својим магистра тима и илирским владиком.

И Бартенштајн у глави VII стр. 114 у другој тачки говори о истој користи по државу од српских трговапа овако: „Хране се сила њих Грка, који су по Угарској тамо-áмо расејани, од трговања, особито са турском робом; то би дакле, да се нису онуда населили били, умакао један добар део користи, које бива отуда, и земљи (држави) и беглуку (ærarium), или би био од хасне само турским поданицима.“

Ови Срби живећи по великим варошима угарским помешани са Маџарима и Немцима и другим народима, добро ту познавали страсти немачке и маџарске господе. Са њихова богатства и образовања имаше ови родољуби великог уплива и заступника у Бечу код ћесаревих министара, царско-немачке и маџарске канцеларије, и код дворског војеног већа.

А поглавито су Будимци и Пештанци као најбогатији и најсвеснији и по свом образовању најотличнији Срби највише и бранили права свог народа.

Будимци су непрестано о свом трошку држали у Бечу једног или два посланика, којима даваху нарочита упутства, да им непрестано јављају, кад би народна права у опасности била, или би тражили повластице за разна индустријална предузећа.

Колике су пак жртве у новцу приносили зарад одбране својих општих народних права, свако ће лако веровати већ и пò ономе, што смо казали о крајњој покварености бечких чиновника.

Као што су Будимци материјално потпомагали општенародне послове, тако су и својом образованошћу и отличном свешћу и умно највише допринели унапређењу и опстанку српског народа у Угарској.

Ми смо већ показали, да су Будимци и у прошлим периодима најзнатније предлоге сачињавали и народним саборима подношали, а ови су сабори са малим изменама сваки пут усвајали и као опште народне предлоге подношали на одобрење ћесару или угарском земаљском сабору.

Народни архив у Карловци, којим би се српски историк најбоље послужити могао, чуваше калуђери, који су са немарности или немарно упропастили најважније историјске податке, који би најбоље објаснили стање нашега народа и његов политички рад у течају прошлог столећа.

С тога се морамо понајвише служити са подацима из будимског а нешто из пештанског архива, да би што потпунију слику добили народног живота и овом периоду.

Пошто је упливом маћарске. аристокрације и њихове хијерархије сав политични живот аустријских Срба ограничен и сведен просто на уређење свог црквеног и просветног стања, то су и сабори, као народни органи, осуђени били, да само у овом правцу раде.

По томе је најважније, да што више дознамо о овим српском народним саборима, јер по раду ових сабора дознајемо морално стање српског народа у прошлом веку.

Прво ћемо дакле зборити о саборима који су држани за владе ћесара Карла VI.

О сабору год. 1713. држаном у Карловци ради избора митрополита, већ смо говорили.

Други је народни сабор држан у Карловцима, а сазван од митрополита Вићентија Поповића месеца Августа 1715.

На овом сабору прочитана је заштитна диплома Карла VI, написана у Златном Прагу 22. Јуна 1715. год.

NOS CAROLUS DIVINA FAVENTE

Clementia Electus Romanorum Imperator, Semper Augustus, Germaniae, Hispaniarum, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae etc. Rex, Archidux Austriae, Dux

Burguniae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, et Württembergae, Superioris et inferioris Silesiae, Marchio Moraviae, Superioris et inferioris Lusatiae, Comes Habsburgi, Tyrolis, et Goritiae etc. etc. Universis et Singulis, Generali Nostro Locum Tenenti, Campi-Marschallis, Generalibus Equitatus, Supremis rei Tormentariae Praefectis, Marschallis Locumtenentibus, Supremis Campi-Vigiliarum Praefectis, Colonellis, Eorundemque locum Tenentibus, Supremis Vigiliarum Praefectis, Capitaneis, Eorundemque Locum Tenentibus, Vexilliferis, Decurionibus, Quarteriorum Magistris, et aliis quocunque militari officio sub hisce modernis et futuris Expeditionibus fungentibus, praesertim Nostris per Regna Nostra Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Eidemque Hungariae Coronae annexas partes, et Loca Confiniaria Constitutis Generalibus, ac Commendantibus, Cujuscunque Nationis, Status, Gradus, Ordinis, Dignitatis, et Praeeminentiae existant, praesentes Nostras Visuris, Lecturis, aut Legi audituris Salutem et Gratiam Nostram Caesaream, ac Regiam, et omne bonum, Vobis benigne Significantes, humillime Nobis repraesentasse fidelem Nobis dilectum, Venerabilem Vincentium Popovich Orientalis Ecclesiæ Graeci ritus Archi-Episcopum et Metropolitam Rascianorum Suo, et totius Gentis Rascianae, Populique Serviani nomine, quod licet Superioribus evolutis temporibus a Serenissimo olim Principe Domino Leopoldo Romanorum Imperatore, et Hungariae Rege, Domino et Genitore, ac Praedecessore Noströ gloriosissime reminiscentiae Colendissimo Venerabilis quodam Arsenius Czernovich praefatae Ecclesiae graeci ritus Archi-Episcopus, et antedicti Exponentis Praedecessor, dum Videlicet idem sub actualis eotum adversus juratum Christiani Nominis hostem flagrantis Belli tractu, Victricium Caesareo-Regiorum Paternae olim Majestatis Nostrae armorum Progressu incitatus, et Lucullento Divinae Bonitatis eadem arma benedicentis Experimento commotus,

ad excutiendum Otthomannicae Tyrannidis jugum una cum Populis Rascianis sub Servitute barbara gementibus animum adjecit, eumque in finem non solum praelibati Augusti Olim Domini Genitoris Nostri, qua eatum legitimi Regnorum Sacrae Regni Hungariae Coronae Subjectorum et appertinentium Regis indubitato Juri, Gratiaeque, et Clementiae Caesareae, Regiaeque se, et posteros ipsorum subjectos, Verum etiam desertis intra Turcarum ditiones Domiciliis, et derelictis facultatibus Paternis Laribus exules, et intra Regni Nostri Hungariae partiumqe eidem annexarnm Confinia translatos, et dislocatos, ad Vindicandam ulterius et profligandam pro temporum ratione immanissimi hostis Crudelitatem, Sub Augustae Domus Nostrae, et Caesareo-Regiae Protectionis umbra Vivere et mori paratos declaravit, ac propterea etiam diversas benignas Concessiones, Indulta, et Privilegia Diplomataque in Annis praesertim Millesimo, Sexcentesimo nonagesimo, et millesimo Sexcentesimo nanagesimo primo jam dudum praeteritis emanata, immunitasque et praerogativas ibidem contentas pro se, et Successoribus suis Archi-Episcopis, item Episcopis, aliisque Ecclesiasticis, et Saecularibus Personis, nec non Capitaneis, Vice Capitaneis, Omnibus denique ejusdem Graeci ritus, et Nationis Rascianorum, per Graeciam, Bulgariam, Rasciam, Herczegovinam, Dalmatiam, Podgoriam, Jenopoliam, Caeteraque in praeattacti Regni Nostri Hungariae, et partium eidem annexarum Confinibus Loca Commorantibus impetrasset, quorum tenore non solum Consueta olim Archi-Episcopo, ac ejus Successoribus Authoritas, et sui ritus Eiscopos, ac sacerdotes constituendi, Sontes corrigendi, et pro demeritis puniendi, Templa, ubi opus fuerit, libere extruendi, ipsisque Episcopis, et Sacerdotibus nullius alterius quam Nostrae Potestati Subjectis, adeoque ab omni alia Jurisdictione exemptis, Verum praefati eorum Archi-Episcopi correctioni obnoxiis spiritualia sua munia obeundi, stolas, Proventusque Ecclesiasticos sibi dė ritu, et

antiqua Consuetudine Competentes percipiendi, Officiumque Suum administrandi, Populo demum Ejusdem Graeci ritus Rasciano in Praesidiis, Oppidis, Confiniis, et Ditionibus Nostris, Locis videlicet sibi per Consilium Nostrum Caesareum Aulae-Bellicum concessis ubicunque locato liberum sui ritus, et Professionis Exercitium, absque omni metu, periculo, Corporisque vel rerum suarum detrimento tenendi, et habendi facultas, nec non a decimis (quas ipse Populus pro sui ritus Episcoporum alimentis et redditibus, nullis Praelatorum Nostrorum, vel Cameralium Officialium impedimentis in Contrarium obstantibus convertat, et applicet) antiqua eorum Immunitas Concessa exstitit, ejusmodique benigna Privilegia, Indulta, Concessiones, Praerogativas et immunitates Nos quoque Regia Nostra Authoritate approbavimus, ratificavimus, ac pro praefato moderno Metropolita et Archi-Episcopo, nec non praementionata Gente, Seu Populo Rasciano Graeci ritus Clementer Confirmavimus; Cum autem nonulae utriusque, Ecclesiastici Videlicet, et Saecularis Status Personae reperiantur, quae non attentis praedeclaratis Regiis benignis Privilegiis, Concessionibus, Infinitis, et immunitatibus per Nos confirmatis mentionatum Archi-Episcopum, Sibique Subalternos Episcopos, et Sacerdotes, Populumque Servianum in avito Sui ritus Exercitio turbare, neccesariorum Temlorum Erectionem impedire, Sacerdotes et Religiosos ejusdem ritu arrestare, ad incompententem praesertim Ecclesiasticas et religiosas ipsorum Personas a propria etiam eorundem Oeconomia praentensarum decimarum praestationem aut militaria Quarteria subeunda cogere, et compellere attentent, non sine gravi benignorum Regiorum Privilegiorum, et Indultorum Nostrorum Laesione, ipsorumque praejudicio, et damno manifesto; supplicando itaque Nobis saepefatus Archi-Episcopus suo et totius Populi Serviani nomine humillime, quatenus eosdem in praeenarratis ipsorum Privilegiis, Concessionibus, Indultis, et Immunita-

tibus Regia Authoritate iisdem elargitis, et per Nos clementer confirmatis conservare et manutenere, eatenusque in Caesareo Regiam Protectionem Nostram, ac Defensionem benigne assumere dignaremur. Quorum humillima supplicatione clementer exaudita, et admissa, cum alioquin etiam prout universos fideles Subditos Nostros in suis Privilegiis, immunitatibus et Praerogativis inviolabiliter conservatos habere, ita praefatum quoque Populum Servianum (qui excusso jugo Turcico sub umbram Protectionis Augustae Domus Nostrae se suosque posteros subjecit, fideliaque, et utilia jam etiam Eidem pro Diversitate temporum, et Occasionum praestitit servitia, ac ob id a gloriosae Reminiscentiae Praedecessoribus Nostris ejusmodi Indulta, Concessiones et Privilegia obtinere meritus est) in iisdem eorum Privilegiis manutenere Velimus praementionatum Vincentium Popovich Metropolitàm, et Archi-Episcopum, Episcopos, Sacerdotes, et Gentem seu Populum Servianum de Turcica utpote Potestate Vindicatum in Nostram Regiam Tuitionem, Singularemque Tutelam, ac Protectionem Suscipiendos, et assumendos, imo Vestrae etiam tuitioni, et defensioni, ac speciali Curae committendos duximus. Quapropter Vobis, quibus supra, universis, et Vestrum Singulis harum serie firmiter praecipientes, committimus et mandamus, quatenus praementionatum Metropolitam, et Archi-Episcopum, Episcopos, aliosque Sacerdotes, Religiosos, et Saeculares cujuscunque status, et Conditionis Orientalis Ecclaesiae graeci ritus homines, Populum quipue Servianum e jugo Turcico Vindicatum et in Praesidiis, Oppidis, Confiniis et Ditionibus Nostris Locis videlicet per Consilium Nostrum Caesareum Aulae-Bellicum concessis locatum in praedeclaratis ipsorum Privilegiis, Libertatibus, immunitatibus, et praerogativis in praeattacto Diplomate etiam Nostro Confirmatorio uberius recensitis conservare, et manutenere, atque contra omnes Violentos in praemissis ipsorum impetitores, et Da-

mnificatores toties, quoties a praefato Archi-Episcopo, et Eidem Subordinatis requisiti fueritis, aut alter vestrum requisitus fuerit, rebus, sicut praefertur, stantibus, et quamdiu Natio haec, et Gens Rasciana in illibata erga Nos, Augustamque Domum Nostram Austriacam fide et devetoine perseveraverit, tueri, et defendere, ac denique praemissa Gratia Nostra praevio modo iisdem clementissime impertita, eosdem uti, frui, et gaudere permittere modis omnibus debeatis, et teneamini. Authoritate Nostra Caesareo-Regia Vobis ea in parte hisce plenarie concessa, et delegata, secus non facturi Praesentibus perlectis, exhibendi restitutis. Dabantur in Civitate Nostra Vienna Austriae, die Vigesima secunda mensis Junii, Anno Domini Millesimo, Septingentesimo decimo quinto. Regnorum Nostrorum, Romani quarto, Hispanicorum duodecimo, Hungarici et Bohemici vero quinto.

Carolus.

Eugenius a Sabaudia.
Ad Mandatum Sac. Caes. Majestatis proprium.
Antonius Josephus ab Oette.

(L. S.)

Да је на овом сабору рађено и о другим оппітим нарадним пословима, можемо се уверити из писма митрополита Вићентија из Карловаца 22 Августа 1715 године у коме вели: „всех частномꙋ саборꙋ сабравшꙋ се, по заказꙋ єго цѣсарскагѡ вѣличаствіа по чинꙋ всакагѡ реда пришад шимь ѿ всих стран, какоти и ѿ вась. И пр'вее ꙋказахѡм им милости царскіе, нам православним сꙋштим издатех ѿ єго прѣсветлаго цѣсарскаго вѣличаствіа. Дрꙋго и ѡ прочемꙋ ѡпштемꙋ благопотребномꙋ делꙋ, и ѡ семь доста сабеседованіа имехѡм. Како вам и ваших посланици хоштꙋть подробне ѿ ꙋсть сказати.“ (Види II Гласник год. 1872 списова будимских бр. 146).

Но каква су била та „општа благопотребна дела“, по досадањим изворима нисмо могли дознати.

Нећемо погрешити, ако кажемо, да су народни посланици на овом сабору изнели своје жалбе противу разноврсних гонидба, које је народ подносио од маџарске аристокрације и хијерархије, а и од ћесарских војних и камералних власти. Нема сумње, да су посланици саветовали се и о томе, како ће се сачувати од ових гоњења, и како ће подићи просветне заводе.

Ни у једном дојакошњем историјском дели нема спомена о овом сабору, па ни у оном саставу историјском „народни конгреси овостраних Срба" у 104 књ. Српског Љетописа од год. 1862. Нећемо грешити, ако још коју потврду изнесемо о овом сабору. А такву налазимо у писму будимских Срба, које су писали поменутом сабору, и које у изводу овако гласи:

Ва сехъ светлеишемꙋ и блаженѣишемꙋ и преѡсвештенѣномꙋ господинꙋ господинꙋ Кѵрію, Кѵрію Вићентию, митрополитꙋ бꙋдимскои епархии, и прочимь ѡбретаюштим се под властию светлости цесарской православнимъ васточние цркве архиереем же, архимандритомъ, и протосинђеломъ, и игꙋманомъ и прочимъ свештеничаскаго реда, также и воинставнаго реда господаремъ ѡберштеромъ, и капетаномъ, и осталимь посланикомъ, кои ће се находити на томь православномꙋ саборꙋ. — — — — — — —
За тим долазе њихове жалбе и теготе за време маџарске ребелије, у које су доба готово за 7 година били у затвору и опсади, бранећи град и варош Будим од усташа, друго веле „нашедшой болести за три лета" због куге, и што их је топила вода.

На овом спису стоји с поља написан адрес:

„Ѳитꙋла саборꙋ, кои се сабьрао са црквеним редѡмь ꙋ Карловце."

Колику је важност полагао митрополит Вићентије на Србе из будимског дистрикта, види се и отуд, што их је на месец дана пре реченог сабора 9. Јула позвао на конфе-

ренцију у Сентандреју овим речима: „да имате из междв собою избрати по три по четири чловека развмна, нека придв кь намь на виденіе, и ради о општих пословь разговорити се овде. Ѿ дрвге стране св пришли те овде чекаю, и ви да имате прити да се разговоримо. Ѿ Ђвра св пришли и ѿ Коморана. И ви заоутра или вь понеделникъ скоро придите.“

Имамо још једно писмо из Јегре (Erlau у горњој Угарској) од 8. Јула 1715. које је написао „Іωанъ Дорожанинъ презвитерь, и Ѩнко бировъ компаніиски.“ И ови говоре о истом сабору: „Господинъ митрополит и нами е писаω, да имамо доћи оу Карловци на саборь, и ми ћемо, ако Богъ да дочекати, тамо ћемо ити.“

Као што смо у 113 књизи Летописа Српског показали, држани су сабори год. 1716. и год. 1719-те. Да су пак држани ови сабори у Карловци, то смо доказали списом из будимског архива, у коме су означени и посланици: „на сабор 1716. Никола Димитријевић Чукурханлија из Будима, Марко Сагар из Сентандреје и Стојан Чобанчанин из Чобанца; а на сабор 1719-те Станоје Радојевић стари биров из Будима, Вујица из Сентандреје и Илија Капетан Јакшић из Острогона.“

Поред свог труда, да дознамо, шта је на овим саборима рађено, до сада могасмо тек пронаћи и дознати само имена народних посланика из будимског дистрикта.

Задовољавајући се за сада доказима, да су ови сабори год. 1715, 1716 и 1719 зајиста држани, надамо се, да ћемо успети и у томе, да пронађемо, и шта је на овим саборима рађено. А надамо се и у то, да ће неки други старинар према овом нашем напутку, пронаћи доказе о раду ових српских сабора у Карловци.

И о сабору, који је држан 8. Септембра 1722-те године у Карловци имамо за сада само доказа у писму митрополита Вићентија Поповића од 16-ог Августа 1722. год.

Ово писмо, као и пуномоћ за сабор за сад су нови доказ о сабору 1722. год. саопштавамо овде у изводу прво писмо митрополитово, које овако гласи:

† Викентіе божіею милостію православни архи-епископ и врховни митрополить словено-србскіи.

Смѣренніе наше пишеть въ пределъ бѹдимске јепархие, ва варошъ, прьвее Табанъ (Будим) и Пештѹ сентоандрейскѹ и ѡстрогонскѹ, како свештенникомъ тако и ѡсталимъ христианомъ православнимъ нашимь мир и благословеніе господне бѹди са вами. — — — — — — А по сих весто вашь бѹди, како намъ є дошла цесарскогь величаства милостивна заповедъ или ти резолѹциа на наша народна прошеніа, кою имамо при рѹкѹ сада, запечатенѹ подъ тайнимь цесарскимь печатомъ, коꙗ се пише свемѹ нашемѹ србскомѹ народѹ, кою валꙗ намь саборне ѿпечатити, прочитати и покорнеише послѹшати, и добро разѹмети. Того ради писали єсмо по свих краина и предели, народѹ нашемѹ, и рокь томѹ поставили на ѡсми данъ градѹштаго спредь месеца Септемріа, то естъ, на рождаство прѣсветіе богородице, да ѿ сваког предела имадѹ доћи по два чловека разѹмна на исти рокъ, и сваки абие по примленію сего писаніа да има ѿ свога предела на писмѹ ѹ пѹнтови (пунктови тачкама) принести какове годе имадѹ теготе и ѹвреденіа, противъ првога комисионского нарежденіа и привилегіа народни, или било ѿ военске стране, или ѿ коморске, или старе или нове гравамине (теготе, жалбе).

Тако и ваше христолюбе, да се справите доћи, ѡд тамошне стране два чловека, ако би сте послали из Пеште господара капитана Манойла и ѡстрогонскаго господина капитана Илию Ꙗкшића, а наипаче кога ви саборно изволите наредити, са потребнимъ трошкомь своимъ, да ститнете на ѹречени рокъ ѹ петроварадински шанцъ, безъ никоега преслѹшаніа, нити да чекате дрѹгога писма

ѿ насъ ꙋ томъ. Дато ꙋ Каровци месеца Аѵгꙋста 16 (ѕї) днь 1722.

У недостатку доказа и према маленом броју списова, који говоре о сабору од године 1722. навешћемо овде још један доказ у пуномоћију будимске јепархије, што је јепархијски сабор дао својим посланицима Илији Јакшићу капетану острогонском, Станоју Радојевићу из Будима, и Тодору Милановићу из Сентандреје. Ово пуномоћије гласи овако:

„Ми низꙋ писани знано чинимо с овим нашим писмом сваки пꙋть, како се сакꙋпише низꙋ ꙋсказани по реду господари поради посланога писаниѧ ѿ преѡсвештенога господина митрополита Вићентиѧ сабора ради, кои е казань бити ѡ рождаствꙋ пресветие Богородици Августа 8-ог (ово је случајна погрешка, јер је овај празник свакад 8. Септ.) на целꙋ епархию бꙋдимскꙋ варошь Табань, ꙋ Пештꙋ, такођерь и ѡд Сентандреꙗ, и Ѡстрогонь, и Стоино Белиградь и прочимь скꙋпа избрати и послати два добра господара цело. Савршена ѿ ѡве горне стране. Того ради мих савакупивши се скꙋпа саборно са свештеници и ѡстали долеречени господари, и избрасмо едино дꙋшно ис помеђꙋ нась, првомь господина капетана из Ѡстрогона Илию Ꙗкшића, поредь нега господара Станоѧ Радоевића, из Сентандрее господара Теѡдора Миловановић ѿ за све нас доле саборꙋ, да се потрꙋде и за нась да бꙋднꙋ. И ꙋчинише имь цене на дань по два форинта ѡ нином свемꙋ трошкꙋ, само кола, што имь поклонисмо, на кои ће ѡни ићи; и таким начином, што би дрꙋгога послали не било ѡкромь ради сабора, да ходе. Зато и ѡвай контракь саде начинисмо болой вери на ове послане три господаре, и нинoй ꙋреченои цени, што смо сви контенти на нинь пꙋть, на кои саде них ѡпраламо с равном и еднаком волом, и с наши печати. С ꙋчим начиномь потврђꙋемо, мих бировь' Живань Бранковићь са ешкꙋти.

(М. П). Мих Маноиль Николић из Пеште, са ѡстали.

(М. П). Мих бировь Михаиль Јовановић Сентандрейски, са ешкѹти.

(М. П). Мих Ђеѡрђие из Стоиног Београда са остали.

(М. П). Мих бировь Јѡвань из Шошкота са ѡстали.

Немајући друге податке о сабору год. 1722. из овога митрополитовог писма можемо дознати:

1). Из онога израза „дошла цесарска резолуцна на наша народна прошеніа“, дознајемо, шта и о чему су већали сабори од год. 1715. 1716, 1719-е.

2). Да је поменута ћесарева резолуција јамачно у вези са оним декретом, што је ћесар Карла VI 6-ог Септ. исте године подписао у Златном Прагу, којим налаже угарском сабору, да српске привилеђије инартикулује и на потврду њему (ћесару) пошаље. (Ми смо овај декрет саопштили у Српском Љетопису 113 књизи на страни 142 и 143-ој). А међу тим већ смо напред навели, да је ћесар баш на реченом угарском сабору уговарао са Мађарима о прагматичкој санкцији, а пошто су Мађари исту прагматичку санкцију, и потоме ред насљедства хабсбурговске династије примили и признали и у женској страни, то је речени декрет, као жртва помирења и споразумевања апостоличког краља са мађарском аристокрацијом и хијерархијом, стављен у акта саборска, да у друштву са крушедолским предлогом од 1708. остане, као успомена, а можда и као опомена мађарске симпатије према српском народу.

3). Дознајемо из поменутога митрополитова писма и то, да је народни сабор године 1722. држан у варадинском шанцу а то ће рећи у Новом Саду. — Најзад дознајемо:

4). Да се на овом новосадском сабору већало и о тегобама, увредама народних привилегија, и о свима народним „граваминама.“ Као што је сам митрополит већ у позивници означио у речима: „да има ѿ свога предела на писмѹ ѹ пѹнтови принести, какове годе имадѹ теготе и ѹвреденіа,

против првога комисионскога нарежденіа и привилегіа народни, или било ѿ военске стране или ѡ коморске (под којима коморама стајаху Срби провинцијалисте и разграничене војничке крајне) или старе или нове гравамине.“

Тражећи још више података о овом сабору, наишао сам још на један спис из будимске хранионице, писмо обркапитана Илије Јакшића, од 24. Марта 1724. из Сентандреје писано.

И ово писмо Илије Јакшића, који је био Посланик народа из будимског дистрикта, управо је његов извештај, који подноси јепархијском сабору будимске дијецезе.

Из ова Јакшићева извештаја још нешто дознајемо о радњи новосадског сабора од год. 1722.

А најме дознајемо, да се на реченом сабору већ онда радило о томе, да се карловачка и београдска митрополија једини и споји, и да се ради тога јединства уклони и у стање похоја стави остарели преболни и неми митрополит Вићентије, а да се прогласи за поглавара српске цркве београдски митрополит Мојсије Петровић, који је од Карла VI још 8-ог Октобра 1718. потврђен за митрополита београдског, а 16-ог Новем. 1720. год. још и Банат је подчињен његовој митрополитској власти.

У свом писму од 25. Декем. 1718. год. митрополит Вићентије назива себе „архиепископь и митрополитъ србски“, а у истом писму вели „господинь братъ Моѵси митрополить белиградски.“ — У свом другом писму од 1-ог Септембра 1719. год. сам себе подписује „архиепископ србскыи и митрополит срѣмски.“ А у писму својеручном од 16 Августа 1722 подписује се Вићентије „архиепископ и врховни митрополить словеносрбскыи.“

Но се види из Јакшићевог извештаја још и то, да митрополит нехтеде извршити закључке новосадског сабора, и да је доста борбе било око тога, да учини по народној

жељи који му је своје мишљење преко својих посланика изјавио на сабору у варадинском шанцу.

Тај Јакшићев извештај у коме он даје рачуна о свом раду као народни посланик, јепархијском сабору, саопштавамо, као једини споменик у свом роду.

„Благорωдни, и благочастни господари ωбркапитани и ωстали частни ωфицири, нам ва господе свойственнаа братіω, и господари любими и преважделенни.

Ваших благородіах частное писаніе благолепно есмо примили, и ва са писатаа општа наша изволѥніа есмо разѹмели. И тако немедленно есмо се ва си сабрали, како есть ка намь пришаль господинь ωбркапитань Иліа, и кѹпно поишли до Свети-Андреи ка их преωсвештенствѹ. И четири крать после нашего междѹсобнаго разговора, есмо ишли састати се са нѥговим прѣωсвештенствомъ господиномъ митрополитомъ. И нисмо могли ни лица видети нѥгова блаженства, говорећи, да се неможемо састати, за што се пари. Него чрез госп. владикѹ Михаила єсмо ωговоре примали, пр'ви и дрѹги ωговωръ, да ніе говорено, или прима или не ωни први саборь ѹ Шанцѹ Варадинскомѹ, порад наследіа митрополитскаго, него говори толико, да како сиђе тамо доле, да хоће владике и сабор паки и зато изнова кѹпити ω сашаствію свет. Дѹха. И на то пак есмо меморіалне пошли и просили се, да намь ωговорь даде последни, што ћемо ωговорити вашимь господствіамъ, или се држи сабωрнаго и своега прваго договора, или не, и да сабора дрѹгога ми зато више неможемо имати; него что смо едань кратъ ѹчинили, саизволили ωпште и подписали се, нити се паки ми смемо ни можемо сабирати, и састанка ωпштаго чинити без допѹштеніа двора цесарскаго, како єсѹ тай ωбичай сами ѹчинили, нити пакъ времена своего ѹ томъ гѹбити; и харчити се и трѹдити, него што є єданъ пѹтъ доконато сабωрно, на ωно се свагдаръ држимо, и сада и ѹ напредакъ

и надъ свимь тимь даћемо еште и размишленіа различна дворѹ положити, што се толико кратъ сабирамѡ и какѡвъ разговоръ имамѡ, и да не двоимо, како дворъ царски ніе разѹмеѡ за први нашъ састанак, и за ѡво избраніе наследіа митрѡполитскагѡ. Пакъ зато и дрѹги пѹть да се давамо просити, и зато ће доста мисли бити. И коначно да знамо найпосле што ће намъ ѿговорити, да вашимъ господарствіамъ ѿпишемо.

И паки чрезъ господина владикѹ Михаила есмо ѿговоръ на то добили, да до сабора реченнаго не може бити. И найпосле да є ѿказао, да неда нити тога допѹшта бити. Ѹ тимъ незнамо что мисли, и какове саветнике дрѹге слѹша, и что ће из тога бити.

Него вашимъ господарствіам ми свих ниже пѡдписати братски ѡбзнанююште сицевое, ми стоимо и држимо се ѡнога нашего прваго сачинѥніа и саборнаго ѹтврьжденіа, и хоћемо и зактевамо, како ти ваше благородіе, ми не ѿстѹпамо ѿ наше речи, печатах и писмах, и ѹ тим гледаите добро и што ћете писати и господинѹ митрополитѹ и намь. Богъ зна. хоће ли до то доба их преѡсвештенство живети, бѹдѹћи ѡвакою тешкою болезнію ѡбтечень, а да се что прилѹчи, може из тога и велика конфѹзіа међѹ народомъ бити. — И что ће те творити, изволѧйте, валѧ нечто ѹ тим да има. С тимъ преварѹчаюћи се ѡстаемо благорѡдних благочестіах вашихъ вечне верня, ѹсрдни, единственни и манши слѹжителіе и братіа ваша, бивши ва сих пленипотенціѡнал (М. П). Іліа Ѩкшићь ѡбркапитань 24. Марта 8 Свети-Андреи 1724.

У вези са овимъ извештајем Илије Јакшића стоји и управо допуњује писмо познатог капетана Маноила Николића из Пеште од 22. Марта 1724. у коме пише будимском Таначу:

„Ва кратце извѣстѹемо вашим милостимъ, како знате и сами преће да есть дошао господаръ обркапетань Иліа, и

показао намь свою пленипотенцію ѿ краишнихъ господаровъ официрѡвъ, како сꙋ и нам о томꙋ писали, а не двоимь такођерь и вамь. И ниегово господство не има се кадь бавити, него има и дрꙋго одавде дело. За то ми, кои ћемо се одавде наредити, хоћемо до ваших милостех сꙋтра рано тамо доћи. Него да се разговорите, и кое нарѣдите, да бꙋдꙋ рано готови. кад би смо и ми ка вам пришли, да заедно пођемо горе до Сентандрее. Паки ћемо се онде сви заедно договорити, (на јепархијском сабору) и отити и негова прѣѡсвештенства господина митрополита, да видимо за таково дѣло конца, зашто краинским господарима валꙗ намь ѿговорь давати, а знамь, да ће и господинь митрополить Моѵсие поити горе." — — — — — — — —

Међу тим митрополит Вићентије, као што о њему говори неки хрониста:[1]) „Митрополить нѣміи, болѣзни бо ради велико поврежденъ бѣ ꙗзик его, и немогаше чисто и скоро говорити", у својој великој бољетици и не могаше одговорити посланицима будимског јепархијског сабора, а мање могаше радити на народним пословима, а за свога живота не хтеде уступити сву митрополитску власт свом млађем брату београдском митрополиту Мојсију Петровићу.

Налазимо истина овде онде трага радњи митрополита Мојсија још у год. 1718-ој, и видимо га, где поменуте године долази и у Будим, а позније налазимо га исте године и у Бечу, где тражи од ћесарева двора привилегије за своју престолницу Београд, као што имаху будимски и пештански Срби.

За чудо нам је, што на саборима год. 1719 и 1722 не налазимо митроп. Мојсија, и оне прекосавске Србе све до смрти митроп. Вићентија, који је умрьо 9 Окт. 1725 год.

И тек ћемо наћи на заједничком сабору у Карловци год. 1726 све Србе, који су тада били под владом ћесара Карла VI.

---

[1]) Види Гласник Др. Ср. Сл. књ. VI год. 1854. стр. 48 и 49.

Сва је прилика, да је народ српски тражио јединство карловачке и београдске архијепископије. Као што јасно видимо из поменутог извештаја капетана Илије Јакшића, где говори: „порад наследіа митрополитскаго." Но видимо и то у поменутом извештају, како се том општем народном захтеву противи митрополит Вићентије.

Једно дакле можда суревновање митроп. Вићентија, а поглавито тежња бечкога двора и мађарске аристократије, да Србе неуједине[1]) у јединству не оснаже, и да ови пожаревачким миром новопоставши аустријски државлани, не дођу до оних истих привилегијалних права, као што су добили српски отсељеници од Леополда I, све то велим стајаше на путу оним Немцима и Мађарима, уједињење Срба као зазорно.

Као што видесмо у току времена од 1713. до 1726. год. имаше Срби 6 народних сабора.

По дојакошњим историјским подацима до душе још мало знамо, шта је на овим саборима рађено. Но по изврсном и свесном саборског рада године 1726. видимо велике користи од ових честих сабора. Једна и важна је корист била, што је у овим учестаним парламентним борбама народна свест све се више снажила и јачала. А према све већем нападу на народна права од стране бечке владе, а поглавито од мађарске аристократије и хијерархије, још како је била потребна чила и што јача народна самосвест, да се што снажније одупре подлој махинацији мађарске господе, која је после признања прагматичке санкције и тајног уговора са својим апостолијским Јанусом (час цар, час краљ) свом силном предузела, да сломије и уништи српски народ, и већ спремна била, да Србима отме земљиште бачке и поморишке војничке крајне.

Друга и такођа важна корист дошла од овог саборисања, што је народ преко својих представника много лакше

[1]) Види позније списе и преписке митрополита Мојсија у години 1729-ој.

могао контролисати своје црквене главаре и с тим их лакше могао очувати од превеликог уплива владиног и удварања господарећим елементима на народну штету.

Колико се трудише бечка влада и мађарска господа, да говећи частољубљу и себичности наших црквених веледостојника, њих улове, и од њих начине згодна и опасна оруђа за своје властољубиве тежње, које се могаху остварити прво ограничењем а позније уништењем српских народних права.

Мало час увериће́мо се, да су немачка и мађарска господа већ од 1722 год. за своје интересе задобили и разним обећањима уловили себичног и несрећног владику арадског и потоњег митрополита Вићентија Јовановића.

Ови су дакле сабори веома корисни били српском народу, који се налазаше у неприродном положају, неимајући политичку самоуправу, неимајући дакле законитог терена, да се као политички народ снажи и унапређује. Осуђен, да живи као оно некада Исраилћани под првосвећеницима, а међу тим обманут од сваког по реду мађарског апостоличког краља, који му као аустријски ћесари привидно потврђиваху привилегије, а као мађарски краљеви газише иста освећена права.

Већ по оним користима, што имаху Срби од ових учестаних сабора, можемо судити, колики би напредак учинили Срби, колико би морално и материјално у културном и економном правцу ојачали Срби као народ, који је од природе обдарен био ванредним моралним и физичним својствама, да је само имао законитог земљишта потребног сваком народу, за нужно развијће своје народне особине.

Још у ово доба, о коме сада говоримо, и није народ српски могао осетити величину пропасти у коју га себичност мађарска постепено потискивала, општи карактер аустријског мучког деспотизма, не даде му јасно прогледати и распознати правац смишљене и удружене државничке политике.

А таквом жалосном неразбирању и непознавању опасности такве државне политике, много је допринела самообмана, која је поникла из војничког положаја, у коме се налазаше већина Срба. Та војничка засебна тако рећи народна самоуправа, по којој народ сам себи бираше војничке главаре, та околност што ови крајишници немаху спахије, већ бејаху властити господари својих земаља и имаовине, све ове околности држаше народ српски у жалосној самообмани, да је господар свога земљишта, и да је по томе много срећнији од оних држављана, што стајаху као робови под управом мађарских дивљих светских и поповских спахија, и несите властеле.

Овај већи део Срба по свом војничком устројству стајаше под непосредном управом дворског војног савета у Бечу. У оно доба, још и они у угарском провинцијалу живећи Срби стајаху под истим бечким „хофкригсратом.“

И ма да су Срби као војници у многобројним ратовима по свима јевропским крајевима неописано страдали и гинули за славу и корист бечких ћесара, ал су бар они код својих кућа заоставши Срби били слободни и по томе далеко срећнији од мађарских властеоских поданика (jobágy).

По својој индивидуалној слободи, независимости од многих ситних тирана, и неузимаху Срби на ум њихову подчињеност као народ без грађанских права и политичког само опредељења. А највише је допринело овој само обмани, што су ови крајишници као војници уживали тако рећи заједнички ово у ствари безправно стање.

И по томе ћемо лако појмати њихову голему одвратност од провинцијалисања, што ће рећи од прелаза ма и привидно слободног стања у неоспорно грозно стање мађарског властеоског поданика. Нема сумње, да су ови Срби крајишници и најмање дознали за онај мучки уговор, по коме су мађарским аристократима срамно и грозно продати од својих лажљивих ћесара, јамачно би се још раније,

за време турских ратова сви махом отселили ма куда, само да не дођу под такве адраповце, као што су били они ситни и пропали и од Турака избегши и по карпатским горама прикривени маџарски племчићи, који су са својим пергаментима искочили из својих гудура, да траже своју ђедовину, коју су они тако кукавички Турцима уступили, пошто Срби очистише земљу од Турака.

Из овога што рекосмо, може сваки судити оно грозно и безобразно тврђење маџарских ђоја либералних историка Хорвата и Салајије, који се не стиде пред судом историје изрећи тако бестидну пресуду, да су Срби дивљаци, што нехтеше примити благодети пресрећног стања и живовања под маџарским слободним установима, и што су предпостављали свој ропски положај под војничким устројством, и поред војничких закона, маџарском дивном законику „Corpus juris“ — и.

На оваку несавесну иронију и хипокриство, сваки беспристрастан човек може рећи: да грозни и себични народи имају грозне и себичне историке.

Да се сада вратимо и даље пропратимо пажњом догађаје, које су непосредно предходили сабору карловачком год. 1726.

Казали смо, да се са светске позорнице уклонио митрополит Вићентије, а његово место или управо место српског митрополита и архијепископа карловачког и београдског заузе Мојсије Петровић. Нећемо се постидети, ако о овом митрополит кажемо, да је био од свију митрополита најбољи поглавар српске цркве. Врлине овога митрополита у толико више падају у очи, у колико је био грознији и покваренији његов непосредни насљедник несрећни Вићентије Јовановић.

Виделисмо, како се митрополит Мојсије, још год. 1718 одмах пошто Аустријанци заузеше Београд, брижљиво стара о унапређењу и осигурању свог столичног места и грађана београдских.

Тако ћемо га наћи за сво време његовог, на жалост кратког митрополитовања. Но је време његовог митрополитовања испуњено делима озбиљне радње. И ми ћемо саопштити што више и све што је важније урадио, или што су за то доба други урадили.

За рад боље оцене његове у сваком обзиру корисне и родољубиве радње, овде износимо његово писмо, што је 4. Маја 1724. из Пеште писао будимском Таначу, из кога ћемо видити, како се топло заузимаше за права својих Београђана. У исто време видећемо његов бистар поглед и здраво суђење о судским и трговачким стварима. Из истог писма дознаћемо, да је у Београду постојао у оно време и трговачки суд, а види се, како се у њему судило.

Поменуто писмо по свом оригиналу у изводу гласи овако:

У почетку вели, како се Ћира Ђукић из Будима и неки Марцика Београда разортачили, и да се трипут есапили „и нихне хесапе лепо ѡчистили пред неколико поштенни господара ондешни ꙋ Белиграду; где имь єсть бio дућань и трговина нихна, како и намь єсть ѡглашено ѿ исти ѡни поштенни господара, кои сꙋ и по трговачкомꙋ сꙋдꙋ поред нихь двоице исказиваню, и хесапъ погодили и разсꙋдили; и писмено заключили. Да сад паки пѡ дрꙋги пꙋть чловека истого того реченнога Марцикꙋ ꙋ немир даете чинити, и трꙋцꙋете садь ѡним поштенним господаромь трговцемь ꙋ Белиградꙋ, и хоћете по дрꙋги пꙋть паки ѡвде да ихь насилꙋете, да се хесапе, и сꙋдь да имь чините, кое би било на преюдицію ѡной поштенной вароши белиградской, ѿ кое бꙋдеть и протишталаціа и на далше промотреніє, да неможете ви нихни люди тако трꙋцовати. Него зато добро гледайте, что ис тога бꙋде на конаць дошло. Ако ли се бꙋде что господарю Ћири Ђꙋкићꙋ криво видело, можете га с варошким вашим поштенним писмом рекомендировати, ѡнамо

белиградской вароши поштенним господаромь судцемь; что е по правици, да му задоволность учинеть, зашто имь е ѡнамо и дућань біѡ и трьговина; и човек тай Марцика из Белиграда есть, коему ви не можете тоу судити; него еговь судацъ у Белиграду." — — — — —

А сада ћемо говорити о сабору, који је митрополит Мојсије сазвао на дан 2-ог Фебруара 1726-те год.

Ни један писац досада споменуо није о овом сабору, а међу тим је овај сабор био један од најважнијих. Ал не само што је на том сабору изабрат дотадањи митрополит београдски Мојсије за архијепископа и митрополита свију Срба, који су у оно доба живели под владом аустријском, но је овај сабор и по томе важан био, што је на њему утврђено јединство оба архијепископата српска, и што је столица митрополитска пренесена у Београд.

Осим тога је важан био овај сабор и због разних велеважних предлога, који су на истом сабору претресани и од сабора примљени. Важност ових предлога не уништава се с тиме, што их ћесар по упливу мађарском није санкционовао. Видећемо, да их сабор године 1730-те у Београду из нова усваја, и на потврду ћесару подноси.

Једно дакле, што је овај сабор нашем народу до сада непознат био, а друго по важности предмета, о којима је на овом сабору већано; држимо, да је веома потребно, што више о њему прозборити.

И ако смо на другом месту [1]) саопштили већ имена попосланика на овом сабору, да не би позније ову раштркану грађу морали из нова прикупљати: то овде на ново саопштавамо по спису из будимског архива.

1726. ф. (Фебруара) 6. данъ коино есутъ звати на саборъ у Карловци ѡ поставленію господина митрополита Мойсила Петровича на Унгарію и Шлавонію.

[1]) Види Летопис Српски књ. 113 стр. 477—180.

ѿ Бѹдима.

Господинъ владика Михаилъ Милошевич.

Архимандритъ Исаие Антоновичь с манастира Ковина, кои е нарежденъ.

Вароши бѹдимске Живанъ Бранковичъ.

Вароши Свети Андреи Павалъ Раденковичъ.

Вароши Пеште Маноило Пачићъ.

Ѿт Баната.

Господинъ владика хажи Иѡаниħие Владисављевич темишварскии. (Ово је био први влидика темишварски) и

Архимандритъ ѿ Кладова.

Господинъ обръ капетанъ Василие (Николић).

Господинъ обръ капетанъ Остоѧ.

и капетан Петаръ („Сегединац") [1])

и капетанъ Станко.

и протопопа Михаилъ.

и други протопопъ Леонътъ.

Свештено иереи кир поп Спасое.

Обръ кнезъ ѿ Вршца и ѡште са еднимъ

Кнезомъ Николомъ.

Кнезъ Иѡванъ Рашковићъ.

Кнезъ Богданъ Банатски.

Кнезъ Маринко.

Кнезъ Ѩћимь.

Кнезъ хажи Павалъ.

Протопопа Гаврило Банатски.

Игѹменъ Игнациѧ Манастирацъ.

Протопопа Богосавъ ѡт Поречѧ.

Кнезъ ѡт Хршаве Радомиръ.

---

[1]) Капетан Васа Сегедински и неумрли Петар Сегединац капитан печански, о којима је говорено у 113 Љетопису Српском на стр. 164—165.

Ѿт Сербие.

Владика валевски кир Доситеи (Николић. Овај је позније лишен јепископства.[1])

Игүменъ Леѡнъ ѡт монастира Враћевшниці.

Ѡбръ капетанъ Коста ѡт Параћина.[2])

Капетанъ Кезо Грочански.

Капетан Вүкъ ѡт Црне Баре.[3])

Капетанъ Євта Витковић.[4])

---

[1]) У VI. Гласнику Срп. Уч. Др. на стр. 85 неки безимени кроничар вели за овога владику „сеи архіерей за нѣкүю винү Ѿ митрополита Викентіа Іѡановича растриженъ и обрить билъ; и тү во домѣ школскомъ много болѣзниа Ѿ сердоболѣ на конаць престависа въ крайней ништетѣ 1739.

[2]) У II Гласнику на стр. 226 у споменику неком, што га је саопштио прота Ненадовић, спомиње овог капетана Косту „аі. Коста капѣтанъ родомъ цинръ (Цинцаръ), Параћинү крѣпки стража ѡт Ниша на Рашави (Забучѣ, брдо код Ужица с десне стране рѣке Ћетинѣ, коя утиче у Мораву) погибѣ.

[3]) У поменутом споменику на истој страни под л. Вүкъ ѡборъ капѣтанъ Црнобарац родомъ Зворничанінъ, страшан Түркомъ на крајни.

[4]) На истом месту говори се под „є. Евтѡ Витковичь капѣтан родом валѣвацъ и погибѣ оу Валѣвү и погребен оу Ѡвани.“ Даље говори прота Ненадовић на стр. 228: „Овай Витковићъ имао є брата Јована (Симу) хаднаһа или лаћмана, и погребени су обоица у некадашњем старом манастирићу Јовањи, кои лежи єдань сатъ хода одъ Валѣва. (На надгробној плочи овај надпис стоји: Овде почива Евта Витковићь господаръ валѣвске нахиє крозъ 25 година. (Овај надпис прочитао је писац ове расправе). О Евти Витковићу има песма (народња), како є са катанама, позванъ одъ Витозовића Турчина у Ужицу, излазіо на мейданъ на Мравнице, коє дели ужичку и валѣвску нахію: но кад є Витозовићь Витковића видіо, ували га грозница, покори се и умири, пославши му саблю на даръ. Исти Витковићъ имао є кулу од два тавана, где се слива Градацъ у Колубару. Према овой кули с десне стране Градца налази се црквина и око нѣ шанацъ, где є седіо Ћор-Митъ

Гаврило (Рашковић) кнезъ белигратски.
и Стоꙗнъ ешкȣтъ.
и дрȣги Стоꙗнъ ешкȣтъ
Обръ кнезъ смедеревски Димитрие.
Кнезъ рȣднички Сава Лагариꙗ.
Кнез пожаревачки Стаматъ.

Сегетска краина.

Господинъ капетанъ Пантелеꙗ.
и Петар Грковић ѡт вароши Шиклеуша.

арамбаша, современикъ Витковнћевъ, кои се такође у песмама спомиње.

У породичном архиву пишчевом налазе се писма са печатима од истога Јевте Витковића још од год. 1720-те А та писма осташе од чукундеде Петра, који је био најстарији брат Јевте, Симе и варадинског обр капетана Секуле. Петар је као аустријски официр живео 112 године, и добио је за своје заслуге, што је још за владе ћесара Леополда I под принцом Јевђенијем служио, велику златну медаљу. Од ћссарице Марије Терезе. Ова се медаља и сада још налази у нашој породици. Син Петра Витковића са свог страдања због вере чувени прота Јосиф живео је у Јегри, и тек његов син Петар због своје науке позван од Будимаца преселио се у Будим. (Види Српски Љетопис од год. 1825. кн. I: Чланак под насловом „Біографія славни србски фамилія“ о Петру Витковићу).

У течају ове расправе на свом месту саопштићемо неке списе, на којима су подписани: обркапетан варадински Секула Витковић, обркапетан Јевта Витковић, капетан Вук Црнобарац, и Гаврило Рашковић биров вароши Београда, и оба Стојана ешкута.

А у нарочитом чланку „Прилог Српској Сфрагистици“ изнећемо и снимке печата Јевте и Секуле Витковића, капетана Вука Црнобарца и Гаврила Рашковића.

Песма о боју Јевте Витковића и Турчина Витозовића печатана је у календару „Шумадинцу“ од год. 1850.

Ѿт хорватске и марчанске краине.

Протопопа Никола Поповичъ
Воевода Миливои Ковачевић.
Воевода Михаило Ковачевић.
и свештено иеромона(х) Василие.

Ѿт Срема равнога.

Владика Никанор Мелентијевић, живео у Крушедолу, и изидао капелу св. Анђелији), ѿт свога манастира.
Архимандритъ кир Теѡдоръ.
Протопопа Іѡаннь иришки.
Кнезь Петаръ Градићъ иришки.
Протопоп димитровачки са двема свештеници дошао.
Протопоп шидски и нештински.
Протопоп вѹковарски са ешкѹтомь Петромь капамачиомь.
и протопопа сѹрчински Чѹдомиранъ.

Ѿт Шлавоние.

Владика Никанор (Димитријевић).[1])
и протопопа Станко.
и попъ Благое.
и сѹдацъ Райко.
и Ѩнко стари сѹдацъ
и Степанъ кнезъ.

Ѿт Костайнице.

владика са двема свештеници.

---

[1]) У VI Гласнику на стр. 77. спомиње се овај владика „Никаноръ Димитріевичъ изабран, посвяштенъ и презентиратъ митрополитомъ Викентіемъ Поповичемъ во епископа костайничкогъ, личкогъ, зринополскогъ, и кербавскогъ; конфирмират цесаремъ Кароломъ 2-гѡ Аѵвѹста 1716. преставился 1728. гѡдине.“

Ѡт посавске краине.

Обръ капетанъ Никола рашкович.
Капетан Іѡаннъ манастирличь.
Хаднађ (поручик) Вꙋчко Секꙋлић.
Воевода Петар Степановичъ.
Воевода Атанасие Кресоевич.

Ѡт арадске краине.

Владика Совроние [1]) (Раваничаничић).
Архимандритъ Соврониe ѡт монастира Ѡдоша.
Протопопа Іѡсифъ.
и протопопа Ђеорђие.
Капетанъ Живанъ.
Капетанъ Ђꙋрка.
и Михаило диꙗкъ.

Ѡт подунавске краине.

Владика Софроние Томашевић.
Обръ капетанъ Васа Николић шаначки (варадински).
Капетанъ Стоꙗнъ Вошнꙗкъ Тителски.
Капетанъ шидски Ꙗношъ Диꙗкъ Поповичъ.[2])
Васо Продановичъ кобилски.
Капетан Секꙋла Витковичь паланачки.[3])

---

[1]) У IV Гласнику на стр. 55 спомиње се као трећи по реду владика арадски „Софроніи Раваничаничь, постригом изъ монастира Раванице.

[2]) Кћи овога била је жена проте најпре сегединског а потоњег јегарског Јосифа Витковића. Потомак овог Дијака такође Јован умрьо је у Будиму око 1845. год. и њим изумрла породица Дијака, који су били господари Шида и Беркасова у Срему, и за време Марије Терезе, кад оно силом унијатише, отузме царица од Дијака ове спахилуке и поклони их унијатском владици.

[3]) То је онај капетан Секула Витковић брат Јевте капетана ваљевског и Петра официра јегарског, о којима је више горе било спомена.

Ѿт Потисѧ.

Обръ капетанъ Живань Зорићъ.[1])
Обшбокмайсторъ Страйна Жабалси.
Капетань Ѥнко Бранкович Сомборски.
Капетань Арсение (Јеремић) Мартоношки.[2])
Капетань Стойко Рѹпић.

Ѿт бачке стране.

Протопопа Максимь.
Протопопа Басѧ Сегедински.
Протопопа байски Петар Попович.
И свештеникъ Аврамь
и Миха(т) и(з) Сегедина.
Вайски биров Грѹѧ.
Миливой и Непадъ Вѹтошки.
Ѿт Карловаца кнезъ Иѡванъ Чекргић.
и хачи Станое
и протопопа Живань.

Ѿт Сечѹѧ.

Владика Максимъ
са двема свештеници.

---

[1]) Син овога Зорића отселио се у Русију са Текелијом, Хорватом и са множином јадних потиских војних крајишника, које је несрећна Марија Тереза по савету својих љубимаца Мађара нарочитим декретом са својих земаља протерала у Русију.

[2]) По развојиштењу потиске и поморишке војне крајне неке питомије и попустљивије војне главаре обдарила је великодушна царица мађарским племством, пошто је стотину хиљада крајишника крвнички ојадила. И ови су Јеремићи тада обдарени племством. Ови нови мађарски племићи могаху се поносити овим веледушним подарком из руке оне владарице, која је њиховој браћи оном истом руком потписала осуду на моралну и материјалну погибију, којом је њих себичњаке одродила и уврстила у ред највећих српских душмана мађарских племића.

Из овга пописа народних посланика видимо, да је на том карловачком сабору 1726 год. било:

Владика са митрополитом	10.
Од свећеничког реда	34.
Од световника	58.
Свега	102.

Као што се види из писма будимских посланика Живана Бранковића и Павла Раденковића, сабор није одмах отпочео радити, као што у реченом писму веле: „нами е писато да ће бити сабор 2-ог Фебр. ние, ѹдѹжили сѹ терминъ да ће бити сада ѹ грѧдѹштѹ неделю, зашто ние било могѹће да би стигли, кои сѹ звати господари, ѹ краткомъ е терминъ, а пѹтови злочести, и нами е казаѡ капетанъ Васа, да сѹ писали и по дрѹги пѹт книгѹ за ради нашего господина владике, то е доиста тако. Ако питате за ради митрополита белиградскога, ѡвде е ѹ дворѹ, никѹда не иде, и шниме дошле 4 владике, темишварски (Јанићије) и валевачки (Доситије) и далматински[1]) и костаинички; и капетана 4 дошли: параћински (Коста), валевачки (Јевта Витковић), ѡт Црне баре (Вѹк) и банатски (Васа Николић). А овомъ странО̂мъ како ти капетани и владике сада ѹ неделѹ ѡће се скѹпити, и чекаю ђенерала сада ѹ неделѹ.“ — — — — — — — — — —

Но и у ту недељу гредушту није отворен сабор, а узрок томе веле исти будимски посланици у свом писму од 17-ог Фебруара.

„Поради двовъ архибискѹпатовъ саединеніа никако ние ктео ђенералъ Ѡтаваръ и Каленикъ,[2])

---

[1]) То је био Стеван Љубибратић, кога је мљетачка република из Далмације протерала, те га је ћесар Карло VI по предлогу митрополита Мојсија потврдио за јепископа костајничког 11 Фебр. 1728 год. (Види Гланик Срп. Уч. Др. књ. VI стр. 78.

[2]) Ово ће бити онај Каленик, што је позније постао пећски патријарх а у то доба 1726 био је јамачно ексарх речене па-

докле нису послали штавету у Бечъ. И тако су послата Февр. 6 дань, и нами су рекли до 6 дана, а сада има и 11 данъ, како ние дошла, а ѡште не знамь када ће доћи. Доста имамо мисли, да се каково друго што не деси. Зато и владике, и капетан(и) и поместни господари сви чекаю, и никому неда ђенераль да иду, докле дође штавета. И тако е сада болестань и ђенераль, и Каленик и Мойсило митрополитъ. Из оте болести не знамо што ће бити, да знате да ми е врло старост кое за што.“ — — — —

Као што видимо из овога писма бечка влада са Мађарима гледаше, да сваким могућим средствима стане на пут овом уједињењу оба архијепископата. Овој господи већ и само духовно јединство било зазорно, па је лако погодити, како су тек интригирали противу политичког јединства свију Срба, који су у то доба стајали под аустријском владом.

И ако су најзад привидно одобрили јединење оба архијепископата, они су ово духовно јединсто избором потоњег митрополита Вићентија Јовановића и ову привидну и лукаву концесију коначно парализали.

Но за све 22 године аустријске владавине, брижљиво пазише, да се Срби ма и под њиховом владом политички не једине. Београдској ћесарској камералној администрацији бејаше најважнији задатак, да одржи status quo, који су од Турака примили, брижљиво су очували давнашњу поли-

тријаршије. (Види Милојевића „Општи Лист“ стр. 76). Он је јамачно дошао био, да у уме патријаршије протестује противу јединења архијепископата београдског са карловачким, јер је београдски архијепископат до тог времена стојао под пећским патријархатом. Ђенерал пак од своје стране био је противан јединству оба архијепископата као духовом јединству и свакомъ могућем јединству српског народа, што аустријској влади и мађарској господи и помисао на српско јединство бејаше мрско, и сметало би њиховим познатим тежњама.

тичку поцепаност с ове и са оне стране Дунава живећих Срба. То је била тадашња, а то ће бити и потоња и свагдашња политика, докле год имали буду у аустријској царевини искључиву власт Немци и Маџари. То је била и биће њихова традиционална политика. Ко друкчије мисли, тај се грозно вара; јер навлаш хоће, да не позна ову неоспорну историјску истину.

А сада да видимо, шта се и очему се већало на овом сабору.

Као што ћемо мало час видети из писма митрополита Мојсија, поглавити предмет већања саборског био је предлог будиских Срба, а тај предлог гласи овако:

„1726 ф. (Фебруар) 6.

1.

Пѹнктови народѹ законски ѹ Карловци: да кои нами ѡштетъ бити връѡвни митрополитъ, да се има заветовати прежде ињсталацие, како ѡће потпѹно ѡбдржати светѹ майкѹ цркви ерѹсалимскѹ закона грчанскога, и ништа нећетъ ѹмалити ѡт православнога закона нити епискѹпъ, нити врховни митрополит; естъ ли би что ѹкратили ѹ православию нашемѹ свете майке цркве закона грчанскога, да ние поглавар наше свете майке цркве закона грчанскога, такожде и архиереи и епискѹпи васи.

2.

Да оће добро радити за народъ православни, и народ ѹ сваки правица и ѹредби држати, по преданию светих апостоль и ѹредби свете маике цркве васточне закона грчанскога, све потпѹно држати.

3.

Да оће епискѹпе, коино есѹть достоини поставлати, и коино есѹтъ подобни бивати епискѹпи, коино оће подпѹно ѡбдржавати законь православни, искѹсни свакимъ

наѹкомь, народѹ коино по воли есть, и народскомъ воломь да се изберетъ и поставитъ воломъ и ѡглашениемъ оне епархие.

4.

Опште народне превелеђие из Ѹнгарие да се неизнесу и из Шлавоние, токмо да сваки пѹтъ могѹ ѹ Ѹнгар(скои) стоѩти.

5.

Да се могѹ поставити 12 господара, како 4 (из) клера црковнога, 4 воеставнога, 4 помесниковъ или варошки господара, коино ѿће држати превелеђие и оптиске послове, све доласке са врховнимъ господином митрополитомь, да ѹ них више писатих епитроповъ сваколика општина и долазакь народски може стоѩти, како, и ако кои ѿт више писати епитроповъ престави се, таки да се може дрѹги поставити, и када би било време, да се зовѹтъ више писати господари, да им се има давати нихов ѹнкост (трошак) и плаћа из ѡпштине. Тако и три клѹча да имаю бити први ѹ господина митрополита, дрѹги ѹ воинственоме редѹ, трећи ѹ местни господара или варошана.

6.

Ѹ Свакои епархии да имаю бити по 3 господара, како еданъ реда црковнога, дрѹги реда воинственаго, трећи реда помесни господара или варошана. Аште ли би прелѹчила самртъ архиерею, да имаю више писати епитропи да задрже, да се неноси добро архиерейско, дияци и дияакони да развѹкѹ, него, да се донесе и задржи, докле се ѡгласе врховномѹ митрополитѹ, и донесе се ѹ оптинѹ, како архибискѹпатъ. А што се нађе сребрно, златно, новци и ѡстало добро, да се има све донети ѹ архибискѹпатъ, кроме кѹћа, виногради, ливаде, да есте новопоставленомѹ епископѹ, а ѡно 12 господара са митрополитомъ оће исправити преставленомѹ епискѹпѹ за дѹшѹ и неговимь млађимь.

7.

Ако би кои ристианинь сагрешио что, како ти редꙋ црковномꙋ, да га не има клети ни ѿтъ нега затварати светꙋ маикꙋ црквꙋ, ни забранивати ѿт нега даръ дꙋха светога, нити епискꙋпъ, нити самь врховни митрополить, докле сꙋдъ не бꙋдне. А каде бꙋдне сꙋдь ѿнда подпꙋно ꙋчини поштение ѿноме свештеникꙋ и правица цела да есте.

8.

Сваки епискꙋпъ да има поставлати школе ꙋ свакои епархии, где е возможно, а наипаче ꙋ архибискꙋпатꙋ велика школа да есте цело диячки, нем(а)чи, србски.

9.

Када би почели поставлати свештеника, да имаю не по атарꙋ, не по новци, него коино есте искꙋсань и книжевань, и наꙋчань и свакимь благодетиемъ испльнень, тои да се постави, коега народъ ѿште имати, а есть ли би неотео са народомь ꙋ любови бивати, да се има променити ꙋ дрꙋго село или варошь.

10.

Да се нами издадꙋ свитци по свакой епархии и по ꙋставꙋ црковномꙋ, да неби смо имали ѿт дрꙋгога национа ꙋ коризнꙋ, како ти да се есте прилꙋчивало доста такови ствари досада.

11.

Да се не имаю наше постаменте кварити, него како ѿстави чловек и сапише ꙋ тастаментꙋ, и ѿстави кои попꙋ или архимандритꙋ, или епископꙋ или архиепискꙋпꙋ со тим да есте доволань.

12.

А кои свештеникъ ѿстане без попадие, да не има ꙋ нꙋрии више бити ѿт године, паки да иде ꙋ манастиръ.

13.

Да архиереи не имадѕ никако сародство држати, кроме сестра имати, и да има архиеереи сваке две године промениватн тестаментѕ, како и две тестаменте да може имати, еднѕ ѕ епархии ѕ више три епитропа а дрѕга ѕ архиепискѕпа, и на сваке две године да може се изменити; тако и манастирци коино есѕтъ, да не имаю апартовате винограде, и башче, и кошнице, и ѡвоштии него све да е ѕ општини ѕ манастирѣ, ис те манастирске општине да живе ови равно.

14.

Да имаю ѡно више писати 12 епитроповъ ѕредити митрополитски трошкови, како ће стоити и остале доласке ѡпштинске под клѕчемь држати с полѕ са митрополитомъ.

Овај предлог колико је важан што се из њега види политично, просветно и верозаконско стање нашег народа, и што се из истог предлога види, како је наш народ у оном добу мислио о том свом стању, и како је тежио да одклони сметње свом напредовању, и која је средства тражио, да свој политички и народни напредак осигура.

За 36 година свога становања у Угарској народ српски имао и сувише прилике, да дозна и оцени положај свог црквеног поглавара према влади аустријској и према маћарској господи.

Бечка влада имала је и сувише средстава, да задовољи частољубље и себичност ових наших црквених поглавара, а није штедила, да их разним одличијима и обећањима улови и на своју страну привуче а од народа их отргне. А знамо да су бечки ћесари били фанатички католици, и да је бечка влада у свако доба склопљена била већином од јежовитских створова, и да су потоме ћесар и његова влада, а не мање маћарска хијерархија поглавито тежили, да српски народ отргну от православља, с тим

пре, што су добро знали, да је то управо народна вера, која у Србима одржала и однеговала и љубав према својој народности. Ћесари ни су штедели новаца, да Србе поунијате, то нам сведочи потоњи аустријски министар Бартенштајн.

Зато су Срби у 1-ој тачки горњег предлога тежили, да још пре избора заклетвом вежу митрополита и остале владике за своју народну цркву, коју су с правом сматрали као чувара и њихове народности. Да ли су ови наши предци у том право имали, најбоље ћемо се уверити по том, што су сви поунијаћени Срби у Угарској постали Маџари а у Хрватској Хрвати. Престали су бити дакле Срби.

Што се у својој расправи тако заузимамо за православље, томе је узрок на историчким фактима основано уверење, које смо мало пре изрекли, да су Срби у Угарској били Срби, док су били православне вере, а променом вере изгубише своју народност. Насилни овај и неприродни губитак, који је наш народ претрпео од промене своје вере, доволно ће оправдати наше заузимање за овога чувара наше народности. Ми одсудно осуђујемо сваки па и религиозни фанатизам, и држимо, да нас нико прекорети неће, што у свакој прилици јасно осуђујемо насилничке мере и грозне насрте на духовно уверење једног народа, који је у свако доба трпео и није насртао на туђа религиозна уверења.

И још једном враћајућ се на 1-ву тачку поменутога предлога обраћамо пажњу на израз народне енергије у изреци: „Есть ли би что ѹкратили ѹ православию нашемѹ да ние поглаваръ наше свете майке цркве, — — — — такожде и архиереи и епискѹпи васи.

У другој тачци овога предлога морално везују свог црквеног поглавара, да добро ради за народ православни, и да ће у народу неговати поштовање према народним правицама и уредбама.

У трећој тачци јасно се огледа велика свест народња, што од свога црквеног поглавара енергично зактева, да само оне постави за јепископе, који су **достојни таквог важног места**, који ће се подпуно држати православног закона, који су **науком својом отлични**, који су пре свега **народу по вољи**. У првом делу ове тачке народ очито исказује, какве способности тражи од људи, који ће његовом црквом и законом управљати. Но у другом одељку јасно казује народ своје право на избор владика, у другом акту, који ћемо мало час изнети, видећемо да је владике бирао народ у јепархијским саборима, и да је од тројице својих кандидата митрополит са синодом морао једног за владику избрати, и само по некој форми владину потврду изискати.

Воља народна је потом меродавна била при избору владика. И ово своје право народ брижљиво чувао, док најзад синод са владом у измајаторисаном регуламенту год. 1779. насилно поништио и од народа отео и ово још једино право и средство, којим је народ бирајућ владике могао постићи, да од народних владика и народу верног митрополита изабере.

Народ је добро знао, кад је при свом прелазу условио право бирања црквеног главара, да ће ово право илузорно постати, чим владини створови владине владике бирају себи другове, који ће бити опет владина оруђа, а од таквих слепих оруђа народ би при свом слободном избору могао избрати опет само владиног ал не народног пријатеља.

На другом месту показаћемо, како је народ високо ценио ово своје право, јер изрично казује у тој својој просби, коју је поднео Марији Терези; говорећи: кад народ има право да бира патријарха и митрополита, с тим веће право има, да бира и владике, од којих позније бира црквеног поглавара.

У четвртој тачци јамачно су хтели одредити, да народне привилеђије чувају нарочита сабором одређена лица у Угарској, које је општи народни сабор избрао, и којих је било 12, и звали се, као што из 5 тачке дознајемо народни „епитропи.“ Мислимо да су хтели ове народне привилеђије чувати, као што се привилеђије Срба у Хрватској и у Славонији тако звана „Privilegia et statuta Valachorum (привилеђије и правице) чували у северинској старој цркви на звонари [1]) два стражара.

Као што смо мало пре напоменули. у 5-ој тачци одређене су дужности ових 12 „епитропа“ или тутора, којих је било 4 од црквеног 4 од војничког и 4 од светсвног сталежа. Њихова је дужност била, да чувају привилеђије, и да настоје, да се ове одрже, поштују и да при свакој промени од новог владаоца изишту потврду привилеђија. Они су бригу водили о свеколиком обштем народњем имању и добру, и они су чували општу народну касу, они су примали у своје руке сав „долазак“ (приход) народски на чување у народској каси. Кад који епитроп умрьо, остали су имали право на место умрьлог, другог избрати. Но за сваки опште народни посао имали су награду „вnкост“ из народне касе, као што су имали и сталну плаћу из „општине.“ Од три кључа на народној каси један бејаше у митрополита, други „у војинставног“ епитропа, а трећи „у местног господара“ јамачно грађанина карловачког.

Но видимо, да је сем ових 12 општенародних епитропа, имала је и свака јепархија својих 3 епитропа је-

[1]) На исти начин и данас се чувају архиви у Пешти и Сентандреи на звонари у нарочитој собици, на којима су гвоздена врата а на прозорима гвоздени капци. Будимски архив није на звонари но у нарочитој соби под јаким озиданим сводовима а са јаким гвозденим вратима и гвозденим капцима. А на вратима су две браве на два кључа, од којих један бејаше у бирова а други у најстаријег ешкута (општинара).

пархијска, који су опет били од сва три сталежа. Ових јепархијских епитропа дужност је била, да пазе, кад би који владика умръо, да ђаци, ђакони или дворјани не развуку владичку имаовину, него брижљиво и по инвентару прикупе оставштину, и причувају, док се не јави за смрт владике митрополиту, и народним јепитропима; а потом да се сва заоставштина донесе „у обштину“ (народну касу) све што се нађе сребро, злато, новци и остало добро. Све покретно имање морало се донети у општу народну касу, а непокретно имање давало се ново постављеном јепископу на чување и уживање. А оно 12 господара са митрополитом, да исправе престављеном јепископу за душу и његовим млађим.[1])

У седмој тачки захтева народ, да општи и народни сабор забрани митрополиту и владикама, да ови народ не куну и од цркве одлуче. Но веле да будне суд, да судским путем расправи размирица између владике и народа.

Кад загледамо у списе будимског архива, наћићемо да владике народ куну, кад им захтеване новце одмах нису слали или силна истезивања и глобе одбијали. Да би се наши поштовани читаоци уверили, зашто су владике клели народ, и каквим разлозима народ одбијао ове клетве, и владику на ред упућивао, ми ћемо у изводу саопштити одговор Будимаца, кад је год. 1709. владика Михајло проклео и од цркве отлучио бирова, кметове и њих 70 најотличнијих грађана српских, који му недадоше, да их непрестано глоби.

„Ми васи опште нас — 70 — братие, који доходимо на договоръ ѕ варошки домъ и на зло и на добро, и сваки договоръ ка господарѕ бировѕ и господаромъ кметомъ, и

[1]) Још од првих времена налазимо пописе, инвентаре, посмртне заоставштине митрополита или владике. Међу списима будимског архива биће по доста таквих инвентара. За сад упућујемо на 35 број „Гласника 2. оделења III, књ. у коме је инвентар посмртне оставштине патријарха Арсена III (Чрнојевића).

не текими, — 70 — но и сва сиромаш с нама, сви смо ꙋ кединствꙋ. И тако чꙋсмо и разꙋмесмо, да сте се разгневали на — 12 — кметова и на бирова, и чꙋдно свезано писмо и люто на нихъ послали, и от цркве и сабора отлꙋчили, и к томꙋ и свештенике од нииих домовъ ꙋставили. Ꙋ велико недоꙋмение ва падосмо, и велика смꙋтнꙗ се по междꙋ народомъ ꙋчини.

За Бога, кроз што тако скоро и напрасно и бесꙋдно би, што неима ꙋ овом царствию. Како найпре каквимъ дрꙋгиимъ наꙋчителнимъ писанием или сꙋдомъ непокарасте, или не наꙋчисте, и што би дꙋжност ваша била, непитасте; него место прваго отъ васъ благословенниа, примисмо првꙋ клетвꙋ отъ ваше светиње, а не знамо зашто. — — — — — — —
И не дай Боже, ꙋ овой садашной смꙋтни и ꙋꙗзбених люди, радъ ꙗ Немацъ сести за оно наше мало аста́ла, и по редꙋ чꙋпати свакога и свештенике и мирске, како и ꙋ Пешти. И тада ће знати до ꙗднога новца, што е измеђꙋ свештеници и међꙋ свимъ и архиереемъ.

Него за Бога, владико свети, чини што ћеш чинити и раздрешꙋйте ове господаре, да се то не повꙋче по градской господи, и да нека велика комисиꙗ и за свашто испитивање не изађе пред Немца.

А ми ћемо вама вашꙋ милостиню и остала ꙋреждениꙗ скоро исправити. А за ћелию, за Бога, не гневайте се, онꙋ е баба іоштъ за живота на црквꙋ дала, и на то и тештамент свой дала, кои ето шалемо вашой светини, да видите сами.

А ми сва сиромашъ и цела варошъ са ови господари кметови и великим бировомъ, кои е каде наређенъ, Богꙋ се молисмо и просисмо и отъ цара и отъ господе царске — — — — — — докъ намъ ово мало скꙋпштине и сꙋда о свачем договора допꙋстише.

И толико година имасмо хвала Богу мирно и особито са своими свештеници и архиереи доконавање, о васе и за васе, и до јако неби смо распудени, а саде, како видимо, хоће да буде, што ние било, како смо овде дошли, да иза тућихъ леђа слушамо, што се говори. А и сами се обештасте наипре владико свети с кметови за свашто договарати се и у единству бити, а саде послушасте нове неке саветнике, кое ми знамо кои су.

А по сихъ — — — — — — — — — — по наши посланици разумесмо, што сте писали, и рекли сте, да се ови господари мишаю у ваше неке ствари и подушию.

Кад се кои пристави, а ви знате владико свети, како е нарећено у овоме царству, проћу онога (како бејаше у старом отачаству) и нами е заказато од светлога турвина (градског маћистрата) градскога, и отъ патриарха, и митрополита тако нарећено и урећено, доако обдржавасмо. Каде кои братъ хоће да се пристави; прьво дозовне два чльвека заклета одъ Танача, и придъ нима да искаже, што е коме дужань, и што му е тко дужанъ, и што оставља своме коега има. И по томь, што остане на цркву и архиерею и свештеникомь, и за свое подушие. Паки потомь да доће свештеникъ, да га исповеди и причести. Тако стои у граду и у Пешти, и нами е тако заказато, да држимо.

То е едно владико, а друго е: молимо блаженство, да би сте никакве новине не чинили, него како су они, кои су прежде вас били, и свето почивши патриархь, и по немь митрополити. Зашто милостими суме неима ни на едном месту, него колико се, кад се како може.

А што се вашему блаженству од кога брата остави и нареди; ми се у то не ћемо мишати. А за те свеколике ствари знао е и свето почивши патриарь и митрополить, тако намь е наредио, да држимо. А милостиња се с клетвом нигде не узима, него доброволно што се може.

Паки по томь владико свети, што намь е издао свето почивши патриярь ставропигию (право црквом слободно управљати) и на ню се и остали митрополити подписали; онако хоћемо да обдржимо, како онде стои, и како е за ове дви црькве пештанскѕ и Бѕдимскѕ онде издато и доконато.

Паки ми сва сиромашь и цела варошъ молимо ваше блаженство, да би сте тай гневъ ѕставили, и мирь по междѕ народомъ и благословение ѕчинили. Зашто народ не зактева, да би сте ваше блаженство ни єднога найманега брата клѣли, ни отъ цркве и сабора отлѕчили, а камо ли оне старіе и поглаваре на кое се сва сиромашъ и сва варошь оставила."

У овом истомъ смислу сачињена је тачка 7, саборског предлога будимске јепархије за сабор у Карловци 1712. Нема сумње, да се људима досадиле оне глупе клетве архијерејске, кад у поменутој траже: „Ако би се архиереи кои на кога господара ѕѭзбио, да би цркву незатварао, и люде да не би клео, ни одъ цркве одбиѭо; зашто свети апостоли нисѕ клетвѕ оставили; ако ли би кои хрисћанинь сагрешио своме архиерею и ѕѭзбио га, да га архиерей сѕдом потражи и правицом."

То је, што смо имали казати о 7-ој тачци саборског предлога од год. 1726. који се са оним од 1712-те год. подпуно подудара.

А сада, да пређемо на најважнију таку 8, у поменутом предлогу, где се говори о том, да се у свакој јепархији подижу школе, а где је могуће, а поглавито у архибискупату, да се установи велика школа, у којој ће се учити латински немачки и српски језик.

Колико је наш народ још од први времена по сеоби тежио и журно тражио, да се у народу подигну просветни заводи, види се из предлога будимског, а потоме и круше-

долског саборског закључка од год. 1708.[1]) где се у 4-ој тачци зактева: „Типографіи и школѣ и остала црковна налѣжанию между собомъ да бихомь слободно имати.“

Да су имали право што су захтевали, да се школе подигну, види се по ономе, што 1712 године 6 Децембра у свом предлогу за општи народни сабор траже: „Молимо се тога ради промотрите као добри пастири, полагаюшти душу свою стада свего ради, видите, како смо међу остали ѩзици и народи, а ни школе, ни ученіа не имамо, него инноплеменике призивамо на помоћ на свакомь месту.“

Видимо из 8-ме тачке, а тако исто из 4-те тачке крушедолског саборног закључка несумњиву марљивост и љубав према утемељењу просвете и просветних завода у српском народу. И по томе разумемо њихову доследност, што у 9-ој тачки захтевају даље: да се постављају свештеници не по атару и не по новцу и миту, већ да се за свештенике узимају људи, који су искусни, књижени и научни, и који су испуњени благодетима просветним, и кога народ хоће тога и да изберe, а који не би хтео живети с народом у љубави, да се има с места другим заменити.

По 10-ој тачци поменутога предлога одређује се свитак и плата свештеницима, колико се може наплатити при венчању, крштењу и рарањивању. Морали су много страдати од неприлйчних захтева својих свештеника, кад се у својој просби на сабор од 6-ог Децембра 1712 године изрично жале: „да намъ свештеници наше мртваце неуценую, — — — — каде кои чловекъ обумре, да му свештеници не узимлу тућу земли за подушию — — — — — паки и оште молимо се по заради еданъ свитакъ, да бисте учинили и наредили, да се свагда конфузиа не чини между

[1]) Види Гласник 2, од II књ. стр. 98 бр. 63, и 64.

нами и свештеници за сваке вешти. Првом за крштенице, што стои дати. 2) Да нам вреди венчанице, пошто ћемо плаћати. 3) Такођер и за водице, и за 40 дана што стои. 4) Еванђелиа чатане мртвимь, што се плаћа. 5) Димнинв да дигнв од людих.

Са 10-ом тачком стоји у свези и 11-та, у којој се захтева, да владике не кваре тастаменте; него како остави и нареди који човек и напише у тастаменту, и што остави попу, архимандриту, владици или митрополиту, со тим нека буду доволни. Не мало у сваком саборско предлогу наћићемо, у коме траже помоћи противу кварења и самовласног рушења тестамената од стране владика.

У оно време, кад је наш народ још био побожан, и пазио на морал свештеника, кад се још није настанио јаван блуд, и свако врсни иступи калуђерски по манастирима, као у наше доба; видимо где у 12. тачци захтевају, да и мирски свештеник, ако би остао без попадије, да несме у нурији остати више од године дана, већ је морао ићи у манастир, да неби својим скаредним животом народ саблазнио.

До душе и онда је било жалба од народа на сабору 1726 год. због разних калуђерских бесчинија. Овај „анђелски безмолвни чин већином је био демонски. И народни сабор наредио је нарочиту комисију „архијепископски суд“ под управом самога митрополита Мојсија, да извиди народне жалбе противу калуђера. И овај „архијепископски суд“, који је био састављен осим митрополита, 2 владике, 2 игумана, 2 протојереја, 2 мирска свештеника, 2 јеромонаха и 2 световна лица, ишао је од места до места извиђао кривице и одмах пресуду изрицао и казнио кривце. Ми ћемо мало даље изнети неколицину пресуда овога „архијепископског суда“ кад је митрополита Мојсија у Пешти боравио.

Да је овај архијепископски суд одмах по свршетку сабора већ у месецу Јулу 1726 год. свој рад одпочео, види

се из писма тародног секретара Петра Ненадовића,[1]) који је писао 28 Јула 1726 год. из Осека, где се тај суд бавио. У поменутом писму вели: „Млоги калуђери за ниѹште безчино житие каштигати сѹ. Потомь хоћею се пѡчети инквировати и свештеничаское житие. И садь кадь довршимо монастирскіе инквизиціе, мислимь ѡт Темишвара да ћемо поћи у (Пешту).

Као што видимо, да народ енергично истражује и казни калуђерска бесчинија. Но се није на томе застало, да строгу дисциплину пропише за калуђере и попове светске, већ видимо, где у 13 тачки и вишем духовенству прописује, како да се влада. По томе налаже архнјерејима, да немају никакво сродство око себе држати, кроме матере и сестре. Без узрока јамачно није поникла ова тачка, већ је морало бити примера, где се господа владике окружавају родбином, која у име свога рођака владике глоби народ. А биће и тога, да су господа владике неговали не баш платоничку љубав према назови рођакама, а народ је још тада имао моћи, да овој господи стане на пут, да га несрамоте пред туђим народима.

Даље је у истој тачки сабор наредио, да владика сваке две године, према тековини, мења тестаменте, и да такве у дупликату сачини, и да преда на чување једну јепархијским јепитропима, а другу да пошаље главним народним јепитропима у архијепископату.

Ово је важило и за манастирске владике, архимандрите и игумне, и они су морали своје наредбе шиљати народ-

[1]) Овај Петар познији митрополит Павле био је син абације Јосифа Ненадовића родом из Будима, а Јосиф као писмен човек, бавио се у Бечу више година као заступник и изасланик будимски код двора. Син његов тадањи народни секретар Петар почео је науке изучавати у Бечу, а позније продужио велику школу у Карловци, а пошто је ова пренесена у Београд, тамо је свршио науке.

ним јепитропима. Ове манастирске старешине нису могли имати засебна непокретна добра: винограде, баште, кошнице и воћњаке, но ако су што стекли, све су морали давати „у општину у манастир“, а да из манастирске „оп штине живе сви равно.

И са последњом 14-ом тачком достојно закључују своја саборска решења, наређујући, да више именовати 12 јепитропа имају уредити митрополитске трошкове, и да остале доласке (приходе) општинске под кључем држе, као што рекосмо два кључа државу народни јепитропи, а трећи је био у митрополита.

На овом важном спису подписан је митропилит „Мойсилъ Петровичъ“, што је морао учинити пре свог избора за вр'овног митрополита. Као што ћемо мало час из његова писма видети, он је радо пристао на оне у 14 тачака прописане саборске закључке, и до своје смрти није погазио своју заклетву, коју је пре избора пред сабором положио. И то је био једини митрополит, који је народу веран остао, и народне интересе поштено, колико је могао, заступао и бранио. Ми ћемо сву поштену радњу овога митрополита саопштити, што смо дужни одати поштење овом једином црквеном поглавару, који није ништа предузео радити, док се није са најсвеснијим опшинама договорио. Колико дакле дужност савесног историка доноси, да свету на углед изнесе све мане, тако је дужан поменути и врлине, оних људи, који су више мање утицали на судбину народа, коме они на челу стајаху.

У течају ове расправе нисмо показали и најмању пристрасност према лицима, од којих је зависило и долазило добро и зло нашем народу. На жалост немасмо узрока, да хвалом споменемо дотадање народне црквене поглаваре, јер су многа зла нашем народу придошла са њихове себичноности, или властољубља, а често са немарности и незнања.

Зар могасмо неокривити, да ли могасмо да не осудимо патријарха Арсена III, који је из себичности помогао бечком двору, да световну власт српских светских поглавара униште и за навек сахране. Нема сумње да се и Арсен III покајао, ал тек онда, пошто је увидео, како су и њега немачка и мађарска господа преварила. А да је такво што било, да је овај несрећни поглавар, кад му је у глави свануло, и грозну игру прогледао, да је велимо он у својој муци, што сваки властољубац осећа у горком часу сазнавања таквих подлих обмана, свом домаћину угарском канцелару и мађарском примасу-арцибискупу при столу, повикао и изустио претњу. Ал су ова грозећа усна на миг овога архијежовита отровним пијћем, можда у некој пакленој здравици, навек ућуткана.

Кајање обманутих главара народу ништа не помаже, што му је једном у магновењу свог властољубља одузео, ни кајањем ни својом трагичном смрћу више не поможе. Народ српски без световног поглавара, без политичног вође, није могао остварити политично и народно автономно бијће, све оно страдање народа, језеро невино проливене крвце, свака горка суза тисуће народних мученика проливене кроз једно и по столеће, све то није могло преиначати се кајањем умирућег, од отрова грчећег и пред ногама свог демонског домаћина на патосу ваљајућег патника и покајника седог патријарха. Његов насљедник старина Исајија, а још мање познији полумртви црквени поглавари на ивици гроба свог, нису могли покајати смрт Арсенову или управо рећи мучко издајство немачко-мађарске господе нанешено српском народу.

Тек након 30 година нашао се достојни син увређеног народа, који је поњао „свету освету“, но овог врлог сина свога народа, други црквени поглавар мучки на мученичку смрт преда у руке туђинцима.

Но да се сад вратимо нашем врлом митрополиту Мојсију. Његове врлине нека буду на узор садањим и будућим митрополитима српским, као што с друге стране трагична судба али достојна казна патријарха Арсена III, нека служи за опомену нашим садањим црквеним поглаварима, да она иста господа, која их разним ласкавим обећањима сада к себи вабе а од народа отуђују, и која се чврсто држе старих окорелих предања, и међу којима има многих Колонића, да ће ова господа и њих лаковерне себичњаке казнити и удостојити здравицом отровног пијћа, или презрењем. И њихова позна кајања биће узалудна, а у народу ће им бити спомен проклет од колена на колено.

Ми смо о карловачком сабору од 1726-те доста говорили. Закључке овога сабора саопштили смо и пропратили нашим приметбама.

Још имамо да кажемо, да је овај сабор трајао само месец дана. Што видимо из писма митрополита Мојсија од 2. Марта 1726, које овде у изводу саопштавамо, јер из њега дознајемо о свршетку карловачког сабора, о потврди саборских закључака и о разним другим сувременим догађајима.

Поменуто писмо у изводу гласи овако:

„А по сих нинꙗ толико извествȣемо христолюбіам вашимь, како наш ѡпште нарѡдни састанак єсть свршилсꙗ. И благодаримо Бога и пресветȣю богородицȣ, да вса народнаꙗ прошеніа и захтеванꙗ пѡдпȣно по милосивейшемȣ цесаро кралєвскомȣ допȣштенію испл'ни се и сьврши, како и посланици ваши и пленипотенціѡнали благочастни господари кир Маноило Пачићь и господаръ Живко Бранковић, и господар Павелъ (Раденковић) из ȣсть пространнее бȣдȣть сказали христолюбіамь вашимь, и что сȣ показали намь ваше послане пȣнкте и захтеванꙗ, то саборно єсмо видели и прочитали. И сада дрȣгагѡ ради толикакѡ ѡпште нарѡднаго

дѣла ради, ніе се могло продуцирати, и ѡправити, али у напредакъ по расужденію хоћете бити кѡнтентирати, и имати. . . . .

Добри митрополит вели: „да су сва народна прошенија и захтевања подпуно испуњена, и свршена по најмилостивијем цесаро-краљевском допуштењу. И пошто је о томе и сам уверен био, а и народ уверио, мирном савешћу кренуо се са својим архијепискупским судом на пут, да и он од своје стране савесно испуни наредбу саборску, и да истражи и казни калуђерске и свештеничке иступе.

И на том путу бавио се ревносни митрополит више месеци. 20 Јануара 1727 год. налазимо га у Пешти, где држи архијепискупски суд, и као савесни извршитељ народне воље по просби будимских Срба решава: На првіи пункть: за урежденіе цр'ковно супликанти трпленіе да имаю, донелиже ѡсталимь црквамь сатвори се, и како прочему православномь народу оурежденіе буде се оучинило, тако хоште и вамь. На третіи (захтев) за свештенничаское оурежденіе: заповеда се, да се ѡбдржава по начину; ꙗкоже славни саборь оузаконіо есть. Противители сего буду се каштиговати.

Митрополит дакле од своје стране поштено и непристрасно вршио је народну вољу, како је славни сабор решио.

Међу тим немачка и мађарска господа раде о томе како би и оно мало народнх правица поништили. И добри митрополит не мало се изненадио, кад угледа плодове оне господске радње у решкрипту, који је 12 Априла 1727 г. примио.

Овај демонски ресркипт имао је ту цел, да растумачи народу српском прави значај његових народних привилеђија, наравно у ономе смислу, у коме је влада и мађарска канцеларија желела, да се они узимају.

Овај решкрипт буде послан митрополиту Мојсију с тим налогом, да га прогласи у народу српском. Митрополит

Мојсије, као што се види из његовог писма на арадску јепархију, није хтео извршити овај безакони налог. Као што и сам исповеда у поменутом писму „горню заповесть ни на кои начинъ примити неможемо.“ (Види Српски Летопис 1844. II. стр. 97).

Моисеи Божиею милостию Архиепискѹпъ и Митрополить белиградски, и всего православнаго народа христіѧнскаго, под влатію римскаго цесара и его Величаства Саветникъ: и простаѧ.

Смиреніе наше пишеть въ Богом хранимѹю епархію бѹдимскѹю любазнимъ Синомъ свѧтие васточные Апостолскіе Католичаскіе црквe православним христиѧномъ обретаюштимсе въ краљевины хѹнгари во всѣхъ комитатовъ, варошахъ и селе поштенороднимъ бировомь или кнезовомъ и кметовомъ и всемъ општемъ великим же и малимь. Миръ и благословеніе наше архіереиское да бѹдетъ со всемыи ваиыи доми и чади вашим'. По сих обѧвлѧемъ христолюбиѧмъ вашимъ како его цесарское, и католичкое величаство прошлаго лета, 1727. месеца Априла, 12. дне чревъ светлаго, совета воеставнаго и камари дворныѧ издао решкриптъ или декретъ на насъ и на славни општи нашъ народъ поради толкованіѧ привилегіахъ обштих народних наши и послѣхъ прошлаго лета 1729. месеца Априла 13. дне по дрѹгомъ паки декретѹ чрезь свѣтлые администрацию Сервиски више речены решкриптъ, прежде ва Сервию народѹ нашемѹ пѹплицировао и заповедао, да бии више реченыи декретъ примили и обдржавали, а потомъ когда бии онде примили, да по всюдѹ дали бии пѹблицироватыи и заповѣдати, да прими и остал' народъ православнаго закона нашего обретаюштисе во хѹнгари, Славоніи, хорватскои, дѹкатѹ Сирми, Банатѹ темишварскомъ. На кое мыи, тогда есмо соборне отъ кралевине Сервіе со христіѧныи обштими онде всепонизнеише и препокорнѣише ответовали, и сего и цесарскомѹ кралевскомѹ величаствѹ и чрез ре-

ченіѧ Светле администраціе понизныи мемориалъ или прошеніе предложили, да ми и нашъ частни клеръ и славни народъ христіѧнскіи в Серви обретаюштисе, без согласіѧ и ведомостыи осталаго всего обштаго народа нашего подвластію римскаго цесара находештагосе, ни по кои начинъ примити неможемо. Но все понизнеише молимо и просимо что быи милостивнѣише допѹстил' Генералныи или обште народни Саборъ на едино совокѹпитыи всего народа по ѹставѹ и законѹ нашемѹ и депѹтатыи оппіте да послѹшають и провидетъ, и по неже првее пѹблициране решкрипта сего ва Сервии въ Белиграде, по ѹказѹ его цесарскаго и кралевскаго величаства, почело се сице и нинѣ поменѹтое цесарское и кралевское величаство чрез совета воеставнаго дворнаго по мандатѹмѹ садъ на нас издатомѹ лета. 1730. месеца Фебрѹара 27-го дне наимилосивнѣише резоловали и допѹстили реченни и обште народныи Саборъ ва Белиграде кралевини Сервіи да можемо држатыи. И сабора термин положил на праздник вознесеніѧ господа Бога и спаса Христа, обаче такии начином, да не много персона бѹдѹтъ приходити на сабор. Сего ради вашимъ христолюбиѧмъ по должности нашои и цесарскаго и кралевскаго величаства повеленіемъ оглашѹемо и призивамо на генерални обшти народни саборъ, и нарѹчѹемо, что бисте договорилисе и избрали разѹмніе и вредніе люди за депѹтирте ваше, и нима да имате дати от васъ достоине пленипотенцие да от ваше стране потребна слова на саборѹ въ докончаню и заклюценю могѹтъ представѧтыи и на прізиваеми обштіи на родни саборъ на ѹреченіи терминъ напредъ некои данъ да бисте пришли, како би и конаке себыи до ѹреченаго времене наредити могли. И сіѧ вам за ваше нарежденіе и томѹ приѹготовленіе чрез нашего сего призвателнаго писаниѧ напредъ обзнанѹемо и дрѹгоѧчие да несотворите. Проче благодетъ божіѧ и покровъ пресѧтие богородици бѹде со всеми вамыи. Дано въ Бечѹ 1730. Мар. 25 дне.

Ово нами долеподписани укратко преписано от слова до слова и ва лѣето господина Архиепискꙋпа печатомъ и рꙋкою властною подписꙋем и потврждꙋем.

(М. П.) Моисеи Петровичъ с. р.
Викентіе Іоановичъ с. р.

После овог грозног рескрипта поштени митрополит није више мировао, већ је код двора радио, да се што пре сазове народни сабор. Но и у том није ктео да ради самовласно без народа, већ се преко писма договарао са народом.

Међу тим са оним несрећним решкриптом, изађоше још и други умишљаји мађарске махинације на видело. И сад већ јасно огледамо, где се мало по мало остварава погодба Мађара са њиховим апостоличким краљем, што утврдише у Марту 1722. год. после примљене прагматичке санкције.

Ми смо о томе на свом месту говорили, и сада само чинимо пажљиве наше читаоце, да их неби ове махинације изненадиле.

Кад је ова завера противу верних Срба скована год. 1722. тек су нове српске области под ћесареву власт дошле. Народ је још био, као обично после рата узрујан, шњиме се дакле није смело тада још титрати. И тако видимо, где тек после пет и шест година пуштају у српски народ једну по једну искрицу, по мало сондирају терен, и ако би нашли у народу одпора, да своје планове отложе на боља времена.

Некако им се недопадаше овај „груби“ митрополит српски. Нешто им необичан бејаше појав митрополита, који заклања народ и народна права, а њима неугађа, који деле ордене и спахилуке.

Једно им је по вољи било на овом неуглађеном митрополяту, што је био стар и нешто нелагодан. А још их и то веселило, што су имали већ једног српског владику на руци, који је таман био за њих, удесан да изврши њи-

хове планове сујетан, властољубив, на то још од давна спремљен, обавештен и у свему с њима сагласан. Ми смо напоменули, да је тај владика а потоњи митрополит и хусарски протектор Вићентије Јовановић, још од год. 1722-ге, кад оно сашише планове противу српског народа, са оном немачко-маџарском господом преговарао, и њих саветовао. Нема сумње, да би га његови високи пријатељи за митрополитили, да се могао обићи већ готови и заслужни митрополит белиградски, а два митрополита опет нехтеде народ. Но да окренемо лица од овога несрећног Вићентија, имаћемо га кад и сувише посматрати. А сад пратимо још честног митрополита Мојсија, на жалост, неће мо га за дуго имати.

Пошто су разумела ова господа енергичну реч озбилног митрополита српског „ни на кои начинь примити неможемо (рескрипт)“, одмах су ућутали, и за неко време се притајали. Но рескрипт стајаше до душе не извршен, ал и неопозван.

На годину дана позније видимо, где се господа опет појавише са другом новином. Но сад су већ фактично насрнули на српске привилеђије. По смислу ових освештаних привилеђија црквено земљиште и свећеници, били су ослобођени од пореза и десетка.

Као што ћемо видити, прво су кушали будимске Србе, застрашити преко варошког маџистрата; па ако ови као најсвеснији и најенергичнији пристану на порез, онда сматраше, да је игра добивена.

Но се и ту преварише. Таман се Будимци договараше о томе, али је митрополит Мојсије већ прискочио њима у помоћ својим саветом и писмом од 13. Фебруара 1728. год. У овом писму вели мудри Мојсије: „Свештеници ваши есѹ намь цедуле порциске (пореске) предложили и с коихъ есмо видели, да не само ѡни, но и грѹнт цр’ковніи порцію можетъ плаћати, и веће наложено ест.

И ми елико за преставленіе архіереево[1]) есмо ѡскрбили се, толико и више ѡвай новитат (новина) налаженія порциского неправедно ѡскрбіѡ нас есть. А и ѡсемъ тога не мало по васе дни свакима неправеднима новитатима и досажденіами и противштинами оуѩзвлениспо и ѡскрблѣни. Бар ваше поштенородіе нисте ли могли толико свое свештенике и црквꙋ ѡтбранити ѡт тога неправедного налога, да намъ трꙋдь и више неприлике невадаете. А ѡт привилегіахъ ѡбштих паріе видимирате имате, с коима можете се бранити како что сꙋ и ваши старіи творили. — — — — — — — И до нинѩ ни црковъ ни свештеници никад порціе ни сꙋ давали. — — — — — — — Ѡбаче ни свештеници ни црков никада не бꙋде контрибꙋирати. — — — — — — — — А ми хоштемо и маѓистратꙋ зато писати.“ — — — — — — — —

На неколико дана позније одговарају Будимци митрополиту у ком веле: „Ѡд магистрата послата комисіа доле ꙋ варош нашꙋ не само свештеника ради, но по свой вароши есте било заказато; книгѐ виноградске, ѡт домова и ѡд прошли година цедꙋле порциске да сꙋ се имали прѣдложити — — — — — — кад сꙋ на нꙋмере дошли свештеничанских домова или винограда, тогда нама есꙋ ѡгласили, и ми есмо се бранили и говорили: да како есмо ѡвде ꙋ ѡвой вароши ...... да нигда нисꙋ свештеници порцие давали. Пак потом по дꙋжности нашой есмо и свештеником ѡгласили, да и ѡни сами на лице комесии есꙋ дошли, и есꙋ се ѡдговарали. Зато и есꙋ имъ тако ѡдговорили: не само ѡвог лета текꙋшта 28, него и ѡд 26 изискати хоћею — — — — — — и видимирате привилегие есꙋ износили на магистратъ, и магистратъ ѡдговора ние ꙋчиниѡ, но цедꙋле есте

[1]) Михајло Милошевић владика будимски умръо је 10. Фебр. 1728. год.

имь послаѡ, како и другим, — — — — — — — — — — — — — кроз таково садъ ѹчинено нашой вароши никаква доходка не има, нити се има коѥга трошка ѹчинити, нити пакъ се ѹ напредъ са чимъ бранити, ако би коѧ беда наишла, ѡд кое боже сачѹвай.

У колико је више на народна права нападала бечка влада подстрекивањем мађарске канцеларије, то је честити митрополит Мојсије са народом све више чувао, бранио, и држао се српских привилеђија. Но је највише поштовао вољу и жељу народа српског, без савета народског ништа није предузимао. Он је поглавито поштовао решења јепархијских сабора, а нарочито је одобравао и потврђивао од ових сабора избране владике. За његова живота јепархијски сабори бирали су три кандидата за владике, од којих је митрополит са синодом једног морао потврдити.

Тако видимо из једнога будимског списа (бр. 1055), где се 30. Јуна 1728. год. скупио у Будиму јепархијски сабор, у цели, да на место умрлог владике Михајла Милошевића новог владику изабере.

Да би што вернију слику онога времена и народне радње нацртали и имали, то овде саопштавамо по оргиналу протокол и закључак поменутог јепархијског сабора.

„Овога 30. Іюна и године 1728. савета саборнаго.

„Паметни благоразѹмни почтено родни племенити господари обшто православни христиѧни із ове епархие бѹдимске сде саваксѹпалши се ѹ бѹдимской долной вароши по заради ове бѹдимске епархие, како веће вадова есть остала, і того ради есмо саксѹпили се промотрити з божиимъ произволениемъ и преосвештеним врховнимъ господиномъ и архиепискѹпомъ митрополитом Моисеомъ Петровичемъ. — —

„За сию епархию, да преосвештени господинъ нашъ изберетъ вредни и достойни, коего бѹдетъ негово преосвештенство хтело троицѹ частнейши, и намь народѹ да предложить, коего ми христиѧни обшто бѹдемо

промотрити, и избрати са благословениемъ ва преосвештенога господина и архиепископа и митрополита, тогда и ми од оних единога, коего намъ премилостиви господь Богъ дарѕеть и дѕхь свети наставить са благословениемъ преосвештенога господина бѕде се поставити, обште народно милостивне, како ва болше овомѕ саборѕ и обштинскомѕ доконеню са печати и рѕкоподписи хоћемо сведетелствиа предложити по редѕ от места како последѕеть.

„Ѹ име сабора: бѕдимске долне вароши Табани Бировъ Евтимие Кнежевичь и Таначь со осталим скѕпа ѕ саборѕ (М. П).

„Ѹ име саборъно от стране пештанске слободьне кралевске вароши, мі коі смо нарећені Маноіло Хажи Николичь (М. П). Маноіло Пачичъ. (М. П).

„Ѹ име саборско од стране Биограда, кои смо с народом послати с рѕкописмени наши и печати ѕ контракѕ (уговору) нарѕчѕемо заѐдно ѕ саборѕ. (М. П). Васо Бандићъ (М. П). Петар Херцегъ.

„Оу име саборно од Сентандрее, кои смо с народом послати с рѕкописаниемъ наши и печати и контрактѕ нарѕчѕемо заедно ѕ саборѕ. Іоса Іѡрговичъ бировъ и Ѡначъ (М. П.)

„Ѹ име саборно от стране слободне кралевске вароши Ковинске, ми кои смо послани са наши рѕкоподписе и печати наши заедно ѕ саборѕ (М. П.) Никола Божићъ. (М. П.) Іефто Марковић.

„Ѹ име народа, кои смо послани ми овде нашим рѕковатенемь овде подписасмо се, и печат селски положисмо. (М. П.) Іа Стойко Теодоровичь. Бировъ Цвета Чичовацъ Халмашки.

„Ѹ име народа, кои смо послани ми овде са нашим рѕкоѕватением овде подписасмо се и печатом селским сведетелюемъ (М. П.) Іаковъ Тарничанинъ бировъ шошкотсти, са послаником Иованомь Милѕтиновичемь.

„Ѹ име сабора и ми кои смо нарећени од народа и послати овде себе са печатом от села (?) нашега сведетелюемь † Мишть Ђѵлинаць † Иован Крстоноша.“

После онога кобног рескрипта од 12 Априла 1727 г. врли митрополит, као што рекосмо, није више мировао, већ је често отилазио у Беч, молећи, да се што пре сазове народни сабор, с којим је хтео овај будни и брижљиви црквени поглавар, да стане на пуг честом и кривом тумачењу српских привилеђија.

Како и колико се јадни митрополит борио са оном несрећном кликом оном господом из дворске немачке — и мађарске канцеларије, и са још другом скорашњом вејничком и бирократском господом из београдске камералне администрације, види се из његовог писма, које је писао из Беча 15 Новембра 1729 године будимским Србима.

У овоме писму жали се митрополит, да од цесаревог двора после дуговремене борбе не може да добије одобрења за општи народни сабор. Његово властито и својеручно написано писмо показаће најбоље и његово мишљење, и цело стање ствари. И зато овде саопштавамо поменуто митрополитово писмо, које овако гласи:

„Ва богомь хранимѹю варошь бѹдимскѹю Пештѹ, и Свети Андреи, Ковинъ и ѡколна поизреднаѧ места, ѡбретаюшти се ѡд светие наше цркве людемъ, поштенороднимь господаром бировомь, таначникомь, трговцемь, рѹфетомь свакога чина кметовомь, и васе опште православним христиѧномь, ѹ господа Бога просимь мира, здравиѧ длгоданствиѧ и спасениѧ вечнаго.

1. Извествѹемо вашим христолюбиѧм, понеже од многое време, како смо солицитировали код славнейшег двора цесарског за ѡбште собраніе еште не возмогохом допѹштеніа имѣти, како бисмо могли саборне састати ся и разговорити за наше сваке ѡбште послове и црквене и народне. Не вѣми причини семѹ, чесо ради не допѹ-

штают, а нѹжди многи имѣюште, кое свим нам налажет, а сами ѡ себѣ не вѣми что творити, без сагласіа обште народнаго, а наипаче что есть дошель ѡдговор на наш обште народни реплик ѿт нас свих горѣ послати високославномѹ дворѹ цесарскомѹ. (Овде се разуме рескрипт од 12 Априла 1727 год. који је имао ту цел, да народу српском растумачи прави значај народних привилегија, наравно у оном смислу, како га је влада желела тумачити. Митрополит одбије овај рескрипт, као што сам казује у писму Будимцима „ни на кои начин не можемо примити.“) Когда смо и ми прежде ѡвде били и ѿтишли доле, да се тамо пѹблицира чрез ясней̆шаго госп. херцога Александра ѿт Виртенберг и славніе цесарскіе белиградске администраціе, кое састоит ся ѹ деветих пѹнктах, где и такожде за наше ѡбште собраніе гласит; по коемѹ начинѹ допѹшта се, по коемѹ ли не допѹшта се, а не да бѹдет целое народное собраніе (ѿт коих ми до мало време хоћемо послати ѡ свих девет пѹнктов копіе). Нѡ ми тогда и с' тамо прилѹчивши ся народамъ сервиским, есмо се ѿтговарали, да ништа мы сами по себѣ един сервиски нарѡд не можемо чинити, нити ѿтговарати се без осталога свега народа, кои се живимо под едним милостивей̆ше издатим нашемѹ свема нарѡдѹ расціанскомѹ привилегіами, ва различних провинціа ѡбретаюштѡмѹ ся. А да бисмо се были ва что тогда приволили и по себе что отговарали, то бисте свихъ нас и ѡндешни сервиски нарѡд, виновне томѹ сказали быти. Него паки понизней̆ше молили ся преславномѹ дворѹ цесарскомѹ за милостивей̆ше допѹштеніе ѡпште народнаго свега собраніа, како смо и до сле обичай̆ имѣли. И тако свих опште да се ѿтговарамо, а не свака провинціа по себѣ, како естъ и невозможно ѹ такових стварих привилегиских, едни без дрѹгих ѿтговарати ся, любо что било или на что ново приволите ся. Како е паки прошеніе наше и ѿтговор наш ѹ пѹтѹ нам сѹштим

єсть декрет пришелъ на славнꙋ администрацію белиградскꙋ ѡт высокославнаго цесарског ꙋфъкріегсьрота и ꙋфъкамере и нам ѡт них решкрипт ѡт того стигл ꙋ пꙋтꙋ, и ѡ(т) того хоћемо ви послати копію єкстрактъ. Како и паки недопꙋшта се нам ѡбште народно собраніе, но ꙋ свакой провинціи по себѣ, и по свих провинціа ихь.

„Паки ꙋ пꙋтꙋ бꙋдꙋћи по первомꙋ єсмо се ѡтговорили, да ничто нећемо не можемо чинити без ѿсталога народа. И на то ѡт администраціе белиградске хоћемо скоро видети, кои ћемо ѡтвѣтъ имѣти.“ (На страни у истом писму стоји од руке митрополитове примедба: „Днес єсмо примили ѡтговоръ администраціиски, да ѡни дрꙋгоячіе не могꙋ чинити него цесарскꙋ заповед ѡбдржавати“).

„Да знамо и овде себѣ држати и вам више реченни девет пꙋнктах и те ѡтговоре издешне ѡгласити. Сего ради не ѡставихъ и вашим христолюбіам неизвестити са симъ цисаніемъ, ꙗкоже и по свꙋда равно известили єсмо. От Осека ꙋ ѡвом пꙋтешествію семо, и свяштеним и воинским и мѣстним коиждо во своєй стране да се искꙋснейши состанете, и леждꙋ собою разꙋмно да се договорите и прорасудите каковꙋ мисль за то имате. Како смо сада ѡвде ꙋ Бечꙋ а найвише того ради, ако неби нам никакоже допꙋштенія било ѡпште-народномꙋ собранію каковим пособіем и начином бысмо се ѡбдржавали, и свой народни совѣтъ имѣли. Почто мы якоже рехѡм, никакоже по себѣ ничто не можемо творити: нити се паки и ꙋ трошкꙋ толикомꙋ владати, занѣ и тако нам говорит ся, да ми све по себи чинимо, а не са знаніем народним, и то како од господствꙋюштих неких говорит ся, тако и измеждꙋ вас нѣких говорятъ. Зато конечно дрꙋгоячіе не може бити, но ако никакоже не допустит се нам по первомꙋ ѡбичаю ѡпште нарѡдни саборъ имѣти, да поне ꙋстроит ся єдин чин или ти совѣтъ народни, при коємꙋ совѣтꙋ да приседетъ ѡт духовних неколико пер-

сона искѫсних, ѿт воинственних такожде и од камералних. И по всегда такови егда бѫдемо их призивали, да приходятъ к' нам на совѣт, за коеждо любо дѣло и црковное и народное; и да бѫдѣтъ ѫ коегожде чина свой печатъ општи, егда что потребовати бѫдетъ, да точiе тiе печати положит ся, да нiе толико печата и мѫтне, како и сами господствѫюшти ѫ том завiдатъ и не любетъ; и неколико кратъ есѫ намь нѣки и говорили. А мѫчна стварь естъ повсегда собрати толикiа люди, да печате полагают ся, и продолженiю свaком дѣлѫ биваетъ, и велики трошак, почто по свакомѫ начинѫ якоже и више рече се, ако коначно не би допѫштенiа сабранiа по прежднемѫ ѡбичаю; то таковимъ образомъ валя да сѫлицитирѫемо нинѣ при дворѣ цесарскомъ, наш же вотѫм и мненiе томѫ естъ сiе, да ѫ первѫю рѫкѫ бѫдѫт — 12 — ѫ дрѫгѫ — 24 — ѫ трећѫ 36 персонов. Зато и ваше христолюбiе, что на то разсѫждаете каколи за добро находите, да нам на писме пошлете ваш разѫм, како и ѿт ѡсталих провинцiахъ чекамо имѣти, да можемо зде предложити. А ѿт дѫховних наипаче подобает нам имѣти свое совѣтники за свака црковна сѫдейская по правилѫ дѣла и исправленiа. И како за таковiе люди мислите ѡ помошти и трошкѫ их, егда бѫдѫтъ приходили па совѣтъ, и находите ли тако за добро или не, ошшта тако да нам своя мненiа сотворите и на писме овамо ѫ Бечѫ пошалете, и то что ѫ скорейшем времени да совершите и пошлете.

2. Естъ ли с' волею вашею ѡпштею единаго народнаго депѫтирта свагда имати при цесарскомѫ дворѫ, а именѫемаго паче нашегѡ секретара Јосифа Јамбрековича, кои већ е ѫ свих наших народних послових искѫсен и извѣстен естъ (или коегдо иного хоћете) и за каквѫ плаћѫ такожде, и каковим начином и титлом таковаго хоћете имѣти, или народнего депѫтирта код двора Цесарскаго, или пленипотенцiѡнала или како је Квариентъ (цесарски

комесар на првом сабору у Крушедолу) бил за протектора, како ли хоштете да нам писме дате. И паки и другим господаром что се дають дишкреціе (поклони) под именом народний бꙋдете ли помагати, како ли мислите.

3. Каковъ промислъ имате за ове две архіепископіе именꙋеміе белиградска и карловачка, єдинули надлежит именовати архіепископію и митрополію белиградскꙋю, коя є еште и за нашего србскаго кралевства, и мачарского а и за тꙋрскіе државы биле. Такожде же и цесарско величество єсу конфиримирали и потврдили. Или да се и карловачка именꙋє. На то добре да промислите, почто ако бисмо ѡбадве архиепископіе звали и именовали, єстъ мислити, да може паки по нашой смести разделити ся и бити два архиепископа. И на то свою чистꙋ мислъ на писме попꙋнити како идетъ да нам положите.

4. За наш прежни пꙋт бечки, такожде и садашньи а пак и ꙋ напредак кадъ бꙋдетъ потреба ꙋ Бечъ поћи, саизволите ли нам помагати трошком или не да знамо.

5. За ново початою нашꙋ ва Белиграде резиденцію то єстъ: архиепископски и митрополитски пребивателни дом и црковъ имѣнꙋемꙋю архіепископію и митрополію србскаго нашего православнаго закона под властію цесарскаго величаства. При коєй архіепископіи и митрополіи ꙋмислили смо школи и семинарію (то єстъ ꙋчениковъ пребивателное свойство и на нихъ иждивеніе) построти за наꙋченіе книжное, и петія црковная. И такожде же и консесторимꙋ (то єстъ дꙋховное строителство(єстъ ли вамъ ꙋгодно и повољно или нестъ; и хоште ли вам ꙋгодно быти помоштествовати.

„За таковія вѣшти и дѣломъ и трошкомъ и каковимъ начиномъ и по колико бꙋдете помоштествовали или не бꙋдете, да знамо, на вса сія по рядꙋ да нам своє вотꙋме и мисли разсꙋжденіе на писме ꙋ скоро пошлете.

Дато 1729. ꙋ Бѣчꙋ месеца Ноемвріа 15 данъ.

(М. П). Мойсей Петровичъ с. р.

Из овога важнога писма видимо, прво, да аустријска и мађарска канцеларија неће да дозволе држање нашег општег народног сабора, и да се добри митрополит од многог времена својски заузимао за сабор. Ова борба митрополита са државним властима јасно показује немоћ самога црквеног поглавара, и онда, кад се он поштено и својски заузимао за народна права. Кад видимо овакву узалудну борбу српских митрополита, у оваким тренуцима морамо се и нехотице сећати оних значајних а по нас превећ кобних речи министра Бартенштајна: „Es ist sehr gut gewesen, dass es hernach vom obigen Anerbieten (einen Woywoden zu erwählen) abgekommen ist. — — — — Hier zu hat nach allem Vermuthen der erste herübergetretene Metropolit Arsenius Csernovich nicht wenig in der Absicht mit beigetragen, um das Verdienst der erfolgten Herübertrettung sich allein zuzueignen, und keinen Weltlichen an der Seite zu haben, der sein Ansehen verringern könnte. Dem Hof war, alles wokl erwogen, damit sicher nicht weniger als den Metropoliten gedient, da mann diesen durch alleinige Sperrung der Temporalien weit leichter, als einen kriegsverständigen und eine zahlreiche Mannschaft commandirenden General, leiten und im Zaume halten kann.

Првашње недело патријарха Арсена III никад неумеше исправити познији митрополити. Не сумњамо, да се по неки митрополит, борећи се узалудно, да од бечког двора изнуди, што би народу или најзад и њему самом од користи било, осетио немоћ свога жалосног положаја, који је створила себичност патријарха Арсена III.

Колико је ова немоћ сметала честитом митрополиту Мојсију, који је вољан био, да брани народна права и да буде користан своме српском народу. А да је жеље и тежње овога митрополита подпомагао неки деспот или војвода, који би могао своју жалбу и захтеве подупредити

и са физичким аргументима, са војном снагом српског народа, што ће рећи са више од 100.000 бајонета, јамачно би таква снажно подкрепљена реч милостивије послушана и одобрена била.

Патријарх Арсен III сломио је душевни полет српског народа, којим би по својој врлини народ умео себи поштовања и достојног места наћи у друштву осталих народа. Ако није сломио, оно је бар на сваки начин на много времена парализао полет народу, а својима наследницима отузео моћ да чине добра своме народу законитим путем. Јер на жалост и на законитом пути решава поглавито физична моћ, која силом принуђава владу на поштовање и најсветијих човечанских права.

По томе за српски народ, после укинућа световна поглаварства, пошто не могаше своја законита и ујемчена права законитим путем остварити, није велимо, остало другог начина, већ да се сам собом и силом свога оружја извуче из неприродног политичког и бесправног положаја, и да ма и незаконитим путем принуди свога новог господара, да оствари она права народња, која су његови предци том народу српском владалачком заклетвом ујемчали једини могући политични положај у држави.

На жалост видимо, где други не мање себични митрополит Вићентије у место, да помогне браниоца српских права великога родољуба капетана Перу Сегединца, да своје противнике силом оружја принуди на поштовање народних права, он сам несрећни поглавар цркве помаже непријатеље противу свога рођеног народа, и са знамењем крста одвраћа побожни народ и отуђује га од неумрлог браниоца народних права.

Из овога, што рекосмо, ласно је увидети, за што се морао честити митрополит Мојсије борити противу оне двоглаве немачко-мађарске гадне хидре, да изнуди молбом, а

поглавито новцем, који му радо даваше народ, само да се одобри држање народног сабора.

Митрополит са народом морао је молити и митити ону бечку охолу господу, да они милостиво дозволе народу право јавног састанка и договора. А кад је требало крвцу пролевати у обрани вероломног владара противу унутарни и сполни непријатеља, Србе није требало молити ни опомињати на њихову дужност према држави и владаоцу.

Но из овога истог писма видимо и други узрок што не допуштају бечка господа заједнички сабор свом народу српском, који тада стајаше под ћесаром Карлом VI.

Митрополит Мојсије јасно казује узрок, у речима, да му је виртенбершки херцег војсковођ царски, и цесарска београдска администрација изјавили, да би влада његовог апостоличког величаства радо дозволила сабор ал одвојено Србима с оне стране Саве и Дунава за себе а овима Србима с ове стране опет други засебни сабор. Из овога је и митрополит Мојсије увидео и прогледао владину намеру, да хоће српски народ да поцепа и раздвоји, па са свим умесно вели: „мы сами по себѣ един сервиски народ неможемо чинити, нити ѡтговарати се без осталога свега народа, кои се живимо под едним милостивейше издатим нашемꙋ свемꙋ нарѡдꙋ расціанскомꙋ привилегіами. — — — — — — А да бисмо се были ва что тогда приволили и по себе что отговорили, то би сте свих нас и ондешни сервиски нарѡд виновне томꙋ сказали бити. Него паки — — — молимо ся преславномꙋ дворꙋ цесарскомꙋ за милостивейше допꙋштеніе ѡпште народнога свега собраніа, како смо и до сле обичай имѣли. И тако свих опште, да се ѡтговарамо, а не свака провинціа по себѣ.

После многог пискарања и од једне и од друге стране, пошто је неуморни митрополит свуд по народу обилазио и о народним пословима договарао се и народ обавештавао.

Као што вели: „паки ѹ пѹтѹ бѹдѹћи по првомѹ есмо се ѡтговарали, да ничто нећемо неможемо чинити без ѡсталога народа.“ — — — — — — — „Днес есмо примили ѡтговоръ адиинистраціиски, да ѡни дрѹгоячіе немогѹ чинити, него царскѹ заповед ѡбдржавати.“

„Да знамо и овде себѣ држати и вам више речене девет пѹнктах и те одговоре изд(е)шне ѡгласити. Сего ради неоставих и вашим христолюбіам неизвестити са сим писаніемъ, ꙗкоже и по свѹда равно известили есмо. От Осека ѹ ѡвом пѹтешествію семо, и свяштеним и воинским и мѣстним, коиждо во своей стране, да се искѹснейши состанете и междѹ собою разѹмно да се договорите и порасѹдите каковѹ мисль зато имате. Како смо сада ѡвде ѹ Бечѹ а найвише того ради, ако не би нам никакоже допѹштенія било опште народномѹ сабранію, каковим пособіемь и начином бысмо се ѡбдржавали, и свой народни совѣтъ имѣли.

Из ових речи митрополитових видимо, колики је одпоръ нашао ѹ Бечѹ код „господствѹюштих.“ Видимо да и сам митрополит осећа своју немоћ да по својој одговорности реши овако важни предмет, нити вели „можемо се ѹ трошкѹ толиликомѹ владати.“ Још вели; преговарате нам „да ми све по себи чинимо, а не са знаніем народним.“ Зато вели даље, одговорите на све, што вас питам на све тачке, које сам у свом писму наложио.

Будимци су заслужили поверење свог црквеног поглавара, они су од најстаријих времена бдили над правама народним, и кад је требало и код самог двора енергично заступали, нештедећи ни труда ни новчаних жртава.

А да ни је погрешио савесни митрополит, што је поискао савета од народа, најбоље се може уверити из одговора будимских Срба.

На питање митрополитово одговарају Будимци у свом писму од 3. Децембра 1729. год. овако:

Пѹнкта и вотѹм.

„Преосвештенейши господине. . . .

„Како разѹмели есмо ѡт прислата благословенаго писаніа, что не допѹштаютъ ѡт ясно славнаго двора цесарскаго намъ оппте народномъ собранию бити, како и до сле есте било; но свака провинціа по себе договора чини. На кое ваше преѡсв. госп. есте се одговарали, и толико кратъ кодъ цес. и крал. двора да и молили, еже би по првомъ ѡстаяло ѡпшти народни саборъ и сѹгласіе, како и до сле есте било.

1. На кое пак госп. преосвештени пишет намъ: ако дрѹгоячіе не може бити, и нам од ясно славнаго дворе ѡпште народни сабор не допѹстити се бѹдетъ. Тако гласитъ госп. преосв. да предложени намислъ и вотѹмъ свой намъ пресилаетъ, да бѹдѹтъ у еднѹ рѹкѹ 12 изабрани персоновъ и господара, а ѹ дрѹгѹ 24 персоне, а ѹ треһем 36 персона. Да һете почети солицитати, ѹ ясно славномѹ дворѹ, а иоштъ нисте почели донде, довле, ѡд разслани писаниа на коеждо провинцію ѡдговор не примите, не һете ништа починяти.

2. На кое госп. преосв. кад іоштъ ние почео солицитати ѹ цес. кр. дворъ, тако и непочините молимо, него солицитати и просити по првомъ, ѹ его ясно славномъ дворѹ, ако госп. преосв. пѹстимо речъ у цесарски дворъ, и бѹдемо се просили, може бити, да һемо милостъ ѹ ясности добити, на она 3 пѹнкта, али погѹбити хоһемо найпоглавніи и найболи пѹнктъ из превелеђие, еже искоренити ѡпште народни; а место народнаго сабора провинциални увести и заключити ѹ превелеђии 36 персона, и на ѡни 36 персона сав ѡпшти народъ, кой се ѡбретаетъ подъ его цес. и кр. власти и државн, то се намъ (види) велики пѹнктъ тешки бити. Зато госп. преосв. да предложи.

3. За радъ ѡве две архиепискѹпие белиградские и карловачкие, да добро помотрено бѹдемо се договорили и

разсудили, что до послетка не біи се разделили, и неби били два архиепискупа и два архиепискупата.

За то преосв: госп. како 'предпочивши наши архиепискупи и митрополити есу имали титулъ архиепискупалски и митрополитски, кое и цесарске привилеѣие появлюютъ да народу поставит се єдин врховнω архиепискуп и єдинъ да будетъ од свето почившега господина Арсения Чарноевиѣа, потом такожде свето почивши госп. Исаия Дияковиѣ, и тако ωд прежди предцесоровъ до вашего преосв. господства пунъ титулъ архиепискупски єсте билъ, тако и до сле єсте било поредъ превелеѣиа, и како и сабором єсте претитулато више вис. Преосв.

4. Ради трошкова бечки предпрошли и садани кои се сад чине разумели єсмо госп. преосв. Зато кад буде ωпште народни саборъ, ако господъ Богъ даруєтъ намъ у ясно славном цессарском двору да бисмо помиловани били, и пакъ саборъ би билъ ωпште народни, тако что буде се народъ други одговаралъ, тако и ми онда хоѣемо следити против насъ и противъ усрдия нашего, а донде не можемо по себе ништа учинити, докле ωпште народни саборъ не буде.

5. Госп. преосв. ново почетога двора и резиденцие ва Белиграде, что почели єсте, то би велико народно ωпште добро почело се радъ свега, како появили, и то од нас ωстала се на сабору, кад буде ωпште народни саборъ, како они буду учинили ωстали, тако и ми якоже предрекосмо.

6. Што пишете радъ єднаго ωпште народнаго депутирта при цесарском двору имати, и тому єсте предложили господина секретара Іωсифа Іамбрековиѣа, да ωнъ вреданъ билъ бити народни депутиртъ, и то одъ наше стране ωсталя се до опште народнаго сагласия, или како други виши народъ буде сагласни и учиниω, тако и ми не хоѣемо кварити, него хоѣемо заєдно ходити.

Писмо митрополита Мојсија управљено реченом народном сабору гласи овако:

„Мωйсеи м. б. православни архиепископъ и митрополитъ белградскіи и т. д.

„Племенито и почтенородни господари варошки бирови, ωбркнезови, кнезови, ешкꙋти и кметови, и ωстали православни христіани. — — —

„Како сте фчера ꙋ генералном народном саборꙋ ωбштих просили и зактевали, на знаменателніа пꙋнкти или статіи, во вештей, что се достоитъ за ωпште народное добро и за введеніе добраго реда како изъ предлога сіи пꙋнктах приложених ω васемъ болше разꙋместе, да бисмо благо племенито и почтено родіамъ вашимъ писмено предложили на ωбшти по междꙋ собни вашъ договоръ, благоразсꙋжденіе и промотреніе. Понеже и ми во святем дꙋсе любазни сини наших прошеніе нам предложено ни ва маншимъ како вашимъ синолепіам, тако частномъ клерꙋ и светломъ народꙋ ωтвратити не хотевши, паче дозволити, и писмено обявити достояли смо се.

„Сегω ради племенито и почтенородіамъ вашимъ всим ωбште на едино кꙋпни договоръ, и благоразсꙋжденіе и промотреніе сіа предложисмо ви, да по междꙋ собою кꙋпнимъ согласіемъ провидите благоразсꙋдите, и промотрите, что годъ за ωбште народное добро и добаръ редъ, и сваки напредак би и постꙋпакъ било.

„Сврхꙋ тога ваш едино мисални вотꙋмъ, како за добро познате и за болше разсꙋдите и промотрите, сіа писмене нам да предложите, за далшꙋ декларацію обштꙋю и ꙋтверженіе наше, како бꙋдетъ се дати сатворити.

„Дано ꙋ генералномъ конгресꙋ народномꙋ Белиградꙋ 14. Мая 1730. Мωйсей Петровичъ с. р.“

Као што рекосмо, сабор је у име народа 3-ег Јуна у другој седници поднео ћесарском комесару молбеницу на ћесара коју овде саобштавам. Ова молбеница стоји у свези

са горњим писмом митрополитовимъ и дотиче ћесарев рескрипт од 12. Априла 1727.

„Препокорнейше и милостивнейше моление обштег народа нашег ка пресветлеишемѹ господарѹ царѹ и кралю нашемѹ и его августнейшемѹ дворѹ.

„За милостивное допѹштение ђенералское и опште народнаго сабора по досадашњемѹ обичаю закона нашега, на кое пресветлое цесаро-краљевство есѹ допѹстили, и на нас ѹдостоили се милостивно отачаски призрети и реченое обште народни саборъ допѹстили држати, и терминъ положани ѹ семъ гредѹштемъ месецѹ ва Белиградѹ.

„Како намъ извештено есте (за кое сад мих по повелению сви обшто iесмо савакѹпили се сваки од своега диштрикта од народа послати пленипотенцiонали своего фотѹма овде славномѹ саборѹ пренети и предложити ономъ, што се нам бѹде заповедало), а найпаче ако би што било црквамъ и законѹ нашемъ досадително сад од толиких прошли времена и година (пошто како смо Богом и пресветлом милостию цесаро кр: римскаго великаго непобедимейшаго императора и его величаства свето поменѹте памети Леополда) званiа и захтеванiа са колико его величаства декрети, да бисмо како могли изићи под властию его рѹкѹ, кое ми не возбранили се есмо ни ва чемъ но по заповеди свето почившего патриарха Арсения Чрноевића народъ нашъ iестъ рабро са женам и чади свои, од проклети Агаряновъ одбегли, и ка више споменѹтомъ цесаро-крал. величаствѹ на обећанѹ паролѹ прибегли, (коiе естъ било милостъ и воля iего непобедимейшаго, да ест даровалъ обштом народѹ грчанскомѹ законѹ превелеђию, и ва ной iестъ ва сехъ изображено, ва чимъ ѹ тишини можемо се живити, кое велико благодаримо его величаствѹ) за кое и ми законъ православни есмо с' достойномъ себе верностию показали се ва време рата, прве битке са Тѹрковъ, и оште године и лета. После пак на неверию Ѹнгари и мачарске реберие

лет 7, млоги наши родители братия изгинꙋли и крвъ свою пролили.

„Такожде и садъ ва найпоследњем рате (год. 1716. до 1718) са Тꙋрковъ на верности и помоћи били єсмо, никогда с' невериемъ не обретосмо се, како се ипак обећавамо ясности цесарской свакой достойной верности ми ва сих обшто до капље крви наше. А чесо ради такова верностъ одъ насъ показꙋєтъ се (то не єстъ верностъ наша, што бисмо се бранили само за землю или градове или села и пꙋстаре), веће то єстъ и за верꙋ нашꙋ и законъ и цркве наше, што бисмо ꙋ мирꙋ били законом и црквамъ нашимъ; а най паче по обештание єго Величаствиа издати превелећиа ни више ни мање. А како саде види се, то є чудити се, да се намъ новине [1]) починю, ꙋ кое никадъ престати се неће коначно. И то и оште мислимо єднако, да ние овай почетакъ од єго величаства императора, но од дрꙋги инворматора (Мачара).

Зато саде и до после васегда препонизне и препокорне просимо молимо васихъ обшто закона грчанского православни християни мали велики ва кꙋпе, да и ю напредъ ꙋ тишини бꙋдемо ꙋживити.

Као што се види из оба писма, обе канцеларије немачка и мађарска и дворски војни савет по оном још 1722 год. уговореном плану радише на томе, да српски народ политички поцепају, раздвајући га и ограничавајући га у границама оних провинција, у којима је тада живео.

[1]) Рескрипт од 12. Априла 1727. у коме ћесарева влада криво тумачи народне привилеђије: и што су мађарске власти наметли данак на црквенске и свештеничке земље, и што је Угарска канцеларија нарочито интригирала, да се јединство српске цркве разори, са увођењем 2 архијепискупата, и што је иста канцеларија најживље настала, да се Србима недозволи општи народни сабор, но да свака провинција за себе држи парцијалне саборе (види исти Гласник стр. 255).

У овом правцу поглавито су радили мађарски световни и црквени великаши. Пошто нису успели, да ћесар на пречац уништи српске привилеђије, а они су створили нову тактику. По њиховом предлогу влада је тумачила, и преко београдске администрације саопштила је и митрополиту Мојсилу свој нови поглед, по коме је у ћесаревој држави било привилегисаних и непривилегисаних Срба. У ове последње бројали су оне Србе, који су пожаревачким уговором дошли под Аустрију. Но на том нису се зауставили, већ су и даље терали политуку цепања не само у политичком но и у верозаконском правцу. Мађарска господа радила су на томе, да створе два српска архијепискупата, карловачки и београдски, у тој очитој цели, да могућност и верозаконског јединства обуставе, бојећи се, да отуда поникне и политично јединење српског народа.

Но је и то мало било мађарској господи, они су још и на томе радили, да ограниче Србе провинцијалним установама. У тој цели израдише код ћесарева двора најмилостивију дозволу, да Срби могу држати само провинцијалне црквене саборе, а они за њих опасни опште-народни српски сабори, да се коначно укину.

Да би пак овај свој подли план остварили, то су мађарска господа код двора непрестано интригирали, да се не дозволи држање општег народног сабора. Више но три године маневрираху мађарска господа, надајући се, да ће старог митрополита силним сплеткама најзад уморити. А још се и томе надали, да ће у току ове борбе овај стари митрополит умрети, па ће њихов љубимац зладика Вићентије учинити волно, што овај тврдоглави митрополит нехте учинити.

И одиста видимо, где митрополит Мојсије непрестано саветујући се народом, влади ни за длаку не попушта, већ им се одзива са лаконичним изразом: „сам ѡ себѣ не вѣми что творити без сагласіа опште народнаго.“

И у самом тренутку кратког колебања, пита митрополит народ, ако се неби могло друкчије хоћете ли примити провинцијалне саборе? На тај предлог одговара му народ енергично и свесно: ако примимо она 3 пункта о провинцијалним саборима, и ако би у том смислу „пустили реч у цесарски двор“ и будемо се за то просили, може бити, да ћемо милост двора постићи на она 3 пункта, али погубити хоћемо најпоглавитији и најбољи пункт из привилеђије, којим би се искоренио општи народни сабор, а место народног сабора увели би и закључили саборе од 36 персона имао представљати сав општи народ, који је сада под ћесаром. А то нам се чини, да је пункт од највеће по нас важности, за то нека остане по првашњем смислу привилеђија.

Досљедно првој и другој тачки свога одговора, у трећој тачки енергично светују митрополита, да никако недозволи два архијепискупата и два архијепискупа. А позивају се у потврду тога на народне привилегије, у којима јасно стоји: „да народом постави се един врховни архијепискуп“ — — — — — — — тако вели нека „пребива, како и до сле есте било поред превелеђіа, и како и собором есте потврдили ваше високопреосвештенство.

Нема сумње, да су и Будимци веровали у поштење митрополита Мојсија, но су они и сувише искусили зла од пређашњих митрополита, знали су их, да се радо двору улагују, и да су многа најважнија права жртвовали бечкој господи. Та горка искуства учинише, те су се и према овом честитом митрополиту показали уздржљиви и не подпуно поверљиви. Та уздржљивост огледа се поглавито у четвртој тачки, у којој ови за народне послове свакад издашни Будимци одбијају и новчану помоћ. До душе овај поступак изгледа као неповерење према иначе заслужном митрополиту. Но су и будимски Срби по невољи и под при-

тиском многих господара, у изобиљу уставних слобода, постали и сами политичари, те закраћивајући новчану помоћ, јамачно су хтели морално принудити доброг митрополита, да код двора још живље и већом енергијом потражи дозволу за општи народни сабор.

Ову политичку маневру будимских Срба, у данашње доба назвали би „уставним средством“, којим су земаљски сабори често нагонили владе на разне уступке.

Но не само у трећој већ и у осталим тачкама изрично исказује народ своје заузимање за привилеђијска права, и да сами без своје друге браће ништа нећеју предузимати: „Зато кадъ бѹде ѡпшти народни сабор, — — — — — — тако что бѹде се народъ дрѹги ѡдговаралъ, тако и ми ѡнда хоћемо следити, — — — — — — — а донде не можемо ништа ѹчинити, докле ѡпште народно саборъ не бѹде.“

У том смислу и тако сумарно одговара народ митрополиту и на остале тачке у свом писму од 3-ет Декембра 1729 године.

У овом спису јасно се огледа велика свест будимских Срба, који челичним постојанством бране народна права, и свом црквеном иначе поштованом поглавару изјављују отворено и с достојанством „не можемо по себе ништа ѹчинити, докле ѡпшти народни сабор не бѹде.“

Њихов поступак, што с неповерењем примају нове предлоге иначе доброг архипастира, потпуно се даје оправдати. Ваља имати на уму, да су Срби по сто пута бивали обманути од дотадањих црквених главара, који су само гледали, да се великашима удворе, и по њиховој ћуди раде, не марећи, што су ови власници најважније у привилеђији освештане тачке уништили.

Митрополит Мојсије, о коме смо свакада рекли, да је био једини црквени главар, који је марио за народну срећу, бејаше у овој ствари мало нерешљив. Но ваља признати у

његову част, да је и опет упитао народ за његово мишљење, и нехтеде чинити по својој памети без народног одорења.

Камо срећа, да се и потоњи црквени главари угледали на врлог свог предњака, и да нису ништа радили без сугласности свеколиког народа. Заиста би их потомство благосиљало и с поштовањем спомињало њихова имена, те не би дошло до тога, да народ у црквеном поглавару гледа свога грозног деспоту и душмана.

Јамачно је и у осталом народу митрополитов предлог наишао на отпор, те је честити Мојсије енергичније поискао од двора допуштење, да сазове опште народни сабор.

Као што ћемо мало час из ниже стављеног писма видети, већ је у Мају 1730. год. био скупљен народни сабор у Београду. И по томе видимо, а можемо велику поуку црпети из овога, што је до сада речено, да свагда било користи од заједничког рада, да је такав рад био успешан и благословен, где се црквени главар са народом договарао, и по општем народном мишлењу радио.

Морамо се чудити, што је до скора остао савршено непознат рад овога сабора београдског. Шта више ни један од дојакошњих писаца ни је споменуо, да је и било те године народњег сабора у Београду. А међу тим поводом нашег научног истраживања историјске грађе за прошлост Срба у Угарској, још је и госп. Ђорђе Рајковић пронашао записник краљевског комесара Потпуковника пл. Геслинга, и по немачком оригиналу саопштио је поменути госп. Рајковић у одостовереном српском преводу „белешке“ царског комесара.[1])

Ми ћемо се користити овим белешкама царског комесара, и изнећемо их у свези са осталом грађом историјском желећи, да што подпунију слику дамо оног времена из

[1]) Види 113 Љетоп. Мат. Српске стр. 294—309.

српског народног живота, и да што потпуније и тачније изнесемо рад наших праотаца на овом досада непознатом сабору београдском.

Наши поштовани читаоци видеће, како у тесној свези сав рад честитога митрополита Мојсија и нашег народа, који је вршен у течају четворогодишњег периода између карловачког сабора од 1726. год. и овога београдског сабора год. 1730.

Неможемо прећутити, да не поменемо за ону малу разлику, коју смо нашли, да је по комесарским белешкама одпочет сабор 1-ог Јуна по римском или по нашем календару 21. Маја. Међутим имамо писмо будимских посланика Јована Цветиновића и Михајла Готовановића, од 9-ог Маја, из кога видимо, да је сабор већ био на скупу. Тако што налазимо потврду, да је сабор раније одпочет, у писму митрополита Мојсија, који своје писмо овим речима свршава: „Дано у генералномь конгресу народном в Белиграду 14-го Маіа 1730.“

Ову малу но за критичког историка важну исправку моралисмо поменути, но ћемо видети мало даље у чему је та разлика била.

У интересу саме ствари и у цели тачног описивања саопштавамо прво инштрукцију будимских саборских посланика, а за тим ћемо изнети овде поменуто писмо истих будимских посланика од 9-ог Маја 1730. године. По оригиналу из будимске хранионице посланичка инштрукција гласи овако:

Овде прилажемо пуномоћно писмо од 10. Априла 1730. које су добили посланици будимске јепархије од јепархијског сабора, за опште народни сабор у Београду на дан христова вазнесења 21-ог 1730. год.

У овом значајном пуномоћном писму јасно је одређен круг радње саборских посланика, који по савременом оригиналном концепту гласи овако:

Інстрѹкціѧ или наказъ.

„Чрез ѧсности, екцеленцие наше прѣимѹщства и преѡсвештенства его и архипастира госп. госп. ѡца нашего митрополита и архи-епіскѹпа Белиградского Моѵсила, по препонизнейшемѹ молению и са саветомь ѡбштега народа нашего словено-србскаго, ѡбретаюштих се ва различни провинциа, код пресветлейшаго и височайшега господара господара нашего цесара аѵгѹстнейшаго и непобедимаго ѧснейшаго аѹстрискаго цесаро кралѥвскаго двора за милостивное допѹштеніе генералнаго ѡпште народна сабора, како досад ѡбичай есте биѡ по законѹ нашемѹ.

„На кое его пресветло цесарско и кралевско величаство есѹ ѹдостоили се на нась милостивно ѡтачаски призрети и помиловати и реченое ѡпште народное прошеніе исплнити и поменѹти генерални саборъ есѹ допѹстили држати ва Белиграде и терминь ѹчинили сеи гредѹшти свѧти празникъ Вазнесеніе господа Бога и Спаса нашего Исѹсь Хріста, како нам есте извештено.

„За кое ва сехь понизнеише и препокорнейше благодаримо и клѧнаемо се его пресветломь цес. кр. величаствѹ, што нась подложних своих таковѹ милость излиѧли есѹ.

„Зато и ми ниже именовани и подписати сви заедно ва ѥпархіи бѹдимской, Столно Белиградской и прочих околнихь ѡбретаюштих се православни христіѧни святие васточние цркве закона гречаскаго велики же и мали и ва сакаго чина и реда едино дѹшно, едино гласно, и едино мисално изабрасмо, наредисмо и посласмо ѡд свию нась посланике и депѹтирте наше Јѡана Цветиновића и Михаила Готовановића, на генерални ѡпште народни саборь ѹ Белиградь, и таково плномоштие од свию нась примлене бити рекомандирамо, и да бѹдеть верователо, что бѹдѹ говорити и вотѹмь свой предложити, како ѡд ѹсть свию нась и потребное слово представити. А что саборне ѡбштимь

сагласиемь изволит се доконати, и како ѡд дрѹгих странахъ и провинциа депѹтирти и посланици закона нашего православнаго доконатолное заключити бѹдеть: Тако дасмо нашимь пленипотенциалом плномоштие, само да би следовало се ѹ свемѹ по нашемѹ благочастию, како до сле живели есмо ѹ законѹ грчанскомѹ и ѹ православию по ѡбичаю святие восточние црква, и да би ѹ свемѹ мирни били ѹ своемѹ законѹ, и никакова новина да би се непоставила, заключити, како ѹ црквѹ и ѹ дрѹго что, или ти сѹшпензалитерь (нерешено оставити), него по досадашнѣемѹ ѡбичаю да бѹде саизволѩемо бити, а не дрѹгоѩчие.

„Како и самое єго пресветлое и државнейшее цес. кр. величаство ѹ милостивнейши издати привилегіа своих к намь и нашемѹ народѹ, да ѹ своемѹ законѹ, и по календарѹ старомь и дрѹгихъ ѡбичаевъ благочастиѩ святие восточние црква, да слободно можемо под властию єго цес. кр. величаства живети и ѹмирети, єсмо по даровани, да никакови ѹсиліа или тѹрбацие ѹ церкви и ѹ законѹ нашемѹ да нам се не чини ни ѡд кога. — — — — — — —

„Зато сад и до после и свагда препокорни и препонизни ва всемь, али дрзновеніе ѹ законь и ѹ црковь гречаскѹю нашѹ ни под коим начинѹ, нити хоћемо примити, нити хоћемо подлећи.

„А ѹ прочемѹ свакомѹ понизнеишемѹ решпектѹ и верностию никогда изменитално ка єго цес. и кр. величаствѹ. Јаколи би кои ѡд нашего закона свештенихъ или светских, любо коега чина бѹде, или башъ ѡд истихъ наших више поменѹти пленипотенцисловъ или плномоштниковъ, по себе ва что ново обѹкли се бѹдѹгъ, что до сле святаѩ восточнаѩ црковъ ние садржавала, да би ѡни до последне слова и ѡтео биѡ и противъ закона нашего грчаскаго: то ѡни ѡно нека приме и нека сами садржавају, али ни по коимь ѡбразомь примити нећемо, нити садржавати.

„Него у своему законѹ просимо и молимо мирно ѡставлѥни да бѹдемо, а и са свакою понизностию верностию ка цар. и кр. величествѹ до найпоследнейше каплѥ крви ѡбештавамо се слѹжити како и до сад потакновени ѡбрели се есмо. Са симь и ѹ напредь подписѹемо се и печати нашими назнаменѹемо, ва болше извештение и ѹтврждение. Дато ѹ Табани сего 10. Априла 1730.

А сад је на реду, да саопштимо писмо будимских саборских посланика Ј. Цветиновића и М. Готовановића

Почтеним и благоразѹминимь — — — — — — — —

„Благодаримо господа Бога и пречистѹ богоматерь, да смо се сподобили видети овде ѹ Белиградѹ, колико мложине мложаства проклети злодеѧ наплнило се колико е Фрѹшке. Свѹда и гласе како иоште боле ѫвлѧють карловачки господари, они сами и несмею ѹ свое винограде ићи, зашто сѹ живи, пошто имь прете, веће имь шилю хлебъ по слѹгами нихнимь. А и то есте ѹзрокъ, пошто имь саде найболи земань, нема и тко терати. Мѹшкатири[1]) неима, сиромаси раци[2]) вичѹ бердо[3]) по градови и по шанци, а они саде ѫвствено трговце дочекѹю и разбиѫю. И доста смо на мисли; али ми е то саде хвала Богѹ милостивом прешло. Него мои добри господари почтени танач и биров, тако Богь дао царствие небесно, да ми е тако наимія за 100 талира, неби разменио, кои е ѡт мене симсет господинъ митрополитъ починио за несрећнегъ Острогонлию Капетановића (Јакшића), пас мѹ и оца и майкѹ градио, откѹда е паси скот десио с нама, вечна мѹ мѹка, камо срећа, кад сѹ га палили и жегли, да сѹ и свршили. И како вамь боле бѹде сведочити господин нашь иепискѹпъ, кои се онде тревио, кои е симсеть от нас митрополит починио, майкѹ и оца вечоа мѹка — — — И како ми се види, хоћемо и

[1]) Редовни војници.

[2]) Раци, крајишничка војници, = граничари.

[3]) Бердо = Wer da? = Ко иде?

силомъ плаћати, што се чини от нас и што се говори. А дрѹго мислимъ, и ние дрѹгоѩче, да е свех изброено от Манойла (Пачића из Пеште). Што се е беседило, што е рекао госп. Орестие (Радишић потоњи биров будимски), и што е рекао Дачићь Никола, и што е рекао госп. Ѥфтимие Кнежевичь (тадањи биров будимски) нам непотребѹе дрѹги нико, ми шилемо нашега пленипотенциѩла, а дрѹги свакі нека шиле по себе, а нашем дрѹгѹ Мишкѹ Готовановићѹ било доста и сира и леба, што е ѹ зао час искао от Манойла хесапь от општине за негови 150 фор. И остасмо чекаюћи комисию горню, и оштъ ние стигла; а остали родь христиѩнски вас дошао, —8— владика, 12 архимандрита, Богъ да зна колико протопопа, капетана, адниаћа, кнезова. Заповеђено 70 люди или персона, а има и и 300 персона. И све заплива ѹ Батинѹ;[1]) и овамо сѹ дрѹгоѩчи люди, ние ко ми. — — — — — — — — — —
За кое вамь свимь остаемь послѹжитель, и молите се о нас господѹ Богѹ. Пошто е веће есмо састаѩли са обркапитани и капетани, и дрѹги воинствени и светскимь. Прва проба сабора била међѹ нама, и имамо часть от них. Іоанес Цветиновичь. Мишко Готовановичь. Овога Маиѩ —9— и године 1730. У Белиградѹ.

Друго писмо, које говори о овоме сабору, што је писао митрополит свом народу 14 Маја 1730, објасниће такођер правац поменутог сабора. Оно гласи овако:

„Мѡѵсеи м. б. православни архіепископъ и митрополить белградскіи, и всего народа христіанскаго под властію прѣсветлагѡ римскаго цесара и єго величаства саветник, и прочаа.

„Племенито и почтенородни господари, варошки бирови, обр кнезови, кнезови, ешкѹти и кметови, и остали православни христіани ва Свѩтомь Дѹсе синове любезнейши. Како

[1]) Батина скела на Дунаву у Барањи према Апатину.

сте се фчера ꙋ генералномь народнемь саборꙋ ѡбштих просили, и захтевали незнаменателна пꙋнкти или статіи во вештеи, что се достоить за ѡбште народное добро, и за введеніе добраго реда, како из предлога сіи пꙋнктах приложених, ѡ васемь болше разꙋместе, да би смо благо — племенито и почтенородіамь вашимь писмено предложили на ѡбшти по междꙋсобни вашь договорь, благоразсꙋжденіе и промотреніе. Понеже паки и Мы во свѧтемь Дꙋсе любимих сини наших прошеніе намь предложено, ни ва маншихь како вашимь синолепіамъ, тако частномъ клерꙋ и светломь народꙋ ѿтвратити нехотевши, паче дозволити и писмено объѧвити достоилисмо се.

Сегѡ ради племенито и почтенородіамь вашимь всимь ѡбште на единокꙋпни договорь и благоразсꙋждніе и промотреніе сіа предложисмо ви, да помеждꙋ-собно кꙋпнимь согласіемь провидити благоразсꙋдите и промотрите, что годь за ѡбште народное добро и добарь редь и сваки напредак би и постꙋпакь било. Сврхꙋ тога ваш единомисални вотꙋмъ, како за добро познате, и за болше разсꙋдите и промотрите, сіа писмене нам да предложите за даллшꙋ декларацію општꙋю, и ꙋтвржденіе наше. како бꙋдеть се дати сатворити. Дано ꙋ генералномь конгресꙋ народномь ꙋ Белиградꙋ 14-го Маѩ 1730. Мѡѵсіе Петровичь с. р.

По жељи митрополитовој посланици саборски начинише општу декларацију, коју ћемо мало даље саопштити.

Мало пре саопштили смо писмо будимских посланика од 9 Маја, у коме су јавили, да је сабор свој рад отпочео. Но из одговора будимског танача од 25 Маја 1730 дознајемо управо кад је сабор отворен.

У овом писму веле Будимци; „Разꙋмесмо — — — да есте имали конгресь и саборь са госп. митрополитомь ꙋ дворꙋ его преосвештенства, по себе, а не са нарећеним комесаром. Но да хоће се почети сего 21. Маѩ, и што бꙋде се. Ново припетило, да хоћете писати. И есте

тамо бивши ѹ саборѹ разѹмели два пѹнкта. Ва 1-во појавлюете, да се тиче ѡпштои народной привелеђиской штети, а не појавлюете ѹ коемѹ пѹнктѹ. 2-го Што ће срце народно зеблюно бити, што дрзаѡ ѹ законъ, известнейше ради би смо били разѹмети, пошто велико народъ есте самѹштенъ овамо, и великѹ мисаѡ имамо. За Бога, што се чини.

Али како пакъ ѹблажаете и пишете, да на гредѹштой пошти хоћемо имати болшим гласом нагледати я посетити. Дарѹи госп. боже и пречиста господна богомати, добро да бѹде, кое ѡжидамо срдцем и дѹшею чѹти и разѹмети.

Єже просимо ѹ госп. Бога, а наипаче и ѡчима ю видети и добраго гласа ѹслишати, да по своемѹ старомъ ѡбичаю да ѡстаемо ѹ мирѹ васточнаго православно и благочастиа, а ѹ свемѹ следите и паштите се по пленипотенции ѡпште народной єже имате преварѹчено, да би следовало ѡбдржавайте се. И пиши те намь, кое госп. Гардиналъ и шнимь комесари, и проче, што се бѹде припетило ѡд свега чртайте намь, да знамо, и кое сѹ феле люди нарећени по сокаци. — — — — — — — — — — —

Из овога писма видимо, да су народни посланици са митрополитом држали конференције, а да је царски комесар ђенерао Бајлиф пл. Марули сабор отворио 21. Маја (1-ог Јуна по рим.)

Одмах првих дана саборисања 30 Маја, дознајемо из митрополитова писма, шта се на сабору отпочело радити. „Ѡбѧвлѧемо христолюбіамъ вашимъ, какѡ депѹтирти или посланици и полномоштници ваши поредъ начипа, и когда полномоштное ваше писаніе во опште народный протоколъ вописали и примили, есѹ присѹдствовали и мѣсто свое имѣли и пріемлени били, при славномъ генералномъ саборѣ, предъ єго цесарскагѡ и кралевскаго величаства нарежденимъ комесаромъ, и вся она коя есѹ предлагата, ѡбявлена и держата за ѡбштенародное добро, и за сталность милостивейшихъ привилегіахь, и прочіихъ прошені-

ахъ ѡбштенародныхъ нашихъ; и како обште есмо изволили моленія, тяготи, и нужды наша, его пресветлейшему цесарокралевскому величеству согласно сочинено предложити, сія ваши помянути депутирти ѡ всемъ ѿт устъ болше и више хоштутъ извѣстити — — — — — — — — — А что за плаћу ѡбштенароднаго секретара Гавріила на порезъ учинити: да то, хоштутъ вамъ ваши депутирти ѡ томъ лучше сказати. — — — — Въ Бѣлградѣ Мая 30-го дне 1730 года. — — — — Мѡvсей Петровичь.

И сад пошто смо све показали, шта је овом вазнесенском сабору предходило, и и шта је на предходним конференцијама рађено, сад нам остаје да по белешкама саборског комесара саопштимо, шта је појединце на овоме сабору претресано, шта је рађено и у ком духу.

У првој седници 21 Маја (1 Јуна п. р.) јавља скупљеном сабору изаслани царски комесар подпуковник пл. Геслинг, да је ћесар Карло VI по молби митрополита дозволио, да се овај сабор може држати. У исто време казује, како га је привремено командујући у Србији ђенерао Бајлиф пл. Марули одредио за комесара овоме сабору. Најзад рече комесар, да ће остало сам митрополит казати што има народу саопштити.

Затим митрополит разложи, да је ћесар још бившем главном команданту у краљевству Србији ђенералу Фелдмаршалу и великом војводи Александру Виртембершком, а тако исто и србијанској управи заповедио, да се царски отпис, као тумачење народних привилегија (рескрипт од 12. Априла 1727.) србијанскоме народу јавно обзнани. Даље вели митрополит, како је он са србијанским народом држао сабор, на ком и по саборском решењу одговорено ћесару, да народ са митрополитом имајући у виду, да привилеђије гласе на сав српски народ, и по томе Србијанци као најмањи део српства поменуто царско решење нит могу

примити ни непримити, док се са осталим народом на општем народном сабору не договоре. И том приликом молише ћесара, да дозволи општи народни сабор, где би то царско решење могли свему народу објавити и подпуни закључак донети по истом предмету.

Затим се прочита ћесарска наредба митрополиту због овога сабора. А исто тако би прочитан онај ћесарев априлски отпис став по став, да би сабор схватио и разумео онај кобни распис.

Како је пак народ из царског отписа увидео, да је ћесар своје високо негодовање показао због реплике, што му је народ поднео. И тако се поменута немила реплика још једном прочита, како би и сабор дознао, где је то народ изгубио страхопоштовање! према његовом апостоличком величанству, и у том несрећном случају да народ моли за опроштење ради такове ужасне погрешке.

Сабор прочита отпис па затим ону грозну реплику, а митрополит из нова опомене, да се брижљиво извиди и да се затим, истраже, да ли је и где је народ погрешио и огрешио душу. И племенити господин потпуковник Геслинг[1]) ћесарев комесар, овај Мајтењија старог завета, забележио у свој дневник јамачно сузним очима ту окорелост српских посланика, јер вели, да је народ на митрополитово питање о својој могућој и невидимој погрешци ћутао.

После овог грозног ћутања изјави митрополит, да је можда то високо негодавање изазвано било писмом, што га је сав народ послао митрополиту због царске наредбе, која је народу опремљена из Беча у Сегедин; а зна се вели, да је у поменутом писму зактевани одговор имао непристојних и укорних речи.

---

[1]) Будимски посланици веле: „Госп. Гардинал и шњим комесари.“ Но и ако Геслинг није био кардинал, ал беше јамачно неки јежовита, као што их је у аустријској војсци бивало „ecclesia militans“ војничких јежовита, који су по потреби бивали краљевски комесари.

И опет се народ зачуди и томе, те поиска, да му се и то писмо прочита. На тај захтев одговори царски комесар, како је народ у овоме писму сметнуо с ума оно поштовање, које је госп. митрополиту као глави цркве дужан одавати. И тад велеважно опомену народ, да се у напредак таквог нападања клони, иначе изгуби ће превисоку царску милост.

Но што госп. царски комесар није знао, то су знали добро и народ а и митрополит, да је то, у речи стојеће писмо, оно исто, што су Будимци и остали народ митрополиту одговорили на они његови пет пунктова,[1]) због којих је сам добри митрополит народом се световао, и као што видимо, да му је народ достојно одговорио, но за које им митропозит ни најмање није замерио, пошто се то све по његовом знању збивало.

Пошто дакле царски комесар не могаше народу натоварити „увреду краљевског величанства;“ то нађе га корити и помињати због увреде према „Екцеленцији.“

Но народ неприми ту опомену, већ одговори, да је народ митрополиту изјавио своје неповерење због царске наредбе, која очевидно иде у наточ народним привилегијама, уписујући то у грех митрополиту, као своме пуномоћнику, заступнику и бриговођи тим пре, што се народ није могао никад посумњати (?) да се њ. цес. кр. величанство не би стално и ненарушиво држало привилегија, што их је народу премилостиво даровао. Народ је због те своје погрешке — ако је збиља погрешка — молио већ једном госп. митрополита за опроштај, и ако му то није доста, готов је да му се и по други пут за то моли ево овде на сабору.

---

[1]) Види писмо митрополита Мојсија од 15. Нов. 1729. и одговор Будимаца од 3. Децембра исте год.

Митрополит прими ову озбилну изјаву народну и с тим пре се задовољи, што је знао, како и о чему се он сам са народом договарао. Још је сам од своје стране додао, како народ треба да расуди, како се он исто тако заклео на верност цару, као и народу, и да је архијепископ као неки посредник међу народом и владаром. Но том приликом сирома митрополит исповеди се, како и сам увиђа свој несрећан положај, наводећи по светом писму, да нико неможе два господара — поштено — служити. Он се вели свакако труди, да ни једну странку увреди, но да буде прав обема.

Прва седница саборска сврши се на том, што сав збор замоли, да му се дозволи за сутрашњи дан држане конференције, на којој би могао донети решење на царски закључак. У једно збор моли, да комесар не буде у тој конференцији, што обично у таквим конференцијама бива вике и нереда, и што се увек не пази на узајамно поштовање, које треба да влада међу члановима таквог састанка. А збор ће преко сутра донети свој закључак.

У другој седници изјави кометар, да не дозвољава конференцију без комесара, но нареди, да се седница у његовом присуству даље настави, не дозвољавајући, да се што приватно предузима. Међу тим, као што се види репликује — одговор — на првашње царско решење народ је имао у готовости, а она је била састављена с погледом на народне привилеђије. Ову реплику предаде сабор ђенералу, да он ћесару достави. Још су у овој седници прочитана пуномоћства саборских посланика.

У трећој седници прочитана је молбеница ћесару, и на питање митрополитово усвоји се иста ова важна прсба, која по оригиналу гласи овако:

„Препокорнейшемꙋ и милостивнейшемꙋ молению оппштега народа нашега ка пресветлеишемꙋ господарꙋ царо кралю нашемꙋ, и его авгꙋстнейшемꙋ дворꙋ.

„За милостивное допуштение ђенералскаго и опште народнаго сабора по досадашнему обичау закона нашега. На кое его пресветлое цесаро кралевско величаство есу допустили, и на нас удостоили милостивно отачаски призрети, и реченое опште народное прошение испланити, и ђенералски опште народни саборь допустили држати, и термин положили у семь гредуштему месецу ва Белиграду, како нам извештено ѥсте.

„За кое сад них по повелению сви обште ѥсмо савакупили се сваки од своега диштрикта од народа послати пленипотенціали своего фотума овде славному сабору принети и предложити ономь, што се нам буде заповедало. А наипаче, ако би што било црквамь и закону нашем досадително садь од толикux прошлих времена и година. Пошто како смо Богомь и пресветлостию цесарокралевскаго римскаго великаго непобедимейшаго императора и его величаства свето поменутаго памети Леополда, званиѥ и захтеваниѥ са колико его величаства декрети, да бисмо како могли изиђи под властию его руку, кое ми невазбранили се єсмо ни ва чемь ѥсть рабро са женамь и чеди свои, од проклетихь Агарановь одбегли, и ка више споменутомь цесаро кралевскомь величаству на обећану паролу прибегли. Кое есть било милост и волѧ ѥго непобедимейшаго, да єсть даровaль обштомь народу крчанскому закону превелегию, и ва ной ѥсть васехь изображено, ва чимь у тишини можемо се живити. Кое велико благодаримо его величаству, за кое и ми законь православни єсмо достойномь себе верностию показали се ва време рата, прве битке са Турковъ, и оште године и лета.

„После пакь на наверию Унгари и мачарске ребелие леть —7— послужили есмо са планомь и достойномь верностию; где ѥ суть многих наших родители, братиѩ изгинули и крвь свою пролили.

„Такожде и садь ва найпоследнемь рате годиие 1716 до 1718 са Тѵрковь на верности и помоћи били ѩсмо, никогда с невериемь необратосмо се; како се и пакь обећавамо ѩсности цесарской свакой достойной верности ни васих обшто до капле крви наше.

А чесо ради такова верность от насъ показѵет се, то несть верность наша, што бисмо само бранили землю или градове или села и пѵстаре, већ то ѩст за верѵ нашѵ и законь и цркве наше, што бисмо ѵ мирѵ били закономь и црквамь нашимь, а наипаче по обештание его величаствиѩ издати превилеђиѩ, ни више ни мање.

„А како саде види се, то е чѵдити се, да се нам новине починю, ѵ кое никадь престати се неће конечно. И то иоште мислимо еднако, да пие овай почетак ѡт его величаства императора; но ѡт дрѵги информатора (Мачара).

„Зато саде и до после и ва сегда препонизне и препокорне просимо, молимо васихь обшто закона грчанскога православни христиѩни мали, велики ва кѵпе, да и ѵ напредъ ѵ тишини бѵдемо ѵживати и ѵ свомь законѵ по досадашнемѵ обичаю бити, и никакова новина да се нам не вводи ни на црковь ни на ино что. Како и самое его пресветлое и државнейше цесаро кралевское величаство ѵ милостивно издати превелеђиѩ своих к нам народѵ нашемѵ даровано ѩсть, — да ѵ свомь законѵ и календарѵ старом — и иних обичай благочастиѩ восточнаго слободно можемо живити и ѵмрети, и никакова насилиѩ и тѵрбацие ѵ цркве или законь ни от копхь да неѵчинити се, нити новина примити хоћемо ни по едань начинь.

„Но молимо се светлости цесарском и кралевском величаствѵ, да ѵ напред не дае нам се озеблог срца нашег. —

„Просимо, молимо са сваким понизнейшимь решпектомь и верностию никогда изменително ка его височайшемь це-

саро кралевскомь величаствию до найпоследнейше капле обештавамо се слѵжити, како и до сада по можности нашой ни ва чимь не ленили се ни потакли есмо. — — — За тужбе би наређено, да три врсна лица исте тужбе прегледе, и у изводу сабору саопште.

Трећи је предмет ове седнице био неки Мирко из петроварадинског шанца (Новога Сада), који је био повереник у коморским селима бачке жупаније. Он је поднео био власти тужбу, и доставио проневере, што учинише жупанијски чиновници у прибирању новаца, радио и израдио, те су исти осуђени да врате 46.000 форинти. И жали се, како су га даље поменути чиновници из бесноће и освете бацили у мрачну тавницу, те ће му, као што се говори, можда још и парницу паметнути. Сабор преслуша жалбу свог сународника, те из сабора у име целога народа управе допис, кардиналу Чаки као мађарском канцелару, тако и жупанији, придајућ свечани протест претњом, да ће апеловати на њег. вел. и сабор зактева, да се речени Мирко пусти на слободу, а народ ће за њ одговарати.

Млоги посланици из разних места рекоше на то, да се они, кад се тако са послаником и пуномоћником, поступа, немају никако својим кућама враћати.

Затим је говорио митрополит противу многоженства, препоручујући, да се сваки клони тога преступа, иначе ће му се судити за главу.

Даље би решено, да се из Турске прешавши свештеници не примају, и да им се свештенодејство не допусти, без нарочитог дозволења митрополитова, и пошто предходно буду испитани и одобрени. И тај закон доноси митрополит у присуству царског комесара, и вели, да ће ставити свој најсвечанији протест противу оних, који би тај закон преступили.

Исто тако протестује противу отмичара и оних, који се потајно и без знања свога духовног пастира, илити у

Турској венчавају. У једно заповеде, да се брачници имају трипут навестити.

И то би наређено у истој седници, да се на гробове немеће други знак, већ само крст.

Потом се јавно прочита црквенска наредба, коју је митрополит пре три године сачинио и народу за будући правац издао, а народ је тада непримио. Сад из нова запита митрополит, има л' ко какве приметбе учинити. Ако пак и народ — као што се он не сумња — пронађе, да се споменута наредба слаже и са божијим и црквеним законима, то он иште, да се свак по њој влада. На што се једногласно речена наредба без икаке приметбе одобри и прими. У наредби тој говори се:

1. Пре венчања ваља мотрити на све црквене прописе, а поглавито на исповест и причест брачника.

2. За оне, који из стидљивости само ноћу могу просити, да свећенство пре свега нареди, како ће се побринути за сиротињу, што проси од куће до куће, и да јој изради милостињу.

3. Да нико не сме сам правити последњег завештања, но да мора призвати неколико сведока па и једног свећеника. Ни један сведок, да не сме мишљењем истрчавати пред другог, да га не сме отерати, но да и световњаци и свештеник оставе ономе, који завештање чини, слободну вољу у свему, нити да га на што приморавају. Ко противно чини, да буде кажњен.

4. Да се укину даће, а у место њих, да се дели помоћ сиротињи, а у цркви да се очита литурђије. На послетку остане се при даћи, ал' да на њој не буде ништа осим чорбе и једног једнног јела, и да нико не сме попити више од три чаше вина.

5. Опадачи вере, поста, крста, као и они, који се неисповедају и не причешћују, — да имају доћи у затвор.

Они пак, који би се усудили затвор нарушити, да се рад даље казни предаду грађанској власти.

6. Очеви и газде, под претњом тешке одговорности и казне, да су дужни своје синове и кћери (које до јако нису имале приступа у цркву), слуге слушкиње и осталу чељад недељом и празником на божију служби шиљати. Ко би се пак у цркви разговарао, да буде такође кажњен; људи пак и жене по првашњем обичају да се не љубе у цркви.

7. Да се сви они строго казне, који светкују петак, а раде у недељу.

8. Недељом и празником могу месарнице и бакалнице отворене бити до летурђије; остале продавнице да се тек после литурђије отварају.

9. Да се у молитвене дане не држе зборови у општинским и варошким кућама илити у седницама.

10. Деца да се не крсте у приватним кућама, већ у црквама; а ни једно дете да несме дуже од осам дана остати некрштено. Отац или кум, који би ову заповест прекршио, да се строго казни.

У четвртој седници 26. Маја (6. Јуна).

Прво је одговорио народу царски комесар, како се он из акта, што му их народ поднео на прочитање, подпуно о свему известио, додајући, да он о дотичним тачкама поновљењу молбу нит може похвалити ни презрети; јер кад народ примети, да му је прва молбеница нерадо примљена, ваља му се бојати, да зар ни ова последња неће бити одвећ мила. У осталом је извесно и целом свету познато, да је светли цар благ и милостив, (!) те да и народ може то докучити тим пре, што њ. цар. величаиство својим поданицама не одузима (!) слободе молити му се. По томе да се и проситељи морају паштити, како да им је молба на правди и правици основана, и да се у свему пази потпуно поштовање и понизност.

2. Учињен је предлог, по коме да се школе заведу, ради веће славе божје и спасења душе; а школама је, као душа телу, нужна штампарија. Митрополит додаје, да је он тога ради царском војеном савету поднео сходну молбеницу, но да до данас нема одговора.[1]) Па како је тешко и с великим трошком скопчано, све па и најмање букварове из Москве наручивати; то је он рад чути, шта народ мисли, и еда ли је потребно штампарију подизати? Народ на то одговара, да би ваљало штампарију завести, но да сада у тој ствари неможе ништа решити.

3. Митрополит напомиње, да он, као што је трошан и болешљив човек, може на путу у Беч умрети, ал да ће ипак за то до светлога цара поћи, да му ову молбеницу поднесе. Познато је — вели, — да се њ. ц. величанство ни од суседни сила неда на што принудити, па тим мање ће га народ приморати, да му молбу испуни. Зато нам га ваља смерном просбом и молбом за се придобити.[2])

4. Поради дојакошњих у народним пословима уговорени дугова, плаће и потребних трошкова, како око овог тако и око будућих сабора, — жели митрополит, да се одлучи: од куда ће се то платити, како ће се трошкови подмиривати, и еда ли ће их народ, као што је праведно на се узети?[3])

---

[1]) Још за 50 година неће бити одговора, јер се знало, да је печатња моћно средство за подизање просвете, а милостива и отачаска влада ишла на то да заглупи народ српски. Као што смо видели народ је осећајућ потребу и корист штампарије, на свима саборима искаше, но му влада никада није хтела дозволити. Зашто? Ми смо толико пута казали узрок тој забрани.

[2]) Јамачно би се више постигло смерним устанком, као што су могли научити од Мађара, који су оружјем у руци изнуђавали очинску милост својих апостолијских краљева.

[3]) Ми смо навели толике списе, из којих се види, да је народ велике трошкове за народне послове радо подмиривао. Но

5. На ово одговори народ, да ће се међу собом договорити о тим народним трошковима, и своју одлуку о томе поднети митрополиту.

6. Осем другог повела се реч и о томе, да митрополит не може имати никаковиx других доходака осим штоле, која му припада у његовој дијецези.

7. Обећава народ — а ту се есапи и свештенство, — да ће како поменути дуг, тако и трошкове око садањег па и око будућих сабора, а тако исто и плаћање двојице народних секретара на се примити, и прилоге међу собом купити, ако само добије на то дозволу од двора.

Никола Поповић, прота из Рватске вараждинског округа, подноси молбеницу овом сабору, и пере се од кривице, да је тобож буну подизао, молећи покорно, да митрополит и народ посредује за њ код високе владе, да би се могао својој породици и кући вратити.

Пуномоћници вараждинског ђенералата православнога закона подносе сабору молбеницу, иштући, да се у име целог народа замоли царски двор, те да им одобри једног свештеника, који ће црквеним делима управљати, а они да ће снагом својих привилеђија од митрополита зависити.

Народ моли ради злочинаца, да се свештеницима дозволи, да могу к њима одлазити, и то на један или два дана пре извршивања смртне осуде, да их за смрт преправе и свете тајне у тавници обаве.

Чита се тужба јегарске православне општине, да им тамошњи мађарски владика Ердеди неда поправљати њихову трошну цркву, но да је шта више рекао, ма га стало 4000 дуката растераће раце из Јегре.

су господа митрополити често те народне паре за своје личне потребе трошили. А видећемо, да ће злокобан митрополит Вићентије о народном трошку и хусарске регименте подизати, као да иначе није доста пролевао крви народ српски, стојећи већином под оружјем.

Манастир лепавнички такођер би поновио своју у нечем опалу цркву, па је већ и потребну грађу за то приправио, али му у томе смета у Крижевцу станујући царски потпуковник Прашински, као садањи заменик команданта.

Из више места стигоше сличне тужбе, да им недаду предузимати нужних поправака на црквама.

Читају се тужбе противу неких закупника поради неправде и глобљења, која поданицима нанеше.

Цео народ моли да се забрани царским камералним чиновницима и служитељима да народу не псују веру, крст, пост и т. д. као што ти царски чиновници на свима местима чине.

У петој седници 27 Маја (7 Јуна) 1730 год, која је била последња, као што се види из комесаровог записника, говорено је:

Прво. Као што су дојако са прећашњим митрополитима свагда и посланици грађанскога реда у Беч полазили, тако народ моли, да се то и даље дозволи. И по томе

Друго и последње: при завшетку овога сабора би једногласно закључено, да се са митрополитом пошљу у Беч: један оборкапетан из Славоније, један капетан из потиске, из поморишке и један из србијанске границе. Тако исто из сваке области, као: Угарске, Славоније, Рватске и темишварског Баната од стране простих један посланик, који ће закључке и просбе, што их је народ на овом сабору донео, цару предложити; а дозволу за то закључише молбеницом заискати.

На овом протоколу од ових пет седница подписали су београдски градски подпуковник и царски комесар на сабору Едвард Геслинг и митрополит Мојсије Петровић.

Најзнатнији предмет већања на овом сабору бејаше онај често поменути рескрипт од 12 Априла 1727 год. По оним дописима Будимаца митрополита и овога народу, које смо мало пре на свом месту саопштили, можемо дознати, у

каквом је духу био написан одговор народа на поменути царски рескрипт. Знамо, да је онај кобни рескрипт имао цел, да српском народу у очи каже: Ми смо вам до душе лепо написали на пергамену привилеђије, ви Срби видесте, да смо вам најважније тачке у привилеђији ујемчаних права сбрисали, а сад вам ево још јасније казујемо, како мислимо о тим вашим привилеђијама, ево из рескрипта дознајете наше мисли.

Морамо у похвалу митрополиту Мојсију признати, што је он одсудно одбио помеути рескрипт, и народу одмах јавио за ову опаспост. Видели смо на свом месту, како се народ одазвао митрополиту. Из онога како су Будимци одговорили митрополиту, и по оном, што је сам царски комесар у сабору изговорио, како је његово апостоличко величаство показало своје негодовање, што је народ у свом одговору на најмилостивији рескрипт одбио и није примио оно тако благоволително тумачење привилеђија, и што је исти комесар народу пребацио, да је народ у истом писму сметнуо с ума поштовање, које је дужан одавати митрополиту, као глави цркве: из свега се види, како је народ већим негодовањем примио рескрипт но што је ћесар примио одговор народа. Најбоље се види негодовање народа противу истог рескрипта, што је сам комесар у својим белешкама забележио, како је народ на његову опомену одговорио: да је народ свом митрополиту изјавио неповерење само због поменуте царске наредбе, које иде у наточ народним привилеђијама, а народ је морао уписати у грех митрополиту, као свом пуномоћнику, заступнику и као таквом, који је дужан по својој заклетви и по свом положају, да бригу води о свему, што се тиче народних права. А с тим више морао се народ у овом случају посумњати о митрополиту, што се народ није никад могао ни посумњати, да се његово цар-

ско величанство неби стално и ненарушиво држало привилеђија, што их је премилостиво народу даровало.

Најзад видимо, да је народ и на сабору одсудно противан био, — да је одбио свако криво тумачење народних привилеђија, и да је у нарочитој новој молбеници, која је у трећој седници прочитана, народ изјавио свом владаоцу жељу, да се народне привилеђије поштују у оној мери, у којој су они своју верност цару посведочили у свако доба, проливајући своју крвцу у одбрани престола противу споլних непријатеља, као и противу бунтовних Мађара.

Јадан народ, још није ни тада дознао за онај договор ћесара са Мађарима од год. 1722, по коме се имао систематички сатрти народ српски. Још није била народу позната она грозна изрека Леополдовог министра Стратмана: „Die Rätzische Nation muss vertilgt werden durch Feuer und Schwert.“ (Српски народ мора се искоренити ватром и мачем).

Осем борба због рескрипта најзнатније је закључак, који је примљен у 3-ој седници збок некога Мирка Новосађанина, који је био повереник у коморским селима бачке жупаније и члан српског сабора, и као такав пронашао злоупотребе и проневере царских чиновника, који су га сада бацили у мрачну тавницу из освете, што су осуђени да плате 46.000 фор. Он се жали сабору и моли у исто време да га сабор заштити. И сабор се у овом случају достојан показао свога великог позива, да брани у сваком појединцу повреду народних права. Сабор у име целога народа пошаље протест мађарском канцелару кардиналу грофу Чаки-ји, а тако исто оправи протест и бачкој жупанији, и претњом, да ће апеловати на самог ћесара, захтева, да се речени Мирко пусти на слободу, а народ ће за њ одговарати. Још је од стране сабора примећено

у истим протестима, да се они видећи, како се са њиховим послаником и пуномоћником тако безаконо поступа, својим кућама вратити несмеју.

На све ове и још друге народне предлоге у четвртој седници одговорио је царски комесар овим речма: да он ову поновљену молбу нит може похвалити ни презрети (!); јер вели, народ је могао увидети, кад му није примљена прва молбеница, да се у напред може надати, да и ова друга неће бити одвећ мила. Даље вели комесар: целом је свету познато, да је светли цар благ и милостив, и најмилостивије дозвољава те му се народ моли, но да та молба мора бити написана у највећем страхопоштовању и највећој понизности.

Осем тога је важно, што је на сабору говорено о школама и штампарији. Наш је народ и овом приликом, као и на свима прошлим саборима показао своју жељу да се о народном трошку подигну школе и печатња. Но су мађарска господа са ђенералом решила, да се народ српски сатре морално и материјално. Зато је комесар у напред знао, да сви ови захтеви саборски неће бити одобрени од бечког двора.

Не мање мора ожалостити сваког поштеног човека, кад чита жалбу јегарске православне општине, противу суровог насилника мађарског владике и великог жупана Ердедије, који је у својој охолости казао, да ће те вадраце протерати из Јегре, ма да на то потроши 4000 дуката.

Ми ћемо мало даље опширно показати и говорити, како је мађарска хијерархија свим насилним средствима гонила јегарске православне Србе.

Но и из осталих свију крајева, где Срби живеше, придошле су силне тужбе противу световне власти и католичких попова да им недозвољавају цркве градити па ни оправљати, и да им камерални чиновници осем глобљења, још псују веру, крст, пост и све што је народу свето.

Још налазимо за нужно, да на овом месту, где се говори о свима делима српског народа у Аустро-угарској, што је починио од своје сеобе па до данас, све што се на саборима радило подпуно, верно и у целом пространству изнесемо, с тим пре, што је ова прошлост аустријских Срба већином била непозната. Осем тога признајемо за дужност, да у подпуној слици верно нацртамо прошлост наших праотаца, да сваки који ово наше дело прочита, што више и подпуније поучи се о прошлости овог великог и за дуго најважнијег дела српског народа.

Зато овде наводимо као допуну саборском раду: „Пѹнкти и ѡтвѣти народни на предложени 25 пунктовь митрополита Моѵсеа Петровића 1730. Маиа 30.“

Ово су они пунктови и одговори, које у народни посланици, по писму митрополита Мојсија од 14. Маја 1730. год. што смо већ саопштили, по његовом зактеву, да поднесу њихов: „једномисални вотѹмъ“, и што најбоље расуда, „сіа писмено нам да предложите, за далшѹ декларацію општѹю, и ѹтвржденіе наше.“ — — —

И што је по оном свом писму зактевао митрополит, ево шта му је народ одговорио.

„По проектѹ преосвештенейшаго господства вашего ради 25 пѹнктовь, что сте милостивно на разсѹжденіе светлоі депѹтаціи, ѡт светлога сабора наслонили есмо на оваки начинь за добро нашли, и понизно вашемѹ преосвештенейшемѹ господствѹ ѡтвествѹемо. Како но:

На 1 пѹнкт: За ѡправлѧніѧ дѣла и наредбах и наставлѧніи, да нинѣ чрезь нась одправлѧюштіих, да а пробираютъ, ѥст ли добро или ны.

1. За ѡправленіа дѣла, наредбахь и наставленіа до нинѣ чрез преѡсвештенейшаго господства вашего ѧвственно управлѧшта апробирамо; какоти ходатайство, ревност, паштаніе цело есть ѧ паки резолѹціе какове сѹ исходиле противь правицахъ нашихъ, тѡ код цесарске власти пра-

віца се задрьжава, за коѥ паки молимо трꙋда и ревности, како бисмо поредъ правіцахь нашихъ подпꙋно и невредимо ѡбдрьжалі сѧ не поштедите себе. Ми же паки архиереи, и клеръ црковни, воинствени чинь и поместни ревновати по дꙋжности ѥдинокꙋпно хоћемо.

На 2 пꙋнкт: за архіерейски чинь и по редꙋ седаніе.

2. Како ваше преосвештенейше господство сада на овомь ѡпште народномь генералномь соборꙋ седаніе архіерейско ꙋредило есть, тако и да пребꙋдеть.

На 3 пꙋнкт: за консисториꙋмъ, коадютора, и кассе, и ѡт кꙋда за их съдрьжаніе и за ѡправленіе ѡпште народнаго дѣла; и сіи 6 персона; како ти наместникъ, 2 конзилиара, и 2 секретара и протоколиста.

3. Ꙗкоже имѣюште не ѡбходимꙋю нꙋждꙋ или потребꙋ во всѧкоѥ време предлагати дꙋховномꙋ сꙋдꙋ, прошеніа, моленіа, и на сіа сꙋда решеніе, и исправленіе примати; тако всачески требно есть конзисториꙋмꙋ да бꙋдетъ; что належашта сꙋть архіепископатꙋ, а епискꙋпи паки во своихъ епархіахъ что надлежить сꙋдꙋ дꙋховномꙋ по ꙋрежденію правилнихъ кановиовъ да разсꙋжденіа творет: а что паки епискꙋпи бꙋдꙋть разсꙋдили, и не за доста бꙋдет' сѧ видело сꙋдимимь, ѡнда могꙋ на конзисториꙋмꙋ архіепискꙋпатски апелирати, иліти призивати се. А поради коадюторства да бі се Боголюбавнимь Архіереомь ꙋ степенꙋ ихъ, и аꙋкторитетꙋ непресꙋждало или паки ѡбичаи ненавидности, инимъ коѧ препетіа противна светой црлкви православной христиансцей, много трꙋдна дѣла не ꙋчинила се, за ꙋтоліти сіи метежь, добро находимо быти, ѡт находѣштих сѧ персона честнаго клера, кои би вредностію и всакимь доброполꙋчіемь коѥго Ваше преосвештенейше архипастирство изволісте посветити на епископство без епархіе, коѧ вь архіепискꙋпіи по наредби црьковнога правилнога реда и дꙋховно положенного канона сапомагатель да бꙋде. И паки, кадь би коѧ епархіа временимь догађаемь вадова

остала, да ѡни вречени сапомагателни епискѹпъ, кои бѹдеть ва тихь дѣлахь послужіо ѡной вадовой епархіи, наследникъ да бѹдеть, и на егово место иннаго вредна и достойна избрати, и поставити, како би повасегда сапоможеніе слѹжбѹ вашемѹ преосвештенейшемѹ господствѹ могаль саврушавати. А преосвештени архіереи, кои есѹ са светой црькви въ своей епархіи начелнимь пастиремь наредили, нека кь своимь овцамь позорливость и ѡпаство саблюдають, ако ли би паки архіепискѹпѹ по длжности чловѣчанской кратко временно житіе вь вечно променил се, за не ѹвредити, илити преюдицирати народѹ србскомѹ от нихова величаства цесарскаго наймилостивеише издатимь, како и ѹ параграфи привилегіални вьмештает се „да ѥ вамь слободно междѹ вама по своѥй слобоштіни из народа ѥзика расціанскога постаархіепискѹпа, коѥга свештеничаски мирски међѹ собом изберѹ“, тако на томе начинѹ желаѥмо (ва своѥ врѣме) како и до садь митрополіте и архіепискѹпе подь властію светлаго римскаго цесара избрати. А ради доходковъ и изь тога потрошковь ѡт кѹдѹ за сихь садрьжаніе, ако светло цесарско и кралѥвско величанство допѹсти, без свакога противленіа команде и ѡт прочих владаюштих сіе намереніе савакѹплѩти, првоѥ находимо вась сіа потребованіа проесапити, и тако по могѹћствѹ народскомѹ како би та сумма вь целость свою дошла расположити. Ако ли би паки те милости допѹштеніа ѡт его цесарскаго величаствіа несподобілі сѧ, дрѹго лекарство своимь ѹмомь не можемо постигнѹти, него саборне находімо ѡт архіепискѹпские ексархе по епархіахъ епискѹпскихь, кои би поѹчителнимъ и дѹшевнимь разлогомь и подвигомь милостиню приѡбрести таштателно потрѹдивши се могли, зашто без допѹштеніа владаюштихь не можемо ни ѥднѹ крайцарѹ на люде порезати, к томѹ паки предлагаѥмо доходке вь архіепискѹпіи временитим начиномь допадаюшти, како правица привілеђіска нам сказѹеть, да ѡт усапшихь архіереа, тако и без

потомковь умирающтих суштанціе предати дльжансвуютъ, и други доходци, ако бі се отк8дъ придобили; с такимь способомь ова зактевателная намереніа контентірати смисліли есмо.

На 4 п8нкт: За опште сл8жителіе нашем8 хофштот8 да се наредеть.

4. За опште сл8жителіе преосвештенейшаго господства вашего, кога нађете вредна и врьстна посл8жіти ословли се на 8режденіе вашего преосвештенейшаго господства, и поредь вредности сл8жб8 имь отредите.

На 5 п8нкть: Да поставите чинь црьковни, и 8чиновленіе свештенодейства.

5. Еже поставиті ся чин8 црьковном8, и 8чиновленію свештенодѣйствіа по преданію светыхъ апостолъ и по 8став8 светыхъ отаць васточнаго благочастіа по древнем8 наше црква т8пикон8, сіе есть изображенію, 8срдне желаюмь.

На 6 п8нкт: Поради школь и семинарі8мь.

6. Находимо ради напредка добро есть по8чавати се како би д8шевна дѣла и тѣлесна исправіла се, а пакь отк8да би та ф8ндаціа изашла ословлямо како на 3 п8нкт8 8пісата поможеніа изъявлюютъ.

На 7 п8нкт: За т8пографію, и прочая кь том8 належаштея говорити.

7. Якоже коегождо х8дожаство не может показати се безъ потребныхъ ем8 ор8діи, тако ниже 8ченію безь типографіи моштно есть бити, и от сего не мал8ю н8жд8 имеюмь, и аште би цес. величанство милостивне изволілі сіе народ8 нашем8 даровати, еже быти т8пографіи, за иждивеніе трошка на 3 п8нкт присилают се.

На 8 п8нкт: Ради нови резиденціа, како доконато прошлихь лѣтахъ, останет лі ся бити тако? ради трошка како мисліте, и есте ли вамь поволно?

8. Поради резіденціе відимо, да лепотно и народ8 дично и за последакъ от чедъ нашихъ спомень, да бі се свр-

шіла и ѡправіла, и тако бивши похвала ѡпште народна, а наипаче Єго архіпастирство добри почетакъ и фундамент поставил есть, таковаго ради трошка, како у више положеному 3 пункту вамештено есть, къ сему зданію прилагаемо.

На 9 пункт: за пункти, што смо вам писал; что мисліте за ѡво ѡтговарати? Како ви вамъ сіи пункти показуют ся?

9. На сіи пунктъ, у 5 провинціахъ нам издатихъ, ѡтветуюмо. Како ти пункт 1. Єсте намъ светло цесарско величанство у милостивно издатихъ привилеђіахъ нашихъ параграфно поставило, да кад ю потреба народу саваку̂пті се на вазбраню есть; тако и сад юдино душно не чрезъ неколико депутатовъ ѡтветовати, него саборно ѡпштімъ промишленіемъ договараті се, и ѡтговарати поред правіцахъ нашихъ. Тако без сабора ни ѡсобіти печати положіти се могутъ.

Поради господина Іѡзефа Іамбрековіча[1]) закт еваніе 2. Первею да будеть господъ Јѡсиф Іамбрековіч или онъ или пакі други; да има васцело народу нашему крепки юраментъ поставіти, како ће право и верно народніа дѣла при цесарскомъ двору ѡправляти, како се и самъ ѡблігирао, и паки противникомъ правіцахъ нашихъ у нини дѣле не прифатити се нити юрамента положіти, а како разумеюмо, да ю већъ супротъ контракта и ѡблигаціе своѥ учинио, али у напредакъ нека би ѡставіо, тогда якоже онъ, или други пакі бивши, известанъ дѣлъ народныхъ, имети се будеть под именомъ ађента ѡпште народнаго, а пакі за егову плаћу, како су се 5 епіскупа и юдин архимандритъ подъписалі и с печати своими потврьділи 700 фор. да се на годіну контентіра, на то и народъ престаю

[1]) Овај Јосиф Јамбрековић већ одавна је вршио дужност народног аѓента код бечког двора, и народ га је новчано подпомагао по времено, а сад му урекоше сталну годишњу плату.

а паки ѿткѹда ће та плаћа нюмѹ изаћи, ѡсланѧ се на трећи пѹнкть.

3. Єдинь архіепискѹпь вь целой државе цес. и кр. его величанства грчаскаго закона васточне црькведа есть юдина архіепископіа, белиградска да именѹет сѧ, двою никакоже.

За бечки пѹть и трошакь вашег преосвештенога господства.

4. За преосвештенейшаго господства вашего прежни пѹт бечки, тако и ѹ напредак коі бѹде поредь ѡпште народнаго дѣла трошакъ, ва третіемь пѹнктѹ разѹмеют се.

Поради резіденціе вь Белиграде, конзисторіа и школь, и при ей семинаріѹмь и потребіти вешти поправити, на 3 пѹнкть насланѧмо.

На 10 пѹнкть; Да ѹстроет се цедулі по свихъ епархіахъ чрезъ протопоповъ за исповеданіе, и кроме цедѹлі да никтоже никого дрьзнетъ венчати.

10. Добро есть и подобают семѹ быти.

На 11 пѹнкт: Чесѡ ради капетани и ѡбрь кнезови чизми вазимають за девоѧчкѹ ѹдадбѹ?

11. Тѡ от нинѣ пресекают се, и коначио да не бѹдеть.

На 12 пѹнкт: Дѹховніци цедѹли да издають исповедаюштим се, и кроме сихь недопѹстіти никомѹ причестити сѧ, и то да бѹдеть во свих епархіахъ.

12. Сію благолепно есть, и подобают семѹ бити по ѹрежденію.

На 13 пѹнкт: Ѹчиновлюніе како смо ѹже и поставілі, ради одѣѧніа равно носештаго, да никомѹ кошѹлѧ не ѹсмотрит сѧ, ни калоерѹ ниже свештенікѹ.

12. Сію ѹчиновленіе частнолепно есть и лепотсвѹють юмѹ тако бити во црькви, во саборѣ, во пѹтѣхъ и во граде; во полском же дѣланніи и ва внѹтренномъ домовномь ѧкоже комѹ прилѹчит сѧ.

На 14 пѹнкт: Регѹламенть пѹблицирати должно, и чесо ради не ѡбдержавают се.

14. Ѹже сіе свршило се на генералномь садашнѥмь саборꙋ.

На 15 пꙋнкт: За правленіе крестовь по гроблю безчинно.

15. Да не бꙋдеть ꙋ напредакь безчино, него кресть чиновно да се прави и на гроблѥ постави.

На 16 пꙋнкт: Заради вампировъ предлагаті се надлежит, к томꙋ таковаꙗ неделают се.

16. Сіе пребеззаконное дѣло анаѳемою да запретит се, а преслꙋшніци цесарскомꙋ сꙋдꙋ да предадꙋт се.

На 17 пꙋнкт: За агента Кꙋха претензіе.

17. По издеранію контракта да мꙋ се положе 100 дуката, и то само за не имати неприꙗтелꙗ.

На 18 пꙋнкт: За ѡпшти долгъ намь предложити.

18. На 3 пꙋнкть ѡтсилаѥт се.

На 19 пꙋнкт: За десетковь по Маћарскоі и Сремскоі сіи десетковъ.

19. Ако ѥго светло цес. величанство правіце наше и привилегіе коначно обдржавати хоће, придобітакь тражіти хоћемо, и неосталꙗти.

На 20 пꙋнкт: Ради Далꙗ извештено ѥсть, како стало се и что имат творити се.

20. Ми ѡ нинѣшніемь состоꙗніи Далꙗ, како есть свршенаго известіа не имеѥмь, ѡбаче аште есть во ѡсоблівой далскоі патенти вѣчне даровань, подобаѥт просити ѿ светлога цесарскога двора да потврдит се вѣчно бити.

На 21 пꙋнкт: Место, гдѣ дѣла и привилегіе ѡпште народних тврдо сохраніта быти имꙋт.

21. Да се от чиновь по 3 персоне разꙋмне изберꙋ, и ѡни промотреніе ꙋчине, како сохранити се хоштꙋтъ верно и тврдо.

На 22 пꙋнкт: За бечкꙋю црковь архиереи что сꙋ длжні да положеть, и за дрꙋгоѥ да промотрит се.

22. За сіе подобает да ѡт свих странь кѹпци вь Бечь приходешти, по предѣлах идеже ѡні живѹть, наредет епитропе; да пастоѥть за помошт и накрьмленіе.

На 23 пѹнкт: За пекскаго патріарха препорѹкѹ.

23. Не знамо какова ѥ; ако лі есть ѡт помошти, еште ѡт 1713 [1]) лѣта них овчловекь илити посланикъ по васегда ва сихъ странахъ находіл се, еліко могли сио помоштьствовати, нисмо ѹкратили се, тако и ѹ напредакъ коѥго прилична послати бѹдѹть, неѣемо се возбраніти.

На 24 пѹнкт: за пѹстаие, что во манастіре приходет, и штетѹ чинет.

24. Таква пѹстаиска безчиніа ѡт почетка света есѹ се находіла и ѡбретші се, зломь смртію есѹ се казнили, зато света црква сь клетвою, а воинставни со ѡсталіми светскіми людми со ѡрѹжіемь, где кога може ѡбрести за искоренѥніе таковіхъ злочинцовъ хоѣемо ѹстати, а паки ѡгласити, и подь клетвѹ ѹчініти ѡне, кои знадѹ нина пребиваліштa, а не кажѹ.

На 25 пѹнкт: камара по експедіцахъ своихъ есть ѹчинила, да бѹдѹть наши люди као и ѡстали іѡбаѣи.[2]) Ми паки имамо своѥ правіце и привілегіе, да кѹпіти и продавати нас херцовти не могѹть.

25. Што светла камара цесарска по експедиціахъ своих ѹчиніла есть, да бѹде народъ намь, кої сѹ подь спаилѹкомь, какоти іѡбађи. Ми поредъ прівілеђіа нашихъ стоімо и ѡтговарамо се, да како нісѹ нікадар іѡбађи били, тако и садь прошеніе ѹмилѥно код єго светлаго цесарскога величанства чинимо, да би нась светли цесарски дворь іѡбађе не ѹчиніо."

---

[1]) У будимском архиву има спис од 1656 год. из кога се види, да су још тада па и раније долазили посланици патријарха јерусалимског ради милостиње, у поменутом спису благодари патријарх на учињеној милости, коју су вели и усапши стари нашој јерусалимској цркви чинили.

[2]) Іѡбађ. = Jobágy = спајински поданици или мужици.

Подписани „Ми архіереи сь ѡсталим клеромь, ѡбр-капетани сь ѡсталим воинственимь и поместнимь, вь се народни депȣтати.“

Из комесарова записника закључили би, да је сабор са горњим предлозима у седам седница свршио свој рад. Но ми имамо, ако не податке о чињеним предлозима, ал доказе да је сабор месеца Јуна и Јула на скупу био. Шта је све за ово време радио сабор, то за сада неможемо поуздано казати, док и за то доба податке не нађемо. Но је вероватно, да је сабор свој први рад, а поглавито одговор на царев рескрипт предао царском комесару, који је опет пратио у Беч двору и својој влади на решење. А до решења владиног обично је сабор морао чекати кад што по два и три месеца, дангубећи и узалудно трошећи народне паре. Тако је јамачно и сада сабор чамио у Београду чекајући два месеца на милостиво решење најмилостивијег господара, који је обично после таквог дуготрајног чекања народне захтеве одбијао, у китњастим фразама (изјављујући како се његово владалачко срце дуго колебало, док се решило, да неиспуни народне жеље.

Но из писма будимских посланика од 20 Јула видмо, да је за време сабора постојала нека ђенералска комисија, која је имала тај задатак, да претреса српске народне послове. Као што казују у поменутом писму:

И ново, што се намь започіне, све се то тиче превелеђиске штете, а и законȣ нашемȣ види се срдце озеблено. А сȣтра седа ђенералска комисиꙗ, видићемо, што ће бити и каква новина почети се бȣде.

„А ново рад би се вамь похвалити за конгрес или сабор. Сваки дань по себе савакȣплꙗвамо се по себе световни, и имамо доста мисли, кое се сасвимь несмемо ни почтено ни наполю разговорити, пошто сȣ многи ꙗвствено и по сокаки нарећени преслушници, да позорствȣють на преварȣчене и от стране

послане пленипотенциале, што и ѡ чимъ помеђу нам беседа ходи и следи, кое нам юсть и ѡт стари наши заповеђено.

„Само прво дана почели есмо у двору найпре с господином митрополитомь саборь чинити. И юсть нась было у сабору владика —9— три архимандрита, игумена, проигумена, протопопа 44 персона, заедно са архиереи и архимандрити сума —56—; воинствени —5— обрь капитани, и —13— капитани са хаднађи и барјактери, и ми који смо десили се са световни —92.— — — —“

Међу тим биће узрок том дангубном саборисању и болест митрополита Мојсија, који је још 27-ог Маја у четвртој седници о себи казао, да је трошан и болан, и да би на путу у Веч могао умрети. Видићемо, да је митрополит осетио и превидео своју скору самрт, јер је одиста на скоро 27. Јула умрьо.

Пре своје смрти, позвао је болни и опет о народним пословима мислећи митрополит, и као брижан отац своје синове, своју децу што прикупља, тако је и овај честити митрополит прикупио око своје самртне постеље саборске посланике и благо их светујући препоручује им, да своју веру — народност и народна права, као зеницу у оку чувају и од свакога напада бране. И умирућим гласом препоручио је сабору као свети аманет, да после његове самрти изберу за администратора а позније и за митрополита и његова насљедника честитог владику темишварског Николу Димитријевића, као најдостојнијег члана српске хијерархије.

Има ли узоритијег и племенитијег примера за наше садање и будуће црквене главаре, од овога, што им пред очи изнесосмо, где народни преставници љубављу и дубоким поштовањем окружавају свог честитог црквеног старешину на његовој самртној постељи, пазе на сваку реч на сваки мудри савет умирућег духовног оца, и сами дубоко

потресени а притом брижни, шта ће им донети и најближа будућност. Са оним истим чувством љубави и поштовања, којим је за живота честита митрополита одан био, прати благодаран народ последње тренутке и уздисаје свог доброг умирајућег старешине.

И народ је српски достојно испратио самртне остатке овога јединственог црквеног поглавара, из свију крајева пратише српске општине нарочите посланике, да са својим саборним посланицима испрате свог доброг оца до његова гроба. Митрополит Мојсије би сарањен свечано у београдској катедралној цркви, коју он одпоче градити, а позније, пошто опет навалише Турци на српске крајеве, пренешено буде тело Мојсијево 1739. год. у манастир Крушедол.

РАДЊА СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

Састанак одсека историчког и државничког.

13. Јануара 1873.

Били су: председник одсека г. Ст. Бошковић, чланови: г.г. Ј. Шафарик, арх. Дучић, М. Ђ. Милићевић, Вл. Јовановић, Гав. Витковић, М. Ракић и М. Зечевић.

1.

Прочита се заједнички реферат гг. М. Ђ. Милићевића и арх. Дучића о чланку г. Милана Костића „Школе у Црној Гори“. Одсек одлучи по мишљењу гг. референата да се поменути чланак г. Костића не може примити у „Гласник“ док се не би прерадио, и да се г. писцу саопште примедбе њихове.

2.

Прочита се извештај др-а Н. Крстића о његову путовању по Угарској ради истраживања историјске грађе, у коме јавља друштву, да се архив Гарин, у коме има података за српску историју, налази у архиву грофова Зоја-Угроци, но да га он због неких узрока није могао прегледати. — Одсек узе то к знању.

3.

Г. Ј. Шафарик предложи одсеку, да се пред главни скуп ово годишњи изнесе предлог о томе, да друштво понови своју молбу влади ради повишења новчане помоћи, коју оно добија од државе. — Одсек одлучи да се овај предлог г. Шафарика изнесе пред одбор.

4.

Председник одсека г. Ст. Бошковић предложи, да би требало да на главном скупу друштвеном поред обичних послова изговори ко год од чланова коју научну расправу у форми беседе, како би се тиме будила пажња у публике, те да је се

већма тиче друштвен рад. И други чланови говорише о томе, а гг. арх. Дучић и Вл. Јовановић разлагаше, да би требало да и састанци одсека друштвених буду више приступни публици и да се на њима читају и претресају чланци научни. — Одсек одлучи да се ово саопшти осталим одсецима.

5.

По предлогу гг. Гав. Витковића, Вл. Јовановића и Ст. Бошковића одсек одлучи да предложи главном скупу ово годишњем за почасног члана срп. ученог друштва православног јепископа будимског, г. Арсенија Стојковића.

6.

По изјављеној жељи досадашњег деловођа у овом одсеку, М. Зечевића, да га други ко од чланова замени у тој дужности, одсек изабра место њега за својег деловођа М. Ракића.

Састанак одсека јестаствено-математичарског.

19. Јануара 1873.

Били су: гг. Јосимовић, Алковић, Панић, Клерић, Владан Ђорђевић, Валента, Панчић, Медовић и Драгашевић.

1.

Поднешена је: „Једна математичка студија о напонима“, коју је израдио Велимир Антић политехничар у Карлсруху, и примише се да је прегледе гг. Алковић, Панић, Клерић.

2.

Редовни члан друштва г. Клерић подноси друштву свој састав: „Кинематички проблеми“, — одсек одреди гг. Јосимовића и Нешића да прегледе и оцене.

3.

Поднешен је превод г. Алексе Радовановића: „Природна историја постања“ од Хекла, и одсек, по постојећој одлуци својој о таквим преводима, решава, да не може примити.

4.

Са предлогом г. Новаковића о подизању етнографског музеја одсек се овај подпуно слаже, но мисли, да би г. Новаковић требао да каже, како *он мисли да се то изврши*

може, с тога одсек очекује од г. Новаковића, да ће он на главном скупу изнети потпун предлог, из кога ће се и начин извршења видети.

5.

Предлог Драгашевићев о скупљању грађе за географију и етнографију српску одсек одлучује, да се печата у радњи друштвеној и да се одпечата за себе у 500 егземплара.

6.

Што се тиче астрономског кућерка, о коме је говорено и одлучено на главном лањском скупу, одсек одлучује, да се подсети одбор друштвени, да учини према одлуци главног скупа корак, да се та одлука и изврши.

7.

Пододсек, одређен да изради у начелу начин за прибирање метеорологијских бележака, подноси одсеку кратак нацрт тога, и одсек одлучује, да се то изнесе пред главни скуп.

8.

Драгашевић подноси карту Хомоља, и одсек одлучује да је да на преглед пошто и текст уз њу дође.

9.

За председника одсеку, пошто је рок досадањем председнику истекао, одсек је изабрао г. Панића, а за деловођу умољен је г. Драгашевић да још једну годину дана остане деловођом.

10.

За редовног члана изабран је г. Сима Лозанић, да се предложи.

(ПРВИ ДОДАТАК ОВОМЕ ПРОТОКОЛУ).

На предлог редовног члана ученог друштва г. пуковника Ф. Заха, да се од стране ученог друштва учини што треба, те да се по Србији почну прибирати белешке за Метеорологију, — одсек је, усвојив тај предлог, означио потписан пододсек, да он начини нацрт, како би, где, и шта ваљало чинити. И потписани пододсек сада одсеку подноси овај

НАЦРТ

За прибирање бележака метеорологијских.

Познато је, да су појави метеорологијски и по каквоћи и по количини другачији у долини, а другачији у планинама, и опет другачији на једној, а другачији на другој страни планина. С тога, да би се дошло до што поузданијих резултата за оцену метеорологијских појава и климе, ваља у обзир узети главне географијске правце, па дуж њих понамештати обсервације за белешке те, и у мрежу обсервација унети све оне крајеве у нашој земљи, који се положајем па можда и климом један од другог разликују.

Према овоме гледишту пododсек је за основу у тој мрежи узео долине наших овећих река, па је назначио толико места за обсервацију, колико мисли да је потребно за поузданије резултате, и унео је у исту мрежу још неколико места, која су важна са своје надморске висине.

Обсервације ове чиниле би се за све важније појаве, па је према њима размерен и број инструмената и у погледу на њихову врсту и у погледу на њихов број.

I. Тако за мерење притиска *ваздушног* употребили би се барометри на овим местима:

1. на савско дунавској прузи:

у Шапцу, Београду, Пожаревцу, Неготину;

2. у долини велике Мораве:

у Ћуприји и Алексинцу;

3. у источној Србији:

у Књажевцу (које место у свези с Неготином тиче се и долине Тимока, а у свези с Алексинцем држе обе стране од планине);

4. у Западној Србији:

у Ваљеву и Ужицу (која места такође хватају одношаје с обе стране планине);

5. у средини земље:

у Крагујевцу.

Свега 10 Барометра.

II. За мерење *топлоте* у ваздуху, наместили би се *термометри* на овим местима:

1. За савско дунавску пругу:

у Шапцу, Београду, Пожаревцу, Градишту, Д. Милановцу и Неготину;

2. За западну Мораву:

у Крушевцу, Карановцу, Чачку (Ужици);

3. За велику Мораву:

у Смедереву, Свилајнници, Ћуприји (Алексинцу и Суповцу);

4. За Дрину:

у Лозници, Љубовији и Бајиној башти;

5. За Колубару:

у Убу и Ваљеву;

6. За Млаву:

у Петровцу-Жагобици:

7. За Пек:

у Крушевипи и Пекмајдану;

8. За Тимок:

у Зајечару и Књажевцу;

9. За висока места:

у Руднику, на Јавору, Рашкој, Јанковој Клисури, Грамади и Пандиралу;

10. За средину земље:

у Крагујевцу и Г. Милановцу.

Свега 34. термометра.

III. За мерење правца и јачине *ветрова* треба ће бар
1 ветромер у Београду и
4 ветроказа: у Неготину, Ћуприји, Алексинцу и Руднику.
IV За мерење влаге у ваздуху:
1 Психрометар у Београду;
V За мерење множине кише:
5 Оброметара: у Београду, Неготину, Ћуприји, Ваљеву и Ужици.

Но како поузданост бележака стоји до доброте инструмената, и до уметности у руковању с њима, то пододсек мисли да му је потребно приметити на овоме месту, како би добро било да друштво (кад време буде) пошље стручна човека у Беч за набавку тих иструмената, а не да их добавља поруком, и после тога да изашље опет нарочита човека, који ће на оз-

наченим местима инструменте да намести, и онога, који се бележења и сматрања прими, да упути, како ће и кад шта чинити. Без овог двога, тешко да би се смели ослонити и на инструменте и на белешке.

Пошто друштвена средства, поред осталих великих потреба, неби доспела и за набавку ових инструмената, то би се друштво имало да обрати влади, да их држава друштву набави.

Што се пак тиче људи који би сматрања метеорологијска бележили, друштво би се обратило за места ван Београда, на професоре гимназија, реалака, где их има, и на званичнике телеграфске. Владу би пак умолили, да одобри и нареди да се извештаји метеорологијски шиљу друштву поштом бесплатно, а где има телеграфских штација, да се сваки дан депешом шиљу дневне белешке, као што се то чини и у другим земљама.

Овај пак одсек у својој средини означио би један пододсек као главни биро за метеорологију, који би све те белешке уређивао и за „Гласник“ спремио, а дневне телеграфске извештаје у којим овдешњим новинама публицирао.

Но ако би за сад тешко било удесити и спремити све метеоролошке штације за потпуну мрежу обсервација, онда пододсек мисли, да се бар што пре опреме три потпуне штације, и то у Београду, у Крагујевцу и у Пожаревцу. У Крагујевцу могло би бити при учитељској школи, што би за питомце и корисно и потребно било; у Пожаревцу, при школи земљеделско-шумарској, при којој такође врло је потребно имати такву обсервацију, јер без метеорологијских тумачења тешко да би пољска икономија могла напредовати.

Најпосле, ако одсек усвоји овај нацрт у начелу и друштво га прими, па и влада одобри, онда би се имао да начини и састави упут и правила, како би се шта сматрало, и каквим знацима служило и т. д. Јер ово је само нацрт у кратко, који потписани пододсек има част поднети на увиђење и даљи поступак.

У Београду, Јануара, 1873.

(Други додатак к протоколу одсека јестаствено-математичарског, од 19. Јануара 1873.

Српском ученом друштву.

Једна од главних задаћа овога друштва та је, да испитује земљу у свакои погледу. Пре, него што би много шта одпочели радити, ми морамо познавати *земљиште*, за које хоћемо да радимо, и *народ*, коме желимо што год да привредимо. С тога испитивање земље не само да је важно, него још спада у ону врсту послова, који се морају радити *пре* него други, те да ти други буду штоориснији.

Но испитивање земље и тешко је, и иде лагано. Да би пошло *брже*, т. ј. да би смо што пре дошли до некога знања о нашој земљи, ваља истражити начин, којим би се прибирање тога знања *убрзало*.

Да овда и онда иду компетентни људи, те да земљу испитују, то је потребно и треба да буде. Ал тај начин, колико је год поуздан, толико опет при нашим приликама *лаган* је. Да друштво пак очекује на то, кад му ко шта пошље, још је лаганије и непоуздано је.

Ал и при једном и при другом овом начину има опет некојих незгода, које су за прибирање знања о нашим земљама шкодљиве. А то је, што и најкомпетентнији људи, кад у земљу пођу нарочито ради тога, да је испитују, опет много шта изгубе из вида, и не прибележе, а могли би учинити, кад би им све то на памет пало.

Да би се дакле доскочило тима незгодама, ја износим српском ученом друштву ево овај предлог.

I. Да српско учено друштво за рад *бржег* прибирања грађе за познавање наше земље позове све оне, који су ил у народу већ, ил чешће у земљу одлазе, да у смислу географијском чине белешке по својој околини, и те белешке да пошљу друштву; и

II. Да би и компетентном човеку било *олакшице*, и не компетентном ал за ту ствар интересованом *упута* — нека се друштво послужи начином, којим се врло често у Европи служе и друштва, и појединн учевњаци, а тај је да *упитани* људи на извесна питања своје *одговоре* што опширније исписују. За ову цељ ја сам саставио по струци географијској нека питања, на која би дотични људи или путници имали да одго-

варају. Питања ова склопио сам према питањима и белешкама које су већ поставили прослављени европски географи за научне путнике по непознатим земљама. Друштво би имало ова питања да засебно печата и разашље свима онима, који би могли и хтели при скупљању географијске грађе да се послуже, и дало би у књижаре, те да би и други могао набавити их и њима се користити.

Сваки онај, који би с овим упутом прикупљао белешке географијске, испуњавао би, разуме се, само оне чланке, који су му у домашају били, јер у овом упуту има и таких чланака, који се у сваком пределу не налазе

За послане белешке друштво би назначило нарочито једног члана ил саставила пододсек, који би их уређивао, и те би уређене белешке стајале на руци свакоме, који би се хтео са географијом (или неким њеним делом) наше земље бавити.

Ако би друштво овај мој предлог усвојило, па захтевало опширнији упут, опширнији у погледу самих бележака, и опширнији у погледу самих бележача, онда би га ја и раширио. Оволико само држим за доста према нашој земљи (Србији), и према онима, који ће по својој прилици послужити се упутом, ево овим.

Упут за прибирање географијских бележака.

I. *Општи поглед на земљу.*

1. Које је општи карактер предела?

2. Јели брдовит, или брежуљковит, — шиљате чуке ил округласте контуре?

3. Има ли пескова у хумовима или у равни?

II. *Површина.*

1. Је ли плосо (површина) равно, или таласасто?

2. Је ли тлина родна или сиротна? иловача, песак, баре?

3. Јесу ли равнине родне ил неродне? шумовите, ил обрађене?

4. Каква је подобина (способност) тлине за производе?

III. Физичка подела.

1. Обележи главне поделе предела.

2. Пази на водолучје[1]) и водомеђу.[2])

3. Назначи старо корито главне реке.

4. Подели земљу што више на сливове, овај је начин и најлакши, а најбољи за описивање.

5. Обележи границе и секундарних долина кроз које теку уточице главних река.

6. Може ли се долина да подели у горњу и доњу?

7. Јели предео јасно подељен на брдовиту, равну, шумовиту, голу, обрађену, песковиту, родну или баровиту земљу?

IV. Планине.

1. Главни правац.

2. У опште спољашњи им облик (опиши одмах, не после на памет).

3. Од прилике њихова висина (врхова и трупа).

4. Јесу ли врхови снежни када (кажи годиште).

5. Докле када допире снег (гледај присоје и осоје).

6. Јесу ли брда шумовита и до које висине има каквих дрва?

7. До које висине траје растиње у опште?

8. Јесул' брда из једна ил' у групу, ил' одвојита?

9. Нађи бусолом правац у коме се планински низ сршује.

10. Обележи најважнија ждрела и превоје и јел' их је лако бранити.

11. Каквог су створа у опште?

V. Реке.

1. Најстарије име.

2. Обележи општи ток, и колико се може и кривине.

3. Има ли много уточица? Како се зову (почев озго на ниже) и с које су стране.

4. Докле нарасти кад придође, јели валовита и колико брза?

5. Има ли при утоку наплав и острво?

6. Може ли се увек пребродити, и где су бродови?

7. Има ли скокова, брзака или наглог водоплава?

---

[1]) *Водолучјем* зовемо ону међу приречнима сливовима, која се налази између река, што теку једна према другој у *супротном* правцу. На прилику једна река тече на север, а друга на југ.

[2]) *Водомеђом* зовемо ону међу, која је између река, што теку *упоред* једна према другој; на пр. теку *обе* на север на југ.

8. Идел' из језера ил' из извора?

9. Колико је висок извор изнад ушћа?

10. Је ли јој корито титра, песак, блато. Носи л' много шлама?

11. Је ли' обала ниска ил' висока, земља пл' камен. Има л' на обали шуме?

12. Има ли много рибе и какве?

13. Опиши сваку уточицу као и главну реку.

VI. Минералне воде.

1. Има ли минералних извора: врелих, ладних, млаких; употребљавају ли се за лечење и видање?

2. Имају ли талога, јели шљунковит ил' вапан?

3. Има ли чешће трусова, приче о њима.

4. Шта су учинили, докле захватали?

5. Памти ли ко да се земља где уздигла ил' угнула.

VII. Планови.

1. Покушај да начиниш план од земље и почни с познатим местом. Бусолом определи правце и назначи даљине и висине. Размера $\frac{1}{500}$.

2. Означи правац свију важнијих предмета у твом догледу с ма које познате тачке, на прилику врхове, целе планине, важне превоје, вароши, села ... и одмах прибележи на хартији. Ништа не остављај памћењу.

3. Чувај све документе и почетна сматрања што се тиче неког мерења.

3. Тражи праве називе код мештана. Пут, који си прошао ноћу ил' по магли, обележи нарочитим знаком или бојом.

VIII. Метеорологија.

1. Води тачно белешке о температури (и барометру).

2. Које су владајући ветрови, које периодни?

3. Дали много и често пада кише?

IX. Етнографија.

1. Пиши речи, и више реченице него голе речи, пиши их јасно и са акцентом.

2. Обележи морал, обичаје, навике, забаве.

3. Како поступају са старцима, женама, болнима и децом.

4. Има ли лудих и сумануտих?

5. Какав им је тип, величина?

6. *Какав знак главом за одобравање и одрицање?*

7. Какве су им куће, шта најглавнија храна?

8. Каква им је нарав, нагла ил' тиха, хитра ил' небрижна; примају ли радо науку?

9. Јели народ у приraштају ил' опадању?

10. Какве су обичне болести и како их лече?

11. Какво одело мушко и женско, какво посуђе?

12. Какви су домови, како подељени и распоређени?

13. Какво је главно занимање, ратарство, сточарство, при ратарству коју врсту жита највише сеју и како?

14. Какве имају свадбене обичаје, какве церемоније у разним приликама?

15. Какав начин поздрава, какав опхођај са странцем?

16. Какве имају мере за дужину, тежину и време?

17. Јесу ли певачи и играчи, какав карактер песме и игре?

18. Покупи све приче о сеоби и покрету народа.

19. Што год се карактеристичног даје пацртати, нацртај и све што чујеш ил видиш, забележи *одмах;* памћење је неверно.

20. Какав појам имају о постанку и свршетку света, какав о Богу и души после смрти.

Редовни члан српског учен. др.
Ј. Драгашевић
професор географије.

Седми састанак одбора.

25. Јануара 1872.

Били су: гг. председник др. Ј. Шафарик; чланови: Ал. Васиљевић, Стојан Бошковић, Др. С. Милутиновић, М. Г. Панић и секретар Ст. Новаковић.

Бр. 48.

Секретар прочита извештај, који ће се на скупу читати, и одбор га одобри.

Бр. 49.

Секретар прочита позив књижевницима за шиљање прилога за „Босански зборник“, за који се нареди да се уредништвима разашље.

Бр. 50.

Председник одсека историчког и државничког јавља да је одсек одлучио, да се у Гласнику штампа и са 8 дук. од штампана табака награди чланак Чед. Мијатовића „Студије о историји српске трговине. III.“

Бр. 51.

Председник одсека историчког и државничког јавља да је одсек одлучио, да се издавање „Политичког речника“ од Влад. Јовановића, свеске г, д, ђ, потпомогне са 5 дуката од штампана табака, које одбор одобри.

Бр. 52.

Председник истога одсека јавља да је одсек одлучио да се у Гласнику штампа и са 6 дук. од штампана табака награди чланак г. Витковића „Критички поглед на прошлост Срба у Угарској“.

Бр. 53.

На исти начин одбор одобрава, да се чланак г. М. Ђ. Милићевића „Живот Срба сељака“ у Гласнику штампа и са 10 дук. од штампана табака награди.

Бр. 54.

На исти начин одбор одобрава, да се чланак г. Алексе С. Јовановића „Задруга по прописима нашег грађанског законика“ штампа у Гласнику и са 6 дуката од штампана табака награди.

Бр. 55.

На исти начин одбор одобрава да се чланак г. Чед. Мијатовића „Пре триста година“ штампа у Гласнику и са 8 д. од штампана табака награди.

Бр. 56.

Председник одсека филолошког и философског јавља, да је одсек одлучио, да се у Гласнику штампа и са 10 дук. од штампана табака награди студија г. Стојана Новаковића „Физиологија гласа и гласови српског језика“.

Бр. 57.

Одбор узима на знање, да је у одсеку јестаствено-математичарском изабран за новог председника г. М. Г. Панић.

Бр. 58.

За предлог одсека јестаствено-математичарског о подизању кућице за астрономска посматрања, одбор одлучи, да се предузме на првоме одборском састанку после главног скупа.

Бр. 59,

Председник одсека јестественичког и математичарског јавља, да је одсек одлучио, да се предлог г. Драгашевића о скупљању грађе за географију и етнографију српску штампа у друштвеној радњи, и по том засебно у 500 комада. Одбор одобрава ту одлуку.

Бр. 60.

За избор у чланство предложио је одсек историчжи и државнички г. Арсенија Стојковића владику будимског за почасног, а одсек јестественички и математичарски г. Симу Лозанића за редовног члана. Усваја се, да се кандидати пред главни скуп изнесу.

Бр. 61.

За главни скуп одлучи се, да се зове на дан 30. Јануара ове године у 10 сах. пре подне где се обично позива. Нареди се, да се секретар постара за позиве, и да од стране одбора замоли г. ректора велике школе, да се скуп може држати у познатој соби велике школе.

Бр. 62.

Прочита се писмо министарства просвете од 24, Јан. ове год. под Бр. 336. којим се јавља, да је за председника друштву у овој години постављен др. Ј. Шафарик.

Бр. 63.

За програм главног скупа усвоји се овај ред:

I. Обзнањују се промене у одбору;

II. Чита се преглед радње и стања друштвеног у прошлој години;

III. Одређују се три члана који ће потписати протокол скупа и прегледати рачуне од прошле године;

IV. Износе се на избор кандидати за чланство;

V. Износи се предлог за повишицу државне помоћи;

VI. Износи се предлог о систематичном прикупљању метеорологијских бележака по Србији;

VII. Износи се предлог о установљавању и купљењу српског историјско-етнографскога музеја.

Бр. 64.

Секретар подноси књиге, које су дошле на поклон или у замену:

а. Од московског словенофилског комитета:

1. Соловьева М. С. Публичныя чтенія о Петрѣ Великомъ, Москва 1872.

2. Протоколы засѣданій совѣта императорскаго харьковскаго университета, 1872, № 1—9.

3. Кояловича М. Лекціи по исторіи западной Россіи. Москва 1864.

4. Ю. Венелинэ О характерѣ народныхъ пѣсенъ у Славянъ задунайскихъ. I. Москва 1838.

5. Ю. Венелина. Историко-критическія изысканія. Томъ I. и II. Москва 1841.

6. Ю. Венелина. О зародышѣ новой болгарской литературы. № 1. Москва 1838.

7. Ю. Венелина Скандинавоманія и ея поклонники. Москва 1842.

8. Ю. Венелина Извѣстія о Варягахъ арабскихъ писателей. Москва, 1870.

9. Ю. Венелина О Готахъ, объ Обрахъ, о спорѣ между южанами и сѣверянами на счетъ ихъ россизма. Москва 1847.

10. Ю. Венелина Окружные жители балтійскаго моря, то есть Леты и Славяне. Москва 1847.

11. И. Бѣляева Наказные списки Стоглава. Москва 1863.

1к. М. Максимовича Украинецъ 1864 года.

13. Стихотворенія А. С. Хомякова. Москва 1868.

14. С. Соловьева Исторія Россіи XXII. Москва 1872.

15. Е. В. Барсова Причитанья сѣвернаго края I. Москва 1872.

16. Труды общества испытателей природы при императорскомъ харьковскомъ университетѣ. V. Харьковъ, 1872.

17. Цѣхановецкаго Гр. Желѣзнія дороги и государство. Кіевъ 1869.

18. Временникъ демидовскаго юридическаго лицеа. Книга II. III. Ярославь 1872.

19. Нила Попова Исторія славянскаго благотворит. комитета въ Москвѣ. Москва 1872.

20. Андр. Попова. Описаніе рукописей и каталогъ книгъ церковной печати библитеки А. И. Хлудова. Москва 1872 г.

б. Од „Илирске Матице“ из Загреба Vjenac zabavi i pouci

в. Од уредништва „Свободе“ из Букурешта лист „Свободу“.

г. Од уредништва „Славянскаго Міра“ из Прага тај лист.

д. Од уредништва „Ost und West“ из Беча тај лист.

ђ. Од уредништва „Позоришта“ у Новом Саду тај лист.

е. Од г. Ј. Гавриловића овогодишње српске и остале листове, и то: Црногорца, Дунав, La correspondance slave, Ресавског поштоношу, Исток, Призренъ, Босну, Сарајевски Цвјетник, Bunjevačke i šokačke novine, Српски народ, Православље, Тежака, Српске новине, Видов дан, Јединство, Школу.

Годишњи скуп Српског ученог друштва.

30. Јануара 1873.

1.

Отворивши скуп председник објави да је у одбору учињена промена само у томе, што је у одсеку јестаственичком и математичарском изашао рок г. Фр. Заху досадањем председнику, и да је на његово место изабран за председника тога одсека г. проф. М. Г. Панић. За тим секретар прочита извештај о раду и стању друштва у прошлој 1872-гој години.

2.

Председник објави да су рачуни од 1871-ве прегледани, и предлаже, да се изберу три члана који ће подписати протокол скупа и прегледати рачуне од 1872-ге. Скуп тај посао повери тројици чланова гг. Д. Матићу, Јевти Аврамовићу и Стеви Р. Поповићу.

3.

Председник од стране одбора поднесе кандидате за чланство, и то за почасно чланство г. владику будимског Арсенија Стојковића, а за редовног г. Симу Лозанића. Обојица бише изабрани једногласно.

4.

Изнесе се предлог за повишицу државне помоћи. После опширније дебате, из које је излазило разних предлога, међу којима један, да се после корака у прошлој години учињеног, ништа даље не предузима, скуп одлучи, да се новим писменим актом лањска представка код владе понови.

5.

Изнесе се предлог за систематично прикупљање метеорологијских бележака по Србији, и прочита се нацрт пododсека, шта би потребно било одмах предузети, и како би се могла мрежа обсерваторија по Србији удесити. И ова ствар поведе живљем разговору. Међу предлозима био је један од г. Вл. Јовановића, да цео тај посао прикупљања припадне статистичном биро-у и да се друштвени рад поднесе влади, да она тамо учини што је потребно, да се метеорологијске белешке прикупљају. Г. др. Вл. Ђорђевић допунио је тај предлог тиме, да се кроз статистички бирô купљена грађа предаје дотичноме друштву на израду и публиковање. У допуну одсечког предлога г. М. Г. Панић је говорио, да се оруђа потребна за ово бележење набаве за рачун оних завода, при којима би се бележење удесило, а да ствар по првом предлогу остане у друштвеним рукама. Скуп одлучи да се према предлогу одсека повери одбору, да̂ чини предлог влади за набавку дотичних оруђа, онако како удесније буде.

6.

Изнесе се предлог о купљењу и установљавању српског историјско-етнографског музеја. Скуп одлучи, да се друштво у начелу прима да у овом послу учествује, и поверава претходни и даљи рад о томе особитом комитету. За чланове тога комитета скуп избере г. г. др. Ј. Шафарика, Милана Ђ. Милићевића, Милоша С. Милојевића, Драгашевића, и Ст. Новаковића.

Састанак одсека философског и филолошког.

1. Фебруара 1873.

Били су: г. председник Ал. Васиљевић, чланови: гг. М. Кујунџић, М. С. Милојевић, М. П. Шапчанин, М. Ракић, Ст. Новаковић.

Редовни чланови гг. Ст. Новаковић и М. Кујунџић прочитају реферат о збирци „Седам стотина и четрдесет разних обредних песама са 2450 речи из Праве (Старе) Србије Милоша С. Милојевића“, у коме излажу шта су нашли у тој збирци и како се она слаже с досадањим збиркама и с оним што референти држе да треба да у томе послу мерило и основа буде. Пошто на то г. Милојевић нека објашњења даде, одсек одлучи, да

се према реферату друштво не може упуштати у издавање таке збирке, па за то да се она г. Милојевићу врати.

За реферат би на предлог г. председника одлучено да се штампа у Гласнику.

(Додатак к протоколу одсека философског и филолошког од 1. Фебруарара 1873).

РЕФЕРАТ

о збирци „Седам стотина и четрдесет разних обредних песама са 2450 речи из Праве (Старе) Србије Милоша С. Милојевића.“

Пред нама је огромна збирка песама народних, поднесена Српском ученом друштву да је изда.

Старали смо се, да о тој збирци саставимо савестан реферат. Јер нити нам је до тога, да се оно мало помоћи што држава ученом друштву даје, просипа куд баш не би у пуном смислу вредно било, нити опет да се малена и премалена радна снага наша троши на начин, који науци позитивне користи не доноси. Вешти људи видеће и сетиће се, да ми у овоме *не делимо* погледе многих референата овога друштва.

Што се тиче ове збирке ми смо прво узели у претрес питање, у каквом она одношају стоји према свеколикој радњи, која је у том правцу учињена у нашој књижевности. Свакн ће знати велику заслугу Вука Ст Караџића, сваки ће знати, како се према његовој радњи односио рад свију осталих скупљача. Нико не сумња, да је радња Вукова свима осталим скупљачима остала и углед и средина и полазак. У колико се који скупљач више угледао на Вука, у колико му је било на уму, да Вука попуња, или да Вуком неиспитане стазе испктује, у толико је, може се слободно казати, рад његовориснији, и у толико ће лакше он наћи места у великоме зборнику свега блага умотворина народних, који ће се једном морати издавати.

Али колико се чини, да је ова ствар лака, није без муке ни у њу ући. Вуков рад и Вукова збирка Српских народних песама осташе класичан зборник, који је стекао јевропско име. Али је ли класичност Вукова зборника самоникла, или је израђена ствар? Је ли Вуков зборник постао класичан, што је Вук просто купио песме, па их једну до друге трпао онако како је коју нашао? Је ли поузданост Вукових зборника са стране језика опет тако случајно никла, или је дошла, што је

Вук и у зборницима и у свакој прилици показивао, како не само разуме шта је језик, него како је посвећен у најдубље тајне његове, и како је *критичка страна* његова ума била високо развијена? Ово је управо главни извор Вукову ауторитету, то је оно, чим је он савремене књижевнике далеко премашио, јер се критичност његова ума у стварима о језику и књижевности није дала помутити ни подмитити ни ауторитетом, ни традицијом, ни обичајем, а камо ли *вољом* и *наклоностима* његовим.

Који се од настављача Вукових у послу око разноврсног купљења грађе за познавање наше народности, ближе по овоме примакао Вуку; који је радећи исти посао онамо куд није доспео Вук, и налазећи грађу коју није знао Вук, увиђао и знао, да само наставља Вука, и да је овај неуморни и бистри бранич чистога језика и чисте уједињене народности наше усадио стожер и наложио вршај, на који само треба сносити жито, — онај је за цело погодио најбољим путем, и од његова је рада највише користи. Јер у свакоме послу ваља само оно, што многи нараштаји с једном идејом, с једном свешћу о послу, кад је правац добро погођен, израђују, где синови на очинско настављају и унапређују, водећи рачун о слози и сугласности, и разбистравајући и уравнавајући свако спорно место критиком и научним испитом.

С оваким гледиштем пришли смо к читању ове нове збирке. Рад г. Милојевића огроман је, он је већ издао две повелике ситно и збијено штампане збирке народних пјесама, и ево и треће, врло огромне, пред Српским ученим друштвом.

Али ми смо и у овој и у осталим збиркама забадава тражили програм г. Милојевића, програм, из кога би се видело, како он стоји према досадањим купиоцима и према Вуку, како ли према општој потреби науке, и шта хоће са својим радом. Ако човек, који такав један велики и дугачак посао предузме, није са свим тим на чисто, онда нема сумње, да ће му посао једва бити од користи. Је ли, на прилику, г. Милојевић поставио себи за задатак да попуња Вука у истом правцу, или да опсег Вуков рашири, итд? Или држи, да Вуков посао није добро урађен, да је урађен тако, да се на њ обзирати не можемо, већ да се изнова на другим основима радити мора? У том случају он би био дужан, да критички обори све основе

са којих је радио Вук и које је он или исказао којекуда у предговорима својим, или се виде у делима његовим, требало је да их је оборио с тога, што су те основе данас у опште усвојене, и на њима се темељи по језику сав наш књижевни рад и што нас према њима цени и класификује и јевропска наука о језицима. Требало је да их је оборио с тога, што је и Вук, уносећи у живот своје основе и предлажући своје мисли, у исти мах повео рат против свега супротнога од старине и готово читавих педесет година бранио наук, развијао и у дела приводио мисли своје.

Тога ничега г. Милојевић није казао ни у виду програма ни полемике, ни чега год на то налик. Али његов рад, где он иде у опсег Вукова рада, обично показује игнорисање Вукова рада, игнорисање врло чудновато за свакога који зна како се идеје уносе, насељавају и смењују. Ћутећи о свему томе, што би му дужност била оборити пре него што би супротно радити почео, г. Милојевић је сигурно оставио, да се његов програм тражи у његовим делима.

Већ наслови његових књига „Песме и обичаји укупног народа српског,“ и „Седам стотина и четрдесет разних обредних песама и 2450. речи из Праве (Старе) Србије“ и т. д. показују коректуре, које ми тражимо. Није дакле *укупан* народ српски оно што је Вук обележио, није *права* Србија ова у којој ми живимо, већ она која се погрешно зове *Старом?* Ми *у начелу* нисмо за то да се тражи права (према којој би морала бити негде *неправа* или *крива)* Србија, јер нам се чини да је у имену *Стара* Србија смештен историјски значај тога краја народа нашег, него питамо само, је ли то пут којим ће се наћи *укупан* народ српски, да се једне земље врх других дижу, и једним крајевима народа преимућство над неким другим у главу усађује? Ту је семе вечитога неспоразумљења и раздора и онда, кад се турска сабља склони са балканских поља. А ко овако неудесним путем иде к укупности народној, какав може бити његов појам о томе самом народу и о тој њеној укупности? Како ће испадати његов филолошки, етнографски, географски, историјски рад? О укупности српскога народа још боље говори цифра г. Милојевића. У предговору к овим песмама стоји на листу деветом, да Срба има свега 11,650,000! О красне цифре, само кад би била у истини!

Али нам је за чудо, како г. Милојевић, бринући се толико о етнографији и уз њу о старини, никад не помисли како би за један народ од близу 12 милиона приликовало, да је у оваквом књижевном, просветном и политичком положају, у ком је српски! А ако тих 11,650,000. излази само по теоријама његовим, како је наивна књижевна мудрост његова, кад не види, колико дуго може да буде од мисли у глави патриота до факта у истини!

Кад ко купи песме, неизмерно је важно, какав поглед он има на народ, на језик, на дијалекте, и на све оно, што у те знамените појаве живота народног улази. С тога проговорисмо ово о томе, како мисли г. Милојевић о укупности народа, и с тога ћемо видети шта г. Милојевић говори о дијалектима. Саставивши један цео појам о српском језику Вук Караџић је нашао у том језику три главна дијалекта; јужни, источни и западни. Г. Милојевић, који нигде не војује против Вука, увек ради као да њега није било, пролази мимо њега, као да он није звезда прве величине, него некакав астероид у мрачној пучини. Тако он не спомињући ништа Вука, дели српски језик на пет дијалеката.

1. ѣ = е; 2. ѣ = и; 3. ѣ = ије; 4. ѣ = је; 5. ѣ = ја.

Први он зове: Дунавско Искарско Струмничким; други Санско-унско-јадавским, трећи: Босанско-Миљашким; четврти: Бојанско-лимско-цетињским; пети: Држиловско-костурским.

Да се упустимо у суђење онога што он говори о непознатим крајевима и дијалектима, могли бисмо и сами себи неверовати, с тога ћемо тражити мерило за непознато у оном што нам је познато. И доиста, кад се погледа цепање предела јужног говора, карактерисање јужног говора, које се у књизи г. Милојевића излаже, показује незнање толико, да се г. Милојевићу у тим стварима не сме ни за што веровати. Да бисмо се самим песмама ближе примакли, узећемо из те збирке песме јужним говором, да се види, имамо ли права употребити изразе какве употребисмо, или би нам то на овом збору било недозвољено.

Послушајте ви који познајете јужни говор, у каквим га угледима бајаги из уста народних износи г. Милојевић:

Два се града *напорједу* граде.

Да си, Маро, *прјеља танкопрјеља*,
Танкопрјеља и *прједобра прјеља*,[1]
Јево теби церцев и *прјеслица*,
На *прјеслици* мисирско *врјетено*,
Опрједи ми гаче и кошуљу.

Што се оно ночу *шјече* по ночи.

Усрјед Босне, *усрјед* поносите.

Просио ме за *девјет* година.
Одје авас у Бодљев планину
Тје дољеће до Малиша млада,
Њемјере се више вако, љубо!

У том рече друга *сјеја* Јове:
Ја Бога ми, мој *прјемили* брате,
А мој брате *бјеже* Јован *бјеже!*
Ја бога ми *сјејина закљетво!*

Узје суде, па *ходје* на воду.

То изусти *њесрјечна* му мајка.

Браћо моја, *њебудите* луда.

Тје за јелу *прјевјезује* Јову.

У ову кнту красота и правилности јужнога говора да извадимо нешто из штампане прве књиге г. Милојевићевих песама (стр. 206), из песме, за коју вели да је сам *„прјеписао“* још 1860 год. и над њом озго написао *Босанска:*

Ој дјевојко чемерико!
Убило те зло *вјелико!*
Ха ха *мједена!*
Ха ха рођена!

[1] За овај стих нико ме не може уверити, да је народни.

Хајде тако, ја ћу вако,
Бићеш моја свакојако!
Ха ха *мједена!*
Ха ха рођена!
Ти се носиш и поносиш,
Ти се бјелиш и *румјениш*,
Ха ха *мједена!* и т. д.

У тој песми за коју ми знамо да је певају циганке и за коју не знамо по чему је г. Милојевић могаше припшити Босни, долазе још и ови стихови:

Опјет вјелим да с' *ожјеним,*

па до пола песме:

Хајде тако, ја ћу вако,

а од пола:

Хајдје тако, ја ћу вако.

А таких примера може се накупити колико год ко жели из штампаних и из ове његове књиге. Може их се наћи баснословно много. А ми смо оволико за то изнели, да видимо како г. Милојевић разуме шта су дијалекти у опште, и како их у природи (где је најлакше) уме чути и преписати. Ми мислимо, да сад о томе не може бити никакве сумње, и ради бисмо били видети онога знаоца или вештака, ма откле, који би после овога *смео* веровати г. Милојевићу ма у чему што се тиче језика и дијалекта. И овај деликатни посматралац игнорише Вука, и он дели на ново дијалекте, и поставља нова правила за њих! Посматралац који може да чује и да препише онако, како се нигде певати и говорити *не може*.

Али се г. Милојевић у опште одликује тиме, да све зна друкчије него сав остали научни свет. Он кори наше граматичаре што нису одредили шта је то дијалекат, па одређује сам. По њему се дијалекти деле *само по двогласницима*, а двогласник му је и ь, двогласник од **а** и **е**. Тако се тај ь (противно ономе што су учили: Вук, Павао Ј. Шафарик, Миклошић, Даничић, Јагић) слива кад у чисто **а**, кад у **е**. Већином се, каже г. Милојевић ь слива у **а**, али има трагова у Црној Гори и Херцеговини да се слио и у **е**. Тамо се на прилику говори *зер* у место *зар*, *скемија* у место *скамија*. Говори ли се то или не, ми му као ни за све остало, било истина не било, не смемо веровати, докле још ко поузданији не каже,

али је знатно, како он мисли да је у речи *зар* оно **а** место **ь**, и у речи *скамија* тако исто! То показује да поред свега што је нешто читао, или учио, врло слабо разуме, шта је историја језика, шта су гранања његова и како се по њима ради. Штогод у опште наведе из историјске граматике, показује, онако исто као и оно с дијалектима, да зањ није било на свету Вука Ст. Караџића, Павла Јосифа Шафарика, Фр. Миклошића, Ђ. Даничића и Јагића. Рећи се не може да за њих не зна, али ако их је читао, доиста није разумео шта ти људи хоће, и око чега се труде. Иначе не би говорио ствари, које је било слободно у науци говорити само пре поменутих људи и њихових дела, а никако после, из страха; да своју памет и науку не изложимо најгорим оценама.

У опште у свима погледима г. Милојевића влада така иста одвојеност од свега онога, што се до данас знало и држало, и што сви знамо и држимо. Његова је географија наших земаља друкчија, његова историја друкчија, његова етнографија друкчија, његова дијалектологија, о којој говор свршисмо, друкчија. По његовој на прилику географији Драч је у Зети, „Фиминска нахија во Стара Србија земља Траћија", „Воденска нахија во Стара Србија, земља Маћедонија", „Држаљово, Стар Србија, земља Албанија", „Костурска нахија, стара Србија земља Албанија". (Песме укуп. нр. срп. I.). Г. Милојевићу је садашњи Шкип некадашњи Србин, па преливен у Шкипа, (тамо 162) Грци, Цинцари, Власи, Талијанци, Турци по њему су постали од чистих Срба (опет тамо 162) и тако даље. Словенска заједница г. Милојевићу је српска, југословенска тако исто. Оно су само погрешни називи. Узмите само његове Одломке из историје Срба и српских — југословенских — земаља, па ћете наћи одмах у садржају чланке: Спомен нашега народа у Инђији, Трагови о некад. живљењу *Срба* у Инђији, Трагови живљења *Српског* у Африци, О становању *Срба* у Малој Азији, о пропасти *Срба* у Малој Азији и о доласку старих Јелина и Римљана у *српске* земље. А пуно таких ствари, тако згодних за веровање, тако удесних и прокритикованих наћи ћете где год хоћете у свакој књизи г. Милојевића. Знатно је по историју наше науке, што је на реферату који је поднет Српском ученом друштву да штампање тих одломака потпомогне са 70 дуката, потписан професор српске и опште историје из наше

велике школе г. П. Срећковић. Ако се таки поступци у нас морају разумевати онако како се разумевају у свему осталоме свету, онда то значи, да г. проф. Срећковић и сам тако мисли, како се у одломцима пише, или барем да држи, да таке мисли имају будућности, а таки начин испитивања да је од какве год користи за науку. Ако он мисли друкчије, ваљало би да свој поступак сам објасни.

Чини нам се опет, да смо ми врло далеко одступили од своје ствари, и да ово у реферату о песмама нема места. Али није тако. Склад ума једнога човека извор је свему што он ради, и сад ће те видети, да су збирке песама г. Милојевића онаке какве су *за то* таке, што је така критика, историја, етнографија и географија г. Милојевића.

Свакоме, који се иоле овим стварима или бавио или интересовао, биће познато, да се од прилике зна, какав облик припада народној умотворини. Лако се спрам тога може познати шта је самотвор народни, шта ли је уметак познијег времена или руке преписачеве. Опомињући на то молимо да се саслушају ови исписи:

1. Што ми кона у село омиле,
И конина коса око феса.
Да ми је се с коном састанути,
Не б' жално пола мога блага,
Пола Скопља града царевога
И Призрена града краљевога,
Још Сувише Скадра на Бојани.

---

2. *Љепа* ти је Халил-аге љуба,
Да је љевше у свој Босни нејма,
У свој Босни ни у Ерцеговини,
Ни у оној Рашкој племенитој
Племенитој земљи поноситој,
Ни у Рашкој ни у Албанији,
Ни у Срјему ни у Далмацији,
Ни Хрватској земљи поноситој
Још сувише ни царјевом граду,
Царјевоме граду томе Скопљу.

---

3. Из песме *Краљевић Марко и Мијат харамбаша.*

Сео Марко вечер вечерати,
У Трикали у три веље куле,
На оџаку свога старог бабе,

по том му се љуба тужи овако:

Још ме ниси у род одводио,
Старом баби и старици мајки,
А на реци Душици Дунавцу,
Ни браћама у Погона града,
А на реци Војуши Великој
У Приморју месту питомоме.

За тим се крећу те путују:

Право иду Београду белом,
Гдено седи српска царевина,
Царевина србска господштина,
Где се сјају цркве манастири,
Као јасне на небесу звезде,
Где читају црни калуђери,
Где но уче попи протопопи,
Као божији на небесу свеци.
Кад су били у пољу широком
На Дунавцу на Душици реци,

Марко говори љуби, кад је задремао:

Та запевај танко, гласовито,
Разговори три горе зелене,
Томорицу високу планину,
Немеричку гору понајвишу,
Грамадицу хајдучку планину,
А и Гриву тазбинску планину,
Те разбуди мене од санова.

А Мијат кад је отишао у хајдуке од љубави, што није за њ пошла љуба Маркова,

И остави града царевога
Ту Авлону тог приморског града.

---

4. Вино пију три српске војводе,
Вино пију три српска јунака,
Силна цара, пресилна Степана,
Ваш у Бањској на тој реци Ибру,

На том Ибру Марици големој,
Покрај Рашке воде царославне,
У онога Реље Крилатога.
Прво беше Краљевићу Марко,
Од Прилипа града великога,
Од Прилипа насред српске земље,
Друго беше Милош Обилићу
Од Поцерја града великога,
Баш из среде оне српске земље,
Треће беше Реља Крилатица,
А од Бањске места питомога,
На Марици на великом Ибру.

Пошто су тако пили *три недеље вино а четврте ракију*, пете пођу.

Кад су здраво Рашку пребродили,
Прво иду граду Самокову,
Самокову, големој чаршији,
У њему су љути Крајишници,
Нема туна ћара ни шићара,
Одатле су побре ударили,
Право иду ка Трнови граду,
У Трнови побре шићариле,
Шићариле за недељу дана,
Одатле се побре покренуле
А до нове велике Трнове,
До Трнове до те свете Петке,
Свете Петке, старе српске мајке,
Светој су се смерно поклонили,
Одатле су побре ударили,
Ка Пироту великоме граду,
И туна су љути Крајишници,
Нема ни ту ћара ни шићара;
Одатле су побре ударили
Ка Дворишту месту големоме
Ка дворишту на Церу питомом,
Силном граду од Триглава стара,
Дворовима Милош-Обилића.
Частили се у Дворишту светлу,
Частили се за недељу дана.

Одатле се побре подигнуле,
Пројездише Шумадију равну,
Шумадију крваву крајину,
Право иду граду Трговишту,
На Рашчици речици маленој,
На тој малој Рашки валовитој
И на малом Ибру шумадинском.
Чудан шићар побре учиниле,
Учиниле шићаре велике,
Пију вино за девет недеља,
А ракију за три ми недеље,
Све без паре и динара бела,
Узимају чоју и одела,
Све без паре и динара бела, итд.

---

5. Чува овце Милица девојка,
У једренском пољу широкоме,
У једренском у српској крајини,
А у турском љутом вилајету.
Кад је било око Ићиндије,
Дојавила стадо на Ибрана,
На Ибрана студену Марицу.

---

6. Из песме *Цар Урош и мајка му,* у којој се пева, како је Урош увредио мајку, па она не ће да му опрости, већ сазива сабор.

Она ситне књиге написала,
Прву пише светом патријару,
А у Пећи у светоме граду,
Ђено свеци службу отправљају
А анђели лучама свијетле,
Ђено служи три стотине цркви,
Све у Пећи и около Пећи,
Побратиме триста и шездесет,
Небројећи Призрена поносна,
Чудо светá, главу од Србије,
И његове цркве монастире,
Што ми поју Бога јединога,
И његова сина спаситеља.

Не бројећи светог Аранђела,
Задужбине цара силенога,
И Дечана, круне у свијету,
Круне света а у сред света;
Другу пише српском патријару,
У Орида града на језеру,
Ђено има рибе свакојаке,
Понајвише оридске кечиге,
И јегуље да је слађе нема,
У по света и пола господства;
Трећу шаље у Солуна града,
У Солуна града великога,
Великога града питомога,
Украј сињег мора дебелога,
А на руке српском патријару,
Млађем брату оног пећанскога
И онога, побро, оридскога;
А четврту у Једрене града,
У Једрене града на крајини,
На крајини србској господштини,
На кољено србскоме владики;
Пету шаље у Крајова града,
У Крајова на рјеци Алтици,
На кољено србскоме владици
На крајини српској господштини,
А у малој поноситој Мачви;
Шесту књигу госпа оправила
Београду на Тиси ријеци,
У богатој поноситој Мачви,
И Банату месту питомоме,
На кољено србском патријару,
Понајмлађем брату патријара;
Седму књигу госпа отправила,
А у Реку града великога,
Крај Јадранског мора дебелога,
А ономе србском патријару
Млађем брату пећског патријара.
Она скупи седам патријара,
И стараца свети богохвала,

А из српске земље поносите;
Осму књигу госпа оправила,
У Будима града на Дунаву,
На кољену србском патријару,
Најмлађему брату патријара.
И њега је госпа дозивала.
Још да видиш силе и господства,
И ово јој доста не бијаше,
Веће купи све србске владике,
Побратиме, сто и тријест душа,
Све силнијех србскијех владика,
Осим седам србских патријара,
И осмога брата најмлађега,
Осим они прота, игумана,
Калуђера, црни ризничара,
Поповима ни броја се не зна,
Све синова србских патријара,
Који знаду књиге старославне,
Сстарославне књиге цародавне,
Који знаду, како Господ хоће,
Како господ и света му црква,
Која даје царске аманете;
Друге књиге госпа оправила
По Србији и србској крајини,
Те дозива сву господу србску,
Сву господу малу и велику,
Без разлике рода и порода,
И онога чина господскога,
Господскога рода спахијскога, итд.

---

7. Беше Марко момче нежењено,
Пак ми вели својој старој мајци:
„Стара мајко, руво да ми даваш,
Ће да јавам до Призрена града,
У Призрена у краљева града,
Српска краља светога Симона,
Тамо има Лека капетане,
Капетане од Призрена града,
Од Призрена од светога града, и т. д.

---

8. Калоперо Перо!
Што ме зовеш, Јело!
— Отвор' граду врата,
Те браве големе,
И те струге веље,
Од Звечана града,
И од тог Чочана.
„А шта ћеш у граду?“
— Да проведем војску,
„А чија је војска,“
— Војводе Драгана.
„А чијег војводе?“
Краља Будимира,
„А чијег је краља?“
Тога српског, Јело!
„А што ће му војска?“
Да тера Аваре.
„Што Авари чине?“
Насилују Србе.
„А што насилују?“
Што их Срби гоне.
„А куда их гоне?“
Земљи Аварији.
„А где им је земља?“
Преко мора сињег.
„А где је Будимир?“
Отишо Солуну.
„А шта ће Солуну?“
Да доведе војску.
„А шта ће солунска?“
Крштена је војска.
„А ко је крстио?“
Свети цар Давиде.
„А откуд Давиде?“
Од Будимира Давид.
„А што да је крсти?“
Што му господ рече.

И ако вам се могло учинити, да ћете на крају оне веће песме наћи потписана каквога јеромонаха или ђакона који се у својој појезији дохватио негде мало географије, и мисли да је све истина и за казивање прилично, што може го патриотизам желети — то вам се озбиљно нуди као народна песма, и ако ћете, као грађа за српску црквену историју!! Шта мислите! Колика срећа за Србе што су *имали* толико господство и патријархе, па данас немају! Али има тога још! Ко би мислио пре г. Милојевића, да ће се у народним песмама наћи грађе за географију? А има те како красне, и ако за њу нико до данас није сазнао. Отворите „Путопис дела праве — Старе — Србије“ I., па ћете наћи да је Самоков српска покрајина (31), да је Островица на Руднику више Велеса, да је Мачва млада краљевина, и пуно таких од конца нових чињеница, за које нико није знао, па неће можда ни од сад знати.

Но из свега овога читаоци су држимо, видели, како има нека свеза међу зборницима песама г. Милојевића и његовом етнографијом, географијом и историјом.

Нама се као референтима, који су срећни да имају сам рукопис пред очима, указала прилика, да видимо и како је

постајала та свеза. У зборнику г. Милојевића има на крају преписа, које је с места од својих људи добијао. У томе рукопису, виде се додатци његовом руком и мастилом, додатци врло особите природе. Тако у једној песми (таб. 18. беле хартије) стоји стих:

Да идемо на Софија
(и додатак г. Милојевићевом руком)
На Софија краљ Милутин.
У 542-ој песми (20. т. б. х.)
Није вода, није љута змија,
Туку ми је Марко у тьмници,
Затворен је до девет година,
Затвори га млађани Никола,
Та Никола, млади Југовићу.
додато руком г. Милојевића.
Мало даље:
И соколу Марко изговара:
Носи књигу моме белом двору
Белу двору у Прилипа града.
додато руком т. Милојевића.
Мало даље:
Добро моје, моји мили Марко,
Ја си мислам чуваш покрајина,
Покрајина у Филипа града.
додато руком г. Милојевића.
Мало даље:
Пак си ојде у Пирота града,
У Пирота стар-Југа Богдана,
И сина помала Никола.
додато руком г. Милојевића.

Ми нећемо говорити о томе ништа, само смо то били дужни јавити и показати овоме збору као карактеристичну ствар, без икаквих даљих извођења.

Остављајући на страну тај тако да речемо општи део, погледаћемо на песме г. Милојевића као на песме. Свак се диви класичности текста и језика у славној збирци Вуковој, а од како, у последње доба, зборници песама нису у нашој књижевности никаква ретка ствар, свак је, па је и књижевна

критика опазила, да оне класичности текста и језика која се у Вука налази, нигде више у онакој пребраности и чистини нема. То је била чињеница, која је наше књижевнике немило дарнула. Докле су магле пуни ентузијасти, у којих је одушевљење често сурогат мишљења, једнако купили што год од кога чују, држећи да ће тако стићи или наткрилити Вука, озбиљнији су људи тражили узроке ономе појаву, и нашли су их већином у падању народне појезије. То ћете наћи у В. Јагићевом реферату на Б. Петрановићев зборник народних песама у „Radu II," то ћете наћи у чланчићу г. М. Ракића. „Да ли ће нестати народне појезије и зашто ће је нестати" у „Вили" 1868 год. Али и без обзира на то, чему данас ни Вук са свом својом критичношћу не би могао помоћи, могло би се поуздано рећи да је доста узрока и у *невештини* скупљача, која се није никад ни примакла вештини Вуковој.

Народна појезија није никад ни рађала се овако савршена на један мах и у десетину година, него је критички дух самога народа и његових певача одбирао и довршивао из читаве гомиле нових и нових дневних песама оне које су биле достојне да се сачувају и пронесу и у даље крајеве и у потоња времена. Па ни тај критички дух народни није у сваком крају и у свако доба био на једнакој висини. Један од личних познаника Вукових казивао је, како је Вук увек имао за једну песму *више текстова* с разних страна, па би између њих један или два важнија штампао, бирајући оне који су најпотпунији и најбољи, а преписе од рђавих певача са свим одбацујући. Други познаник Вуков казивао је, да се он добро обзирао, од кога ће примити реч у своју бележницу. Тражио је да се увек на што јаснији начин увери, да је реч доиста из народа, хтео је да је има увек из прве руке, из што поузданијег извора. Погледајте, како тај посао ради г. Милојевић, погледајте у његове штампане зборнике, па ћете видети нешто са свим противно. Њему је све свето, све одабрано, све класично, што му се год откле донесе, нарочито ако подилази под његову етнографију, историју и географију. Може га преварити ко год хоће, а нашло би се узрока и за што би га варали. Ко не бира скупљаче, и не пази довољно из каква му извора што долази, ономе ти људи могу своје песме потурити под народне, или народне до воље искитити оним, за што знају, да би њему

било по вољи. А врло је могућно да се то чини. Свима тим људима није ни задатак ни потреба да знају, колика филолошка финоћа, колико ли знање треба, да се изврши и настави посао једнога Вука Караџића. Из таких извора и од таке критике ми можемо да објаснимо, како се у зборник могу увући крајње бесмислице, за које је за чудо, како их је толико пута г. Милојевић пропуштао. У овом зборнику долазе на прилику оваки стихови о *грлу:*

Да вам каже јасно, гласовито,
Једно грло, а девет гласова,
Једна уста, девет чемирика,
Једна мисао, а тисућ' помисли,
Свака помисл своје јаде каже,
А ја свима наше од старине.
Ако ли ме грло не послуша,
Љуто ћу се њему осветити,
Ја му недам вина ни ракије,
Ни симита леба препечена,
Ни овнујска меса дебелога,
Браћо моја, за годину дана!

Може ли се наћи тако што ма где у Вукову зборнику, и може ли бити на корист нашој књижевности зборник песама у коме има таких ствари?...

А отворите прву књигу Путописа, стр. 29. па ћете наћи и овако место:

Пошетала Јека удовица,
Испод града бела Смедерева,
Смедерева Ђурђевога града.
Ја каква је Јека удовица,
Ја каква је, јади је десили!
На њојзи је дивно одијело,
Одијело чудо од истине,
Једно грло, а до девет плоча,
Једне груди, а девет ђердана,
Два увета, а троје минђуше,
Једно теме, а девет кајица,
Једна глава, а девет калпака,
Једне руке, дваест белензука,
Једно тело, а десет фистана,

Двије ноге, двадестере гаће,
Троје чизме жуте до кољена,
Троје жуте, а троје црвене, итд.

Замислите себи, каква је ту *слика*, а колика бесмислица! Ваља знати, да је ту песму г. Милојевић сам забележио из уста неке певачице госпође у Смедереву.

У једној песми где се описује како се љубе на сред чаршије, долазе оваки стихови:

Ти се плашиш од Ђаура,
А не плашиш од Турчина,
Кад те љуби смрдљив Турчин,
Ти не вриштиш од Турчина,
Кад те љуби поган, смрдљив!

Али, да се и опет упустимо у исписивање, наш би реферат, који је и онако нарастао, раширио се још већма. А из пређашњих навода и из свега што се овде говорило, мислимо да је јасно, да и ова збирка, заједно са свима савременима, баш и кад се најблаже узме, могла би показати само опадање народне појезије.

У филолошке стране купљења песама долази и *транскрипција*, т. ј. препис чисто узет из народних уста од једног гласа до другог, од речи до речи. Могли сте се из досад навођених комада сами уверити, да је језик у овим песмима небрежљиво чуван, крњен и батаљиван. Што смо видели у босанским песмама, ономе се с правом можемо надати и у осталим. Транскрипција гласовна још је невернија, пуна неследсвености, тако, да ко би хтео употребити збирку као грађу за науку о гласовима, наишао би на пуно таких ствари, које би га одбиле од свега. А у нас, који се у свему писању свом служимо фонетичким правописом, то је било лако, кад се тога ради у других народа за оваке послове нарочито одступа од уобичајенога правописа и прибегава фонетици.

Из етнографије ових народних песама, о којој напред помињасмо, види се, да Бугара једва где има на балканском полуострву. Има некаква подела српског и бугарског језика у г. Милојевића предговору, али ћете на мах разумети каква је, кад вам кажемо да она рачуна просто по изговору старо слов. ж и да је по њој српски и: *рака*, *ранка, река* као и рука, а бугарски само *рка-та,* итд. На истом месту г. Милојевић

говори, како је ж трогласник, опет нешто од конца ново и никад нечувено у науци о гласовима. Тим као да се задовољава г. Милојевић, не улазећи ни у шта више, а има места где Бугарима одриче да су Словени, већ их тера у Монголе.

Ово је сувише небратско и неполитично поступање према најближем племену на истоку нашем. Мало је било што нас оваке ствари и освајачка политика у средњем веку бацише у турско ропство, него треба оваким понашањем према Бугарима, каквим се г. Милојевић одликује, у данашње време да поновимо стара зла. Наше је, да одбијемо од наше литературе овако неплемените поступке; наше би било, да за сличне поступке с бугарске стране не одговоримо новим погрешним поступцима.

Или шта ћете рећи, господо, кад се у речнику приложеном овој књизи под речју *Бугарин, Бугарче* чита и науци намењује ово: „Бугарин, Бугарче, зове се здраво црномањасто и глупо дете. Обично се тако зову и мурдар-деца, којој се, кад мало поодрасту, дају махом свиње да чувају. По овом називу често се доцнији потомци и презивају Бугарчићи, као што је случај у једном селу ужичке нахије, где се једна браћа од рођеног стрица зову Бугарчићи, а друга Владисављевићи. Сува а зла деца обично се зову Арнаут, Арнаутка, па од тог назива доцније им потомци прозову се Арнаутовићи. Бугарчићи су обично глупи и мурдари, а Арнаучићи зли, пакосни и убојити. Први махом чувају свиње, а други се докопавају старешинства у задругама". — Да ли би сте пристали да ово иде под фирмом Српског ученог друштва?

Језик једнога народа не одваја од језика другога народа само једна гласовна замена, или само неколико појава. Па и белеге међу српским и бугарским нису мутне и преварне. Језици сродних а суседних народа истина немају јасно обележених географских граница, они се преливају један у други. С тога, на прилику има крајева где се говори управо смеса српскога и бугарскога језика. Чији ће ти крајеви бити, одсудиће историја, одсудиће воља оних људи који на тим крајевима живе. Али, ако је доиста спас и Срба и Бугара у југословенској заједници и државноме савезу, као што мисле данас све озбиљне политичне главе и у нас и у Бугара, онда и ово питање не искаче тако оштро на видик. Права претежност се и онако никад не постизава виком и пустим прозелитизмом и кавгом, већ стварном вредношћу. У осталом начин доказивања у г. Милојевића на корист Срба а против Бугара, тако је плитак и превртљив, да се њиме могу исто тако добро послужити и Бугари против Срба. Како он доказује да су очевидне особине бугарскога језика српске, онако исто могу таким доказима Бугари рећи, да нема српског језика, већ да ми овде у Бе-

ограду пишемо бугарски — тим би се шала истина одшалила, али ствар би остала опет као што је, чекајући људе, да је проуче и свету објаве.

На завршетку свега имамо да кажемо, да је читав зборник узор нереда, небрежљивости и књижевничке немарљивости. Има чак и шкипских песама на шкипскоме језику. Примедбе, грађа, напомене, тумачења, песме разних врста, преписке и записке, све је то у таком блаженом нереду једно уз друго, да би онај који би хтео књигом служити се кад се наштампа, најпре морао уређивати је, чинити дакле посао издавачев, што издавачу ни на какву дику бити не може. У осталом и кад збирка не би имала никаквих других недостатака, друштво је по нашем мишљењу не би могло издати под својим именом у оваквом реду.

Речи су купљене тако исто. Као што се у песмама није обзирао на оно што је штампано, тако и пред речима стоји истина да су *„до данас ненапечатане,“* али то није истина. У слову „ц,“ на прилику има г. Милојевић 9 речи, од којих 4 Вук има, а само 5. нема. Код *букара* стоји у г. Милојевића: „игра девојачка спрам месечине уз белу недељу и часни пост,“ а у Вука под том речју има не само то, него и каква је та игра. Тако је све непоуздано и неизрађено. Покрај тога речи нису записиване онако, као што би било очекивати. Ниједној није забележен акценат, без чега би једва могле ући у речник који би радило учено друштво, ако би се оно тога посла прихватило, ниједној није казано шта је знатно у промени њеној, јер и то често оставља поље нагађању и незгоди; ниједној није додана реченица, у којој се чује, те да би и други могли контролисати дато тумачење. А без тога се свега не купе речи за речник!

Спрам свега овога потписани држе, да им не треба ништа више говорити. Одсек је могао и сам већ упознати какав је посао пред њим, а ето у осталом оригинала и пред њим, па држимо да ће по овоме моћи лако свој суд изрећи.

Стојан Новаковић.
Милан Кујунџић.

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

КЊИГА XXXIX.

У БЕОГРАДУ У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1873.

Где је што.

Страна.

СОЦИЈАЛИЗАМ

или

Друштвено питање,

ОД НАЈСТАРИЈИХ ВРЕМЕНА ПА ДО ДАНАС.

од

Владимира Јовановића.

Име социјализам, Латинског корена, требало би да означава науку о друштву. Али, појмови и мнења, системи, школе и покушаји на које се то име шири, јесу још далеко од оне сагласности, којом се одликују истине што у скупу једну науку сачињавају.

Такав као што је, социјализам могао би се најприличније определити као отворено питање о идеалу, или узору друштва.

Који на себе узимају да смисле идеал за друштво, или који проповедају идеале што су други за друштво смислили, јесу социјалисте.

Историја је записала мноштво социјалистичких идеала и покушаја; а ми ћемо да познатије од ових промотримо.

Да се неби изгубили у појединостима, покушаћемо да изложимо најпре крупније, или обштије црте социјализма.

I.

Социјалисте сложно осуђују друштвени свет овакав као што се затекао. По њима, свет тај, далеко од свега што је добро, иде од зла на горе. У њему је све срачуњено онако, како ће незнатна мањина о трошку огромне већине благовати и пландовати. Лична саможивост прео-

влађује над друштвом. Она хоће да се о туђој муци шири, па огрезава у борбу. У борби слабије уступа јачему. Отуд неједнакост стања; отуд провала која дели богаташе од сиромаха. На једној страни рад, издирање, мука, несигурност за сутра, унижење, убожарство, страдање, очајање; на другој изобиље, готованско благовање, лењост, раскошно разметање, одличија, извори богатства који се сами множе. По свету такве неједнакости, такве неправде, треба све из темеља преврнути, па увести сасвим нов ред ствари, ред у коме ће сви сретни бити.

Питање је: како да се раскрсти са старим, пакленим светом; како ли да се створи нови рај на земљи?

Ту настаје неслога међу социјалистима; мало која глава да нема своје особито мнење, свој особити план.

Тако у питању како да се раскрсти са старим друштвеним редом, или како да се пречисти друштвени рачун (la liquidation sociale), неки доказују да сва имаовина досадањих собственика и капиталиста јесте неправедно тециво; она је постала лично присвајање земље и друштвених извора богатства, друштвене радне снаге, па је треба просто и без накнаде одузети од оних у чијим се рукама затекла, и предати друштву. Други мисле да би онима од којих би се собственост одузела, требало дати неку накнаду. Трећи предлажу да се оснују државне радионице, које би конкуренцијом учиниле да падну приватни предузимачи, и да се рад ослободи од тираније капитала. Четврти мисле, да би требало ударати све већи порез на собственост и на капитале, докле сви приходи од собствености и од капитала непређу у руке друштва, и т. д.

У питању какав нов друштвени ред да се уведе, мнења су још више подељена. По некима, међу људима који хоће да живе у друштву, ништа нетреба делити на „моје“ и на „твоје“, него треба да буде заједничко, обште,

свачије, све што се само заједнички имати и уживати може, па биле то ствари или личности (жене). Такво заједништво назива се комунизам; а који га проповедају, називају се комунисте, или комунистичке социјалисте. Други предлажу да се само неке ствари, н. пр. земље и оруђа производства социјалишу, т. ј. да не буду више собственост овога или онога појединце, него да постану заједничка имаовина удружених привредника, или обштине, или државе. Који то мнење заступају, називају се ограничени комунисте, или просто социјалисте.[1])

Социјалисте, били они ограничени или прави комунисте, деле се још и даље. Неки од њих хоћеју да се цело друштво уреди силом „друштвеног ауторитета“, или „социјалне власти“, те све од државе ишту и очекују. Ти се називају ауториташи, или политични, владински, комунисте или социјалисте. Други опет хоћеју, да се у друштву уреди све слободном вољом оних који живе заједно, и да се све сведе на узајмност услуга по начелу равне вредности. Ти се називају анархисте, или доброво љни комунисте и социјалисте.

Који хоћеју подпуно заједништво, или прави комунисте, деле се опет међу собом. Неки од њих проповедају савршену једнакост међу људима, па доследно томе траже, да свако има сасвим једнак део у уживању добара, а да се непита колико је ко зарадио, колико ли коме треба. Други признају да сви људи немају једнаке потребе, и једнаку способност и снагу, и потоме да ни једнаки део у уживању немогу сви имати, него „сваки по својој снази, по својој способности, и по својој потреби.“

[1]) Инглески комунисте први су употребили име социјализам; с почетка они означаваху њиме управо оно што се данас комунизам зове. На континенту раширено је доцније име социјализма, тако да се под њим и ограничени комунисте разумеју; а за разлику од овпх, они који хоћеју подпуно заједништво, или прави комунизам, названи су просто комунисте.

Па и ограничени комунисте, или који се просто социјалисте називају, деле се међу собом. Неки од њих проповедају: да се солидарност и једнакост међу људима могу остварити само на основу заједничке имаовине, и на основу удружења за производну радњу. Ти предлажу: да се земље, заједно са шумама, рудницима и мајданима, са гвозденим путовима, са каналима, телеграфима, и т. д. као и сва велика привредна предузећа, прогласе за собственост друштва, државе, па онда да се издају под аренду радничким задругама, те да ове с њима привређују. Радничке задруге треба да се саставе слободним удружењем, на основу признања равне вредности свакој радњи, и равне заслуге, или награде, за све који раде. Држава као собственица, властна је да определи, на колико времена, и у обште под којим условима да се ово или оно заједничко добро уступи једној или другој радничкој задрузи. Мања предузећа оставила би се приватним предузимачима; само би се побринуло, да они своје добитке и капитале негомилају о трошку друштвене једнакости. Који то тако проповедају и предлажу, називају се колективисте, или задружњаци. Други нећеју да земље и остала добра буду собственост државе, него мисле да је доста да се укине чисти приход који вуку имаоци земаља, и интерес што узимају капиталисте од оних којима капитале на послугу дају, — да је доста тај приход и тај интерес укинути, па да се дође до савршене једнакости у друштву. Они предлажу да се на место звечећих новаца уведу државне обвезнице, за које ће се озго заповедити да се примају као и новци, или као оруђе размене. Кад би се тако државним обвезницама заменули новци, и кад би се узаконило да нико други осим државе неможе установити банку, могао би се — као што се мисли — организовати узајаман кредит међу народима. А такав кредит учинио би, да они који

раде, неморају више зависити ни од имаоца земље, ни од капиталиста. Они предлажу, даље, да се размена организује онако, како ће се помоћу банака и рачунарница (контоара), сви производи продавати и куповати по цени по којој и производача стају, а не по цени која би се одређивала понудом и тражњом производа. Најпосле, они ишту да се све кирије, аренде и зајмови, или сви уговори о кирији, о аренди и зајму претворе у уговоре о продаји, тако да се сматра, да сваки који за неки одређени број година буде плаћао кирију, аренду или интерес, да је сваки тај после тог времена сасвим исплатио и одкупио оно, на што је кирију, аренду или интерес плаћао. На тај начин собственост би непрестано прелазила из руку једнога у руке другога, те се неби могла зло употребити. Онима који раде и привређују оставило би се, да се удружују како и кад сами за најбоље нађу, али вазда на основу слободног договора и уговора. Који то тако мисле и предлажу, називају се узајмничари (Mutuellistes).

То су крупније или оштије црте социјализма.

Сад да бацимо поглед на појединости.

II.

За социјалистичке тежње и покушаје зна се у историји одкад се зна и за неједнакост и неправду у људскоме друштву.

У староме веку рат, робство и касте долазе на прво место у историји неправде. Фамилија се јавља као праоблик друштва; абсолутна власт припада патријарсима, или старешинама племена. Странац се искључује. Ту настаје борба за живот између разних племена. Победа остаје на страни јачега. Побеђена племена или се тамане, или прелазе у робство, те издиру и раде за освојаче, који о њиховом трошку благују. Освојачи теже да одрже своју силу и да је организују. Војена претежност

даје маха физичној снази. Власт прелази војеним старешинама. Уз то долази и сујеверство које шири заблуду о неједнакости као о природној основи друштва, и које припомаже деоби на касте. Такву заблуду освештаваше н. пр. брахманизам. Деспотизам војене и свештеничке касте, налази свој вршак у монархијској централизацији. Монарси беху неограничени господари и богови онима који под њима стајаху. Будизам јавља се као реакција противу претераног усредсређења силе; он проглашује духовну једнакост, и позива све на лични живот; али се брзо измеће у духовну усамљеност. Западна Азија погиње главу под војеном силом. У Јевреја свештеничка власт гута грађанску. Па већ и ту, установом јубилеје, јављају се социјалистичке тежње.

Установа јубилеје у старијих Јевреја служаше за олакшање судбе несамо сиромасима, него и робовима. То беше свечаност која се обнављаше сваке педесете године, т. ј. сваких седам пута седам година, као што и саббат после сваких седам дана долази. О тој свечаности робови и заробљени ослобођаваху се, дугови се опраштаху, продана добра повраћаху се првим собственицима, или њиховим наследницима. Свако племе имађаше своје земље, а свака фамилија могаше своју имаовину највише само на 50 година продати или заложити, а то од једне јубилеје до друге. У реду наследства мушкиње имађаше првенство. Кћери наслеђиваху само где синова небеше; а које беху наследнице, удаваху се само у своме племену.

У старој Грчкој човек је пре војник него грађанин. Рат беше главно питање; њему све установе служаху. Освајањем слабијега јачим, племена племеном, шири се робство на једној, господарство на другој страни. Робовима се непризнаје никакво право, нити се хоће да зна за какву дужност према њима. На њих се гледа као на живе машине, опредељене да издиру и раде за оне који

су слободни. Али и међу слободнима небеше праве једнакости, и они се дељаху на богаташе и на сиромахе, као на два непријатељска табора на пољу борбе за живот.

Закони које је Ликурго Шпарти у 9. столећу (897 до 870) пре Хр. дао, могу се означити и као социјалистички покушај. Ваља признати, међутим, да је Ликурго своју социјалистичку мисао извео из послова старијих философа и законодаваца, које је нарочито у Египту, у Азији и на Криту изучавао. Мисао та, као што је у споменутим законима изражена, даје се свести на ово: да сви који су слободни буду једнаки, и да сви ти имају учешћа у имаовини и уживању. Да би се дошло до такве једнакости, беше узакоњено, да се земља подели на једнаке делове међу имаоце, и да никоји ималац несме ни повећати, ни смањити, ни отуђити свој део. Рана беше заједничка, а васпитање за све једнако. Личност и фамилија жртвоваху се друштву. Деца припадаху овоме, а не родитељима. Васпитање, женскиња као и мушкиња, свођаше се поглавито на телесно и војено вежбање, а то што се хтело да се и у једноме и у другоме полу одгаји снага, раброст и родољубље. Да би отврдла, деца хођаху босонога у свако доба године, спаваху на рогозу, и вежбаху се за рат у потоцима крви. Отаџбина вођаше бригу о рани и о васпитању деце, те се сваки без бриге женити могаше. Девојкама се несмеђаше мираз дати. Когод би донео неки део ражи, или варива, могао се посадити за обшту трпезу, сигуран да ће ручка наћи. Послове обште рађаху народна скупштина и сенат. Народна скупштина бираше јавне званичнике, одобраваше или одбациваше законе, разрезиваше намете. Сенат имађаше свега 28 чланова, а ове народ бираше. Њему председаваху два краља (архагата), који извршиваху и верозаконске церемоније, заповедаху над војском, и беху овлашћени да предлажу законе. Власт краљева беше

ограничена влашћу сената и ефора, или званичника који се бираху сваке године, и који беху овлашћени да недаду краљевима власт на зло употребити. Сенат решаваше о рату и о миру, и прављаше уговоре са страним светом. Ефора беше пет на броју; они могаху осудити краљеве на новчану казан, на затвор, па и на саму смрт; они управљаху јавном благајном, и шиљаху војску у бој. Њихове одлуке важаху само ако би се сви петорица на њих сагласили; а нека би и један једини од њих свој глас одвојио, остала четворица не би могла никакве одлуке донети. Може се рећи, да је Шпарта била више војена республика, него монархија.

Закони Ликургови налазаху одобрења несамо међу старим, него и међу новијим социјалистима. Нека би се и рекло, да су ти закони у своје време послужили развитку војене снаге, отврдлости и раброcти; али мора се признати, да они недаваху основе за праву једнакост и срећу међу људима. Они угушиваху потребе човечије, на место да их задовоље. И не само што осуђиваху човека на претерано уздржавање и самопрегоревање, удаљујући га и од духовног уживања, него још и робство освештаваху! Робове (илоте) који већину сачињаваху, они остављаху на милост и немилост господарима, у пркос хваљеној једнакости. Тежачки послови, занати и трговина беху само за робове; слободни презираху привредну радњу. У таквоме стању наравно да радиност немогаше процветати; па и јавне нарави осташе на ниском ступњу. Одгајени само за рат Шпартанци нападају и тамане радна племена Пелопониза, спаљују им вароши, и опустошавају поља; замећу на све стране свађу и немир, шире робство. У времена мира они напуштају своју младеж да ноћу удара на илоте, и да их немилице коље, чим им се учини, да тих несретника сувише има. Где год Шпартанци загосподаре, народ се ту више немножи него опада. Са народ-

ним опадањем губљаху они и војену снагу, па и оне врлине, којима Ликургови закони све жртвовали беху. На место тих врлина, на место безинтересности, умерености и једнакости, шираху се грабеж, подкупивост, разврат и неправда. И међу највећим војсковођама Шпартанским беше их које Атињани и Персијани могаху за злато подкупити. Нагомилано злато донесе и луксус; за луксусом дође убожарство. Шпарта паде у анархију, па онда под тирјане, и најпосле под туђинско или Римско господарство.

У Атини друштво беше дубоко подељено неједнакошћу имаовине и стања. На једној страни беху аристократи, на другој демос, или народ. Аристократија беше богата, а народ сиромашан; она се неправдом сили, а овај се систематично одбија од свију извора богатства. Народ се уваљује у дугове, које неможе да плати, али којих би се радо ослободио. Он подиже глас противу претераног интереса, којим га цеде богаташи; ови га неправдом осиромашавају, он им се банкротством свети. Мржња се шири на обе стране. Најпосле отвара се борба између сиромаха и богаташа, у којој и социјалистичке тежње израза налазе. Победа, па са њоме и политичка власт, прелази час на једну час на другу страну. Олигархија значаше да је победа и власт на страни богаташа, којих мало на броју беше; а демократија, да је на страни оних који небеху богати, и који огромну већину сачињаваху, а то на страни народа. Кад би до власти дошла, већина би нередко одузела богаташима имаовину, па би је међу собом поделила. У цели једнакости беше установљен и остракизам, као неки народни суд, што обштим гласом осуђиваше на изгнанство оне, који би се толико осилили, да би демократији опасни постали. И најзаслужнији грађани, као: Милтиад, Темистокло, Аристид, Кимон и Тукидид посташе жртве остракизма. У делу једнакост коју Грчка демократија

заступаше, свођаше се само на оне који слободни беху; а робови, који сачињаваху скоро три четвртине становника, беху искључени од сваког грађанског и политичног права. —

Грчки философ Плато сматра се као покретач социјалистичких идеала на књижевном пољу. Он је живио од 429—348 пре Хр. После дугог путовања по свету, он се настани у Атини, и ту оснује школу познату под именом академије. Његова наука своди се на ово: Има неких праоблика, или вечних образаца, по којима је све створено. Бог је један; он је добар и господари над светом. Само идеје јесу права и абсолутна истина у свету. Што је лично, то је само сенка, или снимак идеје; па и појмови што их наш дух развија, јесу бледи зраци што се од вечних идеја одбијају. Разне особе могу сачињавати један исти род, тек кад деле једну исту идеју или битност. Идеје станују у Богу, који је њихова заједничка битност; оне су извор људској умности. На такву основу Плато своди и морал, и политику и вештине. У вештинама треба непрестано имати на уму идеал лепоте; у моморалу ваља тежити идеалу добра; политика само је пренос морала у друштво, она значи владу правде и разума. Човечију душу Плато дели на троје: на умне способности, на узвишене нагоне (инстинкте), и на материјалне нагоне. Томе тројству одговарају три врлине: мудрост (којој је философија највиши израз), раброст и умереност. Све те способности и врлине преноси Плато и у државу, коју он замишља по образу човека. Своју политичну философију исказао је он нарочито у својим списима о републици и о закону. На своме путу по Египту и по другим крајевима истока Плато је подлегао духу касте, и навикао да политичну укоченост сматра као ред. С тога он и своју уображену републику дели на три касте, као на живе иконе тројаких својстава душе.

Прву касту сачињавају јавни званичници, другу војници, а трећу занатлије и тежаци. Јавни званичници представљају умност, мудрост, главу народа; војници срце; а радници ниже потребе. Сарадњом свију каста, или врлина које оне представљају, доводи се држава до сагласности и до савршенства. Да би се држава утврдила, и да би постала онако стална, као што је абсолутно добро стално, треба искоренити саревњивост, властољубивост, сујету, саможивост, и друге личне страсти и слабости, које сеју непријатељство и замећу борбу међу људима. Собственост и фамилија јесу главни извор свију страсти и слабости; с тога и собственост и фамилију треба укинути. Плато их и укида у првим двема, или „вишим“ кастама, т. ј. међу онима које он означује као позване да владају над народом, и да чувају и бране државу. „Ја предлажем, вели он у своме спису о республици, да жене буду заједничке, или све свачије, и да ни једна од њих неживи са једним мужем.“ Уз заједничке жене хоће он и заједничку имаовину, дакле прави комунизам. Војници и јавни званичници били би господари республике. Имајући заједничке жене и заједничку имаовину, они би дужни били да се посвете само јавноме животу — политици и раду. Деца од заједничких жена припадају држави, јесу обшта; она се заједнички гаје и васпитају, а незнају ко их је родио, нити родитељи за њих знају. Закон уређује покретну имаовину и дели земље, све онако како да се одржи једнакост. Закон прописује заједничку рану. Јавна власт бди и над појединостима живота; она уређује све послове за које би нашла да их треба дозволити. Да се республика неби слабила грамзивошћу за ширењем, Плато хоће да се она на извесну меру ограничи. У тој цели он неда да се број грађана њених умножи више од 5000. Деца што би преко тога броја на свет дошла, морала би се селити из отачбине. — Занатлије

и тежаци, који су језгро народа, неимађаху права у Платоновој републици; они беху осуђени да робски издиру за „више“ касте, које деспотски над њима господаре.

Треба знати, да је Плато своју философију републике предавао само као идеал, за који и он сам (у своме спису о закону) неверује да се може остварити. Пишући о закону Плато допушта и собственост и фамилију; само хоће да их држава уређује.

И обшти појмови старих Грка о друштву беху социјалистички, уколико све лично жиртвоваху друштвеноме ауторитету, или социјалној власти. По тим појмовима, друштво је све; а човек само као члан друштва има неке вредности. Закон се меша у свашта, регулише све, а неоставља грађанима личне слободе. Отачбина је најпреча; за њу се живи и умире. Изван отачбине све је без права, све варварство. Тек у последње време дођоше софисте, који почеше проповедати да се сваки по својој памети владати има. Демократија се бори за једнако учешће грађана у обштим пословима, као што напред напоменусмо; али и она заборавља на човечност у човеку.

И у Римљана друштвено уређење осниваше се на неједнакости и неправди.

У првим столећима Рима и највећи грађани живљаху од своје привреде; они сами срађиваху своје земље. Цинцинатус, Фабриције, Емилије Папос, Манкос Курије, Фабије Максим, и др. имађаху сваки само по мало земље, и сваки своју земљу сам са својом женом и децом срађиваше. Али освајачки ратови превргнуше привредничке нарави пређашњег Рима. Они учинише: да се у његову средину нагомила богатство споља, као плод пљачке и грабежи; даље, да се то богатство, па и собственост земље, усредсреди у рукама неколицине, тако да се повећа неједнакост имаовине; и најпосле да се смањи ратом број слободних људи, а умножи (освајањем) број робова, и да се привредни

рад поглавито на ове сведе. Претерана неједнакост имаовине уроди луксусом на једној, убожарством на другој страни, а поквареношћу нарави на обема. Богатство и луксус беху на страни патриција, или мањине која имађаше небројене повластице; убожарство на страни плебеја, или народа. Да се појми колика беше неједнакост између патриција и плебеја, доста је напоменути само неке доказе из историје. Красус говори о богаташима који својим приходима могу да издржавају целу војску. Сенека спомиње богаташке вилле (пољске имаовине) које се шире као неке области, и за које треба онаква управа какву и области имађаху. Он прича како у пољској имаовини неког Помпеја више река имађаху своје изворе и своја ушћа. У време Нерона шесторица047 ималаца држаху у својој власти половину Римске Африке. Цареви беху, наравно, од свију најбогатији. Они располагаху јавном имаовином. Јулије Цезар потрошио је само за један дан, и то на једну вечеру, око 100,000,000 сестерса (више од 1,600,000 дуката). Нерон имађаше у својим рибњацима мреже од свиле и од злата. Његова обична свита беше оваква: 1000 кола, 2000 мазага сребром подкованих, и 3000—4000 кочијаша и лакеја у најскупоценијем оделу. Хелиогабал заповедио је, те му се авлија драгим камењем калдрмисала. Тој претераности у богатству и луксусу одговараше крајње убожарство на другој страни. Већ од првих столећа Рима држава узима на себе да народу по ниској цени рану продаје. Са Кајусом Грахусом почела се рана безплатно сиромасима делити. Уз то голаћи имађаху и своје патроне од којих подпору примаху. Беше жалосно и стидно гледати, како гомиле гладних клијената свако јутро долазе патронима да приме милостињу (названу sportula). У накнаду они праћаху своје патроне по улицама, по шетницама, и по јавним местима; на јавним скуповима даваху и своје гласове за њих. Беше већ у пословицу прешло, како богаташи ране

сиромахе лебом и забавом (Panem et circenses). Тако живљаху грађани Римски по варошима; а по селима беху сами робови. Благо, које пљачком и грабежи с поља добављаху, употребљаваху Римски богаташи и на стидну спекулацију. Брутус, Касиус, Антониус и Сулла, па и сам Помпеј даваху зајме на недељу дана, и узимаху по 40 до 70% интереса! Цицеро се сматраше као доброчинац што неузимаше више од 12%. Имајући у својим рукама власт, богаташи и законом осигураваху своју гнусну спекулацију. Закон даваше поверитељу дивљачку власт над дужником; поверитељ могаше овога затворити, заробити, продати, искасапити.

Социјалистичке тежње, изазване претераном неједнакошћу и неправдом, јављаху се особито у питању о пољско-привредним законима, који иђаху на ово: да се пољска имаовина што једначије подели, и у тој цели, да се земље које припадаху држави (ager publicus) плебејима као и патрицијама раздаду; даље у питању о дуговима, или о укидању и смањивању (о редукцији) дугова; и у обште у борби плебеја противу патриција. Дугом борбом плебеји беху успели да се изједначе са патрицијама у грађанским и у политичним правима. Али, Римска демократија, као и Грчка, бораше се само противу повластица које слободне грађане на патриције (племиће) и на плебеје (простаке) дељаху, а не и противу установе робства; робове она као и ова искључиваше од свију грађанских и политичних права.

Обшти појмови о друштву у Римљана, као и у Грка, подчињаваху човечију личност друштвеној власти, и у толико беху социјалистички. Као главно начело друштвеног живота сматраше се: да интерес друштва стоји над интересом личности (salus reipublicae suprema lex esto). Закон истина ујамчаваше личну собственост, али и државп даваше власти, да ограничи властитост собственика. —

Историја старог века зна за социјалистичке тежње и на верозаконском пољу.

Тако Есејци у Јудеји сачињаваху социјалистичку задругу. За ту задругу знало се на 200—150 година пре Хр. Есејци сматраху све људе као једнаке, и сва добра као заједничка. Они неимађаху личне собствености, неимађаху собственичких кућа, земаља и житница, него становаху под заједничким кровом, и рањаху се на заједничкој трпези. Међу њима небеше ни брака, него живљаху као у неким монастирима, око Јерусалима и на западним обалама Мртвога мора. У њихову част може се казати, да презираху установу робства, и да међу собом састављаху братски савез на основу слободног удружења. Али њихово удружење свођаше се на начело уздрживости и угушења потреба, а неслужаше задовољењу ових. По речима Плиниуса задруга Есејаца „овековечаваше се без жена, издржаваше без новаца, одгајиваше одвратношћу од света.“

И међу првим проповедницима хришћанства беше их који у неколико социјалистички мишљаху. Варнава, Јован Злато-усти, Амврозије и др. означаваху заједнину у имаовини као неки узор коме човештво треба да тежи.

Задруга Иљадогодишњака такође носаше на себи печат социјализма. Иљадогодишњаци називаху се који вероваху, да ће пре страшног суда „изабрани“ остати да живе још 1000 година, да би се за то време науживали сваке среће на овоме свету. Мисли се, да је Папиас, ученик Јована еванђелисте и владика од Хиерапла, који живљаше у другоме столећу после Хр., први почео пророковати, да ће доћи рајска иљадогодишњица, која ће помрачити дивоте златног века. Узор у који иљадогодишњаци вероваху, своди се на ово: Еванђелијско братство влада у свету; човештво је једна велика фамилија. Раскоштво дворова, безстидност великаша, сујета бога-

таша, самовољна одличија споља, уступају пред дубоким чуством једнакости. Врлина јесте једино одликовање, а брига о општој срећи једина брига. Сви људи треба да раде сложно, да би природу што више упитомили, те да и она што више њиховим потребама служи. То неможе да буде без општег мира; војска, дакле, да се укине. Више нити да се убија, нити да се казни; где злочинства нема, нетреба ни џелатства да буде. Најпосле додаје се: кад иљадогодишњица настане, Христос ће се наново јавити; он ће лебдити над екватором, тако да од једног до другог полуса виђен буде, и свако ће га својим очима за 24 сахата гледати моћи.

III.

У средњем веку хришћанство буди чуство једнакости и братства међу људима, припомаже духовној свези народа који у анархију и у ратове огрезаваху. Оно развија доброчинство, и размножава установе за одбрану и заштиту страдајућих и слабијих; под његовим утицајем почиње се укидати, или бар ублажавати робство, које од старог века заостало беше; његов благосов подиже главу потиштенима и угњетенима. Дух једнакости и братства, који хришћанство одгајиваше заједницом вере и наде, огледаше се и у самоме уређењу хришћанске цркве. У избору црквених званичника негледаше се на порекло и на имућност; папе и патријарси излазаху често из средине сиромаха и простака, као и апостоли. Човек као човек имађаше уважења у друштву. Црквени сабори беху састанци на којима се упоређиваху мнења, развијаху идеје и расветљиваше истина; они припомагаху да се цело човештво као једна велика фамилија почне сматрати.

Нажалост, међу онима што се издаваху за поглаваре хришћанске цркве, нађе их се који застранише од правог начела хришћанства, те оделише свештенство од на-

рода као неки сталеж за себе, и развише друштвену јерархију, којој се под именом „Божијих представника“ на чело ставише, да би друге делове друштва до слепе покорности подчинили. Сујеверним и сервилним васпитањем они убијаху народ у главу, да не би могао доћи до свести о себи и о слободи. С друге стране, они гомилаху у своје руке светска блага и светску имаовину, под именом „црквених добара“ и „побожног завештања“; ударају намете и глобе на своје „стадо“; разметаху се као готовани о трошку народа, и тиме чињаху, да се број сиромаха и убожара све знатније множи.

Властелинство беше као нека реакција противу усредсређења богатства и силе у рукама свештеничког сталежа, али и оно се оснивате на неједнакости и неправди. Властела господараше силом јачега над гомилама роботника, који се скоро неразликоваху од робова у старом веку, јер као и ови сачињаваху један део имаовине свога господара, и беху као оковани за земљу коју срађиваху. Ступив у савез са свештеничким сталежом, властела заједно са овим благоваше о трошку слабијих, који јој данке и намете плаћаху, или лично служаху и робоваху. Земља припадаше властелинима као привилегисаним властницима; а поред имаовине и богатства имађаху они и највиша јавна звања и јавне чинове, те заповедаху и у војсци и у областима.

Крсташки ратови послужише да се направе познанства и свезе међу разним крајевима света, и да се обшти дух живље развије. Ширењем трговачких свеза покренуше се вароши на развитији друштвени живот. Тако се поред властелинства и свештенства подигоше мало по мало варошки привредници као трећи сталеж. То беше почетак таконазв. „буржоазији.“

У 11. столећу настаде слободњачки покрет обштина, који постави темељ за ново јавно право у Европи. По-

крет тај раскидаше ланце роботништва, и шираше се од земље на земљу. У 12. 13. и 14. столећу указаше се независне вароши и републиканске општине.

Те вароши и те општине беху огњиште „буржоазије;“ али оне позајмљиваху од Римских и властелинских установа аристократијску основу. Њихово политично и привредно уређење темељаше се на повластицама. Ове, истина, служаху као бедем противу властелинског зулума; али и слободу окиваху за статуте и обичаје корпорација и еснафа.

Монархија подупираше општински покрет да би сломила силу властелинску; општине шиљаху своје посланике на дијете царевине, и законодавство ујамчаваше њихове слобоштине. Властелинству се ломе крила; монархија шири своју силу. Ако ова некада подпомагаше општине, да би властелинство ослабила, пошто се овоме сила украти, она се тада обрну и противу општинске слободе, и зададе овој тешке ударе.

Социјалистичке тежње средњег века развијају се под утицајем хришћанства.

Сетимо се пре свега манастира, који с почетка служаху за удалење од поквареног света, и за огњиште духовноме животу, па и светлости науке и напредку индустрије. Калуђерска узајмност у тим манастирима јесте слика заједничке имаовине, комунистичког живота.

Мисао Грегора VII. (у 11. столећу), да све хришћане политично уједини под суверенском влашћу папином, те да од ове све зависи, — и та мисао означује се као социјалистичка. А њу су прихватали и најпознатији теолози 13. и 14. столећа, и радили су да је систематично развију.

На измаку 12. и у почетку 13. столећа задруга св. Духа подрањиваше социјалистичке тежње. Она проповедаше: да ће Бог дух наследити Бога сина, као што је

овај Бога оца наследио; да ће под владом св. Духа нестати неједнакости, коју пороци и врлине међу људима праве; да ће се све страсти посветити, да ће се месо и дух измирити, те ће престати отимати се око првенства и старешинства, и сасвим ће се спојити; најпосле, да ће нестати рата, и да ће се увести заједнина имаовине, па и жена.

У 14. столећу зна се и за социјалистички покрет радника. У 1378. радници у Фиренци (у Италији) подигоше у глас жалбу да им је плата мала, и да се с њима нечовечно поступа. Да би се договарали како да олакшају своју судбу, они саставише тајне дружине, и скупљаху се на зборове. На једноме од тих зборова неки Симон позове своје другове, раднике, да раде за једнакост имаовине и стања. Радници устану на оружје, ударе на владу, оборе је и узму власт у своје руке. Неки Михаило Ландо, прости радник, који беше толико сирома да босоног хођаше, постане старешина республике. Он се усиљаваше да даде стална правца радничком покрету; али после три године борбе, власт опет паде у руке старим господарима радника.

IV.

Изналазак барута и установа редовне војске дадоше маха абсолутној монархији. Победама над властелинством и над спољашњим непријатељима, сила монархије припомагаше народном уједињењу, и оснивању државе.

Властелинство ако и беше подчињено сили монархије, још дуго одржаваше свој утицај у друштвеноме животу; још дуго политична и војена звања, у областима и у држави, у која се оно у савезу са духовничком јерархијом беше увукло, осташе у његовим рукама.

Злоупотребе на верозаконском пољу развијаху се тим опасније, што и абсолутна монархија прибегаваше прете-

раном мистицизму и сујеверству, да би доказала да јој „власт од Бога долази.“ Под абсолутним монарсима они који нехдетоше делити њихово верозаконско мнење, беху живи на ватри спаљивани. Па и они који исповедаху друго политично мнење, гоњаху се, у тамнице бацаху и свакојако мучаху.

Одкриће Америке и пута у источну Индију даде полета светској трговини и радиности; штампа и реформација пробудише јавни дух, и почеше ширити одпор противу угњетавања на духовном и на политичном пољу. Тако заруди зора новога века.

Прикупив' покретну имаовину у своје руке, буржоазија заузе важно место у друштвеноме реду; она постаде жива узданица за ослобођење и од посљедњих остатака властелинског и духовничког притиска.

Почев од 17. столећа философија непрестаје борити се за слободу, и развијати свест о унутрашњем, о моралном и умном достојанству човека.

У 18. столећу Француска револуција (1789). зададе посљедњи удар властелинском и свештеничком господарству, и прогласи начела слободе, једнакости и братства.

Пошто падоше повластице властелинског и свештеничког сталежа, земље почеше прелазити у руке сељана, и пољска привреда узе нов правац. У варошима монополистички еснафи почеше уступати пред начелом слободне конкуренције, те и занатима и трговини настаде ново време. Стари начин рада и привреде у маломе мораде уступити фабричкој радиности, којој напредак природних наука, и напредци у механици и у машинарству дадоше маха у великоме. Пара и примена њене снаге на бродарство, гвоздени путови и телеграфи ослободише човека од окова места и времена, и припомогоше живом развитку трговачких и других свеза међу народима.

Нову срећу сустиже нова несрећа. Машине почеше остављати раднике у гомилама без леба. Фабричка предузећа и радиност у великоме почеше се усредсређивати у рукама буржоазије, и ова гомилаше благо на благо. Ако је с почетка и заступала интересе целога друштва, сељана и радника као и других грађана, она доцније поче делити своје интересе од интереса осталог народа. Са богатством пређоше у руке буржоазије и политична права и средства за умни развитак; она се направи као нека нова властела, властела кипитала и покретне имаовине. Капитал и богатство преузеше господарство над сиромашним радом, и судба радника постаде очајна. Овима неостаде ништа друго, него да издиру за оне који су у богатству и у власти, да у сиромаштву и у божарству живот проводе.

На међународном пољу може се рећи, да је нови век наследио ратну страст од старијих векова. У 16. 17. и 18. столећу Европа огрезаваше у ратове, који се вођаху то око престола, то због верозакона, то из освојачке грамзивости за ширењем силе и за „славом оружја.“ А историја 19. столећа пуна је крвавих доказа: да се и данас још сви ужаси рата обновити могу, да и данас још сила важи као највиши закон за уређење одношаја међу разним државама.

Социјалистичке тежње новог века пренуле су већ са реформацијом и штампом.

На верозаконском пољу јавише се Моравска Браћа и Анабаптисте.

Моравска, или Ческа Браћа саставише своју задругу из остатака Хусита (Таборита). Они сачињаваху као неку теократијску републику, у којој обшти интерес владаше. Њихове старешине, свештени поглавари, руковођаху васпитање деце, досуђиваху казни, искључиваху недостојне из задруге, уређиваху цео друштвени живот.

Моравска Браћа беху подељена на троје. У први разред долазаху почетници; у други, напредујући; у трећи, усавршани. У који ће разред ко доћи, то опредељиваху поглавари. У 15. столећу Браћа Моравска беху се особито по Ческој и по Моравској размножила. После битке на Беломе Брду задруга та би сасвим потиштена. Доцније буде она обновљена под именом Братске Заједнице, Братског Јединства, или Еванђелијске Општине. На челу те заједнице стоји веће (конференција) поглавара. То веће поставља проповеднике и званичнике; а за све што ради, оно одговара синоду, који заступа целокупну заједницу, и који се сваке седме, или сваке дванајесте године састаје. Еванђелијска општина има својих чланова несамо у Европи (у Немачкој, у Швајцарској, у Инглеској, у Холандији, у Француској, у Аустрији), него и у Америци, па и у Африци (у неким Европским населбинама). Чланови њени названи су и Немачки квакери. Они сви носе једнако одело, угасите боје; одликују се слогом, благошћу, побожношћу и миролубивошћу; одају се на занате и па вештине, особито на музику. Своје богослужење и своје проповеди држе они у простим дворанама (собама), у којима један, зеленим застирачем покривени сто служи као олтар. Они живе просто и озбиљно; у њиховој средини није слободно картати се, коцкати, па ни игранке правити.

Анабаптисте, или Ребаптизани, јесу они који неодобравају да се деца крсте, него хоћеју да човек одрасти, толико да може разумети шта значи крштење, па онда да се крсти. Који би у детињству били крштени, морају се, по вери Анабаптиста, наново крстити кад одрасту. Задруга Анабаптиста почела је обраћати на себе пажњу од 1523., у Немачкој. Ту је предвођаху Сторх и Мунцер, ученици Лутера, премда их се овај одрекао. Она тежаше: да подигне на земљи „царство Божије“, да

рашири „унутрашњу светлост“, на место ауторитета цркве и библије, па да преобрази и политични и цео друштвени живот. „Ми смо сви браћа, говораше Мунцер онима што га слушаху; Адам је свима нама отац, па зашто да трпимо ону разлику положаја и стања, коју је тиранија између нас и великаша и богаташа увела? Зашто ми да уздишемо у сиромаштву и под теретом зала; а богаташи и великаши да пливају у милинама и насладама? Немамо-ли сви једнако право на имаовину; нетреба-ли да ова међу све људе једнако подељена буде? Дајте ви великаши, ви богаташи, дајте нам натраг имаовину коју у неправди задржавате! Не само као људи, него и као хришћани имамо ми право да једнако делимо користи што их имаовина доноси.“ Попујући да Богу нетребају владаоци и њихови званичници на земљи, Мунцер позиваше људе да устану на оружје, и увераваше да је он опредељен да мачем подигне Христово царство. Са том речи прође он Турингију, Швабску и Франачку, и задобије много присталица, нарочито међу сељанима које свештенство и ритери угњетаваху и глобљаху. На челу војске, која бројаше до 30,000 фанатика, заузме он Милхаузен, растера сенат, и допусти сиромасима да опљачкају богаташе. Али, потеран сједињеном војском Немачких владара, Мунцер буде ухваћен и погубљен у Милхаузену 1525. Пошто њега нестаде, стави се на чело Анабаптиста J. Бокелсон, назван Јован од Лајда. Овај отера Минстерског владику, и прогласи себе за краља Новога Сиона. Па онда, он уведе полигамију (оженив се сам са 17 жена), и преда се страстима. Помоћу више протестантских владара владика Минстерски узме опет варош, и учини крај царству Анабаптиста (1535). Растурене остатке ових прикупи Менно Симон, у Холандији и у северној Немачкој, у нову строго црквену задругу, која се ту и данас одржава под именом Меннонита.

Задруга та трпи се и у В. Британској; ту се она спојила са Презвитеријанима.

И језуитска мисија у Парагвају може се означити као неки социјалистички покушај. Постав' господари Парагваја (у 17. столећу) језуити беху довели народ до слепе покорности. Они му приписиваху правила за приватан, као и за јаван живот. Свако могаше имати своје земље и свога стада; али, једно пространо поље, названо Божија имаовина, служаше заједничкој привреди. То поље срађиваше се заjенички, а приходи који се отуд добијаху, употребљаваху се на издржавање убогих сиромаха и јавних болница, и на исплату данка краљу од Шпаније.

На књижевном и политичном пољу дао је особити правац социјалистичним појмовима Тома Мор, у почетку 16. столећа. Т. Мор, рођен у Инглеској 1480., беше на гласу најпре као адвокат, па онда као члан парлимента, и најпосле као велики канцелар. Немогући одобрити реформе које је краљ, Ханриј VIII, хтео увести у цркви, Мор даде оставку на звање в. канцелара. Краљ га нехтеде оставити на миру, него га примораваше да се одцепи од Римске цркве, па да се Англиканској придружи. Мор нехтеде то учинити, па нехтеде положити и заклетву краљевској као највишој власти. С тога он буде као велеиздајник окривљен, у тамницу бачен, и, пошто је неколико месеци тамновао, погубљен (1535). За свога живота Мор је написао више књига, неке на Инглескоме, а неке на Латинскоме језику. Од свију његових списа јесте најпознатија његова Утопија (под називом: De optimo reipublicae statu, deque nova insula Utopia, 1516.). Утопија (од Грчког *οὐτόπος*) значи нешто замишљено, нешто чега у истини нема. Па и Мор у својој Утопији замишља неко острво, које би неки бродар био походио, па би причао шта је све тамо својим очима видео. Острво

Утопија представљало би неку пољско-привредну и патријархалну задругу. На њему би било само неколико вароша; а ове би насељавали становници који би каоројеви једно за другим долазили из оближњих села, од године на годину. Села би била подељена на добра, од којих би свако по 40 становника срађивали. Владу би сачињавали старешине фамилије, који би имали више моралну него принудну власт. На врху социјалне јерархије био би један сенат. Мор одбацује деобу на касте и установу робства; он хоће да свако ма какав занат или вештину ради. Сваки човек био би дужан радити по 3 сахата пре подне, и толико исто после подне; радња је част. Нико нема ништа собственичко. Земља је заједничка, па и труд, или радња, и плодови радње деле се једнако. Под благословом једнакости грађани, слободни од страсти које пробуђује грамзење за богатством, јесу пуни љубави за отачбину, у којој сви у изобиљу добијају што им треба. Кад коме затребају алати, одело, намештај, рана, нека се само јави власти, па ће ова свакоме дати што му треба. У накнаду власт ће располагати са рукама и са умним способностима свакога члана задруге; она ће опредељивати шта ће ко радити, и како ће ко време употребити. На Утопији влада само заједнина имаовине и добара; али не и заједнина жена. Сваки је дужан оженити се, и то за младости своје. Влада, која је, као што напред рекосмо, сасвим очинска, досуђује кривцима само благе казни. За велике кривице најтежа казан јесте робија; али они који буду осуђени на робију, ослобођавају се чим покажу да су се поправили. Утопија признаје подпуну слободу савести и вере; ту има хришћана, а има и који обожавају звезде, па и оних који обожавају велике људе.

После Мора настала је као нека манија да се уображавају нови светови. Писци се надметаху у смишљању узора за уређење људског друштва. Тада се уобичаји да

се под утопијом разумевају само уображена друштва, па да се и системи социјализма који се на голо уображење своде, уврштују у ред утопија, и да се писаоци тих система називају утописте.

Кампанела, Напољски калуђер и философ (рођен 1568. умро 1639.) написао је, међу осталим, једну књигу под називом: Сунчева задруга (Civitas solis). Ту се развија идеја философијске републике. Уображени сунчев народ зависи у свима пословима својим, па и у мислима и у осећању, од неке абсолутне власти. Он бира себи старешину; а овај стоји на челу верозакону, политици, друштвеној привреди, науци и вештини. Под својом заповешћу старешина тај има три министарства: министарство мудрости, министарство снаге и министарство љубави. Свако министарство подељено је на разне струке послова. Јавни званичници дужни су бдити над свима врлинама и способностима, дужни означити шта ће ко радити, и размерити колико ће ко према својој заслузи уживати. Хришћанска вера, са неким преиначењем, јесте за све обвезна. Кампанела хоће заједнину жена, и хоће да се мушкиње и женскиње заједно и једнако васпитају. Уз заједнину жена препоручује он и укрштање, или мешовито спаривање разних сојева. Министар љубави позван је да пропише правила, дане, часове, прилике и околности најзгодније за смешавање полова, у цели поправљања људског рода. Свако треба да ради. Од своје десете године деца да се одају на занате и на вештине, да би се свака способност и сваки дар зарана развили. Уз свој спис Кампанела даје и неколико астрологијских формула и правила за срађивање земље. Пре него што је написао књигу о сунчевој задрузи, он је написао разговор о Шпанској монархији, и ту је своју мисао свео на ово: Рим-папа да буде једини и прави господар (монарх) целог земног шара; сви народи да представљају

само једно стадо, под палицом само једног пастира, а краљ Шпански да игра улогу пса који заблуделе овце у стан дотерује, па их и зубима раздире ако му се противе!

У исто време кад и Кампанела, или наскоро за њим јавише се: Бекон, Хоббес, Харрингтон, и Фенелон.

Бекон, Инглески философ (1561—1626) у својој књизи: Нова Атлантида (Atlantis nova) предаје се философијској утопији, премда више са погледом на преображај учених друштава, него са погледом на преображај држава. Бекону се признаје велика заслуга као оснивоцу експерименталне философије.

Хоббес, такође Инглески философ, (1588—1679) у своме Левијатану, или спису о власти, своди свој политични систем на ово: Нема другог права него што је сила. У природноме стању сви људи имају једнако право на све, те немогу да избегну вечити рат. Да би се дошло до мира, треба увести јединство власти и деспотизам. По себи ништа није право, или неправо; али владаоци својим заповестима, или забранама, чине правду или неправду. Хобес је хтео да црква као и држава буде подчињена владаоцу.

Харрингтон, Инглески публициста (1611—1677) написао је књигу Океану, у којој се, као у некој утопији, црта како да се уреди савршена република, или да се власт и собственост доведу у праву равнотежу.

Фенелон, архиепископ Камбрејски (у Француској), писац „Телемака“ (1651—1715) нацртао је као узор республику од Саленте. У овој би се народ самом пољском привредом усавршавао и уређивао. Живело би се сасвим просто. Народно множење било би извор свему богатству; а рат би се сматрао као извор убожарству и несрећи. Становници били би подељени на 7 разреда, који би се разликовали стањем, радњом, правима па и оделом.

Накратко, Фенелонова република личила би на Платонову; само би се хришћанским моралом и предрасудама из властелинског времена у неколико разликовала.

Међу познатијим социјалистичким писаоцима 18 столећа, могу се споменути: Шарло-Ирене-Кастело, игуман од св. Петра, Мабли, Морелли, Русо и Бабев.

Шарло-Ирене-Кастело, игуман од св. Петра, Француски публициста (1658 † 1743) смислио је и написао: како да се утврди вечити мир у Европи (Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe, Paris 1713—1717). Ту се предлаже као неки изборни суд, који би се установио под именом Европског већа (Diète européenne), у коме би сви цивилизовани народи имали својих представника, и који би имао позив да без проливања крви, мирним путем, расправља спорове између владалаца.

Мабли, Француски публициста, у своме јавном праву Европе (Droit public de l' Europe) проповеда заједнину имаовине и једнакост стања. „Собственост — вели он — јесте извор и основа свеколикој неједнакости. Кад нико не би ништа као собственост имао, не би било богаташа и сиромаха. Људи би се ослободили најпре од неједнакости стања (имаовине); а пошто би нестало неједнакости стања, нестало би и неједнакости васпитања, а са овом и оних разлика у способности за које се мисли да их међу људима има. Треба, дакле, укинути собственост имаовине, па увести заједничку имаовину, да би се друштво вратило природноме стању, или временима достојанства, мира и среће што их уживаху прастара друштва; у овима људи живљаху заједнички од риболова, од лова и од плодова које земља сама од себе доносаше, и које људи само браху. Да би се собственост мало по мало укинула, треба донети законе који ће је у све уже границе сводити. Што није од преке потребе за живот,

све то треба порезом, или иначе притиснути; обрту привредних добара треба натурити онакве услове и сметње, каквима ће се та добра најпосле сва у руке државе довести; па и сами тестаменти укинуће се после неког времена. Јавни кредит разориће се; трговина ће се забранити, па неће бити више ни капиталиста, ни радника, ни собственика, ни арендатора; сваки ће бити дужан да сам срађује земљу која га рани; а остале послове који буду нужни друштву, закон ће међу све поделити. Музеји, театри и академије затвориће се; васпитање и науке биће за све једнаки; па и верозакон биће један, државни, а о њему неће бити слободно већати, нити ће ко смети да му противуречи.“ Таквим системом би се угушио лични интерес и интерес фамилије, који човека на привреду покрећу; али, Мабли се побринуо, да на место тих инереса нађе нова покретача за личну радњу, и доказује да би као такав покретач служило: задовољење које извире из заједничке радње, даље, славољубље и родољубље.

Морелли, публициста, прихватио је главну мисао Томе Мора и Кампанелле. Он је написао једну социјалистичку утопију под називом Владалац, или систем мудре владе (Le Prince, ou Traité des qualités d'un grand roi, et système d'un sage gouvernement. Amsterdam, 1751), којој је главну мисао развио и у своме спеву Василијади (Naufrage des iles flottantes, ou la Basiliade de Pilpaï, poëme héroïque, 1755). Мисао та свођаше друштво на заједнину имаовине и добара, као на природну основу. Нападнут жестоком критиком, Морелли напише као одговор нову књигу, којој даде име: законик природе (Code de la nature. 1760. Paris). Ту Морелли развија подпуније своју мисао о заједнини међу људима. Тој заједнини служило би као основа ово троје:

1) У друштву нико неће имати као своје собствено ништа друго, него само оно што ће му требати за подмирење свакидањих потреба, за свакидање задовољење, или за свакидању радњу.

2) Сваки грађанин издржаваће се трошком друштва.

3) Сваки грађанин приносиће свој део обштој користи, по својој снази, по својој способности и по својим годинама. По томе ће се свакоме опредељивати његове дужности.

У друштву, као што га Морелли замишља, све би закон опредељивао и уређивао. Имаовину и добра закон би делио скоро онако исто, као што и Мор у својој Утопији препоручује. Народ би се делио на фамилије, на племена, на вароши и на области. Сваки грађанин без разлике био би дужан од 20 до 25 године бавити се пољском привредом. Закон би опредељивао и како ће се вароши подизати, домови зидати, болнице, уточишта за старост, апсане и све друго у вароши уређивати. Закон би, даље, уређивао радиност и делио занатске послове; па прописивао би и одело за све једнако (униформу) и просто. Морелли, као и Т. Мор, допушта брак и фамилију. Сваки грађанин дужан би био оженити се чим постане пунолетан. У браку сваки би морао остати бар до 40 године. Пре 40 године никоме неби било дозвољено да буде без брачне свезе. Развод брака дозвољавао би се тек онима, који би десет година у браку провели. Мајке би биле дужне да саме доје и гаје своју децу, осим за које би се доказало да нису здраве. Сва деца, женска као и мушка, почела би се у петој години заједнички васпитавати. Очеви и мајке извршавали би наизменце послове васпитачке и учитељске. У десетој години деца би прелазила у радионице, где би се занатима учила. — Влада би била уређена онако, како би на свакога долазио ред да ради главне послове. Свака фамилија давала

би по реду старешину племену коме би припадала. Старешина тај служио би докле је жив. Свака варош имала би свој сенат и свој мађистрат, за јавне послове. Сенат би сачињавали очеви фамилије који су старији од 50 година; а мађистрат састајао би се од старешина племена, и мењао би се сваке године. Свака варош по реду даје области старешину на годину дана; а свака област по реду даје држави старешину, који служи докле је жив. Био би и један народни, или врховни сенат, коме би се чланови сваке године мењали, у који би сваки варошки сенат по два или више својих посланика шиљао; а сваки члан варошког сената долазио би по реду у народни сенат као посланик. Поред сената, свака варош, или обштина, имала би и свој савет, који би сачињавали очеви фамилије млађи од 50 година. Из тих савета састављао би се врховни, или народни, савет, онако као и народни сенат, поред кога би и радио. Савети би имали само саветујућег гласа. Власт сената ограничавала би се на спремање правила о извршењу закона; а ови би се сматрали за толико савршене, да се неби смели мењати. Морелли хоће да закон определи и казни за кривце. За оне који тешко скриве, одређивао би он затвор у грозној самоћи. Ко би покушао да укине законе о заједнини, па да уведе мрску собственост, томе би „судио врховни сенат, па би га као беснога и лудога, и као непријатеља човештва, затворили за цео живот у неку пећину сазидану на јавноме гробљу. Његово име избрисало би се засвагда из реда грађана; његова деца и цела његова фамилија одрекли би се тога имена, па би се посебице уврстили у друга племена, у друге вароши и области.“ Који би једном били осуђени, неби могли надати се опроштају, или ублажењу казни; власт да се осуђени помилује, укинула би се. Међутим, Морелли топло проповеда, да је у начелу доброта урођена човеку, и да су његове стра-

сти законите! Сва злочинства и све пороке приписује он установи собствености. Ту се намеће питање: ако би злочинства и пороци збиља из установе собствености извирали, а не из зле намере човечије, онда по коме разлогу да се одређују казни за та злочинства?! Да се прогласе страсти за законите, доброта за урођену људима, па ипак да се овима одређују казни, то се ваистину неда појмити. Морелли тврди, даље, да заједништво највише одговара природи људској. Ако би то у истини тако било, онда би се заједнина сама међу људима правила и одржавала, и онда одкуд потребе да се, као средство за осигурање и трајање те заједнине, прописују онако свирепе казне као што их Морелли прописује?!

Руссо (1712. † 1778.) такође се убрашћује међу осниваче новијег социјализма. По њему друштвено право јесте свето; оно служи за основу свакоме другоме праву. А друштвено право недолази од природе човечије, него се оснива на уговору. Уговор, као акт којим народ постаје народ, мора доћи пре сваког другог акта; он је права основа друштву. У своме спису о друштвеном уговору (Du Contrat social) Руссо означује као главно питање: како „да се нађе облик удружења у коме би обшта снага заштићивала и бранила личност и имаовину свакога, и у коме нико неби био подчињен другоме, него би сваки остајао слободан као и пре“ (удружења). То питање треба да реши друштвени уговор. А тај уговор своди Руссо на ово: „сваки улази у друштвену заједницу својом личности и целом својом снагом; а заједницом влада и управља обшта воља као највиша власт.“ Који су удружени сачињавају сви скупа једно морално и политично тело, „республику.“ „Прелаз из природнога стања у грађанско знатно мења човека, постављајући правду на место нагона за основу његовоме владању, и дајући његовим делима моралности што је пре неимађаху...

Што човек друштвеним уговором губи, јесте природна слобода и неограничено право на све што му се хоће, и што би могао достићи; а што истим уговором добија, јесте грађанска слобода и собственост свега што има.. Држава јесте господар свију добара својих чланова, а то силом друштвенога уговора, који у држави служи за основу свима правима. Основа свакоме социјалном систему, треба да буде ово: друштвени уговор уводи моралну и закониту једнакост, на место физичне неједнакости, коју би природа могла развити међу људима; и тако ови, ако би и могли бити неједнаки у снази и у дару, постају уговором сви једнаки у праву. Под једнакошћу нетреба разумети да су сви савршено (абсолутно) једнаки у снази и у богатству, него да се снага неизмеће у насиље, и да се никада неупотреби другаче, него по закону, и, даље, да никоји грађанин небуде толико богат, да би другога могао купити, ни толико сирома да би се морао продати. Богаштина и убожарство јесу једнако опасни обштему добру: из прве излазе подпомагачи тираније, а из другога тирани; између богаштине и убожарства увек се прави пазар са јавном слободом: богаштина ову купује, а сиромаштво је продаје.. Под неваљалим владама једнакост јесте само привидна и уображена: она неслужи ни за што друго, него само да би одржала сиромаха у убожарству, а богаташа у његовоме злоупотребљењу. У ствари закони јесу вазда од користи онима који што имају, а од штете онима који ништа немају. Дакле и друштвено стање јесте од користи за људе само онда, кад они сви што имају, и кад ниједан од њих ништа сувише нема.. Само обшта воља треба да управља силама државе, у цели за коју је држава установљена, а та цељ јесте обште добро. Ако противност личних интереса чини да се морају оснивати друштва, сагласност тих истих интереса даје могућности да се друштва оснују.

Ако неби било ничега у чему би сви лични интереси сагласни били, неби могло бити никаква друштва. Само у ономе што сви лични интереси као заједничко имају, само у обштем интересу друштву треба владе и управе... Суверенство, које значи извршивање обше воље, неможе се никад отуђити; а суверен, што је само друштво, може бити представљен једино собом, власт се може преносити, а воља неможе.. Чим би који народ просто обећао да ће се некоме покоравати, он би се тиме већ раздружио. и престао бити народ: чим један почне господарити, нема више суверена, и одмах се политично тело распада.“ — Руссо, који хоће да се уговором оснује друштвено стање, тај исти Руссо тврди да закон природе стоји над законом друштва. „Што је добро — вели он, — и што одговара реду, то јесте такó по самој природи ствари, а то независи од људског уговора. Сва правда долази од Бога. Бог је једини извор правде. Али, кад би ми умели с неба правду примати, нама неби требало ни владе ни закона. Без сумње има неке обште правде, која извире из самога разума; али да би се та правда допустила међу нама, она треба да буде узајмна. Са људскога погледа на ствари, у недостатку природног освештања, закони правде јесу заман међу људима... Нужни су дакле уговори и закони, да би се сјединила правда са дужностима, и да би се правда на свој предмет довела.“

Оснивајући права и дужности на уговору и закону, а не на природи човечијој, Руссо их излаже игри случаја, и осуђује их да се мењају као што се уговори и закони мењају.

Бабев, Француски комуниста, (1764. † 1797.) проповедаше савршену (абсолутну) једнакост међу људима, и заједнину имаовине и добара на основу једнакости. Његово умовање своди се на ово: „Природа је свакоме човеку дала једнако право на уживање свију добара. Земља

није ничија, а производи земље јесу свачији. У природноме стању јачи и неваљали ударају често на једнакост; друштво је позвано да је брани, и да сарадњом свију умножи обште уживање. Природа је свакоме задала дужност да ради. Нико се неможе извући из посла, а да тиме нескриви. Радња и уживање треба да буду заједнички. Кад један пада под теретом рада, па опет нема ништа, а други ништа нерадн, па опет плива у изобиљу: то је угњетавање. Нико није могао приграбити искључиво добра земље, или производе радиности, а да тиме није скривио. У правоме друштву нетреба да буде ни богаташа ни сиромаха. Богаташи који неће да се одреку сувишнога на корист сиромасима, јесу непријатељи народа. Сва добра што се налазе у једној држави, сачињавају собственост народа. Народ једини има право да та добра раздаје на употребљење и на уживање.“ Умствујући тако, Бабев иште „да се народ прогласи за јединог властника свега земљишта државног.“ „Више се неможе трпети — наставља он, — да огромна већина ради, а неколицина да благује. Лична радња треба да се прогласи за јавно звање, па да се законом уреди. Грађани нека се поделе на разреде, и нека се послови међу њима у равној мери поделе. Неугодне послове нека сви по реду раде. Друштвена власт треба да се повери јавним званичницима. који ће бити дужни: да целокупно производство у равнотежу доводе; да определују покрет саобраћаја (циркулације), и спољашње трговине; да бдију да се међу грађанима у једнакој мери поделе општи производи, који би у јавне магазе сабрани били. Свако богословско препирање треба да се сасвим забрани. Да се укине свака плата. Да небуде никаквих привилегија у просвети, никаква првенства на умном и моралном пољу. Никаква права, па и права даровитости нетреба да буде противу строге једнакости људи. Међу овима да се неправи ни-

каква друга разлика, него само разлика по годинама, и разлика између мушкиња и женскиња. Почем сви људи имају исте потребе и исте способности, то за све њих да буде и једнако васпитање и једнака храна. Сва људска знања, сва наука да се сведе на ово: да се учи читати, писати и рачунати; даље, да се уче основни појмови лођике, да би се умело као што треба мислити; и најпосле, да се уче закони, топографија и статистика републике. Такав би био програм заједничког васпитања. То ограничење знања било би најпоузданије јемство за друштвену једнакост, па наравно и штампа неби смела ништа више него само то нудити, или тражити.“

Са својих начела Бабев беше на гласу у време Француске револуције. У то време он издаваше јавни лист (најпре Le Correspondant Picard, а доцније Le Tribun du peuple са подписом Caius Grachus), и проповедаше савршену једнакост, уверавајући да ће се скоро подићи република основана на једнакости и на заједници какву он проповедаше. У исто време он управљаше и дружином (клубом) „једнаких“, или „Бабувиста“, па у договору са својим друговима Дартеом и Буонароттијем, а средством тајне пропаганде, спреми заверу, противу ондашњег устава. У своме прогласу Бабувисте говораху: „Француска револуција јесте само претеча другој већој револуцији, која ће бити последња.“ Да би утешили и подигли сиромахе, они говораху „да се сиромаси одену о трошку републике, и да се сместе у домове богаташа, а овима да се остави у њиховоме дому само онолико места, колико им је за становање неодољиво нужно.“ За остварење свог програма Бабувисте искаху сву власт у своје руке. А „докле се једнакост неуведе, да се суверенска власт — говораху они — непредаје народу другачије, него све мало по мало, и према напредовању нарави. Колико ће времена требати да би се спремио преображај,

којим ће се једнакост увести, то се неможе унапред определити.“ И за све то неопредељено време усталачки одбор Бабувиста задржао би, наравно, своју диктаторску власт! Влада (директорија) противу које завера управљена беше, похвата за времена завеމенике, и преда их суду. Пред судом Бабев се бранио свечано, као човек од убеђења и од срца; али му недопустише да и своја начела изложи и разложи. Пресуда се изрече противу завереника. Бабев и Дартеј буду осуђени на смрт; али они усред суда сами себе ножем прободу, те их издишуће однесу на губилиште, да би и пресуду над њима извршили (1797).

Да се све воље на једнаку меру сведу; да се све памети изједначе, па било да се неке подуже, а неке пократе; да се све потребе, све науке, све вештине, накратко сви људи и све ствари на један калуп метну, као што Бабувисте шћаху: то је заблуда о самој природи човечијој. Природа та јесте у главноме, истина, за све људе једнака; али способности и дарови што је сачињавају, нису на сваког човека једнако размерени. Заблуда Бабувиста јесте и што они предпостављају да је њихов програм савршена истина, па хоће да га непосредно остваре, било да се и диктатуром послуже. Одевати сиромахе о трошку државе, и размештати их у домове богаташа, то може само за време сиромасима помоћи. Али, да би се ови за са свагда избавили од голотиње и глади, треба радити, да се њихова производна и привредна способност и снага ојачају толико, да њихова привреда и њихово производство држи равнотежу њиховим потребама и трошковима. Што се тиче диктаторске власти, коју Бабувисте за себе траже, питање је: зар једнакост незначи: да свако сам себе опредељава, да свако сам над собом влада и управља, да је свако господар од себе и цељ себи самоме, а нико никоме оруђе и подлога? Па

кад то једнакост значи, онда по коме превратy појмова, да се неколицини остави диктаторска власт, те да они над свима другима господаре?! Где су сви једнаки, ту само општа свест и општа воља имају над свима владати и управљати. —

Социјалистички писаоци 19. столећа привукли су особиту пажњу на стање радника, и покренули управо нову струју мисли на широкоме пољу друштвених питања; вредно је да их за себе промотримо.

V.

Из философије 18. столећа и Американске и Француске револуције развила се свест о слободи човека као о природној основи друштвеног живота и напредка. Задахнута том свешћу наука политичне економије (којој А. Смис, Скотлендски писац, у другој половини 18. столећа основу постави) заступаше и на пољу радиности начело личне слободе и слободне конкуренције. Али, социјалистички писаоци огласише рат томе начелу.

Први који озбиљно изиђе противу начела слободне конкуренције, беше Шарло Симонде де Сисмонди (рођен у Женеви, у Швајцарској, али пореклом из Италије; живео од 1773—1842). Он је провео више година у Инглеској, и ту му је пала у очи грдна противност између богаташа, који у великом изобиљу живе, и сиромаха, који се у крајњем убожарству даве. Њему се чињаше да напредак радиности служи на корист само некима, а не свима; он истраживаше одкуд то долази, и мишљаше да је нашао извор злу у рђавоме уређењу радиности. По њему конкуренција обара све ниже плату радника; а машине, за које банке дају капитала, чине да се радници све мање траже. Отуда жалосно стање радника у цивилизованим земљама. Опште благостање, као што он доказиваше, зависи од равнотеже у множењу

људи и прихода; а почем конкуренција и машине из дана у дан смањују приход радника: друштво иде све на ближе својој пропасти, којој се већ на све стране знаци показују. Ти знаци јесу: конкуренција са својим бездушним четама; смањивање радничке плате; каишарлуци у трговини, неваљалост производа, ђумручки ратови, криумчарство, и сва зла што их ово доноси. Описујући жалосно стање радника, Сисмонди признаваше (у своме спису Nouveaux principes d' économie politique) да незна управо како да се једнакост и правда у свету остваре. Али њему се ипак приписује, да је први расветлио друштвена зла која се гомилају у фабричким земљама, да је пробудио озбиљнију пажњу на стање радника, и покренуо мисао да напредујуће богатство постаје од праве користи само кад га уживају сви који раде на производству његовом.

Као у одзиву на критику коју је Сисмонди управио противу владајућих друштвених одношаја, развила се систематична опозиција против ових, опозиција која хоће да се у политично-економноме, па и по целоме друштвеноме свету све из основа промени, све на другој, сасвим новој, основи уреди. Та опозиција означаваше се час именом социјализма, а час именом комунизма, докле се најпосле непоче правити разлика између тих имена, као што смо мапред напоменули. Први покретачи опозиције беху: Роберт О'н, Сен-Симон и Фурие.

Роберт О'н (R. Owen) Инглески социјалиста (1771. † 1858.), учествоваше у предузећу и управи великих радионица, па постави себи задатак, да поправи несретно стање радника. У Новом Ланарку, у Скотлендској, оснује он једну радионицу за упредање памука; па склони ту све раднике, да се по начелу једнакости удруже у једну задругу под именом сарадничког удружења (co-operative association). Да би преобразио нарави радника,

који огрезаваху у лењост и друге пороке, Р. О'н пропише строга правила за њих, и одреди казан за оне који неби хтели као што треба владати се. На тај начин он успе, да уведе ред међу радницима, и да их на вредноћу навикне. А да би се и дух штедљивости међу њима пробудио, буду установљене магазе из којих ће се радницима све што им за живот треба, најјевтиније и у најбољој каквоћи продавати. Више од 2000 душа беху у Новом Ланарку 16 година под очинском управом О'на; а управи тој беше начело: „Свако добро дело награђује се само собом." Докле О'н беше у Н. Ланарку, све добро иђаше; ред владаше, радници беху вредни, и рађаху производно. Небројени путници и проматрачи походише О'нову радионицу, и изнеше на глас осниваоца њеног као човекољубца. Први успех пробуди у О'ну мисао, да покуша свој систем и на ширем пољу. Он мишљаше, да ће се и цео свет моћи усрећити оним, чиме се постиже неки ред и неко добро у једној радионици. У 1812. преда он јавности своју нову мисао о друштву (New views of society). То беше мисао о заједнини. Пре него што би се пресудно изјавио за заједнину, О'н покуша да јој на делу примера даде. У тој цели оде он у северну Америку, купи колонију Нову хармонију у Индијани, па на овој оснује задругу по начелу заједнине, у 1824. У 1827. врати се он у Инглеску, да ради за остварење своје мисли, и са својим ђацима, О'нитима, постане душа радничким задругама. Начела која је он у својим списима изразио, и која је покушавао да на делу оствари, дају се свести на ово: Да се укине неједнакост, па да се уведе заједнина међу људима који живе у друштву. О'н је живо изложио махне и недостатке друштва оваквога као што је, а особиту грдну провалу између богаташа и сиромаха. По њему да би се досадање зло искоренило, треба да се друштво из темеља преобрази. Ту он сву бригу своди само

на оно што је на земљи, а одбацује све што се о небу уображава. У једноме прогласу своме, он жестоко удара на све верозаконе, доказујући да они само на зло служе. Он неће ни верозакона, ни брака, ни фамилије, ни собствености у друштву. Човек, као што он мисли, није створен да сам собом влада и управља, него је игра неодољивих догађаја. Добро и зло, и све у човеку и међу људима, има се приписати закону природе и догађаја. Човеку нестоји до воље какав ће бити: добар или рђав, паметан или непаметан, васпитан или невaспитан, карактером снажан или слаб, телесно јак или нејак. Кад је то тако, онда човек неможе имати ни заслуге ни кривице; кад ништа његовом вољом небива, онда и никакве одговорности на њему нема, па и никакве награде и никакве казни неможе бити. Људе и друштва треба пустити нека иду за својом судбом, удаљујући од њих све што би могло донети зло, а припомажући свему што би на добро излазило. Нико ни на што да се непринуђава и недражи; доброчинство треба да замени и законе, и нарави, и владу, и војску и тамнице. Своје мишљење о народној привреди изложио је укратко О'н у једној посланици, коју је управио на представнике савезних сила на конгресу Аахенском. (Address to the sovereigns of the holy-alliance, united in congress at Aix-la-Chapelle 1818.) Ту он доказује, да се од неколико година механична снага производства неизмерно умножила, више него што је нужно да би се задовољиле потребе свију људи на земљи. Али зло је у овоме: нема никаква реда у производењу и у деоби добара; а томе је конкуренција крива. На место конкуренције треба да се уведе јединство интереса. О'н разлаже, даље, како сувишност у производству чини да радници остану без посла и без плате, и да усред изобилности падну у грозно убожарство. Томе злу може се учинити крај ако се све уреди тако, да се механич-

ком радњом припомогне ручној радњи, а не да се ова оном замене, остављајући раднике без сигурна хлеба. О'н предлаже да се средством прилога оснивају пољско-привредне и занатлијске задруге, које би се оснивале на јединству производства и уживања (консомације).

Покушаји О'нови неуродише жељеним плодом. Чим је он отишао из Новог Ланарка, ту се опет све на старо повратило. У Америци, у коју је два пута ишао, набрзо је његова установа огрезла у све оне махне и пороке, у које огрезаваху и Европске радионице. Установа та изметула се у сами неред, чим је О'н у Скотлендску отишао; она се морала најпосле сасвим продати некоме Немцу Раппу. Неуспев' на практичном пољу, О'н се труђаше да средством штампе и јавног збора, и путовањем рашцири своју мисао. Он прође скоро целу Европу, али свугде се осведочи, да је, ако не сасвим немогућно, а оно — бар врло тешко остварити начела, која је проповедао, но која је у животу и сам унеколико порицао. Тако н. пр. он је проповедао да човек ни за што није одговоран, почем ништа његовом вољом не бива; а у својим радионицама ипак је одређивао казни, и све је на строгој дисциплини оснивао!

Сен-Симон и Фурие беху покретачи социјалистичких тежња у Француској, у почетку овог столећа.

Гроф Хенриј Сен-Симон (1760. † 1825) беше с почетка војник, и бораше се у рату за независност Америке (1779). Доцније напусти војничку службу, да би се посветио радњи око „усавршавања друштвеног живота“ „Нисам ја створен за војника, говораше он, него сам позван да изучавам развитак човечијег духа, па да радим за усавршање друштвеног живота.“ Он тежаше да преобрази друштвени ред, науку и радиност. У тој тежњи дружио се и правио свезе са ученим људима, путовао по Немачкој, по Инглеској и по Италији, сабирао искуства

и писао књиге, које у први мах мало одзива налазаху. Он задобије неколико одликованих ученика, тако: А. Тиера, А. Конта, О. Родрига, Базара, Анфантена и др. Он оснује индустријалну школу, у цели да се науком и индустријом поправи судба човештва, а особито сиромаха, којих највише на броју има. Његови ученици, познати под именом Сен-Симониста, саставише једну задругу, која даровито развијаше социјалистичка начела таконазв. сенсимонизма. Своје социјалистичке мисли почео је С. Симон у 1803. јавности предавати. С почетка он само наговешћиваше начела, која доцније развијаше. У спису о преображају Европског друштва, што је са својим учеником А. Тиери у 1814. на свет издао (Réorganisation de la société européenne, ou de la nécessité es des moyens de rassembler les peuples de l' Europe en un seul corps politique, en conservant à chacun sa nationalité. Par Henri Saint Simon et Augustin Thierry, son élève, 2-e edition. 1814. Paris), он саветује Европским народима да уведу парлиментарну владу, и да установе један Европски парлименат за опште Европске послове. Тако би сви Европски народи сачињавали једно велико политично тело, а сваки би задржао своју народност. У 1819. С. Симон издаде своју чувену броширу Parabole, из које следеће изводимо:

„Да замислимо, вели се у тој брошири, да Француска изгуби у један мах својих набољих педесет физичара, својих најбољих педесет хемичара, својих најбољих педесет живописаца, архитекта, лекара, накратко својих најбољих 3000. вештака, научењака и занатлија. Као што ти људи сачињавају језгро производача, цвет друштва, у Француској, они јесу од веће користи својој земљи, него сви други Французи; они јој највише славе доносе, они највише ускоравају друштвени развитак и

напредак њен. Француској би требао најмање цео један нараштај, да би попунила жалосну празнину коју би јој направио такав губитак.

„Сад да замислимо да Француској остану сви одликовани научењаци, вештаци и занатлије, али да она има несрећу изгубити господу војводе и војводкиње своје, све високе дворјане, све државне министре, све маршале, све кардинале, све архиепископе, све владике, све игумане, и све протојереје, све полицајне старешине, све званичнике у министарствима, све судије, и још 10,000 собственика имаовине, најбогатијих међу онима који живе отмјено. Такав губитак ожалостио би Французе, јер они су добри те неби равнодушно гледали како у један мах толико саотечественика њихових нестаје, али тај губитак од 30,000 особа, за које се вели да су најважније у држави, неби био никакво зло за државу, јер, пре свега, било би врло лако попунити упразњена места. У Француској има их толико, који би били у стању извршивати званичне послове господина краљевог брата, и заузети места принчева и војвода. Замкови су пуни куртизана готових да заузму места високих дворјана; у војсци има их много који су онолико способни колико и данашњи маршали наши. Колико је трговачких агената који вреде колико и наши министри државни; колико администратора способнијих од наших полицајних старешина; колико адвоката онако способних као што су и наши судије; колико свештеника онолико способних колико и наши кардинали, наши архијепископи, наше владике, наши игумани, и наши протојереји! А што се тиче оних 10,000 собственика имаовине, њиховим наследницима неби требало учити како ће правити параде у својим салонима, па да у томе достигну своје старе.“

Потоњи списи С. Симона дају се свести на ово: да се укине властелински (феудални) и војени (милитарски)

систем; па да се уведе радничка (индустријална) влада, и да се управа обштих интереса повери онима који су на пољу радиности најспособнији; најпосле, да се на место рада заплату уведе рад на основу удружења (travail sociétaire). С. Симон вероваше да ће нестати рата, а са ратом и свију оних зала за која се зна на пољу радиности. Та зла долазе поглавито отуда што човек човека као оруђе употребљује (l' exploitation de l' homme par l' homme). Човештво, представљено најнапреднијим друштвима, тежи удружењу свију људи, обштем удружењу. Кад власти, које су опредељене да управљају човештвом, дођу до стања удружења, тада их неће моћи извршивати други, него они који буду најспособнији у науци, у вештини, и у радиности, као у трима великим гранама људске заједнине, друштвене целине. „Човечији род беше позван, вели С. Симон, да живи најпре под политичном и властелинском (феудалном) владом. Њему је суђено, да од политичне и војене владе пређе под административну и радничку (индустријалну) владу, пошто учини колико треба напредка у позитивним наукама и у радиности. Данашње време јесте време прелаза.“ С. Симон одбациваше с почетка верозаконске идеје; али доцније мишљаше, да је верозакон битна потреба за човека. У своме спису Ново хришћанство доказиваше он, да су католицизам и протестантизам јереси, јер застрањују од братства, које треба да буде основа правој религији. По С. Симону требаше да се религији даде нов израз; али он умре пре него што определи какав да буде тај израз.

После смрти С. Симона његови ученици, Сен-Симонисте, труђаху се да допуне његове идеје. Они издаваху повремени спис, под називом Производача (Producteur), у цели да шире науку свога учитеља, примењујући је на потребе времена, и са неком штедњом, која

престаде после револуције од 1830. Сен-Симонисте задобише најнапредније писаоце за своја начела. Они тежаху да развију индустријалну снагу, и да побију унеколико важност која се у оно време придаваше политичарским мајсторијама. Управо од тог доба опазила се мена на пољу штампе и јавног мнења у Француској; од тог доба почело се хватати рачуна рату, и одузимати маха војеним тежњама; од тог доба почело се увиђати да има људи и мимо богаташа и великаша, да има огромне гомиле радника, који имају право да буду законито представљени у друштву. У револуцији од 1830. Сен-Симонисте изиђоше на јавност са новим излогом Сен-Симонове доктрине (Exposition de la doctrine de Saint-Simon. Paris. 1830 et 1832), па захтеваху да се укине наследство, и да се грађани по способностима упореде.

„Сен-Симонисти, говораше се у томе спису, нећеду да се имаовина и добра поделе једнако међу све чланове друштва. Таква деоба била би веће насиље и несноснија неправда, него што је неједнака деоба која је уведена силом оружја и освојењем. Сен-Симонисти верују у природну неједнакост људи, и сматрају ту неједнакост као нужну за друштвени ред. Они одбацују заједнину добара: јер би та заједнина била јавна повреда једног од првих закона морала, који хоће да се свакоме даде положај по његовој способности, а свака способност да се награди по њеним делима. Али, баш по томе закону они ишту, да све повластице (привелегије) које се добијају самим рођењем, да се све те повластице без изузетка укину, па да се укине и наследство, као повластица која обухвата све друге, и која излази на то, да се повластице у друштву случајем деле међу оне, који хоћеју да их приграбе, и којих мало на броју има, а да они којих је бројем највише, остану као осуђени у незнању, у оскудици и убожарству. Сен-Симонисти ишту да се сви алати (оруђа рада), све

земље и сви капитали што данас сачињавају распачану собственост појединаца, употребе на основу удружења и онако како ће у радњи свакога бити изражена његова способност, и како ће имаовина свакоме његовим делима и његовом заслугом измерена бити. Сен-Симонисти неиду противу установе собствености, осим уколико ова освештава лењост као повластицу за неколицину, повластицу да живе од туђе радње, и уколико она оставља случају како ће особе у друштву упоређене бити.“

У другоме једном спису Сен-Симонисти говораху:

„Друштво је састављено од лењиваца. Политика треба да тежи, да се стање радника морално, умно и физично поправи; а да љењиваца мало по мало нестане. Средство противу љењиваца јесте: да се укину све повластице што се рођењем добијају; а да би се радници подигли, треба их упоредити по њиховој способности, а награђивати по њиховим делима. (á chacun sa capacité, à chaque capacité ses oeuvres).

Сен-Симонисти нису наглили да једним махом преобразе друштво. Они говораху да треба све мало по мало, измереним кораком, напред помицати се, а нису хтели да се с места укине повластица наследности. Они предлагаху, да се наследство укине најпре у споредној линији са даљим степенима сродства, да би се духови и неосетно навикли на пресудније реформе. Они искаху да се порез смањује у оној мери, у којој се државни приходи укидањем наследства множе. Државне приходе опредељиваху они: на подпомагање радиности, на просецање и грађење друмова, на прокопавање канала, на оснивање школа, и на друге обште потребе народа. Својим листовима они живо учествоваху у питању о реформама, које беше покренула јулијска револуција (1830), а особито у питању о државној благајни, о јавним грађевинама, о банкама, о удружењу, о пауперизму. Уобште се признаје

да су они многе важне идеје покренули. Њима се приписује, да су тежњама данашњег века дали правац који радиности води, правац „индустријални.“ Узносећи радиност они су привукли јавну пажњу на стање радника, према коме су „виши кругови“ тако дуго немарни били. Њихова учена разлагања о банкама, о кредиту на залогу, о бољем уређењу јавне просвете, о домовима за находчад, припомогла су напредку науке о народној привреди.

Сен-Симонисте покушаваху да и на делу покажу, како треба ценити рад и радиност. Они се беху повукли на брда око села Менилмонтана, да би дали примера онаквоме уређењу друштва, какво проповедаху. Ту и најодличнији научењаци, хемици, техници, писаоци и др. рађаху и најпростије, кухинско и домаће послове, у наточ начелу деобе у радњи.

Усвојив начело: „Свакоме по својој способности, свакој способности по својим делима“, Сен-Симонисте изазваше питање: ко да оцењује способности и дела, ко да одређује посао свакоме по његовој способности, и да размера награду свакој способности по њеној заслузи. Неби-ли они који би узели на себе да послове и производе радње деле, морали бити непогрешиви, увиђавни и непристрастни, тако да непадну ни у какву заблуду, да неучине никаву неправду? Неби-ли њихова оцена и пресуда морала изражавати највишу (суверенску) власт?

Сен-Симонизам хтео би да реши та питања смешавањем духовне и светске власти у рукама једнога старешине који би се звао отац, а био би над свима (Père suprême). Деоба власти на светску и на духовну била би, по Сен-Симонистима, извор нереда. Подељено између два начела, верозаконског и грађанског, човештво троши своју снагу у борби. Борба та треба да престане; светска и духовна власт треба да се споје у истим рукама.

а не да неки управљају душом а други телом. Деоба власти узрок је што се телесни живот вечито жртвује. Калуђерски живот, одрицање од света и од земаљског уживања, донела је деоба човека на дух и на тело. Досадањој борби треба да се учини крај спојењем утицаја и власти. На место једнога папе, или цара, треба да се прогласи један о т а ц, у коме би се сјединиле две власти. Друштво нека се подели на троје; на учење људе, на вештаке, и на индустријалце, или раднике; а управа да се повери највећим научењацима, највећим вештацима, највећим индустријалцима. Ти носиоци власти нетреба да се уводе у звање; они ће сами осетити своју снагу, па и свој положај нека сами заузму. Човештво ће их признати на њиховоме делу. У осталом нову свезу друштва нетреба да сачињава страх, него оданост и љубав: кад би се они који су најмилији ставили друштву на чело, чланови друштва би се по оданости и по љубави међу собом упоређивали. Тако би се направио као неки ланац положаја (јерархија), и све би најприродније ишло: сваки би по својој способности свој положај заузео, а свака способност била би награђена по мери својих дела, своје заслуге. Цело човештво представљало би само једну фамилију, а цела земља само једно поље, које би се срађивало заједнички и са вољом, и са кога би се производи делили међу разне сараднике, по некоме закону размеравајуће правде, закону који би остављао све на расположење онима који су најспособнији и најмилији. Накратко, политично папинство, које би као суверенска власт располагало са положајем и судбом свију који у друштву живе: то је на што излази поповање о спојењу светске и духовне власти. Пошто се на такво поповање одао, Сен-Симонизам није се више сматрао као школа, него као нека црква. Од 1830—1833. Сен-Симонисте покушаваху да на делу потврде што су поповали. Они ор-

ганизоваше храмове, и привлачише својим придикама небројене слушаоце, богаташе и сиромахе; они имађаху и вечерње састанке и беседе, на које се такође много света стицаше. Проповедајући да се нетреба одрицати телесног уживања и светске насладе, они се најпосле изјавише и за таконазв. ослобођење меса, или за еманципацију жена, што на делу излазаше на заједнину жена. Њихови покушаји за „ослобођење меса" посташе предмет јавне одвратности и јавног осуђивања. То изиђе на видик нарочито кад се између двојице познатијих Сен-Симониста поведе борба: у којој један од њих, човек ожењен, доказиваше да у фамилији свако дете треба да познаје свога оца, а други, неожењен, тврђаше да је мати једина позвана да каже ко је отац детету. Прешло беше већ као у пословицу да Сен-Симонисте немају деце, него да имају малих."

Својом претераношћу и разузданошћу Сен-Симонисте дадоше изговора и маха јавној власти, да им ова позатвара храмове и салоне, и да их почне гонити као нарушаче јевнога реда и мира. А озбиљнији свет немогаше да појми, одкуд да се учени заступници и браниоци радиности изметну у прозелите политичног папинства, и у оскврњаче фамилијарне светиње!

Франсоа-Мари-Шарло Фурие (1772. † 1837.). Француски социјалиста, васпитан за трговину, беше агенат разних трговачких кућа, и као такав путоваше по унутрашњости Француске, по Немачкој и по Холандији. Он се зарана посвети умовању о уређењу друштва, а у 1808. преда јавности своју „Теорију четири покрета (Théorie des quatre mouvements etc.) Четири покрета о којима он умоваше, беху: покрет социјалан, покрет животињски, покрет органичан, покрет материјалан. Под социјалним покретом разумеваше он законе по којима је Бог разне друштвене склопове (ме-

ханизме) у свету уредио, и у свезу поставио. Животињски покрет појимаше он као скуп закона по којима је провиђење поделило страсти и нагоне међу створењима у свету. Органичан покрет значаше, по њему, скуп закона по којима је творац света поделио својства, облике, боје и укусе стварима. А под материјалним покретом разумеваше он законе гравитације. Он живо критиковаше постојеће друштвено стање, и осуђиваше пороке, заплете, и противуречности што у друштву владају. По Фурију људско друштво јесте на рђавоме путу већ од пет иљада година; философи заводе свет на стидне странпутице наука, моралност и политика прошлих векова огрезавају у занос и несмисленост. Сен-Симон и О'н јесу шарлатани. Судба друштва само се научном револуцијом решити може. Фурие узима на себе, несамо да у науци ред уведе, него и да све одношаје човека преобрази, и да унапред и подробно определи како ће се друштво кретати. Под именом „страсног привлачења" он замишља неки сталан, општи и једини закон од кога би сва људска радња зависила. То беше тек зачетак оне мисли, којој се Фурије посветио. У својим потоњим списима он развијаше даље своју мисао; а ми ћемо овде да је укратко изложимо.

Човек је створен — по Фуриу — да би сретно живио. Права срећа састоји се тек у задовољењу страсти. Да има много страсти и много средстава за њихово задовољење: то је срећа за човека. Човек треба да иде само за оним чему га његова собствена природа вуче. Од свију оних философијских измишљаја што се називају дужности, нијেдан нестоји у свези са природом; дужност долази од људи, а привлачење од Бога. Треба изучавати привлачење, саму природу, без обзира на дужност. Ако у друштву, оваквоме као што је, небива добро него зло, кад се људи својим страстима предаду, то доказује само да је друштво рђаво уређено. Питање је: како да се нађе

друштвени облик, у коме би свако привлачење свака страст човека била сасвим задовољена. Ту пре свега треба разчланити привлачење. Кад се привлачење разчлани, излази на видело, да се човечије страсти дају свести на дванаест главних, које се дају представити у три одељка. У први одељак долазеових пет страсти: укус, осећање (додиром), вид, слух, мирис. Други одељак има четири сроћавајуће страсти, које свезују људе међу собом и теже да их доведу у задруге; те страсти јесу: пријатељство, љубав, фамилијарност (чуство родитељско), славољубље (које тежи да удружи људе, да их састави у задруге). Трећи одељак броји три страсти; ове су: кабалиста (страст која наводи на сплетку, која љуби саревњивост, неслогу и раздор), папилона (страст која љуби промену, мењање уживања), и композита (слепо усхићење које долази кад се више задовољења сједине). Уједињено задовољење свију тих страсти доноси унитизам, чуство обштег сродства, као што бела боја постаје кад се све боје у једно прикупе. — У данашњем стању друштва човек није сретан, јер су занемарене и као осуђене три битне страсти његове, и то оне које друштвени механизам у основу покрећу, а то су: композита, папиллона и кабалиста. Композита тежи удружењу људи у небројене задруге, у којима би сви у радњи уједињени били, и у којима би усхићење извирало из уједињења многостручних усиљавања. Да би се та страст задовољила дружине треба да буду уређене на струке (series), од којих би свака обухватила неки опредељен број задруга које раде једнаке или сродне послове, или стручних задруга. Разне струке треба да буду упоређене међу собом. кабалиста, или страст интриге, саревњивости, такмице, треба такође да буде задовољена. Струке и задруге треба да саревнују, т. ј. да се уреде и распореде онако, како ће бити саревњивости и надметања међу разним задругама

једне исте струке, па и међу разним деловима једне исте задруге. Струка крушкара н. пр. састојала би се из неколико задруга, од којих би свака производила извесну врсту крушака. Међу тим задругама саревњивост би се увела; свака би хтела давати најбоље производе, и радња би се развила онако живо, као што се у данашњем друштву ни појмити неможе. Најпосле, страст папиллопа хоће да човек може често мењати свој посао, а да небуде задуго ограничен на један исти рад. Задруге и струке треба дакле уредити онако, како ће сваки човек бити члан више задруга и више струка у исто време, и како ће сваки, чим га који посао умори, моћи оставити тај посао и струку у којој он ради, па отићи на нов посао у другој задрузи и у другој струци. Тако би нестало монотоније рада; кад би се непрестано од једног посла на други прелазило, сваки би са живом вољом радио.

Да би се све то остварило, нужно је овакво уређење друштва:

Радници да се удружују у општине (фаланге), које би бројиле свака по 1800 чланова (људи, жена и деце сваког века).

Свака општина да се подели на задруге и струке, и да заједнички срађује по једну квадр. миљу земље.

Живљење да буде такође заједничко. Свака општина да станује у једноме пространоме дому, који ће се звати фаланстера. Дом тај да буде најпријатније и најугодније распоређен и уређен. и да се у њему разне струке радиности у исто време раде.

Свака општина бројила би по 8—10 струка, свака струка по 24—32 задруге, свака задруга по 7—9 особа. У фаланстери свака фамилија имала би свој стан за себе, према своме стању. Васпитање било би заједничко већ од рођења. Деца би се зарана уводила у свакојаке послове, да би се све способности развиле. Свака фаланстера имала

би своју берзу, свој телеграф, свој театор; улице би јој стаклом покривене биле, зими би се грејале. Имаовина била би заједничка. Вредност сваке фаланстере и њеног земљишта била би представљена акцијама; имаоци акција делили би користи по мери њихова капитала. Који би били заједно удружени, звали би се другови (sociétaires).

Поред таквог уређења развила би се жива радња; а заједничким живљењем и трошењем много би се заштедило. И тако које живљом радњом, које повећаном штедњом би се три пута више производило, него што се иначе производи, те би и сваки могао да по вољи живи и благује.

Што би се произвело, то би се делило овако: једна трећина сматрала би се као дивиденда на капитал, па би припадала собственицима фаланстере; пет дванајестина рачунале би се на радњу; а једна четвртина на даровитост (на таленат).

Сваки човек могао би у производењу тројако учествовати: као капиталиста, као радник, и као способан (капацитет). Али и простим радницима била би ујамчена нека мера уживања (минимум консумције).

У уживању (консумцији) сваки би учествовао по мери дивиденде на коју би право имао. Било би трпеза, станова и уживања разне врсте; сваки би трошио према своме приходу, а просто разрачуњавање сваке године било би довољно да се свакоме определи његово стање и његов положај.

Свака фаланстера производила би оно што најбоље одговара природи њене земље и климе, а фаланстере разних делова света, давале би једна другој у размену своје производе, према узајмној потреби. А установиле би се још и радничке војске, које би ходиле по свету те извршивале велике послове од обште користи.

Накратко, обштине би се држале у свези разменом производа и федеративним уређењем, које би се ширило на цели свет.

Тако би се дошло до обште, светске сагласности (хармоније). Страсти би се узајмно довеле у сагласност, те би им се могао дати слободан развитак, а да се нема бојати никаква сукоба. Слободном игром страсти, свакоме би се рад и уживање омилели толико, да би и од сна закидао времена на она многостручна задовољства, којих би у фаланстери било.

Пошто би се једном постигла сагласност на земљи, ту би се све по примеру друштва преобразило. И свирепа животиња поставила би се човеку на услугу. Стихије би се преиначиле. Неби било више ни велике ладноће, ни велике топлоте. Један светао венац, као онај око Сатурна, и северна светлост учинили би да се и на полусима може живети. Цела земља би се сра ђивала. Подигле би се нове вароши са својим главним местима и са својом средсредном вароши. Фурие означује и старешине, од инарка, или обштинског старешине, па до омнарка, или цара планете.

Такав је у крупним цртама систем Фуриев.

Друштвено уређење сводило би се у осталоме на ово:

Све струке и све задруге уредиле би се онако, како ће се направити једна средсреда (центрум) и два краја, или крила. Тако у једној задрузи од 7 особа, три особе сачињаваље би средсреду, а по две крајње крила. Средсреда би представљала обшти карактер задруге, страст или радњу која сачињава тај карактер. А крајеви представљали би опозиције, противности што би у обштем карактеру биле. Између крајева било би саревњивости, надметања; средсреда би одржавала равнотежу, и тако би се увело јединство међу различностима. Такав распоред дао би се применити на све задруге, ма колико чланова да би која имала; па и на струке. Само у задругама које много чланова броје, морале би се правити нове струке и пододељења, али вазда по истоме начелу. Тако

свако крило би се и само делило на средсреду и на два нова крила, и т. д.

Уређење друштва стоји у тесној свези са оним што се струка зове; оно се понекад и само назива струка.

Све ствари које су сличне, али које се ипак разликују, дају се поделити на струке, и упоредити. Начелу упоређења (на струке) Фурие приписује велику важност, и поставља га за основу свему уређењу друштва.

По своме обштем начелу упоређења, друштво може да буде савршено тек под условом, да се ниједна жеља човечија неостави неиспуњена, да се свако чуство подпуно развије. С друге стране, жеље и страсти јесу нужне покретачице друштвеног уређења (организације), тако да то уређење неби могло усавршати се, ако би се и једна једина од тих покретачица занемарила. Питање је дакле: како да се подмиривањем сваке страсти, ма како се она појавила, и радњом неког механизма, који би у исти мах обухватио све страсти и њихове начине, дође до свеколиког задовољења у свакој струци. Механизам који би допуштао да се све страсти задовоље, и нужност да се отвори слободно поље свима страстима, били би основа свему фаланстеријскоме уређењу.

Фурие хоће да организација друштва буде подпуна (интегрална), хоће да се сви тачкови механизма у један мах у радњу поставе. Он виче на моралисте што осуђују ову или ону страст људску, те ломе покретачице друштвеног механизма. Он устаје и противу идеје једнакости коју револуционари проповедају. Свакојака неједнакост сачињава једну од главних покретачица људске радње; разлике у положају, у власти и утицају, у имаовини јесу неодољиво нужне за покретање фаланстеријског механизма.

Свој друштвени механизам Фурие нецрта у појединости; он пише саме одломке, понеки делови израђени су брижљиво, али целине нигде нема.

Он каже н. пр. да се фаланстера има поделити на 16 племена упоређених по годинама века; вели даље, да се индустријски послови деле на седморо: на домаће, на пољско-привредне, на рукоделске, на трговачке, на просветне, на научне и на лепе вештине. Али некаже како да се ти послови даље поделе. Накратко, све за што предпоставља да би се постигло фаланстеријском организацијом, све то он живо описује, али нигде ништа неразјасњује и недоказује. Он непрестано тврди, да је усвојио методу природних наука, да излаже законе које је сама природа написала. Међутим, његово умовање о прошлости и о будућности света застрањује далеко од сваког научног правца. Може-ли бити што противније науци, него мислити да се прошлост без историје знати може, или да се будућност даје предсказати, а да се ни на што стално неоснива. А да је Фурие тако мислио, доказује његово пророковање: да ће свет трајати 80.000 година, да ће за 40,000 година ићи напред, а за 40,000 назад; да му има 7000. година; да је досада био у детињству; да ће из детињства прећи у младост, па онда у зрелост, када ће и вршак среће достићи; затим, да ће почети опадати.... Он проповедаше, даље, да је Бог створио 16 сојева људи, и то 9 у староме свету, а 7 у Америци; и да сви ти људи стоје под законом јединства и обште сличности . ." —

После Јулијске револуције (од 1830). у Француској беше Буонаротти међу радницима пробудио наново комунистичке идеје Бабева, које, премда нешто умереније, прихвати Е. Кабе.

Е. Кабе (1788—1857) одликоваше се као адвокат у политичним парницама; доцније, као посланик на народној скупштини; и најпосле, као писац, особито својом историјом Француске револуције, својом историјом револуције од 1830. и својим журналном Le Populaire. Своје социјалистичке мисли развио је он погла-

вито у своме спису пут по Икарији (1842). где као у неком философијском роману, по примеру Т. Мора, описује неко уображено друштво, названо Икарија; даље у спису: прави комунизам (1847.), и у разним чланцима свога журнала. Мисли Кабеове дају се свести на ово:

„Човек је по природи усавршив, доброћудан и дружеван; срећу којој тежи, може он наћи само у једнакости и у братству са другим људима. Приватна собственост, и оно што се на њој у друштву оснива, неслаже се са остварењем и утврђењем једнакости и братства. Једнакост, и братство само се заједнином утврдити могу, заједнином имаовине, која обухвата и заједничко васпитање и заједничку привреду, али која неизкључује државу као грађанску и верозаконску установу, ни фамилију и цивилизацију.

Кабе имађаше своју особиту школу, и рађаше сам собом за остварење својих мисли. Са неким једномишљеницима својим оде он у Америку, те у Тексасу, на обалама Црвене Реке, а доцније и у вароши Нову, у Иллиноасу покуша да на делу изведе свој систем заједнине. Али у своме предузећу наиђе на многе сметње; уз то се заплете и у жестоке спорове са својим ученицима, па и у скандалозне парнице. Његов систем заједнине брзо се распаде, и он се мораде вратити у Француску, где у самоћи и у тугу живот заврши.

Комунистичке идеје нашле су практична поља у северној Америци, у средини верозаконске задруге Мормона, коју је основао неки Џон Смис. Задруга та подигла је у 1846., на јужном крају великог Сланог језера (Salt Lake) и на северном крају језера Уте, комунистичку задругу, која се бујно развила, тако да се 1850. могла уврстити у велики републикански савез Америке, као нова државица, под именом: Ута. У тој населбини влада заједнина добара; али у недрима њеним шири се и многоженство.

Ево како један од савремених писаца, (Немац I. I. Richter, у својој књизи: Bilder aus den Vereinigten Staaten. Zürich, 1874) говори о Мормонској задрузи:

„Долина Сланог језера беше, пре него што се Мормони на њој настанише, један део велике пусте просторије . . . . По неколико сахата води сад гвоздени пут кроз ту жалосну пустињу; а на обалама река, језера и потока што се овде и онде указују, расти богатији биљни свет . . . Мормони учинили су ту први покушај; а њихови успеси у култури неплодне земље нису никако страни њиховој науци, која их са целим светом у противност доводи. Основна мисао њихове науке даје се свести на прости позив човека да ради. По њима, основа живота јесте рад, и то рад у пољу и занат. То је жртва којом се човек, по закону и по слову Божијем, очишћава од греха и доводи до мира. Оснивајући живот на раду, Мормони успевају и онде, где други не би могли ни да се одрже. Међутим, треба знати да рад није оно што Мормоне доводи у противност са другим светом, него су то неке социјалне и политичне устањове њихове.

„Кад се мормонизам у својим појединостима промотри, постаје јасно, да он тежи космополитском уједињену свију народа и верозакона заступљених у републиканском савезу Америке. Из Американске републике црпи он високо ценење рада и једнакост свију; од Индијана и од старог завета примио је многоженство (полигамију) и теократијски деспотизам; а од данашњег хришћанства, веру у једног личног Бога и у личну бесмртност. Али, са републиком неда се ујединити теократија, ни са хришћанством многоженство; и потоме су то слабе стране мормонизма; тиме он сеје у себи самоме клице неслоге, непријатељства и пропасти . . . . .

„Као што сами тврде, Мормони су изабрали од свију верозакона што им се најбоље чинило, и тако скрпили

нов верозакон. На тај начин дошли су они и до полигамије. Ова је за њих као неко одкровење Божије, и као неки саставан део њиховог верозакона. Но сви немају права да имају по више жена, него само неки, на које се излије особита милост с неба, неба које говори на уста старешине Мормонског. Полигамију бране Мормони као услов за брзо расплођење њихово. Као за углед другима старешина и његових дванајест апостола имају сваки бар по три жене, и њихово уважење у друштву мери се поглавито величином њихових фамилија. Један богати трговац, кад су га запитали колико деце има, није могао одговорити на то, докле није загледао у једну књигу, у коју је децу своју пописао био.

„Полигамија недоводи Мормоне само са другим светом у противност, него и са собом самима. Ту као да непоможе много ни изговор, да је та установа одкровење Божије. А тиме што је она милост за неке, а није право једнако за све, долази она у противност са начелом једнакости, без кога мормонизам једва обстати може. С тога су многи већ почели остављати нови верозакон; а други; ако још неостављају тај верозакон, бар се боре противу полигамије. Жена Џ. Смиса, оснивача мормонизма која је још жива, говори отворено да полигамија није никакво одкровење Божије, него је измишљотина људска. Четири сина Џ. Смиса, такође доказују да полигамија није никакав благосов Божији. А жене уобште јесу противне тој установи. Да Мормонке нису сретне, то потврђује свако ко их је видео. Оне су робиње куће, њихов утицај нешири се даље од куће; у друштву их никако нема, а притисак од кога оне страдају, огледа се и с поља, на њиховом лицу, и у њиховоме понашању.

„Својим патријархалним и деспотичним уређењем Мормони такође су у противности са Американском републиком. У њих држава и црква нису растављене, него су

једно исто; а старешина (председник) државе уједно је и врховни поглавар цркве. Са таквим уређењем тешко да ће они моћи обстати у републиканском савезу Америке, који се на противним начелима оснива . . ."

За раширење комунистичких идеја радило се и у Немачкој. Ту се може споменути особито радња **Шнајдера Вајтлинга**. Овај је предао јавности више списа (међу којима и Garantien der Harmonie und Freiheit, 1841). Он беше успео, да и међу Немачким и Швајцарским радницама састави тајне комунистичке задруге; но ове је полицајна власт растерала.

Докле се у Америци и у Немачкој без државне подпоре предузимаху комунистачки покушаји, у Француској дошло се на мисао, да се помоћу државном споје и остваре Сен-Симонистичке и Фуриове идеје.

Ту се на првом месту може споменути **Луи-Блан** (рођен 1813; живи и данас). Овај је своје социјалистичке мисли изложио у књизи о **организацији рада**, коју је 1845. издао. По њему, на пољу радиности ништа није уређено као што би требало; а слободна конкуренција служи као извор свију зала. Влада је позвана да води сву бригу о уређењу радиности. А ево како Л. Блан мисли да би требало радиност уредити:

Држава треба да о своме трошку подигне друштвене радионице, над којима ће влада управљати, и које ће у свима гранама радиности конкурисати са приватним предузимачима, тако да ови буду принуђени напустити своју радњу. Државне радионице билè би једна с другом у свези и узајмности, тако да би добитак једне накнађивао губитак друге. Свака радионица бирала би сама своје старешине; а за рад плаћало би се свакоме раднику по начелу једнакости. На просто, организација рада какву Л. Блан предлаже, јесте у ствари комунистичка. Радионице које би држава оснивала, и које би под вла-

дином управом стојале, подизале би се о заједничком трошку свију који порез плаћају. Ако би се оне оснажиле толико, да би збиља утукле приватне предузимаче, онда шта друго да би се на развалама приватних предузећа ширило, него државна предузећа? То Л. Блан и сам потврђује, речима: „који би од предузимача рђавог стања били, па би понудили држави да она одкупи њихово предузеће, ми им унапред одговарамо: држава ће примити вашу понуду, и даће вам добру накнаду. Али, накнада та неможе се добити из извора садашњости, јер ови нису обилни, него се она у изворима будућности тражити мора. Држава ће вам, дакле, издати обвезнице, које ће бити ујамчене залогом вредности одкупљених предузећа, и које ће се исплаћивати годишњим одплатама, или амортизацијом."

У 1848. Феубруарска револуција покрену и на практичном пољу социјално питање, које се дотле само теорично претресаше. У тој револуцији ишло се на ово: да се Француска привредно, политично и у свакој струци друштвеног живота преобрази, тако да и радници, и који ништа немају (пролетаријат), могу заступити своје интересе наспрам буржоазије. Да би се спремио прелаз новоме друштвеноме стању, Л. Блан, као члан привремене владе у Паризу, уведе конференције, на којима се претресаше и питање о праву на рад (droit du travail), које још Фуриева школа покренула беше. Питање то буде изнето и пред народну скупштину (од 1848.), и ова одлучи, да се одреди „један сталан одбор који ће се звати владин одбор за раднике, и који ће имати особити позив да се брине о судби радника." Предлагало се у исто време, да се установи народна банка, која ће учинити да извори и кредит државе буду на услузи грађанима, те да установе слободног кредита, које су капиталисте подигли, постану непотребне и да падну. Још се

предлагало: да се уведу и примерна пољска добра; да се слободно удруживање привредника подпомаже из државне благајне, и т. д. Влада озбиљно рађаше да оствари мисли Л. Блана; кредитске и радничке установе; банке, друштва за осигурање и гвоздене путове, све то она шћаше да доведе под државну власт и управу. Али, њени покушаји неуродише жељеним плодом. „Друштвене радионице", што под утицајем државе беху организоване као „народне радионице", посташе прибежиште, несамо за раднике који противу своје воље без рада остајаху, него и за оне који из лењости тражаху да о трошку државе ландују, или да друштвени покрет распаљују. Растројив' приватне радионице, држава изазове савез међу онима који свога рачуна у староме стању ствари налазаху. Савез тај развије све силе своје противу демократије. Држава сама неимађаше ни готових новаца, ни кредита, да би и најмању цену платила за оно што све шћаше да у своје руке узме. Немајући капитала, она немогаше ни посла дати свима који без посла остајаху. Тако се број безпослених људи за кратко време знатно умножи (у самоме Паризу износаше он 110,000—120,000). Безпослени радници узрујаше Париз и Француску. Народна скупштина нађе се принуђена одлучити, да се народне радионице укину. Но то само припоможе да из обште забуне на пољу радиности букне устанак (у Јуну 1848). Генералу Кавењаку испаде за руком да угуши тај устанак; а угушење тог устанка значаше уједно и победу буржоазије над радницима.

Начелу „државног ауторитета", по коме се све од владине иницијативе очекује, противуставио је Прудон начело анархије.

Прудон (1809—1864) беше најпре радник у типографији, па од простог радника постаде писац и публициста. Као писац указа се он на пољу јавности у 1840.

А од 1848. беше једно за другим главни уредник ових листова: Le Représentant du Peuple; Le Peuple; La Voix du Peuple; Le Peuple de 1850. Главно питање беше му: како да сви људи у друштву дођу до једнаког стања, а да се нежртвује слобода. У одговру на то питање, он доказиваше да човештво треба да обори три тиранина, па да дође до слободе и једнакости. Та три тиранина јесу: Бог, владалац и капитал. Философија решава питање о Богу; Француска ревулуција (од 1789.) оборила је владаоца; а он (Прудон) отвара борбу противу капитала. Међу првим његовим списима одликоваше се овај: Шта је собственост (Qu'est-ce que la propriété). Прудон доказиваше да је собственост крађа („La propriété, c'est le vol“). „По коме праву присваја човек себи земљу коју није сам створио, но коју је од природе на поклон добио?“ Тако пита Прудон, па наставља: „Ко има право захтевати да му се плати за уживање земље, коју није човек направио? Коме да се плати аренда на земљу? Производачу земље без сумње. А ко је направио земљу? Бог. Кад је тако, онда одступи собственичe! — Али, Бог који је створио земљу, непродаје ју, него поклања; а кад ју поклања, он неправи разлике између човека и човека. Одкуд дакле да се са некима од његових синова поступа као са рођеном децом, а са другима као са пасторчадима? Одкуд да буду неједнаког стања људи, који су створени да буду једнаки?.. Да радник узме себи плодове рада, то разумем; али да собственост производа доноси собом и собственост земље, то непојимам. Зар онај рибар, који у истој води и са исте обале уме да улови више рибе него други, зар тај рибар да због своје умешности постане собственик и воде у којој лови? Зар се вештина ловца икада сматрала и као право собствености на дивљач ове или оне области'. Земља и њена производна својства недолазе од човечије

радње, па је само злоупотребљење (узурпација) кад се та земља и њена природна плодовитост у искључиву собственост узимају. Такво злоупотребљење указује се особито у облику права на ренту или аренду, што арендатор, као привредник, плаћа собственику, који није привредник.“ Ето по каквоме разлогу Прудон изриче да је собственост крађа.

Означив' капитал наротито новцем, Прудон доказује: да интерес који се узима на позајмљене новце, јесте онако исто неправедан, као и аренда која се на земљу узима. Капитал по себи, т. ј. без радње, јесте непроизводан. Дакле и капиталиста који узима неки део производа, под изговором добитка на капиталу, закида то неправедно од заслуге радника, који једини производи. Тако радник мора као трошач да свој собствени производ опет купује, и то много скупље него што га је продао. Отуд убожарство с једне, а изјелиштво (паразитизам) с друге стране. Правда зна само за производе радње, који треба да се дају у размену једно за друго, а но начелу равне вредности. Ту Прудон уображава неку обшту и једнаку тарифу за услуге, или послове, и за производе, па цену посљедњих мери бројем часова који се проведу око производења. Неједнакост у способности и у снази разних радника долази, по Прудону, од рђавог упоређења, од рђавог друштвеног уређења, и што нема просвете. То стање, та неједнакост одржава се повластицама собственика и капиталиста. Пошто би се једном уништили узроци измајсторисане неједнакости, сама слобода би учинила да буде све више једнакости. Ту неби било нужно да држава посредује; државно посредовање вазда гњечи слободу. Да би било једнакости и правде, треба оборити државу, па вратити се ан-архији, т. ј. одсуству владе. Једнакост услуга би се остварила, или би јој се најближе дошло, кад би се уредило да услуге буду узајмне, и кад

би се оне осигурале. Да би се рента на земљу и интерес на капитал укинули, треба организовати безплатан кредит. А до безплатна кредита дошло би се, ако би се установиле банке, које би на место звечећих новаца употребиле и у обрт пустиле знаке што представљају новац, али што у себи немају вредности, те се без интереса у зајам давати могу.

У августу 1848. Прудон поднесе народној скупштини предлог да се установи народна банка, која би припомогла остварењу његове идеје; али тај предлог небуде усвојен. У 1850. Прудон покушаваше да задобије трговце, фабриканте и капиталисте за оснивање народне банке по његовом предлогу; али и тај покушај заман прође, почем се неуписа више акција него само за 16.000 франака!

У своме последњем спису о собствености (Théorie de la propriété), који је после његове смрти јавности предан, Прудон сам побија што је пре о собствености писао. „Данашња собственост, вели он, може се сматрати као триумф слободе. Слобода је направила ту собственост, али не, као што се на први мах чини, противу права, него по неком разлогу вишем од права... Собственост јесте нешто обште, ако не у садашњем стању ствари, а оно бар у тежњи. Она се неможе уништити; законодавац је пре или после освештати мора. Она је ускршавала из свога пепела као феникс, кадгод је револуцијом била потрвена. Она се у сва времена постављала као противност касте, као гарантија слободе, а ја би рекао као отеловљење правде.“

У реду познатијих Француских социјалиста нашега века можемо споменути и П. Леру (рођеног 1798.) И овај беше најпре слагач у типографији. Своје социјалистичке мисли почео је он развијати под заставом Сен-Симонизма; али, пошто се покренуло питање о еманципацији

жена, остави он ту заставу, и почне самостално радити. Управо у Новој Енциклопедији, коју 1834. Карно и J. Рејнод почеше издавати, предао се Леру подпунијем умовању о философији, о верозакону и о друштву. Његово мишљење о друштву беше исказано у чланку о једнакости у „Новој Енциклопедији“, одакле је доцније и за себе прештампан. Ту се вели од прилике: Има једно друштво у коме се неможе учинити кривица, а да се непадне под строгост казненог закона и у руке жандарма: то су сиромаси. А има друго једно друштво у коме се може учинити скоро свако злочинство, а да се непадне под строгост казненог закона, или бар да се нема бојати тог закона: то су богаташи. Правда је слепо и наказно чудовиште . . . Један човек из народа хоће да добије више, него што износи плата коју би поштено заслужити могао; ту му неостаје ништа друго, него да краде; као крадљивца одма га ухвате, затворе, суде и осуде на робију. Једноме лопову богаташу, лопову високог реда, судба другаче на руку иде; он ради свој посао сасвим по вољи; он украде 100,000 франака лакше него што сиромашак украде један су̂ (10 пара). Промотрите збиља шта и како високи редови раде, и до каквих добитака они долазе. Ту нема скоро ни једнога посла у коме неби владала превара, у коме ова неби била обична, као неко правило, па опет се та превара пролази без казни . . . Али, да-ли се злочиначка разузданост у вишим редовима ограничава на саму превару вешто масковану? Не, могућност да се учини свака кривица расти свугде у размеру богатсва; иза бедема злата могу се све страсти без казни задовољити . . . Од времена на време одкрије се и понеко од оних злочина што их чине високи редови; али и тада нађе их се који доказују да нетреба дати да та брука јавно пуца, јер такви примери убијају у народу веру, коју треба да има у моралност оних што вла-

дају, и јер би се изобличавањем људи из „високога реда“ друштво бајаги само компромитовало. Частно друштво које би само од лажи живело!.. Једнакост закона који одређује казни, таква као што се она данас појима, неслужи ни за што друго, него само да покрије и сакрије жалосну неједнакост... Тиме што је само проглашена, а није остварена једнакост, народ је све изгубио. Јер чим је оборена преграда која је растављала кућу сиромаха од куће богаташа, отворена су сиромашка врата корупцији. Богаташи обично неузимају своје жене из реда сиромаха, али често узимају они љубазнице (maitresses) из тога реда. Ту су двојако подли: прво што рачунају на богатство оних, које из реда богаташа узимају за жене; а друго што рачунају на убожарство оних, које из реда сиромаха узимају за љубазнице. Па и само право једнакости у љубави, овако као што је признато, постаје средство за корупцију. Сирота девојчица од незнатна порекла, знала је некад бар да се неможе удати за племића и за богаташа; а данас како да му неби веровала кад јој се он заклиње? Преварена правом једнакости у љубави, младост се предаје бури својих страсти. Девојке из народа траже да удадбом изиђу из свога стана, па врло често налазе срамоту на место удадбе, богатство и луксус занесу им памет, те изгубе из вида љубав и брак. А што се тиче богаташких младића, они немају више уздрживости, пошто им је „једнакост“ приближила, и као у пљен предала све женскиње. „Једнакост“ их позива да сиђу са своје „висине“, као што и женске позива да се „подижу“ над својим стањем. Они се дакле сретају, али не у љубави. Вичете на раскалашан живот, и питате одкуд он долази; долази од данашње, т. ј. од лажне једнакости.... Та једнакост доноси међу осталим и ужасан намет на сиромахе, а за подпору раскалашности. Атињани, кад Криту данак плаћаху, шиљаху сваке године неки број девојчица

грозноме чудовишту (минотавру); у нас сиромаси такав исти данак плаћају. Одкуда излазе, питам ја, оне несретнице, које и после осамнајест столећа хришћанства обнављају међу нама оно, што старовечно робство и расkалашност идолополонства имађаху као најнечистије и најгнусније? Оне излазе из самога народа; то је данак што га народ плаћа.“

П. Леру неограничава се на само критиковање данашњег друштва, него иде и даље. У предлогу о демократијскоме и друштвеноме уставу (Projet de constitution democratique et sociale), што га је 1848. јавности предао, излаже он како би требало друштво уредити. Његов систем друштвеног уређења обухвата философију, верозакон, друштвену и политичну економију. У својој философији П. Леру непризнаје разлику између душе и тела; он жртвује личност друштву, лични разум и личну вољу обштој вољи. — У вероисповеди он огрезава у празноверицу; верује да душа из једног тела, по смрти овога, прелази у друго; па верује и у тајну силу бројева. Човек, који је створен на земљи, није опредељен ни за који други свет. Да вечито мења облик, за то је душа опредељена. — У друштвеној економији и у политици он се у начелу подупире на Сен-Симонизам; а тежи једнакости чак до анархије. По њему Француска би требало да се подели на мала самостална друштва. Фамилија, отачбана и собственост нека у начелу остану; али треба да се сасвим другачије уреде. П. Леру напомиње: како се данашња отачбина дели на оне који владају, и на оне над којима се влада, или на владу и на народ; даље, како се фамилија дели на родитеље и на децу; и најпосле, како собственост прави провалу између богаташа и сиромаха. То троје напомиње он, па тврди да се отуда шири тројаки деспотизам: деспотизам владаоца над народом; оца над фамилијом; богаташа над

сиромасима. Да би се томе тројаком деспотизму крај учинио, отачбина, фамилија и собственост треба да се преобразе и уреде онако, како неће служити за угњетавање, него за развитак и усавршавање човека. А то ће се постићи, ако фамилија небуде правила собственике, ни отачбина поданике, ни собственост властите господаре; другим речима: ако небуде каста ни у отачбини, ни у фамилији, ни у собствености. —

У 1850. беше састављено у Француској тајно друштво Марианна, коме цељ беше да преврне друштвени ред ствари. Програм тога друштва свођаше се на ово: да се собственост укине; да се фамилија преобрази, тако да се сва деца државним трошком издржавају и васпитају; да се укине стајаћа, или редовна војска; да се из народне благајне ни на који верозакон ништа нетроши. Друштво беше организовано за устанак, и његови чланови полагаху заклетву, да ће у свако доба бити спремни да пођу куд им њихове старешине заповеде. Главна управа беше у рукама једног революционог одбора у Лондону; а у самој Француској друштво у сваком департману имађаше свој одбор. После залудних революционих покушаја (у 1851., 1853., 1854., 1855., 1856. и 1857.) Марианна буде растурена, тако да од 1859. то друштво недаје од себе више никаква знака живота.

У Немачкој, у покрету ед 1848. радници и занатлије искаху од владе заштиту противу фабричке индустрије. У Берлину скупштина радника покрену мисао о братском удружењу свију Немачких радника. Удружењу томе био би на челу један главни одбор, који би у Липисци становао. У први мах мисао о удружењу ненађе много одзива код радника; а и полиција сметаше остварењу те мисли. Међутим, социјални положај радника и малих занатлија постаде предмет живље бриге на пољу практичних реформа. Ту се поглавито могу споменути

радничке задруге за које је дао мисао Шулце Делиш у 1849, и које се оснивају на начелу: помози сам себи, или начелу самопомоћи. У 1863. дао је Ласал нов правац радничком покрету. По Ласалу радници нису у стању да сами себи помогну, него тек помоћу државе могу они своју судбу на боље окренути. Држава, као удружење у великоме, треба да помогне радницима, да саставе фабричке и предузимачке задруге; а помоћиће им, ако буде јамчила за интерес на капитале који се морају узети у зајам, ради оснивања тих задруга. Народ је властан, да путем јавног и непосредног гласања опуномоћи државу за такву подпору. У томе духу беше основано друштво Немачких радника, са главним одбором у Липисци, под председништвом самога Ласала. Но по смрти овога друштво то распадне се на више табора.

У Словена има народних установа које се могу означити као социјалистичке. Таква је задруга, у Срба и у јужних Словена уобште, уколико она представља заједнину имаовине, привреде и живота; таква обштина Словенска; такве радничке задруге у Русији, што се означују и као „ходеће обштине“.[1] На те старинске установе позивају се Словенски социјалисте, особито Руски и Пољски, као на основу за друштвени преображај; а о њима су разни Словенски, па и Србски писаоци већ толико писали, и оне су у Словенском и у Србском свету толико познате, да није нужно, да их овде ближе излажемо.

VI.

Европски научењаци који су по Хини путовали, дознали су да се социјалистичке тежње и по далеком Истоку шире. Међу осталим Л. М. де Карне описује (у Revue

---

[1]) В. Гласник Српског ученог друштва, књига XXXIV, стр. 133—138.

des deux mondes, од 15. Јануара, 1870). неко тајно социјалистичко друштво коме је у Хини у траг ушао, и које се зове Пе-лиен-ћао. А Шерцер, који је, са још неким ученим путницима, пре 10 година на Аустријској фрегати „Новари“ бродио око света, докучио је да међу Хинезима у Сингапорима има небројених социјалистичких друштава. Њему је испало за руком да набави себи диплому члана једнога од тих друштава, које се зове Тинтехуј, или Братски савез неба и земље. Као што у тој дипломи пише, друштво Тинте-хуј сматра да је позвано вишњом силом, да учини крај жалосној противности која влада између богаташа и сиромаха. Оно вели: „Који су моћни и силни на овоме свету, рађају се и умиру онако исто, као и они који су несретни, угњетени и сиромашни; сви људи јесу браћа. Бог неће да милиони људи робују као осуђени неколицини. Никада небо, које је отац, и земља, која је мати, нису дали неколицини привилегију да из гордости прождиру оно, од чега би живели толико милиона браће њихове. Одкуда долази богатство моћних и силних? Једино од рада и зноја множине. Сунце са својим благим зрацима, земља са својим неисцрпивим изворима блага, свет са својим радостима, све је то заједничко добро, које нетреба оставити неколицини, него које треба међу све једнако поделити. Доћиће време кад ће престати страдање и угњетавање. Да би то време што пре дошло, ваља се удружити па живо и добро радити. Посао је огроман и тежак; али, треба знати, да без борбе и битке нема победе и ослобођења. Покрети и устанци који би дошли пре времена, били би од штете. Нека се велика већина становника, по варошима и по областима, закуне да ће се братски удруживати, па ће се старо друштво у прашину распасти, те ће се на развалинама старог реда ствари, подићи нови ред. Сретно потомство благосиљаће гробове оних, који га буду осло-

бодили од робских ланаца голотиње и сиротиње, што се шире у староме, поквареноме друштву.“

Такве социјалистичке тежње нису нове у Хини; оне се ту шире од најстаријих времена. Већ у 2. столећу после Хр. било је у Хини социјалистичког покрета. А у 11. столећу неки Онанг-иган-хе покушаваше да оствари неки систем, по коме би земља припадала држави, као заједничка имаовина; а држава би делила семе, распоређивала усеве, утврђивала тарифе и плате, уништавала сиромаштво и убожарство, ако би могла. Пошто су у својој спољашњој изјави наишле на одпор власти, који нису могле сломити, социјалистичке тежње пребегле су тајним друштвима, у којима се и данас гаје и шире.

VII.

Из разних социјалистичких система и школа што их је од прошлости наследила, испреда садашњост небројене „нове“ планове и узоре за уређење друштва, све под фирмом савременог социјалног (друштвеног) питања. Што је мање сагласности у системима и школама небројених „очева и учитеља“ социјализма, што мање могућности да се из свију тих система и школа нешто обште изведе: тим шире поље за игру уображења, па тим и садашњост неизцрпивија у новим плановима за усрећење света.

Сводећи социјално питање поглавито на борбу између богатства и сиромаштва, између капитала и рада, данашњи социјалисте доказују: да лична собственост земље није основана на правди; да није право узимати интерес на капитал; да сваки човек има једнако право да употреби земљу и друга оруђа производства; да сваки рад има једнаку вредност; да нетреба да буде ни богаташа ни сиромаха; да су једнакост и узајмност друштвени закон. Стање радника јесте особита брига њихова. На пољу

радиности направило се као неко властелинство, тако да радници само робују богаташима. Радници раде дан и ноћ у нездравим радионицама, па једва имају колико да непомру од глади. Сви привредни и друштвени одношаји иду на руку само богаташима, који се крвавим знојем радника гоје. Цело данашње друштво треба из основа да се обори, па да се на развалинама његовим ново подигне.

Да наведемо неколико примера како они сами то све тврде.

„Ми непримамо друштво такво као што је данас уређено, говораше социјалиста Бруен на јавном збору радника у Базелу (1869.); непримамо друштво: које сва добра и све користи предаје у руке неколицини привилегисаних, овлашћујући их да с тим по вољи располажу; у коме радник, доведен до робства, мора да за ниску цену продаје свој рад, па и себе самог; у коме они који дан и ноћ раде, једва до коре леба долазе, докле они којима они раде, могу да по вољи гомилају благо, и несамо да сами ништа непроизводе, него још и да другоме недаду производити... Не, ми неможемо признати друштво које хоће да регулише рад по мери прилива и одлива у понуди и тражњи; друштво у коме је тако мало сретних, а тако много несретних. То друштво није изишло из утробе човештва. Неки говоре да је оно пакао на земљи, и то није неосновано.... Али усред данашњег жалосног стања, почиње се ширити нада, да ће се из развала старог друштва подићи ново друштво, које ће свакоме среће донети.. Први кораци већ су учињени, тиранија племића и тиранија поповштине и калуђерштине већ су сломљене; повластица што их племићи и свештеници имађаху, нестало је. Сад остаје још да се униште повластице буржоазије.. Треба да се подигне друштво у коме ће сви радити;... треба да народ узме владу у своје собствене руке..“

У исто време Руски социјалиста Бакунин тврђаше ово: „у 1789. мањина средњег сталежа представљаше интересе Француске и света; она је учинила да овлада средњи сталеж. У име сиромаха (пролетариата) Бабев и његови пријатељи протестоваху противу господарства капитала. Ми само настављамо што је Бабев одпочео . . . Друштвени рад јесте основа личности; људи кад би живели усамљено, неби умели ни говорити ни мислити. Људи са веледухом, Галилеи, Нјутони и др., неби могли ништа изумети, ништа одкрити, кад се неби подупирали на тековину старијих нараштаја. Има неко у кога има више памети него у Волтера, тај неко јесте цео свет. И највећи веледух, ако би живио у каквој пустињи од своје пете године, неби ништа, баш ништа сам произвео. Приватна собственост нити је кад била, нити је данас што друго, него лично присвајање друштвенога рада.“ По Бакунину земља и богатство припадају друштву. Дањашње политичко и правно стање није ништа друго, него освештавање и ујемчавање помоћу кога неколицина људи присвајају производе рада свију других. Сваки производни рад, јесте пре свега друштвени рад: производства може да буде само сједињавањем рада прошлих нараштаја са радом дањашњег нараштаја; а никада није било рада који би се могао назвати лични рад. Он хоће да се дањашње политично, правно и цело друштвено стање обори, па да се сруше и све „народне и пределне државе“, а на место њихово да се подигне „међународна радничка држава.“

„Данашње друштво, вели Француски социјалиста Верморел, оснива се на плати, која није ништа друго, него преокренути облик робства, на коме се оснивало друштво старог и средњег века . . . Једнакост у друштву хоће да се производи дају за производе, т. ј. да сви раде, а да нико неможе искати да за њега други раде, осим под

условом да му рад за рад у равној вредности врати. Радња једнога човека вреди колико и радња другога. Нарочито у радњи људи треба да буду једнаки; један сахат рада једног зидара вреди колико и један сахат рада једног архитекта; један радни сахат занатлије, вреди колико и један радни сахат лекара, или адвоката; најпосле, један сахат рада ма кога од оних над којима се влада, вреди колико и један сахат рада онога који влада. На равној вредности рада треба да се оснива и друштвена једнакост. Данас рад зависи сасвим од капитала. Капитал је бедем друштеног деспотизма, на коме се темељи и политични деспотизам. Зло долази отуда, што капитал у рукама својих ималаца јесте производ туђег рада. Капитал, чедо рада, устаје на свога родитеља, па га ујармљује и цеди (експлоатује). То је неред из кога извиру све махне и сви недостатци нашег друштвеног уређења. Злоупотребљење капитала дошло је путем насиља и освојења, као и сваки деспотизам... Као што је друштво данас уређено, собственост се скоро никада неоснива на радњи оних који име собственика носе; она је скоро увек производ радње других људи. У многим случајима она извире из спекулације; а спекулација поставља игру на место радње, она често иде заједно са преваром, па се и смешава са овом.. Данашња спекулација остварује Прудонову реч „собственост је крађа..“ Друштво данашње оснива се на антагонизму и нереду; богатство оних који се сматрају за сретне у свету, оснива се на убожарству и на пропасти множине. Треба повратити узајамност (солидарност) која је услов друштвеној сагласности (хармонији), а повратићемо је ако уведемо једнакост.. Треба признати да слобода рада, као што је данас индустрија организована, неслужи ни за што друго, него само да заклони гнусно експлоатовање радника, нарочито кад уз њу иде и слобода капитала. Слободна конкуренција јесте поље ограђено, на

коме се они који су везани и обезоружани предају онима који су добро наоружани. Да би капитал и радња могли поставити се у узајамне одношаје слободе, требало би да им се одношаји уреде на основу једнакости, требало би да се изврши економна револуција.. Друштвена једнакост може се остварити само организацијом рада. Друштвена организација, која обухвата и политичну организацију, треба да донесе и организацију рада. Сви социјалистички системи имају за предмет организацију рада; а овој ми постављамо за основу пре свега ово троје: 1) да сви буду дужни да раде; 2) да се раднику ујамчи подпуна вредност (интегралитет) производа његове радње; 3) да се призна да све радње имају равну вредност, па да се производи и услуге међу радницима дају у размену једно за друго по начелу једнаке вредности (équivalence des fonctions)."

На једноме јавноме састанку у Паризу социјалиста Шовиер говораше о данашњем уређењу радиности, па међу осталим рече: „Данас има две струке људи, неки узимају за себе девет десетина од прихода рада, а други само једну десетину; први троше и уживају, а сами нераде; други раде, али неуживају. Ови нигде ништа немају, а они имају изворе свега производства, имају земљу. Чим се родимо на свет, можемо запитати: је-ли земља створена за све, или само за неколицину. Ми стајемо на своје ноге, и питамо: чија је земља на којој стојимо. Некаквог собственика. Ми растимо, а као што немамо собствене имаовине, треба да радимо за собственика. Ми растимо даље..., па узимамо пушку у руке, те идемо да гинемо за одбрану неког собственика."

„Ко ужива плодове земље", пита социјалиста П. Минк, па наставља: „Ужива-ли их радник који својим крвавим знојем земљу наплођава, или богаташ дембел, који по каванама своје злато и своје здравље арчи?

Зашто да ти плодови долазе ономе, који сам није радио ништа да би их произвео? Зашто да један вечито издире? Зашто да му други држи непрестано ногу за вратом, да га вечито држи као окована за грудву земље? — Зашто да један вазда само издире, а други вазда само да благује? . ."

„Собственост је, вели Бомон, узрок нашој несрећи. Ми хоћемо да небуде више ни сиромаха ни богаташа; као што их је све један творац створио, тако хоћемо и да сви једнаки буду . . . Земља је безплатно дата човеку; онај који је уграбио земљу у собственост, отео ју је од свију других. Треба употребити сва средства да би се земља натраг добила, јер нико нема права да има сувише, кад други ни што им је најнужније немају."

Пелл'рен тврди да „убожарство, робство и развратност долазе отуда што радници морају да служе другима. Собственост се само у форми разликује од властелинства. Укинимо служење другоме, које нас унижава, и које освештава тиранију. Да нико више неслужи за плату. Да буде подпуна једнакост, без разлике снаге, дара и врлина, једнакост без деобе на редове и касте."

„Треба укинути, додаје Дивал, овај остатак властелинства који се више незове племићство него буржоазија... Ми хоћемо да сви једнако буду награђени за свој рад... Хоћемо да се укине наследство, да се укине лична собственост, и капитал кога неможе да буде без радње. У 1848. проглашено је право на рад; ми проглашујемо да је радња дужност. Нека онај који ради, има шта да једе; али, онај који неради, да нема никаква права."

На једноме јавноме збору у Паризу Брион излагаше социјалистички програм овако;

„1-во Рад јесте усиљавање које човек чини у својој средини, да би оно што му је нужно за намирење потреба, преображајем присвојио.

„2-го Друштвена средина јесте природна средина, усавршана на основу научног проматрања, и помоћу гомилања средстава производства која повећавају снагу човека, и која се означују именом оруђа или богатства.

3-ће У природној средини човек је слободан и одговоран за своја дела; али природа му безплатно даје средства за живот, по његовим природним способностима и његовим природним потребама. Да би човек био слободан и одговоран у друштвеној средини, друштво треба да му даде што му је за рад нужно, по способностима и потребама које као цивилизовани човек има; т. ј. он има право искати да се његова умност одгаји, развије и знањем наоружа, и да слободно располаже са оруђем што му је за рад нужно.

„4-то Помоћу којих средстава да се одговори тим правима, о томе се можевећати; али сама права јесу вечита (imprescriptibles), јер она представљају вечну властитост свакога на земљи на којој се друштво покреће, властитост која кад би се тражила за једног јединог грађанина, учинила би да друштва неможе бити.

„5-то У истини оруђа рада и богатство јесу у свакоме друштву у рукама неколицине. Отуд долази да онај који нема тих оруђа и тога богатства, неможе да развије своју умност и свој рад, него само колико то хоћеју они који оруђа рада и богатства у рукама имају, остављајући и њему нешто од његовог производа.

„6-то Такво стање ствари јесте одрицање права производства, права које је у самој природи човека, и одрицање највише идеје правде, која значи да се поштује свачије право, и која треба да буде основа свему друштву. Од тога стања ствари долазе сви нереди што сметају цивилизацији.

„7-мо Треба дакле да се изучавају економне основе, које служе за образовање и за одржавање гомила богат-

ства, и да се истражују средства помоћу којих да се мало по мало сви у богатству изједначе, тако како би сваки, имајући оруђа која су нужна за рад, и умно развит, могао слободно радити, остајући одговоран за све што ради, и вазда способан да ради сам (лично), или у друштву колективно, као што би нашао да ће му од користи бити."

Ако се у начелу слажу, да се уведе једнакост имаовине и стања, данашњи социјалисте, као и они старијих времена, веома су подељени у питању: како да се пречисти друштвени рачун, и како да се у појединости изведе нови друштвени ред. Ту се међу њима показују све оне разлике које смо напред напоменули. Неки хоће да се стари ред ствари преким путем и на један мах збрише, а други да се мало по мало тај ред новим замене; неки хоће прави комунизам, а други ограничени комунизам; неки очекују све од друштвеног ауторитета, а други су за анархију; неки су узајамничари, а други колективисте, и т. д.

Несложни као што су, они често долазе међу собом до борбе, у којој се узајмно побијају и слабе. Да би се томе злу доскочило, и да би се у слози нашло снаге противу обштег противника, дошло се у последње време на мисао да се остави на страну оно што социјалисте међу собом дели, па да се покуша прикупити заједничку снагу око онога у чему се они слажу. Тако је планула жеља, да се састави „један програм за друштвене реформе", програм што би у једно велико коло скупио све који би, ма и само издалека, по начелима сродни били. Да би се до таквог програма дошло, није се имало куд, него позајмити нешто од оне струје идеја, која под заставом слободе, једнакости и братства увиђавнији свет напред покреће, а то напредујућа демократска свест.

Тако је постала социјално-демократска партија.

VIII.

Ако старији социјалисте беху сведени на пропаганду школа, и ако у недрима саме буржоазије врбоваху своје присталице, социјално-демократска партија ударила је другим путем. Као што сама о себи говори, она се „неуправља ни по чијој глави, нити по систему какве школе, него иде корак по корак за социјално-економским фактима, а оснива се теорично и практично на колективном раду.“ На својој застави она је написала „борба сиромаха противу богаташа.“ Уз то је прогласила да хоће: да ослободи рад од силе капитала, радника од господарства капиталисте, оне који немају ништа од оних којима је имаовина и богатство у рукама, и које она буржоазијом назива; напросто: да збрише све сталежке повластице и разлике; да раскине све окове којима су радници привезани за богате предузимаче и капиталисте; да целу управу радиности преда у руке самим радницима; да уведе једнакост имаовине и стања.

На такав проглас пошло је социјално-демократској партији за руком, да задобије присталица скоро по свима земљама. А највише одзива налази она у оним крајевима Европе, где се капитали и оруђа производства усредсређују у рукама предузимача, господара великих радионица, шпекуланата, капиталиста и пољских ималаца, што се свугде у мањини налазе, и даље, где радници, који већину сачињавају, морају као осуђени да издиру у нездравим радионицима, немајући мира ни дању ни ноћу, па ипак морају да сиротују и гладују, зависећи робски од богаташа.

Као главно практично средство за остварење своје цели сматра социјално-демократска партија **удружење радника**, и то: 1) на пољу саме радиности, или тако-назв. **кооперативно удружење**; 2) на пољу међународне узајмности, или **међународно удружење** („Интернационала“).

Кооперативно удружење треба да раднике, који су за себе немоћни, уједини онако како ће сарадњом (кооперацијом) свију сваки доћи до снаге и самосталности. Ту се поглавито мисли, да се капитал и радња сједине у рукама радника, те да ови сами за свој рачун као господари од себе и своје судбе раде, а да неморају више као најамници служити досададањим господарима капитала и предузећа. У тој цели састављају се задруге радника које мало по мало сабирају заштеде својих чланова, докле несаберу толико капитала да могу основати задружну, или заједничку радионицу, или производачку дружину. Задружне радионице, или производачке дружине, оснивају се на начелу: да је рад једнако право и једнака дужност за све чланове њихове. Оне саме управљају собом, и саме раде својим заједничким капиталом и помоћу заједничког кредита, а на корист свима члановима својим. Даље се састављају консумачка, или потрошачка друштва, која од самих производача купују у гомили производе што њиховим члановима требају, па их после овима „на ситно“ (колико коме треба) продају. Кад се радници удруже да на заједнички рачун, из прве руке и у већој мери набављају што им за живот треба, као: рану, огрев, одело и т. д., они тада наравно све то боље и јевтиније добити могу, него кад сваки од њих обашка, па још од „прекупаца“ купује што му треба. Још се удружују радници и за друге цели; тако они састављају друштва за узајмни кредит, која сабирају улоге и заштеде својих чланова у заједничку благајну, да би отуда свакоме коме затреба зајам давати могле; па онда, друштва која узимају под заједничку кирију магазе у које сваки члан своје производе и еспапе сместити може; друштва за заједничку набавку сировина које радници занатски прерађују; друштва за грађење заједничких домова за становање; друштва за узајмну

подпору у болести, у невољи и уобште за олакшање живота, и т. д.

Међународно удружење, или Интернационала, има да служи заједничком интересу радника разних земаља и целог света. Први покрет за међународно удружење радника дала су радничка друштва организована ради прекога одпора противу капиталиста и предузимача, друштва која недаду да се смањује радничка плата, или која изнуђавају да се ова повећа, и уобште да се поправи стање радника. Ту се радници договоре па сви у гомили прекину, обуставе посао у радионицама, и ни један неће да иде да ради, доклегод им се неда што ишту. Понекад се ту и до крвавог сукоба између радника и њихових господара дође. Прве радничке дружине за одпор, или, као што неки веле, за рат између рада и капитала, или између радника и њихових господара, организоване су у Инглеској (под именом Trade's-Unions). Ту радници већ од четрдесет и више година имају слободе да се удружују, да располажу својом радном снагом као и производачи својим производима, и занатлије својим еспапима. Друштва која су они на основу те слободе саставили броје већ више стотина иљада радника. Господари великих радионица беху се довили да доводе раднике из других места, па и раднике из других земаља, на место побуњених радника свога места, или своје земље. Да би се томе доскочило, дошло се на мисао да се удружење за одпор заједнички што даље рашири, тако да оно обухвати несамо све раднике једног истог места, него и све раднике једне исте земље, па и раднике разних земаља, и свега света. За време светског излога у Лондону у 1862. радници Француски пошљу тамо своје изасланике, да промотре разне гране радиности. Изасланици ти упознаду се ближе са радничким друштвима у Инглеској, и сагласе се о потреби узајмне подпоре. У септемвру 1864. на једноме

јавноме збору (митингу), у Лондону, који је сазван био да изјави симпатије за Пољску, и на коме беху скупљени радници разних народности, буде постављена основа за међународно удружење радника. Одреди се и одбор који ће саставити статуте, и који ће узети на себе главну управу за време, докле се неби састали радници на скупштину, која ће промотрити статут, па ако нађе да је добар и усвојити га, и уредити управу. Беше утврђено да одбор станује у Лондону, а скупштина да се сазове одма идуће, 1865. у Брисељу (у Белгији). Међутим изиђе у Белгији нов закон о бављењу странаца, поред кога се радници морадоше у 1865. ограничити на просту конференцију у Лондону. На тој конференцији буде одлучено, да се прва скупштина радника сазове 1866. у Женеву, у Швајцарској, а та скупштина да позна Европу са заједничким тежњама радника, да утврди статуте, да промисли како да се најбоље осигура заједничка будућност радника, и најпосле да изабере главни одбор, који ће становати у Лондону, и који ће бити састављен од радничких представника разних народности. У септемвру 1866. прва скупштина радника отвори се у Женеви; на њој беху шесет изасланика Инглеских, Француских, Немачких, Белгијиских и Италијанских радника. Ту се утврде статути скоро сасвим онакви какве беше предложио привремени главни раднички одбор у Лондону. Они се дају свести на ово:

1) Радници треба да се сами, својом собственом снагом ослободе.

2) Они треба да својом собственом снагом извојују једнака права и једнаке дужности за све, да оборе свако господарство које се оснива на сталежким привилегијама и монополима.

3) Привредном ослобођењу радника мора да буде подчињен сваки политични покрет као средство. Јер отуда

што су радници привредно подчињени монополистичким имаоцима радних средстава, или извора живота, отуда долази сва друштвена несрећа, све духовно унижење и сва политична зависност, накратко сваки облик робства.

4) Досада се није могло успети да се радници ослободе, а то што није било узајмности (солидарности) између разних струка радиности у свакој земљи, ни братске свезе и слоге између радника разних земаља.

5) Ослобођење радника није ни мештанско (локално), ни народно питање, него је питање друштвено (социјално), које обухвата сва данашња друштва, но које може да се реши тек заједничком радњом напреднијих земаља, на теоричном и на практичном пољу.

6) Данашњи покрет радника, који се у индустријалним земљама Европе у једно исто време обновио, пробуђује с једне стране наду, али с друге опомиње, да се непадне у старе заблуде, него да се радне снаге, које досад без свезе беху, поставе у свезу, те да се све сложно покрећу.

7) Међународно удружење радника треба да се оснива на истини, на правди и на моралу; та начела треба да буду призната за све људе, без разлике расе, народности и вере.

8) Удружени радници треба да ишту, да се грађанска и човечанска права признаду несамо њима, него и свакоме који испуњава своју дужност. Нема права без дужности, ни дужности без права.

У томе духу постало је међународно удружење, или Интернационала, као огњиште за саобштавање и заједничку радњу радничких задруга разних земаља. Члан Интернационале може да буде сваки који признаје и брани начела њена. Сваки тај члан плаћа по 10 сантима (20 пара, или 5 новчића) на годину, а за обште трошкове друштва. Интернационала држи сваке године своју ре-

довну скупштину, на којој се претресају друштвена (социјална) питања. Скупштина бира главни одбор, који ће извршивати одлуке њене. У том одбору морају бити представљене све земље, у којима Интернационала има својих чланова. Скупштина сваке године одређује где ће становати главни одбор; па опредељује и кад и где да се састане идућа скупштина. Главни одбор посредује саобштавање и свезу између радничких дружина разних земаља, тако да радници сваке земље могу свагда знати шта радници у другим земљама предузимају и раде. Исти одбор брине се, даље, да се друштвено стање Европе у разним земљама, у једно исто време и под заједничком управом проматра; да питања која би ово или оно радничко друштво у обштем интересу покренуло, и сва друга радничка друштва претресају; и да удружени радници буду готови, да сви сложно приступе делу кадгод би то затребало, н. пр. у случају каквог међународног спора.

Прва радничка скупштина у Женеви (од 1866.) није се ограничила на само прављење статута; она је протестовала противу деспотизма, ма у коме облику да би се овај ширио, и осудила стару политику која мржњу и непријатељство међу народе сеје. Она се, даље, сагласила да прво што се има учинити за ослобођење радника, јесте: да се њихова дневна радња сведе на мањи број часова, и да је у начелу доста да они по осам часова на дан раде, а да се неда да они и ноћу раде, осим по изузетној нужди. Скупштина је осудила, и што жене и деца морају по фабрикама радити, јер то је узрок што се род човечији измеће и деморализује. Радничким друштвима у Инглеској (Trade's Unions) скупштина Интернационале пребациваше, да се сувише баве око непосредне борбе, докле би требало радити противу самог капиталистичког система, и спремати ослобођење свију радника, или свега радничкога света. За кооперативно удружење

скупштина се сагласила да га треба ширити међу радницима, али да Интернационали нетреба на себе узимати, да му она даје правац и облик. У питању о порезу скупштина се изјавила за непосредни порез, какав је у Невшателској республици (у Швајцарској). Најпосле, скупштина је позвала главни одбор да, помоћу извештаја разних радничких задруга, спреми статистику радиности, која би тачно излагала услове рада у свима земљама, па да ту статистику достави до знања свима радничким задругама.

Друга скупштина Интернационале држана је у Лозани (у Швајцарској) у септембру 1867.; на њој беше 71 изасланик радника Швајцарских, Инглеских, Францусих, Италијанских и Немачких. Скупштина та изјави, међу осталим, да су радници дужни прихватити сваку идеју напредка, и радити за све што би радничком свету од користи било. Она се сагласи, да у данашњем стању радиности, у стању борбе, радници треба да се узајмно подмомажу у одбрани плате; али да је још виши позив њихов, да раде, да се сасвим „укине плата." Она, даље, усвоји идеју по којој васпитање за све треба да буде научно, стручно и производно, и по којој би требало установити радничку школу; држави она непризнаје право да тера децу у школу, осим ако отац фамилије неби био у стању да сам испуни своју дужност. Верозакон она сасвим искључује из система васпитања. Она изјави мишљење: да би за све добро било, и да би се снажно подпомогло јединство и братство народа, кад би се увео један општи (универзалан) језик и правопис; — даље, да држава нема никаквог вишег позива, него само да извршује законе за које грађани свој глас даду, и које ови признаду, и да тежи да она постане собственичка властница средстава за саобраћај, те да се уништи свемоћни монопол великих дружина (кумпанија); — да свакоме који

скриви, суде грађани изабрани обштим гласом. Сматрајући политичну слободу као услов за друштвено васпитање народа, и за поправку стања сиромасима, скупштина се сагласи да сви чланови Интернационале, као и сви пријатељи мира и слободе треба заједнички да раде: да се за све народе признаду она вечна права, што их је Француска револуција од 1789. прогласила; даље да се укину стајаће војске, и да се одржава мир, те да се што пре дође до ослобођења радника, као и до основања савеза слободних држава у Европи.

Своју трећу скупштину држала је Интернационала у септембру 1868. у Белгији, у Брисељу. Ту се признало да је нужно и праведно, да се радници заједнички држе у борби између капитала и рада, али да се за то поставе извесна правила, те да сви у истој цели раде. Скупштина изјави жељу: да се, средством кооперативног удружења и помоћу узајмног кредита, задобију у руке радничке машине и сва друга оруђа рада; да се уведу јавна предавања за раднике; да се смањи број радних часова. Она се сагласи: да путови за саобраћај и шуме, па и земља, и рудници, и мајдани, и гвоздени путови треба да припадају народу; и да сваки члан Интернационале уђе у које кооперативно друштво.

Четврта скупштина Интернационале државше се у Балу (у Швајцарској), у септемвру 1869. Скупштина та усвоји, међу осталим, ову одлуку: „Друштво има право да укине личну собственост земље, и да је претвори у заједничку или друштвену собственост. Скупштина Интернационале изјављује да је нужно да се то учини.“ Тој одлуци беху противни само четворица, од којих један заман предлагаше, да се на место ње усвоји ова одлука: „Да се сви уговори о аренди, о најму, о кирији и т. д. претворе у уговоре о одкупу.“ Са 32 противу 23 гласа скупштина усвоји и ову одлуку: „Право наследства треба да се са-

свим и радикално укине; а да се оно укине, то је неодољиво нужно за ослобођење рада.“ Брисељски радници, који недељаху то мишљење, предлагаху преко својих заступника: да се право наследства ограничи на извесне степене сродства, онако како ће се избећи свака неправичност, и како лично наследство неће служити ничему другоме него само напредку и моралности.

Такве су главније одлуке досадањих скупштина Интернационале.

Пета скупштина Интернационале требала је да се држи у Паризу 1870; али догађаји недадоше да се она састане. По програму који беше јавности предат, имала би та скупштина да већа међу осталим: о нужности да се се укине државни, или јавни, дуг; даље, како да се приватни собственост земље претвори у друштвену (социјалну) собственост; и најпосле, о условима кооперативног производства у размеру народном.

Демократско-социјална партија ради свим средствима да би се Интернационала организовала као нека војска, која се неби ограничавала на саму борбу противу капитала и буржоазије, него би посредовала у општем покрету и на привредном и на политичном пољу. У тој цели води се брига, да се бројна снага Интернацијонале што знатније умножи, да њена начела усвоје све радничке дружине и сви радници, тако да ови сви у скупу сачињавају једно огромно, дисциплиновано тело, које ће под командом социјално-демократске партије сложним кораком напред ићи.

Понајживљу радњу развила је Интернацијонала у Швајцарској. Ту су јој Женева, Базел и Цирих главна огњишта; а листови: L’ Égalité, Der Vorbote и Народно дело (на Руском) у Женеви, Le Progrès у Локлу, Der Demokrat у Базелу, La Solidarité у Невшатлу служе јој као органи.

У Америци радничке задруге, удружене под именом National Labour-Union (Народно удружење радника) одобриле су начела Интернационале; а као органи служе овој листови The Workingmen's-Advocate у Чикагу, и Die Arbeiter-Union у Новоме Јорку.

У Инглеској радничке задруге, које су под именом Trade's-Unions познате, такође су изјавиле се за начела Интернацијонале; а као орган ове познат је Лондонски лист The Bec-Hive.

У Белгији и у Холандији Интернационала је прилично заступљена; она има својих задруга у разним варошима, а пропаганди њеној служе ови листови: L' Internationale и La Réforme sociale у Брисељу, Le Mirabeau у Верхиру, Le Devoir у Лијежу, Werker у Анверсу; — De Volksblad у Амстердаму; De Werkman у Ротердаму.

У Немачкој радничке задруге, које се по смрти Ласала беху оделиле једна од друге, почеле су наново удруживати се под заставом Интернационале; оне имају и свој главни одбор, који у Липисци станује, и који у своме листу Volksstaat начела Интернацијонале развија.

У Француској разне занатлијске дружине биле су прихватиле начела Интернационале. Ова у самоме Паризу бројаше до 100,000 чланова; а Париски листови Le Travail и La Marseillaise беху јој органи. Али у 1872. издат је закон који забрањује удруживање под заставом Интернацијонале.

У Италији Милано, Ђенова и Напољ јесу главна огњишта за удружење радника; Напољски лист Fratellanza јесте орган Интернационале.

У Шпанији Интернационала је нарочито последњих година много присташа задобила; ту су јој на услузи ови листови: La Federacion у Барцелони; El Cuarto Estado и La Iusticia social у Мадриту; El Obrero у Палми.

И у Шведској, у Данској, у Пољској, у Русији, у Аустрији и у Маџарској Интернационала има својих чланова.

Но у последње време монархијске владе устају сложно противу Интернационале, па раде да јој у Европи и само име затру.

Бројна снага Интернацијонале није се још тачно срачунала. У 1871. Инглески лист Тајмс рачунаше да Интернацијонала, које у Европи које у Америци, броји свега до 2,500,000 чланова. Кад чланови Интернационале у Паризу, у Јуну 1870., пред судом беху, државни тужилац тврђаше да Интернационала броји: у Француској 433,785 чланова; у Швацарској 45,226; у Немачкој 150,000; у Аустрији и Маџарској 10,000; у Инглеској 80,000; у Шпанској 2,728. Но чланови Интернационале доказиваху да ти бројеви нису тачни; по рачуну саме Интернационале, имала би ова: у Шпанској 25,000 чланова; у Немачкој до 1,000,000; у Аустрији и у Маџарској до 25,000; у Инглеској 95,000; накратко: у Европи и у Америци свега до 5,000,000! Мисли се да Интернационала претерује рачун своје бројне снаге. —

Докле се шири жудња социјално-демократске партије за триумфом, то је отворено исказано и у одлукама које је јавни збор радника у Женеви, у априлу 1871. донео. Одлуке те гласе у главноме:

„Социјална демократија, која је сједињена у Интернацијонали, има да доврши мало по мало организацију тог друштва, тако како ће она моћи заменути стари ред, па из темеља преобразити постојеће одношаје. У тој цели оснивају се стручне задруге радника, које спремају прелаз у производачке задруге, што су опредељене да друштво преобразе.

„Али, стручне задруге радника, које се засад боре за свој лебац, за скраћење радног времена, и за повећање радничке плате, немогу у данашње време доћи

до оних средстава, што им требају да би радничку плату могле заменити приходом од рада, па почети оснивати производачке задруге. Зато радници, ако хоћеју да постигну своју цељ, морају освојити државну снагу, те доћи до оних извора помоћи, које цело друштво у себи носи.

„Социјална демократија постизава своју цељ моралним и умним средствима и силама. Али, где би се на њу силом ударило, ту се и она неможе одрећи вечног права човека: да силу силом одбије.

„Буржоазија неће сама од своје воље одрећи се свога привилегисаног положаја, премда је на то упућују разлози разума и правде. Својим упорством она ће зацело изазвати насилничку револуцију, за коју социјална демократија треба да буде спремна.

„Социјално-демотратска револуција нема се ограничавати на ово, или на оно место; на овај, или на онај народ, него мора бити светска, тако да јој земни шар буде отачбина, а човештво народ.“ —

Социјално-демократска партија у Стутгарду (у Виртембергу) донела је међу осталим ову одлуку:

„Социјално-демократска партија учествује у бирању посланика за државни сабор и за царинску скупштину Немачку једино у агитаторској цели: она неће да прави савез ни поравнење ни с којом другом странком.“

Вредно је још да се чују п неке врсте из оних јавних листова, који служе као органи Интернационали, па и као органи социјално-демократској партији.

Тако Брисељски лист L'Internationale, у своме броју од 25. априла 1869. доноси један чланак под називом: Буржоазијска завера, па вели међу осталим:

„Некада се у народу прављаху завере противу тирана. А данас је лист преокренут. Одкад људи од народа осветљују јавно своју намеру да зблизе и удруже сиромахе, па излажу јавно и своје путове и своја сред-

ства, и свој програм и своје начине: почели су деспоти правити завере противу народа.

„Ма под каквим политичним системом да живимо, у републици или у монархији, најцрњи деспот у данашњем друштву јесте капитал, или јасније да кажемо, капиталиста, буржоазија. Сви који над нама владају и управљају, цареви, краљеви уставни, председници републике, нецрпеју своју силу из себе самих као некада, него из повластичког сталежа који они представљају, из капитала који они оличавају ...“

Доказује се даље да буржоазија сама сеје и замеће кавгу са радницима, па се наставља:

„Буржоазија једина може имати интереса од побуна сиромашних радника, јер те побуне дају јој прилике да гњечи своје робове, да их застрашује, да заустави социјалистички покрет. Ille fecit cui prodest (Зло је учинио онај који је имао интереса да га учини). По томе начелу права ми иштемо да се баце у затвор поглавице наше буржоазије, т. ј. наши велики индустријалци, наши високи спекуланти и банкери, наши велики имаоци земаља, и њихови званични представници; а да се што пре ослободе наши другови који су у затвору. Треба да правда казни једном велике и једине кривце; треба да крв мученика радничких падне на оне који су учинили да се она пролије ..“

У другоме једном чланку исти лист говори:

„Војник и жандари, чим обуку униформу, постају свирепи зверови; ма колико да би било цивилизације у једној земљи, слобода те земље биће угушена докле год у њој има војске. Нема бајонета интелигентних. Још мање треба рачунати на разумност официра. Ти несретници, заглупљени нерадњом и пороцима које љеност доноси, нису способни ни за какво узвишеније осећање. Оног дана кад будемо распустили војску, требаће да ту

господу дугим хигијеничким и моралним спремањем доведемо да могу бити радници.

„Међутим, ми приклињемо очеве фамилије, да недаду својим синовима да се одају на ту струку посла, која води развратности и прави их убицама.“

У броју Интернационале од 12. Декембра 1869. вели се међу осталим:

„Одавно се зна, шта да се мисли о моралности јавних званичника, које неповредивост нечува од корупције. Јавни званичници у Француској јесу сасвим покварени; у Белгији и у Немачкој тако исто . . . Грађанин Бонхорте из Магдебурга, пошто је 24 сахата у притвору држан, предат је оној сорти ниткова што се судије зову . . . . . Судије су непокретиви и неповредиви, истина; али ипак могу они једног дана затегнути — личину.“

У последњем грађанском рату у Француској, социјално-демократска партија беше представљена у комуни Париској, која на челу покрета стајаше. Колико она и ту беше готова да употреби силу за цељ, показује проглас комуне од 4 априла 1871, у коме се вели: „ако би наши непријатељи погубили којега од наших војника, ми ћемо, као у одговору њима, стрељати два пута толико од оних њихових људи, које као заробљенике и таоце у рукама имамо. Било по што по то, ми ћемо да узимамо главу за главу“ или по њиховим речима: „око за око, зуб за зуб (Nous rendrons oeil pour oeil et dent pour dent).“ Како је социјално-демократска партија прошла са својом силом, то нека каже историја Париске комуне. А ми ћемо да изложимо овде по каквим начелима мисли она да преобрази друштво.

По социјално-демократској партији права основа друштву јесте радиност, па и будуће уређење друштва треба свести на ово: да се укине разлика која дели раднике од

њихових господара, те да више небуде другог друштва, него само друштва радника, који ће се у радњи делити на разне струке, али ће сви једнаког стања бити; па онда, да се уведе радничка (индустријална) и привредна влада, на место политичне, као што је то још С. Симон наговестио.

„Да се политична влада замене индустријалном и економном, то је битна идеја социјализма“, вели Верморел, па наставља: „револуција коју је Прудон разјаснио, има да уведе организацију привредних сила, на место јерархије политичних звања и чинова.. Није више питање о другачијем облику, него о другачијој примени власти. Влада нетреба да буде више ништа друго, него сама администрација; а та администрација треба да има за предмет индустријалне и економне интересе, а не политичне, који се оснивају једино на антагонизму између слободе и ауторитета.. Политика је имала своју улогу у прелâзноме стању, које још траје; улога та јесте: да се обори деспотизам и задобије слободà. Пошто се једном слобода добије, позив политике свршује се; а парлиментаризам, који политичне антагонизме овековечује, излази на само подражавање неплодне агитације, и он треба да се повуче испред социјализма. Преображај владе и друштва предвиђаху револуционари од 1789. Говорећи о уговорима између Француске и Шпанске, Мирабо питаше (у народној скупштини, 21. августа 1790): да-ли ће Европи требати политике, кад у њој небуде више било ни деспота ни робова. Може бити да није далеко оно време, кад ће слобода сасвим овладати и у староме и у новоме свету, те ће учинити да се оствари оно за чим философија тежи, да се род човечији ослободи од злочинства рата, па да се прогласи светски мир. Тада ће срећа народа бити једина цељ законодавцима, једина снага закону, једина слава држави. Тада ће се и нужне страсти пре-

творити у политичне врлине, те неће више крвавим свађама раздирати дух братства који треба да уједини све народе и све људе"…. Нови образац (формула) друштва тако прерођеног, биће — додаје Верморел — федерација, слободно удружење грађана по њиховим интересима и њиховим наклоностима, на основу уговора, који ће се узаконити слободним договором и личним сагласијем свију који хоћеју да у друштву живе. Друштвени уговор треба да буде акт којим ће човек и човек признати своју узајмну једнакост и узајмну способност, па одрећи се свакот присвајања владе једно над другим, и удружити се да би развили своју производну снагу и мењали се услугама… Друштво дакле постаје слободно удружење, на место да остане јерархија; а друштвена власт неслужи више влади, него напредку свију… Економни интереси треба да буду главни предмет федерације. Ваља оделити оно што је лично, и што никако нетреба да уђе у уговор; треба даље разликовати оно што је неодољиво нужно, и на што свакоме треба да се ујамчи право и учешће; најпосле мора се разликовати и оно што треба да буде заједничко, и да се заједнички употребљује, па да се отуд има највеће узајмне користи… Тако да се саставе федеративне задруге (групе), задруге стручне, свака за извесну корист, или за извесну цељ. Свако ће моћи да буде члан више задруга, па и ове ће међу собом моћи правити уговоре савеза. — Ми означујемо федерацију само као образац за преображај, који ће доћи пошто се револуција изврши, пошто нестане идеје отачбине и народности, деобе на сталеже и антагонизма између народа. У томе смислу федерација јесте основа свима социјалистичким системима, основа обштини комуниста, фаланзи фаланстераца."

Можемо додати, да је у томе смислу и комуна, која се у Паризу у Марту 1871. беше прогласила, хтела

„федеративну и социјалну републику.“ Она појимаше федерацију као одрицање од народности и државе. Она је хтела: да се Паризу остави слобода, да се уреди као што сам за најбоље нађе, а да се остала Француска у то немеша; па онда, да се и Париз са своје стране одрече сваког мешања у послове осталих делова (департмана) Француске; даље, да се свака општина уреди сасвим независно; — да разне, слободно састављене задруге, или општине, праве слободно савезе за узајмно осигурање својих права и своје независности; — да се више непита за јединство народа и земљишта; — да се зна само за скуп (агломерацију) савезних општина, а тај скуп да се опредељава једино интересом уговорача, без обзира на питање народности, или земљишта; — да небуде више државе, или усредсређене (централне) власти, која би стајала над општинама, те им свој ауторитет наметала; — да буде само друштвене (колективне) снаге, коју ће федерација општина развити; — да та снага служи за одржање и осигурање савезничког уговора, а да никад неможе постати нешто што би стајало над савезним општинама, онако као што данас држава стоји над општинама и над друштвом; — накратко, да се укине усредсређена и народна држава, па да се општинама остави савршена слобода и независност, тако да настане ан-архија, т. ј. одсуство усредсређене (централне) власти. Савршено слободне општине сматрале би се, по самој природи ствари, као солидарне међу собом. А да би што снажније осигурале своју слободу, оне би се федеративним уговором тешње свезале. Уговор тај обухватио би све што се тиче заједничких интереса, као: размену производа; осигурање личних права; јавне грађевине и велике јавне послове; узајмну подпору противу ма каквог нападања. —

Такав је дух којим данашњи социјализам дише.

IX.

Ваистину, ако се запитамо колико је једнакости и правде у друштвеноме свету, оваквоме као што се затекао, морамо признати да је у многоме изазвана борба коју социјалисте воде.

Напред смо изложили, како се неједнакост и неправда огледају у свима гранама друштвеног живота, кроз све векове историје. Ако бацимо поглед на данашње стање људског друштва, увериһемо се да и у њему много неправде и зла има. Тако скоро у целој данашњој Европи друштвено уређење више се оснива на сили, него на праву.

На међународном пољу сила и освојење служе на делу као основа за ред ствари. Јачи се шире и господаре о трошку слабијих. Незајажива грамзивост силних за све даљим ширењем, одводи и најбољу радну снагу са производног поља привреде, у неплодне војске и проклете ратове; она пије најплеменитију крв људску.

Подигнуте и подупрте бајонетима државе силних, далеко од тога да представљају слободу, једнакост и братство, своде се на одношај „господара", или владе, према „поданицима." Духовни и светски деспоти, са својим свитама и лакејима, са кабинетским, дипломатским и бирократским софистима, са организованим интригама и шпионством, са растућим оружањем и „милитаризмом", са финансијском грабежи, са гомилама царинара и сабирача пореза, са спекулантским организаторима јавних зајмова и дугова, са монополистичким и привилегисаним предузимачима и капиталистима, који своје раднике као на удици држе, са зеленашким и каијшарским каматницима, са језуитском калуђерштином и готованском поповштином, са деморализованом интелигенцијом: зар неоправдавају осуде које се управљају противу владајућих зала? Примери благовања и разметања о туђем трошку што озго

долазе, трују јавне нарави, одгајују сурову саможивост, и подривају у темељу друштвени живот. Прикупљен у руке малог броја, капитал служи као оруђе сили својих ималаца. Помоћу њега ови покрећу, развијају и унапређују, или заустављају и уназађују радиност, како им кад у рачун иде. Велика занатска и трговачка предузећа, гвоздени путови, канали, рудокопи, напредак пољске привреде, школе, књижевност, просвета, црква, све то зависи од капитала. Неправедно тециво и богатство на једној страни, шире убожарство на другој. Што више неправде и неједнакости у имаовини и стању, тим мање слободе и једнакости на грађанском и на политичном пољу.

Свакојако, треба признати да социјалисте имају право кад тврде, да неједнакост и неправда доносе зла која друштвено тело изнутра гризу. Тако исто треба им признати, да су они, претресајући зло стање друштва, припомогли да се одкрије и расветли понека замашна заблуда и погрешка у владајућим мнењима и установама на пољу привредног, политичног, верозаконског, просветног, и уобште друштвеног живота. А највише заслуге имају социјалисте, што су припомогли да се пробуди и рашири свест о значају и о моћи удружења (асоцијације). Тек одкада је настало удружење међу радницима, почело се стање ових поправљати. Удружење је права помоћ противу личне усамљености и немоћи, оно извор нове снаге на пољу привреде, науке и свеколиког покрета и напредка друштвеног.

Али, у питању о новоме уређењу друштва, социјалисте немогу се похвалити, да су много привредили.

Ту начин и правац њиховог умовања застрањује од праве науке.

Наука се темељи на позитивној основи. Она проматра оно што је било, што јесте и што бива, да би трагом самих појава, догађаја и дела дошла до извора истине.

Она тако рећи у недрима саме природе истражује законе природне. А одкривајући природни ред ствари, она се неограничава да само констатује тај ред, него тежи да расветли и оно што му је противно, и да га критиком очисти и огради од свију заблуда и погрешака, које га кваре, или које његовом развитжу сметају.

У томе су подпуно сагласне све праве науке. Па на тој основи и наука о друштву поставља себи задатак да из природе човека такве као што је, изведе природни закон друштва, да у природним нагонима, способностима и потребама човека одкрије клицу друштвеног развитка.

Социјалисте као да неверују у природни ред друштвеног развитка. Јер у ономе што у ствари јесте, они непризнају никакве клице за напредујући развитак; по њима цео владајући ред ствари треба из темеља оборити, па на развалинама истинскога и виђенога света, подићи уображена и невиђена друштва. Ту у очима њиховим као да је све могућно. Небо и земља, Бог и свет, све је то предмет њиховог планирања. Друштво и човештво то је за њих што и лончарско блато за оне који лонце праве; они по вољи кроје законе и установе, преврћу фамилију и собственост, месе као неко тесто капитал и рад, навијају и покрећу људе као неке машине, дају свему свој „тон и правац“, калупишу целу васиону по своме идеалу. На место да испитују природу ствари, они се предају игри уображења; на место да изучавају природне законе човека и друштва, они измишљају нове системе и планове. Ходећи за уображењем, они лако падају у заблуде, које их са истином и науком у несагласност доводе. Несагласни са истином и науком, они и међу собом и у себи самима немогу до сагласности да дођу. Отуд онај неброј система и школа, што их је социјализам развио, и што их он непрестаје развијати.

Здрави разум неможе узастопце пратити социјалисте у лавиринту њихових узора и планова. За истину доста је, ако се и главније заблуде социјализма означе, па ћемо и ми да бацимо поглед само на такве заблуде.

X.

Социјалисте деле се поглавито, као што смо напред казали, на праве комунисте и на ограничене комунисте, или просте социјалисте.

Праве комунисте означују неједнакост као извор свему злу у друштву, па теже савршеној (абсолутној) једнакости као узору своме.

Ту они неразликују неједнакост која је израз саме природе, или природну неједнакост, од неједнакости која је изнуђена, или од изнуђене неједнакости.

Природна неједнакост јесте израз природних особина личности; она води деоби радње и размени услуга и производа међу људима. Разлике у имаовини и стању које се оснивају па неједнакости природних особина, или услуга друштву учињених, јесу само угодне слободи, правди и напредку.

Али је другачија изнуђена неједнакост.

Изнуђена неједнакост развија се на основу повластица и монопола, које неколицина, или мањина, себи присваја и за себе одржава о трошку природног права свију других. Таква неједнакост излази на „лоши навад“ да се о туђој муци живи и благује; она незначи развитак, него значи угњетавање природних нагона, потреба и способности.

Ако је у неједнакости тражити извора злу од кога друштво страда, треба знати, да је тај извор само у изнуђеној, а никако у природној неједнакости.

Који неразликују изнуђену неједнакост од природне неједнакости, понајвише падају у исту погрешку и што

се једнакости тиче. Њихов узор јесте абсолутна једнакост стања; а они неразликују природну једнакост од изнуђене једнакости.

Абсолутна једнакост стања треба да изражава абсолутну једнакост способности и потреба. А, као што смо напред видели, и међу самим социјалистима има их који хоће да се уживање свакоме по његовој способности и потреби размери, и који тиме признају да способности и потребе нису у свију једнаке.

Правим комунистима неможе се одобрити и што слободу човека друштвеној власти жртвују. По њима друштво би било властно, да одређује шта и колико ко да ради и ужива; да из дана у дан располаже човеком. Дајући друштву толику власт над човеком, комунизам недаје личности никаква јемства противу злоупотребљења те власти. А зашто он хоће да личност буде подчињена друштву? Јер предпоставља, да је човек у слободи непријатељ друштву, да личност, кад се себи самој, или својој природи остави, хоће да о туђем трошку задовољи своје нагоне и потребе, да граби и отима од других све што може, да на све стране прави сукобе, сеје мржњу, непријатељство и рат. Али, ако личност по својој природи није способна да другоме добро чини, и да друштву пријатељ буде, она неможе бити способна ни да се своје слободе, својих нагона и потреба за љубав друштва одрече. Потоме и комунизам пада у саму противуречност, кад предпоставља да човек по природи није пријатељ друштву, па ипак тражи од човека да он своју личну слободу друштвеној власти жртвује. С друге стране да рекнемо, да би човек збиља био способан да своју слободу и себе прегоре за љубав друштва. Али, ако би му се признала таква способност, ова би доказивала да је он по природи пријатељ друштву, а не непријатељ, јер само ко љуби друштво, може бити способан да му себе

уступи. Искати од човека да своју личност друштву жртвује, а недати му личне слободе у којој једино своју способност за самопрегоревање изразити може, то је очевидна противуречност. Комунизам иде још и даље у својој недоследности. Он осуђује владајући друштвени ред, и тиме признаје да друштво може грешити. И опет даје он друштву свуколику власт над човеком! Зашто да се човеку неби оставила лична слобода као природно јемство противу власти друштва, за коју се признаје да се и на зло употребити може? Хтети одузети човеку личну слободу, па предати сву власт друштву, незначи водити рачуна о правој природи човека и друштва. Зар друштвом може да управља неко други, а не опет људи? И зар људи који управљају друштвом, нису онако исто погрешиви као и они над којима се управља? Ако је осуђивати погрешивост у једноме човеку, треба је осудити и удругоме: то најбоље треба да знају они који абсолутну једнакост проповедају. Најпосле, противуречност је, и кад се једнакост сматра као закон за људе, који се замишљају као лично противни једно другоме. Зар из живих извора природних противности, да се закон једнакости изведе?!

Сад да се запитамо, да-ли је збиља личност, кад се остави себи, својој слободи, непријатељ друштву.

Историја одкад зна за људе, зна да они у друштву живе. То доказује да је у природи личности друживност, а не непријатељство. Створења која би по природи била једно противу другог, неби живила у друштву, него подељено, усамљено. Истину коју је историја на делу освештала, потврђује и научно проматрање живе природе људске. Све што битно одликује ту природу, тежи сагласности и узајмности као највишем закону. На први мах рекло би се, да личне особине противустављају човека човеку. Али, кад дубље загледамо у природу ствари,

уверавамо се да баш те особине чине, да људи осете потребу друже̂вног живота. Као скуп својих особина свака личност тежи да се за себе развије, да по своме нагону, по својој памети и по својој вољи за своју потребу ради. Али, тек у друштву и помоћу друштва може личност да се подпуно развије, и да својим природним нагонима и потребама као што треба одговори. У друштву личне особине налазе своју вредност у радној деоби. Деоба у радњи усавршава личне способности и лични рад, даје могућности да се све у већој мери и у већој разноструkости производи, па да се и лични нагони и личне потребе што подпуније задовоље. У радној деоби сваки рачуна да се производима и услугама менује са другим људима; и зато сваки мора да мисли на интересе и потребе других, мора да што учини или произведе за друге, те да може очекивати, да и други за њега раде. Ма колико саможивости да би се замислило у личности, сагласност и узајмност остају природни закон за људе. По томе закону људи се узајмно траже, и у радњи деле; по томе закону они се услугама и производима менују; по томе закону они једно за друго раде, и могу да своје способности са својим нагонима, своју привреду са својим потребама, и своје уживање са својим производством у равнотежу поставе.

Кад су сагласност и узајмност у самој природи људи, оне се само слободним развитком те природе изразити могу. У томе смислу и наука учи, да је слобода човека природни услов и природно јемство за развитак и напредак друштвеног живота.

У својој предпоставци, да је личност природни непријатељ друштву, комунизам поставља себи задатак да изнуђава сагласност и узајмност у друштву. Али, питање је: како да се изнуде сагласност и узајмност међу личностима којима је противност и непријатељство у природи?

Неби-ли ту пре свега требало саму природу личности из темеља променити. А камо те снаге и памети што би могла још и такву промену извршити?! Из искуства најбоље се зна шта комунизам на делу може. Није-ли комунизам први облик друштвеног живота код дивљачких племена? Па шта налазимо у ових? Морално, умно и материјално сиромаштво и убожарство. А и каква развитка, напредка и добра да буде онде, где се личности као осуђене око друштвене власти обрћу?! Комунистичка изнуда одузима личним делима сваки значај врлине, претвара људе у живе машине, спречује развитак њихове собствене природе. Тек пошто је изишло из повоја комунизма, човештво је могло почети да се развија и да напредује.

Који се у посљедње време под именом „социјалних демократа“ истичу, одричу се правог комунизма; али оно што они траже, излази у ствари на што и комунизам. Неки од њих јесу задружњаци (колективисте), а други узајмничари. Да се на место приватне собствености уведе заједничка, која ће се под аренду давати; да се оруђа рада „социјалишу“, и т. п. све то излази на ово: да се одузме човеку оно у чему је права снага и достојанство његово, а то лична инициjатива, па да му се натури туторство неке силе, која се истина друштвена власт зове, али којом на делу ипак смртни и грешни људи држају. Друштвена власт, у лицу својих званичника, морала би бдити над заједничком имаовином, и недати задругама које би је под аренду узеле, да се међу собом надмећу (да конкуришу); она би морала особито противу слободе у привреди на опрезу бити, и чувати да се том слободом непоквари једнакост, и неуведе неједнакост стања. Под изговором „да се оруђа рада социјалишу“, би се, најпосле, и сами човек претворио у оруђе рада. Њему би се одузела слобода располагања са тим

оруђама; а без те слободе његова улога на пољу привреде и производства неби се много разликовала од улоге простог оруђа. Друштвена власт све би прогутала, па би и над човеком тиранисала.

Социјалисте доводе човечије право од човечијег рада. Проповедајући да рад даје право, они неће да знају ни за другу собственост, него само за ону коју представљају производи рада.

Ако би само рад давао право, онда би то право требало признати и за теглећу стоку. Али, право се неизводи из самога рада, него из целе природе човечије; а ова се изражава умом, вољом и савешћу, слободом и одговорношћу. Слобода развија личне способности и дарове, личну снагу и вредноћу, личну увиђавност и штедљивост. На слободном развитку и слободном употребљењу личне способности и личних дарова, личне снаге и вредноће, личне увиђавности и штедње на привредном пољу, оснива се и право собствености. Оно је такорећи награда личне способности и снаге, личне вредности и штедње; оно — отеловљење човечије слободе. Кад се људи узајмно мењују производима и услугама, сваки у цени својих производа и услуга, прима друштвену оцену и друштвено признање својих производних и привредних својстава. Та оцена, то признање јесте освештање личне собствености, па ма какав облик да би ова имала (била она пољска имаовина, земља, или кућа, или новци, или алат, и т. д).

Социјалисте деле покретну собственост од непокретне; па допуштају прву, а непризнају последњу. Земља и њена природна плодовитост није производ човечијег рада, веле они, па закључују да она неможе бити ни собственост човечија. Да тај разлог неможе у делу вредити, томе дају доказа и сами социјалисте кад предлажу колективну собственост. Треба их само запитати: зашто да више људи заједно могу имати земље у собствености, а један човек

за себе да неможе? Зар право друштва незначи скуп права што их његови чланови имају? Па онда, ако је лична собственост крађа, крађа је и заједничка (колективна) собственост, са правног гледишта. Ако се право собствености неби дало извести из природе личности, неби ни из природе друштва. То је бар јасно, да се друштво састоји из људи, и да је друштво ради човека а не човек ради друштва. Ако би личност значила нулу пред правом, онда ма колико личности да би се заједно узеле, оне би остале то што би значиле, т. ј. нуле.

Као што се права и дужности изводе из саме природе човечије, тако и собственост, кад се оснива на слободи једнакој за све и за свакога, неможе имати противу себе друштвено право. Друштвено право јесте скуп права свију личности што друштво сачињавају; а собственост значи, да свака личност своје природно право употреби, да своје умне, моралне и физичне собствености развије, да као што најбоље уме природу за своје цели употреби, да слободно располаже оним што по праву произведе и стече. Тврдити да собственост која се оснива на природном праву човека, на слободи једнакој за све и за свакога, да таква собственост јесте противна друштвеноме праву, било би колико и тврдити, да може бити права противу права, а то је очевидна бесмислица.

На пољу практичне привреде све говори за личну собственост. Шта вреди земља без привредне способности човека? А ко да развије привредну енергију, ко да о своме трошку и својим знојем наплођава, и у доброме стању одржава земљу од које није господар? Упоредимо само обштинске земље са приватнима, па ћемо и на делу уверити се, да је лична собственост за напредак пољске привреде нужна. Обштинске земље обично се горе држе, и више непроизводно леже, него оне које су лична собственост. Може се рећи, да су обштинске земље као нека крава,

коју би сви хтели да музу, а на коју нико немари да троши. Почем се сваки отима да општинске земље само ужива, а нико неће да се брине како да се оне у производној снази одрже, ништа обичније него да те земље, пошто се изцрпеју, залудно леже. А ко и да штеди, ко да својим трошком и трудом одржава у доброме стању земље, од којих вуку корист и толики други, што неделе и жртве које су нужне да би се оне у стању плодовитости одржале? Нетреба заборавити, да је лични интерес живи покретач за привреду и производство, и да се тај интерес тек личном собственошћу до праве енергије пробудити и развити даје. Укинути личну собственост значило би одузети производству и привреди покретачку снагу, и тиме отворити врата оскудости и убожарству. Нека би се још увела јаднакост уживања, и нека се неби водило рачуна о неједнакости усиљавања, способности, заслуге и штедње, па би се оскудости и убожарству савколики мах дао. Ако-ли би се водило рачуна о неједнакости способности и заслуге, онда би се опет промашила социјалистичка цељ; т. ј. друштво би и даље остало подељено на богаташе и сиромахе; сиромаха би и више било него иначе, а колико би више њих било, толико би мањи био део уживања за свакога од њих.

И политични разлози говоре за личну собственост. Ова је вазда била бедем за грађанску и политичну слободу, а противу насиља и тираније.

Од собствености која се оснива на слободи једнакој за све и за свакога, на правној привреди, и на узајмној оцени и размени производа и услуга, треба разликовати собственост која се оснива на освојењу и грабежи, на повластицама и монополима, на изнуђеној неједнакости, након кратко: на сили и неправди. Такву собственост и наука осуђује и одбацује.

Као у питању собствености, тако и у питању рада друштво неможе имати никаква права противу права личности,

било да би хтело наметати, било да би хтело ограничавати и закраћивати рад, или ујамчавати га и организовати. Наметати рад, значи ујармљивати и угњетавати радника, а то је начело робства и касте. Закраћивати рад, значи газити и потирати право живота; а на то излази и организовање рада. Организовати социјално рад, значи ударати на личну слободу, која у раду, као и у собствености, јесте најбуднија чуварка и заштитница личног интереса, што човека и друштво напред покреће.

И у питању о капиталу социјалисте падају често у заблуду. Они ту гледају само на господаре фабрика, на богате пољске имаоце, на банкере, на велике предузимаче и капиталисте, па изричу као правило да „капитал експлоатује (цеди) рад“; а заборављају да капитала има много и у рукама самих радника, ако под овима треба разумети и пољске привреднике и занатлије који од својих руку живе. Да се удара на монополе, на повластице, и на сваку неправду која чини да се капитал у рукама неколицине, или мањине, на штету већине, гомила и зло употребљује, то разумемо. Али, да се и самоме капиталу рат оглашује, што у неправедне и нечисте руке пада, то изгледа као „кад би се са прљавом водом и дете из корита избацити хтело.“ Треба правити разлику између капитала који се на основу слободе и правде тече и употребљује, и капитала неправедно стеченог и зло употребљеног. Где влада слобода и правда, ту неможе вредити пребацивање: да оно што се на капиталу добије, јесте пљачкање рада, и да је рад једини производан. Колико је производан рад без капитала, то се може видети код убожарских дивљачких племена. У њих рад једва доноси колико да се живи „из руке у уста.“ По правилу, сви морају да раде; али, једнакост којој води рад без капитала јесте једнакост у сиромаштву, а не у благостању. Па кад је извесно, да рад тек у друштву са капиталом

може да развије привреду и производство до праве снаге, онда зашто да се капиталу као и раду непризна заслуга за производство? Зар капитал и сам непредставља рад? Није-ли он заштеђени производ свршеног рада, који се улаже у ново производство, да би се тако рећи сједињеном снагом прошлости и садашњости спремило богатство будућности? Та ако је прости рад производан, зашто да неби био производан, и још производнији, рад који се на штедњу подупире, и коме штедња даје облик нове снаге? Да је оно што се на капиталу добије отето од рада, то може тврдити само који неће да зна за природни закон народне привреде. Капитал може уцењивати рад, и располагати са овим као са оруђем, само где владају повластице, монополи и неправда; а у слободи и правди односи између рада и капитала уређују се на основу конкуренције у понуди и у тражњи. Ако се нуди више рада, него што га се тражи, конкуренција између самих радника обориће на ниже радничку плату. Ако-ли се тражи више рада него што га се нуди, онда ће конкуренција између предузимача повисити плату радницима. Тако ће се ова определити час на корист предузимачу, час на корист раднику; али нити ће капитал над радом, нити рад над капиталом господарити као над оруђем, и експлоатовати га. По правилу повећавање радничке плате треба да означава живи развитак и добро стање радиности, а то је у интересу и самих капиталиста, као предузимача.

Да је плата радничка само нови облик робства, као што неки социјалисте тврде, и то је једнострано и претерано. Шта је радничка плата? Когод прима какву награду за своју радњу, па ма какве струке та радња била (занат, вештина, јавно звање и т. д.), сваки тај припада онима који имају радничку плату. У тај ред долазе, дакле, и „највиши“ државни званичници, у данашњим др-

жавама, па и сами владаоци. Начело по коме се овима плата дели, јесте оно исто по коме се и другима радницима плаћа. Ако је, дакле, плата за ове последње облик робства, она је и за оне прве; а то и сами социјалисте одричу, ограничавајући питање о радничкој плати само на оне који од својих руку живе.

Нетреба заборавити, међутим, да је стање радника у известним земљама кобно и очајно. Али за поправку тога стања, треба зрело оценити шта је у истини право и могућно. Где се на слободу рачунати може, ништа простије, него уводити и подпомагати удружење капитала и рада у производству, и радити да интереси и потребе радника буду заступљени у народном представништву, као што о томе и раде радници у Инглеској, у Швајцарској, па и у Француској, и у Немачкој. Последњи покушаји „социјалне револуције“ у Паризу потврдили су да преке и крваве мере од зла само горе праве. —

Назив „социјална демократија“ намеће мисао као да између социјализма и демократије има неке истоветности и неког савеза. Да видимо је-ли то тако.

Демократија значи да друштво само над собом влада и управља, на основу слободе једнаке за све и за свакога. Она је тако рећи влада правде. Где се свима и свакоме признаје једнака слобода, ту је свако властан од себе, свако живи и ради по своме разуму, по својој вољи и по својој савести, а над целим друштвом влада свест и воља свију, или општи разум и општа воља.

Социјализам позајмљује од демократије тежњу за једнакошћу, али он дели питање једнакости од питања слободе. Једнакост коју он хоће, јесте једнакост стања и благостања; а ту једнакост мисли он да постигне узношењем и ширењем друштвене власти над слободом човека.

Демократија неда се појмити без слободе једнаке за све и за свакога. Она ујамчује „свакоме своје“, ујамчује

средством закона једнаких за све. Она хоће да се човек учовеча, да буде човек, па тек за човека, који зна за што је на свету, и како да буде што треба да је, тражи она благостање. Уколико социјализам дели једнакост од слободе, он нема права да име демократије на себе узима.

Демократија, као што се данас појми, узела је полета у 18. столећу, развитком либералних идеја, које је философија покренула, и које се дају свести на ово:

Прва снага од које у друштву све долази, јесте човек. Човек развија производну снагу; производство служи човечијој потреби. Носећи клицу свога развитка у себи самоме, човек се све боље развија што се слободније покреће и ради. Слобода доводи његов развитак до цвета, његову снагу до вршка. Усавршујући себе човек шири своју владу и над природом која га окружава. Човек који разуме природу, и уме да је употреби, који уме да наплоћава земљу, да спрема и дотерује производе за своје потребе, да снагом мисли свезује садашњост са будућности, да штедњом ојачава изворе производства, да на основу радне деобе и размене производа и услуга доводи своје способности на равну меру са својим потребама, и своју привреду са својим уживањем, такав човек јесте прва снага у друштву.

Све слободом, све човеком за човека, то је последња реч демократије. У своме развитку на пољу производства, слобода се назива слобода рада, или слобода привреде; а у својој пуној властитости над производима своје привреде, она се зове слобода собствености, или право собствености.

„Слобода и собственост“ (Liberty and property) беше усклик народног устанка у Инглеској (1688). „Свако да ради слободно, и свако да слободно ужива плодове своје радње“ изрекоше Американци у своме акту независности (1776). „Слобода, једнакост и братство“ беху израз ко-

јим Француска револуција (1789). освешта демократију. Од тога времена демократска свест непрестаје означавати слободу личну, слободу привреде и слободу собствености као једну исту и неразделну истину, и као једину сталну основу друштвеноме реду.

Социјализам неће никако слободу собствености и слободу привреде, него хоће да заједничким радом и заједничким капиталом, заједничком производном снагом, подчини личну слободу друштвеној власти. Толико се он разликује од демократије, толико је несагласан с њоме!

Социјалисте неће слободу за личност, али је хоће за обштину. Ту они долазе у противуречност са собом. Друштво је ради човека, па и обштина неможе имати природнијег позива, него да служи човеку као својој највишој цели. А какву услугу чини човеку обштина која му личну слободу непоштује и незаштићава? Помаже му да до благостања дође, одговарају социјалисте. Али, благостање без слободе нечини човека човеком; природа човечија изражава се умом, вољом и савешћу, слободом и одговорношћу. „Ако социјализам, вели разложно Вашеро, нема ништа друго да понуди човештву него своје масне попаше, он га своди на улогу стада, и тада му се може одговорити: за слободу и за достојанство човека убожарство, неред и анархија на привредном пољу јесу бољи, него и најмасније попаше социјализма.“ „Производи се гаје за људе, а не људи за производе“, вели разумно Дроз.

Федерација обштина за коју социјалисте свој глас подижу, неби била никакав нов покушај у свету. Италијанске республике и савез слободних обштина на северу Европе, у средњем веку, беху у ствари федерација какву социјалисте траже. Али је историја потврдила, да таква федерација недаје колико треба јемства ни противу освојачке силе с поља, ни противу војеног деспотизма унутра.

Да би једним махом све по данашњем свету превр-нули, па нов ред ствари увели, социјалисте раде да на основу удружења и на пољу активног одпора спреме таконазв. социјалну револуцију.

Радити да се друштвени ред једним махом из темеља преврне, значи неводити рачуна о природном закону друштвенога реда. Друштвени ред излази из природе човека. Какви људи, такво друштво. Хоћемо-ли да друштво буде боље него што је, онда незаборављајмо да се то може постићи тек помоћу нагона, способности и потреба развитка што их природа човечија у себи носи. Које друштво неби у природи својих људи имало клице и закона за развитак и усавршање, или које се својом унутрашњом снагом неби могло из себе преродити: то друштво морало би угинути, па ма колико да би се оно из темеља превртало. Па кад се друштво само развитком и усавршањем човечије природе развити и усавршати може: треба признати, да друштвено питање нестоји над питањем о човеку и о слободи, него да је оно овоме подчињено. Слобода развија и усавршава природу човека; слобода удружује духове, и чини да се они менују мислима, искуством и знањем, да се причешћују истином. Сагласност у истини води сагласности нарави и карактера, вoља и дела, па и сагласности интереса. Сагласност интереса упућује све људе да раде сваки за добро свију и сви за добро свакога. Тако је слобода природни закон друштвеног живота, и обштег благостања.

Оснивајући све на природном реду ствари, демократија неузима на себе да измисли нове законе, нов план за уређење света, него тежи само да изучи законе који су вазда владали, и који никад неће престати да владају светом, законе природне. У својој тежњи она се узда у науку, па усваја све што је напредак науке за човека и за друштва освештао, било у привредном, било у

политичном, било у ма ком погледу; а нетражи да све из темеља преврне. Другим речима: демократија тежи да у свету таквоме као што је, одкрије клицу његовог развитка и начело његовог преображаја; а нетражи никад законе догађајима и делима изван извора самих догађаја и дела. Поуздана у историју и у философију, она све од слободе и науке очекује.

Тежњу социјализма за обштим благостањем, или за једнакошћу имаовине и уживања, могла би демократска свест освештати само као узор који би своје остварење тражио на основу једнакости умних, моралних и физичних нагона и потреба, способности и усиљавања, — једнакости којој се људи тек у слободи и помоћу науке приближивати могу. Али, ако је питање о једнакости којој слобода и наука људе приближују, реч демократија, научно схваћена, доста је да се таква једнакост означи. А придев „социјална“ никако јој није нуждан; томе придеву тим мање може бити места уз демократију, што он, по своме историјскоме значењу, обухвата скуп разних, па често и међу собом несагласних и противних мнења, система и школа. Такав придев пре може да замрси и помете појмове о друштву, него да их на чисто изведе и разјасни.

Преврат који социјалисте под именом „социјалне револуције“ спремају, јесте испод здраве свести о демократији. Демократија, која полази од слободе и једнакости, иде правце братству; а крвави покушаји Париске комуне у 1871. и Шпанских интернационалиста у 1873., показаше, да „социјална револуција“, нажалост, у варварскоме опустошавању и у целатскоме проливању братске крви неуступа нимало оним деспотима и тиранима, које бајаги и сама проклиње.

Са науком и демократијом, које проповедају начела слободе, једнакости и братства, немогу се никако дове-

сти у сагласност страсти које пустош и покољ међу људима шире. Предавати се таквим страстима, значи на делу давати доказа противу оне сагласности и узајмности, у којима наука и демократија природни закон друштвеноме реду налазе. Осудив' те страсти у лицу војених и политичних деспота и тирана, социјалисте су тиме унапред из рекли пресуду и противу себе, уколико и сами на своју душу узимају грехове које су у оним деспотима и тиранима осудили и непрестају осуђивати.

Не „глава за главу", и „крв за крв", или „око за око, и зуб за зуб", као што социјалисте узвикују, него слобода, једнакост и братство за све и за свакога, па и за противника и за непријатеља: то је последња реч науке и демократије. Ко у истини науку и демократију хоће, тај треба да и слободу, једнакост и братство за све људе хоће. А ко слободу, једнакост и братство неће и за противнике и за непријатеље; ко се дивљачкој освети, и убилачким и крволочним страстима предаје: тај неиде са науком и са демократијом, него иде противу науке и демократије; и тај није пријатељ, него је непријатељ друштву људском.

КРИТИЧКИ ПОГЛЕД НА ПРОШЛОСТ СРБА У УГАРСКОЈ.

(наставак).

ЧЕТВРТИ ПЕРИОД.

Господарство аустријских ћесара над већином српских земаља, од смрти митрополита Мојсија, до губитка Београда

(1730—1739).

од

професора Гаврила Витковића.

По смрти доброг митрополита Мојсија, по наредби сабора, који се међутим одмах после митрополитова погреба разишао био, остаде да управља народним пословима до другог сабора темишварски владика Никола Димитријевић, као администратор београдске митрополије.

Њега је поверење народа на то место довело, и он је био у пуној мери достојан тако важног места.

У свима важнии случајевима, по примеру свог честитог предњака митрополита Мојсија, саветовао се администратор са народом преко писама. И народ га поштено и својски подржавао и помагао.

Но његова браћа владике сваки за се радише да постану митрополити. А поглавито арадски владика Вићентије још одавна вољна креатура бечке господе, који је од својих протектора подстрекиван, покренуо сва агитаторска средства и новцем владиним подпомогнут, одмах по смрти Мојсијеве, почео да ради противу народног кандидата и повереника администратора Николе.

Ова већ поодавна продана душа ни најмање није марила, што је сабор владику Николу одредио за администратора, јавно и отворено је радио противу овог народног кандидата, противу закона сабирао партикуларне саборе, по вајкадашњем леглу калуђерских сплеткаша по манастирима о славама врбовао и митио народ гостбама и разним обманама.

За време безглаварства црквеног, од конца Јула 1730 па до Марта 1731, кад се беше нови сабор састао ради избора новог митрополита, дакле за 7 месеца показала се највећа самовоља српских црквених главара, који су на све стране тумарали, само подрију сабором одређену власт администратора митрополитског Николе Димитријевића, кога је сав остали народ поштовао и љубио.

На челу ових себичних владика стајаше Вићентије Јовановић, о коме већ знамо, како се одавно за себе постарао у Бечу, пристајући у напред на све што немачка и мађарска господа од њега захтеваху.

Ослањајући се на помоћ ове бечке господе Вићентије са негом братијом највеће смутње чињаше у народу. Приликом манастирских сабора, дражаше народ противу митрополитског администратора, и већином су са тих сабора ришћани разилазили се крвавим главама.

Колико су ове владике поштовали црквене законе и народна права, види се и отуда, што су самостално и самовољно сазивали у Срему и у Славонији партикуларне саборе, на овим незаконим саборима износили су за народно јединство по све штетне предлоге. Ове владике ишли су на то, да поцепају јединство српске хијерархије, они су предлагали: две митрополије у Београду и у Карловцима, и два митрополита. Осем тога, по жељи бечке господе предлагали су за народ убиточан предлог, да се општи народни сабор укине, и свака провинција држи засебне саборе, који не би имали и најмање мо-

ралне везе. Такви провинцијални сабори баш су у тој цели измишљени, да сваку заједницу и јединство народа српског униште и сва народна права покосе.

С тога је честити администратор митрополије племенитијим родољубима и знатнијим општинама јавио одмах за ове смутљивце и за њихове планове, и са овима писмено договарао се, како би на пут стали опасној агитацији бечке госпоштине.

У тој цели написао је администратор митрополије писмо из Београда 19. Септембра 1730. год. Србима будимске јепархије, у коме описује по све жалосно стање народа по смрти митрополита Мојсија, које је настало кривицом сплеткаша владика, а наиме владике арадског Вићентија Јовановића, и владике вршачког Максима Несторовића.

Поменуто писмо администратора Димитријевића у изводу гласи овако:

„Благочестивіи и почтенородніи господари Бирови со Ешкѵти и кметови вароши Бѵдимскія, Пештанскія и Свето Андрейскія — — — — — — — — — — — — —

Вашего почтенородіа и во свѧтемъ дѵсѣ синолѣпіѧ на днешнои почти писаніе пріимивши, и въ немъ написанаѧ всѧ подробнѣ разѵмѣхомъ. Такожде и во извѣстіе вамъ по должности нашеи ва обште-народнихъ сотворити не пропѵштаемь. Ибо чрезъ слѵчаехь сих последѵюштих, аште би се в' чемь обштемѵ статѵ и правицамъ, и добрѵ все народномѵ единою чертою токмо кое несречно от коихъ припетіе слѵчило; знаю, да би сте ми винѵ о семъ дали. Понеже единокѵпно на дѵшѵ строеніе и правленіе превисочаишіѧ власти и високог достоинства блаженопочившега оца и Благодѣтелѧ нашего, Архіепискѵпа и митрополита бывшаго Моѵсеа Петровича предали и врѵчили до идѵштаго светога сабора Администрирати. Како и со всѧкою моею должностію, по крѣпости и краинемѵ разѵма

силы, по помошти Божіеи, что есть со совѣтом вашимь прилежемь, и таштимсѧ и слꙋжимь, да би ми точію мирно били, и да ми сѧ на противъ нечини, кое мене моеи партикꙋларнеи персони немогꙋ ꙋчинити, но всѧ на обштество превосходитъ, понеже моѧ совѣсть чиста есть, да творю ничто дрꙋго особно, него что за обштество.

А извествꙋемь пакъ что сѧ дѣеть, да знате, и да вамь есть за памѧтствованіе, како ниже изѧвлѧемъ: да братіѧ Архіереи наши в' едино колико се може совокꙋплѧютъ и нѣкаѧ писма составлѧютъ, а что, и за что, то Богъ вѣсть, и они о ономь нашем вѣдомо ніе, и противꙋ насъ протестаціе есꙋ чинили горѣ ва Бечꙋ код' господина секретара Иосифа Ѩмбрековича, да не има намь декрета Администраторства ради, од двора цесарског солицитирати, за что во Инстрꙋкціи депꙋтатовъ, токмо за саборъ и отворъ сꙋпштанціи стоитъ.

И ово новитат би био, за что предецесори наши Администратори, да ни сꙋ тога имали и солицитирали.

Ми ипакь сами за добро би нашли, да ніе потребанъ оваки нам декретъ имати ради Администраторства, каде не би имали прежднн наши, и каде би и Архіереи наши били подписали сѧ на тастаментъ или наредбꙋ покоиного оца и благодѣтелѧ нашего, како и остали честни клеръ и славни народъ, и кад би господствꙋюштіи комендирти и провизори ꙋ земли без заповѣсти и ꙋтврждeніѧ цесарског познавали, непротивили.

А последꙋюшти начинъ болше изѧснꙋетъ, да есть нам потребань декреть до сабора за болши фꙋндаментъ, и за что епискꙋпъ Кѵръ Викентиіи не обдржава и познае во своемъ писме за такого, него еште намъ заповѣстъ и ордеръ дае, како из предложеногъ екстракта егове книге разꙋмѣти хоштете.

И власть и дѣло наше, без знаніѧ нашего во всѣмъ предварꙋю, а на прогивъ и на трꙋць нам чипꙋ, како

и ꙋ Варадинꙋ заповедали Неделкꙋ, что е должно до сабора, да недае, и Иоаннꙋ Ексархи остали заповедали, да что може на странꙋ оставити, и нам да не да, и да не отнесемо, кое он код' господина Гомбоша хинтовъ и лепи хамови оставио, а из епископіе отнесао где е сигꙋрніе и болше стаꙗти било.

Пакъ також де видите, что и славонски епископъ Кѵръ Никифоръ (Стефановичь Пакрачки) намъ пишетъ тꙋмꙋлтъ или бꙋнтꙋ (буну) онаго народа, а да е он во своеи епархіи, те би поꙋчавао и возбранивао од зла своемꙋ стадꙋ онако да нечинетъ.

А они негледають и пазет из чесого зло родити се может, и кроз едних онакихъ невешти люди и осталомꙋ народꙋ боꙗти се штете да се не сатворитъ, да пазетъ и чꙋваютъ свое овце и епархію, него странствꙋют и трꙋца и гордини ради, что намъ противꙋ мисле, ходетъ тамо сѣмо, и труде се заповѣдати, да нась не споминꙋ, но блаженѣишаго Патріарха во Сремъ и Бачкои, гдѣ ми сами имъ и без того нисмо заповѣдали, еште ни блаженѣишаго нити нась да поминю. И они сꙋ сами от своего изволениꙗ нась поминꙗли и прошлаго Авгꙋста 21-го по заповѣди Архімандрита Висаріона от своихъ монастирех игуманима, и съ помнꙗнꙋтимъ братомъ славонским саборъ ꙋ Хоповꙋ праздновали и держали, без всꙗкаго нашего знаніꙗ и без обичаꙗ досадашнаго, да без надлежаштіꙗ власти допꙋштениꙗ творетъ; гдѣ ондѣ на сабору изꙗвили, да ꙋказъ има цара Уроша из Вердника ꙋ Крꙋшедоль принети; и из того ꙋзрока Ꙗзачани с' Вердничани бꙋнтꙋ со орꙋжіами держали, крови и ꙋбиства и многе штете биле, како ћете из приложенаго екстракта видѣти под словом а. И еште Архімандрит себѣ цѣлꙋю Архіепископскꙋ и митрополитскꙋ власть задержава, от монастыровъ фрꙋшкіꙗ горы да онъ всꙗкіа ствари може расправлꙗти и чинити,

и без дозволенія и всякаго припитанія нашего, и ниже нам обявляетъ.

Кое ово ест власти опште-народнои и црковнои противно, почто онъ облигиртъ есть, по заповѣди власти и наредби нашои чинити, како что протоколъ екстрать изявляетъ.

Того ради ми хоћемо им како братіи Архіереомъ, тако и осталим тим и другим писати, каде они то по Инструкціи и пленипотенціи славнаго народа, контенти су, и више делати ся не иматъ окромъ за саборъ и за отвор супстанціи. Тако что е потребно, да они оставляю епархие, и да се у многоначаліе труде, но време сабора нечекаю, и за мене да се нестараю за строителство, аште что ми с волом нашом что напротивъ кому сотворимо без правично и без разлога, то ћемо ми одговорити. Другіи же паки сваки свою службицу да чува, и редъ что есть устроенъ, зашто хоштемо од селе чинити властію од Бога и славног народа намь даною, како су и прежднии наши чинили, что е по правици сверху оних, кои что тражи, и иште, небуде се дало и млого сотворити, то и съ праведномъ азистенціомъ свакомъ хощтемо чинити, кои се намъ буду противили, како и народни (посланици) многи что нам овако пишу.

А зато како находите, да намь ваше единомисліе извѣстите, и да не пронешено сіе за кое ніе да се нечине конфузіе, прочее что будемо ново имѣли хоштемо писати к остаемь ваших благочестіахъ."

Из овога писма види се јасно, каквих се жалосних средстава латише несрећне владике, само да постигну своје себичне цели, ма да у томе васцели народ српски пропада.

Добри администратор с правом вели: Народ ме на сабору по препоруци покојног митрополита Мојсија изабрао за привременог управљача православне цркве, и ја се уздах у божју помоћ и са вашим саветом своју по све тешку

дужност извршити до новога сабора; но моја браћа владике нехају на препоруку умрлог митрополита, на саборске закључке и у њима изјављену вољу целога народа. Моја браћа владике скупљају се самољно, и нека писма састављају, а што и за што, то сам Бог зна. Начинише вели протестацију и тужбу противу мене у Бечу, да ми народни секретар Јамбрековић не изради декрет од двора на администраторство.

Но ја вели такви декрет и нетражим, јер и моји предњаци нису имали декрете. И по томе би то било неко новачење. А нашто нам декрети, кад се на тастаменат покојног митрополита све владике подписаше, и нас за администратора признали.

Међу тим незакони поступци наше браће владика учинише, да ће потребан бити такви декрет. Јер арадски јепискуп Вићентије сада неће да нас призна за администратора, него нам шиље заповести и налоге, а са још неким владикама, архимандритима и игумнима чини нам сваковрсне инате и пркос.

Они нам, вели, пркосе, и негледају и не пазе какво се зло отуда може изродити, због себичности таквих невештих људи, а бојати се штете за свеколики народ. Ови себичњаци не чувају своје овце и јепархију: „него странствују и инат грдње и поруге чине нами, тумарају и тамо и амо по народу и праве свакојаке смутње.

Тако је вели по заповести архимандрита Висарийона (Павловића потоњег владике бачког) са братом Јепископом славонијским без нашег дозволења скупљали се 31. Августа у манастиру Хопову и тамо градили сабор, и најзад до тога довели народ те се људи побунили и оружјем у руци тукли се међу собом.

И тај архимандрит Висарион присвојио је себи власт митрополитску, те жари и пали по фрушкогорским манастирима.

Сви поступци тих смутљиваца противни су власти оште народној и црквеној, по којој би имали све послушати и по томе се управљати, како је оно доконао скоро прошли сабор у Београду.

Да би једном ово безаконе престало, ми ћемо браћи нашој владикама и осталим смутљивцима писати, да без нашег дозвољења не усуде се остављати своје јепархије, и да се оставе „многоначалија." Но сваки нека се покорава саборским закључцима, а што би коме неправо се чинило, нека сваки почека до сабора, на ком ће се преслушати свачија жалба."

Тако се жалио честити администратор Никола хришћанима будимске јепархије. И ови се свом добром поглавару на скоро одазваше у писму свом од 23. Септембра. У истом писму рабре администратора, да најстрожије казни све оне, који би радили противу саборских закључака.

Да би се што јасније видело, колико је било развијена уставна свест у онога народа будимске јепархије, наводимо овде писмо, које су писали администратору, и које овако гласи:

— — — — — разумесмо, что и како пишете и помавлюете, да неки починю партикуларно по себе саборе чинити, без свега обште народнога знана и савета, то неблагодаримо, но должность намь и сваком како духовном, тако и свѣтском есте, вааздржаніе и трпеніе имети до опште народнаго сабора и конгреса, кое га и ожидамо имети, и дочекати чрез опште народних наших депутирти и пленипотенціали. И онда можеть сваки и свое теготи и прошеніа предлагати пред опште народним саборомь. И онда коега нам господь Богь буде изабрао поглавара црковнаго, тога хоштемо имати архіепископа. А за садь имамо ваше преосв. господство епископа и администратора српске архіепископіе и митрополіе и поглавара опште народнаго и

црквенога до сабора, по препорѹки свето почившаго госп. госп. оца и благодетела нашего, и потвржденіе опште народно, да имате власть ѹ свемѹ и над свима до сабора. Што бѹдете ведели за опште народное добро, да гледите ѹпралѣти и распралѣти, а кои партикѹларно ходе и противѹ привилегіе стое без знана опште народнаго и без сагласиа од свих провинціа, несѹть народни пріѧтели. Понеже что бѹдѹ кои партикѹларно чинили, и ми за ино не бѹдемо разѹмели, то ми ва овом нашем дииштриктѹ бѹдимском хоћемо протишталовати на саборѹ, да ничто не чине без нашего знана. Пошто, како годь есмо достали милость опште народне привилегіе од ѩсности цес. и кр. величаства и еште од свето почившега Леополда, Иосефа, од овога цес. и кр. Карла VI. потврђене. Сви светопочивши патріѧрхе, архіепискѹпи и митрополити ништо партикѹларно нисѹ чинили по себе, да намь нисѹ огласили за сваштo, поред коега ѹ свемѹ есмо ва саветѹ и договорѹ били, што е за опште народное дело ведело се изтраживати. Тако и сад, да се ничто не чини без опште народног сагласіа и савета, него сви колики, како дѹховни тако и мирски, до сабора да се претрпи, да се молимо крепко Богѹ, да намь дозволи его цес. и крал. величаствие опште народни саборъ да имамо по прошенію и инштрѹкции, што се просило код цес. и крала чрезъ опште народне пленипотенціалне депѹтирте. А кои патрикѹларно ходе и противь стое, нека се осталѧю што е кои почео, а не даи господе боже, да единою чертою што поплзьне се на опште народнои привелегии, а с кога се бѹде стало, нека се добро ѹзмѹ ѹ паметь, что кои твори и чини. А ми се имамо држати цело тврдо темелито поред оно инштрѹкціе и пленипотенціе наших пленипотенциаломь преварѹчене до сабора, а ѹ дрѹго и са

дрѹгимы партикѹларним ни ва што не хоћемо се мешати нити смо се мешали. С коимъ препорѹчѹемо се итд. — —

Но честити Будимци нису задовољни били само оним, што су писали администратору, већ су одмах у једно исто доба писали свом владици Василију Димитријевићу, у ком најодсудније изјављују, како ће сваки онај одговарати „пред сабором“ и пред „славним народом“, који што засебно без народа и мимо сабора ради.

И ово писмо због енергичног и свесног говора по све значајно овде по оригиналу саопштавамо.

Од вашего преосвештенства писаніа нисмо имели, нити намъ извествѹете, како и что се чини, пошто како овамо код насъ гласит се и разѹмесмо, а и ва писании намъ пишѹть, да неки партикѹларно по себе и по своеи воли саборе чине тамо по Сервии и по Бачкои, и нека писаніа и печате од люди ѹзимаю, и неке потаине послове по себе даюњ, за кое таково ми неблагодаримо и из тога не видиме бити добра и не хоће добаръ конаць ономь нихномь делѹ бити.

Ми преосв. госп. за дрѹге печате и саборе не знамо, что кои камо ходе и чине по себе партикѹларно, него знамо и држимо се васих пленипотенціала поред оне инштрукціе вамь преварѹчене од нас на саборѹ, да онолико солицитѹете код цес. и кр. величаствіа, а не више од опште народне инштрѹкціе. А ако кои што чини по себе партикѹларно, те бѹде што противно нашои опште народнои превелећіи и саборѹ, и народѹ бѹде на кварь, то онаи нека на себе позорѹе, и нека има на себе позор, како се бѹде одговарати пред сабором и славним народом. А свакомѹ есте длжность трпети се до сабора опште народнаго. А кад бѹдемо се сподобили од ѩсности цес. и кр. величаствиѩ, и бѹде дозволио, онда кои нам бѹде архіепискѹпь и митрополить поѩвио се дѹхом светим бити,

онога хоћемо имѣти и на саборѹ. Све колико теготи прошеніа, кои бѹде имаю, нека истражѹю и претендираю, а до сабора нека се сваки трпи и предржи. — — — —

А наипаче нам дѹжност госп. Богѹ молити се крепко, да би нам ѩсность цесарска саборѹ бити дозволио, и онда о саборѹ за поставление Архи-епискѹпа и за прочаѩ опште народа дела, гледати, смотрити, распраляти и ѹчинити. А за садь молимо се, имаите насъ ѹ милость отачаскѹю примити, а нась са едним благословенимь писаниемь наглѣдати и нам известити, како и что творит се, да и ми ѹведели бѹдемо, почто како поѩвлюет се дело од неки, како и више рехом, незнамо ономѹ делѹ какав конецъ бѹде.

Међу тим, док су ове преписке трајале, а јамачно по ранијем договору и изазивању владике Вићентија умешали се у ову расправу и бечка господа, и вешто употребише овај њиховим креатурама изазвани раздор, да би што више народу српском нашкодили.

Као што рекосмо, поглавита мисао ових „господствујуштих", на то је била управљена, да поруше и оно хијерархијско јединство српске цркве, а тим начином да спрече могуће политично јединство српског народа.

Та бечка, господствујушта клика немачких бирократа и мађарских световних и црквених великаша на томе је радила и неке српске владике закупила за ту цел, да оне ново добивене крајеве српске коначно одвоји од њихове браће у Срему, Славонији, Бачкој Банату и у средњој Угарској.

Као што су ова господа успела, да политичко јединство Срба понипште засебним провинцијалним управама: тако су сада на том радили, да небуде у црквенским делима оппттег народног сабора српског, но да свака провинција за себе држи засебне провинцијалне црквене саборе.

Са овом идејом партикуларних сабора везаше ова господа и другу своју себичну тежњу, да створе два архијепискупата у Београду и Карловцима и два архијепискупа. За ову идеју лако су задобили себичне и властољубиве владике, јер у два архијепискупата требало и два архијепископа. Потоме би двојицу себичњака од једаред задовољили, којима би мало стало до тога, што би с тиме јединство народа српског коначно поцепали.

Но је свест народа српског у оно доба толико јака била, да је народ сазнао опасну тежњу бечке господе, који су ктели да народно јединство поцепају.

Та народна свест најбоље се огледа у писму сабора будимске јепархије од 12. Окт. 1730. год. које је написано, као одговор на писмо администратора Николе Димитријевића од 3. Окт. и. г. И ово узорито и велеважно писмо сабора будимског, по ориђиналу, овако гласи.

Ваше благословено писаніе од 3-ћег Окт. примисмо изложена, како из писма благословенаго и преос. господства, тако и од приложенаго екстракта од господе депѹтиртовъ нашихъ опште народнихъ, кое есѹ вашем преосвештеном господствѹ писали.

Из оба писма разѹмесмо, да наши опште народни депѹтирти вашемѹ господствѹ пишѹ, да его цесарско величаствие и дрѹги господствѹюшти мажарскии епискѹпи и световни нима сказѹю о томъ, еже би било да два архиепискѹпа и две митрополие бѹдѹ; пошто: ако бѹде единь архіепискѹпь, то они исти госпоствѹюшти прелати и мажарски статовь мислеть, и подсказѹють, своих ползи ради, еже би насъ ѩко враги оцрьнили и опали, да ми себе ва неверство бѹдемо дали, како они прельсно говорет.

Вашемѹ преосвешт. господствѹ писали есмо веће и толико кратъ, да ми православни христиѩни, обрета-

юштих се ва епархіи бѹдимскои и диштриктѹ семѹ бѹдимскомь ва Хѹнгаріи, да никоим начиномь, и никомѹ по любави или ѹловленію господствѹюштих, не хоћемо престѹпити заповедь и ѹредбѹ свето почившаго господина оца и благодетелѧ нашего вечне памети госп. Моѵсеа Петровича, ѹ свемѹ, што его преосв. госп. есте добри редь за свѧшто ѹредиль и ѹстроиль са опште народнимь саборомь, онога реда и ѹредбе цело темелите имамо се држати. Како после сих преданиахъ веће ненадлежить предлагати васе по редѹ, што и сами знате, но како ѹ првомь пѹнктѹ како ѩснеише гласеть все милосивеише опште народне привилегіе да статѹ расцианскомѹ бѹдеть единь архипастирь.

Тако се ми одговорили есмо и господствѹюштим, да тако бити хоћемо, иначе никако, што и вашемѹ преосвештеном господствѹ обѩвлѹемо, да би и ваше господство такови ответь и одговорь дали. —

Ово је писмо по све важно, јер јасно се огледа у њему свест народња, и што се у њему најеклатантније доказује она голема мржња мађарских великаша према народу српском, која је свакад постојала, но је сада на јавност изишла.

Ко се неће згрозити због такве големе подлости, и безобзирног потварања и опадања ових „господствујуштих“, којима су ови себичњаци и властољупци гледали, да опадну и оцрне српски народ код заједничког владаоца, коме су биле и сувише познате заслуге српског народа, и големе жртве, што је овај несрећни народ подносијо са своје најочитије доказане верности према својим владарима.

Срби су савршено познавали сплетке ових својих вечитих противника и душмана, те су настајали, да преко

својих нарочитих посланика, обавесте аустријског ћесара о сплеткама опадању и потварању оних својих опадача.

Ко би за магновење посумњао о тежњама ових мађарских великаша, тај нека проучи истините доказе у поменутом писму најочитије изказане у речима, које су опште народни посланици чули из усти самога ћесара и остале мађарске господе.

Будимски сабор вели, како су разумели, да су опште народни депутирци писали: „да његово цесар. величаство и други господствујушти мађарски јепископи и световни њима (депутирцима) казују и препоручују, да буду два архијепискупа и две митрополије; јер вели ако буде један архијепископ: то по казивању „господствујуштих“ прелата и мађарских великаша, који то подказују ради своје користи, да би нас као ђаволе оцрнили и опали, да би се ми на неверство дали, тако ова господа лажљиво говоре.

„Но веле будимски саборници: ми смо већ толико пута писали вами господине администратору, да ми православни ришћани из овог дистрикта у Угарској, никојим начином, и никому по љубави, или уловлењу господствујуштих, нећемо преступити заповест и уредбу свето почившег господина оца и благодетеља нашег вечне памети господина Мојсија Петровића, у свему што је он уредио и устројијо у договору са опште народни сабор. — —

„И о том (вели сабор) нећемо ни да говоримо, јер прва тачка народних привилеђија очито казује: да српском народу буде један архипастир.

На свршетку свог писма вели сабор: „тако смо ми одговорили господствујуштим, да ми тако хоћемо бити и на том остати, иначе никако, и то и вашем преосв. господство јављамо, да би и ваше господство тако у том смислу одговорили.“

Тако је сабор будимски одговоријо и поучијо митрополитског администратора, а сваки се море дивити и

радовати тако јасном доказу народне свести из онога доба одпочете борбе са најлукавијим и најподлијим непријатељима.

Но на том нису застали наши свесни предци, но је будимски сабор оног истог дана написао друго писмо народним војничким старешинама, који су у то време на сабору били скупљени у Веограду.

Нећемо пропустити, да и ово писмо, као нови доказ народне свести изнесемо за поуку наших читалаца, да се види, како су у оно кобно време Срби из свију крајева преко писма договарали се о народним пословима.

У речи стојеће писмо по орићиналу овако гласи:

„Благо и племенито високородни господари Оберкапетани, капетани и савь славни милитарски редь, намь братиꙗ любезнеишаꙗ, ꙋ господа Бога и пресвете Богоматере желимо просимо многолетнаго здравиꙗ даровати се.

Давно би била дꙋжность известие вам и племенитородиꙗм вашим ꙋчинити. Но ми од ваших племенитородіа есмо ожидивали особно примити писаніе, да би намь извествивали о свемꙋ и за свашто; како ви то тамо находите се. Код нас хвала господꙋ Богꙋ и пресв. его матери есте свеколико мирно и ꙋ свемꙋ имамо вазджаніе трпеніе до сабора, и стоимо цело, како и до сада есте било. Како сами знате, како светопочивши Архиепискꙋпь госп. госп. Моисеи Петровичь отець и благодетель наш, есте еште за живота своего ꙋредиль и поставиль своего администратора госп. епискꙋпа темишварскаго, и ви и ми и народъ поред пленипотенциа и инштрꙋкциа од свих колико диштрикта есмо га примили и потврдили за администратора свете Архіепискꙋпие и митрополіе белиградске бити до сабора. Тако по дꙋжности есте намь познавати власть Администраторства ꙋ свемꙋ и над свима, што бꙋде се веделo, да следи опште народном добрꙋ до сабора. А како сад

его пресв. господство намъ васписве в свом писму, да не хоће да трпе остали епискупи опште народнаго сабора и конгреса, пакъ онда да изтражвю сваки свое претензие, што кои бвде имао, да предложи. Него почели конфвзие смвтнв междв народом валагати, и почели неке партикуларне саборе по себе чинити ва Сремв, ва Бачкои, и ва манастирв Крвшедолв 31. Авгвста самовластно, есмо разумели, и печате и писаніа взимлю од люди. Не знамо о чем ли се саветвю, и в кое име дрзаю Саборе по себе чинити, кад знадв сами, да што год бвде се чинило, и кои бвде чинио Партикуларно, а народ за оно не зна, а в име народно чини, да е оно под протишталациомъ и контрадикціомъ. Тако и ово од них починаемо, што чине и дрзаю и не трпе опште Народнаго Сабора, ако што бвде стало се од них партикуларних, да опште Народнои Саборнои Привилегии бвде на кваръ за единв чртв, то нека имадв на себе добро позоровати од народа, пошто она Саборна опште народна привилегія ніе само игром или онаким начиномъ добивенна, што они чине и починю до сада код Его Ц. и крал. величествиа: но е великим трвдомъ и иждивениемъ и крвопролитиемъ од наших Предкова и наших светопочивших Патріарха Архиепископа и Митрополита до дне сего добро сачвvана ничто невкраћено но и више полепшато в свемв и за свашто: то и сад да гледимо и следимо да бвде цело, Свршена она привилегиа обдржата, сачвvата, непотакновена до Сабора, како што се есте затекло, и да чекамо од Пленипотенциала депвтата наших, поред оне Инштрвкцие и Пленипотенцие, што нама на саборе есте преварвчена, да поред они Пленипотенциала, и ино, што бвдв добро солицитовали код Его Цес. и крал. величествиа, и нам донели, не више не мане, него што инштрвкциа бвде заповедала, да се

можемо обдржати; и кадъ бѵде сабор, онда коега намь Господ Богъ дѵхом светим бѵде за Архіепискѵпа и Митрополита и поглавара народнаго показаль и постави на средѵ, того хоштемо имати. А на што конфѵзие, Сабори партикѵларни, кад они есѵ ни за што, код опште народнаго Сабора, Савета, договора, и кои бѵде се ѵ чемѵ постигао, хоће трпети, што бѵде опште народном Саборѵ на противность.

Из овога писма дознајемо, да је у оно време сам народ на свом општем сабору бирао администратора митрополитског. По својим уговорима са владаоцем при свом прелазу у аустијску државу, народ је себи задржао то право, да себи по слободној вољи бира митрополита. По овом ујемчаном праву народ је имао и то неоспорно право, да по смрти овог црквеног поглавара и привременог поглавара или администратора себи изабере.

Ово право народа веома је немило било цесарској и угарској канцеларији. И живо су настојали ова господа, да и ово право од народа отму. А колико им је до тога стало било, најбоље се види из онога, што сам министар Бартенштајн исповеда у свом извештају на страни 106-ој, где изриком вели: „Кад је дакле толико стало двору, као што је мало-час показано, за добрим ил бар за верним и покорним митрополитом, то неће бити брига у залуд, ако се још за рана стане мислити, кога ће за насљедника овоме, који је у том достојанству ево већ више година.“

У поменутом свом писму изказују Будимци оно дубоко поштовање према умрлом свом митрополиту, који је на самрти својој препоручијо народним саборским посланицима за администратора владику Николу Димитријевића. Но мимо изјављеног поштовања, према овој препоруци свога старешине, саборници се управљаху по свом праву,

што се очито огледа у оном изразу: „И ви (војничке старешине), и ми (јепархијски сабори) и народ поред својих пуномоћија и инструкција од свих колико дистрикта есмо га (владику Николу) примили и потврдили за администратора свете архијепискупије и митрополије белиградске бити до сабора."

Но су ови Будимци Срби зактевали, да се и ова саборска одлука поштује и обдржи. Јер вели „по дужности е нами познавати власт администраторства у свему и над свима, што буде се ведело, да ће бити корисно општем народном добру до сабора."

Зато изрично осуђују самовољу и незаконе поступке неких владика смутљиваца, за које им јавио администратор, да не ће да се стрпе остали јепискупи до опште народнога сабора и конгреса, пак онда да истражују сваки своје тражбине, што кои буде имао, да предложи. Него почели смутње уносити у народ, и почели су чинити самовласно неке засебне саборе по себе, у Срему у Бачкој, и у ман. Крушедолу 31. Авг., а и то смо вели разумели, да се ти сплеткаши владике и неки архимандрите усудили печате и писмене изјаве узимати од људи.

Незнамо (веле) о чему ли се саветују и у чије ли име дрзају саборе по себе чинити, кад и сами знаду; да што се год буде чинило, и који буде чинио засебно, а народ за оно незна, а у име народно чине, противу таквих закључака унапред се ограђујемо и протестујемо.

Све што су год дакле они смутљивци одпочели, што чине, и што се усуђују, и не трпе опште народнога сабора, ако се што буде стало од њих засебно, те би било народној привилеђији на квар за једну цртицу, то нека се добро узму на ум и нека се чувају од народа.

И сад настављајућ своје писмо ови Срби показују очито, како су они врло добро знали, да оне повла

стице, и привилеђије ни су давали аустријски ћесари народу српском по некој милости, но по заслузи, и по великој трудби овога народа, и због тога, што су њихови предци толику крв пролили у одбрани аустријске државе од напада толиких непријатеља. Ова њихова увиђавност и свест њихова најјасније се огледа у изрезу: „Она саборна опште народна привилеђија није само игром или онаким начином добивена — — — — но је великим трудом и иждивенијем и крвопролитијем од наших предкова, — — — — — и до овога дана добро је сачувана, није ништа украђено, но још у свему и више полепшато. Кад што су дакле наши стари умели сачувати ове наше повластице, тако ми зактевамо, да све што се и како се затекло, да и наши пуномоћници и заступници наши на општем сабору настану код царског величанства, да се ни више ни мање не учини, већ онолико и онако, како им је у њиховим инструкцијама наређено од јепархијског сабора.

На свршетку изказују своју жељу, да кад буде сабор онда, којега поред божије помоћи изберемо за митрополита, тога ћемо и ми признати и поштовати. А на што су дакле оне смутње, они засебни сабори, кад они јесу ни за што, код опште народнаго сабора, савета и договора. И по томе, кои се буде у чему постигао, хоће трпети, што буде општенародном сабору противно. — —

Као што из поменутога писма видимо ствари народне све су више замрсили они несрећни сплеткаши владика арадски Вићентије са својом братијом, као што је Будимцина и о том продуженом сплеткарењу владичанском јавијо администратор митрополије Никола Димитријевић у свом писму 31. Октобра 1730. Одговор Будимаца на поменуто писмо гласи овако.

„Благословено писаніе од Белиграда 31 Октоври писатое и са приложеним екстрактомь из писма од господе

депутиртовь нашихъ и од госп. епископа будимскогъ и од прочихъ, ва коем появлюе се, да исто су солицитиралі ва меморіале и инштанціи, што су предложили, ва неаквистишъ комесию (Comissio Neosquistica), и реферату его величанству послали, и появлюють они говоре ради архиепископа, да буду два архіепископа и архіепископата и три кандидата. И ако би единь архіепископ биль, то би имао коресподенцию, са турскомь страномь. А кад би било два архіепископа, сиреч не би било сумненіа нити мисли за коресподенцію, то е текма само од неких предложени смутна и трудъ, да не би его свето почившего госп. Моусеа преосвештенаго оца и благодетеля нашего уредба цела онака остала, како што онь свето почивши добро урединь и устроиль ва прошломь бившемь саборе еште за живота его предь народомь и свим коликим клеромь духовнимь, а тако пред цесар. комесаромь утврждено и протоколато, и послато цес. и крал. двору: да ва напредь свагда има бити един архіепископь имь и една архіепископіа и митрополіа. На кое народ и клеръ славни биль контеить, и саборь свагда ва Белиграду да буде, и по старом обичаю и да ужива, поред опште народне превелегие, да остае народ и клерь.

Тако преосвештени господине, ми кои се находимо овамо ва Хунгаріи и ва сем дистрикту, и одржаваћемо его свето почившаго добро уређену и устроену уредбу сву колико подпуно, пошто познаемо бити свему народу за велико добро и напредакь. Ми и сад пакь ва овомь потврждуемо свагда и у напред бити саборь ва Белиграду, а не на другом месте, и едань архіепископь и митрополить, и една архіепископіа и митрополиа, и онаким начином архіепископь, тако и у напред да бива као и досад што е било. А три кандидата до сад нису бивали, и у напредь непотребуемо. Ми народ досад есмо свагда би-

вали ѕ верности, и ѕ свемѕ верни кодь его цесарског и краљевског величаствиа, и ѕ напред обвезѕемо се до последнѣга нашега и капли крви, да свагда ѕ верности бивали и биваћемо, и никакве ни скоима нисмо имали кореспонденцие, нити кои да се постигао ѕ неверности, тако молимо се господинѕ богѕ и ѕ напредь, да неће бити од нась никакова неверия.

Ми преосвештени господине овако држаћемо се цело темелито, како се появили есмо свагда, и нећемо ни ва чемь ѕкратити свето почившѕю его ѕредбѕ. А с кога се што бѕде стало, те би се поплзнѕло и ѕкратило ва опште пародним пословима и превелегіи, таи нека себе добро ѕзме ѕ разѕмь, што кои чини. А што сѕ протестацию ѕчинили господинь епіскѕпь Виђенти Иовановић и Максимь (Несторовић пладика вршачки); протестациа нихова да стои на страни, и нека се сваки претрпи до сабора, а кад бѕде саборь, онда, што кои бѕде имао протестирати и тражити свеколико, онда може тражити. А ваше преосвештенство администраторь светие архіепискѕпіе и митрополіе белиградские до сабора да ѕправяте ѕ свемѕ, што бѕдете ведели за опште народное добро до сабора.

Ми данась пишемо и господиномь обрькапетаномь и капетаномь тамо свѕдь, што чине и што допѕштаю чинити такова еднимь, и како трпети могѕ, што неки, и какове саборе чине партикѕларно, и какове ли печате од манастира ѕзимати, и како ли смедѕ они да даю пакъ опеть по себе, и што ли се чини, кад сваки да и свое печате опште народнимь депѕтиртомь, о чемѕ имадѕ они солицитати код его цес. и крал. величаства, а не по бѕчаци и по бабски кѕћа: те нека и они говоре и нека пишѕ онимъ конфѕзиашом, да се претрпе до сабора, и ништо да не чине партикѕларно по себе. С коимь препорѕчѕю, оставлямо, што би оштемѕ народѕ било на штетѕ, ви саме знате.

Из одговора будимског танача од 12. Новембра 1730. год. дознајемо, да је администратор Димитријевић са саборским посланицима захтеве народне поднео некој „комисији неоаквистиш (Commissio Neoaquisitorum = комисије за ново добите области после пожаревачког мира).

„Благо и племениторoдни господари обркапетани, Капетани и савь колики славни вазвишени Милитарски воиствени редь, наш же господари братиа любезная и важделена.

Нисмо хотели пропустити, како да не явимо вашим благородиамь, што нам пишеть господинь Епискупь Темишварски Никола Димитриіевић Администраторь светие Архиепискупие и митрополить Белиградски, и за неколико писани его Преосвештенства, ва кои тужи се и пишеть мало кое поште, что различно непоявлюе, што тамо неки почели су учинити. Овогда пише, да походе неки, а веће и кодь нась именовати, по бачкои и по Срему, писма и печате од люди невешти узимаю, овога пакь, да саборе неке по себе чине, и не знамо что доконаваю. И у света телеса дрзаю, са насилиемь изнели светаго Уроша, у коему како появлюю, да су се онде бивши партаи неки између себе побили, и такове конфузие и смутние почели валагати ва Народь.

На кое истинито ми неблагодаримо, и не чине добро, макар коега рода онъ буде, или епискуп, и чина или духовнога или световнаго, што неће да трпе народног сабора, и кадь буде саборь, коме што буде се веело тиготно, опда може на сабору приложити и тражити, а намь свим коликимь дужностно трпеніе имати за свашто и у свему до сабора.

Садь пакь писатое 31. Октомвра, што нам пише господин Администраторь, да што су депутирти опште народни инштанцию дали двору и Ӿсности его цес. и крал. Величаства, одговорь еште нису нити резолуцию имали.

Него господствꙋюшти говоре: да два Архиепискꙋпа и Митрополита и две Архиепискꙋпие и митрополие да бꙋдꙋ, и три кандидата, то есть од три епискꙋпа два да поставе Архиепискꙋпа, и да сабор не бꙋде ва Белиграде, но или пакь ꙋ Карловци или ꙋ Осекꙋ.

И да не има сꙋмнения Ꙗснеиши дворь од нась, да се меѓꙋ тимь неизневеримо, и да не бꙋдемо имали кореспонденцию са тꙋрском страномь.

Ваше благо и племенитородие да добро имате ꙋ ведомости, ово ние шални посаль, что се чини, ово се невидп бити добро по народь. Него што ћемо чинити, да се договарамо и саветꙋемо за раниега, докле се оваи посаль ние онако ꙋкоренио, како што поꙗвлюю бити.

Нашь вотꙋмь и намерение сицево: да господа депꙋтирти пакъ предложе инштанцию и понизно моленіе Ꙗсности цесарскога и крал. величаствиа, поред инштрꙋкцие оне, што нима есте преварꙋчена од општега сабора, и што бꙋде инштрꙋкциа заповедала, да се моле. То едно. А дрꙋго: славни народь и клерь не зактева два архіепискꙋпа, нити две архіепискꙋпие, ни она три кандидата, и да саборь на дрꙋгом местꙋ не бива, но где есте резиденциа и опште народни домь ва Белиграде, тамо единь архиепискꙋпь и митрополить да бꙋде, и по милостивнеиши опште народних привилегіах да се ꙋживамо, по досадашнемь обичаю, и ничто ново народь не зактева, него, како что есмо се затекли садь, и по овои свето почившеи его оца и благодетеља нашего госп. Моѵсеа Петровића, по онои ꙋредби да се и ꙋживамо и обдржавамо. А за неверность и кореспонденцию тамо са тꙋрскомь страномь да ћемо имати: ми и последни наши обвезꙋемо се, да цар. и кр. величаствию свагда ꙋ верности бивати и бити, како

и до сле есмо ми и народь нашь србски, што смо били ꙋ свакои верности и ꙋ слꙋжби, тако и ꙋ напредь подвезꙋемо се бити непотакновено, а не како ребелишши Маћари свакада и довека што сꙋ бивали, а сада хоћею да нами господствꙋю, и кои наше конфꙋзиаше епископе ꙋловили.

За кое колико молимо ваша благородия, зато насъ известите и одпишите, каковь намисаль за то имате, и знате ли за то, и что из тога хоће бити, и каковь конаць делꙋ томꙋ, что сꙋ они орꙋдия господствюштих госп. Епіскꙋпи почели конфꙋзию, метеж и распрꙋ междꙋ народом валагати, и кои сꙋ те конфꙋзие предводители, есте ли истина.

Ми како чꙋемо, неће добарь конаць делꙋ од них починаемꙋ бити.

Ꙋ име сабора епискꙋпіє и дистрикта бꙋдимского.

Задатак је оне неоаквистичке комисије био тај, да испита правну титулу разних потраживача на поједине делове ове новодобите области. Свака дакле породица, или нека корпорација, која је некада пре турског освајања право имала на нека од ових земљишта, сада се појавише са својим и плеснивим дипломама, да своја права на неко земљиште докажу.

Како је о тој ствари мислијо и онај признати државник министар Бартенштајн види се из ових његових речи: „Ово би се некако и могло саслушати, да се није показало на скоро, да је велики део новодобивених земаља испоклањан приватним људима, на које се највише блаж. цар тим лакше даде невести, што су многи, који онда његова поверења задобише, тако саветовали. Ал то није најбоље урађено, и свакако би кориснијe било, да су по (оном) поклоњеном великом крају земље, или бар на повећем делу тога населили били граничаре (Србе), људе за оружје. Па још, како ови нови власници не-

штедише своје поданике, као што је требало, нити их помагаху, као што се од њих надаху.

Кад је пак преблаж. цару на неколико година пред његову смрт јављено било, нареди он комисију једну под председништвом грофа Виндишгреца, потоњег државног наместника, позвавши у њу обојицу грофове Хамилтона и Кевенхилера, барона од Енгелсхофена, обојицу браћу од Коха, и Колера од Долховена, који ће ствар прегледати и преправити за већање конференцијско, које буде, по том 6-ог Маја 1757. год. код грофа Штаренберга, где је био земалски Маршал. гроф од Харача, коморски председник, гроф од Дитрихштајна, генерал ратни комесар, гроф од Неселроде, за тим оне особе, што су горе казане.

И највише опширна резолуција, које то предлогу конференције састављена, с тим је знаменитија, што се из ње јасно види, како је сада преименовато блаж. цар к срцу примило злоупотребу његове власти, и злостављања, која су против његове најправедније воље чињена.

По томе дакле изађе она славна олакшица (Neoaquisitorum) новодобитих поданика, при којем и остане до пренагљене (übereilten) утеловења (њихова) са краљевином Угарском. —

Таквим неправедним начином отеше три породице Срем.[1])

И овој неоаквизитичној комесији подносише саборски посланици меморијале и инштанције, а референт послали

---

[1]) Ћесар Леополдо I продао је за новце некој скитници Don Livie Odeschalchi и његовој породици за вечита времена титулу „Princeps Syrmiae“, на које достојанство поменутог Одескалкију инсталирао 22 Априла 1698 у Илоку царски ђенерао Карафа. Противу ове злоупотребе чињен је протест оне исте године од стране народа српског (Види III збирку будим. споменика).

су ћесару. А ова неоаквизицјстичка комисија одговара: „Да буду два архіепіскупа и архіепіскупата, и три кандидата.“

До ког ступња бејаху непријатељским духом задахнута већ у оно доба она немачка и мађарска господа, види се отуда, што су они, опадајући српски народ, тако подло достављали ћесару: „Ако би један архијепископ био, то би имао кореспонденцију са турском страном. А кад би било два архијепископа, сиреч не би било сумњенија, нити мисли за коресподенцију.

Такву подлост противника и опадача српских на жалост помагаху и православне владике са црним духовенством. И о њима Будимци веле: „То је текма само од неких предизложени владика смутње и труцъ, да не би его свето почившего господина Мојсија преосвештенога оца и благодетеља нашего уредба цела онака остала, како што он светопочивши добро уредио и устројио ва прошлом бившем (1730) сабору, еште за живота его пред народом и свим коликим клиром духовним, а тако пред ћесарским комесаром утврђено и протоколато, и послато цес. и крал. двору: да ва напред свагда има бити једин архијепископ им и једна архијепископија и митрополија. На које народ и клер славни бил контент. И бист решено, да сабор свагда у Белиграду буде.“

Будимци изјављујући, да они остају на томе, да буде једна архијепископија и један архијепископ, а не два, да буде сабор свагда у Београду, а не на другом месту; најзад веле: „онаким начином архијепископ да се бира, као и до оног доба, но три кандидата ни до сада нису бивали, и у напред нетребујемо.

„Ми народ досада јесмо бивали свагда у верности и у свему верни код его царскаго и краљевскаго величаствија, и у напред обвезујумо се до последњеја нашеја

капљи крви, да свагда у верности бивали и биваћемо, и никакве ни с којима нисмо имали кореспонденције, нити који да се постигао у неверности, као Маћари. Тако се молимо господину Богу и у напред да неће бити од нас неверије.

Ми ћемо се држати цело темељито, како се појавили јесмо свагда, и нећемо ни у чем укратити наредбу свето починулога митрополита.

А с кога се што буде стало, те би се попузнуло и укратило ва општим народним пословима и привелегији, тај нека се добро узме у разум, што који чини.

А што су протест учинили господин јепископ Вићентије Поповић (арадски) и Максим Несторовић владика вршачки; њихов протест нека стоји на 'страни, и нека се сваки претрпи до сабора. А кад буде сабор, што који буде имао, може протестовати и тражити свеколико, — А ви преосвештени господине администратору свете архијепискупије и митрополије београдске до сабора управљајте у свему, што будете ведели за опште народноје добро до сабора.

На свршетку овога писма веле Будимци да су писали и господи обркапетанима и капетанима, што допуштају да се тамо чини, и како могу трпити, што неки држе засебне саборе, и што исти конфузијаши скупљају печате од народа. А за опште ствари ваља радити или на општем народном збору, или код двора царског: „а не по буџаци и по бабски кућа.“ — — — — — — — —

Сабор будимске јепархије оправијо је писмо и народним војеним главарима, којима све оно казује, што је у пређашњем писму исказано, и ми овде саопштавамо само оно, што у прошлом писму нису исказали, или су овде тачније написали.

Тако у овом писму помињу и дан кад су народни послаиици бечком двору представку поднели: „Сад пак

— — — 31. Октобра пише господин администратор, да су опште народни депутирци поднели народњу просбу двору цес. краљ. величаствија. На коју су вели господствујушти оваки одговор дали: да два архијепискупа и митрополите и две архијепискупије и митрополије да буду. и три кандитада, то јест од три јепискупа два да поставе за архијепискупа, и да сабор не буде у Веограду. но или у Карловци, или у Осеку.

Даље веле „и да не има сумненија јаснејши двор од нас, да се међу тим неизвеверимо, и да не будемо имали кореспонденцију са турском страном.

Ова тумачења господствујуштих и њихове инспирације и шапутања на двору по све су била опасна, у колико су ови немачки и мађарски аристократићи својим упливом на придворне па и на највише госпе, а преко ових госпођа и госпођица упливисали на духовнике цара и царице на јежовите. Таква опака и мучка шапутања морали су најзад и уродити плодом отровним и шкодљивим за народ српски.

Видимо, да су и наши стари кроз прогледали ову мучку политику, што се јасно огледа у речима: „А за неверност и кореспонденцију тамо са турском страном да ћемо имати: ми и последни наши обвезујемо се, да царо краљ. величаствију свагда у верности бивати и бити, као што смо до селе били ми и народ наш српски што смо били у свакој верности и у служби, тако и у напред подвезујемо се бити непотакновено, а не као ребелијаши Мађари свакада и довека што су бивали, а сада хоћеју, да наши господствују, и они су наше конфузијаше јепископе уловили.

Зато молимо ваша благородија, да нас о томе известите и одпишете, како мислите о томе, и знате ли, какви ће крај том делу бити, што су она оруђа господствујуштих господа јепискупи почели конфузију, метеж и

распру у народ уносити, и који су коловође у тој конфузији, ми вели чујемо, да неће бити добар крај ономе, што су они злосрећни метежњаци наши одпочели.“

Ове несрећне распре и смутње, које су изазвали себичњаци и за влашћу тежећи православни јепискупи, нехтејући поштовати закључке народног сабора, но по својој самовољи и по свом личном интересу руководили се и управљали по мигу бечке господе, и служили овој, као слепа оруђа противу свог рођеног народа.

Тој немачкој и мађарској господи таман је ишло у рачун ова себичност српских владика и црноризаца, који су зликовачки поцепали ону свету братску везу, која је до смрти врлог митрополита Мојсија тако дивно спајала све чланове народа српског.

Од ове љуте ране, коју зададе српском народу архипастирска рука руковођена бечком господарећом кликом, народ српски одпочео је боловати и венути; а непрекидна себичност ових несрећних црквених поглавара с једне стране, а с друге сваковрсна насиља смишљена и остварена од немачке и мађарске господе нису дала, да се ова дубока рана на иначе здравом телу народа српског залечи, но се све ширила и морала је најзад постати самртна.

Несрећне зађевице, које су у народу српском настале по смрти митрополита Мојсија за време црквеног безглаварства трајаше непрекидно све до почетка сабора, који је сазван у Карловце месеца Фебруара 1731. год.

О сазиву на овај сабор имамо помена у писму јепархијског сабора будимског писаном месеца Декембра сабору карловачком, у коме се јепархијски сабор жали противу свога владике Василија Димитријевића, што им насилно квари тестаменте.

У другом свом писму од 14. Јануара 1731. год. јавља владика Василије Димитријевић, да ће сабор од-

почети 3 или 4. Фебруара, а не, као што је пређе јавио за 25. Јануар.

Трећи спис о овом сретенском сабору карловачком год. 1731. то је пуномоћно писмо сабора будимске јепархије, који је на поменути општи сабор избрао и послао у Карловце Малешу Надажди и Димитрија Михајловића, и њима дадоше поменуто пуномоћије, које овако гласи:

„Од нас долеподписати православни христианъ ва епархии бѹдимскои и жители ва долнои вароши бѹдимскои Табани, тако и ва вароши Пештанские и Свети Андреиские, и околних месте находештим се православним Хрістианом ва благохранимои епархии бѹдимскои, известно и ведомо обѧвлюемо симъ, како по известном семъ призивателномъ частномъ писании преосв. и богоизбранаго. госп. госп. Василиа Димитріевича архиерea нашего бѹдимскаго, за избраніє новаго архиепискѹпа и митрополита глави нашее црковние, на место блаженіе памети бившаго ѧсне ва Богѹ преосв. и пресв. госп. госп. Моисеа Петровича архиеп. и митроп. белиградскаго, и васего народа православнаго христианскаго под властію преос. римскаго цесара, ва кралевини Сервии, Шлавонии, Хѹнгари, Хорватскои и ва Дѹкатѹ Сремском и цесарскои Ѹгровалахии, и его цес. величаствиа саветника нашего же архипастира оца и благодетелѧ. Сад чрезъ милостивеишага допѹштениа од его цес. и крал. величастиа и преславнаго дворнаго савета, нарежденога кралевскога комесара его екцеленцис госп. графа Люкатели (Locatelli) комендирт генерала Осечкога, а саборанию бити ва вароши Карловачкои, сего 4. Ферфара 1731. И да бѹде опште народни саборъ и генерални конгресъ, и тамо бѹдѹ како од свештенеишаго клера, тако и од осталог славног народа нарећени депѹтирти и пленипотенциали од сваке провинцие понизнеише есмо известили се.

Тако засвидетелствованом приликом и ми од насъ посиламемо наше посланике депутирте пленипотенциале на тржаство опште народнаго генералнаго конгреса, да буду тамо са остали господари депутирти договарали се и сагласили, и что буде за добро обрели ови наши депутирти и посланици, како ти: Малеша Надажди и Димитрие Михаиловичь, да би могли предъ славнимъ народомъ и кралевским комесаромъ предложити, и да би услишано било, что они буду за добро обрели и нашли. Са осталимъ православнимъ народом, и господари депутирти, и тако чрезъ наших депутирти нашъ вотумъ посилаемо, како да смо ми сви скупа тамо. Како за избрание глави црковние, тако за законъ и устави и управлениѥ, кои ће архи-епискупъ добро упућивати за васех опште народни благи поступакъ, тако и црковних уреждених и правила и строениа болшим и напредним таштанием сахранивати и пазити. Таковим начиномъ плномоштие нима дасмо, да би са остали господари од свих провинціѧ, да се договарати имеютъ. За сваки опште народни поступакъ и напредакъ и последакъ, што би благоприетно веделo се господу Богу и народу. С коимъ препоручаемо се у милостъ народну, и за болше верование потврждуемо ово наше писаніе имении и печати и т. д.

За тим долази други спис, у коме се говори о сабору год. 1731, а то је инструкција, коју је дао будимски јепарх. сабор својим именованим посланицима.

Инструкціѧ или наказъ.

„От насъ ниже по имену подписатих, нашимъ ополномоштнимъ депутиртомь честивредному Малеши Надажди и Димитрии Михаиловичу, иже посилаемо в мѣсто насъ обштихъ на торжество всеосвештенаго обштенароднаго генералнаго конгреса в Карловцѣ, за избраніе новаго архіеписк. и митрополита главы црковныѧ в мѣсто

высокоблаженныѧ памѧти бившаго архіепископа и митрополіта бѣлградскаго, и всего православнаго народа христіанскаго под властію пресветлаго римскаго цесара во краљевины Сервіи, Шлавоніи, Хорватской, и Хѹнгаріи, паче же и Дѹката сремскаго, Баната темишварскаго и цесарскіѧ Угровлахіи, такожде и его цес. велич. совѣтника, нашего же изѧштнѣйшаго госп. госп. Мойсеѧ Петровича, пред кралевскимъ комесаромъ и всеосвештенным саборомъ, како се имаютъ обдержавати, како за избраніе, тако и за прочиѧ нѹжды, и потребы обштенародныѧ, и со осталима онамо пришедшим обоего сословіѧ обштенароднима депѹтирти, како имѹтъ договарати сѧ и согласиватъ, ѧко же послѣдѹетъ.

1.

„Котораго архіпастирѧ вмѣсто блаженыѧ памѧти архіепископа и митроп. Моисеѧ главѹ црковнѹ бѹдетъ вишпыи Богъ, призиваніемъ светаго Дѹха, единими согласіем всесвештеннѣишаго сабора на свѧтеишіи престол архіепископіи и митрополіи бѣлградскіѧ, и всего народа православнаго христіанскаго под властію пресветлаго римскаго цесара, во Сервіи, Шлавоніи, Хорватскои и Хѹнгаріи, паче же Дѹкатѹ сремскомѹ, Баната темишварскаго, и цесарскіѧ Угровлахіи изабралъ, тои архіепископъ нашъ, за вѣчнѹ надеждѹ и ѹпованіе закона ради нашего, прежде неже ли поставит сѧ, пред всеосвештенным сабором во цркви должнѹю заклетвѹ ѹстмене и писмене издаетъ, и положитъ, что он в таких поседѧштихъ земляхъ в родѣ и в законѣ нашем греческимъ, о цркви, вѣрѣ, и школи, не коштетъ имѣти никакое принѹжденіе, в совѣсти введено и помѣшато ѹніатством или инима ересима быти, но паче свѧтыѧ восточныѧ православныѧ ієросалимскіѧ апостолскіѧ греческаго закона вѣры, цркви, школи, и преданію, и что къ томѹ принадлежитъ на таком основаніи на ка-

коимъ чрез благодати божиꙗ рѹкопріимателнѣ преданіем и изложеніомъ светихъ апостоловъ и богоносныхъ отецъ правилнимъ ѹтвержденіемъ во светих вселенскихъ и помѣстних нашихъ держаштихъ саборѣхъ правителственѣ ѹставлени пріꙗли и содержани, сице же во оныхъ и вѣры греческаго исповѣданіꙗ наипервѣе, такожде свободно и безъ всꙗкаго помѣшателства отправлꙗти да можетъ и имѣетъ.

2.

„Такожде и прежде поставленіꙗ да напишетъ, что онъ въ причатъ црковніи от родителеи, или инаго кромѣ црковных приходовъ принесалъ движимих и недвижимых, да аште би діаволским коимъ навожденіемъ отстѹпилъ от цркви нашеꙗ, и со иною помѣшателство изволилъ сотворити, да от имѣніꙗ црковнаго, и обштенароднаго, кое за меритахъ и кровополиатнихъ, нѹждныхъ слѹжбах нашихъ ради, в движимомъ и недвижимомъ стꙗжаное и дарованое, отимати неможетъ, ибо црковним и обштимъ приходомъ стꙗжана: тако цркви и обштествѹ да останетъ, а оно принесено собою да пріими; тако и главѹ црковнѹ на мѣсто его таки поставити дрѹгога, а онъ да безъ вреда из ѹзроковь отстѹпитъ можетъ, и писмени зато Паретисъ намъ издати да имѣетъ, за нашѹ надеждѹ тврдѣишѹ, како досадами и претензіами не ѹсиловане има нас оставити.

3.

„И понеже под прежднимъ нашеꙗ глави црковныꙗ правителствои многіꙗ нѹжди, мꙗтежи и жалби, движимаго и недвижимаго црковнаго и обштаго добра ради поводъ подали. От коего и его въ Бозѣ блажено архіпастирство, и въ расѹжденіемъ справедливости того дѣла побѹжденъ былъ, по редѹ на писмо завѣтное, написатъ по именѹ и числѹ обнадеждневише от себе дати црковное

и обштеніе имѣние кое завѣштателное уреждение пред всѣми прочитати се да будеть. И да се обдержати имѣетъ, и его архіпастирство пріимивши по писме, да иматъ 12. народнимъ епитропомъ надлежашти преписъ супштанцие отдати, и квитировати, за будуштее обдержаваніе обштаго ради напретка, како и онъ да сицевимъ урежденіемъ и извѣстнѣйшимъ знати имат поступати, да не бы когда штета случила сѧ, за кою предъ Вишнимъ и въ предъ Обштествомъ не будетъ долженъ отвѣтъ дати

4.

„Да бы такожде всякія случаи милостивнѣйшихъ привилегіахъ и иныхъ правицахъ нашихъ што имъ противо творепое, и которое ка кому несогласию между обоими сословиам и високим договараюштим сѧ странами повод подати могутъ, колико возможно радити отвраштени и пред стрежени бити могли. Того ради сим поставлено и соглашено, что когда его цесар. кралевское величество госп. госп. нашъ милостивнѣшіи привилегіах наших експликацію или толкованіе прошлаго сабора[1]) въ Бѣлградѣ возвѣстили, которое тогда предъ цесарскимъ комесаром понизнѣйшу показателностъ причиновъ по меморіалу обштему и нам подписавшему сѧ и архіпастиру и комисару скупа, еже би и сверху того промотреніе за градуштее доношеніе и предложеніе, како иматъ до его імператорскаго величества предложено бити, когда смерти ради в Возѣ усапшаго архіепископа до нинѣ не предало се. Равно же и за прочая, что естъ тогожде сабора во Бѣлиградѣ по протокулу и по уставихъ урежденo, и уставлено согласіемъ обштимъ, и предъ тимъ предшедшаго карловачкаго сабора[2])

---

[1]) Године 1730. месеца Маја, на Спасовдан.
[2]) Види Гласник Срп. уч. др. 2-ги од. књигу III. „Споменици из будимск. и пешт. арх.“ стр. 287 и 290, о сабору 1726.

четирнадесѧти пѹнкти скѹпа же разгледати, и въ единъ регѹламентъ слити, и ѹставъ ѹчинити, да се въ напредъ знати бѹдемо равно во правилахъ ѹстановъ црковнихъ едино по всюдѹ держати, и да хоштетъ обе високіѧ договараюштіѧ сѧ страны свѧштенаго и свѣтовнаго сословіѧ о томъ стараніе прилагаетъ, да бы чрезъ црковныѧ височаишіѧ достоинственыѧ власти крѣпчаише запрештеніе, и наказаніе, и грабежи и месоѧстіѧ при таковыхъ слѹчаех ѹнети ѹдержани били.

5.

„Обште же с обоихъ странъ симъ соизволено и договорено, что бы междѹ обоими Архіепископати ѥдинство бити ѹдвердило сѧ, и резиденциѧ в Бѣлградѣ, да едино стадо и единъ архіпастиръ бѹдетъ, како до сего времени во обичаи бившемъ свободное содержаніе пословъ, весма во прежднои конфирмаціи архіепископскои, на противъ того ради од обоих странъ сословиѧ полномштнаго тогда ѹчиненомѹ согласію и прошенію посланъ. И аште би въ напредъ без клаѹзѹли овако единство непотвердило се, но с каѹзом, их цес. кр. величество за разделеніе въ напред архіепископатов задержало би себе власть; то и мы вазлагаемо на дѹшѹ архіпастирѹ нашем; что сѹть привилегіе и правици сѹпштанціѧ по написѹ особливое архіепископата бѣлградскаго, еште за времена несоединеног архіепископатов стѧжаное и прибавленое, кое нинѣ по регестрѹ примить, да чѹвать. Аште би дрѹгоѧчие когда, против народнаго согласиѧ и прошениѧ изволео дворь цес. пременити резол. властію своею, от кое боже сохрани, да би во грѧдѹште времѧ не нашла сѧ празность, и да се не погѹбе движимиѧ и недвижимиѧ вешти, да како и до нинѣ вазда опасность сего ради стреженаѧ, тако и в напредъ да ѹстроить сѧ, да не би причинѹ дали отвѣтовати предъ Богом и народомъ.

6.

„Од страни обоего сословиꙗ свꙗштенаго клера и славнаго народа полномоштныи что сѹ до нинѣ гдѣ, или при обштествѹ или на особномѹ местѹ картабіанки с печатати и подписи на праздной хартіи дали од страни, да се подерѹть предъ свештенѣишимъ собором, причини ради сіе, ибо многи они померли, кои сѹ ондѣ положили печати и нисѹ далше на потребѹ.

7.

„Архіепископъ, и митрополитъ наша превисочаиша глава црковна, когда слѹчит сꙗ емѹ издати од себе картабіанкѹ, то да назнаменѹетъ на еи, или протоколѹетъ, чесо ради хоштетъ дати; кромѣ же сего назнаменованіꙗ аште издастъ, да се не слѹчить, да въ бѹдѹштее времꙗ не бы обштество од коихъ терпѣло в чемъ вини ради таковиꙗ и пострадало.

8.

„Имѣютъ также извѣстіꙗ и приношеніꙗ прежде разискана бити за истинѹ, и освидѣтелствование, на дрѹгоꙗчиꙗ не би по нечестивомѹ доношенію и отмштению, поношеніꙗ превисочаиша наша глава црковна терпѣла, кромѣ сего же всꙗкомѹ дѹхѹ не вѣровати, за више же извѣстіе, и за вѣрованіе естъ ова інстрѹкциꙗ съ нашими собственими печатми и подписи потврждено било, кое дато гдѣ бѹдем.“

9.

Височаиша глава церковна, да би еднако ѹредила свѹдъ по црквих да се слѹжи по ѹставѹ и преданіи од богоносних отецъ. Также, да би се ѹредило и ѹчинило знати нама и сваком христиꙗнинѹ по свих епархиах, гди се находе православни христиꙗни, и да бѹдѹ знали сваки

своему местному архиерею и свештенику што должанствует ему должное дати: удостоите се уредити, и свудъ разслати, да се одржи, да не буде онако чинило се, како досле что било, и усиловатъ бивао народъ, и нису хотели усапшаго чловека тело покопати, тело усапшаго и по 2 и по 3 дни стояло непокопато, докле се ние нима задоволно учинило, а преко урежденога свитка, на то народъ тешча.

10.

Такожде, где епархия вадова остане, да безъ знаня народнаго оне епархие народа епискупъ да се не постави, него са знанем архиепископскимъ и народним оне епархіе да се постави. И сваки епискупъ должанствует еште за живота своега должную уредбу свою да учини од имения своего да после смрти его имение, его остатие служителие его непограбили би и не развукли би; него остатне именіе да се сахрани и сачува.

11.

Того ради тастаментовъ; тастаменте да се обдржавају, да се не кваре. Где кои болни свои тастаментъ напише, уреди и заклучи ва неи, поред силе и усердия своега, елико му возможно, на епископскую страну или на свештеничаскую, тако епискупь са онимъ ние доволанъ, и свештенику и епитропу заповеда онога чловека непокопати донда, докле нему задоволно не учини се.

12.

„Молимо опште народно, што се заклучи и утврди на сабору и учини и да се обдржава, молимо да се не разорава, да не би наша саборна заключеніа и од его цесар. и крал. величествия презрена била.

Ми ћемо важније тачке овога пуномоћства и инструкције будимских посланика проучити. А то чинимо у тој цели, што досада није се могло дознати, шта је на овом сабору рађено, а још мање знамо, шта је решено, а најмање могасмо дознати шта је од ових закључака од највишег места одобрено.

Но ћемо се служити једно значајном инструкцијом будимских посланика, а друго држимо, да је на овом сабору јамачно претресана радња скоро прошлог сабора, и предмети који су на оном несвршени били јамачно су на овом сабору предузети.

У првој тачки поменуте инструкције захтева се, да ново избрани митрополит пре своје потврде пред члановима народног сабора и народом у цркви положи свечану заклетву, а мимо тога да и писмену заклетву својом руком написану и подписану сабору преда на чување. У поменутој заклетви има то уверење дати, да у областима царо краљевским неће унети унију у народ закона гречанскога, ни у цркву, веру и школу, и да неће употребити насиља на савест својих једноверраца, и да се неће помешати не само са унијатима, но ни са другим јересима. На против обвезујесе заклетвом, да ће се одржати у светој васточној православној јерусалимској, апостолској вери грчког закона, поред вере, цркве школе предања и излагања светих апостола и богоносних отаца, која су призната у светим васијонским и помесним саборима и тамо утврђена.

Нами, који живимо у трећој четвртини XIX века, биће по све чудновато, што баш јепархијски сабор најинтелигентнијег дела српства такви захтев ставио и то у првој тачки на првом месту.

Но кад још једном све оне околности пропратимо у којим се налазаше наш народ под владом, која је само о том мишљала, како би живот народа српскога коначно

подрила, и затим са лица земље збрисала; кад замислимо, да је владајући елеменат у аустро-угарској држави био махом склопљен од јежовита, или бар од њих руковођен, кад замислимо, да је државна власт, пошто је политичну важност и положај српског народа укидањем деспотског или војводског чина, недавањем одређеног властитог земљишта са автономном управом на челу народа, политички парализала и у тесне границе црквенско просветне привидне автономије свела права српског народа, све ове околности кад добро проценимо, онда ћемо моћи увидети колико је мбрао наш народ пажљиво чувати и неговати ова своје једина права, која им привидно оставише на уживање она немачка и мађарска господа.

И кад замислимо, да је народ већ тада морао да назире она шуровања владике арадског и кандидата митрополитског Вићентија Јовановића са господствујуштом кликом, и тајне разговоре са министром Цинцендорфом и са јежовитама, и кад је морао попустити насиљу владе, која је преко свог комесара владике, црноризце и неке, народне посланике деморалисала, онда се нећемо чудити, ако је тражијо народ, да ће светињом заклетве пред народом у цркви учињеном бар свог црквеног поглавара принудити на поштовање народне вере православне и народних права.

Но је већ била ударила и у цркву зараза, и дошло је до тога, да се обистинила она народња пословица: „одкуд закон отуда и безакоње."

На жалост увери̂ћемо се на скоро, да светиња заклетве није уздржала несрећног митрополита Вићентија, да са народним непријатељима шурује, и да се до тога неваљалства понизи, да веру својих праотаца, веру свога рођенога народа бечкој јежовитској влади прода да задовољи своју голему сујету и чезњу за титулом патријарха српског. Бечки демони обрицаху му титулу патријарха ал

не православног но унијацког. За сујетног Вићентија бејаше то мала разлика мала жртва, ал није народу све једно било православље или јежовиство. Народ је врло добро знао, да би му са вером и народност угинула, као што је у истини збило се, да је на силу поунијаћени део народа српског и своју народност под упливом католичких попова за кратко време изгубијо.

Народ је дакле у првој тачки инструкције заклетву захтевао од новог митрополита у тежњи да сачува своју народну веру, и своју народност.

У другој тачци поменуте инструкције захтева се од будућег поглавара цркве, да покаже пред народом своје материјално стање, и да се његова донесена имаовина попише пре његове потврде.

Зашто је захтевао народ тај попис имања? Ево како он сам о томе говори: „Да аште би діаволскими кои навожденіем отступил од цркви нашея, и со иною помѣшателство изволил сотворити, да од имѣнія црковнаго и обште народнаго, које — вели — нашем народу дато за заслуге његове и кровопролитіе, за рад наших слѹжбах све што е на тај начин у движимом и недвижимо стечено и даровано, то се неможе отимати, јер је вели црквеним и оптим приходом стечено, зато мора остати цркви и народној општини: а што је он митрополит донео, то нека собом и однесе. Тако и глава црквена на место њега да се таки постави друга; а он да без вреда одступити може, но мора дати од себе писмо, како неће досађивати својим тражбинама и нас ничим неће насиловати.

У истом смислу говоре у трећој тачки, наводећи још и друге разне нужде, метежи и жалбе, које су трпели под пређашним црквеним главаром. Од којих нужда и патња умрли добри архипастир по својој праведљивости побуђен био, те је све по реду у заветном писмену пописати

дао по имену и броју сво црквено и опште народну имаовину. И ово заветно писмо покојног митрополита да се пред свима прочита. И да се тако пописано народно имање преда на чување и под надзор 12 народних јепитропа или старатеља. А митрополит да настоји како неби због немарности своје „пред вишњим и пред опшеством (народом) одговарати морао.

У четвртој тачци захтевају, да митрополит добро припази, да се неби укинуло што од народних привилегија и других правица, ако што није противно учињено, што би причинило и изазвало раздор међу сабором и „високим договарајуштим странама.“ Тога ради да се нареди, да све што је на прошлом сабору од стране народа пред царским комесаром изказано и написано било, а због смрти покојног митрополита није се могло предати ћесару, као одговор народа на рескрипт његовог величанства од 27. Априла 1727. у коме се мисао наших привилеђија криво тумачи. И с тога је народ на прошлом сабору изјавијо своје негодовање, и своје мисли о томе на писмено изказао.

Зато нека се сада нареди, да овај одговор преда његовом величанству, тако да се живо настане на овоме идућем сабору, како би се све, што је од прошлог сабора остало нерешено, сада непремено решило се. Тако исто да се сада настапе, да се онај предлог народног сабора од 1726.[1]) године, што се састоји из 14 тачака, са оним предлогом прошлог сабора, све скупи, да се слије у један регуламенат, који би се као заједнички устав од свеколиког народа поштовати и вршити имао, тај устав да се на потврду поднесе његовом величаству благоутробном ћесару.

[1]) Види Гласник Срп. уч. др. 2-ги од. књигу III. „Споменици из будимск. и пешт. арх.“ стр. 287 и 290 и сабору карловачком год. 1726.

Пета тачка говори о том, да се јединство оба архијепископата што боље утврди, да буде један архијепископ са једним архијепископатом београдским, и да се имаовина оба архијепископата сачупа.

Но ако би — вели даље — кад год другојачије противу народнога сагласија и просбе изволео двор цесарски самовласно променити резолуцију, од чега да Бог сахрани, да се неби у будућа времена нашла таква празнина, рад које се досада свакад стрепило. Зато да се у напред устроји, како не би митрополит узрока имао одговарати пред Богом и пред народом.

У шестој тачки захтевају, да се сва дојакошња народна пуномоћија, која су до јако на разним местима чувана, тако исто и картабијенке или празни неиспуњени листови са подписима и печатима појединих лица у име својих општина написани, које су поједине општине место готовог новца давали митрополитима, да се сва ова писмена пред свештеним сабором подеру, што су многи од оних на тим писменима подписаних, давно већ умрли, који су онде положили печате и своје подписе, и потоме су сада непотребне.

Из седме тачке види се прави узрок, што су старе картабијанке натраг поискали од митрополита, почем они сад у овој тачки изрично захтевају у овим речима: „кад се случи, да архијепископ и митрополит наша превисока глава црквена поиште од нас картабијанку, то да се на истој картабијанци стави и да се протоколује, чега ради иште на коју ли цел. А без овакога назначења, да му се неизда такво писмено, како се неби догодило, да због такве кривице неко пострада у будућех времену.

Веома је карактеристична осма тачка поменуте инструкције, у којој се захтева: „да се најпре изишту извешћа и приношења, да би се из њих истина и право стање ствари доказало. А све то да се чини, да не би

због неког нечастивог доношења, и освете, и сплетака наша највиша црквена глава пострадала. И према томе, да без овога испитаног писмена никако неповерује свакоме духу. За боље обавештење и за веровање ове наше инструкције с нашим подписима и печатима утврђене, које смо дали где треба.

Још год. 1726 на карловачком сабору захтевао а сада је наново тражио народ, а митрополит Мојсије савесно је настајао, да би се по свима црквама по једном истом уставу и по предању св. отаца служило. Ово што народ захтева у 9. тачки, то је посве нужно било, да се једном доскочи оном великом нереду који је морао настати једно што су владике попили људе неписмене, који нису познавали ни црквене обреде, него тек онако напамет вршили ту дужност. У оно је доба чин свештенички насљедан био у породици с оца на сина, очина незнаност, тако рећи, потенцирала се у деци, унучадима постепено све више и више. Осим јектенија, која је механички од оца свога научио, од свега осталога црквенога обреда ништа није знао. Кад које јеванђелије треба чатити, кад ли што из минеја појати о томе није му нико говорио, богословског завода још није било, и само неки свећеници, који су живели близу манастира, добивали су неко хаотично познавање обреда. Ни сами калуђери нису што више знали, јер у манастирима нису се више неговале науке, као у старија времена што је било. Највећа врлина црквенског човека, а нарочито калуђера била је та, да у очима светине изгледају као свеци, а тај светитељски нимбус мишљаху постићи постом, нерадом, пустињичким животом и празним сањаријама. Поглавита дужност таквог узоритог калуђерског свеца била је у том, што је непрестано бавио се читањем живота светих отаца, који су се непрестано у својој угрејаној фантазији борили са накардним сликама ђавола.

Но овакових занешењаки било је мало, а много већи део калуђера, а било их је у оно доба много, проводили су свој живот у раскалашном пустошном и нерадном животу, те су деморалисали и саблазнивали сву околину манастирску на далеко.

Но кад нас честити архимандрит Рајић уверава, да је већина владика била неука неписмена, као што вели о владици и потоњем митрополиту Јовану Георгијевићу, да није знао ни читати ни писати. Кад видимо, где се при избору митрополита показује кандидат на црквено поглаварство, који свог противника надмашује само тиме, што је велики посник био, кад видимо, где митрополит Јован Георгијевић глупим вандализмом разорава школе, које су његови предњаци тешком муком подигли. Кад све ово проучимо, то нам је ласно поњати, што су наши предци тражили, да се ред у цркви уведе.

У истој 9-ој вачки захтевају, да се владике строго држе саборима одређеног свитка, да прекомерно не глобе народ, и да не чине злоупотребе својим владичанским положајем, те по њиховој наредби по два три дана свећеници не сарањују мртва тела, тражећи за се и за владике наплату преко узакоњеног свитка.

Важна је у овој инструкцији 10-та тачка, у којој брани народ своје право, да сам себи бира владике. „Такожде, где епархия вадова остане, да без знана народнаго оне епархіе народа епискѹпъ да се не поставля, него са знанем архіепискѹпскимъ и народнимъ оне епархіе да се постави.“

Ми смо на толико места показали, да је народ од прврашњих времена чврсто се држао свога права, да сам себи бира владике.

Доказивали смо, да је за наш народ у аустријској хипер-католичкој држави било по све важно, да сам себи бира за владике такве људе, који ће народне повластице

политична, верозаконска и народња права бранити, постојано и одушевљено било противу кога, који би се усудио на та народња права насртати. Народ је по све добро сватијо важност таквих патриотских поглавара, од којих не би могао ни владалац ни „господствујушти“ пронаћи вољна оруђа.

У овој 10-ој тачки још је народ захтевао, да сваки владика још за живота учини нужну наредбу са својим имањем, како не би по смрти његовој придворне слуге разграбили и развукли имање, но заостала имаовина да се сахрани и сачува.

Да би подпуно разумели важност 11-те тачке у поменутој инструкцији, ваља нам се обазрети на извор, одкуда су митрополити и владике црпели право, да наслеђују посмртно имање својих „духовних чада.“

Црквени поглавари оснивали ово своје право на једној тачки у другој привилеђији Леополда I од 20-ог Августа 1691. године, које овако гласи:

„Insuper annuimus et in eo, quod si ex ipsis graeci ritus sine consolatione prolium et consanguineorum aliquis decederet, ex tunc talis omnis substantia in archiepiscopum et ecclesiam, non secus, si archiepiscopus et episcopus quispiam moriatur, talis etiam omnis substantia in archiepiscopatum devolvatur.“

А то ће рећи: „Осим тога одобравамо и то, да ако би неки од њих грчкога обреда (људи) неутешно без деце и сродника преминуо, онда цела таква сермија припадне архијепископу и цркви, исто тако и кад који архијепископ и јепископ умре, и такова цела сермија да припадне архијепископату.“ [1]) — — — — — — — —

---

[1]) У књизи „радња благовештенског сабора 1861.“ стр. 197 погрешно је преведен израз „архијепископу“, а треба „архијепископату.“

По томе су имали право само митрополити, да наслеђе имаовину онога, који је умро без деце или сродника. Но владике нису имали никаква права на наслеђе, а међу тим налазимо тужбе на свима саборима, где се народ жали, да владика преко својих јексарха или других заступника на силу квари тестаменте, и који би од заветника мање оставио, но што је тражио владикин човек, то су се ове владике и мртвоме светили, недопуштајући, да сахране мртво тело, док им се не учини по њиховој самовољи.

Овога допуштења нема ни у једној привилеђији, које су излазиле из некадашње аустријске дворске и кућне канцеларије, осим само у другој леополдовој (20. Авг. 1691.) коју је издала угарска дворска канцеларија, и у потврдама (те друге привилеђије), које су по том дате из исте канцеларије. Овако наследничко право није по другим местима у обичају; ни су дакле држали тога, ни што се тиче новодошљачке (Neoaquistische) банатске и осечке администрације, куд се није простирала била јурисдикција кр. угарске канцеларије, него су шта више у горе споменутом окружном рескрипту од 7-ог Новембра 1729. год. наредили: „Кад од њих (Срба) saecularis intestatus et deficientibus legitimis Heredibus (световњак без тастаменте и без законитих насљедника) умре, да таково имање (заоставштина) припадне по старом обичају фишкусу, коме је у томе свуда право првенства. На против пак имање, што остане „ab Episcopo vel Clero“ после владике или кога свештеника, да се подели на троје, па од тога, да се даде трећина цркви своје парохије (propriae Parochiae), а друга трећина митрополиту, а трећа царском фишкусу.

Али народ небуде тиме задовољан, и уведе ову тачку међу своје жалбе, које је године 1734 и 1735 преко властите једне депутације врло ревносно истеривао, те

је на то добио онда ово просто решење: „— — — — annuimus ut dum Episcoporum quispiam moritur, ejusdem relicta substantia cedat Archiepiscopatui et Ecclesiae, ad usus pios convertenda.“ Што значи српски „...... одобравамо, кад умре који јепископ, да његово имање што после њега остане, припадне архијепископији и цркви на употребу рад добрих цељи.“ (Бартен. кр. изв. стр. 73).

На прошлом сабору у Београду год. 1730. народ је у 3. седници саборској а наиме у трећој тачки захтеве о тој ствари овако уредио: „Да нико не сме сам правити последњег завештања, но да мора призвати неколико сведока па и једног свећеника. Ни један сведок да не сме мишљењем истрчавати пред другог, да га не сме отерати, но да и световњаци и свештеник оставе ономе, који завештање чини, слободну вољу у свему, нити да га на што приморавају. Ко противно чини, да буде кажњен.

А у овој инструкцији, овако се изражавају Будимци: „Тестаменте да се обдржавају, да се не кваре. Где кои болни своји тастамент напише, уреди и заклучи у њој, поред силе и усрдија својега, јелико му вазможно, на јепископскују страну или на свештеничаскују, тако јепискуп са оним није довољан, и свештенику и јепитропу заповеда онога чловека непокопати донда, докле њему задовољно не учини се.“

Незначајнија је у овој инструкцији последња 12-а тачка, у којој веле Будимци:

„Молимо оште народно, што се заключи и ѹтврди на саборѹ и ѹчини и да се обдржава, молимо и да се неразорава, да не би наша саборна заключеніа и од его цесар. и краљев. величаствиѧ презрена била.“

Ми смо поменули, како се у првој тачки инструкције прописује нарочита заклетва, коју би имао митрополит пре потврде пред Богом и народом прочитати у цркви. Поменута заклетва гласи овако:

„Что весь народъ свѧштеннаго, воинскаго, и помѣстнаго чина по своихъ депꙋтиртов всеконечно захтева и хоштетъ имѣти от архипастырѧ, егоже господъ Богъ на престолъ архіепископскіи и митрополитскіи возведетъ, да прежде неже ли поставит сѧ пред освѧштенимъ саборомъ въ церкви должнꙋю заклѧтвꙋ ꙋстнами и писаниемъ положитъ, что бы былъ опазпыи хранитель, и испьлнитель послѣдꙋюштих пꙋнктовъ сложеныхъ обштимъ нашимъ совѣтомъ и договоромъ.

„Сицѣ.“

Во имѧ оца и сына, и свѧтаго дꙋха аминъ.

Первое: Заклинаю сѧ азъ ниже подписаныи свѧтою нераздѣлимою троицею и пресвѧтою богородицею честнимъ и животворѧштимъ крестомъ господнимъ, и свѧтимъ еѵаггліемъ, и всеми свѧтими ꙋгодниками божіими, да вѣрꙋ свѧтиѧ православно восточныѧ иерꙋсалимскиѧ церкви, законъ и догмати еѧ, свѧтихъ апостолъ, седмихъ вселенскихъ саборовъ, и девѧти помѣсныхъ, хоштꙋ непоколеблемо, цѣло и неизмѣнно сохранити во всѣхъ дни жизни моеѧ, и до послѣднаго моего издиханіѧ.

Второе: типиконъ церковныи въ цѣлости содержати, и онимъ церковаыѧ слꙋжби правити неизмѣнно и въ таинствахъ церковныхъ, и въ послѣдованіи літꙋргіи и прочіихъ слꙋжбахъ и ектеніахъ, и никаковыхъ новоꙋмышленныхъ церемоніахъ не вносити, аште бы что и благолѣпно было, и то безъ сабора всѣхъ епископ, и клера въ церковныи обичаи не водити Аште ли бы коимъ діаволскимъ навожденіемъ отстꙋпилъ от свѧтыѧ нашеѧ восточныѧ ѥросалимскіѧ церкви и олтара сѧ, и догматовъ свѧтихъ апостолъ, и свѧтих отецъ, да бꙋдꙋ проклѧтъ, и пресвѧтаѧ и животворѧштаѧ троица, и пресвѧтаѧ богородица и частныи крестъ и свѧтое еѵаггеліе

да ми не поможетъ. И вси свѧтіи да ми бѫдѫтъ сѫпарницы предъ Богом и от всего обштества и архиепископата и митрополіи да бѫдѫ лишенъ и отлѫченъ, и ничто либо въ чемъ было да не бѫдѫ вреданъ собою взѧти, а народ дѫховныи и мірскіи да могѫтъ себѣ инаго архіепископа и митрополита избрати.

Третіе: Такожде же и о школахъ краинѣишее попеченіе еже ѫченію ранѫлярномѫ в напредъ ѩко же по крѣпости, и елико моштно и въ напредъ основати сѧ, ѫтвердити, и содержавати непресекомо т'штати сѧ бѫдѫ. Того ради како съ клѧтвою, тако и печатию и рѫкописаніемъ своимъ собственимъ заключаю и ѫтверждаю.

Најважнији је део ове заклетве, а у исто време сведочба о превеликој тежњи Срба Будимаца за просветом свога народа, то је она трећа тачка заклетве, у којој се обвезује митрополит: „о школах краинѣишее попеченіе еже ѫченію регѫлярномѫ в' напред ѩко же по крѣпости, и елико моштно и в' напред основатисѧ, ѫтврдити, и содержати непресекомо таштати ся бѫдѫ. Того ради како съ клятвою, тако и печатию и рѫкописаніемъ своимъ сопственимъ закључаю и ѫтверждаю."

Митрополит Вићентије, који је први ову заклетву положио, он је истина подигао школе, но на жалост школе у јежовитском духу, подигао је тако зване латинске школе, у којима је најузвишенија цељ била изучавање латинског језика, а где се још изучавао онај покварени славеноруски језик, који је потом на рачун српскога језика ширио се и за 100 година државо у гвозденој стези народ српски. Највише је нашкодила ова настава на туђинским језицима, што је у наш народ унела туђински дух, схоластичку мудрост, и што је ово школовање на страначким језицима учинило, те је за оне наше научењаке посве стидно било писати на свом матерњем језику, који су

они називали простим, и с тиме учинили, да њихова научност народу нашем никакву корист није донела.

Да неби неки замислио, да у оно доба за боље школе и није се знало, но што су биле оне језовитске школе; ми доказујемо да је наш народ јамачно знао за боље школе, пошто у предлогу будимских Срба за сабор 1744 изрично стоји у VI тачки: „из опште народне касе да имедутся найманше по два ђака ва иних кралевина и земла непрестано содержавати и трошакъ на ныхъ употребити одъ више именовате касе, чтоб и наш бѣдныи народъ единажди чрез свою почелъ, а не чрез ина уста говорити.“

Са овом VI тачком свога предлога посве доследно продужују будимски Срби сво систематички рад на умном унапређењу свог народа. Као што се види у V тачки, где од свог црквеног главара захтевају: „Господин блаженейши окромъ партикуларних школ, да таштится всачески опште народне школе уредити и уреждене содержавати, не яко скоро прошадшем времени случило се. Из школъ бо произходитъ третіе рожденіе (нараштај) архіепіскупи и епіскупи, свештеници, учители и народ.“

Народ је наш потом умео да оцени прво ништавост а за свој умни напредак посве опасан и шкодљив правац оних језовитских школа, даље знао је добро правац, којим је ваљало упутити будуће носиоце српске просвете потоње учитеље народње. Ко сме одрећи ову очиту свест наших предака, који су већ онда умели да створе програм будуђем образовању српског подмлатка. Може ли се неувидети, да су они творци реченог програма шиљањем младих Срба на науке по страним државама смерали на то, да створе коло образованих и ваљано изучених младића, који би се у Ђерманији, Холандији, Француској или Италији не само науком обогатили, но би се још у

тим државама, где се већ у то доба на матерњем језику науке обрађивале, поучили, да се у сваком народу само матерњим језиком може наука и научност унети у све слојеве народа.

Обогаћени оваком поуком, они би на скоро дошли до убеђења да на свом матерњем језику обрађују науке, које би својим матерњим језиком као природним каналом унели у свој српски народ, који би обогаћен науком и свима моралним и материјалним користима, што науке дају за читаво столеће раније дошао до оне моралне снаге, која народ чини способним, да својом судбом самостално располаже, а нетражи ничије милости.

Да је клица ка овом свеснијем полету одиста лежала у народу нашем, сваки мора признати, ал фанатизам интолерантни и као што архимандрит Рајић сведочи неписмених и глупих црквених главара ову је клицу с тим лакше задавио, што је та калуђерска несавесна мржња према умном унапређењу српског народа те још како радосно подпомагана и богато награђивана била од немачко-мађарске господареће дворске клике.

Толико смо држали за нужно, да говоримо о поменутој важној инструкцији, коју су посланици будимске јепархије поднели сабору карловачком, који је отворен 4 Фебруара[1]) 1731 год. пред краљевским комесаром грофом Локатели (Locatelli) ђенералом и командиром града Осјека.

Да би још боље сватили, како су стајале народне ствари, кад је овај сабор у Карловцима отпочео своју радњу, по дојакошњој оскудици немајући податке шта се на овом сабору радило, биће нам од велике користи пи-

[1]) У 104 Љетопису М. С. од 1862 у чланку „о срп. нар. конгресима на стр. 79 погрешно је стављено остварење народног конгреса 7 Марта, но је по толиким списима из будим. архива и сувише доказано, да је сабор одпочео 4 Фебр.

смо сабора будимске јепархије од 15 Фебруара, које карактерише наше црквене поглаваре, и како је народ о њима и о народним пословима мислио.

„Превазвишени племенити по чину воинствени, благо и племениторóдни господари оберь капетани, капетани и прочи племениторoдни господари, нам же любимая братио преважелѣна у Бога и пресв. его бого-матере желимо свакога добра са здравием много летно даровити се.

По сем велику хвалу господ; Богу вздаемо на великои его неизреченои милости и его цес. и крал. величству, кои нась пак удостоило се и дозволио саборь да буде, и по нашему обичаю такожде дозволили намь изабрати поглавара црковнога, а такожде решти и народнаго, то есть митрополита архиепископа опште народнаго, и то оставиль да народ себе избере поглавара цркви и народу.

Тако племениторoдни господари, намь есть по дужности добро промотрити се и извидити о свемь и за свашто опште народно же добро и последак, како и что будеть. Пошто како видимо и чуемо, да неслога бива између епискупа, и не могу едань другога напред пустити, да будне архиепискуп и митрополитъ, него хотіо би сваки да будне, ма не могу сви бити; но едань архиепискупъ и митрополитъ, како и просили се есмо код ега цес. и кр. величствиа. На кое его цар. и кр. величастие и господствуюшти, хотели учинити два архиепискупа и митрополита, или баш ни еднога, како опште народни нам госп. депутирти есу сказали, да се великимъ трудомъ и трошкомъ есте било, докле пак его цес. и кр. величствие дозволилъ, да будне единъ архиепискупъ и митрополитъ. Ипак опет ние учинено по опште народном захтеваню, да саборъ будне ва Белиграде ва резиденции и ва оштем народном доме, где и патриа наша есть, но ва

Шлавонии. И то добро есте, кад сѵ допѵстили и Шлавоннии да бѵде саборъ ѵ Карловци или ѵ Осекѵ, или где народ бѵде извидео, да лашне есте са трошком проћи.

Сад племениторогдни господине, како и више рехомъ, господа епискѵпи сваки хотео би бити архиепискѵпъ и митрополитъ, али е немогѵће, него валя еданъ да бѵде. А кад бѵде еданъ, мислимо епискѵпи ради би били, да онаи митрополитъ сврхѵ них власти велике не бѵде имао, како свето почивши господинъ Моисеи, што ихъ и савъ колики клеръ црковни подъ заптом есте за живота своего држао, и добро есте било, и све добро почело ходити, и редъ добри ѵредио и ѵчинио. Вечна емѵ паметъ, богъ да мѵ дѵшѵ прости.

Садъ ако народъ избере и постави архиепискѵпа и митрополита, те бѵде по воли епискѵпскои, тако хоће се савъ колики клер распѵстити и ѵзети сваки свою волю, и чинити ће, што кои хоће, како и прежде што есте било пређе свето почившега господина Моисея.

Племениторогдни господари, на то наше намереніе и наша мисалъ и нашъ вотѵмъ сицеви, кое и пошилемо чрез наших депѵтиртовъ, кое ће и од ѵсть ширше тамо говорити, од дрѵгихъ провинціа и диштрикта ако би изабрао народъ за добро бити, да постави се епискѵпъ темишварски Никола Димитріевичь, да бѵде митрополитъ. Мислимо за добро бити, и не ће ѵгаснѵти они почети радъ, како што свето почивши естъ ѵредилъ по обичаю и смотренію. Также клеръ дѵховни частно и смерено хоће ходити, црвве пением вазвишати се, школе и дияци (ђаци) ѵчением напредовати и проче ѵредбе хоће све се ѵредити и добро ходити. Ако ли поставимо коего инаго, пошто сваки архиереи

не ће толико попечение имети, како что би онъ имео. Него плем. родие ваше, како саветуете и находите за болѥ бити народу, тако учините и ми смо контенти.

Из овога писма поново се уверавамо, да најважније ствари бивају. парализисане неслогом црквених поглавара. Већ нам се дотужало износити ове несрећне сплетке и интриге несрећних наших владика. И да није по несрећи по повлађивању господствујућих толика власт дошла у руке ових црнориѕаца, те је на пољу црквено просветне автономије њихов уплив посве и на сваком кораку морао народ наш осетити ове успављаче народне свести, ове убице народног моралног полета и материјалног унапређења.

Зато велимо морамо на жалост о њима говорити, јер их налазимо на сваком кораку испитујући узроке унапређењу или оназађењу нашега народа.

У поменутом писму наилазимо одмах на неслогу, себичност, грамзење за господством, и на доказе колико су страсна била сва наша преосвештена и препредена господа. И кад читамо што будимски посланици о њима веле нехотице се сећамо на ону јеванђелску изреку, са овом малом изменом: „даде му се (народу нашем) Анђео сатанин, да му чини пакости.“

Ова несрећна неслога ових народу наметнутих поглавара духовних изазивана и подржавана од „господствујуштих“, произвела је највећу несрећу народу српскоме. Све врлине, које су у оно доба красиле наш народ, све су те врлине парализисане и покошене неслогом црквених главара.

Неки би могао рећи, да је народ са онаквим врлинама могао и требао, да такве себичне и несложне главаре лепим или насилним средствима на поштовање народне воље принуди.

Но онима, који би тако мислили нека буде речено, да народ, ма да је веома добро умео оценити дела ових

митроносних себичњака, и ма да је знао, како би требало поправити своје несрећно стање: то ипак није имао средстава, да ове своје владике на бољи ред упути или принуди, што се ови лукави калуђери у случају, кад су њихови лични интереси у опазност долазили, заклањали за силну и вољну помоћ световних себичњака, сакривали се под скут деспота и господствујуштих. Овако скривене и заклоњене не могаше народ докучити. Ти себичњаци остајаху потоме свакад неказњени.

Другдаш се светињом свог положаја скриваху за гомилу несвесне множине, коју су извртањем и кривим тумачењем Христове науке у своју корист фанатисали. Ако се бољи и свеснији из народа подигли, да са лица ових фарисеја скину образину; тада су ови лукави раби иврћући очима, такве патриоте пред глупом светином жигосали као одпаднике, или као насртаче на Христову веру.

И онда, као данас, већина ових архијереја држаше се на висини свог положаја, само тиме, што су такве патриоте и свесније Србе, као противнике цару и власти потајним денунцијацима жигосали, помоћу злураде власти за навек ућуткивали.

Нису се ови несрећници много премишљали кад што служити се и проналасцима својих братија језовита инквизитора, по примеру ове своје узорите браће, умели су ове православне језовите по тамним манастирским подрумима сваковрсним мучењем обеснажити световне свећенике, који би се усудили на пут стати злоупотребама преосвештених дахија.

Ми ћемо мало даље навести такве жалосне примере бесомучног деспотизма владичанског. А за сада износимо, што о њим суврмени сабор будимске јепархије говори. „Неслога (вели) бива између јепископа, и немогу један другога напред пустити, да будне архијепископ и митро-

полит, него хотео би сваки да будне, ма не могу сви бити, но један архијепископ и митрополит.“

Шта је ова архијерејска неслога уродила, а томе сабор говори даље: „На које (неслогу) јего цар. и краљ. величаствија и господствујушти хотели учинити два архијепископа и митрополита, или баш ни једнога, како опште народни нам госп. депутирти јесу сказали, да се великим трудом и трошком јесте било, докле пак јего цес. и краљ. величаствије дозволило, да будне једин архијепископ и митрополит. И пак опет није учињено по опште народной зактевању, да сабор будне ва Белиграде ва резиденцији и ва оштем народном дому, где и патрија наша јест, но ва Шлавонији. И то добро јесте, кад су допустили и Шлавонији да буде сабор у Карловци или у Осјеку, или где народ буде извидео, да лашне јесте.“ — — — — — — — — — — — — —

Из ових речи видимо: да се неслогом српских архијереја желе користити и ћесар и господствујушти, да српско јерархијско јединство поцепају стварајући два архијепискупа, или коначно да униште јединство српске јерархије, нехтејући ни једног митрополита, дакле ни морално и духовно средиште политички већ растројеног народа.

Даље видимо, да поводом ове неслоге владика српски народни посланици једва толико успеше великим трудом и трошком, докле је ћесар дозволио једног митрополита, и једну митрополију. Видимо да господствујушти потискују наш народ са земљишта ново добивених српских крајина не дозвољавајући, да по народњој жељи буде сабор дакле најважнији народни рад у Београду у старој отачбини србској, као што вели будимски сабор „ва општем народном дому ва Белиграде, где и патрија (отачаство) нама јест.... Добро је веле кад нам поред такве неслоге допустили сабор и у Славонији у Карловци или у Осјеку.

Будимски сабор добро је прогледао овај пустошан и за народ пагубан рад својих поглавара, и својој горкој осуди даје израза у речима: „Сад племенита господо, као што већ рекосмо, господа јенископи сваки би хтео бити архијенископ и митрополит, али е немогуће, но ваља један да буде. А кад (веле) буде један, мислимо, да би јенискупи ради били, да онај нови митрополит сврху њих нема велике власти, као што је имао светопочивши митрополит Мојсије, који је и њих (владике) и сав колики клер црквени под заптом држао за свога живота“.

„И то је (веле) добро било, и све је добро почело ходити, и ред је (Мојсије) добри уредио и учинио. Нека му за то буде вечна памет, и бог да му душу прости.“

И забринути продужују даље своје поматрање: „Сад ако народ изберe и постави архијенископа и митрополита, те буде по вољи јенискупској: тако хоће се сав колики клер распустити и узети сваки своју вољу, и чиниће, што кои хоће, како и пређе што је било пређе свето почившега госп. Мојсија.“

Све ово што пређе рекоше, имајући Будимци на уму у жељи, да нови митрополит буде енергичан и карактеран човек, који ће умети обуздати ове раскалашене владике, овако изказују своје мисли о будућој црквеној глави: „Наша намера, наша мисао и наш вотум је онаки, као што ће наши посланици и усмено показати. Ако дакле и остали народ оће као и ми, те изберe и постави се јенископ темишварски Никола Димитријевића за митрополита, мислимо, да ће добро бити, и не ће се угасити започети рад, како је светопочивши уредијо по обичају и по добром расматрању. Ако овог владику и досадањег администратора изберемо, хоће и клер духовни часно и смерно ходити, цркве ће пењем узвишавати се, школе и ђаци напредоваће у наукама, и друге уредбе добро ће ходити.

Ако ли пак поставимо кога другог, то ће ићи по све рђаво, јер сваки архијереј неће се толико бринути о народним стварима, као што би се он о свему бринуо, што би било на народну срећу.

Толико знамо шта је овом сретенском изборном сабору предходило, и шта се говорило баш у оно доба, докле је сабор трајао.

По дојакошњој историјској грађи имамо дакле о поменутом сабору ово да кажемо.

Да је сабор овај био по све кратак, да је одпочео 4-ог Фебруара, и да је трајао највише 20 дана. Јер из једнога будимског списа дознајемо, да је на већ свршену иншталацију новога митрополита потрошено 706 дуката цесарска или 3000 фор. и 50 новчића.[1])

Да је на овом сабору био краљевски комесар командант града Осјека гроф Локатели.

[1]) За овај трошак дознајемо из признанице будим. владике Василија Димитријевића, коју је издао у Карловцима 28. Февр. 1731. народним туторима: владици Ничифору Стефановићу архимандриту кир Атанасији Величковићу, грочанском капетану Кези, капетану Исаку Димитријевићу, будимском бирову Јевти Кнежевићу, и обркнезу Јовану Алексићу: као што видимо из овога списа.

„Ꙗ ниже подписанни с овим квитирѹем, како примисмо чрез госп. владике шлавонског Никифора Стефановића и архимандрита кир Атанасіа Величкова, и господина капитана (грочанског) Кезе, и госп. капитана Исака Димитријевића, и господара Ефте Кнежевића, и господара обрь кнеза Иоанна Алексића, од архіепискѹпске сѹпштанције, числомь 706 дѹката, хесаплени сваки по 4 фор. 25 нов., чини 3000 фор. 50 нов. на општи трошак о нинѣшнѣи иншталацiи архіепископскои и митрополитскои; кое тефтеромь проѹказати бѹдем пред нови архіепископомъ и славним народомь. А имь за болѣ вероятіе од свое рѹке подписѹем се и печатію назнаменѹю.

Дато ѹ Карловци Ферфара 28. 1731.

(М. П.) Василій Димитрıевичъ с. р.

И најпосле, да је дворска политика илити насиље наметнула српском народу најомраженију личност за црквеног поглавара у лицу арадског владике Вићентија Јовановића. Да га народ није по слободној вољи изабрао за поглавара, то смо се уверили из премногих података, који подпуно доказују, да је народ на саборима и у приватним кореспонденцијама јавно изјављивао одвратност према реченом владици Вићентију.

Вићентије примио је назив и достојанство архијепископа по милости својих протектора, којима је он свагда служио као слепо оруђе против интереса свога народа. Примио је награду из руку најжешћих непријатеља свога народа, таква ниска душа задовољила се ништавим сјајом блештећих титула, том ништавом сјају жртвује народ и његову срећу и будућност.

Ми смо према постојећим фактима верно нацртали и описали личност овог новог главара црквеног. Како је пак живот нашега народа ограничен и потиснут био на црквено просветно земљиште, а то је поглавити мегдан црквенских људи, и личност поглавара цркве непремено понајвише је утицала на правац и на развитак једностраног живота народњег.

Што је тако дошло, да на судбину народа српског утичу, и њоме управљају људи, који су по свом завету ступајући у анђелски чин одрекли се „мира“ или света, и световних ствари? Што се ови црноризци у наточ својој заклетви, свом завету тако лакоме и грабе за световним а не духовним господарством?

Та особина скромних, смирених и са погнутом главом земаљску ништаву славу тражећих црноризаца свеколиком свету и сувише је позната.

Сви радови римских калуђера, православних црноризаца и свиколици назови пустињо житељи и телесни анђели свију божији секта на земљи, од најстаријих па до

најновијих времена на несрећу човечанства и сувише показаше воље, да се помоћу духовних стега и окова докопају господарства не само над душама но и телима својих верних.

Тако је било, нити већ сада има, који би тај факт одрицао.

Но су Шпанија и Аустрија од вајкада биле Елдорадо сваковрсних калуђера. Они су у овим државама били прави господари.

Потоме није ни најмање необичан појав, што је јежовицка калуђерска влада у Аустрији снажно помагала моћ и власт своје по заједничким интересима миле браће православних калуђера.

Као што знамо, бечке јежовите имали су уверење од новог српског митрополита, да ће подпомоћи унију православне српске цркве са западном.

За Вићентија који је и сам био властољубив бејаше маленкост, да призна власт оног другог властољупца рим-папе.

А бечка господа рачунаху на сујету, на жудњу митрополита Вићентија за славом и за самовлашћу. И демонским задовољством чинише понуду митрополиту патријаршеском тијаром и чином, а да призна власт рим-папе.

Видећемо мало даље, да ће министар Цинцендорф, митрополиту Вићентију заиста такву понуду учинити, као што се из једнога писма митрополитовог дознати може, а савремени кроничар вели: „За титулом и достојанством свагда се грабило" [1])

У овој аустроугарској држави, где је самовоља владаоца и владајуће немачке и мађарске аростократије,

---

[1]) „A czim 's méltoság mindig kapós volt...." Види „Az 1735. ki zendülès története." Irta K. Papp Miklós. Kolozsvártt 1866. („Историја побуне од год. 1735." Написао К. Пап Никола. У Колошвару год. 1866.) стр. 18.

хијерархије и војничке котерије судбом целе државе управљале; тамо су закони земаљски и повластице биле само мртва слова на артији, сви остали народи нису никад уживали заштиту ових закона иујамчених повластица, они су остављени били самовољи оне владајуће клике.

Имамо и сувише доказа, да је наш народ у овој несрећној држави магновено могао уживати мира и неку сенку грађанске слободе, ако је новцем умилостивијо ону неситу госпоштину. Но су ова господа и подмићена слабо држали, што је од њих тешким новцем изкамцено.

За доказ тога износимо речи самога митрополита Вићентија, које су забележене у протоколу јепархијског сабора у Будиму 24. Јула 1731.

Тицало се и опет народних привилеђија. Немачка и мађарска господа опет су насрнула била на народне повластице, у тој благородној цели, да од српског народа опет изнуде новаца, па и опет нешто да окрње од народних правица.

Ево извод из реченог протокола:

„За узрокъ прислате книге од госп. госп. архиепискупа и митрополита од Беча и конфирмацие его господства, како разуме се из приложених копиа, да конфирмациа неследи по досадашнем обичаю но ва клаузула остатни у прошломъ декрету послатом ка народу, и определеном разулуции 9 пунктовъ разумели есмо, да и они 9 пункта дотичу се опште народном привилегии на падежъ. За кое его господство народу огласуе, и назнаменуе, да би народь о томъ известили се, что и како буде се зато договарали, да би како привилегию, целу непотаквену обдржали, а тако и у закону да би остали непрестано, како по они 9 пунктовъ появлюе се, и што раде господствующти Мажари прелати и саборници, да учине, како би наш многопатни народъ пропао и са лица

земле нестао, яко и пре много явствено есте нашем злу од давно радили есу. За кое его господство прилаже труда своего и непожалуе труда своего са остали посланици, но на иждивение и на трошакъ оскудело се трошка, него иште помошти од народа, да солицитуе поред начина привилегиа, да народъ остае у закону мира поредъ цркве и закона и превелегие. Ако ли народ небуде помоштествовати, тако его господство без трошка са посланици у Бечу неможе бити ни солицитировати. Него валя се подлеђи, како прелсъстием само удвораваюђи господствуюшти Мажари изволяваю учинити.

О тој истој ствари сведочи и друго писмо будимског јепархијског сабора од 22. Јануара 1732 године. Видимо дакле да је још седам месеци прошло, и та владајуђа господа узимају паре од народа, а ништа му недају. Још су једнаком под питањем привилеђијска права нашега народа.

Јепархијски сабор у поменутом свом писму жалосно описује то несређно стање:

К нами послатое писмима од клера писато сего Януара 19. примисмо у коперти на име госп. Анте Продановича 3 книге, 1 господину нашем епископу и дали есмо, и друго на три вароши горе именовати, и с малом цедуломъ вашега преосвештенства, ис кое нами послато с полу 3 вароши одговорили есмо и разумехомъ, васа писата, како да есте после карловачкога сабора и иоште био есте еданъ конгресъ, а узрока господина бачкога епископа. А како разумехом, да есутъ вѣровали од страни наши тамо имати промотрения на сабору ради ове каузе (узрока) или писмена или неписмена к нами нитко невазвестилъ о тому, нити знали. А карловачки саборъ, что билъ есте, то е истиномъ, цело и вала држати и држимо цело, почто ако не бисмо држали цело, дакле и корвимациа би намъ ничто невредила.

А Кавза господина бачкога (владике Васариjона Павловића) сѫд по делѫ, они же силѫ на резеденцию затворити и ѫчинити, и нима равно сѫдъ протиштацию, что есте послали ѫ двор аѵстриски, иначе и неможе бити; понеже госп. Бачки и депѫтирте одслао есте ѫ Бечъ, ѫзрока ради себе очистити; а на госп. митрополита викѫ свѫколикѫ нанети, и ѫ низност донести намъ главѫ црковнѫ господина митрополита предъ цесаром.

А када падне митрополит, бояти се намъ и нашима превелићиами да бѫде никаково падение.

Почто како и сами нами сказѫете, добро да ѫземемо ѫ главѫ, наши старии доста крвъ пролили и ѫ ропство паднѫли, и насилиамъ тѫрскими и верѫ свою изгѫбише и агарянски законъ приеше оци и братиа и сестре наше.

А паки господине преосвештенеиши, сами знате, колико имамо приятеля од страни и сѫпротивника наше превелеђие и цркве, наипаче од Мажара кои би нас радо покосили и са лица земле истребили, како се и сѫвише ѫверили есмо.

Бѫдните ради, да би се саврщило ово дело овде са осталими епископи сѫдъ и мир, да би се ѫтишала ова велика ватра, коя е сада ѫшла ѫ народъ, и сви скрбни и на мисли есмо, а када ми имамо старость, мислимо и ваше преосвештенство, и неспешно имате и ѫ днѫ и ноћи ради народа мислећи.

А господинѫ бачкомѫ хоћемо писати; и дрѫгима официромъ по краини ѫ Потисию, да се оставѫ с такови ствари. Такожде и по варошъ бировомъ, где есте прилика.

Из овога писма јепархијског сабора дознајемо прво: да је због самовоље бачкога владике Висарийона Павловића држан још један сабор, о коме веле да они (Будимци) нису ништа знали.

Јепархијски сабор вели: што је на карловачком сабору решено, то ваља цело држати, пошто кад неби ми

цело држали, онда неби вредила ни њихова конфирмација (потврда), коју ево жељно ишчекивамо.

А владика Висаријон и не хаје за сабор, већ се жали царском двору. Шта више послао је овај владика и депутирте, да би себе очистио, а на митрополита је свуколику вику нанео, желећи митрополита нашу црквену главу понизити пред ћесаром.

А кад вели, падне митрополит, бојати се нама и нашим привилеђијама, да ће пропасти.

Ви вели и сами нам казујете, да добро узмемо у главу, да су наши стари доста крви пролили, и у ропство паднули, и насиљем турским и веру своју изгубише, и агарјански (турски) закон примише очеви, браћа и сестре наше.

Даље вели јепархијски сабор, ви преосв. господине, сами знате, колико имамо пријатеља од страни и супротивника наше привилеђије и цркве, и највише од Мађара, који би нас радо покосили и са лица̂ земље истребили, како се и сувише уверили есмо.

И ви преосв. господине настојте и сами, да би се ово дело свршило овде међу нами осталима јепископима да буде суд и мир, да би се једном стишала она велика ватра, која је сада ушла у народ, и чега смо скорбни и замишљени. А кад се, веле, ми старамо и бринемо, мислимо да и ваше преосв. и дању и ноћу размишљате о народу.

Ова је мржња владајуће клике бечке према Србима свуда код свију немачких и мађарских власти нашла подпуног одзива. О том налазимо доказа у писму Будимаца од 18 Јануара 1732 год. писаном митрополиту Вићентију, у ком се жале, како њихов владика Василије нехтејућ се држати саборског свитка од 1731, већ преко сваке мере глоби их. И кад се овом насиљу противише, владика их толико времена држао одлучене од цркве и закона.

А почем веле не смеју разрезивати нове намете, јер веле недаду комесари мађистратски, „по заповести маџарске господе.“

И даље се жале Будимци:

„Понеже наши стари неприатели Мажари іош од одавна желе пропаст нашегъ народа и закона нашего христианског, преко свое канцеларие есть наредили, то е нашъ народъ ꙋ великꙋ теготꙋ и порцию великꙋ подпао, а к томꙋ и ꙋ великимъ варошкимъ дꙋгомъ есть се затекли, а пакь и сврхꙋ тога и сваки своега терета домаћега има. И тако не знамо од кога ћемо се пређе бранити, и кое ћем пређе исправлати, или царевꙋ порцию, или варошко дꙋгованꙗ, или нашего господина епискꙋпа милостиню, или свештеничаско, или школско. А право есте, да све есмо дꙋжни исправлꙗти и давати, али потреба и сиромаство и теснота временом васа хоћею бити. И кадъ тꙋђинъ не осећа, ни за нас срца има; то би нам архиереи и отац требао да осећа и да насъ не глоби.

Зато преосвештени господине, како и преждеваспоменꙋхом, да ми не можемо дрꙋгога пореза чинити окромъ оног варошкога дꙋга. А за вашего госп. епискꙋпа и негове милостинꙗ, овако изнаходимо за добро бити, да наш госп. епискꙋпъ нареди своега епитропа, ако самъ по сви наши домови не хоће походити. И тако онаи епитропъ нека свакомъ свештеникꙋ ꙋ своеи пꙋрии закаже, да сваки христианинъ носи своега епискꙋпа милостиню елико кои може. И тако мислимо, да ће више милостинꙗ примити, нежели овако отсекомъ што сад од насъ иштꙋ, како и почивши Михаилъ Милошевич епискꙋпъ и онъ много више пребрао милостинꙗ, нежели докле отсекомъ емꙋ давало се.

Зато препонизне молимо госп. оца и благодетелꙗ нашего, сатворите са нами милост, и ꙋредитд нам и заповедите свитакъ да се обдржава; и тако и за овꙋ госп. нашегъ епискꙋпа милостиню ꙋредите, да знамо, како ћемо

доћи ꙋ любовь код његова господства, да не стоимо ми отлꙋчени од закона нашего како Калвини и Лꙋторани, а без кривице.

Таквих примера насиља и безакона немачке мађарске владајуће клике имаћемо на жалост и сувише.

Због разних распра, које су постојале између митрополита и владика, неће бити сувишно, ако изнесемо податке о томе, како су ти црквени великодостојници стојали један према другом.

Из инштрукције, коју је митрополит Вићентије издао 1-ог Марта 1732. год. владици арадском и великоварадском Исајији Антоновићу, као свом наменику и ђенералном викару (наменику), дознаћемо о положају ђенералног викара према митрополиту.

Поменута инштрукција из које се још и друго што дознаје, што карактерише оно време, по оригиналу овако гласи:

Инштруционъ.

Кои по наредби моеи архиепискаго и митрополитскаго аꙋторитета, вамь приказꙋе се и заповеда се, госп. арадски и велико-варадски Исаиа Антоновичь обдржати и сахранити и извршити, по заклетви твоеи мене положеной, ва васакои верности пребивати под симъ знамением̆ъ ниже последꙋюштихъ пꙋнктовъ од слова до слова, како зде ва писме, тако и од ꙋстъ вамь повелеваема за много различние потреби опраляти.

1-во Под титꙋломъ до сада биваюштимъ ђенералъ викара и наместника нашего, тако и ва напредъ: како ва резиденции архиепискꙋпской и белиградской нашои и ва васеи Сербии, тако равно и ва Сремꙋ горнемꙋ и долнемꙋ, од васех како дꙋховни, тако и воиствени, тако и поместни познанъ да биваетъ.

2. Поред заповеди нашее издатие на весъ дꙋховни чинъ, како ва Сербии тако ва Сремꙋ, что бꙋдеть наша

заповедъ преко васъ, а од насъ нихма показано било, ва семь послꙋшници да биваютъ, и ви пдномоштвие поред заповеди наше да повелеваетъ, а противештим се по сагрешению штроф налагаемъ, и намъ за васе перихтовати (известити).

3. Карловачких свештениковъ конфꙋзию биваюштꙋ, и кривицꙋ пакъ известнеише извидети, и пред себе ꙋзети и протоколъ ва дворе карловачкомъ, за ихъ дело од слова до слова, како е тамо положено, пакъ инквизирати и претрести стваръ.

Тако и за протопопе Живана полъ хисета по досадашнемꙋ обичаю ꙋзиматога, како вамъ от ꙋстъ сказахомъ, тако сатворите.

4. Писма васа ва дворꙋ карловачком обретаюшта се, како посланичка, тако и мемориале и проча васа од малих до великих, прегледати, и наредъ поставити, и подъ свои печатъ положити, и намъ перихтовати, и не само за време мое писма тамо находешта се, но и за предецесора моего бившаго васа находешти се под печатъ положити, а за коꙗ вамъ от ꙋсть сказахомь онаки намъ послати.

5. Из Срема како горнега тако долнега милостиню ꙋзо би написанꙋ, протопопомъ ꙋказъ ꙋчинити, да све носетъ ꙋ резиденцию белиградскꙋю. Такожде и дрꙋги вештеи, што се еде и пие, како из двора карловачка, тако из Срема, што бꙋдетъ потребито резиденци белиградскои заповедати и односити повелеваемъ.

6. Претензи, которие или конфꙋзие биваюштие, или сꙋда иштꙋштимъ из междꙋ дꙋховни илити мирских имеюшти са дꙋховнимъ, како ва Сервии, тако ва Сремꙋ, прилꙋчаи любо каков бил би, то да имеетъ ва резиденцию белиградскꙋю вамъ представлꙗти, и преко вас ка намь, како врховнои црковнои глави, да доносит се и перихтꙋетъ (извести). И инквизициа да творит се при

вами, или което ви бѫдете наредили и нашъ ексаменъ (испит) са информациомъ праведном послати и по изречению нашемъ творити и протоколирати ствари. Ва великих же и пѫбличних делех, господинъ Висарионъ Павловичь епископъ бачки свами скѫпа да присѫтствѫетъ, и како оба по правици бѫдете нашли, тако да биваетъ. и корешподенцию и договоръ за ва сехъ да имеете.

7. Ва осечкои епископии и сечѫискои, ствари потребѫюштие како ва дѫховних вештеи, тако дворнихъ слѫжителеи ва епископии, обретаюштих се наредити, и како от ѫстъ вамъ сказахомъ сатворити и по наредби да остаетъ ѫ свемѫ.

8. Ва монастирѫ Бешенови известни разискъ за сѫбъштанцию покоинога господина Максима Гавриловича ѫчинити, и кривци обретаюштих се за арест ѫзети, донде же неисправет се.

9. Како ва Сремѫ тако ва Сервии, кои би достоинъ билъ дияконства или свештеничаства даръ васприети и парохию себе обрелъ, или и неимѫштаго парохию допѫшта се, такмо от ихъ избирати, котори ѫчени сѫть и могѫтъ церковъ Божию строити, тие на парохие посилати да слѫжетъ: обаче длжанствѫетъ нашею сингелию потврждени бити: а елици требѫю еште ѫчения до савршенаго разѫма, свештеникѫ надлежаштаго, таковаго отсилати на потребита места ѫчити се, которие расѫждению вашемѫ оставлямо, како коега видите.

10. Како дияконы и дияци наших ва дворе карловачком обретаюштих се произбирати од ние, кое от ѫстъ вашъ сказахомъ, и ва разиденцию белиградскѫю да идѫтъ, ини за ѫчениемъ, а ини за послѫшаниемъ тамо да обретаютсе.

11. Тако пакъ школи регирати и назиратель бити гречаские и словенские, тако и псалто спевичками, котори дадѫт се емѫ на ѫчение от наше стране позорство-

вати и за контентацию его промишлѧти, и за ихъ трꙋдъ, что бꙋдꙋ просили, и на кои начинъ извидети и намы перихтовати, и по ꙋказꙋ нашемꙋ шнима контрактъ тврдъ ꙋчинити.

12. Вам слꙋжителеи моим како ва резиденции белиградскои, тако и ва сеи Сервии, равно же и ва карловачкомъ дворꙋ и васемꙋ Сремꙋ, под титꙋлом протосиђелским и ексархским, вице — ексархским, свештеничаскимь, и дияконскимъ, да имеютъ васъ цело познавати васемъ обдржавати, и с вами за ва сех ствари конзилиюмъ имети, и васемъ послꙋшание показати, но и познавати за наместника нашего ꙋ персони, и ђенералъ-Викара, что по ꙋказꙋ моемꙋ преко васъ имъ бꙋде повелено, послꙋшати длжни сꙋтъ. Преслꙋшници же ꙋказа сего нашего милости наше лишене бꙋдꙋтъ.

За кое више верояятие читꙋштим и слишештимъ рꙋкою нашею подписахомъ и печатию ꙋтврдихомъ.

Са онога гнуснога поља интрига и сплетака господствујуштих, од којих се тешком муком брани наш народ, неће бити немило нашим штованим читаоцима, ако се мало удалимо, и ако их на другу страну поведемо, те им прилику дамо, да завире у унутарњи живот наших праотаца.

Изнећемо неке споменике, од 1732 год, из којих се може видети, како је наш народ своје опћинске судове уређивао, и какве је границе постављао оној својој домаћој опћинској власти, тако званом таначу.

Такве закључке свакад је свеколика опћина или сабор целог народа оне опћине доносио и потврђивао.

Ево таквог примерка у овом упутству, који одређује делокруг те опћинске власти или танача.

1. пꙋнт: По юраментꙋ нашемꙋ да ходимо и сꙋдимо, от шта нам неће вредити дꙋши.

2. пꙋнт: Саединение любови намъ ешкꙋтомъ и бировомъ заедно, и сꙋдь творити са тихостию смерено с ра-

сѫжденіемь, и с достоинимь промишленіемъ симь партаи или тѫжителемъ, како овдежним, тако и странимь, понеже единъ дѫхъ имамо; и молю — ви, — да не посагнет се кои, или им на само да не пѫстит се интереса ради, или волѩ кои причиновъ дрѫги, да не отмастит се намъ.

3. пѫнт: Дневи ѫречени сваки, а наипаче код дома находешти се, на време ѫречено от првога часа по варошкомь слѫжителю, ешкѫтъ на место свою столицѫ да иматъ сѫдь творити и слѫжити, да оставит се стари обичаи по колико крать звати се.

4. пѫнт: Кад се бѫде сѫдь творити, ва дань сих до времена никако столицѫ свою празнѫ неоставити, понеже неѫтворит се цели сѫдь, и од исти сѫда породит се конвѫзиѩ, но до конца да бѫдеть.

5. пѫнт: Да исключит се слово оно, ѩкоже прежде обичаи ѥсть био, от сѫда кад се ѫстане и говорит се: био самь рад вамь помоћи, али ови недадоше.

6. пѫнт: Ѹ дрѫгѫ собѫ на сокакѫ волѩ кои био партаи био, да не бѫдетъ с интерешемъ, веће, ако богати ако средни, ако сиромахь био, да ожида свою правицѫ понеже чѫет се слово сѫда, и бива гордость.

7. пѫнт: Да изберѫт се стари биватели и разѫмни неколико госп. на призваніе општаго потребованиѩ, од кои небѫдеть бивати конфѫзиѩ или нашъ изгѫбитакь, а не само нам но и потомцем нашим.

8. пѫнт: Писцѫ или нотариѫсѫ вакѫпе саветникѫ достоина противъ слѫжбе диюрна да исправит се, а пакъ нѥмѫ на време бировлеве заповеди, или сѫднега дана двапѫтъ да незове се, но од првога званѩ да сацигѫра се на слѫжбѫ заповеднѫ, окромь магистратске заповеди, и што есте нашемѫ сѫдѫ приюдициѩ, или протвность заповеда се, ѫ тимь да не затече се.

9. пѫнт: Кишь-бировь и дрѫги слѫжители, како хаидѫци, ништа пише да не ѫчике, само сѫдь и бировлева

заповедь преко нихь да ходить, з битангама и с пиꙗници-цама дрꙋжства да не чине, ис тога штима се самога бирова и танача поштене.

11. пꙋнт: Што е пред кимь бировомъ кои сꙋдь био волꙗ комъ извршено и протокꙋловано, да не поквари се.

12. пꙋнт: Дꙋгъ от општаства да неосталꙗмо на трагꙋ, веће да се раздели што е противь кога, и да наредит се тко бꙋде кꙋпити.

Колико су пак и саме опћинске старешине поштовали такве закључке народног сабора, видићемо у овом примеру.

„Дато ꙋ долнои бꙋдимскои вароши Табани сего 28 Иꙋниꙗ 1732.

Доле краю именовати и подписати са овим нашимь писаниемъ изꙗвлюемо по начинꙋ последꙋюштемꙋ; какоти ꙋ првомъ пꙋнктꙋ.

1. По опште народномъ зактеванию овога славнога народа закона грчанскаго и бивателꙗ ꙋ бꙋдимскои долнои вароши Табани, што народ зактева славни, да се имамо на време народнаго зактеванꙗ представити, не само насъ персоном, него и наши година бировине са хесапи заедно, како примана тако и походка, што преко наши рꙋку есте походило и преко наши ешкꙋта за наше бировине.

2. Ми по народномъ зактеванию насъ персономъ облигирꙋемо на време народнаго званꙗ представити са наши хесапи, кои сꙋ онога нашега времена и наше бировине бивали облигирꙋемо се опште народꙋ славномъ, и оштъ болше к томꙋ потврђꙋемо нашим имени и печатми за болю нашꙋ цигꙋрацию.

(М. П.) Иосиф Николичъ.

(М. П.) Живанъ Бранковичъ.

(М. П.) Иефтимие Кнежевичъ.

(М. П.) Иоанъ Цветиночъ.

(М. П.) Михаелъ Ивановичъ.

Сего 7. Юния 1733. Предъ госп. варошким бировомъ Раикомъ Прерадовиђемъ и целомъ таначу, и предъ 24 господара наређена од народа.

Предложи господар Никола Давидовиђъ од народа единодушни народни вотумъ, рад ови варошки хесапа, и исповеди, да народъ захтева, да остаю хесапи, по комесарском хесапу, како комесари, што су изнашли, и што се наконъ постигло, или да плађа, или да се моли народу и господаромъ, или да се опраштa, или да се плађа, на што се намоле народу; пошто како извиђава се, да никако не може се са хесапомъ на краи изиђи, зашто е замуђено и заплетено и не може се ништа избистрити.

Зато оваи тосподар Живко Ратковичъ стари таначникъ, видевши толику народну дангубу, што се дангуби и време узалудъ препроводе хесапа истраживаюђи, а не може се изиђи на краи, зато молисе народу, да би единъ кратъ самирило и помирило се и од свию неслога народни, да се самири и помири, и да се остане од ови хесапа, да се не дангуби. Зато од своe стране покланя своеволно оно, што му е варош и народъ дужни, то осталя и покланя 30 фор. Госп. Живко Ратковичъ покланя 30 фор.

Доконание народно рад хесапа.

Доконание народно сицево есте, како народ поред своe правде извиђава, да се хесапи варошки велико есу замуђени и заплетени и не може се никогда са хесапи изиђи се на краи, кроз кое народ толико времена есте дангубио и време узалудъ пролазило, а хесапи варошки немогу се избистрити, а узрокъ тому есу били они бивши бирови, кои невредно есу своe хесапе држали, а толику плађу узимали, и не могу садъ своe хесапе да пред народомъ чисто и бистро да издаду. Зато народ налаже овим господаромъ бившимъ бировомъ ради мира народнаго са своимъ хесапима за своe бировине нису би-

стро ходили, а толикꙋ плаћꙋ ꙋзимали; тако нека сваки од свое оне плаће, кою сꙋ ꙋзимали од народа, нека сад помогнꙋ народꙋ ꙋ помоћъ ꙋ дꙋгъ по 150 фор.; ако ли нехотели ови господари бꙋдꙋ овога народнога доконаниꙗ обдржати, тако хоће народ цело држати се комесарскога хесапа, а к томꙋ иоштъ више хоће народ истраживати свою дангꙋбꙋ; ако ли ови господари бꙋдꙋ обдержали оно горне народно доконание, нека им е остало просто.

Народно обештание.

Ми доле краю именовати и подписати са овимъ нашимъ писанıемъ обзнанꙋемо свакомъ, и обештавамо се сви едино дꙋшно опште по именꙋ и по редꙋ пописати а на оваи начин, ꙋ првомъ пꙋнктꙋ а са таначници заедно.

Прво.

Обештавамо се, да кад насъ зовне господар варошки бировъ, са таначници за варошко дело и на општи неки договоръ, и каже намъ време и ꙋређени сахатъ, да имамо парировати, (послꙋшати) на првое званıє и на ꙋречено време безъ сваке ексꙋзацие и одговора да имамо доћи; међꙋ тимъ, ако би коме се болест прилꙋчила, или мађистратска заповед била, или веселıє ꙋ кога се бꙋде прилꙋчило, или каково велико дело бꙋде се припатило, ꙋ кога безъ коега немоштно комꙋ достићи на званıє бировско. Зато ми едино дꙋшно обештавамо се, да хоћемо доћи и прегласити се код г. варошкога бирова, ако би се комꙋ припетило каково дело, да не може доћи на званıє, ако ли би кои не дошао на званıє бировско и на ꙋречено време, или било на хесапъ варошки да се дође, или било на дрꙋги опште народни договоръ.

Тако подписꙋемо се под штрофъ полъ талира да платимо на свако званıє кад недођемо, окром допꙋштениꙗ госп. варошкога бирова.

Први од ових споменика носи на себи образац старог српског патријархалног општинског суђења, где још народ има право у одређивању и прописивању правила, по којима се имају њихове старешине управљати при суђењу.

На првом месту опомињу старешине своје на светињу заклетве, и саветују их, да не огреше душу своју.

У другој тачки упућују се старешине на узајамну љубав, да суде тихо, смерно, по разлогу, и достојно промишљајући о свима партајама, и о тужиоцима, како овдашњим, тако и страним, јер веле имамо један дух. А у истој тачци веле даље: молимо вас, да се који не превари, и на само да се не упусти свога ради интереса, или ма из којих других узрока, да нам се не осветите.

Да сваки дође на уречено време и у одређене дане, а нарочито они, који су на дому свом, чим га позове варошки слуга. Сваки ешкут са своје столице да има судити, да једном престане стари обичај, да се морају по неколико пута позивати.

Кад се буде судило, у онај дан до одређенога времена нико своју столицу да не остави; јер се иначе неможе учинити подпуни суд, а од таквих судова порађа се конфузија. Ваља дакле да седи до краја суђења.

Да се искључи онај говор, као што пређе бејаше, кад се од суда устајало, то се говорило: „Био сам рад вами помоћи, али ови недадоше."

У другој соби или на сокаку не сме бити интересирана партаја, веће ако је богати, ако је средњи, ако је сиромах, да чека своју правицу, јер се иначе прочује реч из суда, и бива грдња.

Да се изберу стари биватељи и неколицина разумних господара, на позив по општој потреби, од којих неће бивати смутња, нити ће бити губитак, за нас нити за наше потомке. Из ове тачке види се, како се наши стари

бринуше, не само о својим магновеним интересима. но се обзирали и на интересе својих потомака.

У осталим тачкама препоручује се општинским служитељима, да добро мотре на своју дужност пошто носе варошко и бировљево име на себи, и да се не друже с којекаквим битангама и пијаницама, пошто се из тога штима поштење самога бирова и танача.

А на крају у 11-ој тачци исказује се једно важно правно начело у овима речима: „Што је пред којим бировом, што суђено било, па извршено и протоколовано, да се то непокквари. У овој тачки исказује се поштовање према закону и законским судским решењима, која се имају држати као светиња и никако се не смеју рушити.

У другом споменику, што је извод из протокола опћинском сабора будимских Срба од 28. Јуна 1732. год. види се израз највећег поштовања према народњој вољи.

И с тога су од великог интереса за историка споменици они из будимског и пештанског архива, што износе доказе о једном по све важном факту, да се у овим српским исељеницима појављује онај енергичан дух народа нашег, који ће се у својој целој моћи и величини показати, тек у почетку овога столећа у српским устанцима, и који ће тада доћи до својих кроз четири столећа погажених суверених права.

Као што рекосмо, пошто је и последњи траг српске аристокрације нестао, видимо код ових, изсељеника, да се у свеколиком народу рађа општа свест, свест народња, која не познаје власт и моћ не једне касте, но једног јединитог чинијоца свеколиког нераздељеног народа српског.

И у том се и разликује овај перијод од оне тамне прошлости, где је властела владала, а највећи део народа лежао у највећој чами, недајући од себе знака свесног живота. Видимо дакле, да се наш народ тек под

притиском туђих господара на туђинском земљишту појављује као народ, који осећа и зна шта оће, и шта му ваља радити.

Ми ћемо овде изнети податке од 1732 до 1746 год. у којима је нацртан опћински живот наших старих Срба, у којима је јамачно вејао онај чисто народни дух још из старог отачаства.

Тако имамо један посве занимљив споменик живота пештанских Срба од 10 Марта 1736 године, у коме се огледа она озбиљна свест наших старих отаца, који заокружени разним опасностима, бедама, напастима, озлојеђени разним издајствима, изабраше 12 тутора или старатеља, који ће водити бригу о томе, да се очувају народна права.

Поменути велеважни споменик по оригиналу овако гласи:

„Вѣдомо творимо въсѧкомѹ належаштемѹ мѣстѹ, идѣже бы сіе писаніе показалосѧ, да могѹть вѣровати и за истинѹ держати, како мы вси здѣшни жители пештанскіи православныи христіѧни восточнїѧ свѧтиѧ ѥрѹсалимскїѧ церкве синови иже есть мати всемъ церкамъ, ктитори же храма свѧтаго велико мѹченика Христова Георгїѧ сицево ѹрежденіе междѹ нами сотворихомъ како да державсѧ и свѧтѹю нашѹ ставропигіискою церковъ от ненавистниковъ наших да браннмъ, которыи брани творютъ на насъ и на вѣрѹ православнѹю, и еште к томѹ како цесарскомѹ дворѹ также и господствѹюштимъ и прочимъ належаштимъ мѣстамъ молебнаѧ прошенїѧ предлагати, и милости искати за нашѹ вѣрностъ и слѹжбѹ его цесарскомѹ дворѹ показанѹю, ѧко да би возмогли от его цес. велич. милость полѹчити да с миромъ съ церквомъ и съ закономъ нашимъ по старомѹ календарѹ пребѹдемъ, також и сіе кралевской вароши ѹ свакои правици и офицнахъ варошкихъ, и прави пѹргери да можемо быти, и еште к томѹ котори

страни от нашего закона пришелъ и восхотелъ жителствоватъ всеи слободнои вароши, тому слободно его трговиномъ или занатомъ живити се да будетъ. И тако на сіе дѣло иже на обштую ползу естъ, избрасмо дванадесятъ туторовъ заклетих, которыи о семъ дѣле промишляти будутъ и затимъ ходатаи быти. И сіи ниже подписани тутори въ уречени дань, егда собиратися будутъ, всяки неленостно да приходитъ егда позовутся на сабраніе, и аште которыи тогда непридетъ, тои штрофъ уречени да платитъ, в' церковъ, кромѣ болезни и въ домѣ неприключшимся. И сверху того, аште бы котори от сихъ заклетих туторовъ некоторую таину неприятелю, или иновѣрцу, или своимъ домашнимъ и проч: объявилъ тои да будетъ от всѣхъ насъ проклятъ, и от сабора да извержется якоже Юда. И симъ 12-омъ тутором да имѣютъ от насъ полномоштіе, и что они совѣштают и савершат, мы вси соизволяемъ совѣштанію ихъ, и что они совершатъ, контенти будемъ тому. Когда же паки некое вѣликое дѣло приключится, и нужда позоветъ, тогда всѣмъ собиратися и о животѣ нашемъ и о потомковъ нашихъ промишляти и управляти. И тако симъ заключаемъ и печатми нашими потверждаемъ и киждо имя свое собственою рукою подписуемъ.

Ево још износимо упутства или инструкције, коју доноси и одређује сабор општине будимске год. 1737, у тој цели, како да се владају бирови и таначници у будимској српској општини.

Инштрукционъ нашъ таначникомъ, ако би било по воли господару биров и осталимъ господаромъ таначникомъ.

1-во. Ѹ уречени пунтъ у кои сахатъ сабиратисе у варошки домъ да има сваки доходити, по првоме сазиваню, кои не би хотео доћи тако, да ма штрофъ трпети 150 новч.

2-ги. Пѹнтъ. Да би господаръ бировъ пређе ѹреченога сахата отворилъ варошки домъ и сѹднѹ собѹ, да би господари таначници неходили по сокаци и око цркве.

3-ћи. Пѹнтъ, каде дође кои партаи к поштеноме таначѹ, тако нека самъ господаръ бировъ говори и пита, а каде испита, тако по обичаю да истѹпи напоље партаи, а господаръ бировъ по редѹ да испита, где како кои седи, и отъ свакога фотѹмъ ѹзети, и еданъ договоръ ѹчинити и господарѹ бировѹ дати, а све тихо и полагацко, ни мало не викати, и каде ѹђе паки партаи, тада сви поштени таначници да имаю миръ отъ беседе, нека самъ господ. бировъ беседи. Ако ли би кои господ. хотео што изговарати тако тихо нека изговара, или цедѹломъ.

4-ти. Пѹнтъ. Несазивати партаи близѹ къ асталѹ, да не ѹдара рѹкомъ ѹ асталъ, или да се наслани на асталъ.

5-ти. Пѹнтъ. Никакви протокѹлъ естрактъ ником не дати под варошкимъ печатомъ, нити на што паки варошког печата положи(ти) без знания целога танача.

6-ти. Пѹнт. Никаква договора нити отговора двоица и троица чинити, него съ целимъ таначомъ и договоръ и отговоръ.

7-ми. Пѹнтъ. Да се ништа ѹ протокѹлъ не стави докле се не отгласи предъ целимъ таначомъ како хаеротъ контрахтъ тако и ине свари.

8-ми. Пѹнтъ. Штогодъ имамо таини договора ѹ таначѹ, тако да сваки држи таіно по своемѹ юраментѹ, кои неби обдржао, тако дамѹ бѹде штрофъ по горнои инштрѹкціи.

9-ти. Пѹнтъ. Тако заради госп. нотароса, да би се сваки пѹтъ находилъ код дома, наипаче како сѹ госп. на скѹпѹ, да би господаръ нотаросъ наипре билъ ѹ варошкомѹ домѹ, наипаче да би никимъ неходилъ безъ знания господара бирова, и да има положит юраментъ међѹ го-

сподари таначници, да своју таинꙋ ꙋ себе хоће обдржавати.

Након седам година налазимо још једну инструкцију за бирова и таначнике будимске од 3. Јуна 1744. год.

Инштрꙋкціꙗ

Господинꙋ бировꙋ и осталымъ таначникомъ, что би ꙋ напредакъ болше ꙋрежденіе и послꙋшаніе междꙋ нам было како.

1. Подобаетъ междꙋ нами любовъ да имѣемъ, и единъ дрꙋгаго по васеи можности да почитаемъ.

2. Обѣштаваетъ себе, господинъ Петаръ Кнежевичъ, всꙗкаꙗ варошка дѣла со совѣтомъ, иногда народъ ꙋ варошкіи домъ да сабира, от самога себе никакова проекта народꙋ чинити, но съ договоромъ таначкимъ и тако народꙋ ꙗвити.

3. Господинъ бировъ долженствꙋетъ от свакаго таначника любо каковаго дѣла ради вотꙋмъ питати потомъ заключеніе ꙋчинити.

4. Госп. бировъ съ таначници, по дѣлꙋ кого ꙋ арестъ кадъ постави, без совѣта таначкаго и непꙋстити его.

5. На всꙗко зване долженствꙋютъ господари таначници на времꙗ пріити, окромъ пꙋти и болѣзни.

6. Когда П. Т. скꙋпа комꙋ ексаментъ чинитъ, или партаи ꙋнꙋтра есꙋ, прилѣжно всꙗкіи по своемꙋ юраментꙋ послꙋшати, а не междꙋ собомъ с стране разговоръ имѣти.

7. Свакіи скꙋпа долженствꙋютъ таинꙋ варошкꙋ хранити, а не съ Гманомъ (оптинарима) ꙋ винопитію, или кое рекраціи себе искꙋсити, понеже и градскаꙗ инстрꙋкціа остро того ради запрештава.

8. Ꙋ таначꙋ единъ на дрꙋгаго жестокимъ словомъ не тергнꙋтисꙗ; но должни свои вотꙋмъ дати и ꙋ мирꙋ да останетъ.

9. За любовъ божію васачаски от себе плетке отметнути, что сполѧ кое какве, или из между себе приносе да не вѣрuетсѧ, аколи сѧ таково случи, u себе дuгое времѧ не држати, но таначu ꙗвити, и оного кривца на среду поставити.

10. Что сѧ годъ u протоколъ стави, при ономъ остати и крѣпко сѧ држати, а не кварити.

11. Что сѧ годъ u протоколъ стави, онаи исти данъ предъ цѣлимъ таначомъ от слова до слова да се очати, и вси да чuю.

Ове исте године 23. Јуна одређују Будимци упутство, по коме се има владати мали-биров (кишбиров) или опћински слуга.

Инштрuкціѧ

Кишбировска, по томu по сеи инштрuкціи надлежитъ обдержавати сѧ.

1. Да имѣетъ всегда страхъ божіи предъ очима.

2. Свакогъ таначника, како и господина бирова почитати.

3. Никаковu рѣчъ наполе неизносити, кою чuе u таначu, и чисто варошкіи домъ држати.

4. Между господари таначници никакве рѣчи несносити.

5. Ва сегда трезвенu быти.

6. Ничто по себе дворити, развѣ что сѧ заповѣди, ни выше ни мане.

7. Арестантомъ вино неносити, ни съ нима пити.

8. Кодъ господина бирова, сваки пuтъ на паради да се находи, то ѥстъ код дома.

9. Свакогъ бuргера и бивателѧ здѣшнегъ коего цитира, или каковu дрuгu заповѣстъ варошкu заказuе, со всѧким респектомъ да имасѧ обходити.

А 12-ог Јула 1744. год. одређује опћински сабор у Будиму, како да се влада учитељ.

Инштрѹкціѧ

Магистерѹ како подобаетъ обдержаватисѧ емѹ.

1. Надлежитъ всегда страхъ Божіи предъ очима имѣти, и ѹ церкви читати и поѧти небранитсѧ.

2. Пл. таначѹ свагдаръ ѹ покорности да бѹде.

3. Катадневно гдѣ бѹде на части не закаснѹтисѧ но таки ѹ сахатъ по подне ѹ школѹ прити, и ни единъ кратъ самѹю дѣцѹ оставити.

4. Како богатои тако и сиромашкои дѣци равно ѹченіѧ давати.

5. Позоръ имѣти, да не ѹдараю око церкве дѣца, и ѹ церкви смиренно да стою, и да се сѣмо тамо не обзирѹ.

6. При слѹжби божіеи трое дѣце ѹ стихарѹ ва сегда обѹчени да находѧтсѧ.

7. Да се дѣца око Дѹнава и по сокаци нескитаю, предъ свѧкимъ капѹ да скидаю, и чисто себе да держетъ.

8. Позарствовати, да се дѣца междѹ собомъ ѹ школи и по сокаци небию.

9. Ѹ седмици кад се праздникъ трефи, седмичнѹ рекреацію от нюдъ не держати.

11. И послѣдне, прилѣжно діаке книзи и всѧкои монери (како да се понашају) ѹчити, что бы и ѹчителъ от вароши похвалѹ и возмездіе свое примилъ.

От почтенаго танача наредишасѧ господари Сѵмеонъ Андреевичъ, и Иоаннъ Миличъ да позорствѹютъ на школѹ, и сваке седмице два пѹта да инквизираю.

И најзад налазимо опет још једну инструкцију за учитеља од 21. Маја 1746. год.

„Лѣта 1746. Маѧ 21. биша следѹюшти господари на совѣтѹ ради школскаго ѹрежденіѧ, и на седамъ пѹнктова следѹюшти быша контенти, сви здѣ подписати кои пѹнктови есѹ слѣдѹюшти.

Перво. Да нитко неима вређеніа в школи чинити, но самъ префектъ, нити что заповедати са магистромъ.

Друго. Децу скоро из школе неизвадити.

Треће. Да се оцеви на наказаніе магистрово несрде, но да буду контенти, како магистеръ дете каштигуе.

Четврто. Безъ знаніа и брез соизволеніа магистерова, да дете нитко ни у иличу, ни у виноградъ, никудь, во време школно води, крозь кои узрокъ бива децама штета, ако би тко дете от школе зауставио.

Пето. Ако кому господину или свештенику кое дете согреши, да неима се тко усудити дете бити, ни за уходу, ни у цркви ни на сокаку, ни на каковому другому месту.

Шесто. Да децу нитко из школе не изводи, ни изива, ни да звоне, нити чьто да послую.

Седмо. Да у школи подъ капомъ и с палицомъ нитко неулази, и ако тько хоће чьто сь магистромь беседити, да има клопнути у врата, и чекати, докъ или кое дете изиће, или самъ магистеръ.

Еште ктому предато, да е сваки дужанъ часть достойную магистромъ давати, а аште онъ другого бы что увредилъ либо у чимь, то да има обявити господину бирову и госп. бирову префекту и поделу будеть слѣдовати наказаніе.

Испитачу народњег унутарњег живота ови споменици даће довољног материјала, да оцени душевни развитак нашег народа у првој половини прошлог века.

Ови споменици сведоче, колико је наш народ у свима околностима поштовао просвету, своја народна права, како је народ поштовао своје старешине, ал је умео је у исто време да се очува од самовоље бар ових својих опћинских старешина. Но имамо уверења, да су и ове

опћинске старешине штовали народњу вољу, и да се овој покоравали.

То се огледа у овом споменику 3-ег и 4-ог Јуна 1733 под насловом „Народно обештаніе“, у ком се опћинском сабору обећавају старешине или главни општинари, да на први позив бирова и осталих таначника за варошко дело и на општи неки договор, у заказано време хоће доћи без сваког извинења и одговора.

Овај појав служи на част оном народу, чије се старешине безусловно покоравају законима, и онима, који врше закон.

А колико је сам народ осећао свести, да сам својим опћинским стварима управља, и своје старешине одржи у границама уобичајених закона, и како је умео достојанство своје према старешинама одржати; о том нас најбоље уверава споменик будимски од 7 Јуна 1733 године, у коме највећим достојанством овако нарећује, и то овим изразом:

„Народ налаже овим господаром бившимъ бировомъ ради мира народнога са своимъ хесапима за свое бировине нисѹ бистро ходили, а толикѹ плаћѹ ѹзимали; тако нека сваки од свое оне плаће, кою сѹ ѹзимали од народа — — — —

Значајно је и оно општинско саборско решење Срба Пештанаца од 10 Марта 1736 год.

Овим својим опћинским решењем одрећују Пештанци 12 тутора или старатеља, којима су ставили у дужност ево ово:

„Тако смо ради овог општенародног дела, које смера на општу корист, избрали дванајест заклетих старатеља, којих ће бити дужност, да о реченом делу промишлају, и да буду у том послу марљиви и усталци.“

И ови подписати тутори у одрећени дан кад се сабирају, да имају неизоставно доћи, кад се позову на са-

бор. И који онда не дође, да има платити глобу цркви, осем болести, и ако неби били код куће.

А уз то; ако би неки од тих заклетих старатеља неку тајну исказао и издао непријатељу, или иноверцу, или својим домаћима или ма ком другоме: тај да буде од свију нас проклет, и да се из сабора опћинског прогна, као оно Јуда. — — — — — —

А кад се покаже неко велико и важно дело, и нужда позове; онда ваља да се сви саборно искупимо, и да о животу нашем и наших потомака промишљамо и управљамо.

Таквом брижљивом старању наших свесних отаца, ваља да се ми потомци њихови у највећем штовању поклонимо, и да свети спомен ових дичних отаца у највећем пијетету благосиљамо.

Не мањег штовања је достојна она „инштрукција" бирову и таначницима, коју је будимски опћински сабор год. 1737 прописао, како да се владају њихове старешине, биров и таначници при суђењу.

У овој инструкцији у 6-ој тачци веле: „никаква договора или одговора да нечине двојица или тројица, него с целим таначом да буде и договор и одговор." Даље у 7-ој тачци веле: „да се ништа у протокол не ставља, докле се неогласи пред целим таначом, како брачни уговор, тако и друге ствари."

У 8-ој тачци веле: „што год имамо договора у таначу, тако да сваки држи тајно по својој заклетви. Кој неби обдржао, тако да се казни по горњој инструкцији."

Још је одличнија она инструкција будимска од 3 Јуна године 1744, која је од опћинског сабора прописана за опћинске старешине.

У првој тачци препоручују, да је међу овим старешинама љубав, и да један другога поштује.

У другој тачци обвезује се тадањи биров Петар Кнежевић, свако варошко дело радити у договору са саве-

том (таначницима). Да по некад и народ у варошки дом сабира. Да од самога себе никаква пројекта народу не чини, но с договором таначким, и да одмах јави народу.

По трећој тачци има биров од свакога таначника, ма по којем делу, ради гласања упитати, и тек онда да донесе закључак.

По четвртој тачци, кад биров и таначници некога осуде на затвор: да се такви апсеник несме пустити без знања целога танача.

У 5-ој тачци захтева се, да на сваки позив долазе господари таначници и у одређено време, окром ако је на путу, или ако је болестан.

По 6-ој тачци, кад племенити танач скупа некога испитује, да се има строго по својој заклетви владати, и не међу собом се на страни разговарати.

По седмој је тачци обвезан сваки и сви скупа да чувају варошку тајну, и са општинарима.

У осмој тачци захтева се, да у таначу један на другога жестоким речима не нападају, но сваки да гласа и на миру да остане.

У деветој тачци лепо саветују старешине своје, и што би свака власт могла пригрлити, да за љубав божију сваке сплетке од себе одбију, что с поља долазе које какве, или један другом доносе, да се у све то неверује. Ако ли се такво што догоди, да нико у себи не крије дуго, но да јави таначу, и да онога кривца узме преда се на среду.

У једанаестој и дванаестој тачци још се препоручује и то, да све што се у протокол стави, при оном да се и остане стално, и да се не квари. И најзад, што се у протокол стави, онај исти дан да се очати пред целим таначом све од слова до слова, да сви чују.

Инструкцијом од 23 Јуна исте године, на то се смера, да опћинске слуге, знајући за своју дужност, нечине злоупотребе.

По важности ваља да обратимо пажњу на инструкцију од 12 Јула 1744 год, у којој народ прописује, како да се влада учитељ.

У истој је инструкцији најзначајније, што се учитељу препоручује у четвртој тачци: да „како богатој, тако и сиромашкој дјеци равно учење даје“, и да ђаке прилежно књизи учи и упућује, како да се понашају.

У вези са овом инструкцијом стоји најзад уредба будимског опћинског сабора од 21 Маја 1746 год.

На првом месту заслужује да стоји ова важна наредба: „да нико нема уређивати по школи, но сам префект или надзорник, нити што да се заповеда са магистром учитељем.

У другој тачци препоручује се родитељима, да сваки час не воде децу из школе.

Да се очеви на казни магистрове не срде, но да буду с оним задовољни, како учитељ дете казни.“

Без знања и саизволења учитељева, да нико не сме своје дете водити ни у илицу, ни у виноград, никуд за време школно, кроз које се оштећава само дете, кад неко дете своје од школе обуставља.

Ако коме господину или свећенику које дете сгреши, да нема се ко усудити, да бије дете, ни за уво да вуче, ни у цркви, ни на сокаку, ни на коме другоме месту.

Да децу нико из школе не изводи, ни изива, ни да звоне, ни што друго да раде.

Да у школу под капом и с палицом нико неулази, и ако ко оће нешто са учитељем да говори, да има клопнути у врата, и чекати док јали које дете изађе, јали сам учитељ.

И мимо тога додаје се ово: „да је сваки дужан достојну част да даје мигистру, и ако би он кога у нечем увредио, то да јави бирову, а госп. биров префекту, и по делу следоваће казна.

Говорећи о наредбама за учитеља, како да се брину о школама, по себи долази питање, какве су нам биле наше народне школе у оно доба, о којем говоримо.

На жалост веома је мало, па и то је жалосно, што имамо о нашим школама да зборимо

Осим основних школа у Будиму, Сентандреји, Пешти, Араду, Темишвару, Вршцу и Осјеку биле су две велике школе у српском Београду, где је била столица митрополитима за 22 године, и у Карловцима, иначе није нигди било школа.

Ми смо једном напоменули, да је честити митрополит Мојсије још око год. 1727-ме по закључку карловачког сабора од 1726 установио „велику школу“ у Београду и у Карловцима. Но о београдској школи нашли смо спомена само у једном писму Јосифа Ненадовића[1]) будимског опћинског нотара од 12 Јуна 1732 год. у ком пише свом брату митрополитском секретару Павлу ради свог сина Петра: „золтевам га ѕ Белиградѕ наместити ѕ великѕ школѕ.“

Тако и за карловачку вишу школу спомиње се само на два места, у писму Павла Ненадовића,[2]) из Карловаца од 9 Новембра 1735-те године, што је писао свом стрицу потоњем митрополиту Павлу, а тадањем ђенералном јексарху у Београд, подпусује се „Авдиторъ Реторики ѕ Карловци.“

Из ових споменика дознајемо, да је у Београду била велика школа, и да је таква иста била и у Карловцима.

У осталим поменутим варошима биле су само мале школе, у којима се само учило црквено словенски језик из часловца и псалтира, и нешто мало рачуна.

Осим поменутих места није било нигде више школа.

---

[1]) Види Спом. будим. и пешт. арх. Збир. II. стр. 132 бр. 52.

[2]) Види Спом. будим. и пешт. арх. Збир. II. стр. 232. бр. 105.

А шта се у тим школама малим и великим предавало, то нам казује архимандрит Јован Рајић у свом предгору „точное изображеніе катихисма.“

Говорећи о првом добу Мојсијева митрополитовања вели: „Наука іоштъ нікаковы ние било; познавати слова іоштъ се на крушковимъ дашчицама (дштицама, штицама) учило.“ Овај добри пастир, видећи такову оскудицу, поиште изъ Русије учитеља. Тим поводом буде од императора Петра I послан Велико-Рус Максимъ Суваров, родом из Москве, који донесе собом 400 букварова и 100 граматика славенски. И онда су престалу крушкове дасчице. И сам Рајић, као дете, почевши се у Карловци учити, добије онда такови Буквар од 8 листи на дар.Речени Максим предавао је граматику, а катахисис није учијо, јер га још тада није било.

Митрополит Мојсије зажели у својој саборной цркви у Београду имати и проповедника. И на то призове Мало-Руса јеромонаха Синесију Залуцки. Даље постара се за црквено „Славословіе.“ На то призове из Свете Горе Атонске јеромонаха Анатолија искусног и вештог певца (псалта). Подигне у Београду грчку школу, где се обучавали младићи грчкој псалмодији. Тако се грчко црквено појање међу Србима одомаћи и рашири, а српско престане. Но још немаху катихизиса.

Какво је било то српско црквено појање, на жалост незна се, јер не бијаше, ко би га написао. Међу тим оно грчко црквено појање временом претрпило је многе промене, и добило је у српским устима српско народни израз, у ком се данас једва даје познати онај грчки прототип.

После Мојсија дође за архијепископа београдског арадски јепископ Вићентије Јовановић названи разроки. Он је не само дело наука од Мојсија започето придржао, него је и умножијо. Максим Суваров се истина по-

вратијо у Русију,[1]) али већ је међу Србима било способни учитеља за граматику.

Вићентије позове сада из Русије и друге учитеље, који би младеж српску и у латинском језику обучавали.

На то буде из Русије послан Манојло Козачински са четири своја друга, који су сви били Мало-Руси и мирски људи. И ови су предавали латинску граматику до саме риторике. Манојло бејаше професор и префект (управитељ) школа.

Тако је мало по мало српска омладина доведена и до философије. То су били први почетци српске просвете.

Међу тим умре Вићентије. Несрећна војна Карла VI с Турцима од год. 1737. до 1739. изгуби Београд и

---

[1]) Рајић овде погрешно казује, да се Суваров у Русију вратио, јер се из писма митрополита Вићентија од 21. Декембра 1734. год. из Беча писаног види, да је поменути Суваров отишао у Будим за учитеља. Поменуто писмо по оригиналу гласи овако:

„Благороднія господние опште из вароши бѹдимски намъ в дѹсѣ свѧтѣм сини любезніи.

Наше опште из Бѹдима писатое писаніе сего настоиштаго 17-го есмо прімили что дотичетсѧ ради г-на ѹчителѧ Максима Сѹворова, по желанію и прошенію вашемѹ мы бѹдемъ настоѧти и с нимъ ѹговорити, да онъ и код васъ остане ради обѹченіѧ дѣтеи, само ви гледаите, како бы онъ с вами контентиралъ, и за нѣ времене неимамъ с нимъ разговарити се, по симъ праздницѣ, егда време ѹлѹчимъ, бѹдемъ его ѹтврдити, и онъ на инѹю странѹ непоидетъ, но при васъ за ѹчителѧ остатисѧ бѹдетъ. Со симъ вамъ сеи радостныи праздници рождества Хрістова честитамъ, а из обштаго писма ширше ѹслышите, призна васъ обште наше архіеріиское благословеніе присилаиште пребываем благородствах ваших ѹсрдныи обоих благъ желателъ.

Смиреніи митроп. бѣлградски и всего народа архиеп. и его цес, велич. совѣтникъ из Вѣныи Дек. 21-га год. 1734.

Викентіи Иовановичъ с. р.

српски Парнас разори. Учитељи остану у Карловци, уздишући за наградом, и гладни и жедни, јер нису шта ни јести имали.

Патријарх Арсеније IV бејаше прост но ревносан калуђер. Јадни они учитељи руски надаше се и од њега добру за себе, школе и науке. Но завист, злоба и глупост оне калуђерске околине, пусте свој јед и наговоре слабог патријарха, да одпусти оне учитеље натраг у Русију, и школе и науке дигне и уништи.

Зависници и гонитељи науке и учитеља били су придворни патријаршески, а највећи међу њима бејаше Јован Ђорђевић архиђакон.

А зашто? зато, што су они сами били прости, неучени људи, да су једва што читати и писати знали, па им се срамота чинила, да деца, која се у школи уче, боље знаду од њих.

Зато су волели сав народ у таму незнања бацити, него тај лажни стид и срамоту трпити.

Учитељи то видећи, искали су од патријарха заслужену награду. Но преко реченога Јована архиђакона добију овај одговор: „Идите к ономе, који вас је довео и најмио, и од њега иштите плату вашу, а нами нисте за потребу.“

На ово се учитељи смуте и збуне, школовање се пресече, и деца се престану учити.

Учитељи исти кренувши се натраг дођу у Беч, и ту предаду своју тужбу руском посланику, коју овај поднесе ћесару Карлу VI, а ћесар наложи патријарху, да ове руске људе таки намири са интересом заједно, и да им још путнички трошак плати до Кијева.

Тако и буде, и учитељи се врате натраг, и храм Паладин од Мојсија и Вићентија основан разори се, и наука од њих у Београду заведена погребе се у Карловцима. И оста само тривијална школа славенска и граматичка.“ —

То су речи нашег славног Рајића сувременика оних од калуђера изазваних жалосних времена.

Требали још коментар ономе, што је онај наш неумрли и велезаслужни историк написао.

Још само имамо, да овај опис Рајића допунимо речима за нас заслужног Јована Чапловића,[1]) који вели: „да је Ректор ове школе био поменути Манујло Козачински, мађистер Јован Минацки, а словенску граматику предавао је мирски свеђеник Никола Николајевић, и ђакон Ђорђе Живојнов. Азбуку предавао Петар Рајков.“

Даље вели Чапловић: „У истом заводу у Београду учили су год. 1733 и 1734 од мирских свеђеника 3 ђакона граматичке науке, од калуђера било је њих 11 које ђакона које монаха, неки су били принциписте, неки су само учили се читању, а неки беху са свим почетници.“

Број свију граматиста бејаше 20, од којих је било људи од 24, 30 до 40 година.

Чапловић казује још, да је Виђентије год. 1737 подигао такву исту школу у Осјеку.

А све ове податке о школама имамо још да допунимо сувременим споменицима из будимског архива.

Један је од оних споменика од 24 Маја 1733 год. и гласи овако:

Племенито избраном госцодарꙋ бировꙋ са остали господари општега народа. Знано творимо поштеномъ таначꙋ, како ꙗ Хаџи Иованъ просимъ, да би послꙋшали и не завидели, по зарадъ школе или мештера, да е прво мое прошение од господина владике извествꙋемъ вамъ. Прво, каде самъ био ꙋ Бечꙋ, отишао самъ господинꙋ митрополитꙋ Виђентию благословениꙗ рад с моимъ дететомъ, и ꙋпита ме господинъ, где то твое дете ꙋчи, реко ꙗ:

[1]) Reise durch Slavonien und Croatien II Св. стр. 232.

„учи се у Вѣру у Луторана“; тада рече господинъ: зашто, коим га млекомъ запоишъ од онога ће и пити. И тад ꙗ реко: господине свуда есте поставили школе и учителе, а у насъ тога неима, него развалено и убаталено.

Тогда господинъ рече: не налазимь лепшега за школе, него у Будиму прилика есте; ако би Марићевићъ продао кућу, то би била школа добра и словенска и латинска. То е моꙗ прва реч била у Бечу.

И паки друго, по заради ваде (плате) мештера, како есте био з Даниломъ, и Данило остави; а онъ оста самъ. Црковне служба доста, или ће звонити, или на опелу или мрца пратити, или и другие потреба има доста. Неки путъ видео самъ и жену остави да нагледа децу. Люди се почеше тужити еданъ другомъ, да деца слабо уче, еднимъ и по месецъ дана ненапише негово учение, само да се не скитаю по сокаци.

Како и сами видите, с ꙗбане, од Бачке и од Влашке и ини страна деца рад учениꙗ долазе, а у насъ незна ни повечерие очатети. Того ради, есу се и господари сами тужили госп. владики, када овде дође на Влаю.

Прежде овде учио е Пахомие игуменъ само српъски, паки од нега има негови ученика: владике, протопопа, свештеника, а и господара трьговаца изашло.

Него само есамъ говорио код господина, како се люди туже и кои ми имамо децу, да би госп. владика нашао доброга учителꙗ, ако би и за 200 фор. био, што не би постигло од дискоса. Ꙗ самь рекао: пошао би по господари искати и трудио би се о томъ.

Прежде доке попа Василие учио децу есу господари нагледали мало кои данъ, како се уче, и како школа стои, ние право код наше вароши и господара да наша деца по други места уче се добромъ учителю неби жалио плаћати по 10 фор. самь. А за Перишановића ни

самъ ни помислио, нити га самъ зактевао; него поред дрѹги како се тѹже, и сами господари есѹ се тѹжили код госп. владике на Влаино ѹчение. И би радь био, да би имали ѹчителѧ, што би и од дрѹги места ка намь приходили, а не ми нашѹ децѹ давати по дрѹги вароша; и школа есте фѹндаментъ црковне регѹле и красоте са школомъ и са ѹчениемъ црква се краси.

Што сам говорио, ни самъ никаква зла ѹ томь зактевао. Молим да ме простите, зато сагреши како чловекъ.

Други спис тиче се карловачке велике школе.

Из овога писма дознаје се о бијћу ове школе, а у исто време и ступан развића питомаца исте школе.

„Почтенородныи господинъ Даріи мнѣ любезнѣишіи братъ.

Давно писати хотѣхъ, но незнах еле ви здравствѹете, и живы есте; того ради нынѣ пишѹ ко братствѹ вашемѹ, вопрошаютъ о здравіи вашемъ. Також де гос. отца и матерь и всѧ домашниѧ поздравлѧю, кѹпно же прошѹ частне отходите къ нашемъ домѹ, и нагледаите, и ѹчите братію мою, и проштаваите, да не безчинствѹют; азь же во всѧкои потреби елико моштем бѹдѹ готовѣишіи ко слѹжби при коем есмь.

Братства вашега	Любезнѣшіи братъ
Вь Карловцѣ, Иѹла 28.	Павелъ Иосифович.
1736. года.	реторъ вь карловачкои шестои школѣ.

Ево још једног споменика из истог архива, који о истој ствари говори, и дотиче се просветног стања нашег народа у поменутој епохи.

Преосвештенѣиши и премѹждественеиши господинъ архиепископъ велико рѹски намъ въ свѧтемъ дѹсѣ милостивеиши отецъ и благодетелъ.

Понеже бившим многолѣтним и различним разорениѧм ѹтѣснѣно отачество наше въ таковѹю ништетѹ достигло,

да всачаским непогодам окрѹжени, наукъ и дрѹканю (печатьѹ) имети многих ради препинателеи неполѹчихомъ по изволениа, аште и многажди просихом, неимѣемъ чимъ содржати. И саборниꙗ цркви белиградскиꙗ одавна начавши саздати, всачаски къ свршению неимѣемъ чим привести, къ созиданию же ѹтешению школномѹ коначно не имѣемъ иждивениꙗ.

Народ же нашъ видꙗште по вся дни неѹчениꙗ ради злѣишемѹ неблагополѹченю въпадаюшти, того ради по длжности нашои пастирскои прочими архиереи нам салѹжителними, никоего прибежишта въ нѹждахь наших имеюште, кромѣ Бога и благочестивеишаго госѹдарства его императорскомѹ всепресветлеишемѹ величествѹ, да по превисокои къ народѹ нашемѹ своеи матернѣи милости елико болшо возможно бѹдетъ, ѹчениковъ мирскаго чина рода нашего, въ росискаго госѹдарства ѹчилиштах, а наипаче во академи сан-петрбѹрскои и шлахетском кадетском корпѹсѣ, благоволит, содержати своим императорским иждивением. Подобне же и дѹховнаго чина люди наше въ тое благочестивое госѹдарство ѹчениꙗ ради приходꙗштиꙗ, благоволит еꙗ императорское величество и светлеиши правителствѹюшти синодъ повелити во ѹчилиштниꙗ монастири примити и въ нѹждних къ прикормлению непризирати; також де и жалование въ днех блаженниꙗ и вечно достоиниꙗ памꙗти перваго императора ѹчителем народа нашега славено латинскомѹ гречаскомѹ определенное, до нине неизданно, и въ бѹдѹштим времени слѣдѹюштее, книгами школними, црковними, гражданскими, и ризами црковними, еꙗ императорское величаство издавати да изволитъ намъ всемилостивѣише повелит, и сие всенижаишее прошение наше еꙗ императорское все пресветлеише величаство жаловател ною граматою съ приложеними нечати и своꙗ собственниꙗ рѹки подписаниемъ, въ нашѹю болшѹю надеждѹ, всемилостивѣише да благоволитъ

ꙋкрѣпити, всенишаишее просим, и в совершению цркви бѣлградскиѧ и созиданию школномъ по превисокои своеи императорскои милости да изволитъ нам дати рꙋкопомошти. Ваше же преосвештенство смирено молимъ, ѧкоже и до нинѣ православномꙋ нашемꙋ народꙋ отечески благодѣтелствовало ест, тако и нинѣ да многомоштнимъ вашимъ ходатаиством и благодѣѧнием сие всенижаишее прошение наше въ совршение привести и дѣломъ исплнити благоизволити, и отъ синовъ нашего отечества тамо ꙋчениѧ и иншихь ради винъ приходѧштихъ милостивнаго своего отечестви призрениѧ да не отвраштаете ꙋмилнѣ молим.

Ми же сицевимъ благодѣѧнни и благоделствовани сꙋште, о долго-дѣтнемъ и благо-полꙋчнѣмъ здрави и спасении вечном еѧ императорско всепресветлеишаго величества, и светлеишаго правителствꙋюштаго синода, такожде и вашего преосвештенства всѣх благь дателѧ вишꙋ просити обьвезꙋюштесѧ остаемъ.

Вашегъ преосвештенства нашего во свѧтемъ дꙋсѣ милостивѣишаго отца и благодетела смиренни митрополитъ бѣлиградски всего народа архиѥпископъ, его цесарскаго величества совѣтникъ, смиренни богомолец.

В Карловци 1. Авгꙋст 1736. год.

Виѣентiи Иоанновичъ с. р.

(М. П.) кир Стефанъ Любобрат(иѣ).

(М. П.) Никифоръ Стефановичъ с. р.
Славониски.

(М. П.) Вꙋкъ Исаковиѣъ с. р.
Обршт-вохт-маисторъ.

(М. П.) Секꙋла Витковиѣъ с. р.
Оберкапетанъ.

(М. П.) Иосифъ Монастерли с. р.
Оберкапетанъ.

(М. П.) Ефтимие Витковичъ с. р.
Капетанъ.

(М. П.) Хаџи Гаврилъ Рашковићъ с. р.
Штотъ-риктеръ белиградски
(варошки судац).
(М. П.) Стоянъ Вучковићъ с. р.

Писци овога писма митрополит Вићентије, владика Стеван Љубибратић, владика Нићифор Стефановић, обрштвохт-мајстор Вук Исаковић, оборкапетан Секула Витковић, оборкапетан Јосиф Манастерли, капетан Јевта Витковић, штотриктер белиградски Хаџи Гаврило Рашковић, и Стојан Вучковић, ови народни прваци, познавајући најбоље стање свога народа живим бојама цртају и описују жалосно стање овог народа, тражећи лека код владе братског народа руског.

Уверењем обраћају се преко архијепископа новгородског руској царици Ани, тражећи помоћи у моћне царице.

Поменуте народне старешине овако описују то жалосно стање свог народа и веле: „Како је многољетним и разним разорењама утесњено отачаство Срба допало до крајње ништоте. Окружени сваковрсним непогодама, спречени су, да негују науке, јер им се недозвољавају срества, која помажу подизању наука и унапређењу и ширењу свести науком. На толике молбе појединаца и целога народа преко својих сабора недадоше им тругању или печатњу. Јер вели: „Аште и многажди просихом трукань многих ради препинателей неполучихом.“

Ми смо на свом месту навели, како је наш народ одмах по свом доласку на првом сабору у Крушедолу још године 1708. искао печатњу.[1])

Како овај први тако сви познији покушаји, да се печатња набави, осујећени су упливом мађарске канцеларије

---

[1]) Види Спом. буд. и пешт. арх. I Збирку, стр. 98, бр. 63 тачку е. „Типографіи, школѣ, и остала црковна належания между собомъ да бихомъ имати.“

и угарског земаљског сабора. И као што ћемо видети, тек ће ћесар Јосиф II дозволити српску народну печатњу.

У поменутом писму жале се даље народне старешине, како се саборна црква у Београду одавна почела градити, а немају чим да доврше ову грађевину.

Посве су карактеричне и значајне речи ових старешина: къ созиданию же и утешеную школному конечно не имѣемъ иждивения." Коначно не достаје нам онога душевног подизања и утехе, што даје школа.

А народ, вели, види, како од дана на дан ради наученја долази до најгоре несреће.

Тога ради по дужности нашој пастирској са осталим архијерејима и народним старешинама немајући у нужди друге помоћи, осим Бога и њихног благочастивог императорског величаства, да по њихној нашем народу показаној највишој материнској милости, што више наших младића мирскога чина од нашега народа у руска училишта, а највише у Сентпетербуршку племићки кадетски кор благонаклоно примити изволи.

Даље се моле, да заповеди царица св. синоду, како би овај од духовног чина људе наше у манастирске просветне заводе примио.

Такођер моле, да што је још царичин предходник блажене успомене император Петар I определио учитељима нашега народа словенске, латинске и грчке школске књиге, а до сада су још неиздане, као и у будућем времену што устреба, школске и црквене књиге, као и црквене одежде најмизоствије подари.

На свршетку своје просбе митополит Вићентије са народним старешинама још једном обраћају пажњу царичину на недовршену цркву у Београду, као и на школску зграду, која би се имала подићи, траже помоћи од царице, како би се ове грађевине довршиле. Моли најзад, да се царица смилује „на синове нашего отачаства, који тамо до-

лазе ради учења инших ради вини“ дакле са туђинске јамачно са кривице немачке и мађарске господе. — —

Кад све податке проучимо, које смо на разним местима наводили говорећи о школама и народној просвети, а наиме чланак пети крушедолског саборног предлога од 1708 год, тачку осму карловачког саборског закључка од год. 1726,[1]) и шесту и седму тачку београдског спасовског сабора од год. 1730;[2]) то ћемо доћи до уверења, да је наш народ, у течају свог полустољетног бављења под туђинском стегом, неуморно и постојано тражио и својски се заузимао да просветне заводе у свом народу подигне.

Као што ће се свако уверити о истини овога нашег навода, тако ће увидети истину речи наших народних старешина у просби својој руској царици исказаној, да је просвета нашега народа обустављена „инших ради вини.“ И ове речи саме потврђују, да је влада аустријска савесно и верно вршила аманет свог негдашњег министра и највећег српског противника Стратмана и угарског канцелара арцибискупа Колонића, који су прорицали да ако се многобројан и јуначан народ српски просветом обогати, да ће тај народ за аустријску државу бити опасан.“

---

[1]) Свакн епископъ да има поставляти школе ꙋ свакои епархіи где е возможно, а наипаче ꙋ архибпскопатꙋ велика школа. (Види Спом. будим. I Збир. стр. 289. тачка 8

[2]) Поради школь и семинаріꙋмь: находимо ради напредка добро есть поꙋчавати се, како би дꙋшевна дѣла и телесна исправила се, у тачци 7-ој: за типографію, и прочая къ томꙋ належаштая говорити. Ӕко же коегожде хꙋдожаство не можеть показати се безъ потребныхъ емꙋ орꙋдія, тако ни же ꙋченію безъ типографіи моштно есть бити. И от сего не малꙋю нꙋждꙋ имеюмъ, и аште би царско величаство милостивне изволили сіе народꙋ нашемꙋ даровати, еже бити типографіи, — — — — (види Спом. будим. архива II стр. 35. бр. 11, тачка 6 и 7.

Радило се својски, да се тај диван програм изврши, Србима недадоше школе и штампарије, Срби се несмедоше просвеђивати, да не буду аустријској држави опасни.

Толико за сад о просвети нашег народа у оној периоди Стратмана и Колонића, који су представљали управо немачко мађарски дуализам старога завета.

А сада још мало да прозборимо и расветлимо унутарњи општински живот нашега народа у првој четвртини XVIII века.

Ми смо у једном периоду на 30 година пре ових догађаја као пример опћинског саветовања изнели неке податке.

У истој тежњи износимо и сада пример унутарњег опћинског саветовања. Такав примерак имаћемо у предстојећем споменику од 22. Јануара 1732. год. То је протокол саборског већања будимске опћине, који овако гласи:

1. Ови више писати господари бише сазвати ꙋ скꙋпштинꙋ скꙋпа заедно заради госп. нашего епискꙋпа и негове обичне милостине, што се есте до сада по обичаю давало госп. а како прошле есꙋ две године, милостине нисмо дали, а веће намъ писато и неколико пꙋта за милостине.

2. Заради посланика од Белиграда госп. Стевана, што е нарећенъ од белиградские вароши попросити милостиню на цркꙋ белиградскꙋ, коꙗ се почела на ново правити.

А како и препорꙋчено есте из писаниа преосвештенога госп. архиепискꙋпа и митрополита белиградскога, да би се подаровало и попросило по народꙋ и по вароши елико од кога господара есте можштно и немꙋ посланикꙋ предати до рꙋке.

На први пꙋнкт. — — — — — — — — — — —

На дрѹги пѹнть. Оваи посланикъ како има писания од господина митрополита, тако нека походи од дома, и што кои од христиꙗна вредань бѹде могао милостиню дати на онѹ светѹ цркѹ белиградскѹ, а од наше стране хоће се наредити еднога господара од наше вароши, да шнимь походе од дома до дома, и што бѹде обрео милостиню, нека са оним бѹде доволꙗнь.

3. За ради тастаменти наши, што се починю носити ѹ градъ, и починю се кварити, што онъ болни на своемъ концѹ заключи и ѹреди, и по смрти его починю се кварити, и не обдржава се, и томѹ ѹзрокъ изнаходи се, да пакъ измеђѹ нась христꙗна ово чини се, и неки починю кварити; зато како имамо милостивне цес. кр. привилегие опште народне, кое намъ и сваком заповеда се, да се тестаментъ сваки обдржава, коꙗ се сачини преко ѹста онога болнога, и код поштени господари за сведелствовани персона. А тако и прошадше неке године, како есте потврждено пред народом овде ѹ цркви од цесарски комесара, а и од магистратски овдешни официра за сведелствовало ѹ цркви, а и од славнаго магистрата декретом магистратским потврждено, да се тастаменте не кваре, кое тестаментъ напише се од болнаго пред поштени господари засведелствовано.

Зато ови сви сви више писати господари единодѹшне и договорно рекоше и заключише, да се иде ѹ славни магистратъ, и да се говори зарадъ тестаменти, да се тестаменте не кваре, него да се обдржаваю.

У првој тачки овога протокола говорисе о давнашњем спорном питању, о милостињи, коју је владика њихов од њих кад што и насилно искао, због чега се Будимци често жалише митрополитима, па и опћим народним саборима.

А у другој тачки говори се о посланицима из Београда о неком госп. Стевану, који је дошао био да проси милостињу на подизање нове цркве у Београду.

А најзанимљивија је тачка трећа, у којој се говори, да им господа кваре тестаменте, и да им по мало руше њихова привилеђијска права, и опћинску автономну самоуправу.

Ово неколико података из унутарњег и опћинског живота нашег народа, нека за сада буду довољна, а позније вратићемо се опет, да нешто прозборимо и о том унутарњем животу народа нашег.

А сад ћемо, да се вратимо на поље јавног живота нашег народа, које смо напустили у оном тренутку, кад ће се сазвати сабор у Карловцима месеца Новем. год. 1732.

О том сабору налазимо први податак у писму митрополита Вићентија од 6-ог Новембра 1732. из Београда. У овоме писму тражи новчану помоћ од Будимаца у тој цели, да се од самога сабора испошљу посланици у Беч ћесару ради потврде народних привилеђија.

Ова вечита кукања због привилеђија народних, које су биле само предмет непрекидне спекулације двора и немачке и мађарске господе.

Заиста је грозно и замислити гадније спекулације, но што је ова била са народним привилеђијама.

Само је за своје владе Карло VI трипут потврђивао ове привилеђије српског народа, не што би немоћан био, да правима овога народа да пуну важност. Једна озбиљна реч ћесарева довољна би била, да се та мађарска господа недотакну тих привилећија.

Кад је Карло VI могао одбранити од сваког напада своје личне интересе, па чак и оне својих креатура; то је тим лакше могао очувати права српског народа, који би иначе и сами умели своја права сачувати од беснила оне охоле и безстидне господе.

Но и да није још 1722. год. продао Србе мађарској аристокрацији, то је за Карла VI сувише издашан извор био, но што би га његов шахерски дух напустити могао.

Митрополит Вићентије добро је познавао свог ћесара и ону прљаву околину отмичара, јер веома верно црта оно очајно стање у свом писму, говорећи: „Не пренебрезите малим имѣніѧ подаваніемъ толике благаѧ, ѧже отцы и праоци наши кровію своею од светлости цесарске добиша, погубити; немоштно бо без по трошковъ ни вопити, ни слова прогласити, и нѹжно бо есть всѣмъ вамъ овое времѧ од насѹштныѧ пишти, и дневниѧ своеѧ одежди, ѹимивше ѹ овѹю потребѹ никимъ понѹждаеми доброхотнѣ од всего ѹсердіѧ дати, коею помоштію горѣ кодъ цесарског величаствіѧ двора ваши посланици содержати се бѹдѹть.

Сад времѧ воистинѹ праведно глаголю: или пасти или од сих неисказанныхъ бѣдъ свободити сѧ, немоштно словами ничто содѣлати глаголеть премѹдрыи Исѹсъ Сираховъ: златѹ ѹбо глаголюштѹ молчитъ всѧкое слово; просто решти. Каде злато говори, ѹста молчетъ?

Кад већ и овај иначе лукави дипломат митрополит, ма то и у цитатима библијским, фино, предострожно, ал најзад и опет изказује и описује ону грабљивост и неситост двора и спрегнуте госпоштине; онда је све то морало у истини бити црње и горе.

Из овога што рекосмо, дознаје се, да је у Новембру 1732. био сабор у Београду, на коме се поглавито договарало, како да се искупе новци, којим би бечку господу подмитили, да би се народне привилеђије потврдиле.

И за овај сабор није се знало до данас. Нужно ће бити по томе, што више прозборити, и што више података о истом сабору имати.

Од будимских споменика ево ови говоре о поменутом београдском сабору.

Прво. Извод протокола будимског варошког српског танача од 11. Октобра 1732 због избора народних посланика на опште народни сабор, који је држан у Београду месеца Новембра.

Народу предложени пункти.

1. Кои ће се наредити на саборъ за депутирта.
2. Плаћа депутирту.

Деливерато.

— — — — — — — — —

2. Депутиртъ веће нарећенъ, а плаћа хоће се учинити. Кнежевићу на данъ по 150 н. и неговъ трошакъ.

— — — — — — — — —

За тим одмах долази други споменик о истом сабору.

Пуномоћије, које је дао својим посланицима будимски јепархијски сабор на опште народни сабор, који је држан у Београду месеца Новембра год. 1732. И о поменутом сабору још до сада нигде није споменуто. Ово пуномоћно писмо нашли смо у оба архива у Будиму и у Пешти и то подпуно равногласно.

Пленипотенциа.

Понеже его пресветло цесарско и кралевско величаствіе, и его ѫснеиши двор на наше опште народное понизнеишее прошеніе, есть намъ сврху издатихъ милостивнеиши резолуциахъ нових, и допустилъ саборъ општи во Белградѣ у резиденціи архиепископскои и митрополитскои празновати или ти држати, и тамо исте речене резолуціе по реду услишати и разумети.

Того ради ми долуподписати восточнаго благочестиа во епархіи будимскои, и Столно белградскои обретающтих се наше народне депутирти или посланике, а по имену: Малеша Надеждіа, Димитриа Михаиловича

са овомъ нашомъ пленипотенциомъ вештшаго верованиа ради, тимъ начиномъ тамо опралюмо илити пошилюмо, да что годъ на истомѕ саборѕ прилѕчило се бѕдетъ, кое поредъ закона нашего греческаго, и милостивно дароватихъ привилегиахъ подвизати и предлагати требѕемъ, она и ми за примлена хоштемо имати; неодстѕпъюћи ни едникъ начиномъ од закона и привилегиахъ, него закона и правицахъ наших подпѕномъ, и васехъ коначно držeћи се, и са васакимъ решпектомъ, васехъ понизнѣише и препокорнеише молимо се цесарскомъ и кралевскомъ величаствѕ госп. госп. намъ естественомъ милостивнеишемѕ, и его ѩснеишемѕ дворѕ, како би по истинѕ правомѕ привилегискомѕ тенорѕ обдержани били, и ни вачемѕ ѕврежедени били, на вечитѕ и никогда изменителнѕ себе и потомке наше верностъ досадашню обвезѕемо се Сврхѕ коего даемо овѕ нашѕ пленипотенциѕ печати наши потвержденѕ.

Дато въ бѕдимскои долнои вароши Табани сего 18. Октомвра 1732.

(М. П.) Ми обретаюштих се мали и велики закона грчаскаго ва долнои бѕдимскои вароши Табани.

(М. П.) Ми христиани велики и мали обретаюштих се ѕ вароши Свѩти Андреи.

(М. П.) Ми жители пештански велики и мали восточне цркве гречанскаго закона христиани сви обшти.

(М. П.) Ми христиани села Калаза мали и велики.

(М. П.) Ми христиани мали и велики мѣста Помаза.

(М. П.) Ми христиани мали и велики из села Чобанца.

Сабор је јамачно послао своје посланике у Беч ћесару, да овога умилостиви по уобичајном начину.

Ћесар је одговорио митрополиту преко камералне администрације у Београду. Какви је био тај одговор ћесарев, то се види из писма, које су Будимци 5. Марта 1733 год. написали митрополиту Вићентију у Београд.

Из овога списа дознаје се за декрет цесарске администрације београдске од 27. Марта 1733. у коме се спомиње други декрет издат од цесара 16. Фебруара 1732. у девет тачака овај цесарски декрет управљен је био противу српских народних привилеђија. А чијим је упливом изашао овај декрет, види се и зовога писма будимског танача у ком изриком казују: молимо цес. величаство да не би послѹшало нашемѹ народѹ сѹпротнѹ мажарскѹ господѹ, коѧ нашъ верни народъ ѹ цесар. величествиѧ опадаю.

Сего 5. Марта 1733. ѹ бѹдимскои долнои вароши Табани.

Више писатогъ датѹма нам ниже писатимъ и именоватимъ предложи нам преосв. госп. епискѹпъ бѹдимскии копию од послата писаниѧ од госп. архиепискѹпа и митрополита београдског де дато (de dato) 24. Фебрѹара 1733. из коега такожде писаниѧ приложенѹ од декрета цесарскога и крал. величествиѧ копию, а равно и цес. и кр. администрацие копию намъ нашъ преосв. госп. епискѹпъ есте прочиталъ и обзнанилъ, кое есмо понизне разѹмели, равно и за они деветъ пѹнктовъ, што се гласи противъ опште народни намъ издатих привилегиах од цесарског и кралевског величастиѧ.

1. Како гласи предложена копиѧ од цесарског декрета на четири пѹнкти ѹ првом ови деветъ пѹнктовъ да се не премено одрже.

2. Да се депѹтирти нехоће код цесарскаго двора примити, ни намъ опште народниа тѹжба, што се при прошломъ саборѹ (1732 год.) предложила; него, да се оне тѹжбе имадѹ предлагати код они инштанциа, на кое инштанцие есте тѹжба предложена. И пакъ ако небѹде се задоволио сѹпликантомъ ведело: тако, да се онда прегласе цесарском дворѹ, и могѹ своe теготи предлагати.

3. Онога, што е народъ трошка и пореза зактевао код цесарског двора, да се народу дозволи по себе порезати, и по себе да купи, и то намъ не дозволуе се, тога пореза, да не чинимо, забрануе се.

4. Известие од цесарске администрацие белиградске де дато 27. Марта и лета 1733. саравнуе се цесарскога величаства декрету.

5. Копиа од девет пунктовъ де дато 16. Февр. 1732. из Беча намъ пречатено разумели.

6. Послатое писание од преосвештенога господина митрополита кое насъ саветуе де дато 24. Февруара 1733. год.

Ответъ од насъ доле писати и од насъ зде прилучившим се ва место свега нашега овога народа и Христиани наше епархие будимские на оваи цесарски декретъ и на цесарску администрацию белиградску известие, и на ови 9 пунктовъ.

Ми едино душно ответуемо од насъ сваки понизни решпектъ, како цесарскомъ декрету, тако и осталимъ пунктем; али ми васе конечно од нашего православиа неодступамо, од наше опште народне привилегие единога пункта нехоћемо дати укинути до наше последне каплю крви, него у православию живешти и умрети а у свакои верности. И молимо препонизно цесарско величествие, да не би послушало нашему народу супротну мажарску господу, коя нашъ верни народъ у цесарскога величествия опадаю.

За ове депутирте и посланике од народа да се наредутъ, и да идутъ цесарском двору саветуемо, и да би господсвуюшту немачку господу новцем умилостивили, кад се на ино неможе.

Копия од послате книге у Бѣлиградъ господину митрополиту на цес. и крал. величествия неговъ декретъ.

Одмах у свом уводу казују Будимци, како им је њихов владика саопћио митрополитово писмо од 24 Фебр. 1733 год, и са овим дошавшу копију од декрета цесарскога, преко београдске камералне администрације; из кога декрета разумели су да он гласи противу општих народних привилеђија, које су царска величаства издала, а потоња величанства толико пута потврдила.

Из друге тачке истога декрета види се, колико су били непријатељи нашег народа успели, кад владалац саборске посланике и народне представнике непушта пред своје сјајно лице, нити прима опште народне тужбе, што је овај задњи сабор предложио.

Ћесар не прима више тужбе једног народа, који потоцима проливао крвцу своју. Он је већ додуше био начисто са Србима, продао их Мађарима, па их овима упућује, који и јесу највише газили права нашег народа. Тај продавац целога народа упућује Србе њиховим старим непријатељима, да траже правицу код оних, који чине највећу неправду под заштитом свога апостоличког краља.

А Мађари зато и бејаху непријатељи Срба, што су Срби по својој несрећи били пријатељи њихових краља, а краљ их предаде у руке њихових непријатеља.

У трећој тачци жале се Будимци, како ћесар недозвољава народу српском, да међу собом порежу народне трошкове и порез, ни по себи да купи народ, све то забрањује.

А зашто брањаше ћесар народу своје опште трошкове порезивати и купити, то је очита намера, с том наредбом је двор са својом владајућом кликом ишао само на то, да Србима одузме и ту могућност, да се скупљају и договарају на општим народним саборима.

На тај царски декрет Будимци овако се одзивају и овако одговарају: „Ми једнодушно одговарамо у највећем

и најпонизнијем респекту како цесарском декрету, тако и на остале тачке. Но ми коначно неодступамо од својих црквенских и народних права, и нећемо дати, да се од наше опште народне привилеђије једна тачка укине, Бранићемо та наша народна права као нашу народну светињу до последње капљи крви, живећемо и умрећемо у православљу у својој верности.

И молимо најпонизније царско величаствије, да неби послушало нашем народу супротну мађарску господу, која наш верни народ код царског величаства опадају.“

На свршетку у свом највећем огорчењу нарећују, да се депутирци и посланици од народа нареде, који да иду царском двору. Па веле: „ако ништа не помогне, а оно нека гледају да новцем умилостиве немачку господу, кад се на ино не може.

Да ли су били и сами Турци гори од ове немачке и мађарске господе, која тако без обзира и бестидно глобе један посве заслужан народ.

Ово вечито давање, — одузимање и борба око новог потврђења и признавања својих народних права, а међу тим религиозна интолеранција сајужених непријатеља, до крајности је узрујала народ српски.

Узрујаност и огорчење нашег народа дошла је већ до вршка, и само вешто маневровање митрополитова и бечке господе, уздржало је наш народ, да свом огорчењу и очајању даде јавнога израза, у јавном устанку противу својих бездушних мучитеља.

Ми смо видели, да је сабор од год. 1732. послао био нарочиту депутацију у тој цели, да код царског двора изради потврду народних привилеђија, која су још одонда дошла у опасност, кад је ћесар у нарочитом декрету од 27. Априла 1727. јавно напао на народње прилеђије тумачећи мисао оних привилеђија, како би по

њега као владаоца боље било, и како би говило интересу мађарске аристокрације и хијерархије.

Народ је на саборима год. 1730, 1731. и 1732. јавно устајао противу тог кривог тумачења својих привилеђија, и у одбрану истих својих правица слао је у Беч толике депутације, које су с почетка обрицањима успављивали, а најзад их уморили, и одбили, непуштајући их ни пред лице владаоца.

Депутације вратише се својим кућама, ослањајућ се на овога митрополита, да ће он што постићи код двора. Митрополит међутим непрестано се жалијо, како господа сметају да се потврде народње привилеђије, и искаше често од народа новчане помоћи.

Народ је радо давао новчане жртве митрополиту, у нади, да ће он најзад новцем умилостивити ону неситу бечку господу.

Нема сумње, да би митрополит зајиста и нашао на велики одпор, да је у истини тражио потврду привилеђија.

Но се овај црквени поглавар занимао међутим сазна другим стварима.

И јамачно неби могао нико ни у сну снити, да ће овај калуђер поглавар цркве занимати се војничким идејама, да ће овај смирени потомак светога Саве радити о томе, да установи регименту хусара, којима ће он бити поглавар.

У тако тешком и за наш народ по све озбиљном времену, где су народна права у опасности, када народ на све стране пишти од силецијског притиска и од разноврсних гонидаба; како је онај смирени митрополит дошао до такве по све чудновате и бизарне идеје, да подиже хусарске регименте; то само онај може поњати, који пажљиво прати ону смишљену потајну радњу народњих непријатеља, који је већ дознао за вигове и разне ма-

невре оне бечке господе, која су одавна већ радила на систематичном упропаштењу нашега народа.

Митрополит Вићентије, који се често бавијо у Бечу и који је са оном господом од више година познат био, и с овима у тешњем додиру живео, познао се био са неким царским пуковником Магнусом Готлобом од Хелдорф. Овај врли пуковник познавајући сујету српског митрополита, да би стекао заслугу код двора, опоји овога јадника са оном посве некалуђерском идеом.

И овом славном идеом опојени митрополит пусти се у преговоре са лукавим Магнусом, и већ у Октобру 1734 године видимо, где митрополитов побочник неки Јанаћ Моско јавља се Будимцима као мајор илирско-расцијанске хусарске регименте, која је тек у постанку била.

Овај Јанаћ Моско мајор илирско-расцијанске регименте у свом писму јавља Будимцима, да је „по високој милости ћесаревој“ одобрена хусарска регимента „православнаја, регуларнаја илирическа“, у којој ће сви официри бити Срби, осем „оберштера и оберштлејтинанта“ и да ће протектор исте регименте бити сам митрополит Вићентије.

Пре свега треба знати, да је још 1734-те год. Магнус Готлоб од Хелдорф ц. к. пуковник у споразумљењу са арх. и митр. Викентијем Јовановићем ради нове тако назване српско-народне регименте код ц. к. двора дозволење у том смислу израдио, да поменуту регименту о свом трошку подигнути може. — При овој регименти из најпре била су два Немца предречени обрист Готлоб. и један обристлајтенант, а поред ових био је и један Србин, као обриствахтмајстер или мајор по имену Јанаћ Моско, који је наравно с првима такођер у договору бивши сав терет — ради скупљања српских војника за ову народну регименту нужни — на себе примио, и ево шта пише исти Моско, у смотрењу ове регименте из Беча 5.

Окт. 1734-те год. пештанским, будимским и сент андрејскии Србима.

Сијим последнием писанием објављују вашим благородиам, како ест нам много летное ћесаро кралиевское величаство милост сатворило, да будет 1. регимента православна христијанскаја регуларнаја, јакоже и рајтари републике, и хоштет бити вечита слава дондеже царства их, и пребудет непоколебимо. Сија наша регимента великаја милост и почаст нашему православному народу. Но аз сам јесам сију теготу на себе примио, да будет цела регемента, кроме две персоне обрштера и обрштлаитмана, котори сут ходатаји и настојателије били, и привилегије регементске добили, и по смрти их да аванчирују наши по реду, јакоже начелници такожде и прочи, да вазвишујут се на официју, како би возмогли и вишују официју од нашега народа имети, јакоже и сије две вишереченне персоне. Того ради да гледамо ради нашега добра по богу, да возмогнемо род наш понизнй, да би се могла паки јакоже из првља времена что ест било, понијеже јест добра вешт, регемента и почест хоште имати вес народ, и хоштут такожде плаћу имети добру, и официју кавалерскују вси официри. Аште ли пак ми нехоштем бити, то будемо остати изгубљени коначно, понијеже многи грофофи такожде и барони желајут да будут официри у нашои регементи, и обештајут по 600 фор. Но аз јесам протиштотовал пред хоф-крикс-ротом, и јесам рекао, кад јест нас вазвишенојe кралиевскоје величаство помиловало, да имамо и ми 1 регименту вси Грецирити Иллирики. — Такожде хоштемо, да од нашега православнога народа вес образ официри буду, и на то јесу нам одговорили и заповед цесарска јест тако, ако неимате вредни и достојни људи, јест подобно да примите такове грофофе за официре, и аз јесам на то одговорил, не само да за 1 регименту има, но и за десет регементи

може бити у нашему народу достојни официра. Сего ради извествују вам, да знате, да се преготовите такови поштенородни госп. за службу цесарскују, да вазвисимо понижени род наш, понеже сад јест време тому, а после тога, аште би смо и много потрошили, никаквују ползу имети будемо. Но сад нам подобајет ходатајом бити, јакоже после нас будуштаја времена котори будут, да благодарствујут. И днес јесам последњују ауденцију примио от вазвишенаго ћесара кралевскаго величаствија также и от цесаревне, и от обе две принцезе, и заутра божију помоштију походу в купе с декретима мне издатим и са всеми надлежештими, и тако да будет всем известно котори би рад хотел послужити ћесаро кралевскому величаству, то их дозовите, а потом когда видет сију регементу, и будет почастна, а може бити на потребу од нашега народа.

Митрополит Вићентије подпустио беше овог свога побочника Јанаћа, да за ову велику срећу народњу јави Будимцима, да дозна њихово мишљење.

Видићемо, да и позније митрополит о тој хусарској региментн јавља народу тек посредно преко владика од којих тражи сада новаца, несмевши поискати од народа за такве ствари.

Колико се био занео митрополит Вићентије за ову своју хусарску регименту, види се отуда, што већ у Јануару 1735. године један део те регименте налази се у Будиму.

Из каквих је елемената на брзу руку склопљена ова славна регимента, од које је по речима мајора Јанаћа имала просијати вечита слава нашем народу, види се из писма будимског српског танача од 22. Јануара 1735. године, у ком се опомиње мајор Јанаћ, да своје катане у бољи ред доведе, и ако их неизведе из вароши, да

ће се жалити противу ових његових соколова вишој власти.[1])

Видимо, да су Будимци били по све незадоволни са овом народном региментом, за коју је митрополит толике народне паре потрошио, које му народ дао, рад одбране и потврде народних привилеђија.

Но и сам митрополит на скоро увиде, у чијем је интересу подигао ову регименту. Народу се несмеде жалити за своју неувиђавност, но се свом брату владици будимском Василију Димитријевићу исповеда и признаје у писму свом од 8. Јануара 1735. год.[2]) говорећи: „Что

[1]) „Племениторо́дни госп. обрштъ-вохт-маисторъ и маиор славне високо вазвишене регименте илирико ресціанске, намже гос. доброжелателъ.

По дъжности нашеи есте првои инштанции явити, што се вчера припатило с вароши пополѕдне ѕ 5 сахата отъ ваши катана, што сѕ се из помеђѕ себе повадили и кавгѕ ѕчинили и великѕ лармѕ ѕ вароши есѕ ѕчинили, да нисмо бранили, могла е некоя несрећа бити из међѕ нихъ. Зато молимо в. госп. ѕдостоите се вашимь катанама заповедати, да идѕ из вароши сваки на свои квартиръ, гди комѕ квартиръ есте ѕређенъ, да се коя несрећа неприпати отъ катана са варошани, а доста чине катане коегди досадѕ нашимъ варошаномъ по вароши, али ми за свашто нехоћемо досађивати, зашто видимо, да доста и ваше господство трпите. Него молимо заповедати катанама, нека идѕ сваки на свои квартиръ, да би се коя несрећа неприпатила, како есте и заповедато, да се катане ѕ вароши нашои не находе, а докле се годъ катанѐ ѕ вароши находе, ми нећемо бити мирни отъ катана, него нека катане идѕ на свои квартиръ; ако ли катане небѕдѕ из вароши на свои квартиръ отишли, тако ми хоћемо се явити и дрѕгои инштанции, кои хоћею нима заповедити, да они идѕ на квартиръ свои.

[2]) „Благолюбезнеиши господинъ епискѕпъ намъ любазнаиши.

Ваше из Сентандреи текѕшла 7 дань писати примих за квартир маистора лажѕ, и отац мѕ е такав бил, но регимента паде на наше, кои може и новаца има, а обрьстерь ништа не

би би, они (бечка господа) навалише, и вола их да бѹде. Ѩ противно ни говорити ни творити несмемъ.“

има, те се бою, да се нами едини не ожегѹ тешко: а ми веће, что би би, они навалише, и вола их да бѹде. Ѩ противно ни говорити ни творитп несмемь. За безделнога Ѩмбрековића ни ваш ни наш, вѹци га враже кѹд знаш. Али, да ми ва ско́ре нестигли, било би и мене и тебе и свима горе него садъ немѹ.

Дело опште надежда добра да есть, и ва скоре ѹповаю минестериа држати се хоће, зашто самъ господинъ графъ Кифенхилерь юче царскимъ величаствомъ говорилъ, да не добро више митрополита зде задржавати, но ѹ народъ оправити. И Богъ донесе баш садь на помоћь, и Манагетии ѹ ови часъ да смо концептъ, на кои начынъ експедицию захтевамо.

Сад намъ новци наипотребнеиши сѹ. Вамъ писахомъ, что од вашего епискѹпата рештанцие нарећено, да пошлете, и неотписасте, а камоли посласте. А сад паки пишѹ, да коимъ годъ начиномъ знате ѹзаимити, или свое дати 2000 фор. пошлите что скорие. А кад се састанемо, сваком ће се свои талъ по правди наредити, а что више даль, то ће се повратити.

Како и прочим писахъ тимь образомь и ѹповаю примити, а ви сте наиближе, ѹповаю наипре примити. И без политике гледаите те нађите и пошлите; зашто што би, издадо, и что ѹзаими и то пропаде, а веће и на мене виш нигде немогѹ наћи, а лашне сваки помало на се нађе. Ако ли тако не сатворите, нека вас Богъ пита, да тога ради садашна срећна дела пресекѹ се и оставе, зашто казао сию експедицию примио, аште Богъ даеть поредь нашего предложениа и концептъ, те милость бисть и експедира се, то таки непристати треба, но за десетки треба дрѹгѹ инштанцию дати, и секретара оставити ѹргирати, а ми тамо са експедициомь поћи. И тако ѹповаю, и то бѹде напридовати, тако сами врьховни говореть, а треба да се намъ конфѹзиа međѹ клеромъ и народомъ конацъ ѹзме, и досађивати тѹжбе дворѹ небѹдѹ. Тако сами за право находе.

У истом писму жали се митрополит владици Василију противу народњег секрета Јосифа Јамбрековића: „за безделнога Јамбрековића ни ваш ни наш, вуци га враже куд знаш. Али да ми ва скоре нестигли, било би и мени и теби и свима (владикама и клерикалцима) горе него садъ нему.

Из ових задњих речи мистичног митрополита даје се извести, да је тај Јамбрековић, кога је честити митрополит Мојсије за народног секретара народу препоручио још 1729 године, као честитог и поштеног човека, познавајући све вигове и умишљаје митрополитове, и знајући за шуровање митрополитово и неких јепископа са бечком господом, јамачно хтео јавити народним старешинама, па је по несрећи дознао митрополит и помоћу бечке господе за навек га ућуткао.

Међу тим је оно шуровање митрополита са господствујуштим, а с друге стране сплетке једнакомислећих владика, велико незадовољство у народу изазвало противу ових несрећних црквених поглавара и њихових бечких управљача.

То и сам митрополит Вићентије признаје у поменутом писму владици Василију: треба, вели, да се нам конфузиа међу клеромъ и народомъ конацъ узме, и досађивати тужбе двору небуду. — — — — —

Ово незадовољство и врење у народу бацило је у бригу митрополита, па је живо настао код бечке господе, да експедирају заштитни диплом ћесарев, како би овом новом палијативом ублажио узрујани дух народа.

Но и за ову нову илузорну листину требало је доста новаца. Зато митрополит иште од владике новаца: „сад су намъ новци наипотребнеиши, коимъ годъ начиномъ знате узаймите, или свое дайте 2000 фор. пошлите что скорие.“ — — — — — И безъ политике гледайте, те нађите и пошлите; зашто, што би, издадо, и что узайми

и то пропаде, а веће ꙗ на мене више немогꙋ нигде наћи. — — — — — Ако ли тако несатворите, нека вас Богъ пита. — — — — — Ва скоре ꙋповаю министериꙗ држати се хоће, зашто самъ господинъ гроф Кефенхилеръ юче царскимъ величествомъ говорилъ, да не добро више митрополита зде задржавати, но ꙋ народ оправити — — — — — тако и сами врховни говорет.“

Необзирући се на жалосно стање у ком се налазаше народ, митрополит се брине о својим хусарима, и ако је и сам признао у оном писму владици Василију, рад чије је користи ту своју регименту подигао.

Но далеко више исказује своју погрешку у писму истом владици будимском од 25 Јануара 1735 год.

Что за обрштера и квартир-маистора иллирическіꙗ регименти пишете, зато видећи два зла, избрахомъ едно менше, и ꙋчинисмо, да бы сиромаши наши, комꙋ се свезали, непропали, како болше хоћете разꙋмѣти из контракта са обрштеромъ ꙋчиненаго, коего госп. Раико послалъ въ Бꙋдимъ къ своемꙋ братꙋ, и заповѣдилъ, да вамъ покажет, и ви сотимъ наше да информꙋете, да радетъ, что би скорие могла регимента ꙋ штонтъ недоведетсꙗ, боꙗти се треба да хофъ криксроть дрꙋгимъ начиномъ неискрене да из тога ничто небꙋдетъ. И тако обрштера неби было, зашто е и заслꙋжиль, ни нашихъ сиромаховъ, а сꙋвише срамота, и већа нигда народнꙗ регимента небы се резоловала. Зато да бы ваше братство съ прочіими благоразꙋмними нашими договорили се. да регимента въ цѣлости останетъ, ако би обрштера врагъ и однель и да народъ останетъ. А ми сꙋтра ꙋмислихомъ хофкриксротꙋ меморіалъ со ексꙗꙋзаціомъ предлижити с контрактомь между нами и обрштеромъ ꙋчиненымъ и с леферантовимъ контрактомъ, гдѣ сꙋ се наши подвезали, за лиферꙋнгъ скꙋпа со обрштеромь, аште бы стваръ до термина совершитисꙗ не могла, да бы нашимъ

зазрѣніе и немилостъ неприписалася, но оном кое именемь нашимъ и народнимъ цесарско величаство облигирал се и проч:

Что же за обште дѣло, ексѵзиратеся и невредни вмѣняетесе помоштъ послати мало болшіи, и дрѵгих отвѣтъ имамъ; а что да се твори, кадъ сатана и наиболше време тако запечати от свое среће от напредка, а ми что да ѵчинимъ праздними рѵками, аште и срећныи се пѵтъ отворилъ от нѵжди свободити ся чесерице пошти неможемъ до конца ожидамъ, но творити хоштем докле можемъ, а кадъ невозмогѵ, а ми ћемо оставити, и истинѵ сказати, пакъ ити во своя си; а Богъ кривца нека пита. А что ми имате неистинно вописѵете, да мы васъ овако имамъ, и то Богъ срдцевѣдацъ знаетъ, а ми васъ имамо како и прочѵ братию архиерее, а ви како насъималисте и имате, тако сте намъ и показали ѵстменно прѣдь целомъ пѵбликомъ, и плювали више себе, кое е на васъ падало; а ми христианскѵ дѵшѵ в себѣ имѣюште терпѣнию се подложихомъ и на Бога надеждѵ возложихомъ.

А что о бѣдномъ, како по истинѣ бѣдномъ, али не от насъ, него от самога архимандрита Андрее пишете, и молите, за кое мы сами собою ѵмолени есмы, и ви мѵ нигда нити можете выше на болше желити ни мислити, него мы емѵ желимъ и мислимъ; аште ли ви о намъ мислите, да ми зла емѵ желемъ; то хоћете кодъ самога Бога отвѣти. Али промислите первѣ, да би ми и отерпѣли иштете 4000 фор. и нѣколико стотина, коя се нигда нечѵла ни видѣла, како и трпих и два лѣта трпихомъ и на промотрение оставляхомъ, да ако бы и кривимъ пѵтемъ коекаковимъ опрао се, кроз персте бы гледао, само да ніе понешенія и срамоте по светѵ. А наипаче того ради и народѵ се окаменило сердце, и на очи намъ говорити почаша, зашто бы давали обштествѵ по-

моштъ, да бездѣлни калѵђери с кѵрвама и бештиама наше добро ꙗдѵтъ. И тако дрѵгоꙗчіе ніе могло быти, него праведно и правилно осѵжденъ есть, докле опште добро поврати, кое онъ ние билъ вредан стећи.

А што пишете за нѣкѵю лютѵю арестѵ и терпѣние, зато и незнаемъ, већe ако премо наше заповѣди которыи више сотворит, кое немыслимъ да и тко таково дерзновение иматъ, а негова ареста в почетка естъ достоина по дѣлѵ была; мало времꙗ, а потом какое зима настала опредѣленъ ѵ еднѵ собѵ, гдѣ се можетъ греꙗти, и трапезѵ с контентациомъ имѣти; и еште сверхѵ тога остра заповѣдъ калѵгеромъ отишла, да се кои неѵсѵди сатисфакцию ѵзимати, и противно емѵ чинити за оно, како онъ нашъ слѵжителъ бывши нама творилъ. И тако познати можете, да нѣстъ истина, како сте мислили; а емѵ лѣка инаго нѣстъ, да се ослободи, и ѵ перв милость доведе, но врѵченное емѵ да одастъ или и пѵтъ да покажетъ, да на потребѵ општѵ издалъ естъ; и тое показавши таки первыꙗ милости и чести сподобитсꙗ; а коимѵ ѵсердствѵетъ, да ѵчинитъ сіе положити, и нега избавити.

У овом значајном писму говори прво о устројству „илирско-расцијанске регименте; друго о одношају митрополита према владикама; треће спомиње о крађи неког архимандрита Андрије; и најзад четврто, са веома оштрим речима описује свом брату владици по све скандалозан живот калуђера.

Што се тиче његове регименте, о истој ово пише владици: из вашега писма, вели, разумесмо прво, што за обрштара и квартир-мајстора иличке регименте пишете, зато видећи два зла, избрасмо мање, и учинисмо, да би наши сиромаси, који се везали, непропали. Гледајте и настаните, да би што скорије та регимента у свој ред дошла. Бојати се треба, да хоф-кригсрот другим начином неискрене, да из тога ништа небуде. Неби

нам жао било обрштера, јер је и заслужио, но наших сиромахов, а сувише због срамоте, што већ нигда народна регимента не би се резоловала.

Даље укорава митрополит владику, што за опште дело или за потврду протекционе дипломе нешиље новаца. А што ми, вели, ти владико пребацујеш неку неистину, и да што противу тебе имамо. Ми тебе имамо, како и осталу браћу аријереје, а ти како си о нами мислио, то си показао нам јавно и усмено пред целом публиком, и пљувалисте више себе, па је на вас и све падало.

А што ти владико пишеш у истини ал са своје кривице бедном архимандриту Андреји, промислите, да би ми отрпели штету од 4000 фор. што је до сада нечувена ни виђена, и што смо трпели ево већ две године, да би се ма и кривим путем опрао, и гледао би кроз прсте, само да није срамоте од света.

Због овакве крађе, вели, и народу се окаменило срце, те нам у очи говоре, зашто би давали оптеству помоћи, да безделни калуђери с курвама и бештијама наше добро једу.

Сам дакле митрополит Вићентије, и ако не пред светом већ пред својим братом владиком исповеда и казује крајњу деморализацију калуђера, из којих су изалазиле владике и највиши црквени поглавари, који се наметуше јадном народу као управљачи његове судбе.

Но је и сам митрополит био толико деморалисан, да није гледао да овај несрећни чин у ред доведе, нити се труди, да народу своме буде у истини корисан и поштен поглавар.

Разумемо сада, зашто се овај јадни митрополит трудио, да се окружи само спољним сјајом, да би своја народу шкодљива дела оним лажним сјајом покрио.

Зато и видимо, где се митрополит свом снагом труди, да утврди оно своје ништаво дело устројства своје хусарске регименте.

Ми смо мало пре навели писмо сујетног митрополита, у коме јавља будимском владици о контракту, који је закључио са пуковником Магнусом Готлобом Фон Хелдорфом.

И ево износимо тај уговор нашим читаоцима, да га проуче.

Данасъ ниже посталенога числа есть ради ново урежедене илиричаске коничке регименте следующти контрактъ учиненъ и заключенъ. Между его преосвяштенствомъ господиномъ Викентиомъ Иоановичемь архіепископомъ васточніе цркве гречан. закона и митрополитомъ карловачкимъ, такожде закона васеи цесарскои држави превелеги его цес. и кр. величаства власти, са едне стране; и между гвсподиномъ Магнусомъ Готлобомъ отъ Хелторфъ, его цес. и крал. величаства добропосталѣнимъ обрштомь са друге стране.

1. Непрекословено естъ, что високо речени господинъ оберштеръ поменуту регементу на своемъ трошку, како гласитъ его учинена капитулаціа, са его цесарским величаствомъ уредити, обештаваетъ себе, и последующтему, тако далеко, елико по силе своеи ва состояние привести можетъ, что би нитко ва таковомъ деле и у его длжномъ старани и удоволству те регементе немешал се, подвезуете се савршено учинити.

2. И толико ако единъ или други техъ господовъ штабъ и обръ официровъ, кроме плаћe савештаие и почасти достоинства ихъ, у више поменуту региментu на васъ приманіе и потребу нечто новаца дастъ, или на то подъемчити принужденъ наидет се: ва таковомъ случаи, високо поменути господинъ оберштеръ длжанъ естъ техъ штаабь офисировь потребование издаванию удоволствовати са оними 40 или 30 хиляда форинти, кои нему есу ва високо поменутои капитулации завештани, ва случаи задржаніа, и са свободностию, кои нато наступитъ без-

шкодна држати, с тимъ такожде касꙋ регементскꙋ са вреднаго штабъ официра са договоромъ ꙋправлꙗти.

3. Понеже високопоменꙋти регементъ представлѣни такмо из више реченаго иллиричаскаго народа ꙋредити се васехъ милостивеише саизволѣно есть, а и поменꙋти господинъ обрштеръ такожде волѣю своею и обвезанъ, са преосвꙗштенеиштим господиномъ архиеписк. народа главою, сагласенъ бити, и безъ его знаниꙗ и волѣ никоего отъ чꙋждаго народа на штаабъ официра степенъ неприимити, кроме техъ, кои сада сагласиемъ обоихъ саизволѣни, или примлѣни. То естъ еднаго ритъмаистора господина барона отъ Бибрꙋ и леиденонта госп. Корнета, прочие сви народни, толико сиречь, докле се могꙋтъ находити вредни люди междꙋ тимъ народомъ. Такожде и напоследакъ ради ꙋнтер официроф само ва наивисочаиших случаевъ единаго, и дрꙋгаго етъ чꙋждаго народа, к томꙋ ако бꙋдꙋтъ искꙋсни илиричаскомъ езикꙋ допꙋстити, и примити; следꙋеше потомъ те люде обоего народа примлѣне по вредности и заслꙋжени надалѣ производити допꙋштати, а наипаче народске люде.

4. Но ако некотори от чꙋждаго народа веѣе реченаго веѣе примлѣни и поставлѣни, то ꙋзимаетъ господ. оберштеръ отпꙋштение ихъ на себе. Ва таковомъ слꙋчае господинъ архиепискꙋп, и его народъ ва савршенꙋ слободꙋ поставитсе, и ни от кога отъ отпꙋштенога или от отпꙋштаюштаго се досадꙋ не имати, понеже тое дело есте отправлѣно ꙋчинено.

5. Што господинъ оберштеръ ва ново сабратое катанство, никаквога дрꙋгога кроме сꙋшти илиричаскаго народа люди, при садашнемъ вербовани, и ва напредъ рекрꙋтировани допꙋстити длжанъ естъ.

6. Понеже наиманша честъ прости катана, а веѣаꙗ естъ единаго народа людеи ꙗзикъ и законъ, то обештает се господинъ оберштеръ само ꙗединаго регементскаго

свештеника оного закона, на плаћи држати не иначие, него како и дрѕги регементски свештеници; и ако слѕчит се, что би ихъ више потребно било, тако нихъ на едномъ или дрѕгомъ особливомъ трошкѕ држати и допѕстити, тимъ образомъ и ва прочих его ц. величаства воинство отъ таковаго народа и закона ѕпотреблени били.

7. Ва противъ ктомѕ обештавает се господинъ архиеписк. несамо ва примани, и скоромъ произведени више поменѕте регименте свакѕ вазможнѕ помоштъ подавати, извадаюшти правицѕ привилегискѕ. Но такожде ва слѕчае предстателства потребномь сваки возможни саветъ и посредствие прилагати.

8. И ако едно или дрѕго что пагѕбно и шкодно васточніе цркви грчанскаго закона или реченаго народа привилегіамъ противомислна приведетъ, или ѕчинити васхоштетъ: то васехъ садржаеть и сахранѣетъ господинъ архиепискѕпъ при себе правицою са протестированиемь на свакомь местѕ, где се можетъ протестирати.

А за вишаго ради верованіа есѕ два единогласаюшта сачинена писма, и са обоихь странь рѕкописаниемь и печатми потврждено.

Дато ѕ Бечѕ 26. Іанѕара 1735. год.

Викентие Иоановичь
архиепискѕпь и митрополитъ.
Магнѕсь Готьлобь

Док је митрополит проводио своје време у Бечу, радећи о својој регименти и о протекционалној дипломи, јадан народ изложен самовољи жупанијских чиновника, у свом огорчењу ненадајући се помоћи од двора, на многи мести покушао, да сам својом снагом дође до правица.

Да би цео ток ових важних догађаја добро испитали, и о свима догађајима што бољи поглед добили: то ћемо сву историјску грађу прикупити, у којој су ови догађаји побележени.

Најзначајнији рад митрополитов у Бечу збива се у месецу Марту ове 1735 године.

Из тог доба имамо највише писама од истог митрополита, које је од чести написао владици Василију, а друга будимском таначу.

Од отих писама налазимо као увод у ове догађаје, писмо митрополита из Беча од 12 Марта, које је написао после ноћне тајне аудијенције, коју је имао 11 Марта код државног канцлера грофа Цинцендорфа.

Ево и писма и поменутога „Екстракта“, у коме митрополит описује, што је нашао за добро, да јавности преда од свога тајног разговора са државним канцлером.

Боголюбезннѣйшіи господине епискѹпе намъ любезнѣйшіи.

Како от доволнаго времене ничто от вашего братствіѧ неполѹчихом, тако ниже вѣдѣхомъ ѹ томъ вашемѹ братствѹ извѣстие творити. Него како ти ове почты естъ намъ от господеи епискѹповъ, темишварскаго, сибинскаго и арадскаго пришло писание и разлогъ радъ трошка за оппштѹю помоштъ ѹчинени Из чего видимъ, према нинѣшнемѹ трактатѹ дѣлъ општих весма танко, которо неточию да можетъ ѹзаимленное и иждивенное долѣ наскрбити, баръ овдѣ да не стои подъ долгомъ, колми паче да сѧ имамо овдѣ кое времѧ задержати с чимъ. О которомъ, како намъ предрѣченіи пишѹтъ недвоително естъ, да ваше братствие до слѣ не ѹвѣдомилистесѧ. Сего ради како было да было, ѹсердствѹите брате прѣждѣ и нинѣшне ѹ сеи трошакъ на васъ и вашѹ паствѹ расположено елико могѹтство силы поскорбѣти, приготовити и по нашемѹ Георгию Чама́ндели тамо ѹ Бѹдимъ ради вина пошедшемѹ послати, или пакъ, ако по немѹ невозможете, то по иномъ гелегенхаитѹ (Gelegenheit прилика) ѹ времѧ. За что по истиннѣ, чѹдно стоимо без трошка и колико за дѣла скорбию обѧти есмо, толико за тро-

шакъ сугубо, никако оставити, горше еште съ празнима шакама овдѣ ожидавати.

Вчера били смо кодъ Амелтьма и Цинцендорфа, и конечно обѣшталисусꙗ нам, да ће заповѣдати Манѓгети, учиненыи концептъ днесъ на вечеръ или сутра рано показати, да можемъ знати, ели по прошению нашему, или по прежднему наклонению нихову; гдѣ ако видимъ что противно привелегиамъ, невѣдаемъ, како одговоръ чинити, неимушти чимъ далше содержаватисꙗ, и сего показаниа единодушно съ великимъ желаниемъ ожидавам видѣти, да видимъ: мед лие, или юдъ, и како что будетъ, буду истомъ почтомъ извѣстнѣ сотвориќемо вас, толико, како предъ рѣхох, за помошт невозбранитесꙗ учинити. Сами добрѣ знате, да не моштно быти, без тога дѣломъ и искуствомъ въ сих вѣдѣние прiимивше, да не точию сами соревнители быти, него и инымъ преклонение и извѣстъ чинити. И то надамосꙗ, да неќете, како првѣ ексскузацию послати, него помоштъ и укрѣпление единодушное за обштее добро.

А како что былъ разговоръ кодъ сих гореименнованѣи високихъ персонъ, и наша поредъ того мыслѣ, ето екстрактъ пошилемъ на расуждение вамъ, тако и прочiимъ седамъ братиамъ архиереомъ, на кои спѣшителни отговоръ ожидатиќу.

Друго поради те регементе иллиричаске ново строꙗште сꙗ. Веќе како было да было, от царске милости ударити натрагъ неможемо, него тамъ краста неисцѣлима.

Оберштеръ велика препона свему, да нити е кадаръ что учинити самъ, нити за нега дѣлати о совершенiи, и у штонтъ доведенiи можемо. За коего безчинная начинаниꙗ и творениꙗ наши тамошни официри обѣшталису сꙗ были атестацие послати. И се втора почта проѓе, да одъ нихъ ничто неимамо, нити вѣдаме, что су тамо на скупштини у Свꙗтыи-Андреи доконали.

А что како мыслъ наша и расуждение была с господиномъ бачкимъ купно овде еште бившимъ, знамъ, да ће вся комуницирати, еже препоручихомъ. Зато елико с нимъ, толико с наши официри о таковом разговорите ся, и намъ темелно пошлите, или того бѣса да радимо коимъ начиномъ дигнути, или оставити, како е было.

Онај свој разговор с грофом Цинцендорфом дворским канцлером од 11. Марта поменуги митрополит Вићентије на одвојеном листићу, овако описује, као што овде од речи до речи сљедује:

Екстракт

Разговора со их екцелл. графомъ одъ Цинцендорфа хоф-канцлеромъ въ таинои его камари трактирато во Вѣнѣ Марта 11-го дне 1725 год.

Толико вчера у осмъ часовъ необично доселѣ кодь его ексцеленціи хоф-канцлера гр. Цинцендорфа вон обштаго пути и хожденія къ нему, таинимъ сокакомъ преко вивлиотеке у его внутренну собу приведеини быхомъ мы съ Матулаемъ, и онъ самъ посадилъ насъ, и велми любезно зачалъ испитание творити. Первѣе въ чемъ состоится неслога между вашои и римскои цркви и проч. къ тому надлежаштая, тако и состоянія клера и народа поряду разговор любезно совершивше. Отъ насъ же пакъ съ понизнеишимъ молением концепта ради умоленъ быстъ, да еданъ путъ съ конзолациею насъ народу пошлетъ, и обвеселит народъ послѣ толикихъ експликациахъ и неправедних информахъ и скорбъ непримаюштіи народ, да се обрадуетъ со своею излиянною кровию добыенними правицами безъ всякия експликаціи. И онъ усердно держашт концептъ въ рукахъ отговори, да хоштемо скоро по захтеванию обрадовани быти, зачто садъ башъ въ томъ дѣлѣ естъ, и сутра послаћу Маначети, да вам чита концептъ, и ми колико могучи по прошению народ-

номъ милостъ написахомъ. — Такожде и вы за кою багателѹ, ако бы было противо воли цесар. велич. да нетворите ничто, но съ понизностию да прінимите и проч. отъ его и насъ изговорена. — Наипосле обѣштася добро, ако исполни, а заѵтра въ концептъ болше ѵвидимъ сами, вы что савѣтѹете, аште что багателно да не великаго кого преюдиция привилегиамъ, хоштемъ ли соизволити да се експедира, или оставити на клеръ и народъ, и молити да ми концепт бѹдѹтъ, да пошлемъ да клеръ съ народомъ отговара, кое мѹчно да тако концепт пѹсти. Али можемо ми силѹ и разѹмъ ѵзети и писати, али отговоръ чекаюћи, да се съ миромъ трактираюштимь садь оть закаснѣнія недочека горшіи немирь во привилегиахъ и концептѹ. Зато разговоритеся со своима разѹмѣишима и намь некоснѧште отпишите, да знаемь прінимити ли или оставити, и поити аште башь цѣло поредь привилегіахь небѹдеть. Зато некосните и добрѣ смотрите, что намь за сіе отвѣтѹете.

Након 14 дана нанисао је митрополит и Будимцима о истом предмету, и о свом разговору са Цинцендорфом, у кеме спомиње и о побуни, која се изродила у Бачкој. Ово писмо овако гласи:

Ваше из Бѹдима настоѧштаго Марта 18-го писатое примихомъ, и что извѣштени есте отъ вашего епископа и отъ нашего писаніа за разговоръ с Цинцендорфомъ бывшіи и отъ онаго времене до нинѣ веће намъ ꙗдъ сердце подгризе отъ различнихъ разговора. Наипаче за нѣкѹ конфѹзию что се тамо по Бачкои чинитъ, за кое велики огнъ здѣ кодъ самаго кесар. велич. воспалилсе, за кое и намъ ордеръ датъ, да что скорѣише на почтѣ идемъ развидѣти, каковое противство отъ людеи бачкихъ чинитъ. Но ми се екскѹсирахомъ, да несмѣмо без конзѹлацие и експедицие ѹ народъ поити, да се горша ватра междѹ народомь невоспалитъ с празднимы рѹками пришедше. И тако паки днесъ министерия держит ся, и

не вѣдаемъ бꙋдꙋт ли насъ оставити експедицию дождати, или отерати, да развидимъ тамошнюю конфꙋзию. Что же пишете поредъ привилегиа держати сѧ, то и сами знамо и чинимо и не отстꙋпамо, но ми писахомъ да промотрите, аште би коѧ маловажна стваръ была несогласꙋюштасѧ привилегиамъ, а от неѧ никакове ползе неимамо, можем ли прїимити експедицию. А что о состоѧнїи двꙋхъ с. церкви дотичетсѧ, да в недоꙋмѣнїи и скорби есте, дивим се да во скрбъ не би сте дошли, какова толкователѧ имате зашто горше можетъ толковати, нежели сатана ꙋ паклꙋ приправити: Но вы како дѣло имѣте, да имате еднꙋ христианскꙋ дꙋшꙋ междꙋ вами и царемъ, да маолъ мохеръ нигда небилъ ниже бꙋдетъ, но толики разговоръ за церкве, что писахомъ, то нима обично свагда говорити. Но ми держећисѧ свога обичаѧ церкве же и привилегиа ꙋповаемъ самы в скорѣ избавитисѧ отъ скорби и вась обвеселити.

Ова три потоња писма од велике су важности, што у великој оскудици историјских података из онога важнога периода, дају нам могућност, да завиримо у мистериозну радњу господствујуштих са митрополитом и неким нашим владикама, и да у свези са предходним догађајима, колико толико расветлимо, оне отимично прикривене и тајанствене догађаје.

Ма да имамо при руци један историјски нацрт баш о тако важним догађајима од год. 1735. о устанку Срба под капетаном Пером Сегединцем: но овај назови историјски нацрт, као дело једног пристрасног Мађара Николе К. Папа употребићемо са великом предохраном и пажњом и у колико се са нашим сувременим изворима слаже.

Ми ћемо позније вратити се на оно што овај туђински писац о овим догађајима казује. А сада ћемо о садржају она три потоња писма да говоримо, по нашим домаћим изворима.

У писму од 12. Марта помиње митрополит: синоћ били смо код Амелтма и Цинцендорфа, и коначно нам обећаху, да ће заповедити Манагетији, да нам покаже сачињен концепт вечерас или сутра рано, како би дознали, јели по нашој просби, или по њиховом пређашњем тумачењу. Но ми и ако би видели, да је нешто противно привилегијама, незнамо, како да одговоримо, пошто немамо чим да се издржавамо.

Жељно и сви јединодушно исчекивамо, да видимо оно, што ће нам показати: „Мед лије или јед;“ а што буде, то ћемо истом поштом и вас о томе известити. — —

А шта и о чему се разговарасмо код ових горе именованих високих лица, и наше о том мисли, ево у екстракту шиљемо вам, на ваше суђење, а тако и на расматрање осталим седам братијам архијерејом, и на ваш укупни одговор чекаћу.

Остављајућ још за часак на страну онај важан „екстракт“, задржавамо се при оном писму, у коме митрополит говори „поради те регементе илиричаске ново строиштести.“ О тој својој омиљеној заблуди сад већ и сам митрополит мало душно говори: „Веће како било да било. от царске милости ударити натраг неможемо, него та је краста неисцјелима. Он вели: обрштер је велика препона свему, да нити је кадар что учинити сам, нити уме да што подејствује, да се једном сврши и у ред доведе та слосретна регимента.

Даље вели митрополит: за овај оберстеров безчини почетак и рад тамошњи (сентандрејски и будимски) официри, обећали су послати сведочбе. А међутим ви официри државте, вели, скупштину у Сентандреји, а не јављате, шта сте на истој доконали.

Непријатељско расположење митрополита према пуковнику Готлобу види се из оног израза његовог: а что како мисао наше и расуђење било с господином бачким,

купно овде еште бившим, знам, да ће све комуницирати, што смо препоручили. Зато колико с њим, толико с наши официри о таковим разговорите се, и нам темељито пошљите, или тога бјеса (пуковника) да радимо, којим начином дигнути, или оставити, како је било.

А сада да видимо и да тумачимо разговор митрополита Вићентија са „их екцеленцином грофом от Цинцендорфом хоф канцлером въ тайной его камари трактиратаго во Вѣнѣ Марта 11-аго дне 1735. год.

С вечера осмог часа ван дојакошњег обичаја позван бејаше митрополит са неким Матулајом[1]) и приведен код дворског канцлера грофа Цинцендорфа, необичним путем, тајним сокаком преко библиотеке у тајну одају. Канцлер их посади и веома љубазно зачне испитивати митрополита. Прво га запита у чему се састоји неслога међу православном и римском црквом, и тим подобна питаше, што се тиче источне цркве. Даље га питаше о стању клира и народа све по реду га испитиваше у љубазном разговору.

Тако прича митрополит. А шта је он канцлеру на та тугаљива питања одговорио, о томе митрополит не говори. Ако сравнимо сувремене кроничаре, што о митрополиту говоре; то би онда поверовали, да је том приликом канцелар Цинцендорф доказивајући за малу разлику између обе цркве учинијо митрополиту понуду, да пристане на унију са западном црквом.

Колико је важно, што митрополит у писму признаје, да га је канцлер питао о вери, толико је важно, да дознамо, за оно што је још важније, а што је међутим митрополит прећутао.

---

[1]) Јован Матула народни агенат и пуномоћник у Бечу код двора, о ком је говор и пуномоћију београдског сабора (види бр. 108. стр. 238. Спом. буд. и пешт. II збир.)

Да би то тајанствено митрополитово ћутање открили, морамо сравнити оно што је митрополит казао са казивањем поменутог кроничара Николе Папа.[1])

Поменути кроничар о том покушају на Унију овако говори: „Кад је Вићентије постао митрополит београдски и кароватчки, влада (аустријска) је мислила, да је настало најудесније време, у коме би своју давнашњу жељу остварила, да Србе приволи на Унију. Све околности чињаху се бити повољне, но ћемо видети из послedица, колико бејаше смело и несмишљено ово владино предузеће, и уверићемо се да се отуда изродише много жалосније последице, но што се могло у напред одмерити.

Бечка влада знала је добро, да се Срби нису још измирили због укинућа патријаршије, и да једнако то желе. Ћесар Карло позва к себи у Беч у тој цели митрополита. Незна се, да ли је овај поглавар цркве на тај корак упућен био од својих верних, но то знамо, да митрополит није имао пуномоћија од народа у поменутом смислу. По томе није требао, да се пусти у погодбе због тако важног питања. као што бејаше Србима вашно то питање о Унији.

Међутим примише митрополита у Бечу веома љубазно, с госбе на госбу трзаху га великаши, и тајно га увераваху, да би ћесар под извѐсним условима наклоњен био успоставити патријаршеско достојанство.

А за титулама и достојанствама свакад се лакомо грабило . . . . .

При једној аудијенцији митрополит је напоменуо и патријархат, а ћесар се није отуђивао, да се оваква мисао подгрева. Шта више он је ово питање наклоно примио, само је пресудно овим питањем везао и то: ако митрополит насе прими, да православне своје сународ-

---

[1]) „Az, 1735. diki zendülés története.“ види стр. 17 и 18.

нике приволи на унију са западном црквом, да је у том случају он (ћесар) вољан, да успостави патријархат, шта више обрицаше, да ће његова влада својим упливом подпомоћи митрополита у унијаћењу православних Срба." Даље вели поменути кроничар: „Да је митрополит поискао времена, да о тој ствари расуди, да предходно ту ствар предложи својој придворној околини, но, вели, да су ови придворни митрополитови на то већ спремни били, и да су без околишења на то сагласили се.

И тако је све било у свом реду. Митрополит све обрицаше, а ћесар Карло VI постаде милостив и издашан, и некокицину од митрополитове пратње награђиваше већим или мањим достојинствама, а митрополит доби назив патријарха, и на то даде митрополиту нарочити диплом,[1]) или управо ћесар је ону Леополдову диплому са неким изменама потврдио.

Влада се на тај начин једним кораком приближила својој цели.

Још је само остало, да се ово предузеће изврши. Да видимо, „какве су спреме за ту цел учињене."

Тако пише кроничар поменути Никола Пап.

Да видимо, шта је у ствари истина, и шта је измишљено.

Цела је истина, и о томе се не сумњамо, било да је сам ћесар Карло VI лично, или преко свог дворског канцлера Цинцендорфа, учинио митрополиту Вићентију и ту примамљиву понуду са патријаршеском титулом, а под условом, да народ српски поунијати.

---

[1]) Поменути Никола Пап говорећи о овој диплома у потврду тога наводи из Велико керешке кронике са стране 99: Ову његову (митрополитову) понуду узевши у заслужно призрење високи двор његовог величанства, не само да му је милостиво подарио титулу патријарха поред оних предначведених услова, но је шта више на то издало и уобичајену диплому или краљевским печатом потврђено писмено.

Ово се слаже са оним, што митрополит у свом писму и сам наводи из свога тајанственог разговора са дворским канцлером.

По ономе, што знамо о карактеру митрополита Вићентија, ми смо вољни веровати, да је митрополит ћесару, Цинцендорфу и другим великашима много шта обрицао и да их је лагао.

Из оних наших података суврemeних, и то у пуној мери поузданих, а поглавито убеђених, да би Будимци, који су по својој свести, богатству и познанству по Бечу, много шта могли дознати, да по томе што су ови Будимци били највећи браниоци своје вере и својих права, а нису нигде споменули о позитивним уговорима између ћесара и митрополита због уније; да је у ствари, о којој тај Никола Пап говори онолико истине, колико смо мало пређе казали.

Свакако се сумњамо, да је онај иначе сујетан и лукави митрополит Вићентије, познавајућ своје Србе, смео и покушати, да их поунијати.

И опет велимо, шта је у потаји радио митрополит, могуће је да је бечку хиперкатоличку господу и уверавао о својој жељи, о својој доброј вољи, да поунијати Србе.

Но да је јавно смео што и покушати, неверујемо, а и наши читаоци из познијих података увериће се о томе.

Да је народ зазирао и да баш није веровао у православље овога митрополита, то је истина. Јер је од потоњи митрополита зактевао нарочиту заклетву, да ће до капљи крви чувати православну веру.

А сада још морамо продужити говор о догађајима, који су предходили опште народном сабору, који је држан био у Београду год. 1735.

Из писма митрополита Вићентија од 26 Марта видимо, да је већ одпочела била јавна изјава давнашњег незадовољства народа српског у Бачкој. За коју вели митро-

полит: за њеку конфузију, што се тамо по Бачкој чинит, за које велики огњ зде код самаго цесарског величаства воспалил се. За које и нам ордер дат, да што скорије на пошти идемо и да развидимо, какво је то противлење људи у Бачкој.

Митрополит вели, да је на то ћесару одговорио, извињавајући се: да несме поћи без утехе и експедије (заштитне дипломе) у народ, да се неби у народу још гора ватра изродила, ако би он дошао с празним рукама. С тога вели митрополит данас и држаху министарску седницу, но не знам, да ли ће нас оставити, да дочекамо експидицију, или ће нас отерати, да развидимо тамошњу конфузију.

Познато је, да је ово писмо митрополит писао Будимцима, на које су ови наскоро одговорили, и препоручили митрополиту, да се држи поред привилеђија. Зато и одговара митрополит: то и ми сами знамо, да се ваља држати поред привилеђија. Но ако би потреба била да неку маловажнију ствар напустимо, од које никакве користи немамо, питамо вас, можемо ли са таквом променом примити експедицију.

Јамачно су били и Будимци нешто начули о Унији, и у том смислу тумачили разговор митрополита са Цинцендорфом. Што су начули, то су јавили митрополиту но јамачно озбиљном неком опоменом и предохраном. Зато у свом одговору вели: „а што се тиче о стању две свете цркве да сте у недоумењу и скорби, дивим се, и знам, да не би сте допали такве жалости, кад неби имали таквог тумача,[1]) који уме горе тумачити и удешавати но сотона у паклу. Но вели, кад би ви имали хришћанску душу, то би веровали, да између вас и цара нисам ни-

[1]) Овде подразумева владику будимског Василија и бачког владику Висариона, на које се тужи, да су кривим тумачењем народ побунили противу њега (митрополита).

када био подметач или криви тумач. А што се тиче толикога разговора о цркви, што сам вам писао, то они (бечка господа) о томе обично говоре."

А најзад о себи вели митрополит: „но ми држећи се свога обичаја, цркве и привилеђија, уздамо се, да ћемо се скоро избавити жалости, и вас обвеселити."

Но Будимци канда нису веровали утехама митрополитовим, но из нова му препоручују, да се држи поред привилеђија. Али им митрополит на скоро одговара, што се тиче државања поред привилеђија, тога ради готово смо веће и свој живот погубили, неодступајући од привилеђија. Но, вели: „Карола шестаго неможем насиловати."

У овом писму напомиње митрополит о побуни у Бачкој: „и ради бачкога немира доста имамо и разговора и одговаранѣ здѣ. И веће дошло со ордером, да на почти идем ꙋ Бачкꙋ мир чинити. Не знам, какова се бꙋна запалила, и немало свакоѧких наопаких разговор. За кое ми невосхотѣсмо поити без експедиціе, но да дадꙋт експедицию и конзолацию на народ поред привилегіѧ, дрꙋгоѧчие неможем ниже смѣли праздне рꙋке ꙋ народ поити, отговорихом. И веће не знам, бꙋдꙋт ли нас оставити дождати експедицию, или нетерати да идем, днес бꙋдем разꙋмѣти."

Ма да је митрополит исчекивао „днес" експедицию заштитне дипломе, она је тек 18. Маја изашла из царске канцеларије.

То видимо из митрополитова писма од 21. Маја из Беча,[1]) у коме јавља владици будимском Василију, да је

[1]) Въ прошлыи пѧтокъ съ великимъ милосердиемъ цес. велич. въ министеріи ꙋ полъ дванадесѧтаго часа Лаксенбꙋргꙋ сѣдѧщтꙋ намъ в министеріи Цинцендорфъ отъ ц. велич. принесе 2 патента на пергаментꙋ протекционалне една хофкригсрота, а дрꙋга отъ мажарске канцеларие поредъ того и декретъ

из руку самога министра Цинцендорфа примио заштитну диплому.

У овом писму вели, да му је дворски канцлер Цинцендорф предао два патента на пергаменту. Први је патенат протекционално писмо ћесара Карла VI с проводним писмом од дворског војеног савета на војене власти.[1]) А други је патенат са копиом протекциналне дипломе од мађарске дворске канцеларије упућен на комитате и мађистрате. Мимо тога издат је декрет с великим печатом на угарско намесничко веће (consilium locumtenentiale), у

на насъ в коемѕ и прилог заповѣди что свимъ комендантомъ хоће се послати. Такожде с дрѕгомъ копиомъ отъ мажарске канцеларие на комитате и магистрате, такожде и декретъ с великимъ печатомъ на конзіліѕмъ локѕментененскіи (locumtenens намесник,) да и онъ отъ себе заповѣдъ издаетъ народа поредъ привилегиа содержавати. И первѣе его екселенциа графъ отъ Цинцендорфа с перорациомъ отъ стране цес. велич. показѕюштъ милосердие и обѣштание да вечито честнаго клера, и славнаго народа ихъ велич. хоће содер. жавати и намъ препорѕчить, да дакови милость народѕ в конгресѕ покажемъ, и да народа с клеромъ в любви и вѣрности ѕтврдимъ пребивати якоже и до нинѣ. И патентѕ спрочими декрети отъ хофкригсрота преко Ефенштѕка врѕчи намъ, за кою мы в мѣсто народа благодарение и обвезание ѕчинихомъ. Тим же начиномъ и мажарскіи канцлеръ отъ канцеларие мажарске патентѕ преко Колера намъ врѕчи. И тако съ великою милостию и славою, что дослѣ обично небыло, експедицию совершихомъ, и отъ министерскихъ рѕкъ пріимихомъ, а не отъ канцеларие, како до нинѣ. — — — — —

За соборъ смотрихомъ 20. Юлиа држати, како и декрети на команде бѕдѕтъ отслати да депѕтирти тогда въ Карловци обрѣштѕтся. Како и въ министеріи да ћемо въ Карловци држати соборъ показахомъ не могѕште въ Бѣлградѣ отъ препятиа Маролина.

При семъ что скорѣиши 1000 фор., за намирити, обѣштаная, ѕскорити послати. Остаемъ на молитви препорѕченъ.

[1]) Види Глас. Срп. уч. др. II од. IV. бр. 90 стр. 191.

ком се овом већу налаже, да и оно од своје стране званично препоручи и обзнани подручним властима поменуту заштитну диплому.[1])

Поменути протекционални патенат по савременом и овереном преводу гласи овако:

Ми Каролъ — — — — — — — — — — — — —

Приварачуемъ по садржанію настоештіе грамоти знаменующте всемъ, иже пристоитъ; ако благоговенни верни нам любезни Викентіи Иоановичъ, карловачки и белиградски архіепискупъ, и митрополитъ расціановь гречанскаго закона, не тачію своимь, но также и всего клера и люда предреченаго закона национа, въ областех нашихь пребивающтих именемх, предъ нами молабне тлковаль; которимъ образомъ добротивее привилегіи; од великіе памети императора и цара Леополда реченному национу саизволеніе; последователнеже од господина августнеишаго равне императора и цара Иосифа; и после од величества нашега благодетнеише утврждеціе; од некоторих иних верних поданих наших или песматрают се, или неправо тлкоют се. И сице предсказани архіепискупъ, такожде епискупи, и свештенники, ако и мирсти прежде глаголаннаго национа и гречаскаго закона люди ва областих наших пребивающтих, предреченних привилегіахъ и над сіе обдржанныхъ добротстих цесаро кралевскихь заштителних граматахъ, и древнемъ закона своего обслуживани своем смуштают се.

Ми же ако вса и инніе верніе вазали и подданніе наше ва привилегіах, прѣрогативах и слободностихь от или преднаследниковь наших, благочинно обдржаних неповрежденнѣ всегда заступати и садржати обикохом. Сице такожде клер, и люд гречанскаго расцианскаго или илиричаскаго национа, ва областехь наших обитающтих иже

[1]) Види Гласн. Срп. уч. др. од. II IV. бр. 92 стр. 199.

ѫбо поизбитию ига тѫрскаго, под сенъ заштиштеніа, и власти авгѫстнаго домѫ нашего законних сіиреч царства ѫнгаріи цареи са хвалою прибеже, и себе и своe потомки неповреждаемо благоговеинства верности и послѫштаніа клетвою, и саюзомъ нишаише подложи се; и вѣрніе и полазніие слѫжби до селе сатвори, и ва бѫдѫштее всеми градѫштими времени понизно сатворити обешта; въ всаких саизволеніа свободах и привилегиахь; ѩко и заштителних грамматах, клерѫ и людѫ предказнѫтога национа и закона даже дакле благодетно дарованних, и ва их в предъ имевшемь ѫпотреблѥни не тачію садржати, но такожде всех и особитих от клира и люда предсказанога национа и закона верних наших противѫ смѫтителѥмь коимлибо или пред изѩсненіе мисли и намереніа нашего неправим тлкователимь рѫкодержати добротивеише ѫставихом.

Того рад да знають не тачію предъименованни архіепископъ, но такожде и епископи, и свѣштѣници вси тоиже, и особити расціанскаго национа, и гречанскаго закона люди, ва царствах и областих наших обитаюшти, аште и ва елико кто из них противѫ садржанію пред поменѫти цесаро кралѥвских привелеги и ва пред имевшее тех ѫпотрѣблѥніе от некотораго и поданних наших коим либо бѫди начином би тѫрбиралсе, рад своего вапред начертанних грамматах заштитителнихъ и вапредь имевшемь тих ѫпотреблѥни, рѫкодржаніа но такожде и ради обдржаніа, велико единим или дрѫгим образомь би повреждении или таште творени били достоинаго довлѥтвореніа кь пристоѩтелне и законно поставлѥнним магистратом и комендантом нашим военственимъ притекати; пред темиже тѫжби своe основателне и окрестно вазводти, и от сѫдѫ приличное и благоврѣменное ѫврачеваніе ожидати, ва которомѫ слѫчаи о еже никаковомѫ наипаче неисходти лишенію, но за еже реченнимь местнимь префектом предчинѥним или магистратом гречанскаго закона и расциан-

скаго национа люди, црковнее равно образно яко и мирские ва тех же местех, и того ради под юрисдикціею начиномь обдржаним, и ва предимевшим, тех же употрѣблюени да садржають, и рукодржуть; и никаковим того ради противоначинаніем бити допустетъ, но паче, аште би котора по толику случила се тужештим се над сіе реченнаго закона и национа людемъ, или будет церковни или мирсти юстицію готово да обслужеть, остріе рескрипти, и убо васмотрени частеи и диштриктов унгарскои юрисдикціи вачлененних, ка царскому унгарскому место држателном савету нашему, и чрез сеи кь местех оних идеже предсказаннаго национа и закона люди жителствують, магистратомъ, и такожде кь комендантом нашим военственним, ва смотреніи же частеи неоаквистичаских, ка поставленним ва ними реченних частихь, администраціамь нашим дахом експедирати.

Но аште би не манше таже или ва частих царству Унгаріи вачлененних, или такожде неоаквистнчаских предреннаго национа и закона люди, противу всакому упованію, длжніе и пристоиніе юстиціи обслуженіа несподобили се у местних префектов, или магистратов, ва таковомь надежди, продлженніе или отреченіе юстиціи к нам и къ дворним дикастериамь нашим есто притекати надсіе видотворителную тужбу положити, и сице от суду пиличное уврачеваніе ожидати могут.

Им же местим префектом и магистратом за далшее речених расцианскаго национа, и гречанскаго закона людеи садержаніе, и того ради ва собственую их ползу особно сіе такожде интимирата (обявлюно) имеет се; да всачаское попеченіе имѣт, да би расцианскаго национа и гречанскаго закона люди, ва областех наших обитаюштихь, от коих либо буди церковних, или такожде мирских кое либо степене и кондици они суть, приватнима или собственним аукторитетом учиненними наложеніама, сабирані-

ами (колектами) и недлжними екстракціами (изтезаніами) неотегоштали се. Прочее по садержанію предпомен8тих привилегіи, од сѫкцессіи (наследіи) архіепископовь, ва оставлѥнн8ю с8бстанцію 8мираюштих епископов, и без 8тешеніа чедь и крвних приѩтеліѥ 8сапших гречаскагс закона свѣштеников експрессалное (областное) доп8штеніе из благодети и добротивости нашеи; еюже кь гречанскаго закона людемъ, ихь мир8 непрестанно горимь, такожде кь прочимь оставшим именіамь архиепископовь гречаскаго закона благодетно привлекаемь, обаче сицевим образом, да ѩко сіѩ тако и онаа 8сапших епископовъ и без 8тешеніа чедъ скрвних прѣставлѩюштих се свештеников с8бштанціа ва областех наших вь благословеніе вини и 8потребленніа по благораз8мном8 мнению и рас8жденню по времени с8штаго архиеписк8па всегда (обратит се) и таково обраштеніе (8потреблѥніе или иждивеніе) политичкои инштанціи (ѩкоже 8правленіе ва онои области иметь) ва 8ведоменіе да саопштит се. И сице реченое иждивеніе ва благословеніе вини да се производствомь (ефектом) б8дет, и да сіе сатворило се, нам ѩко височаишем8 земли принцип8, и врховнеишем8 протектор8 випъ благословених, понизно да известит се, егоже предвазведеннаго добротивеишаго доп8штеніа нашего, ѩко помен8ти архиепископь, епископи, такожде и свештеници, сице и мирски расцианскаго или иллиричаскаго национа люди ва областих наших прѣбиваюштих, доколе ва блатоговеніи и верности нам авг8стом8 дом8 нашем8 длжнои остан8ть; несм8штено 8потребити им наслаждати се и радовати се мог8ть. И тако о тех же благодетнеише и крепко ми 8вераем се, да не тачію прежде обдржаніе цесаро кралевскіе привилегіи, но такожде и пред извештенное штедреишее доп8штеніе наше далшіе верности, и верних сл8жбе не8трѫждаемим показованіемь вами крепостими, и всакаго времене отсл8жити б8д8тъ 8срдствовати, которих пред

писаних верности и крепости ради сію цесаро кралевскую грамату нашу собственимь руки нашее подписом укрепихом, и теиже печать нашь цес. кр. притиснути повелехом.

Дато ва Лаксенбурге дне 18. месеца Маия зета 1735. царствь наших римскаго 24. и спанских 32. унгарскаго и боемскаго же 25.

Карол.

Андріе гроф фон Хамилтон.

(М. П.)

Пошто су најзнатније тачке у првој Леополдовој привилеђији ујемчаних народних права у течају времена коначно збрисане: то је и значај потоњих царских повеља уништен. Нове дипломе ове нове привилеђисане обмане народу српском већ и по томе не бејаху корисне, што их и саме земаљске власти и власници ногама газише. Ма да се народ често жалио због овога вероломства самим ћесарима, ма да су ови по времену издавали заштитне дипломе; но мађарске жупанијске власти и власници, као и оне цесарске војничке и камералне власти познавајући мисли и намере својих господара, а кадшто и од њих самих подпуштани дозволише себи највећу самовољу и најнечовечније почтупање према српском народу.

Кад се по том наш народ до очајања доведен узрујао, и до најочајничких иступа долазио, или, ако се висока влада спремалаза рат противу Турака, па требаше помоћи од народа српског, у таквим је случајима обично навукла неку озбиљну образину, и тобож неким бомбастим изразима припретила је тој самовољној господи, и упућивала, да поштују српска привилеђијска права.

Такве озбиљне околности и сада се појавише, наш народ већ од више године узрујан у неким пределима беше и оружјем у руци устао у одбрану својих права.

Једно дакле овај опасан појав у српском народу, а друго што је бечки двор начуо био, за спремање високе

Порте, да се освети за срамни мир у Пожаревцу, а притом и непрестано трајући крвави рат због насљедства у Шпанској, сва ова озбиљна политичка констелација принудише бечког ћесара, да изда ону ништаву заштитну диплому.

Од ове речене дипломе не могаше користити се наш народ, но поглавито митрополит, коме је у овој дипломи осигурано право наслеђа заоставштине умрлих владика, као и оне заоставштине од оних без наследника умрлих српских свећеника.

Себичном митрополиту Вићентију бејаше најважнија она одлука у поменутој дипломи: „de successione Archi-Episcoporum in relictam substantiam decedentium Episcoporum, et absque solatio prolium et consanguineorum defunctorum Graeci Ritus Sacerdotum.“ — — — — — —

И кад неко проучи она писма, која смо мало пре навели, у којима митополит такву важност полаже на експедицију ове поменуте заштитне дипломе, за коју непрестано тражи новаца од народа, говорећи: нађите и пошљите новаца, ако ли тако не сатворите, нека вас Бог пита, да тога ради садашна срећна дела пресеку се и оставе. — — — — Аште Бог дает, те милост буде и експедира се диплома. — — — —

Кад дакле сравнимо посве ништаву вредност ове дипломе са големим потребама народним, и са превеликим новчаним средствима; незнамо чему да се више начудимо, да ли крајњем безобразлуку оних, који даваше за скупе новце такве траљаве милости, да ли бестидној себичности митрополитовој, који златна брда обриче народу, или најзад, да се ужаснемо од оног несрећног стања, у ком се народ задовољава таквим ништавим а прескупим даровима Даначја.[1])

[1]) Данаја или Грка по изреци Виргиловој у Енејиди својој: „Timeo Danaos et dona ferentes“ (бојим се Грка и кад дарове носе).

Такве ништаве и кукавичке понуде спремише народу нашем за илијнски сабор у Београду.

Но врли митрополит имаше још и ону своју омиљену скупоцену идеју да народу на сабору протури и омили. А како неби и заиграло јуначко срце војничког народа, кад га срећа тако лепо служи, да за своје крваве паре добије јуначког митрополита хусара калуђера.

Да би по томе са што већим сјајом пошао у народ и у своју престолницу, и да би глас његове славе пред њиме још стигао, и народу разиграо срце: то је он у Будиму месеца Јуна највећом парадом освештао барјаке своје регименте.[1])

При тој војничкој светковини произвео је многе официре, којима је он сам издавао декрете оваквог садржаја.

„Wir Wicentius Joannovich, von Gottes Gnaden der Orientalischen Griechischen Kirchen Erz-Bischof und Mitropolit zu Bellgrad und Carlovicz, in denen Königreichen Ungarn, Serbien, Slavonien und Croatien, wie auch Temesvarer Banat, und der Kaiserl. Wallachey der Illyrischen Nation graeci Ritus Primas: dero Röm. Kais. und Königl. Majestät Rath und höchst deroselben Löbl. neuerrichtenden Illyrischen Husaren-Regiments-Protector, etz. etz. Geben hiemit jedermänniglich nach Standes-Gebühr kund und zu wissen, welcher gestälten Sr. Kais. und Königl. Katholische Majestät Uns als den Oberhaupt der sämmtlichen Illyrischen Nation die Errichtung eines Illyrischen Husaren-Regiments nicht nur allein allergnädigst anvertrauet, sondern auch uns diesfalls vermög der unterm 30. May laufenden 1735. Jahres geschlossenen Capitulation allergnädigst dahin authorisirt, dass wir zu gedachtem Löbl. Regiment vom Obrist-Lieutenant an, alle Ober- und Unter-Offiziers zu benennen und anzustellen, die völlige Gewalt haben. —

[1]) Како тамо походяште региментскія баряки посвяштавати намъ требѣетъ.

Solchem nach haben wir dem — — — von — — — aus — — gebürtig zu mehrerwähutem Löbl. Regiment als — — in Ansehung seiner Meriten, Qualitaeten und gethanenen vorigen Kriegs-Diensten an- und aufgenommen, und ihme gegenwärtiges Aufnahms-Dekret von darumen ertheilt, damit derselbe sich seiner obhabenden Charge Rang- und Gages-wegen, gehöriger Orten legitimiren möge. Urkund dessen unsere hierunter-gestellte eigenhändige Unterschrift und Petschafts-Fertigung. — Actum etc. —

Vinczenz Ioannovitsch m. p.

И овим сјајним парадама и инграпкама прође и месец Мај. А цео месец Јун провео је митрополит у Будиму, бавећи се са уређењем и организацијом своје славне регименте.[1])

По свршетку ових церемонија кренуо се митрополит у Београд, а по речима неког мађарског сувременог кро-

[1]) Частныи протопрезвитерь кирь Несторъ намъ любезныи.

Како намѣрение имамо отъ здѣ поћи и тв ћемо се доволна врема задержати регементскихъ и проч. дѣлъ ради, зато се съ господари разговорите, гдѣ бы се тв могли наћи единъ приличнии квартиръ пространъ, зашто ће къ намъ доходити господстввюшти и имѣтиће мо посла доста, док се та регимента вредитъ. Зато треба мѣсто пространно и особльиво, да неима никакове смѣсе; а добро бы было в господина оберстлаитенанта Ранка маюрв. Но далеко есть отъ цркве и отъ людеи, и ако се дрвго не наће наипослѣ валя ондѣ; или договорити ся со оберствохтмансторомъ, аште бы коя квћа в Пешти была, ако ће и немачка под кирию быти, да можемо точию особливо стояти или како за заболше нађете тако да намъ отпишете. Такожде наши кони отъ доминивма послати есв, зато господинъ оберштъвахтмаисторъ да гледитъ намѣстити или в Сентандреи, или в Ковинв, или гдѣ евтиние зобъ ест, и сѣно на кола да им се кvпvетъ, а пакъ с нами отъ овvдv наши кони прiидvтъ, а честностъ ваша позоръ да имате на почтv наше книге примати и при себѣ до нашего пришествия држати; зашто мы писахомъ, да нам на Бvдимъ пишvтъ.

ничара Гргура Бале, путовао је митрополит са великим сјајом и са многобројном пратњом. Поменути кроничар оће шта више и то да зна, да је митрополит носио собом многе папагаје и многе птице певачице, што је добио на поклон од бечке господе, а као што он (кроничар) вели, добио је на поклон, што се обрекао поунијатити.

Ми ову причу неверујемо, јер би о томе што то нашли у многобројним споменицима баш из тога доба. Међу тим нам ова прича оног поштеног али затуцаног мађарског кроничара Калвина, посве личи на оне, код мађарских и најозбилнијих историка уобичајне приче о Свјатоплуку и о белом коњу, које су приче од мађарских писаца нарочито измишљене у тој цели, да Словене представе као глупе и необразоване, који се од образованих (!) Мађара под Арпадом дали надмудрити. Такве измајсторисане гатке од колена на колено пренашаху глупи писци, до данашњег дана; и као исторички факт од велике важности по слободној мађарској композицији, одпеваше и темељити немачки писци.

Ми неби ни наум узимали такве глупе ситнице, да се нисмо и сувише уверили, како такве прећутане и необорене неистине туђинци употребише често на нашу штету.

Митрополит је међу тим стигао у Београд од куда је и расписао народу позивницу на сабор у Београд на Илијин дан 20. Јула 1735.[1])

Ми смо већ једном напоменули, да је општенародни сабор у тој цели сазван, да се народу нови царски патенат прочита и протумачи, и да народ одобри трошак на подизање нове коњичке хусарске регименте.

О томе налазимо уверења у историјској расправи од познатог писца Јиричека, који је из дворског тајног ар-

[1]) У споменицима будимским из друге збирке а под бројем 94 налазимо, где митрополит у свом писму владици буд. Василију од 21. Маја јавља: „За сабор смотрихом 20. Юлия држати"....

хива прикупио податке за прошлост Срба у аустро-угарској држави.[1])

Ми ћемо на свом месту показати, да је осем ова два предмета било још нешто, о чему је јамачно говорено на сабору београдском. А то о чему Јиричек не спомиње, и што у дворској архиву није нашао, то је баш и био најважнији предмет, који се тицао поглавито Срба крајишника, и који је у њихово политично и друштвено бијће дубоко засецао. То важно питање било је у том: да ли да остане војничка потиска и поморишка крајна у војеном устројству, или да се провинцијалише, и као провинцијалисана област да дође под круну св. Стевана, и да се угарској краљевини утелује.

Ми смо казали, како се Мађари са својим краљем још године 1722. погодили, да им краљ за признање прагматичке санкције уступи оне српске земље, на које они никаква права нису имали.

Казали смо и то, да је ова аустро-угарска перфидна погодба све до поменутог сабора у тајности одржана, и тек се на том сабору усудио митрополит изнети пред народ предлог о провинцијалисању ових крајишника у поменутим областима.

Кад узмемо на ум од какве је важности било ово питање провинцијалисања и утеловања: онда подпуно разумемо тежњу како сувремених тако и данашњих мађарских историка, да узрок и карактер оног значајног покрета српског прикрију. А то су мислили најбоље постићи на

---

[1]) О истом сабору општенародном налазимо спомена у Јиричековом делу „Actenmässige Darstellung der Verhältnisse der Gr. n. u. Hierarchie in Oesterreich“ на стр. 20. „Auf dem letztgenannten (1735). Privilegial- und Verhandlungs-Congresse, wurden ausser der Publication kaiserlicher Patente, die Errichtung eines ilirischen Reiter Regiments, beziehungsweise die Beischaffung der dazu nothwendigen Kosten, verhandelt.“

тај начин, ако том покрету одузму народни значај, и да му предмету чисто религиозни облик. Мађарска господа потом су имала ту благу намеру, да своју очиту себичност и грабливост за туђим добром прикрију, а повод и оне жалосне посљедице народног одпора шћаху бацити на српског митрополита, ма да је овај био и досада само њихово вољно оруђе.

Потоме би по жељи оне мађрске господе цела ова ствар изишла на то, да српски народ није устао био на оружје због предложеног утеловања са Угарском, већ је устао из религиозног фанатизма, што га је митрополит српски ктео насилно да поунијати.

Из ове прљаве и непоштене радње Мађари би по казивању њихових изредних историјских писаца, изашли као чисти и невини, а српски народ као религиозно фанатичан имао је бити пред светом жигосан и окаљан.

Отуда је дакле поникла она гатка мађарских писаца о унијаћењу Срба, за које је крив српски митрополит и фанатичан народ српски. Све је то смишљено, само да се Власи не сете.

И заиста су овај посве важан догађај описали у оном облику, како мало пре рекосмо, сви мађарски историци, а на име Григорије Бала, Пап Миклош, Велико-керешка кроника, Хорват Михаљ, и Салаји.

Како је о том велеважном догађају, а поглавито о утеловању мислио сувремени народ српски; о томе ћемо говорити, пошто оно наведемо, што се тиче сабора београдског.

Као свакад, тако је и сада народ у разним крајевима на зборним местима састајао, да по позиву свога митрополита изабере посланике на сабор, а у исто време и упутства и предлоге својим изасланицима пропише.

Ми ћемо и овде, да изнесемо предлоге најсвеснијег оног времена народа из будимске јепархије, како их је на свом јепархијском сабору доконао.

Тај будимски предлог или инструкција овако гласи:

„А поніеже извештенно намь е от преосвештенеишаго и словеснеишаго госп. госп. архиепискꙋпа и митрополита нашего кѵр Викентиꙗ Иоановича, такожде и местнаго нашего преосвештенаго госп. епискꙋпа Василиꙗ Димитриевича, за милостивное допꙋштеніе от пресветлаго ћесаро краліевкаго его величествиꙗ госп. госп. нашего еставенне милостивнеишаго; конгресꙋ али ти саборꙋ от славнога клера и народа нашего сабрати се вь Белиграде, кои торжаствовати се хоштетъ сего текꙋштаго лета месеца Иꙋла 20. день по старомꙋ календарꙋ, идеже пꙋблицирати се бꙋдꙋтъ нове експедиціе милоствно издаване сего лета 1735. дна же месеца Маиꙗ 18. по григоріанскомъ календарꙋ о садержаніи милостивно дарованних привилегиахъ и протекционахъ; и почто од иних местъ али ти ꙗпархиахь на таковое тержаство депꙋтирти по милостивномъ допꙋштанию саходити се и сабрати хоштетъ.

Сего ради и ми долꙋ подписавши се именом сее целе ꙗпархіе бꙋдимске, столнобелиградске и сигетске лежештее междꙋ Дравом и Дꙋнавом, избрахомъ и послахомъ наше народне депꙋтирте, а именно благороднаго госп. капитана Пантелеимона сигетскаго и госп. Живана Бранковича, и Михаила Готовановича на више поменꙋти конгресь и тако повелехом имь и полномоштие дахом; тако сице последꙋе.

Прво. Частне са свакимъ решпектомъ ходити и прочимъ и себе носити.

Второ. Милостивно дарованне нове експедиціе што понизнеише и препокорнеише послꙋшати. И аште оне во всемь сходне милостивно дарованимь привилегиамь и протекционалом оть блаженіе и вечніе памети римскихь императоровь и краліевь госп. Леополда и госп. Иосифа, тако ꙗго величества ниниꙗ преславно царствꙋюштаго, и ниже до последни и от те ни ва чемь речении привилегі-

ам и протекциам противне, то са васакою понизностию, колено преклонителне достолепное и вечное благодареніе одати, и нас и потомке наше никогда страшителнују и ниже изменителнују верностию, и до последніе капле крви нашее подложително связани; ово ћесарскому величеству и преславному дому аустрискому како и досле тако и от нині верност вечніе. А аште ли би вѣчем милостивне нове експедиціе несходне биле по оне и вь ієдинной литери, поменутим милостивно дарованим привилегіам и протекциам. А поніеже Бог и цесарское величество неизмолієнни, и ниже новое прошеніе но еште давно дарованное, то ипак что покорнеише и что умилителнеише с плачем и милосердіем ко цесарскому величеству, да би обичнују милость и отачаское благоутробіе свое сврх нас, аште и сиромашка и убогаго обаче поданнаго вернаго и никогда изменителна своего србскаго илирискаго народа излио, и вь целих чланах привилегиских и протекционалних мирне оставил жити и радовати се; како бисмо могли и ва напред препокорнеише службе его величества аште имале испьлняти.

А иначе више поменути наших депутирти немогли би иннаго какова пулномоштиа от нас дати, ниже что ново примити на пресужденіе реченним милостивно дарованним привилегіам и протекциам преступившем же силу сего пулномоштиа нашего от нас на никако ми, но сами да отвествують и целои винни сами да подлежеть.

Третие. К тому ако би се какове тужбе что па противь цркве и закона нашего и иног, от неких кое где саделанних во горе реченои ієпархіи показале от наших депутиртов; да би се послушале и за право примиле, сврьху же их помошти и достоиніе сатисфакцие желаем и просим.

Четврто. И аште что еште вь поменутом конгресе пропонило се будеть, како ему благом поступку или

волѧ бѹди о чемь, то заповед пѹлномоштиах дахомъ реченним депѹтиртомь нашимь, от ѹсть прістоини и правомерни приговор дати, и да вероѧтно бѹдеть имь како от сех нась. Заключаем же симь и тверде повелеваем нашимъ депѹтиртом, ничто ново приети, но сили привилегиалнои и протекционалнои следовати; престѹпившем же силѹ их и сего плномоштиа, то пакь сказѹемъ, да всемѹ сами подлежати хоштѹть. За болше их же известіе и пріетіе подписѹемь се и печати нашими ѹтверждѹемь.

Данно вь ѥпархіи поменѹтои лета господнѧ 1735. месеца Юла 10. дань.

(Долазе подписи свију општина јепархије будимске).

Шта је народ захтевао, како је тумачио своје жеље, и шта је тражио од ћесара: то се види одма из друге тачке њиховог саборског предлога, у коме овако исказује своје мисли, и својим посланицима налаже, да преслуша и испита милостиво дароване нове експедиције привилеђијског патента царског. И ако оне буду у свему сагласне са оним привилеђијама, које су ћесар Леополдо I, Јосиф I и ћесар Карло VI потврђене, и до последње речи одових да неодступају. — — — — — — — — — Ако би све нове експедиције несходне биле „поне и вь ѥдиной литери — — — — то наши депутирти немогли би инаго какова полномоштиѧ од нас дати, ниже что ново примити на пресѹжденіе реченним милостивно дарованним привилегіам и протекциам; престѹпившим же силѹ сего полномоштиѧ нашего от нас да никако ми, но сами да отвествѹют, и целой винни сами да подлежет.

У четвртој тачци даље налаже народ: „Заключаем же симь и тверде повелеваем нашим депѹтиртом, ничто ново не приети но сили привилегиалной и протекционалной следовати; престѹпившим же силѹ

их и сего пльномоштиа, то пак сказуем, да всемь сами подлежати хоштут. — — — — — — — —

Познавајући садржај новог протекционалног патента, видимо, колико је овај нови патенат изостао изнад онога што је народ изчекивао. Једном речи овај нов патенат поништио највећи део оних народних права, која је Леополдо I, Јосиф I па и сам Карло VI у првој потврди свечано ујемчао.

Поуздано знамо, да је сабор сазван 20. Јула 1735. у Београд. Међу тим поменути мађарски кроничар Пап Миклош говори такођер о сабору београдском, но по њему би сабор много раније био још на свршетку 1734. год.

Но ми имамо многих писама митрополита Вићентија из којих знамо поуздано, да је митрополит од Октобра па до месеца Јуна бавио се у Бечу, а месеца Јуна у Будиму, и тек се почетком месеца Јула у Београд вратио.

То би дакле пре Октобра 1734. год. скупио митрополит неки сабор у Београду. Но ми о таквом сабору у ниједном споменику не нађосмо трага; а посве је вероватно, да Будимци најзнатнији народни представници и у свима народним делима вође и управљачи неби о таквом сабору што знали и писменог спомена о том оставили.

Даље наводи Пап Миклош, да су на том тобож народном сабору у Београду били: „Пуковник Пера Сегединац, командир две народне пешачке и коњичке регименте, који је становао на Моришу у вароши Печки; син славног Тукулије Ранко капетан и командир града Арада; из српског санада подпуковник Шевић; из Великог-Лака неки Штербе командир двеју компанија у Великом-Лаку. Осем ових спомиње као саборске посланике све немачке и коњичке капетане из бачке крајне, којима вели бејаше главни командир и пуковник неки Зака, који становаше у Сегедину. И још спомиње многе друге

народне старешине и трговце из предела поморишких и потиских, и из свију осталих крајева Баната.

Једно би из свега могло бити вероватно, да је митрополит на тајни састанак искупио војничке главаре из поморишке и потиске крајне у тој цели, да их искуша, да ли би пристали на провинцијалисање њихових крајина.

Морамо потом предпоставити, да су ови народни војнички поглавари, који су већином били људи стари, искусни и паметни, и који се потом неби лакомислено упустили, да себи подчињене војничке крајине на оружани отпор и устанак позову; морали заиста поуздано што чути, било од митрополита, или што је вероватно од камералне администрације, да је упливом мађарске господе цар решио провинцијалисање војничких крајина.

А како су не само ови крајишници војници, но и сви остали Срби мислили о том провинцијалисању и о утеловању са Угарском, уверићемо се из онога, што је народни сабор 1730 год. у 25. тачци свога постулата исказао.

„Камара по експедициахь своихь есть ꙋчинила, да бꙋдꙋть наши люди као и остала іобађа (спахински поданици или мужици); ми паки имамо своје правице и привилеђие, да кꙋпити и продавати нась хершовти не могꙋт.

Што светла камара мажарска по експедициахь своихь ꙋчинила есть, да бꙋде народ нашь, кои сꙋ подь спаилꙋкомь, какоти іобађи: ми поред привилеђиа нашихь стоимо и одговарамо се, да како нисꙋ никадаръ іобађи били, тако и садъ прошение ꙋмилено кодъ его светлаго цесарскаго величаства чинимо, да би насъ светли цесарски дворь іобађе неꙋчинио.

Још да видимо како је о истом провинцијалисању о тој грозној подчињености српског јуначког крајишника под бруталне мађарске спахије мислио и сабор карловачки год. 1744; о том ћемо се најбоље поучити, кад прочитамо тачку 18, 19, 20 и 21 саборског постулата.

18. Равно томѹ имѣли бы ихъ крал. велич. надъ народомъ милостъ нашего национа подъ іобађъ (спахинско поданство) недавати, како что ѹ Славоніи, Сремѹ и Бачкои находити сѧ, но еште више таковихъ которие дѣиствително іобађемъ стоетъ, освободити, да бы милостивымъ привилегиамъ преюдиціи не бывало.

19. А понеже ѹ национѹ по землѧхъ въ различнихъ мѣстахъ, а наипаче ѹ комитатѹ печѹискомѹ, баранскомѹ, веспремскомѹ и толнанскомѹ премноге обиде, како из прилога видѣти естъ, дѣлаетсѧ, да бы ихъ крал. велич. комисию определили, коѧ бы равно, како садъ ѹ Славоніи, отъ народа тѹжбе пріимила, и расправила и ѹредбѹ ѹчинила, да бы люди излишне теготе не трпѣли.

20. При томъ инкорпорацию кралевины Славоніи, и принципата Срема и Бачке, котори жители всѣ ѩзика нашего, понеже милостивѣишимъ привилегиамъ противо стоитъ, изволили бы ихъ крал. велич. ѹ дѣиство несташити: но паче по тенорѹ свободи, самымъ орѹжиемъ имъ слѹжити, ѹчинити.

21. Не менши того нашего национа людемъ котори по чѹждихъ посесиахъ находитсѧ, понеже по гласѹ привилегіи цѣлыи национъ свободныѧ миграціи, изволили бы ихъ крал. велич. повелѣти таковѹ слободѹ не ѹкраштати, съ мѣста на мѣсто преселѧтисѧ, и свобода недвижимаѧ продавати, ѹ держави еѧ кралевскаго величества.

Кад све ове податке проучимо, то ћемо се уверити, колико се народ српски грозио од оног нечовечног понижења, које му већ поодавна наменише мађарска господа, тражећи да зајазе своју политичну и личну себичност, и да се Србима на овај кукавички начин освете, кад немогаху им оружаном руком досадити и наудити.

А на жалост су ту неситу мађарску господу у тој грозној и себичној намери подпомагали њихови верололмни апостолијски краљеви.

И сада пошто смо се уверили, да је српски народ гнушавао се и од помишља, да подпадне под маћарску власт, и ако је митрополит Вићентије поменуте крајишничке поглаваре наговарао, да пристану на провинцијалисање и утеловање; то ћемо лако поњати узрок том оружаном устанку, који је по сведочби митрополитовој [1]) а и суврмених страних историка већ поодавна спремљен, а почетком године 1735. у велико узпламтио био.

Немајући за сада других података о поменутом тајном састанку краишничких поглавара у Београду, а свакако увиђајући важност, да сазнамо узроке овога устанка; то се морамо послужити, разуме се великом пажњом и предохраном, са подацима суврмених маћарских кроничара, који тај састанак овако описују.[2])

„Пошто се патријарх (митрополит) из Беча вратио у Београд позвао је на сабор народне старешине: пуковника Перу Сегединца, Ранка Тукулију Шевића, Чорбу, Заку и још друге.

Кад се ови у Београду искупише, дође у њихову средину необичним сјајом окружен Патријарх, поздравивши их и благосиљајући народ по неком новом начину. Чему се искупљени народ немогаше доста начудити, машући главом шапуташе међу собом, дивећи се томе, што патријарх сада чини, што се до тада није видело ни чуло.

Свршив патријарх оне велике церемоније, частио је прикупљене саборнике за недељу дана. И тим госбинама чуђаше се народ, који бејаше ту искупљен.

Кад и друга недеља настаде искупљеној светини, стаде причати о том, како је био у Бечу дочекиван и часћен од тамошње господе. Осем тога служаше сваки дан у цркви божију летурђију, и како је знао тако је проповедао народу. И то трајаше за недељу дана.

[1]) Види споменике из будим. и пешт. арх. бр. 77, 83, 84.
[2]) Види „Az 1735. iki zendülés története.“ Стр. 21.

После ових необичних догађаја почеше верни све више подозревати на свог патријарха. Ови заслепљени и фанатички староверци ћуташе, док трајаху раскошне госбе и части. Но кад нестаде мамурлук и људи се отрезнише, и почеше о догађајима размишљати, и застрашени увидеше, да ће их скупо стати она два недељна госба и весеље.

Најбурнији гости нађоше за добро, да се са тог места уклоне, свако осети у дубини своје душе сву тегобу свог мучног положаја.

Но патријарх међу тим сматрао је ово ћутање народа као добар знак, и мишљаше, кад ови његови једноверци ову очиту спрему примише тако мирно и попустљиво; то дође на ту мисао, да одпочне и дело унијаћења.

Одпоче и трећа недеља овог бурног састанка патријарх јавно признаде, што се збило у Вечу, изјавивши народу, да је он, (патријарх) сљедујући своме убеђењу, и послушавши гласа своје савести, са својом пратњом и придворним заједно примио римску веру, и нада се. да ће и његови верни, увидећи спасоносну намеру високе владе, његовом примеру сљедовати.

Ова патријархова изјава изазва највећу одвратнос у народу.

И они који до сада ћутаху, то силније загрмише сада, и то смелије узеше на одговор патријарха, који се усудио у име народа таква обећања давати влади, које они неће примити, ни икада испунити.

Све већи и опаснији жагор настаде од свију страна, српски народни официри, и попови почеше најоштрије интерпеловати, да је овај побожни прозелита патријар нађе се у чуду, и осети потребу, да благовремено измакне у свој стан, док се узрујана светина стиша.

Но народ повикаше да се патријарх одмах врати у сабор, и кад нехте доћи, готово на јуриш заузе народ

патријархов стан. Официри пак а на челу капетан Пера Сегединац, Зака, Шевић, Ранко Тукулија и Чорба право у патријархову собу појурише, у звеци оружја предаху свој протест, позивајући патријарха, да све што је рекао опозове јавно пред народом, јер су они готови да својом крвљу и животом бране ону своју веру, коју је он на невери продао.

Устрашени патријарх сваким могућим начином труђаше се да стиша незадовољнике, особито кад је официр Чорба и мач потегао на неверног патријарха.[1]) Но су страсти и сувише биле раздрагане, но што би помогла гола реч, и јавна претња тек се онда стиша, пошто се патријарх заверио, да ће одустати од унијаћења и криве проповеди.[2]).

Владини комесари и остали званични органи јасно су увидели, да је искра већ бачена првим потезом мача и узрујање духова запалила, но се уверише, да су они са патријархом заједно немоћни, да пожар загасе.

У таквом притиску и у првом страху обично је мучан добар савет.

Свак знађаше, да ваља стишати и умирити народ, који је праву гонидбу одпочео нарочито противу патијархових поповских пратилаца, грдећи их, и бацајући се на њих камењем. Но бејаше најважније питање, како да се стиша народ?

Узалуд покушаше, да приволу узрујане на разлазак. Нико нехтеде да уступи, а још мање шћаху устукнути војнички заповедници као и сви остали српски официри, који су из овога изводили питање о вери, но су управо сматрали као народно питање. Нико дакле нехтеде одступити, већ сваки је брижно пратио сваки корак патријархов, да неби из нова покушао унијаћење.

Но је ова зебња народна била сувишна.

---

[1]) Види кронику из Великог Кереша стр. 102.
[2]) На истом месту.

Једва дочека патријарх згодну прилику да измакне, што му и пођe срећно за руком, те је преобучен измакао на турско земљиште, а отуда побеже у Беч.

На том сврши први чин ове трагедије.

Саборски посланици разилазаху се но са раном у срцу и усколебаном вером према влади. Поморишки пешачки и коњички војници бејаху још више разјарени но остали народ, пажљиво око већ онда могаше пронаћи клицу скором бурном устанку. А веома згодно време бејаше за устанак, што баш у оно доба сва царска војска бејаше заљата у Италији и на Рајни према француској.[1]) А погранични и крајишнички градови бејаху у рукама српских посада.

А на челу устанка стајаше капетан Пера Сегединац.[2])

Пошто је наступила зима, употребише то време, да устанак организују, и да што више присталаца прикупе. У течају месеца Јануара год. 1735. већ су све пешачке и коњичке регименте по Бачкој пристале на устанак. А сви официри поморишке две регементе вољно су понудили своје мишице у одбрану своје народности и вере.

Тињајућа искра већ се претворила у голем пожар. Но су вође устанка ипак крили још своју намеру, и веома пажљиво су кораке своје у напред прорачунавали, да

---

[1]) Француска, Шпањска и Сардинија још год. 1733. објавише рат бечком двору, који у овом тешким данима остаде без сајузника. Аустријска војска нарочито по смрти ђенерала Мерци многе је поразе претрпила како на Рајни тако и у Италији. Потоме незадовољници немаху зазирати, да ће их наскоро војничка сила покорити.

[2]) Капетан Пера бејаше у то доба већ веома стар човек, о коме пише Бала у Керешкој кроници, да је Мађарима био познат још од Ракоцинога устанка, од кога страховаше сав предео од Кечкемета и Великог Кереша па преко Тисе до Карпата. Капетан Пера и отац овога Заке бејаху моћни помоћници царској војсци, а страшила мађарским усташима. Нами је познат овај народњи јунак капетан Пера из једног писма будимском српском таначу од Октобра год. 1715. на коме је подписан Пера капетан печански.

не би њихово предузеће још у клици одкривено и задављено било, пре но што би своје мачеве јавно повукли у одбрану своје свете ствари.

Капетан Пера душа овог покрета увидео је, да би успех обезбедио, ако се маса народа приволе на покрет. У тој цели покушао је, да и мађарски прост народ придобије за покрет. Тај његов план бејаше по све могућан. Кад погледамо на догађаје оних времена, видећемо, да је у Угарској систем жупанијски врло знатне и стварне промене претрпео, све већи и већи притисци искршаваху, ратовања гутаху неуређене државне доходке, и према томе и порези све веће новчане суме изнуђаваху. Имаше дакле и мађарски народ своје необичне муке и незадовољства, које вешто употребљене могле су велики контингенат увући у акцију у корист устанка.

Још у течају ове зиме за устанак придобио је капетан Пера два Мађара неког Павла Матулу[1]) и Јована Себешћина, који су пак на име прогоњеног Ракоције у арадској, зарандској, бикешкој и бихарској жупанији организовали устанак Мађара. Уз поменуте Мађаре пристали су још биров из Сент-Андраша Јован Виртеши, и Михајло Ђулак, као вође куруцке[2]) војске.

Види се, да су покрети ови усташа дотада били управљени само због набавке потребне ра̂не за усташе.

Но ма колико је пажљиво при том рађено, и пак је жупанијска власт нешто дознала о овом покрету. Глас за гласом стизаше. У мађарском народу се расчуло, да ће опет настати устанак под вођем Ракоцијом, што је у толико вероватније изгледало, пошто се регрутовало под Ракоциним старим заставама.

[1]) Овај Матула бејаше рођак оном српском народном агенту у Бечу Јовану Матули.

[2]) Куруци или крсташи (Cruciati) добише име од оних крсташа под угарск. краљем Владиславом II, које је чувени Дожа пучки краљ побунио противу мађарске властеле.

Мало час дознаше за то у Бечу, и мађарски канцлер Баћани Лајуш у хитњи наредио, да се том устанку на пут стане. Но је већ све доцкан било, и канцлерове полутанске мере ни су ништа вредиле, јер је већ устанак веома ојачао.

Напоменуте веће војничке реквизиције због ране, и тужбе приватних оштећених лица нагонише команданта града Солнока Јована Беза, те је на рекогносцирање изаслао коњичког наредника са неколицином војника.

Овај наредник у путу изненади неке неоружане усташе и разјури их, а неке посече. Са овим јунаштвом жупанијских пандура против неоружаних људи одпоче отворени устанак. О коме незнатном сукобу поджупан бикешке жупаније Матија Клос јавља Грофу Лајушу Баћани мађарском канцлеру овим писмом, које написано на концу месеца Маја, пошто је устанак савладан.

„Excellentissimo Domino Comiti Ludovico de Bottyan Regni Hungariae Cancellario Jnformatio, de praeterito tumultu rusticano. — Excellentissime ac Jllustrissime Domine! Domine et Patrone mihi gratiosissime!

„О овом садањем устанку de dato 7-ог Маја из Беча писано писмо ваше екселенције пристојном понизношћу примио сам вечерас. Не знам на којој је пошти задржано, но би сматрао за дужност и мимо тога свој извештај припислати. Овај устанак је само подстрекивањем неког Пере изазван, који је капетан оних у Печки на Моришу станујућих Рâца крајишника, не је он у Араду sub initium hujus motus (у почетку овог устанка) ухваћен; и све су то већ признали и Пера и његови другови. Која је то странска сила Перу на устанак покренула? ако и досада није, то ће већ позније изказати, што ће ваша екселенција опширније разумети од самога команданта града Арада. —

Одпоче се ова побуна јавно код Мезутура у плем. хевешкој жупанији Априла 27. и у Сент-Андрашу, у овој

плем. бикешкој жупанији proxime praeteriti (скоро прошлог месеца). А ја сам отишао 28-ог истог месеца и изјутра стигох у Сарваш, што је близу Сент-Андраша, пре свега сам онде разумео, да је сентандрашки биров Михајло Виртеши, све што је за оружје било у селу и још из други плем. жупанија на коње посадио, и већ их је под два барјака приредио. Притом је од Јермена, који живе на пустарама, као и од трговаца, што су пошли на турски вашар, више хиљада форината, оружје, коње и одела покупио, а себе и своје војнике прогласио за Куруце. Сиромашне просте сељаке обмануо Јован Себешћин коњички, а Гашпар Пап нешачки капетан, Павле Матулаи неки Тот, који бејаше писмен и најчувенији међу њима, и који је пре тога био фурир Пере капетана, увераваху ове јаднике: да они на име Ракоција прикупљају војску; а да ће сва Србадија са капетаном Пером на челу држати са Мађарном, и да ће заједнички ослободити сву земљу од порезе; да Рâце и сељаке не дирају, но само немеше, спахије, трговце и Њемце. Пошто сам све то у Сарвашу дочуо, одпутовао сам у Бикеш, где сам још оне ноћи расписао, како би на пут стали овим скитницамв. Но ма да сам 29 у Бикешу чекао до три сахати после подне, а не дође ми до тада помоћ - а међу тим су ове скитнице онај дан изјутра побили код Тарче народну милицију из Солнока послату, и дођоше са пет барјака под Бикеш, те сам и ја једва измакао у Ђулу."

Ово писмо доказује, како је славна жупанија бдила на јавном поретку, кад је предузела мере, пошто је све прешло.

Чонградска жупанија до душе бејаше мало пажљивија, и из околних села прикупила је старешине, а ови су наредбу издали, да се народ на зборна места искупи и да устанак угуши.

По овој наредби искупио се био народ, и пошао је противу усташа, но су ови од својих улака о свему били добро извештени, те се према томе управљали, и ништа им се немогаше нашкодити.

Пошто је већ и угарска влада дознала за овај устанак, то је угарски надворник (Палатин) гроф Јован Палфи заповедио пештанској жупанији и јас-кунском дистрикту, да искупи племство противу усташа.

Војничка управа ставила је овој угарској народној војсци на чело барона Стевана Орци, а овоме подчинила јас-кунског капетапа Ђорђа Подхрацког, солношког градског заповедника Јована Беза и Петра Халаса, а под управу Јована Белезнаја варошке својеволнике из Крижа и Кечкемета, и још друге за пљачком чезнеће пропалице.

И по казивању тог мађарског кроничара искуписе голема (!) војска од 500 људи, којима дадоше за официре жупанијске чиновнике.

Ова јуначка чета подиже се и већ првог дана уморна стиже на Тису код Солнока. Други дан стигоше до Тура, а отуда идућих дана дођоше у Чабу с ону страну реке Крижа (Körös), где се одмoрише.

Сад се тек узбезекнула она јуначка чета мађарска, кад дочу, да је војска усташа од 8 до 10.000 људи.

И тако главни командант барон Орци нађе за добро мало рекогносцирање предузети, а међу тим испошље улаке, да дозна где су усташи и колико их има.

Међу тим она гомила од 10.000 људи, бејаше искупљена већином из мађарски сељака, и Влаха, који се искупише из освете противу својих нечовечних спахија, што су оне јадне сељаке до голе коже огулили.

Усташке вође једва одржаше ову гомилу осветника у стези, и желно исчекиваху гласа и наредбу од капетана Пере, у кога бејаше њихово највеће уздање.

У тој цели послаше два посланика Пери капетану, да га позову у помоћ, и да шњиме одпочну бој противу својих угњетача. По истим посланицима поручише ове вође Куруца капетану Пери, да је њихова војска толика, да се по шумама више сместити не може. И по томе да дође са својом редовном војском идућег дана под Хердеч на реци Крижу према малом Јенопољу, где ће га они причекати, и шњиме поћи противу својих противника.

Но ови глупи посланици зло прођоше. У путу сусретнуше војнике из Арада, који бејаху изаслани на проматрање. У свом незнању упусте се у разговор ови простаци са војницима, који их питаше одкуда су, куда су пошли и по каквом послу?

И ова два простака у својој безазлености поверљиво искажу војницима, да су они са важном испоруком од њихове војске послати капетану Пери, као свом главном вођи. Војници продуже овај поверљив разговор, и она два несрећника изблебеташе, да по налогу имају да јаве капетану Пери, како су они већ на броју до 1300 људи искупљени у отоку међу обе реке Крижа, и да ће сутра дан изаћи под Хердеч, а сад иду да позову капетана Перу, да се њима придружи са своје две регименте коњаника и две регименте пешака.[1])

И ова два несрећника решише судбу јуначког Пере капетана, и са њиме толиког народа.

Вође овог устанка познаваху важност градова на Тиси, Моришу, и на обалама оба Крижа. Они су добро знали, да успех њиховог сутрашњег напада и потоњих операција зависе од тога, ако ове градове у своје руке добију.

Ови значајни градови бејаху: Арад, Ђула и Јену̑.

Вође устанка уговорише, да капетан Пера заузме Арад, а Виртеши и Себешћин јуришом добију Ђулу.

---

[1]) Види керешку кронику стр. 108.

Капетан Пера имађаше у Араду свога побратима капетана Ранка Текелију и две сотније граничара као посаду.

Вођ мађарских куруца Виртеши буде одбијен од посаде града Ђуле,[1]) и чекаше на помоћ од капетана Пере.

Но се међу тим догодио значајан и за овај устанак по све убиточан догађај у граду Араду.

Знамо да су по глупости она два сељака мађарска улака[2]) дознали војници посаде арадске тајну усташа, што је по све кобно било само за Србе, а нарочито за њиховог вођу капетана Перу.

Разводник арадских војника користећи се том безазленом простотом куруцких улака, обмане ове простаке, и на њихово распитивање, одговори, да је он од самога капетана Пере изаслат, да их к њему одведе, чим их сретне.

А још су војници дознали од ових глупих улака, да они капетана Перу лично и не познају. И ови војници од тог доба највећим поуздањем могаху ове несрећнике за собом вући, што ови и несањаху у чије су канџе допали.

Вратив се шњима у Арад право се упутише градском команданту, а улаке умолише за почек, док их јаве тобош капетану Пери. Међу тим разводник нареди војнике, да улаке строго причувају, и да ником не дозволе разговарати се са уловљеним улацима.

Пошто градски командир сазна од разводника стање ствари, реши се, да се улацима представи као капетан Пера, како би што тачније дознао од њих цел њихова посланства и сву испоруку, и да најзад без њихова знања њихову тајну искуша.

---

[1]) О томе има спомена у архиву бикешке жупаније под бр. 53 од год. 1735.

[2]) Један од ових улака беше из Сент-Андраша по имену Јован Ковач Мађар.

Улаци говорише поверљиво срдачно и без зазора. И овај њихов разговор даде способа лукавом командиру, да позније уништи куруце, а безазорног капетана Перу без муке ухвате.

Што улаци изговорише, бејаше њихова крвна пресуда, они је сами себи изрекоше.

Дознав командир од оних јадника све што требаше на леп начин у две собе их одвоји још и сад безазлене улаке; ал је већ наређено било да се врата и прозори на мишоловци што строжије причувају, а сваком приступ и договор са уловљеним закрати.[1])

Улаци осташе савршено свокојни и ручаху као људи који су своје послове добро отаљали.

Зла коб истога дана још већи удар спремила предузећу несрећних завереника.

Тек је испитао градски командир злосрећне улаке, а донеше му глас, да је капетан Пера у граду а код свога побратима Ранка Тукулије.

Одмах нареди командир, да га поиздаље пажљиво прате, и кад пође из града да га задрже,

И ова зебња бејаше узалудна. Лав је сам вољно пошао у заседу, коју му ови зликовци спремише.

Пред само подне од своје воље дође несрећни Пера у походе командиру, да му се по дужности пријави. Улазаше без зазора мирно пред свога џелата крвника, и незнајући шта се тамо збило. Лукави командир умиљно прихвати руку поглавице усташа, и задржаваше га на ручку. Но се Пера извини, да се раније обећао свом побратиму Ранку, и да мора к њему на обед.

Да кобног обеда не мање кобна од оне вечере кнежеве.[2]) Пера одиста упути се и оде у град своме побра

[1]) Види кронику Бале ср. 109.

[2]) „О мати беде вечеро кнежева.“ Из Оде владике Мушицког.

тиму, и незнајући на последњи састанак. Он се договори са побратимом, кад он у поноћи удари на град, да Ранко са својим јуначким крајишницима на граду отворе капије, а да заједно обезоружају осталу туђинску посаду.

Командир ма да му већ у рукама бејаше Пера, ипак се одважио, да једним ударцем и остале поглаваре устанка похвата, држећи, да ће тога дана јамачно сви на скупу бити код Тукулије. По том се на растанку пријатељски опрости с Пером, и ни цртом у лицу не издаде свој немир у души овом свом опасном противнику.

Пера оде, а међу тим се капије на граду тајанствено приклопише.

Покушај лукавог командира бејаше посве смео. Он одпушта лава, јунака, толико срчана, те лично њему предстаје, да без зазора свој умишљај изврши. Он се усуди, да одпусти вођу усташа, који га већ сутра могаше над градском капијом обесити. Он и незнађаше, шта му Пера већ за идућу ноћ са своји соколови спрема.

Са сваким тренутком постаде драгоценија Перина јуначка глава. Ако му измакне, све је пропало; ако ли га пак још једном у руке добави, онда је онога глава пропала без милосрђа.

И Пера се мирно враћаше свом побратиму, и неснијући, да је куцнуо задњи час његове слободе, непремишљајући, да ће то сунашце на заходу из своје црне тамнице гледати, из тамнице, од куда му остаде излазак — на крваво губилиште.

Завереници чекаху међу тим доста брижни на долазак свога љубљеног вође, и долазећег поздравише радосно. Пера им изјави, да је све добро и по жељи, како га је командир безазорно примио, и по томе ваља се овим повољним околностима користити но брзо, да неби што непревиђено, плодове толиких тешких радова у одсудном тренутку поништило.

Међу овима, што овде бејаху на састанку, најтугаљивији и најопаснији бејаше положај Ранка Тукулије.[1])

Завереници поделише улоге с том обвезом, да сваки официр своју улогу најтачније изврши, чим се да знак на устанак. Разуме се, да је остао најпоглавитији задатак, да град у своје руке добаве.

Тек бејаху у најбољем преговору, кад али Перу хитно изазва његов верни слуга, и јави му, да ни за часак не губи времена, већ да се спасава журно, ако не

[1]) Пап Миклош говорећи о Ранку вели: да пореклом није од оног знатног усташа Имре Текелије, који је у малој Азији у варошп Витинији умрьо 13 Септ. 1705, јер Имра имађаше од Јелене Зрињијеве ћерке, које још малене помреше. Имра Текелија имаше предикат од Кезмарка. Овнх пак у речи стојећих Тукулија (Кевермешки и Визешки), оснивач је био Јован Поповић иначе Тукулија, који је под Јосифом I добио племство год. 1706 са његова јунаштва за време ракоцијева устанка (види Colonich Heraldika бр. 760) о коме је савремени шарошпаташки професор Јован Чечи озако прибележио: „Овај (Јован) рацки Тукулија буде ухваћен год. 1708 од ракоцијевих људи. Пошто је Раце ове маџарске омражене непријатеље наша рука десетковала, снађе их куга, те многи и помреше. Они пак из разних градова, као: Арада, Сегедина, Великог Варада, Ђуле, Јенопоља, Вилагоша, Варадина и осталих места разтурише се по планинама ради чистијег и здравијег зрака. Тако бејаше и рацки главни војвода Јован Тукулија из Арада избегао. И том приликом наши га ухвате са његовим синовцем, и као заробљеника доведу Ракоцији, а отуда у мункачки град у затвор. (Види Павла Јасаји дело. Сабор у Шарошпатаку год. 1708 у Вахотовом алманаху на стр. 115). Кад је пуштен из затвора, незна се, но је познато, да је позније прешао Ракоцији; и сва је прилика, да је Јован посетио Ракоцију у Родостов-у, и да му је своју услугу понудио. У речи стојећи синовац Јованов бејаше Ранко, о коме је сада говор. Тако вели Пап Миклош. Ми упућујемо наше читаоце на Гласник Срп. уч. др. 2-ги од. V кш. стр. — бр. —

жели допасти ропства, јер је градски командир за све дознао.

На овај глас препадне се и сам јуначки Пера, врати се друговима, и јави им, шта се збило. За тим се пожури својим колима, у којима бејаху упрегнута четири брза коња. Најпре појури на капију градску, у нади, да ће моћи проћи; но се превари, јер га стража оружјем нагони натраг.

Невидећи другог спасења одважно појури коње преко градског рова, снажни коњи покушају скок, но по несрећи само два предња прескоче, а задњи коњи и кола са несрећним Пером слете натраг у ров, где га гонитељи међу тим стигну, и старца јунака заробе.[1])

Док се ово на капији и у шанцу збивало, командир града изненадно нападе и на Тукулију и на остале заверенике, и све их зароби.

И командир одмах суочи Перу са она два злосрећна улака, који и њему искажу све, рад чега су послани. Но Пера одсудно изјави, да улаке и не познаје, и да за ништа незна, што они говоре. Ал ово одрицање више му непоможе!

Све заробљенике па и самога Перу и Тукулију окују, а одмах јаве вишој власти, шта се збило, да развеселе високу господу у Пожуну и Бечу.

Ови трагични догађаји из Арада брзином вихора на све стране полете, и расчуше се, и не мало свакога узбуне, а нарочито кад се дознало, да је и редовна војска у завери умешана била.

Међу тим се забринуло било и славно угарско наместништво у Пожуну, и у свом распису од 7-ог Маја најстрожије налаже намесник гроф Палфи великом жупану бикешке жупаније и велико варадском бискупу Јовану

[1]) Види Балину кронику стр. 110.

Околичани,[1]) да прикупи у Бачкој лежеће редовне војнике, а на име пешачку регименту Хантоа и коњаничке две регименте Кордува и Беверијан, осем тога нареди устанак мађарских спахија из околних жупанија. А најзад заповеди, да све бунтовнике што ухвате, прате у оближње градове у Арад, Сегедин, Велики Варад или у Будим, где да се подвргну најстрожијој истрази.

По разним крајевима Бачке и доњег Баната растурена српска војска, бејаше већ спремна, и на први миг чекаше на устанак, на скоро се извести о уапшењу оба капетана Пере и Текелије. Ова војска знадијаше добро, да се компромитовања опростити не може, немогаше посумњати, да ће мученички испити и њихово учешће у устанку и тежњу због заузећа града Арада обелоданити. Још би их једно правдати могло, што нису јавно пристали уз усташе, ма да их је опет теретила околност, што су неке иступе учинили, из којих се први знаци јавног нереда тумачити могли. А на име поморишки Мађари, често су чинили истезивања у тамошњим крајевима, на рачун усташке војске, што ју је српска војска некажњено пропустила.

Све ове околности нагонише непохваћане завереннке, те у овом одсудном тренутку учинише значајну диверсију. Капетан Чорба на мах потражи Шевића, да се договори с њиме, шта да раде пошто је њихов вођ Пера ухваћен?

Они се користише, што се о њима још није посумњало. Ово бар доказује та околност, што их је поджупан бикешки Матије Клос позвао у једном писму, да својом подчињеном редовном српском војском пођу противу усташа.

[1]) Види Пап Миклоша „Az 1735. iki zendülés története. стр. 53—56" по латинском оригиналу из архива бихарске жупаније I Н-ра 11; III свеска.

Шевић и Чорба брзо смислише план, како да се из осујећеног положаја ослободе. И потом одмах на позив поджупана Клоса смислише нову улогу, и изјаве, да ће се окренути противу оних, који су тако лакомислено ову свету народњу ствар упропастили, а њихове јуначке вође у тешке окове бацили. Кренуше дакле са својом редовном српском војском на устанике правце на Ђулу.

Број мађарских Куруца плашљиви жупанијски чиновници претерано увеличаше на 10 до 15 хиљада, међу тим небеше их никада више од 3000 у гомили.

У куруцшком табору још се благовало, њихове вође мишљаху, да су сву мудрост исцрпели, што су послали она два несрећна улака, који толике драгоцене главе подведоше под џелатске мачеве. Куруци још нису дознали за судбу капетана Пере. Они мирно почиваху у вери, да их неће напасти она кукавичка чета мађарских спахија под управом барона Орције. Од ових јунака дакле незазираху, а с друге стране се ненадаху нападу.

Најзад ипак се узнемирише због изостанка својих мудрих изасланика, који још не донеше гласа од народског вође капетана Пере.

У тој лепој вери успаване и од многих иступа изнурене Куруце 9-ог Маја у зору постиже заслужна казна, што са њихове глупости толики отлични Срби неосвећени на најгрознији начин мораше окончати свој јуначки живот.

Шевић и Чорба бејаху ти осветници своје несрећне јуначке браће, кад већ глупост Куруца осујети њихову племениту намеру, праведна освета управи њихове српске мишице противу ових кукавица и пљачкаша, који обесветише онакву племениту мисао српских вођа.

Као што рекосмо поменутог дана у зору угледаше Куруци пред собом српске граничаре. У први мах помислише, да им долази у помоћ капетан Пера са својом

српском војском, но немало се изненадише, кад их због погибије свога љубленог вође Пере разјарена Србадија онако ватрено танадима поздрави.

Одмах после овог јуначког поздрава расуше се ови голи синови на све стране, и што утече пешадији обори и похвата лака коњица. Најмањи део измаче и докопа се шума и врлети.

Таква заслужна судба постиже ове кукавице, који умеше само пљачкати убијати старо и младо, и чији су иступи пали на главу јуначких Срба, ма да ови не беjаху делом умешани у овом несрећном устанку.

На четири дана после ове поразе још стајаше у страху барон Орци са својим кукавицама, и пошто већ дознаше да нема непријатеља, тад му се распали јунаштво противу невиних сељака. Но ово срамно јунаштво добро послужи господина барона и његове јунаке, прво што су и праве опљачкали, и грабежом се обогатили. А још и други кшефт учинише ови јуначки пљачкаши; они су за свој кукавичлук награђени орденима и златним ланцима,[1]) док прâве јунаке, праве здраве, гвозденим ланцима оковаше, апостолијски краљеви, по препоруци жупанијских чиновника барона, грофова и разних римских попова.

Овај цео покрет Срба изазван је бездушним поступцима мађарских жупанијских чиновника, спахија и римских попова, који у провинцијалу исисаше најбољу животну снагу Срба провинцијалиста.

Српски крајишници, добро су познавали велику невољу своје браће провинцијалиста, а знамо, да им је и

[1]) На главној скупштини бикешке жупаније 29 Марта 1736 год. награђени су за велико јунаштво код Хердеча златним ланцем ова јуначка господа барон Орци Иштван, Белезнаји Јанош, Халас Петер и Подхрадски Ђерђ, и још други овима равни јунаци. По том су награђене ове кукавице за оно дело, које су по речима самога Пап Миклоша, извршили српски капетани Шевић и Чорба.

сам митрополит Вићентије саопштио опаку намеру високе владе, да их начини мађарским мужицима.

Може се замислити, како је ове јунаке пренеразио глас, да од њих војника начине мађарске робове. Да ли је могао онај народ такво понижење ћутећки и коленоприклоно примити, који је своје старо отачаство зато оставио, да неробује Турцима, што их јуначки сабљом у руци начинили рајом.

Зар могаше тај заиста јуначки народ без крајњег отпора дозволити, да га мађарске оне кукавице, пропале спахије, раскалашна римска поповштина, или из самих пробисвета састављене камералне администрације господаре, глобе и ногама газе, или као што београдски сабор од 1730 год. вели: „да нас хершофти (спахије) продају као стоку“, и све то да се чини на оној земљи, коју су они својом крвљу отели и бр нили од Турака и од мађарских бунтовника.

Српски крајишници устали су на оружје, да принуде ћесара, да уништи онај гнусни уговор од 1722 год. по коме их је Мађарима предао као робље. То је цела истина, и то им служи на част. Што су издајством она два мађарска посланика спречени, да изврше ону племениту тежњу, то није њихова кривица. Њихов узорити вођ својом мученичком смрћу запечатио је светињу и правичност српских племенитих тежња.

Истина бог српска је ствар подлегла издајству и сили, а сила Бога не моли. Доћи ће време да се српски народ прорачуна за ону мученичку крвцу од 1735 и 1848 и 1849 год.

Но да ћутечки пређемо ону множину дописа од мађарских жупанијских власти, у којима су та мађарска господа развили сву вештину своје подлости, и по добивеном упуству од највише мађарске господе, сва је кривица бачена на српске вође, а у свима дописима на-

рочито се опажа лажно удварање и доказивање мађарске лојалности према апостолијском краљу, и лажно јунаштво оне мађарске кукавичке чете под бароном Орцијом, за коју поуздано знамо, да се кренула противу усташа, пошто су чули да су ови већ поништени од Шевићевих граничара, мађарском јунаштву остала је слава, да по разорушеним крајевима по вољи могу харати, палити и жарити, а све то, да по разној званичној форми представе оним великим крвницима, који се скупише у Будиму, не да суде, већ да измуче оне несрећне жртве.

У будимском граду склопио се крвнички суд од најкрвожудније мађарске господе, као што сведочи савремена мађарска народна песма.[1]) Председник те шпанске инквизиторске комисије бејаше гроф Имро Баћани.

А пред тим крвницима стајаху народни мученици: капетан Пера Сегединац и његов син Михајло, капетан Шевић, и Чорба.

Вође устанка испитиваху ова господа на најгрознији начин. По сведочби самога мађарског иначе пристрасног писца Пап Миклоша[2]) судије употребљаву најразноличније видове тортуре, од које би се и сами шпански инквизитори згрозили.

Заиста се мора човек дивити сатанској иронији оне господе инквизитора, који су још у стању били нечовечно мучити људе, тобож у тој цели, да дознаду за

[1]) Скупише се у Будиму папински попови, да суде и суд изговоре. (A papista papok felgyültek Budára. nevezettel mondják törvényvizsgàlatra — — — — — — — — — — — — (Види 1735. évi zendüles tört: стр. 136).

[2]) Види Пап Миклоша поменуто дело стр. 80 и 81. „Ekkor következtek, a' borzasztó s igazán vérlázitó torturák — — — És felvitették Buda várába, és ottan kemény vasakra verettvén, a' csonka toronyba tétettek, az holott is napfényt nem látták külömben, hanem mikor examenre vagy is torturára hozattak“.

узрок овом устанку. Ова безазлена господа, који су толико доба гњавили српски народ, који су знали, шта су сковали са њиховим апостолијским краљем противу слободе српских граничара; ови неваљалци имају образа разне узроке подмећати овом народном незадовољству и јавно изказаном огорчењу.

У својој азијатској безазлености вели Пап Миклош, како су желели судије дознати, дали су Срби овај устанак произвели, или је одиста (мртви) Ракоци народ на устанак изазвао, кога би позната турска политика сваким средствима подпомагала.

Пред својим нечовечним судијама од почетка је све одсудно одрицао капетан Пера, што су на њега плаћени сведоци износили, а на име одбијао од себе оно мучко потварање, да је хердечка гомила мађарских пљачкаша по његовом упутству иступе чинила.

По предходном програму, судије изрекоше ону грозну претњу, да ће и њега (Перу капетана), подврћи мукама тортуре, ако све не искаже.

Но ова претња немогаше потрести седога јунака, он остаде сталан и одсудно ћуташе.

И од сада настадоше она грозна и заиста крвничка мучења,[1]) и одведоше га у будимски град, и бацише га у тако звану „крњу кулу“ где га у тешка гвожђа оковаше, где невиде сунца ни месеца, но кад га изводише на испит или на тортуру. Тако је и сам мађарски прост народ у нарочитој песми под насловом „Погибија славнога Пере“, овим речима опевао тај жалостан догађај.

Ова важна песма у преводу гласи овако:

— — Изненада Перу ухватише,
У Араду у црноме граду,
И целату будимском дадоше
Кључалом га смолом поливаше

[1]) Види исто дело — — — на стр. 136.

На чекрку тело растезаше
Растезаше до седам педаља,
На глави му уље упалише,
И нокте му с прстију кидаше,
С главе кожу до уста здераше.
У овима самртним мукама
Овако је Пера јадиковао,
Молио се Христу Спаситељу:
Молим ти се о Боже преблаги!
За рад твоје проливене крвце,
Недај Боже да муке продуже,
Јер је мука било и сувише,
А ти Перо мог срца породе,
Од тебе се сине навек праштам,
Навек праштам и благослов дајем:
Да се сећаш мука и самрти
Да се сећащ, и оца осветиш,
И ти Јуло моја ћери драга
С мога срца укинуто цвеће
Теби отац са самртних мука
Преоставља тај свети аманет
Да ђедовском вером непревриеш!
Збогом роде, збогом децо мила,
Ја се смрти нимало небојим,
Већ јој смело у очи погледам,
Ма ножеви и секире грозне
Издробиле тело на комаде,
Нек ми ломе и ноге и руке.
Тело ће ми црви растрошити,
Ал ће дело преживети тело.
Мученичко име и спомени
Вековима живеће у роду
И у срцу благодарних Срба.

Тако је мађарски пук спевао погибију јуначког старца Пере капетана.

И српски је народ у песмама сачувао дични спомен свог народњег. јунака и великог мученика, као што сведочи наш честити историк Александар Стојачковић у свом

дели „Црте из живота српског народа“ на стр. 52, где вели, да му је казивао капетан Остојић, како је у хрватској крајини у свом детинству слушао од народа песме о капетану Пери.

И у најгрознијим мукама остаде Пера сталан, он и сада ћуташе. Сва оптужба оснивала се на изказивању споредних сведока.

Но Пера мораде погинути његова судба већ је унапред решена, за његовом јуначком крвцом жуднише ови крволоци. На мукама шћаше од несрећног Пере изнудити, да ли је био у договору са Ракоцијом и Турцима, или је подмићен од францеског краља.

И савремени писац Бала [1]) вели: „Много времена трајаше ова строга комисија у граду Будиму, и сваки дан их испитиваше, а на име Перу, но ништа не могаше од њега изнудити.“

Највише је оптерећавало Перу тужба и исказивања подмићеног Ђорђа Мођороша, који као бележник из Шиклоша долазаше у стан усташа, где га као писмена човека пришише за официра, и који у том свом положају могаше дознати и за тајније планове усташа.

После дугог мучења и изнуђивања, Пера ништа није одговарао, ма да и остали сукривци противу Пере ништа немогаху посведочити. Тако вели мађарски савремени писац Бала.[2])

Ништа мање у пресуди, коју је овај крвнички суд изрекао оптужује се капетан Пера због таквих кривица, које су очевидно лажне, јер из казивања сведока, или

---

[1]) Bala krónika на стр. 114.

[2]) Види Пап Миклоша дело стр. 81, где изрично вели: „Az összes vád, melly ellene felhozatott csupán másodrendü tanuvallatások alapján allitatott össze.“ (Све што се противу њега (Пере) доносило, све то бејаше састављено из казивања споредних сведока).

сукриваца, о том ни спомена нема, а још мање су могли дознати од самога несрећног Пере, који ни речице није проговорио.

О томе се може свако уверити, који прочита испите и речену пресуду, за коју вели тај Пап Миклош, да је преписао са печатаног оригинала.

Да је у истини био прави узрок у речи стојећем устанку, што смо ми из разних околности извели: да су мађарске спахије својим нечовечним поступцима изазвали овај устанак, најбоље потврђује писмо председника намесничког већа у Пожуну грофа Леополда Надаждије, о коме вели његов савременик царски министар Бартенштајн, да је највећи Србождер, па ипак и овај српски душманин у свом распису од 2-ог Маја 1736. год. овако пише оној господштини арадске, бикешке, бачке и чонградске жупаније. Но ова господа нашла су за добро у свом интересу, те су прочитали не у главној но у споредној жупанијској скупштини.

Пап Миклош овај најважнији докуменат ставио на крају свога дела, изговарајући се безазлено, да је тек позније набавио, пошто је много шта написао о овом важном догађају, што је лажно и у противуречију са оним подацима, које он сам износи, но вешто затрпао, да се једва могу пронаћи.

По важности износимо ово писмо у оригиналу на мађарском језику, а најважнија места саопштићемо у преводу.

„Méltóságos stb.

Kétségen kivül tudva leend fennczimzett uraságtok előtt, hogy az épen lefolyt április hó elején, a tudva lévő lázadók közül azok, kik legsúlyosbban terhelve találtattak, a reájok kimondott halálbüntetést Budán kiállották, mely alkalommal Ő Császári és királyi Felsége ezen királyi helytartó tanácsnak azt is megjelölte, miszerint ezen felkelés okozója Szegedinácz Péter mikor

a mult évben az aradi erödben még mint fogoly volt letartoztatva, többek között azt is vallotta: miszerint azok, kik Aradmegyével szomszédos vármegyékből a' velök együttes cselekvenyékre reá birták, lázadásuk okául azt hozák elö: hogy nem annyira az adó nagysága, és más öket illetö terhek mennyisége ellen volna fö kifogások; mint inkább a földes urak és haszonbérlök altal elkövetni szokott nyomas, és adó behajtás váll már oly sulyossá, miszerint tovább elviselni nem birnák. És bár ezen állitások az elöidézett lázadási bün gyöngitésére épen nem szolgaltak, ha még is ezen zsarolás is tartozáson felül követelés valahol és valami módon gyakoroltatott volna, ennek orvoslása szükségesnek találtatik.

Ez okon meghagyatik fennczimzett uraságtoknak ezeknek közlése mellett, mivel hogy önök megyebélinkdöl valók voltak legszámosabban a felkelök, hogy azt valjon, és mily nyomás és zsarnokság követtetett el a' földes urak és haszonbérlök által, vagy most is gyakoroltatnának — alaposan puhatoltassék ki, és az elösorolt kihágások, ha netán felfedeztetnének, hatósági tekintélyöknél fogva az 1723-ik 18-ik törvényczik értelmében haladéktalanúl gyökeresen orvosoltassanak, s erről ezen királyi helytartósági tanácsnak hiv és alapos jelentést minél elöbb felterjeszteni kötelességöknek ösmerjék, s megtenni el ne mulasszák. Kelt a királyi helytartó tanácsnak Ezer hét száz harmincz hatodik év május másodikán Pozsonyban tartott üléséböl.

Fennczimzett uraságtoknak jó akarója, illetöleg szolgálatra készségesei. Gróf Nádasdy Lipot s. k. Barmai László s. k.[1])

[1]) Felolvastatott 1736-ik év majus 15-én Várad-Olasziban tartott részletes gyülésünkben. (Прочитано 15. Маја 1736. години у Варад-Оласи на државном малом састанку).

У уводу вели господин гроф, пошто су поглавари поменуте побуне издржали праведну казну: „Да је после извршене ове правичне пресуде изјавити изволело његово цар. и краљ. величанство своме намесништву у Пожуну, наводећи; како је вођ усташа Пера Сегединац под истрагом бивши још у Араду исказао: да прави узрок незадовољству не бејаше величина данка или множина других терета: но онај уобичајни ванредни притисак, и начин прикупљања пореза што трпеше од спахија (маџарских) и од спахинских закупаца, да је то њима у тој мери досадило и додијало, да већ више се није могло трпети.

И ако вели (господин Гроф) њихову бунтовничку кривицу не можемо оправдати! — ма да је ово спахинско глобљавање (zsarolás) било претерано: то ипак, у колико је то заиста чињено, налазим за нужно, да се томе лек пронађе.

С тога се налаже вашем господству, да у жупанијама, где је побуџа била (sic!) најстрожије истражите, где и у којој мери збивао се овај притисак и глобљавање, а на име које су спахије или закупци то чинили, најстрожије истражите. И ако би се можда што такво пронашло, (од кадија противу кадија), да се у смислу законског чланка 18. од 1723. коренито излечи. Налажем вам, да о свему веран и темељит извештај без оклевања доставите крал. намесништву. — — — — —

Какви су извештај ова господа поднели намесништву, а ово ћесару, може се замислити, кад се дозна, да су ови највећи глобари сачињавали жупанијску власт, и да су и чланови намесништва такођер као спахије не мањи глобари били. И ћесар је од таквих зликоваца тражио лека јадном народу. Има ли веће ироније? „Aequalis divisio non perturbat fratres.“ Или: „Врана врани очију не вади.“

Осем поменутог Надаждије, о узроку устанка, овако пише краљев наместник надвојвода Франња Лонтришки: дознао сам, да је Пера и његови другови као узрок својој побуни навели, да их је до тог очајничког корака довело прекомерно глобљавање, и разна насиља мађарских спахија.

Тим поводом заповедио је надвојвода расписом својим од 6. Маја 1736, да се оне жупаније, где је била побуна, оправдају од ове жалбе, да нареде истрагу, да се дозна, које су спахије та насиља чинили.

Ова наредба краљевог наместника остала је неизвршена све до 7. Децембра 1736. год. С тога је поменути надвојвода тога дана поновио ту наредбу и именоване жупаније због немарљивости строго укорио.

И тек после овог укора одговара бихарска жупанија у писму свом од 19. Децембра исте године, у коме усуђују се највишој власти тврдити, „како су они најстрожије истраживали кривицу спахија, но пошто су све тачно испитали, нису ни најмањи доказ могли пронаћи, да су спахије народ глобили и насиља чинили, шта више уверише се о великом милосрђу (!) спахија према својим поданицима.[1])

Такву очиту званичну лаж примило је краљевско намесништво, и ова највиша власт у земљи тим лажним извешћем задовољила се, не истраживајући даље узроке таквој деморализацији.

Очити је дакле задатак био овог крвничког мађарског суда, да најцрње кривице подметне капетану Пери, како би коначно одбио сумњу дивљих жупанијских чиновника и

[1]) Види Пап Миклоша: „1735. évi zendülés története.“ Стр. 114 и 115. Заиста је чудновато, кад је господин Пап Миклош за све ове податке знао, и опет је писао тако пристрасно, наравно quisque pro domo sua.

мађарских спахија, који су својим нечовечним поступцима и грозним кињењем нагонили оне јуначке поморишке и потиске граничаре да оружаном руком устану у обрану својих човечанских права.

Правичност овог крвничког суда види се и отуда, што је један од оних издајничких посланика по имену Ковач Јанош из Сент-Андраша, што је капетану Пери носио испоруку, и јамачно по добивеном налогу „с више“, арадским војницима све исказао, и чије је лажно казивање и потварање капетана Перу највише теретило; тај зликовац привидно је осуђен на кратки затвор, а позније јамачно и он је обдарен са колајном или златним ланцем.

У осмој тачки пресуде говори се: „што се тиче Ђорђа Шевића из Арада обркапетана српске народне војске, даље капетана Јована Чорбе из Великог-Лака, и најзад по делу Михајла Сегединца сина прво поменутог капетана Пере,[1]) ма да се сви троје у овој парници спомињу, као учасници у побуни; то ипак узимајући у призрење, да су ови исти код Хердеча Куруце јуначки побили; то се овим одпуштају из окова и тамнице, и враћају се у слободу, и на своја јуначка места, на којима служише као официри.

Ова парница, која је због увреде величанства поведена од краљевског правозаступништва противу поменутих лица, као и пресуде именованог крвничког суда у Будиму, написана је на латинском језику и печатана је у Бечу, а по том је краљевско намесништво својим расписом од 4 Априла 1735 године разаслало свима угарским властима, као што је вероватно на разним језицица.[2])

---

[1]) По томе је капетан Пера имао два сина Михајла и Перу и ћерку Јулијану. (Види Пап Миклоша дело на стр. 101).

[2]) У архиву бикешке жупаније на име у протоколу од год. 1736 под бр. 101 налази се помеути распис намесништва и пре-

Мирном душом слушаше онај у бојевима очеличени старац ал до смрти својим начелима верни јунак капетан Пера ону крвничку осуду. Само у тренутку би потресен изреком, да ће га на точку ломити.

У зору 29-ог Марта (3. Априла по нов.) дође у тамницу јежовита у собу осуђеника, и позове старог јунака, да се обрати Богу рад опроштаја грехова, да пређе у крило јединоспасавајуће свете вере, нека му се исповеди, а за тим причести, да би мирном савешћу могао поднети намењену судску казну.

Седи јунак мирно ал одсудно одбије јежовиту, и јасним гласом изјави му, да од вере својих праотаца ни под који начин одступити неће, па ни онда, кад би са неверијом живот свој и слободу искупити могао. За тим се исповеди будимском православном свећенику попу Николи Миловановићу који га и причести.[1]) После овога изјави своју последњу жељу, да види своју милу децу, коју невиде за све време свога сужанства, што их крвници непустише, да виде свога седога оца.

Ову му жељу најзад испунише.

С крушеним срцем пригрлио ћерку и млађег сина Перу,[2]) светујући их, да се не даду од вере својих отаца отргнути, но да остану стални у својој вери, и да љубе свој српски род, као што и он остаде веран својој вери и милом народу.

Остали осуђеници гласом очајања мољаху за свој живот, шта више, тројица од њих, а на име Матула Пáл, Сáнто Михáљ, и Сабо Пéтер, који су били калвинске вере, у нади, да ће им живот поклонити, кукавички од-

суда на оригиналном латинском језику. А у немачком преводу налази се у архиву мађарске академије у Пешти.

[1]) Види 113 Љетопис Матице Српске стр. 167..

[2]) Старији син Михајло, бејаше још у оковима, њега и невиде несрећни отац.

рекоше се своје вере, и примили католицизам. У залуд, јер им неверија непоможе.

У 6 часова изјутра 24. Марта, бејаше среда, зачу се промукли глас уобичајеног препуклог звона, који је огласио, да су изведени осуђеници. Множина војника пратила је осуђенике на губилиште.

У три оделења машираше ова грозна пратња.

Седог јунака и мученика Перу пратише два српска свештеника поп Никола Миловановић и поп Коста Белеушевић.

Остале осуђенике Мађаре окружаваше множина језовита, капуцина, и фратора, који се натицаху, да спасу изгубљене душе. Још једном јуришише и на седог јунака, да га себи привуку. Но их ова српска душа презрењем одбије.

Главни управљач и извршитељ ове грозне ексекуције бејаше гроф Франц Јергер (Jörger), а под његовом командом бејаху четири регименте: (Lothringen, Schmastan, Schulen-Burg, Heister).

На великој пијаци светога Ђорђа[1]) између данашњег позоришта и оружнице, бејаху подигнута разна губилишта окружена множином војника, пешадијом коњицом и топовима. А изнад овег венца стајаше небројена гомила љубопитне светине на прозорима и по крововима околних кућа.

По програму ове грозне параде прво су њих 12 несрећника ждрѐбали на узвишеном месту под надзором одређених судија.

---

[1]) На истом месту погубљен је Владислав Хуњад син славнога Сибињанин Јанка. Данас стоји на том месту споменик ђенералу Хенцији и јуначким српским граничарима, који бранећи будимски град јуначки изгибоше 21. Маја 1849. од руку Мађара, који војеваху противу оног истог владаоца, коме се данас подло клањају. Dificille satiram non scribere.

Бејаше то најгрознији призор, већи или мањи број на коцки значио је живот или смрт. У јадних ових несрећника дрхташе срце и рука, која је у том тренутку пресуђивала судбу ових јадника.

Од руке до руке пролазила је кобна коцка, и лице осуђеника ведрило се или пребледило према удесу, како кад показиваше коцка већи или мањи број.

Четворица бејаху зле среће, њима би изречена смрт, и одмах их примише џелати. Осморици срећнијих мораше пустити крв, да их изненадна срећа не убије, но мораху гледати грозно призорје, како њихове другове на точковима ломе.

Затим четворицу привезаше за црвене пањеве, и на један хитац одрубише главе.

За њима посекоше четворицу несрећних коцкаша.

Мртва тишина у множини гледалаца значила је, да је дошао ред на поглаваре, а то бејаху: Пера Сегединац, Јован Шебешћић, Андреја Пâстор, и Стеван Силаши.

За њих је пресуда изрекла, да се на точку изломе.

На старцу Пери и Силашији одпоче ово ужасно извршење.

Пред својим точком стајаше седи јунак,[1]) ни црту на лицу не помери, за страх незнеђаше јунак, та он је на бојном пољу хиљаду пута видео смрт у правом облику.

Шчепаше га џелати и од доле на више почеше ломити. Изломише ноге тело и изломише јуначке руке, које су кроз половину столећа браниле престо оном крунисаном себичњаку, који свога највернијег јунака предаде душманима, да му јуначке мишице изломе.

[1]) Види Ladislai Damiani и S. Nicolai: Orationes etc. Tyrnaviae 1742. у XI беседи на стр. 345-ој налази се опис капетана Пере: „Pero fuit statura mediocri, obeso corpore, humeris vastis, cano capillo, barba ad umbilicum protensa, colore fusco, vultu ad terificam speciem composito, audax.

И сам џелат имаћаше више милосрђа но грозне судије; прекрати мучење седог јунака, задавши му по глави секиром тако названи „ударац милосрђа“, те са овим ударцем умртви овог великог патника.

Но се ове грозне судије ненаситише оним крвавим делом своје крвничке освете, већ мораше џелати по њиховој заповести оно крваво изломљено мученичко тело разчережити на четири дела, и ове череге у нарочите сандуке положити.

Тако грозно раздробљено тело испратише они крволоци у нарочитим колима под командом капетана, поручика, 100 пешака и 30 маћарских коњаника. И отпратише ове свете остатке народног мученика до вароши Печке, где су их на колце натакли пред кућом прослављеног јунака.

Тако грозно оконча седи јунак, желећи одбранити српске граничаре од господарства нечовечних маћарских спахија.

По други је век прохујао над гробом народњег великог мученика. И ми благодарни потомци знамо и пијететом спомињемо дично име и патриотска дела прослављеног јунака српског капетана Пере Сегединца.

И даде Бог испунише се речи, што је народ у својој песми прорицао:

„Тело су му црви растрошили.
Ал је дело преживело тело.
Мученичко име и спомени
Вековима живеће у роду.
И у срцу благодарних Срба.“

О побуни српских крајишника године 1735. налазимо спомена у делу Јована Милера будимског нотара: „Epitome vicissitudinum et rerum memorabilium de lib. reg. metrop. Urbe Budensi ab anno 1242 до 1760 год.“ На стр. 143—145 поменутог дела налазимо ову белешку.

Annô 1735.

Spectabilis Dominus Joannes Reviczky, de Reviczn ye, Incl. Camerae Regiae Hungaricae Consiliarius, Caussarumquè Regalium per Hungariam Director, et Sacrae Regni Coronae Fiscalis delegatus extitit;

Hoccè annô Natio Rascia fidei, ac obligaminis homagialis oblita per Comitatum Békessiensem. exeunte, Mense Aprili, tumultum excitat, sed miles in vicinia Provincialis, ductoribus Stephano Orczy, Joanne Beleznay, Petro Halász, et Georgio Podhradeczky, emovet Perfidos in Comitatum Zarandiensem, in quo ad locum Erdőhegy dictum caeduntur, et dissipantur; Post quem tumultum, dum Joannes Kovács ad Petrum Szegedinacz, aliàs Pero dictum suae Nationis militiae in Petska Centurionem ire volens in via captus, et Aradinum deductus Militari Aradiensis Fortalitii Praefecto authores et fabricatores intentatae rebellionis spontè et benevolè detexisset, atquè nominâsset, iidem fabricatores variô modô comprehensi, Budam in captivitatem deducti, ibidemquè judiciô rebellionis convicti, et

Annô 1736.

Die 4. Mensis Aprilis in Foro Sancti Georgii, executi, et quidèm praedictus Pero, Joannes Sebestény. Andreas Pástor, et Stephanus Szillásy, quà rebellionis incensores, et authores primùm rota vivi à suprà fracti, deîn cadavera eorum quatuor in partes dissecta, circa Aradinum, Magno-Varadinum, Sarkod, et Szent András devecta, et ibidèm in patibulis novitèr erectis appensa; Paulus Matula verò, Stephanus Barta, Petrus àliàs Benedictus Szabo, et Michael Szántó ob parem reatum primùm capite truncati, deîn eorum capita. et cadavera ad praenominata loca devecta, et rotis penès eadem patibula erectis apposita, et acclavata, praetereà septua-

ginta duo criminis hujus complices ad supplicium gladiô subeundum condemnati sunt, sed de Clementia Caesareo-Regia ex his non nisi duodecim, signantèr Stephanus Szabó, Thomas Zubaj, Michael Madi, Stephanus Kiss, Georgius Szaponyos, Stephanus Juhász, Joannes Koródy, Michael Sigri, Joannes Gunda, Joannes Rács, Joannes Bagy, et Nigro Gornik Vallachus rem sortilegio dirimendam submittere, et de illis quatuor, qui minimum aleà projecerunt, ultimum gladiô supplicium utpotè Michael Madi, Stephanus Kiss, Joannes Koródy, et Michael Sigri subire debuêre, quorum quatuor capitibus plexorum cadavera penès patibulum Civitatis Budensis sepulta sunt: caeteri sexaginta verò ad colliculum deducti supplicia praenominatorum omnium spectare debuêre, ad militiam deîn tàm hi, quàm reliqui sorte vitam lucrati octo, condemnati: Joannes Kovács licèt pari reatu implicitus, ex quo tamen comprehensus omnia statim detexerit, de Clementia Caesareo-Regia saltem ad labores publicos ad triennium, Joannes Kecskeméthy verò, Gregorius Baloghy, et Joannes Szilay ad carceres per unum Mensem, Ladislaus Fodor per unum annum cum quinquaginta scuticis omni trimestri spatiô subeundos, et perpetua deîn è Ditionibus suae Majestatis Caesareo-Regiae proscriptione, demùm Gregorius Gulics ad quinquaginta Scuticas condemnati, caeteri vorò ob perpessos carcerum squallores absoluti sunt.

Описујући несрећни састанак српских војничких поглавара (7-ог Маја у Араду) ми смо казали, да су на том састанку били осим капетана Пере, још капетан Бранко Тукулија, Шевић, Зака и Чорба.

За Шевића и Чорбу знамо, да су пресудом са свим ослобођени од сваке казни, и враћени у своја официрска права, што су бунтовнике Куруце код Хердеча побили.

Што су пак тако знатни поглавари Тукулија и Зака помиловани, томе ненађосмо узрока у историјским подацима, с којима се послужисмо.

Погрешно казује Пап Миклош,[1]) да су оба поглавара условно помиловани, да после одређеног времена на свагда буду прогоњени из Угарске.

Бранко Тукулија[2]) и Зака остали су у Угарској но син Бранков Петар отишао је својевољно у Русију, где је позније постао ђенерал.

Такође знамо за Ђуру Шевића, да је он остао у Угарској, а његов брат Јован пуковник са Прерадовићем отишао у Русију но тек год. 1751-е, но и ови нису били прогоњени.

На завршетку описа о осујећеном устанку српских крајишника год. 1735, као доказ големе корупције мађарске господе наводимо речи честопоменутог мађарског историка Николе Папа,[3]) како су оне кукавице импровизирани војници, што стајаху под командом славног барона Орције, који ни видели нису непријатеља, а и опет су били тако бестидни, те су искали новчану награду за њихово пљачкање.

Шта више и неки шпијуни и лажни сведоци поискаше награду за своју крвничку зараду. То су обичне жалосне последице деморализације, коју коруптивне владе изазову својим безаконитим поступцима.

---

[1]) „Az 1735 iki zendülés tört. стр. 108, позива се на керешку кронику, где вели да на стр. 115-ој стоји овако прибележено за Ранка Тукулију и Заку: „да су коначно на свагда прогоњени из Угарске, и принуђени су били отселити се у Русију, где и сад живе.“

[2]) У другој збирци будим. Споменика на стр. 352-ој под бр. 155 печатали смо писмо неког „Јанка Пантеловића“ из Варада и „Живана Капетановића“ из Сегедина од год. 1741, у којем описују женидбу Ранка Тукулије у Сентандреји, по томе је Бранко те год. 1741 био код своје куће у Араду.

[3]) У истом делу на стр. 113.

Најзад су ови гадови својим потражиииањима додијали влади и осталим властима, те је наместништво издало налог жупанијама, да тим сада излишним оруђама стану на пут, да више недосађују највишим властима.

У тој цели бихарска жупанија у својој седници од 18-ог Маја 1736 год. донела закључак, да се испитним комисијама, што су биле одређене, да истражују саучеснике у побуни заповеди, да свој посао што пре довончају, и потражиоцима награде закажу, да ће за њихову услугу у прошлој години, и за будућу добру послугу добити појединце по 12 дуката из масе конфиксованих добара. — — — — —

Овоме не треба коментара, и сам Никола Пап вели: „јасно се види да је већ у оно доба било људи, који су рад новчаних награда ишли у Беч на хаџилук! —

Кад о свему добро промислимо, што смо о узроцима ове побуне навели, и пошто сравнимо са предняведеним радом митрополита Вићентија у Бечу у течају 1734. и 1735. год. и пајзад, кад видимо, где митрополит у оно доба највеће акције спомиње о побунама у Бачкој и Банату: то нам се по себи казује, да је бечки двор под притиском сувремених озбиљних околности на неколико дана после савладане побуне издао онај заштитни патенат из Лаксенбурга 18 Маја 1735 год.

Какву је улогу митрополит Вићентије приликом овога устанка изиграо, да ли га је руководила народна или туђинска корист то нам показује министар Вартенштајн овим речима:[1]) „митрополит Вићентије сила је помогао, да се утишају немири, што су се пре данашњега (турског) рата на четири места дигли били, и одмах за тим најревноснији усталац био — — — — — и за разне

[1]) Вартенштајна извештај на стр. 103 и 104.

знамените догађаје врле заслуге стекао за пресветли архидом, а тим навукао код свога народа на себе мрзости и гоњења. — — — — — — — — — —

Из свега, што је довде опширно изведено види се дакле да данашњи митрополит — — — није сваки пут чист од користољубља, а такође је сувише рад, да своје достојанство и своју власт већма рашири, и да велик буде пред народом. — — — — — — — —

РАДЊА СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

Први састанак одбора.

7. Марта 1873.

Били су чланови одбора: г. А. Васиљевић, који је замењивао председника, г. г. Ст. Бошковић, Д. Милутиновић, М. Панић и секретар Ст. Новаковић.

Бр. 1.

Прочита се писмо министра просвете и црквених дела од 18. Јануара ове године № 198., којим препоручује да се за пројект буџета за 1874. предлози Српског ученог друштва до краја Марта ове године пошљу. У свези са одлуком скупа друштвенога, да се лањска представка понови кратким актом, одбор одлучује, да се тим актом на горе споменуто писмо министрово одговори. У исти мах, како је друштвена каса већ за редовне трошкове друштвене празна, а година је настала, и поврх тога друштво има и неплаћених дугова, то одбор одреди, да се у истом акту тража од владе и новчане помоћи одмах, и то у суми од барем 500 дуката, да не би друштво морало скоро целу годину свој рад стезати и ограничавати и раднике одбијати. Уз то одлучи, да тај акт однесу лично као комисија г. председник др. Ј. Шафарик, члан одбора г. Васиљевић и секретар, и да усмено потребу друштвену објасне.

Бр. 2.

Према протоколу скупа одбор нареди, да се новим члановима дипломе на чланство наштампају и распошљу.

Бр. 3.

Према протоколу скупа одбор нареди, да се у одсеку јестаственичком и математичарском изради потпун предлог за оно, што треба тражити од владе поради извршења плана за скупљање метеоролошких бележака.

Бр. 4.

Према протоколу скупа одбор препоручује, да се комисија, одређена за српски историјско-етнографски музеј сазове, те да отпочне смишљати, како би се што могло по тој ствари предузети.

Бр. 5.

На молбу г. Ст. Обрадовића, да може свој чланак из историје округа подринског из Гласника 36-ог прештампати, одобрава му се да то може учинити, само да на књизи назначи, из које је свеске Гласника прештампана.

Бр. 6.

На предлог „Историјског друштва за Горњи Пфалц и Регенсбург (Der historische Verein für Oberpfalz und Regensburg)“ одбор одобрава, да се с тим друштвом може мењати својим издањима.

Бр. 7.

На молбу г. Стеф. Мрђена привр. управитеља школе благодјетелног завода Бошковића, Ђуровића и Лакетића у Ерцег-Новом, одбор одобрава, да се том заводу пошље друштвених књига од оних, којих више има, на поклон.

Бр. 8.

Министарство просвете с писмом својим од 17. Јануара № 233. шаље једно турско писмо с преводом послато друштву на поклон од Живка Митровића Бобића из села Лопатње, ср. подгорског окр. ваљевског. Прима се с хвалом, и наређује се, да се у архив друштвени остави.

Бр. 9.

Прочита се молба г. Саве Грбовића монаха хиландарског, којом моли, да му друштво помогне, да научи фотографију и да набави апарат, да би могао у Св. Гори за потребу друштвену фотографисати старине и рукописе. У исти мах подноси један комад као копију. Одбор прима са саучешћем ову молбу, али не будући у стању ништа учинити, наређује да се молиоцу јави, да се стрпи, док се види, хоће ли друштво моћи доћи до средстава, у ком би случају готово било ову ствар потпомоћи.

Бр. 10.

Секретар подноси књиге, које су друштву дошле на поклон или у замену:

1. Од краљ. пруске академије наука Monatsbericht за Септембар и Октобар 1872.

2. Од руске академије наука у Ст. Петербургу:

а. Отчетъ о тринадцатомъ присужденіи наградъ графа Уварова. 1870. Ст. Петербургъ, 1872.

б. Отчетъ о четырнадцатомъ присужденіи наградъ графа Уварова. 1871. Ст. Петербургъ, 1872.

в. Записки императорской академіи наукъ. XVI. 1. 1872.

3. Од г. J. Гавриловића: Протоколе народне скупштине 1872. —

4. Од царске академије наука из Беча:

a. Sitzungsberichte philos-histor. 70 Band, 1—3, 71 Bd. 1, 2, 3, 4. b. Register VII.

b. Sitzungsberichte math-natur. 1872.

I. Abth. № 1, 2, 3, 4, 5.

II. Abth. № 1, 2, 3, 4, 5.

III. Abth. № 1—5.

c. Register VII.

5. Од ред. члана г. В. Јакшића његову броширу: Постанак и развиће штампе у Србији. Београд, 1872.

6. Од Матице далматинске:

a. Narodni koledar za 1871.

b. Tumač talijansko-hrvatski, Zadar 1872.

7. Од руског географског друштва из Ст. Петербурга:

а. Извѣстія, том, VII, 4, 5, 6, 7, 8: томъ VIII. 1, 2, 3.

б. Отчетъ император. русскаго географическаго общества за 1871. годъ. Ст. Петербургъ 1872.

в. Записки по отдѣленію статистики. Томъ VI. Ст. Пбрг 1871, —

г, Записки по общей географіи Т. IV. Ст. Петербургъ, 1871. —

д. Записки по отдѣленію хронографіи Т. IV. Ст. Пбргъ, 1871, —

8, Од Стевана Шулцера његова дела:

a. Icones selectae humenomycetum Hungariæ Pestini, 1873.

b. Mykologische Beobachtungen. Aus dem Verhandlungen d. k. k. zoologisch-botanischen Gesellschaft.

Састанак одсека уметничког.

10. Марта 1873.

Били су: г.г. Стеван Тодоровић, Даворин Јенко, Драгиша Милутиновић и Михаило Валтровић.

Сходно закључку састанка од 28. Августа 1772. године, председник предлаже одсеку на преглед црквене музикалије Станковићеве, које су у приложеном списку означене.

Према овом предлогу одсек је Корнилијеве црквене музикалије прегледао и нашао да су по садржају приложеног

списка потпуне и да су сложене за четири гласа (сопран, алт, тенор и бас) и да су за штампу спремне. Одсек је за то једногласног мњења, да се исте Корнилијеве заоставштине најтоплије, као народно благо, препоруче на откуп, и умољава за то одбор, да на дотичном месту све могуће покуша. Што се пак цене од 500 цес. дуката тиче, одсек мисли, да је умерена.

Садржај

Седамнаест књига јоште нештампаних оригиналних композиција црквеног цјенија, покојног Корнелија Станковића, као што слједује:

I. књига А. садржава на 97 страна:

Блажени сва, од свију гласова; сви кондаци и сви прокимени.

II. књига В. садржава на 211 страна:

Од свију гласова по првих 6 стихира на Господи возвах, богородичен, сви прокимени, сва стиховна и сви воскресни тропари са богородичнима; ово све с вечерња.

III. књига С. садржава на 169 страна:

Јутрења.

ОД I. ГЛАСА.

Од другог стихословија, други сједален „На крестје" са припевом Слава „Марије".

Ексапостилар II. с Богородичним. — Евангелска стихира „На гору". — На хвалите све стихире осим „Богољепное" — Преблагословена.

ОД II. ГЛАСА.

Ексапостилар II. с Богородичним.
Евангелска стихира II. „Смири".
На хвалитјех I. стихира

Рождеству Христову

„Слава во вишњих" (стихира).

ОД II. ГЛАСА.

На хвалитјех других 7 стихира
„Преблагословена". — „Воскрес из гроба".
По II. стихословији 3 сједална.

ОД III. ГЛАСА.

По стихословијама сви 6 сједална.
Ексапостостилар III. с богородичним.
Еванђелска III с богородичним.
Еванђелска III. стихира „Магдалиње".

На хвалитјех 8 стихира „Магдалиње",
На хвалитјех 8 стихира. — „Преблагословена". — „Днес спасенија".

ОД IV. ГЛАСА.

По стихословијама сви 6 сједална.
Ексапостилар VI. са богородичним.
Еванђелска IV. стихира.
На хвалитјех сви 8 стихира.
„Преблагословена" и „Воскрес из гроба".

ОД V. ГЛАСА.

„Бог господ". — По стихословијама сви 6 сједална.
Ексапостилар V. са богородичним.
Еванђелска V. стихира.
На хвалитјех сви 8 стихира и „Преблагословена".

ОД VI. ГЛАСА.

„Бог господ". — По стихословијама сви 6 сједална,
Ексапостилар VI. са богородичним.
Еванђелска стихира VI.
На хвалитјех сви 8 стихира.
„Преблагословена" и „Воскрес из гроба".

ОД VII. ГЛАСА.

„Бог господ". — По стихословијама свих 6 сједална.
Ексапостилар VII. с богородичним.
Еванђелска VII. стихира.
На хвалитјех 8 стихира. — „Преблагословена" и „Днес".

ОД VIII. ГЛАСА.

По стихословијама сви 6 сједална.
Ексапостилар VIII. с богородичним.
Еванђелска стихира VIII.
На хвалитјех 8 стихира. — „Преблагословена" и „Воскрес".
IV. књига Д. садржава на 110 страна:

На рождество Христово.

ВЕЧЕРЊЕ.

На Господи возвах 4 стихире. — Слава „Августу".
По паримеја тропари и „Волхви" „И Волхви".
На литији 4 стихире. — И ниње „Ликујут".
На стиховње 3 стихире. — Слава „веселисја" и „ниње".
„в вертеп."

Јутрења.

Прокимен „Из чрева".
По Евангелију Слава „Всјаческаја".
По 50 псалмје стихира „Слава во вишних".
Песма „Ликуј".
IX. Песма од канона цела, између 9 песме богородичен 3 гласа „Тја" „Свјетилен и „Посјетил ни".
На хвалитјех I. стихира. — Слава „Јегда" и ниње „Днес".

ОД I. ГЛАСА.

По стихословији на јутрењу 4 сједална (која недостају у књизи) под

На рождество други дан.

На стиховње 3 стихире. — Слава „во витлеемје".

НА ЈУТРЕЊУ.

Сједална оба (између њих је входноје и прокимен).
Псалам 50 цео.
Кондак „Иже".

НА ЛИТУРГИЈИ.

На блажени од III. песме 3, а од VI песме 4 тропара входноје „Спаси ни".

Недеља по рожд. Христову.

ВЕЧЕРЊА.

На Господи воззвах 3 стихире. Слава „Памјат стиховска Слава „Свјаштеник" и ниње „Днес" Тропар „Благовјествуј".

ЈУТРЕЊА.

Кондак „веселија".
Свјетилен „Со заковом" и ниње „Посјетил ни"
На хвалитјех Слава „кров и огањ".

НА ЛИТУРГИЈИ.

На блажени од VI. песме 4 тропара.
Прокимен „Дивен Бог".

Светом Стефану.

НА ВЕЧЕРЊУ.

На Господи воззвах 3 стихире.

На св. Петра и Павла.

Слава „Премудрост".

Светом Стефану.

Са Господи воззвах IV стихира.

На Цвети.

Слава „Прежде“.

Светом Стефану.

V стихира „Ни темница“.

На Оретеније.

Прва стихира „Глаголи Симеоне“.

На Св. Стефана.

VI. Стихира „в мјесто“. — Слава „Царју“.
На стиховње 2 стихире — „Свјати Боже“.
На стиховње 1 стихира — Слава „Первој“ и ниње „ликуют“.

ЈУТРЕЊА.

Сједална оба.
Свјетилен „Одеснују“. — Слава „во јаслјех“.
На хвалитјех 6 стихира. — „Слава „Первомучениче“.
И ниње „Непостижимоје“.

ЛИТУРГИЈА.

На блажени од I. песме празничне 3, а од III. песме Кондак, — Прокимен.

V. књига Е. садржава на 179 страна:

Богојавленије.

На Господи возвах 4 стихире, и Слава „Приклонил“.
По паримена 2 тропара „Да пресвјетиши“ и „Гдје бо“.
На литији 5 стихира. — Слава „Господи“ и ниње „Днес“
На стиховње 3 стихире и Слава „Јеже“.

ЈУТРЕЊЕ.

I. два и II. два полијелејни.
Прокимен „Море“. —
По Евангелији Слава „Всјаческаја“.
По 50 псалму стихира „Бог слово“.
9. Песма цела.
Свјетилен „јависја“.
На хвалитјех 3 стихире Слава „Водами“ и ниње „Днес“.
По освећењу воде „Воспојим“.

Светом Сави.

На блажени и I песме од канона 1. и из треће песме 1 тропар.

Од VI. песме Слава „Преначал“ и ниње „видјети“.

И ниње „Радујсја“. — Тропар „Пути водјаштаго“. — Кондак „Јако“. —

Божић.

Са хвалитјех 3 стихире.

Светом Николају.

ВЕЧЕРЊЕ.

На стиховње 3 стихире и Слава „Човјече".
На литији Слава „Благи рабе".
На Господи возвах 7 стихира, — Слава „Свјатитељ" и ниње „вертеп". На литији 6 стихира. — И ниње „Сионе".
Стиховско и ниње „Безневјестнаја".
„Богородице". — „Богати".

ЈУТРЕЊА.

По I стихословији II и III сједален.
По II стихословији II и III сједален.
Полијелејина II и III.
Прокимен „Честна".
По 50 псалмје стихира „Насљедниче".
Божића Катавасија цела.
Свјетилен „великаго", Слава „Велми". И ниње „мудрост".
На хвалитјех 6 стихира. Слава „Вострубим" и ниње „Вострубим" Прокимен „Возвеселитсја".

Ново лето.

ВЕЧЕРЊЕ.

На Господи возвах 5. стихира и „Слава" „Премудрост"
На литији 3 стихире „Слава", „Излијасја".
На стиховње 3 стихире Слава „Благодат".

ЈУТРЕЊЕ.

По I и II стихословији и по полијелеи, сви сједални. — „Прокимен", „Уста".
Катавасија Богојавленска са кондаком „Василија" — 9 песма цела.
Свјетилен „Љубомудр" Слава „Платију".
На хвалитјех 5 стихира.

Сретеније.

ВЕЧЕРЊА.

На Господи возвах II и III стихира „Слава" „Да отверзетсја".
На литији 7 стихира. — Слава „Испитајте" и ниње ветхи денми"
На стиховње 3 стихире Слава „Иже на херувимје".

ЈУТРЕЊА.

I и II сједален и Полијелејина. Прокимен „Помјани".
По Евангелију стихира „Да отверзетсја".

Катавасија са 9. песмом целом. Свјетилен „Духом“.
На хвалитјех 3 стихире. — Слава „На руках“.
VI. књига Г. садржава на 46 страна:
Катавасија „Отвсрзу уста“ цела — Честњејшују.
„Величи душа моја“ I. гласом.
„Славословије“ I глас (почето).

На Воскресеније.

Слава „Воскресенија ден“.

ОД I. ГЛАСА.

Славословије (свршено).

ОД II. III. IV. V. VII. И VIII. ГЛАСА.

Величит душа и Славословије.

А ОД VI. ГЛАСА.

„Величит душа“.

На ново лето.

Тропар „Во всју“. — Кондак „На престоље“.
На блажена 8. канонска тропара са III и VI песме.

Три Јерарха.

Тропар „Јако“. Блаженска 2 тропара.

Ново лето.

Кондак „Всјех“.

Три Јерарха.

Блажена 3 тропара. Кондак „Свјащенија“.
IIV. књига Д. садржава на 46 страна:

Три Јерарха.

Од блажени 2 тропара.

Од недељне полуношнице.

Прва 3 тропара „Достојно“. — „Воспоим“. — „Јуже“.

Сретенију.

Входноје „Сказа“.
Блажени од III песме 4. а од VI песме 3 тропара.

Од недељне полуношнице.

Последња 4 тропара.

Светом Петру и Павлу.

Тропар „Апостолов“. — Кондак „Тврдија“.
Блажена, од III песме 3, а од VI песме 4 тропара.

Светом Илији.

Тропар „Воплоти“. -- Кондак „Пророче“.
На блажени од III песме 3, а од VI песме 4 тропара.

Успенију.

Блажени од III. 8, а од VI. 2 тропара.

Усековинију.

Тропар „Памјат". — „Кондак" „Предтечу".
Блажена од III песме 4, а од VI. песме 4 тропара.

Рождеству Богородице.

Блажена од III песме 4, а од VI песме 4 тропара.

Св. Николају.

Тропар „Правило". — Кондак „в мирје".
Блажени од III песме 4, а од VI песме 6 тропара.

Св. Ђурђу.

Тропар „Како пљеник". — Кондак „Воздјелан",
На блажени од канона 4 тропара.

Константина и Јелени.

Тропар „Креста". Блажена од канона 3 тропара.
VIII. књига Н. садржава на 87 страна:

На благовјештеније.

ВЕЧЕРЊЕ.

На Господи возвах 3 стихире. Слава „Послан".
На литији 4 стихире. На стиховње 6 стихире. Слава „Днес".

ЈУТРЕЊА.

I. сједален двоструко.
II. сједален двоструко.
Полијелејни двоструко. — „Послан бист".
Прокимен „Благовјестите". — „Слиши".
IX. Песма. — Свјетилен 1. Слава „Јеже".
На (стиховње) хвалитјех 4 стихире. -- Слава „Јеже".
Стихире: „Шести мјесјац". — „Јазика". — „Се возваније". — „Гаврил велики". „Великоје".
Сјетилен (са стихом), — Тропар „Повељеноје". -
Стихире: — „Јеже от вјека". — „Сокровеноје". — „Свјетоносна". „Гаврил Архангел".

Константину и Јелени.

Блаженско и није „Исцели".

Усековаиије.

Тропар „Пророче". — Кондак „Прежде" — На блажени 8 тропара.

Блажени јесте, „Мироносици".
Апостоли твоји.

ОД СВИЈУ 8 ГЛАСОВА

Сви антифони са јутрења недељног.
Са Господи воззвах у Суботу на вечерњу IV. V. VI.
Стихире од свију 8 гласова.
IV. књига J. садржава на 86 страна:

На велики Четвртак.

„Алилуја". — „Јегда славни ученици". —

НА ВЕЧЕРЊИ.

На Господи воззвах сви 5 стихира. — Између стихира „Слава долготерпјенију".

На велики Петак.

НА ЧАСОВИМА.

I. Час. 2 стихире са стиховима. — Слава „Јегоже„. —
Прокимен „Серце јего". —
III. Час. 2 стихире састиховима. Слава, „влеком".
Прокимен „Јако аз".
VI. Час. 2 стихире са стиховима. Слава — „Придите".
Прокимен „Господи". —
IX. Час. 2 стихире са стиховима. — Слава „Днес". —
Прокимен „Рече безумен".

НА ВЕЧЕРЊИ.

На Господи воззвах 1 стихира. — Слава „О како". —
И ниње „Страшно".
Прокимен 2 „Положиша". „Суди Господи".
На стиховње 3 последње стихире са стиховима,

На велику Суботу.

НА ЈУТРЕЊИ.

Богородичен „Мироносицам". Сједален „Плаштаницеју".
Слава „Ужасошасја".
На хвалитјех 4 стихире. — Слава „Днешњи дењ".
Тропар „Содержај конца".

НА ВЕЧЕРЊИ.

На господи воззвах 3 стихире.
Паримејски стих „Славно бо" — „Господа појте".
Прокимен апостола „Всја земља". „Воскресни" (нема алилуја).
Канон великој Суботи са сједалном и кондаком (цео).
Сједален „Гроб твој" (лагано.)

На велики Петак.

Кондак „Нас ради“. — „Спаситељнују“ и „Недостојно“. (стихира).

Канон на повечерју цео, само фали од I. песме последњи тропар, а трећи и четврти тропар од IV. песме стоји после четвртог VI. песме.

X. књига К. садржава на 88 страна:

ПРИ ВЕЧЕРЊУ.

Тропар „Слава тебје“. — „Исаије“. „Свјети мученици“

Недељне покладне.

На рјеках.

На велику Суботу.

Непорочни „Благословен јеси“.

Од I. статије први 12 тропара.

Од II. статије прва 6 тропара.

Од I. статије 7 тропара почевши од 60.

Од III. статије 12 тропара „Слава оцу“ „И ниње“ „Видјети“.

Од I. Статије Слава „Восцјевајем“. „И ниње“ „Блажим тја“,

Од II. Статије Слава „Безначалноје“. „И ниње“. „живан“. —

Тропар „Благообразни“.

На велики Петак.

На стиховње I. стихира „Јегда“.

На велики четвртак.

На Господи возвах, Слава „Рожденије“.

Прокимен „Изми“ и „Изми“. — „Књаза“.

На бденију.

I. и II. антифон сав и III. без другог тропара.

„На вечери“. Сједален „На вечери“.

IV. V. VI. VII. VIII. IX. X. XI. XII. антифона цели са сједалнима.

XIII. Антифон без последњег тропара „Спаси Христе“. Многаја љета.

На бденију.

Од XIII, антифона последњи тропар XIV. и IV. антифон. —

Сједален „Искупил ни“. — Сва блажена. — Прокимен „Разурешија“.

Трипеснец V. песма цела. — Кондак „Нас ради“.

Трипеснец VIII. и IX. песма цела.

Ексапостилар „Разбојник“.

На хвалитјех 3 стихире. Слава „Савлекоша“.

И нење „Плашта". —
По XI. Евангелију 4 стихире с припевима.
Слава „Господи". — И нење „Уже".
Тропар „Искупил ни". —
XI. књига Л. садржава на 26 страна:

На Цвети.

ВЕЧЕРЊА.

На Господи возвах 4 стихире.
На литији 5 стихира. Слава „Прежде".
На стиховње 3 стихире.

ЈУТРЕЊА.

I. Сједален (два пут) Слава „Четвородневен".
II. Сједален (двоструко) Слава „Возхвалите".
Полијелејни „На престоље". Прокимен - „Из Уст".
На Евангелији Слава „Днес".
Катавасија цела. — Девета песма цела.
На хвалитјех 4 стихира, између њих прокимен „Слава."
XII. књига М. садржава на 53 стране:

Божић.

Слава „Волсвји Персидстји".

На велики Петак.

Слава „Тебје одјејуштагосја.

На Воскресеније.

Стихира „Воскресеније".
Канон цео.
Свјетилен „Платију".
На хвалитјех 4 стихире ускршње с припевима и 4 стихире од I. гласа.

IV. Недеља по воскресенију.

На блажени 4 стихире последње „Вознесисја". — „Ад." — „Троицу". — Всја".
Кондак „Душу мoју".

I. Недеља по воскресенију.

На блажени од III. и VI. песме 7 тропара.
Кондак „Љубопитнoју".

III. Недеља по воскресенију.

На блажени 8 стихира од III. 4 а од VI. (песме, 4 тропара. —
Кондак „Радоватисја".

Преполовленију.

Тропар „Преполовиштесја“.
Кондак „Празнику“.

V. Недеља по воскресенију.

На блажени од III. песме 4. а од VI. песме 2 тропара.
Кондак „Вјероју“.

VI. Недеља.

На блажени од VI. песме 4 тропара.
Кондак „Душевнима“.

VII. Недеља.

На блажени од IV. песме 4 тропара.
Тропар „Препрославлен“.
Кондак „Апостол“.
XIII. књига Н. садржава на 95 страна:

На Вознесеније.

ВЕЧЕРЊА.

На Господи возвах 5 стихира и Слава „Њедр“.
На литији 5 стихира и Слава „Го поди“.
На стиховње 3 стихире и Слава „Взиде Бог“.

ЈУТРЕЊА.

I. и II. сједален са полијелејним.
Прокимен „Взиде Бог“.
Стихира после 50 псалма „Днес“.
Девета песма од канона (цела).
Ексапостилар „Учеником“.
На хвалитјех 3 стихире.

Преображеније.

На Господи возвах 4 стихире и Слава „Преобразуја“.
На литији 3 стихире „Слава“, — „Придите“ „И ниње“ — „Закона“.
На стиховње 3 стихире „Слава“ „Петру“.

ЈУТРЕЊА.

I. и II. сједален. — Полијелејни I. II
Девета песма цела (од првог канона).
Свјетилен „Свјете неизњејши“.
На хвалитјех 3 стихире „Слава“ „Појат“.
Прокимен апостола „Јако“.

Недеља Томина (по воскресенију).

НА ВЕЧЕРЊУ.

На Господи возвах 6 стихира Слава „Двереи".
На литији 2 стихире са Славом „Прикосписја".
На стиховње 3 стихире Слава „Човјекољубче."

НА ЈУТРЕЊУ.

I. II. сједален и полијелејни.
Прокимен „Похвали".
Девета песма цела.
Свјетилен „Мојих". — Слава „Днес".
На хвалитјех 3 стихире „Слава" „Поднес".
Прокимен „Вели Господ".

Недеља Мироносици.

3 стихире.

XIУ. књига О. садржава на 24 стране:

На Духове.

НА ВЕЧЕРЊУ ПОСЛЕ СЛУЖБЕ БОЖИЈЕ.

„Царју небесни". — Господи возвах. — „Да исправитсја" и 3 стихира. — Слава „Царју небесни". „Свете тихи." — „Кто бог вели". — „Господи помилуј".
На стиховње 3 стихире. Слава „Придите".

На бденију.

XV. књига. Р. садржи на 51 страни:

На бденију.

„Блажен муж"! — „Господи возвах."
„Да исправитсја".
8 стихира „Слава" „Придите".
Прокимен „Господ воцарисја".
Господи помилуј.
На литији Слава, „Јегда духа".
На стиховње 3 стихире Слава „Јазици".
Тропар и „Благословен".
„Буди имја господње".
„Богати."

ЈУТРЕЊА.

Сједална оба. — Хвалите имја господње (цело). „Исповједајтесја".
XVI. књига Q. садржава на 31 страни:
Стихира „Придите људије". — „Царју небесни".

Сједална оба. — „Тон деспот тин" „Преславнаја."
На стиховње I стихира „Неразумјејуште."
„Величајем сија" (двоструко).
Избрани псалм „Небеса повједајут" (само почето).
На стиховње II. стихира „Господи".
Ниње сили небеснија (од прежде освјаштенија).
„Бог наш на небеси" (прокимен),
И даде земљу их (од хвалите имја).
„Исповједајтесја".
Прокимен „Господ просјештеније".
Од псалма избраног продужење „Духом уст."
Прокимен „Дух твој благи."
Полијелејни седален „По востании."
Катавасија I. III. IV. V. песме.
XVII. Књига садржи на 39 страна:

На Духове.

Јутрења.

„Величајемтја".
Псалом избрани „Небеса".
Па полијелејни „По востании."
Антифом IV. гласа (цео).
Прокимен „Дух твој".
„Хвалите." — „Господи помилуј". — „И духови" „Слава тебје."
По Евангелију слава „Молитвами". — И ниње „молми". — „Помилуј мја Боже" и стихира „Царју небесни."
Катавасија са 9 песмом целом са конлаком „јегда снишед."
Ексапостилар „Все свјати." Слава „Свет отац."
На хвалитех 3 стихире Слава „Царју" и Славословије цело.
Осим горњега има на једно 40—50 листова неизрађених композиција, у којима је означен само први глас без остала 3 а тај први глас само је скициран по чувењу, јер нема још назначена тактовна подела.

Састанак одсека јестаственичког и математичарског.

14 Марта 1873.

Били су: г.г. Панић, Владан Ђорђевић, Валента, Панчић Јосимовић, Лозанић и Драгашевић.

Бр. 1.

Предлог овог одсека, за прибирање метеорологијских бележака, који је главном скупу изнесен био, одбор друштва шиље одсеку, да га овај детаљише и као предлог влади фор-

мулише. Одсек означава за израду тога чланове, који су скицу израдили, г.г. Драгашевића и Алковића, г.г. Панића, Пантелића и Лозанића, да они тај предлог начине.

Бр. 2.

Г. капетан Ј. Мишковић подноси друштву за у гласник наставак свог започетог дела: Опис рудничког округа, књигу другу, Топографија и комуникација са сликама и одсек одређује г.г. Заха, Ивановића и Панића да они то прегледају и оцене.

Бр. 3.

Дописни члан овога друштва капетан г. Шулцер од Мигенбурга шиље друштву на дар два своја најновија дела о гљивама, што одсек прима са захвалношћу.

Други састанак одбора српског ученог друштва.

19. Априла 1873 године.

На овоме састанку били су: председник д. Јанко Шафарик и ови одборници: г.г: Стојан Бошковић, А. Васиљевић, Драгиша Милутиновић и Михаил Панић.

Бр. 1.

Прво узе реч председник и напомену како је досадашњи секретар друштва својим новим положајем спречен да не може даље вршити секретарску дужност и да потоме треба изабрати другог секретара. Но како избор редовног секретара припада главном годишњем скупу друштва, а одбор има права изабрати само привременог секретара, који ће вршити ту дужност до главног скупа, то он предлаже да одбор изабере сада таког привременог секретара.

Услед тога предлога приступи се избору привременог секретара; али на који начин да се тај избор учини или како треба разумети 29 чланак друштвеног устава, који прописује начин како да се у таким приликама изабере привремени секретар, о томе се појави у одбору двојако мишљење: једни доказиваху да председник има права по смислу 29 чланка да кандидира од редовних чланова тројицу и да је одбор дужан ограничити се у избору на ту кандидацију и изабрати једног између оне тројице, које председник означи. У том смислу говораше председник и одборник г. Панић, јер по њиховом мишљењу кад уређење даје председнику да кандидује троицу при избору сталног секретара у самом скупу друштва, тим самим при избору привременог секретара, под речма: „на предлог председника“ разумева се да председник има да предложи од редовних чланова друштва троицу одбору, да од њих једног ког хоће изабере.

Напротив, одборник г. Стојан Бошковић доказиваше да председник, по смислу тога 29 чланка, нема права да кандидира привременог секретара, него да одбор бира из свију редовних чланова и да ће избор пасти на онога, који добијо вишину гласова.

Јер, рече, пошто се у пређашњем 28 чланку друштвеног устава одређује изриком, да се стални секретар бира између тројице кандидата, које председник предложи; а у овом 29 чланку где се говори о избору привременог секретара, ништа се не каже да морају бити тројица кандидата, него се само наглашује на то, да одбор има изабрати из редовних чланова; — то се смисао чл. 29. не може другчије узети, него да одбор без кандидације бира привременог секретара, који ће вршити дужност до главне скупштине друштва. У том смислу говораше и А. Васиљевић; он рече да се другчије не може разумети смисао овог чланка који овако гласи: „Ако секретар одсуствује или да оставку или је иначе спречен за службу, одбор **на предлог председников**, бира друштву привременог секретара између редовних чланова, до новога избора у скупу.“

А члан одбора Д. С. Милутиновић био је за избор по закону, али како му се закон у § 29. чинио нејасан, то је он захтевао да се изиште од дотичне власти објасњење дотичног члана законског.

На ово је председник изјавио да се избор секретара одложи, док он не добије тражено објаснење.

Састанак одбора срп. ученог друштва.

2. Маја 1873 г.

Били су: Председник др. Ј. Шафарик, чл. Ст. Бошковић, Ал. Васиљевић, Драг. Милутиновић и М. Панић.

1. Прочитан је протокол прошлог састанка од 19. Апр. који по учињеним примедбама би одобрен и подписан.

2. Председник прочита своје писмо по ком је од министра просвете тражио објасњење чланка 29. друш. устава и које овако гласи:

Господине министре,

Ја сам 19. овог месеца сазвао одбор српског ученог друштва, да у смислу друштвеног уређења на упражњено место секретара изабере привременог секретара друштва, који ће до будућег друштвеног скупа дужност секретарску вршити; — но кад сам по §. §. 28 и 29 уређења предложно одбору три редовна члана друштва, да од њих једног за привременог секретара изабере, тада су два члана изјавила, да не припада председнику у овом случају кандидовање, него да одбор може бирати

слободно једног од редовних чланова друштва. Један члан одбора саглашавао се са мном, држећи као и ја, да: кад уређење даје председнику да кандидује тројицу при редовном избору сталног секретара у самом скупу друштва, тим самим и при избору привременог секретара под речма: „на предлог председника“ разумева се да председник има да предложи од редовних чланова друштва тројицу одбору, да од њих једног ког хоће изабере, — па како пети члан одбора није ни на једно мишљење пристао, него је захтевао да власт државна која је друштву уређење дала, смисао § 29 објасни, како се имају разумевати речи: „на предлог председника“, то учтиво молим да ми, господине министре, изволите дати писмено решење овог питања, како би се даље што треба у друштву чинити могло.

20. Априла 1873 год.
у Београду.

Овогодишњи председник српског ученог друштва
Др. Ј. Шафарик
чл. држ. сав.

Господину дру. Ј. Шафарику, председнику српског ученог друштва.

Господине!

У одговору на ваше писмо од 20 ов. мес. част ми је одговорити вам, да се 29 члан уређења српског ученог друштва разуме, што се начина бирања тиче, онако као и 28. јер кад онај начин бирања вреди за сталног, тим више вреди за привременог, и кад је опредељен за скуп, тим истим вреди и за одбор, нарочито што чланак 29 ваља сматрати као други део чланка 28-ог, и што је у њему акценат на речи привремени а не на начину избора.

Бр. 1656
27 Априла 1873
у Београду,

Министар просвете и црквених дела,
Стојан Новаковић.

3. Председник позива одбор да према томе објасњењу приступи избору привр. секретара.

На ово члан одбора С. Бошковић изјављује да би објасњење реченог чланка друш. устава могло имати пуну законску вредност, ваља да изађе у истој форми и од исти фактора у којој је и закон издат, а како је устав издат од стране књажевске власти, то је требало и ово објасњење да изађе ис-

тим путем; јер кад би се допустило да административна власт тумачи закон, тиме би се отворило поље разним злоупотребама, потоме он држи да по горњем административном тумачењу одбор неможе приступити бирању привр. секретара. У томе се слаже са С. Бошковићем и члан одбора Алимпије Васиљевић само уз то додаје: да је у министровом објасњењу некоректно речено: „Овај 29 чланак ваља сматрати као други део чланка 28“ с тога, што он држи да је чланак 29 самосталан као и 28, јер се и са њим и као са оним горњим предвиђа шта ваља радити у неком датом случају. Члан одбора Панић задовољава се са објасњењем тим више, што је он и пре овог објасњења разумевао смисао тог чланка тако да законодавац са речју „на предлог председника“ разумевао је кандидацију од стране председника, и хоће да одбор приступи избору. Члан Милутиновић је такође за избор по добивеном објасњењу, почем њему онда није било јасно наређење чланка 29, а сада се задовољава са објасњењем.

Председник такође гласа за предузимање избора, тим више што је он уверен да овде споменуто министарско објасњење происходи од саме владе.

Према овом г. г. Васиљевић и Бошковић изјаве да не могу учествовати у избору на основу овог за њих некоректног и не важећег објаснења и по томе одлазе из седнице.

После овог предложи председник три кандидата од редовних чланова друштва и то:

1-во г. Милана Кујунџића бившег проф. велике школе.

2-го г. Димитрија Ракића проф. гимназије и

3-ће г. Милорада Поповића Шапчанина секретара мин. просвете.

Од ових једногласно буде изабран за привременог секретара првоименовани г. Милан Кујунџић до главног скупа.

2. Маја 1873 год.
у Београду.

Састанак одсека историјског и државничког.

26. Маја 1873.

Били су: председник г. Ст. Бошковић. чланови: г. г. Јев. Грујић, Ал. Васиљевић, архимандрит Н. Дучић, М. С. Милојевић, Г. Витковић, М. Зечевић, Вл. Јовановић и М. Ракић, и из другог одсека г. М. Кујунџић.

1.

Прочита се и потписа протокол састанка од 23. Јануара.

2.

Г. председник подноси чланак г. Милана Костића, професора у Сомбору, „Школе у Црној Гори.“ Чланак под

овим именом био је један пут пред овим одсеком, али га је писац, према примедбама референата г. г. Дучића и М. Ђ. Милићевића, које примедбе он с хвалом помиње, израдио сада изнова и попуно тако много, да је сада двојином већи него пре.

Одсек одлучи да се и овај садашњи чланак г. Милана Костића преда на оцену пређашњим референтима г. г. Н. Дучићу и М. Ђ. Милићевићу.

3.

Г. Ст. Бошковић, у име своје и г. Стев. Р. Поповића, поднесе заједнички реферат на чланак редовног члана г. Вл. Јовановића „Социјализам или друштвено питање.“

Г. Г. референти изражавају се с највећом хвалом о чланку г. Вл. Јовановића, и предлажу да се прими у Гласник и награди највећом наградом, коју друштво даје.

Одсек већином гласова реши да се чланак прими у Гласник, а писцу да се да највећа награда, т. ј. 10 дуката од табака.

Само члан г. М. Ракић изјави да чланак не само не заслужује толику награду, него да није ни за Гласник.

У след тога, а на предлог г. М С. Милојевића, одсек одлучи да се штампа и реферат г. г. Ст. Бошковића и Ст. Р. Поповића.

Одсеку српског ученог друштва за историјске и државне науке.

РЕФЕРАТ

О ЧЛАНКУ Г. ВЛАДИМИРА ЈОВАНОВИЋА ПОД НАСЛОВОМ:

Социјализам или друштвено питање од најстаријих времена до данас.

Извесно је историјом и предањима свију народа, науком и природом људском доказано: да је главна тежња сваком људском удружењу од памтивека била борба за опстанак, тражење и удешавање начина: како ће или појединци од свију, или једна каста од друге, или једно племе и један народ од другога извући са што мање муке што више користи и уживања. Процес којим се та тежња у разноликим појавима својим по времену, пределима и народима јављала, и којим је са мистичног и религиозно-философског гледишта прешла на практично поље политичке и друштвене науке — тај процес врло је поучљив за сваког, а нарочито за оне, који су ради да се упознају са интересима и идејама којима се покрећу данас најнапредније државе у свету.

Ово питање код нас је слабо обрађено и са тога, што се садањи нараштаји наши још баве и бавиће се много пре-

тежнијим послом ослобођења и консолидовања погажене народности наше од спољних непријатеља. Но нема сумње, да је корисно пратити развитак друштвеног питања ма где се оно у великом свету решавало. Нема сумње да је корисно и потребно упоређивати друштвене особине и тежње свога народа са резултатима постигнутим у друштвеној борби код других великих културних народа, и према томе износити погрешке и заблуде прошлих векова за опомену, да се од њих чувамо и да развиће нашега народног живота управимо циљу опште слободе и правде, на којима се једино може основати истинско братство и узајамност међу људима у дужности и праву у сугласном размењивању и употребљењу свију људских услуга.

Ово је довољно да се означи, колико је г. Владимир Јовановић погодио једну од правих потреба нашег научног стања изабравши за предмет своје студије друштвено питање, питање као што он вели: „о идеалу или узору државе." И он га је са гледишта историје и народно привредне науке осветлио тако, да се у расправи његовој живо огледа све, што се на том пољу до сада покушавало, остварило и замишљало. Индијске и мисирске касте, јеврејски јубилеј (пречишћавање дугова и враћање добара у првашње руке сваких 60 година), грчки и римски сталежи, тежња хришћанства са феудалним друштвом средњих векова, покушаји ослобођења сељака и сиромашних класа оружјем и револуцијом, - и најпосле теорије разних новијих социјалистичких школа са њиховим праведним захтевима као и утопијама — све то представљено је у овом чланку г. Влад. Јовановића с пуно научног разбора, с пуно јасности и критичког погледа. А дело је завршено развојем пишчевих убеђења о томе: како је само права демократија кадра да оживотвори идеале о најбољем друштвеном склопу.

Узевши све у обзир ми би само могли честитати г. Јовановићу за овај врсни посао, са жељом, да скорим добијемо такву специјалну расправу о друштвеном питању од најстаријег доба до данас код словенских народа.

А одсеку за државне и историјске науке узимамо слободу предложити:

Да горњи чланак г. Јовановића штампа у Гласнику и да га награди првом наградом, која се за оригиналне саставе даје.

25. Маја 1873.

Референти чланови одсека:
Ст. Бошковић
Стеван Поповић.

Састанак уметничког одсека.

2. Јуна 1873.

Били су: Драгиша С. Милутиновић, Стеван Тодоровић и Михаило Валтровић.

Драгиша С. Милутиновић јавља одсеку, да ове године на може ићи у манастире ради вршења текућег посла (снимање старина архитектонских и живописних), јер мора ићи на премеравање жељезнице; а да отпочети и ученим друштвом потпомогнути посао снимања ове године не би застао, предлаже да Михаило Валтровић, друг његов у послу овом, сам ове године продужи снимање споменика, задржавајући себи право и дужност, да идуће године у том послу даље учествује.

Одсек то прима знању с тим да се предложи одбору, да г. Валтровићу издејствује уобичајене препоруке и у једно да му се да у име подпоре по један дукат дневно као прошле године. За пут су намењени месец Јул и Август.

Четврти састанак одбора српског ученог друштва.

12. Јуна 1873.

Били су: г. председник др. Ј. Шафарик, г. г. чланови Стојан Бошковић, Ал. Васиљевић, Мих. Панић и пр. секретар Милан Кујунџић.

Број 1.

Изнесен би предлог одсека уметничког: да се ради снимања старина архитектонских и живописних изашље и ове гонине у манастире српске г. проф. Валтровић. Одбор одобрава да се у то име даду г. Валтровићу уобичајене препоруке и у име потпоре по један дукат дневно, за време од 6 недеља.

Број 2.

Прочита се предлог одсека уметничког, који је прегледао и с хвалом оценио музикалне црквене заоставшине Корнелија Станковића, те суди да је за откуп истих цена од 500 царских дуката, прикладна. Према тој оцени одбор одлучи да се представком својом обрне српској земаљској влади и да је умоли да према важности овога дела за народ и за цркву прими на се одкуп овога дела, те да се оно сачува од заборава а можда и од пропасти.

Број 3.

Председник одсека историјског и државничког јавља да је овај одсек према оцени референата примио чланак друштвенога члана Влад. Јовановића „Социјализам или друштвено питање, од најстаријих времена до данас,“ као самосталан рад на науци, и пристао да се награди са 10 дук. ћес. од штампана

табака. Одбор прима ову одлуку с примедбом да при штампању најпре дођу на ред ствари које више имају значаја српскога.

Број 4.

Секретар подноси писмо г. Лазе Каћанског свештеника сентомашког, који моли да се општинској књижници сентомашкој на поклон пошљу Гласници српског ученог друштва. Одбор одлучује да се од свих друштвених књига по један комад пошље овој чувеној општини.

Број 5.

На уређење друштвене библиотеке, која је приликом пожара великошколске зграде поремећена била, одбор одобрава из касе друштвене издатак од 961 гроша и 10 пара чаршијских.

Састанак одсека уметничког.

12. Октобра 1873.

Били су: Драгиша Милутиновић, Милан Миловук, Стеван Тодоровић, Даворин Јенко, Михаило Валтровић.

Г. Михаило Валтовић изасланик српског ученог друштва за снимање архитектонских, живописних и културних старина по Србији, чита извешће свога оволетног путовања и рада које је овде приложено и поднесе снимке своје на преглед.

Одсек је поднесене снимке прегледао и изјављује жељу да се овај рад око снимања старина и даље продужи.

Извешће одсеку уметничком српског ученог друштва.

Као што је одсеку уметничком познато, снимање и испитивање старина по манастирима српским, овога сам лета, за време месеца Јула и Августа, наставио сâм, пошто је мој садруг у том раду, г. Милутиновић, у то време, по званичној дужности, другим послом зањат био.

Главна задаћа оволетњег рада била ми је, довршити у манастиру Жичи пре две године започету слику Успеније св. Богородице, — композицију од 49, које целих, које допојасних фигура. Слику ту потпуно сам довршио за време мог шестонедељног бављења у Жичи; а пошто сам на њој могао само по подне радити, кад је обично најбоље осветљена, то сам прву половину дана употребљавао на снимање оне слике од камена, што стоји на западној страни зида од источне капије жичке куле.

За снимање ове слике било је крајње време, јер је леп (малтер), на којем је исписана, тако се одлубио од зида, да

га и најмањи додир какве злураде руке може свалити. Живопис овај, као и онај што му спроћу стоји, а изнад западне кулине капије, одликује се лепотом и прозрачношћу боја; а заједно са осталим историјским и уметничким материјалом испод куле, најстарији је део до данас одржалог се живописа у манастиру Жичи. — Представља пак у на два реда подељеној композицији слављење и даривање на престолу седеће Богоматере и Христа, и то како од стране пастира и мудараца, тако и од стране српског краља са дворајанима и српског архијепископа са свештенством.

Слика ова поред њене уметничке вредности односно композиције, израде и боје, има још и етнографске вредности, што показује ношњу мирску и духовенства из доба Стефана првовенчаног. Испод ње представљени су у већој расмери оснивач манастира Жиче, Стефан првовенчани и син му краљ Радослав. Обојица су на жалост доле јако оштећени, а што кора малтерска, на којој су, једва за зид држи, могу лако са зида нестати.

Већ пре две године кад сам заједно са г. Милутиновићем, први пут у Жичи био, опазили смо по зидовима, разне у малтеру загребене записе од посетиоца Жиче. Ове године, проучивши их боље, нашао сам да је вредно снимити их; и почео сам радити то са оним испод куле, где их има српских и турских. На снимање њихово употребио сам оно време, за које на главном послу радити нисам могао, па сам овог лета доспео да снимим само оне на јужној страни испод куле.

У срушеној препрати Жиче нашао сам више већих и мањих архитектонских одломака од шареног и белог мрамора и снимио сам их све, јер то заслужују, а држим, да су од каквог зиданог иконостаса.

Од једног пре две године у Жичи још чуваног мраморног одломка заклопца неког, што га је и г. Каниц у своме делу нацртао, и од којег сам пре две године започети цртеж овог лета довршити хтео, — нашао сам само комаће на метлишту. Да не би та занимљива старина са свим пропала, донео сам је са собом у Београд, и пошто је будем саставио и слепио, предаћу је народњем музеју. Претурајући по метлишту и по хрпама камења што их има у жичкој порти, нађем још један, до сад не познат део тога заклопца, са половином слике од петла и онота цвета, што га и на првом одломку има. Осим тога нађем више одломака орнамената у романском стилу, израђених у кречном камену. — У опште би се брижљивим претурањем по сурвинама у жичкој порти, на многе скулптурне остатке, који би можда били у стању разрешити загонетку, што се и у зидовима паперте и жичке цркве находи по гдекоје комаће од углачаног и профилисаног белог и шареног мрамора,

Да би што пре добио преглед од уметничког материјала у Србији, посетим на повратку моме, за време од шест дана, манастире: Љубостињу, Велуће, цркву Руденицу и Крушевац. У свима овим грађевинама, које су ми до тада биле непознате, нашао сам разног прецртавања и издавања достојног материјала, који би се у току идућих година имао скупљати. За сада због краткоће времена не могох од Љубостиње ништа више снимити до основа; али сам одавде са собом понео то задовољавајуће убеђење, да, поред тога што је живопис у овом манастиру, по већем делу пропао, оно што је од њега заостало има уметничко-историјске и етнографске вредности. Од у малтеру загребених записа, којих је пре оправке Љубостиње морало бити много, заостао је један подужи турски, који сам преписао.

Од невеште оправке доста наруженог манастира Велућа, који у себи храни занимљивог живописа, — између осталог слике неких деспота — донео сам само основ и нацрт изгледа са северне стране манастира.

На $1\frac{1}{2}$ часа од Велућа лежи у дољи једној, напуштена и у горњем делу своме порушена црквица Руденица, која би се са мало труда и трошка могла обновити, јер њени камени, богато ишарани допрозорници, довратници, руже и други украси леже готово сви још цели, као да су само просто растурени око цркве. По гдекоји део само, што га је време раздробило или оштрину шара му сатупило, морао би се из нова направити или прерадити. Од ове лепе, усамљене црквице снимио сам основ и скицирао сам подужи пресек, наравно без обележења мера, јер ми за тај посао оскудеваше садруг у раду овом, г. Милутиновић. Због тога што он овог лета не могаше ићи, остадоше и висине жичке цркве неизмерене, као и све мере многе овог лета похођени манастира. У цркви Руденици, од које сам и перспективни нацрт јужне стране њене донео, живопис се добро одржао; али бојати се је да ће га време лагано сбрисати, јер црква нема кубета више, ни свода на олтару, на једној певници и у цркви испред паперте. На западној страни с десна кад се у цркву уђе, насликан је „Вук брат Стефана деспота“ са супругом; до ове на јужној страни цркве, опет неки деспот и деспотица; имена су им нечитка. Да је турска нога и у ову црквицу улазила, сведочи не само један мали запис турски у олтару, но и оштећена лица у деспота и деспотица. Обрадовало ме је што ми је, у једној ниши у зиду, до проскомидије находећа се жеља, да „господ помене грешнога раба Теодора зографа писавша“, казала име онога, чија је кичица оживела зидове ове мале, до сад слабо познате црквице,

У крушевачкој цркви видех јамачно најстарију сестру горе пobројаних манастира, који са манастиром Каленићем

праве леп венац од српских цркава, у коме је Каленић најлепши цвет.

Успех мога оволетњег путовања по манастирима подносим

1. у два израђена окварела из Жиче. Један је из цркве и представља успеније Богородице; а други је испод куле, она горе наведена слика од камена.

2. у три листа першом цртаних скулптурних одломака из паперте жичке.

3. у једном нацрту прозора једног са жичке куле.

4. у нацрту основа манастира Љубостиње.

5. у нацрту основа манастира Велућа и перспективног изгледа његове северне стране, на два листа.

6. у нацрту основа и перспективног изгледа јужне стране цркве Руденице, на два листа.

9. Октобра 1873.
У Београду.

Михаило Валтровић
архит. и проф.

Састанак одсека јестаственичког и математичарског.

3. Новембра 1873.

Били су: Г. Г. Панић, Владан, Лозанић, Валента, Драгашевић и Алковић.

Г. Панић, као референат дела: Опис рудничког округа, донео је опис, с тим, да се одреди још један референат, и и одсек одлучи, да се умоли г. Панчић за референта тим пре, што је он био референат и првом делу овог списа, — јер други референат овом спису г. Зах због многих послова и слабости није могао прегледати.

Г· Драгашевић подноси карту Хомоља са описом Хомоља и одсек одлучује, да прегледе г. г. Јосимовић и Петковић.